De Vlaamsche Gids. Jaargang 1

bron
De Vlaamsche Gids. Jaargang 1. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen 1905

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_vla001190501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

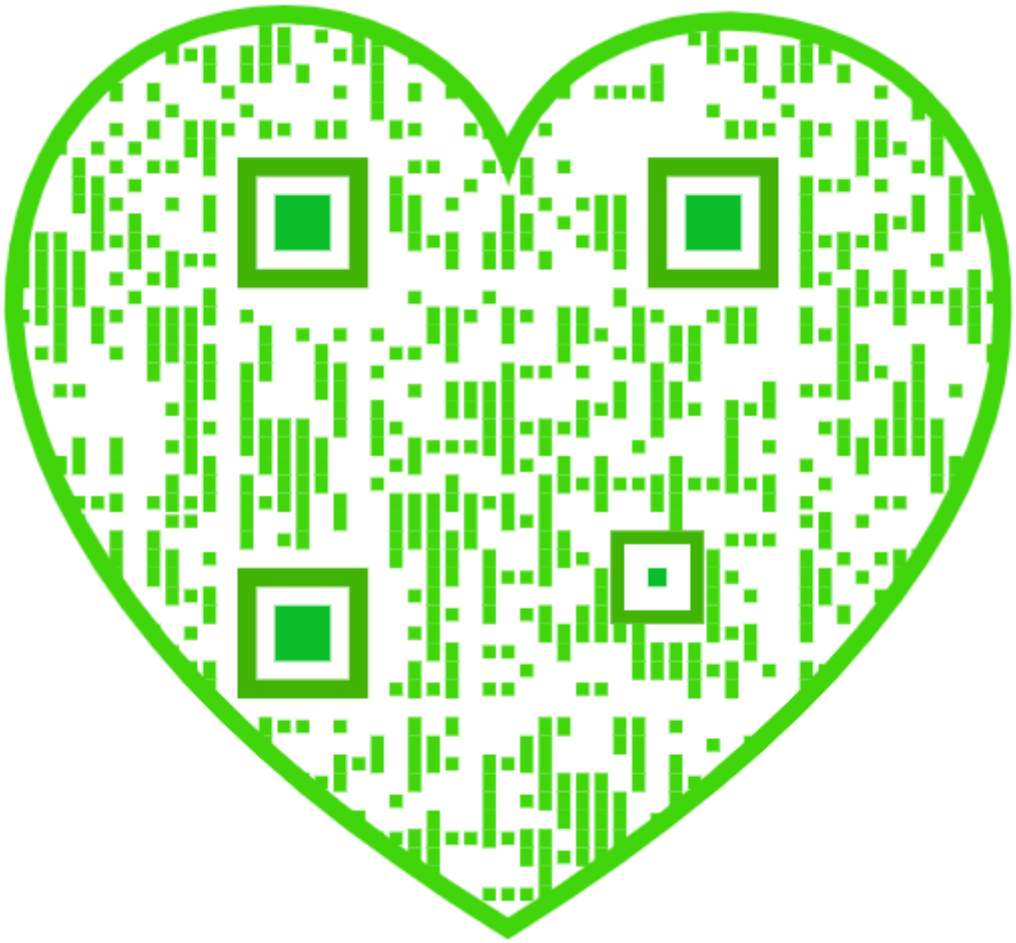

Jordaens Calvinist

In den loop van het jaar 1905 wordt te Antwerpen eene tentoonstelling gehouden van Jordaens' werken en men mag er zich wel aan verwachten dat, bij die gelegenheid, niet alleen de werken maar ook het leven van den grooten Vlaamschen schilder, druk zullen besproken worden. Over de werken zal heel wat te zeggen vallen; zij zijn vele, van zeer uiteenloopenden trant en van zeer verschillende waarde. Zijn leven daarentegen, hoe lang het ook was, liep zonder gebeurtenissen van belang, kalm en voorspoedig, af; zijn geschiedenis is die zijner werken. Een enkel feit van beteekenis, maar dan ook van ongemeenen aard, kwam dat rustig bestaan storen: Jordaens verliet in de laatste helft zijner dagen de Roomsch-katholieke kerk en ging over naar de Calvinisten. Hoe en wanneer dit gebeurde, wat er hem toe aanspoorde en wat er voor hem uit voortvloeide zijn vragen, die zijne schaarsche geschiedschrijvers der laatste tijden natuurlijk hebben bezig gehouden en die in de naaste toekomst nog wel meer zullen besproken worden. Wij achten het oogenblik gunstig om samen te vatten wat wij er over weten en, daar het onderzoek naar die oorzaak en die gevolgen noodzakelijk moet samengaan met de uiteenzetting van den toestand der hervormden in onze gewesten, willen wij ook een blik werpen op de geschiedenis der ketters, die te dien tijde in onze gewesten leefden.

I.

In de beroerlijke tijden was Antwerpen voor een goed deel overgegaan naar een der secten van de nieuwe leer: Lutherschen, Calvinisten en Anabaptisten leefden hier in menigte en in bonte mengeling te rekenen van 1564. In den

loop der twintig daaropvolgende jaren hadden de Calvinisten de overhand verkregen en Marnix van St. Aldegonde, een hunner voornaamste leiders, stond als burgemeester aan het hoofd der stad, toen zij in 1585 door Alexander van Parma belegerd werd. Na de overgave in Augustus van dit jaar was het uit met hun rijk. Na het tractaat, gesloten tusschen den ‘kapitein generael van den Lande van herwaerts overe’ en de stad Antwerpen op 17 Augustus 1585, werd bij uitzonderlijke gunst aan de protestanten toegelaten nog vier jaar binnen de veste te blijven. ‘Alle de voorschreven Burgeren en Inghesetenen sullen aldaer moghen blijven houden hun residentie, den termijn van vier gheheele jaeren, sonder aldaer ondersocht oft gheinquieteert te worden int stuc van hunne conscientien oft ghedwonghen te worden tot nieuwen Eedt omt feyt van de Religie, midts aldaer levende in stillicheydt ende sonder desordre ende schandael, om hen daertusschen te beraden ende resolveren oft sy sullen willen leven, inde exercitie van de oude Catholijcke, Apostolijcke, Roomsche Religie, om ingevalle niet hen alsdan binnen den selven tijt te moghen vryelyck vuyten lande vertrecken, alst hun goet duncken sal.’ Zoo luidt artikel VI van genoemd tractaat.

Wat er hun te wachten stond, die niet wilden leven in de exercitie van de oude Religie en er niet toe besluiten konden uit het land te trekken, wordt niet gezeid noch in dit tractaat noch in eenig ander stuk. Maar het hoefde ook niet; zij wisten wel dat op hen nog altijd toepasselijk waren de edicten van keizer Karel voorschrijvende, dat zij geëxecuteert zouden worden ‘te wetene de mans biden sweerde, ende de vrouwen biden putte sooverre si in den huerlieden dwalingen niet sustineren oft defenderen en willen, ende indien si in huere dwalingen oft heresien persisteren so sullen si geëxecuteert worden by den viere.’ Filips II had de plakkaarten van zijn vader bevestigd; de aartshertog Albertus had bevolen aan de gouverneurs der provinciën ze uit te voeren en de inkwisitie was nog altijd niet afgeschaft. Het is wel waar dat de akelige tijd der brandstapels in feite verloopen was, maar [1]

(1) ANSELMO: *Placcaeten ende Ordonnantiën.* I, 41, 45.

naar de wet duurde hij nog altijd voort. Al dadelijk na de zegepraal der hervormden in de noordelijke Nederlanden, en zelfs vóór die zegepraal door Spanje herkend werd, begreep men hier zeer goed dat, indien men de andersdenkenden in het Zuiden te ruw ging behandelen, men de duizenden en duizenden Roomschen, die stonden onder het gezag der Vereenigde Provinciën, het leven ondragelijk zou maken en, al ware het slechts om die reden, liet men in onze gewesten de oude onmenschelijke edicten als een doode letter rusten en roesten en nam men slechts de noodige maatregelen om het kwaad, waar het zich mocht voordoen, te beletten een uitbreiding te nemen verontrustend voor kerk of staat.

Zoo gebeurde het dan dat, kort na 1600 en heel den loop der XVII^{e} eeuw door, er ketters in onze gewesten leefden. Van algemeene bekendheid is het dat er een Geuzenhoek in West-Vlaanderen bleef bestaan, waarvan het dorp Maria-Hoorebeke het middelpunt was en waar onafgebroken van de zestiende eeuw tot op onze dagen de Evangelische leer beleden werd. Van tijd tot tijd bedreigde men de protestanten wel met vervolging en min of meer strenge straffen, maar men ging voort ze oogluikend te dulden. Zoo werd den 31^{n} Augustus 1608, in uitvoering der voorstellen hun gedaan door de bisschoppen in hunne provinciale Synode te Mechelen gehouden, door de aartshertogen een plakkaat uitgevaardigd betrekkelijk de zaken van godsdienst. Onderwijzers, drukkers en boekverkoopers mochten hun ambt niet uitoefenen zonder belijdenis gedaan te hebben van het katholieke geloof; niemand mocht zich in eenige plaats komen vestigen zonder voorzien te zijn van getuigschriften van goed geloof, afgeleverd door den pastoor zijner laatste parochie. De overtreders van deze voorschriften worden echter met geene bepaalde straffen bedreigd.(1)

Op 31 december 1609 lieten de aartshertogen een ander

(1) Placcaat ende ordinancie van de Aertshertogen waerby vvort ordre ghestelt tot goede ende neerstige onderhouding van zekere poincten ende articulen ghesloten ende ghearresteert in het Synode provinciael van Mechelen ghehouden in de maenden van Junius ende Julius zestien honderd seven. Brussel Rutgeert Velpius, 1608.

edict uitgaan verbiedende ‘de schandalen oft exercitiën tot verachtinghe van onse Heylighe Catholycke Apostolycke Roomsche Religie.’ Hierbij werden alle predikingen of andere middelen ter verspreiding van de ketterij verboden ‘op pene van arbitrale amende en eeuwich bannissement.’ De vreemdelingen van een andere geloofsbelijdenis moesten zich stil gedragen zonder te disputeeren op het stuk van den Staat of van de Religie; in de kerken en op de straat zouden zij zich eerbiedig gedragen tegenover den heerschenden godsdienst en zich onthouden er op te roemen, dat zij een anderen dan den katholieken godsdienst beleden.

De verspreiders der kettersche leer zouden dus verbannen worden; op dezelfde wijze werden de belijders dier leer gestraft. In 1625 werden tachtig hervormde gezinnen uit de stad Antwerpen gebannen.(1) Op 5 September 1629 verzocht de stedelijke regeering aan de Infante oorlof om de personen ‘die notoirlijck hereticq ende turbulent sijn’ uit de stad te mogen bannen.; op den 24^{n} october daaropvolgende beval zij geene andere dan goede katholieken in de burgewacht meer toe te laten(2). Meer soortgelijke maatregelen werden genomen en andere voorschriften van dien aard werden uitgevaardigd; nu en dan ook strafte men enkele personen, maar doortastend ging men niet te werk; men aarzelde en schipperde; men zag wel in dat het kwaad zoo erg niet was en dat men door het met geweld te willen te keer te gaan zich zelven ergeren last op den hals zou halen.

Men wist dat er ketters hier verbleven, men kende hun naam en wist waar ze woonden en vergaderden. In een brief, door aartshertog Albertus op 1 April 1620 aan Burgemeesters en Schepenen van Antwerpen geschreven, verwittigt hij hun dat in zeker huis geheeten ‘de stad van 's Gravenhage’ bij het Sandersgat er dikwijls preken worden gehouden, die wel door tweehonderd personen worden bijgewoond en de landvoogd schrijft aan het Magistraat voor de noodige maatregelen te

(1) DIERCKXSENS: *Antverpia Christo nascens et crescens.* VII. 195.
(2) F. JOS VAN DEN BRANDEN: *Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool.* Bl. 836.

nemen om dergelijke kettervergaderingen te beletten.[1] In het archief van het Antwerpsch bisdom bewaart men een lijst van 19 personen of familiën, allen ketters van de ergste soort, met hun naam, bedrijf en woonplaats, die in 1629 hier ter stede verbleven.[2] En zooals het ging te Antwerpen zoo ging het heel het land door; een deel der geestelijkheid hadde wel gewild dat het land gezuiverd werde van het kettersch gebroed; maar een ander deel was minder doordrijvend en de wereldlijke overheid schaarde zich aan de zijde dezer laatsten.

Een onderzoek door het Gouvernement der Spaansche Nederlanden in 1663 ingesteld nopens de maatregelen, die er te nemen zouden zijn om den aangroei der hervormden in onze gewesten te stuiten, laat ons duidelijk zien welke de toestand der ketters toen in onze gewesten was. Na het sluiten van den vrede van Munster in 1648 was er eene kamer, half Spaansch en half Hollandsch, aangesteld om over de grensregeling der beide landen in al hare bijzonderheden te beslissen. Wanneer de Spaansche commissarissen hunne taak ten einde hadden gebracht riepen zij er de aandacht van den koning op in dat vele inwoners van Limburg en van de overmaasche landen de preken der protestanten in de naburige gemeenten gingen bijwonen en zij stelden de vraag of het niet wenschelijk ware de ordonnantiën op dit stuk te vernieuwen. Tevens deden zij opmerken, dat het te vreezen was dat de Vereenigde Provinciën wederwraak zouden nemen en het daarom beter ware te dulden en te veinzen om grooter kwaad te voorkomen.

Het landsbestuur bracht de raadpleging zijner vertegenwoordigers te Munster over aan de bisschoppen en aan verschillende gerechtshoven en vroeg hun om advies. Al de geraadpleegde overheden waren het eens om aan het gouvernement het recht toe te kennen de afvallige katholieken te straffen en de onroomschen te beletten zich op het grondgebied der Spaansche Nederlanden te komen nederzetten; maar omtrent

(1) DIERCKXSENS: Op. cit. VII. 118.
(2) MERTENS EN TORFS: *Geschiedenis der stad Antwerpen.* V. 604.

de toepassing van strenge maatregelen deed zich een aanzienlijk geschil van meening voor. Verscheiden bisschoppen meenden dat het kwaad niet erg genoeg was om de oude plakkaten weer toe te passen; de bisschop van Brugge acht het nutteloos nieuwe verordeningen uit te vaardigen, daar de oude genoeg gekend waren; de bisschoppen van Gent en van Namen zijn van hetzelfde gevoelen; de aartsbisschop van Kamerijk wil dat men den koning van Frankrijk verzoeke de ketters te bannen uit de onlangs door hem aangeworven deelen van het oude Vlaanderen, Atrecht en Henegouwen, en dat men het daarbij late; de bisschoppen van Antwerpen en Doornik laten niets van zich hooren; de bisschop van Roermond dringt aan op de uiterste strengheid en zelfs op het toepassen der doodstraf op de ketters, omdat deze te talrijk worden in zijn bisdom; de aartsbisschop van Mechelen zou de plakkaten willen vernieuwd zien, ten minste degenen, die uitgevaardigd werden door de aartshertogen in 1609. Alle geestelijke overheden waren het eens om zich te verheffen tegen het benoemen van ketters tot openbare ambten en tegen het toelaten van gemengde huwelijken. De hoogere gerechtshoven, die geraadpleegd werden, gaven geen antwoord of stelden de zaak tot nader onderzoek uit.(1)

Over het algemeen bleek uit de ingekomen antwoorden dat geestelijke zoowel als wereldlijke overheden niet geneigd waren strenge vervolgingen tegen de ketters te zien inspannen omdat het gevaar voor de Roomsche Kerk niet ernstig was. Ook zij meenden dat men door het vervolgen der weinige hervormden, die zich in de Spaansche Nederlanders ophielden, de oneindig talrijker katholieken, die in de Vereenigde Provinciën woonden, zon blootstellen aan soortgelijke maatregelen.

Men begrijpt dat onder dit stelsel van toegevendheid het verblijf der ketters in onze gewesten mogelijk werd: men vervolgde ze niet stelselmatig, maar men hield een slag om den arm; waar zij het te bont maakten zette men ze over de grenzen;

(1) E. HUBERT: *Une enquête sur les affaires religieuses dans les Pays-Bas espagnols au XVII^e Siècle* in *Mélanges Paul Fredericq*, blz. 239.

bleven zij stil en hielden zij zich schuil, men verontrustte ze weinig of niet.

Niettemin valt het ons moeilijk, met onze begrippen over de verbindende kracht der wetten en over de stipt omschreven verordeningen van den Burgerlijken Stand, ons een klaar denkbeeld te vormen van den toestand, waarin zich de ketters wettelijk ten onzent bevonden. Registers van den Burgerlijken Stand werden niet gehouden, maar volgens de voorschriften van het Concilie van Trente hield in elke parochie de pastoor een boek, waarin hij het ten doop gebrachte kind met den naam van vader, moeder en peters inschreef. Op die wijze werd de doopeling aangeteekend als burger, die zich in orde gesteld had met de wetten van kerk en staat. Dezelfde pastoor was eveneens verplicht, in een boek, dat hij zorgvuldig moest bewaren, de namen der gehuwden, die hunner getuigen en de plaats waar het huwelijk gesloten werd aan te teekenen.(1) De priesters der katholieke kerk waren de eenige beambten van den Burgerlijken Stand; zij alleen hadden het recht de geboorte, het huwelijk en het overlijden ambtelijk vast te stellen.(2) Kinderen, die niet gedoopt waren in de Roomsche Kerk, en huwelijken, die daar niet ingezegend waren, konden dus niet voor wettelijk gehouden worden. Dit had in de XVII^{e} eeuw nu wel niet de ondragelijke gevolgen, die het in onze dagen zou hebben, maar hinderend moest het toch zijn in hooge mate; het wegblijven uit de Kerk in de gewichtigste omstandigheden des levens was van wege de afgescheidenen eene zoo goed als openlijke bekentenis van onroomschheid; het stelde hen bloot aan vervolging en aan uitsluiting buiten alle openbare ambten. Geen twijfel dan ook of vele Protestanten sloten hun huwelijk ook voor de katholieke kerk en lieten hunne kinderen daar ook doopen. Zij konden dit aanzien als een loutere formaliteit, geoorloofd om de voordeelen, die zij opleverde in het burgerlijk leven, en ook dit schijnt oogluikend door de Roomsche geeste-

(1) Concilia Tridentini Canones et Decreta, Sessio XXIV, Caput I, II.

(2) DE FACQZ: *Precis de l'ancien droit de Belgique* p. 281 - Aangehaald in ALVIN. *le peintre Jordaens est-il né calviniste*? Bulletin de l'Academie royale de Belgique 1855, blz. 740.

lijkheid geduld te zijn. Met de begrafenis stond het anders: het lijk moest in de kerk gebracht en in gewijden grond begraven worden; dit was een formeele heiligschennis van het oude en een ontrouw gepleegd aan het nieuwe geloof en daar de dood alle plakkaten en verordeningen tegen de ketters machteloos maakte, lieten zij, wier middelen het veroorloofden, zich begraven op protestantschen grond buiten het land. Zoo deed Jordaens voor zijne vrouw, zoo deden zijne erfgenamen voor hem en zijne dochter.

Er was dus wel in de XVII^{e} eeuw geen levensgevaar meer verbonden met het belijden der hervormde leer zooals in de XVI^{e}, maar aan straffen van minder ernstigen aard en aan velerlei ongemakken waren de onroomschen toch nog altijd blootgesteld. Want wij mogen niet uit het oog verliezen dat de XVII^{e} eeuw, en vooral de eerste helft, nog immer een tijd van strijd was voor het oude tegen het nieuwe geloof, de tijd van de tegenhervorming. De jaren van berusting in de voorvaderlijke leer, van zielevrede gestoord door twijfel noch twist, zooals die heerschte voor de opkomst der hervorming was voorbij; voorbij waren ook de jaren van wassenden vloed, waarin de nieuwe leer als een springgetij de landen had overstroomd, sluizen en dijken had weggespoeld en de afweerders van het gevaar met onmacht had geslagen. De katholieke kerk was tot bezinning gekomen; zij had hare strijdmacht ingericht, zij vergenoegde zich niet meer met de rol van zelfverdediging, zij had die van aanvaller aangenomen en mocht roemen op de veroveringen, die zij van jaar tot jaar maakte. In ons land was zij almachtig, maar waakte nog altijd over hetgeen haar kort geleden ontnomen of betwist was; zij was gewapend en liet de wapens niet roesten, waarmee zij dreigend gevaar zou afweren of voorkomen.

In die voorwaarden was het nog altijd een gevaarlijk waagstuk zich af te scheiden van de machtige en scherp wakende kerk en van wege Jordaens was het een besluit van ongemeen gewicht tot die uittreding over te gaan.

II.

Wanneer hij dien gewichtigen stap deed weten wij niet met juistheid te zeggen. Het schijnt dat er reeds vóór 1650 kwade vermoedens op hem rustten; inderdaad in 1649 moet zekere, reis die hij in de maand Mei naar Brussel deed, achterdocht verwekt hebben bij de overheid en moet hij zich daaromtrent te verantwoorden hebben gehad, want den 23^{n} Juli van dit jaar ‘heeft hij bij gestaeffden eede lieffelijck aen Godt ende Zijne Heyligen gehouden, gesworen ende geaffirmeert, waerachtig te zijne dat hij, in Maio lestleden, expresselijck ende tot geenen anderen eynde te Brussel geweest heeft, met zijnen zoon, dan om aldaer te betaelen 't rapportgelt van den procedure, die hy gehadt heeft jegens Franchois Rijssels.’[1]

Weinige jaren later doet zich een veel ernstiger geval voor: hij werd namelijk veroordeeld tot het betalen eener zware boete om kettersche geschriften geschreven te hebben. Pinchart verzekert dat die boete 240 pond bedroeg en dat zij ingeschreven werd op de rekening van den Schout van Antwerpen loopende van 1646 tot 1650. Dit is niet volkomen juist. De vermelding der boete, betaald door Jordaens, komt voor onder de algemeene hoofding: ‘Ordinaris Reeckeninghe heer Nicolaes van Varick, Erffborchgrave van Brussel, heere van Olmen, Bauwel, Boondael etc^{a}, dat hij is doende als Schouteth van Antwerpen ende Maregrave des Lants van Rhijen met alle syne toebehoorten, waertoe hy is gestelt ende gecommitteert by opene bezegelde brieven ons Genaedighe heere de Coninck als hertoch van Brabant ect^{a}. van der date den twee en twintichsten Meert XVI^{e} acht en twintich daeroff copye geinsereert staet in prohemio van de Jerste Reeckeninghe van desen Schouteth van allen tghene hy ontfanghen ende vuytgegeven heeft ter saecken van de exploicten vervallen ende opcoeminghe des voorschreven Schouteths offitie beginnende den jersten Januari XVI^{c} een en vyftigh tot ultima junii XVI^{e} acht en vyftich welcke Reeckeninghe gemaeckt is in ponden schellinghen artois gelyck hier nae volght.’[2] Niet alleen van wat hij ontvangen

(1) F. JOS VAN DEN BRANDEN: Op. cit. blz. 837.

(2) Rijksarchief Brussel. Registre N^{o} 12909 dela Chambre des Comptes.

en uitgegeven heeft geeft de schout rekening in dit stuk, maar ook van alle strafvonnissen, die hij uitgesproken heeft. Zoo begint hij met de opsomming van degene die ‘geëxecuteert syn metten sweerde, metten coorde, metten watere;’ hij gaat dan voort met de ‘Correctiën soo geesselinghe, brantmercken, bannissementen als andere’ en eindigt met de boeten. In het Kapittel ‘Anderen ontfanck van diversche avonturen op de naervolghende personen gerecouvreert by appoinctemenent ende maniere van compositie oock by gewesen vonnissen midts de redenen en der saecken naer volgende’ lezen wij: ‘Van dat den schilder Jordaens eenighe schandaleuse geschriften geschreven hadde satisfecit 11 × l £’ De ponden, waarin hier gerekend wordt, zijn ponden artois, die hetzelfde zijn als Brabantsche guldens. In geld van onzen tijd zon de boet ongeveer 1500 frank beloopen. De rekening, waarin de post voorkomt, loopt zooals hooger werd gezegd, van 1 Januari 1651 tot 30 Juni 1658; zij bevat 24 posten; die van Jordaens komt de negentiende, zoodat indien, wat niet te betwijfelen valt, hij naar tijdsorde werd ingeschreven en de boeten in gelijke verhouding over de 7 1/2 jaren of 90 maanden te verdeelen zijn, de straf uitgesproken tegen onzen schilder vermeld werd in de een-en-zeventigste maand van dit tijdverloop, of omstreeks November 1656. Aan te merken valt dat die straf de eenige in haren aard is vermeld in de rekening; al de andere boeten werden uitgesproken voor tekortkomingen tegen gewone policiereglementen, en de strengere vonissen werden geveld tegen moordenaars, dieven, straatschenders, maar geen enkele andere tegen misdrijven van politieken of godsdienstigen aard.

Dat de ‘schandaleuse’ geschriften, welke Jordaens geschreven had van ketterschen aard waren valt niet te betwijfelen: kettersche daden werden in dien tijd altijd ‘schandaleus’ genoemd. Zoo wordt in de besluiten der Synode van Antwerpen, gehouden in Mei 1610, verboden te lezen: ‘eenig boek gericht tegen de kerk of tegen den katholieken godsdienst of tot misprijzen van geestelijke orden of graden aanzettende of anderszins “schandaleus” of verdacht.’[1] In

(1) Scandalosos vel suspectos (Decreta Synodi diocesanae Antverpiensis. Ex officina Plantiniana 1610 Blz. 13.)

hetzelfde jaar verbiedt de Raad van Vlaanderen in te voeren en te ontvangen alle ‘Boucken, Tractaeten, Refereinen ende Liedekens heritycque ende *Schandaleus*.’[1] Wij vonden reeds hooger in het edict van 31 december 1609 de misdrijven der ketters vermeld als ‘*schandalen* oft exercitiën tot verachtinghe van onse Heylighe Catholycke Apostolycke Roomsche Religie.’

Wat waren nu de schandaleuze geschriften, voor welke Jordaens beboet werd? Wij weten het, eilaas! niet met zekerheid, enkel kunnen wij het gissen. Den 5^{n} Mei 1655 liet de landvoogd een plakkaat uitgaan, waarbij hij aan het Magistraat het volgende bevel uitvaardigde: ‘Alsoo wij onderricht worden dat de ministers ende predicanten van de ghepretendeerde ghereformeerde Religie sedert eenigen tydt herrewaert hebben ghenomen resolutie van inde landen ende steden onser onderdanicheyt af te senden, ende alreede souden hebben afghesonden seker ghetal onder hun, om te sayen en te verbreyen hunne secten ende heresien, soo bevelen wij ende ordonneren u midts dezen dat ghy hersteldt in alle diligende daertegen op waeckt met alle rigeur by decretemente ende inflexiën van penen daertoe by de placaten ghestatueert sonder eenige dissimulatie, dan evenwel met die descretie die de gelegenheyt van het feyt sal moghen toelaten tot naerdre ordre.’[2]

Kort daarna moet een boekje tot aanprediking van de protestantsche leer, bevattende terzelfder tijd een geuzen-catechismus te Antwerpen verspreid zijn, want den 25^{n} Augustus beslisten de Wethouders: ‘Alsoo seker Boecxken met eenen geusen-catechismus in dese stadt is gestroyt geweest, is geordonneert aen den aenbrenger van den auteur van dit feyt te geven hondert guldenen.’ Daags nadien werd dit besluit bij plakkaat bekend gemaakt[3]. Het is best mogelijk dat het boeksken en de geuzen-catechismus de schandaleuze geschriften waren, die Jordaens zou geschreven hebben. Hieruit zou voortvloeien, dat hij reeds in 1655 tot de hervormde leer was overgegaan en ijverig tot hare verspreiding werkte.

(1) Gent. Jan van den Steene. Anno 1610.
(2) Placcaeten van Brabant. Velpius, 1664. III, 34.
(3) F. Jos van den Branden. Op. cit. blz. 838.

Den 17^{n} April 1659 verloor hij zijne vrouw Catharina van Noort; en hij liet ze begraven op het kerkhof der Calvinistische gemeente te Putte onder Ossendrecht, onmiddellijk over de Hollandsche grenzen, op dezelfde plaats waar negentien jaar later hij zelf en zijne dochter Elisabeth zouden te rusten gelegd worden.

Op 16 December 1660 trad hij op als getuige in een proces over de echtheid van zekere schilderijen, toegeschreven aan van Dyck. Onder zijne verklaring teekende de griffier der schepenbank: *Juravit tantum per Deum* (Hij zwoer alleen bij God). Hij verklaarde zich dus daar voor de mannen van de wet als niet tot de staatskerk behoorende, zonder dat hem hierom eenige last werd aangedaan.

Het laatste en gewichtigste bewijs van zijn ketterschap is dat in de laatste jaren zijns levens de Antwerpsche hervormden herhaaldelijk hunne bijeenkomsten te zijnent hielden.

Na de herstelling van Spanjes gezag in de Zuidelijke Nederlanden waren de hervormden uit het Noorden er op bedacht om hunne leer ten onzent te verspreiden, evenals de katholieken zochten het verloren veld in het noorden te herwinnen. Het middelpunt, van waar op onze gewesten werd gewerkt, was de Synode van Zuid-Holland in den Haag. In het archief dier instelling bevindt zich nog menig stuk van belang voor de geschiedenis der Evangelische Kerk in Vlaanderen en in Zuid-Brabant. Van in 1607 werd er in Vlaanderen eene gemeente gesticht met den naam ‘De Olijfberg onder het Kruys,’ wier predikant door de Synode van Zuid-Holland bezoldigd werd. Een oorkonde uit de eerste tijden van die stichting bewijst dat ‘de Arbeider in den Olijfberg’ uitgezonden werd van Londen, dat hij van de eene plaats naar de andere in Vlaanderen moest reizen, een ambacht uitoefenen, werkmanskleeren dragen en in het geheim aan groepen van wel min maar niet meer dan twaalf personen prediken.

In Antwerpen kwam een tweede ‘Olijfberg,’ de Brabantsche, tot stand. Wij bezitten zijne registers loopende van 1659 tot 1795; maar reeds vroeger had hier eene gemeente

bestaan. De eerste minister, die naar Antwerpen gezonden werd was Herman Herberts, die in het jaar 1607 als predikant bij den Brabantschen Olijfberg wordt vermeld[1]. Er moet een tijd verloopen zijn zonder geregelde kerkbediening en eerst na den Munsterschen vrede vangt het onafgebroken bestaan van de Antwerpsche gemeente onder het kruis aan. In 1652 was Joannes Beccius predikant; in 1654, Boerhaven; in 1659, Herman Lydius. Van dit laatste jaar worden de kerkboeken regelmatig gehouden tot in 1787. In deze boeken, welke bewaard worden op de bureelen van den Burgelijken Stand ten stadhuize van Antwerpen, vindt men aangeteekend de handelingen van den kerkeraad en de naamrollen der leden, der gedoopten, en der gehuwden van 1659 tot 1791. In 1671, wanneer zij ten huize van Jordaens vergaderde bevatte de gemeente 90 leden; in 1792 telde zij er nog 42. Van 1660 tot 1787 werden er 163 kinderen gedoopt, van 1674 tot 1786 werden er 71 huwelijken gesloten. De predikanten werden altijd bezoldigd door de Synode van Zuid-Holland en stonden onder toezicht en bestiering van de H.H. Gecommitteerde Raden der provincie, die ze aanstelden en tweemaal 's jaars ordonnantie voor hunne betaling alsmede voor kamer- of kerkhuur enz. teekenden. Op 1 Mei 1791 hield de laatste predikant D^{r} Adrianus Uyterhoeve zijn afscheidsrede. Toen in 1795 de Bataafsche republiek ophield de jaarwedde van den geestelijke te betalen hield de Olijfberg op te bestaan. De dienst werd in de laatste tijden te Antwerpen gehouden in het Oostersch Huis, waar ook de predikant woonde.

Er leefde in den schoot der gemeente eene overlevering voort, volgens welke de Brabantsche Olijfberg zijn bestaan verschuldigd was aan zeker kontrakt bij gelegenheid van het sluiten van den Munsterschen vrede aangegaan tusschen den toenmaligen hertog van Brabant, dat is de koning van Spanje, en de heeren Staten van Holland; evenals men geschreven heeft dat in een geheim artikel van het Bestand van 1609 bepaald was dat

(1) *Célébration du cinquantenaire du Synode de l'Union des Eglises protestantes de Belgique*, Bruxelles, 1890, blz. 137 en volgende.

de ketters in België en de Roomschen in Holland niet om wille der Religie zouden vervolgd worden. Maar zoomin de eene als de andere bewering berust op vaste gronden. Volgens artikels 17, 18 en 19 van den Munsterschen vrede was er overeengekomen tusschen den koning van Spanje en de Staten-Generaal der Nederlanden, dat er aan de wederzijdsche onderdanen gelijke zekerheid en vrijheid in de uitoefening van hunnen godsdienst zouden verleend worden als door de koningen van Engeland en Spanje in hunne Staten aan de ingezetenen van het andere land waren toegekend; beide partijen zouden zorgen dat ten gerieve der wederzijdsche onderdanen van andere dan de staatsreligie behoorlijke begraafplaatsen zouden gesteld worden; verder zouden deze vreemden zich moeten gedragen in de uitoefening hunner religie in alle zedigheid zonder eenige ergernis te verwekken. In den loop der jaren nam de verdraagzaamheid nog toe en vóór het einde der XVII^{e} eeuw mochten predikanten en belijders der hervormde leer van vreemde nationaliteit te Antwerpen op de bescherming hunner personen rekenen, mits zij zich onthielden van alle publiek schandaal. Dat die gedoogzaamheid reeds in 1660 in zekere mate bestond voor Antwerpenaars van geboorte zagen wij uit het feit dat Jordaens den eed aflegde in den vorm als door de hervormde leer werd voorgeschreven zonder hierom lastig gevallen te worden en dat die eed als geldig werd aangezien.

Dat die verdraagzaamheid hare perken had en dat de hervormden geene volle vrijheid noch zekerheid genoten blijkt uit sommige feiten aangeteekend in de kerkeboeken van den Brabantschen Olijfberg. In 1659 verklaarde een der leden der protestantsche gemeente van Antwerpen, Abraham de Gouche, dat hij niet kon aan de heilige tafel verschijnen, in andere woorden geen deel kon nemen aan het Avondmaal, uit vrees verraden te worden door zijne dienstmaagd. In 1665 zagen de leden der gemeente zich genoodzaakt eene arme vrouw, Hollandsche Marie geheeten, die hun lokaal placht te kuischen, ter hulp te komen om haar te doen zwijgen. Hun angst groeide nog aan toen zij vernamen dat die vrouw in dienst was getreden bij den deken van het kapittel van

Onze-Lieve-Vrouwekerk en van 1666 tot 1670 hadden zij geene vaste vergaderplaats en waren zij gedurig op zoek naar een veilig lokaal. In 1671 werd ‘Jordaens met zijne dochter ende meissens aen Christi heilige tafel tot het heilich en hoogwaerdich avontmael toegelaten.’ Hij was toen 78 jaar oud. Den 24^{n} December 1674 werd voor het eerste maal het Avondmaal te zijnent gehouden; den 14^{n} Maart, den 21^{n} Juli en den 28^{n} December 1675; den 12^{n} April, en den 25^{n} December 1676; den 20^{n} Maart en den 25^{n} December 1677; den 9^{n} Maart en den 16^{n} Juni 1678 werd de godsdienstige plechtigheid eveneens in Jordaens'huis gevierd. In dezelfde jaren werd op andere dagen het Avondmaal nog in andere huizen gehouden.(1)

In het kerkeboek vinden wij aangeteekend ‘Anno 1678. Octob. is gestorve constrycke schilder Jordaens ten..... ure en twee ure de zelve nacht sijn dochter Elisabeth Jordaens.’ Beide werden, zooals wij reeds zegden, buiten Antwerpen te Putte op Staatschen grond en op het kerkhof der hervormde gemeente begraven. Bij de overgave van Antwerpen en in uitvoering van het Tractaat alsdan gesloten waren er twee kerkhoven binnen Antwerpen aan de hier gebleven protestantsche toegekend, maar na de vier jaren dat men ze hier gedoogde, werden deze gesloten.

Behalve de zware boet, die hem in 1655 werd opgelegd

(1) Archief van de synode van Zuid-Holland. In dit archief vindt men eene kopie van het register der gedoopten en getrouwden in de Antwerpsche Hervormde Gemeente gaande van 1660 tot 1789, eene kopie van het Register der Getrouwden van 1665 tot 1789, en een zeer groot getal losse stukken. De Kerkeboeken berustende op den Burgerlijken Stand te Antwerpen bestaan uit drie registers. 1^{o} De Handelingen van den kerkeraad van 1659 tot 1700 met de namen der aangenomenen gedurende denzelfden tijd. 2^{o} Eene kopie van hetzelfde boek van 1659 tot 1700 en de voortzetting tot 1787. Deze kopie werd gekocht in 1823 tegen den prijs van 7 gulden van den heer A.B. Rees. Het afschrift is niet zeer nauwkeurig. De heer Génard volgde het in zijn *Notice sur Jordaens* en beging dien ten gevolge verscheidene fouten, betreffende onder andere de dagen waarop het Avondmaal ten huize van Jordaens gevierd werd. 3^{o} De Handelingen van den Kerkeraad van 1701 tot 1791, bevattende ook de namen der leden, de lijst der bezittingen, den naam der predikanten en den bladwijzer der gedoopten gedurende dit tijdperk.

en de verplichting voor zijne erfgenamen hem buiten het land te laten begraven zien wij niet dat er voor Jordaens en de zijnen schadelijke gevolgen voortvloeiden uit zijnen overgang tot de Hervormde leer. Na als vóór, werd hij geacht, geëerd, met bestellingen overladen. Wanneer zijne kunstbroeders tot hem of van hem spraken noemden zij hem 'Mijnheer' Jordaens, een titel, dien zij slechts gaven aan de groote bazen en de voorname heeren zooals Rubens, van Dijck en Teniers. In 1665, toen hij aan de Violieren een plafondstuk geschonken had voor hunne kamer, vereerden zij hem een zilveren lampet met schotel en lieten zij een stuk verzen te zijner eere in hun register inschrijven; in 1669 onthaalden de leden van den Olijftak hem en zijn schoonzoon in hun lokaal. Niet alleen voor voorname lieden, stedelijke en andere besturen, schilderde hij na zijn uittreden uit de Roomsche kerk, maar tot het einde zijns levens bestelden katholieke geestelijken en wereldlijken hem stukken voor altaren. In 1655 schilderde hij een *H. Carolus Borromeus de pestlijders verzorgende* voor de St. Jacobskerk te Antwerpen; in 1663, een *Christus onder de Schriftgeleerden* voor de kerk te Veurne; later nog een *Kalvariënberg* voor St. Gommaruskerk te Lier; in zijn laatste levensjaren vervaardigde hij de *O.L.V. Hemelvaart* uit de Teirnincksche school te Antwerpen en verscheidene andere altaarstukken. Hij, de protestant, vond geen bezwaar katholieke onderwerpen voor katholieke kerken te schilderen; de katholieke geestelijken zagen er niet op hunne altaren door een gereformeerden kunstenaar te laten versieren.

III.

Wanneer en hoe ging Jordaens naar de hervormde kerk over? Ziedaar de vraag die ons te onderzoeken blijft. Cornelissen[1] en Alvin[2] meenen dat zijne ouders evenals die zijner vrouw protestant waren en bleven na 1585, dat zij hunne kinderen lieten doopen in de Roomsche kerk om te ontsnappen

(1) Messager des sciences et des Arts de la Belgique. 1833. I.
(2) *Le peintre Jacques Jordaens est-il né Calviniste.* (Zie hooger.)

aan de plakkaten tegen de ketters, maar dat zij in het geheim aan de nieuwe religie trouw bleven en dat Jordaens eerst in 1671 openlijk beleed wat hij altijd in den grond zijns herten geloofd had. Wij zagen reeds dat hij niet wachtte tot het jaar, waarop hij als deelgenoot aan het Avondmaal werd ingeschreven in het kerkeboek der hervormden, om uit te komen voor zijn overtuiging; maar, of hij dit wat vroeger of wat later deed, de vraag blijft bestaan of hij, ja dan neen, Calvinist geboren werd. Wij gelooven dat het antwoord ontkennend moet luiden. Geen ernstige reden wordt aangehaald om te bewijzen dat het bevestigend zou moeten zijn. Jordaens en al zijn broeders en zusters werden in Onze-Lieve-Vrouwe kerk gedoopt; zijn huwelijk en het hunne werd in die kerk gevierd; zijne zusters Magdalena en Elisabeth werden begijn, zijn broeder Abraham werd Augustijn. Men zegt, wel is waar, dat de onroomschen trouwden en hunne kinderen lieten doopen voor de katholieke kerk om de verdenking van ketterij van zich af te wenden; maar dat dit hier het geval was wordt geenszins bewezen en het intreden van een broeder in het klooster en van twee zusters in het begijnhof ontneemt heel veel aan de gegrondheid dier gissing. Daarbij komt het gebrek aan alle bewijs dat Jordaens vóór 1655 of vóór 1649 tot de hervormde gemeente zou behoord hebben en dat zijne ouders of schoonouders geen goede katholieken zouden geweest zijn. Naar alle waarschijnlijkheid waagde dus Jordaens den gewichtigen stap in de tweede helft zijns levens. Even waarschijnlijk is het dat hij er toe overgehaald werd door menschen, die hij leerde kennen in Holland.

Jordaens verkeerde veel in Noord-Nederland en in de jaren, waarin zijne bekeering viel, kreeg hij er aanzienlijke werken uit te voeren. Van in 1649 is hij in briefwisseling met Constantijn Huyghens over de schilderingen in het Huis ten Bosch, die hem kort daarna besteld werden en die hij in 1652 voltooide. In 1661 schilderde hij drie groote stukken voor het stadhuis te Amsterdam; in 1663, de schouwstukken voor de groote zaal der Vierschaar te Hulst. Zijne dochter, Anna-Catharina, geboren den 23^{n} October 1629, huwde Johan Wierts,

president van den Raad van Brabant te 's Gravenhage, een aanhanger van de leer van Jansenius. Gezien haren ouderdom moet dit huwelijk omstreeks 1649 plaats gehad hebben. Jordaens stond in de beste betrekkingen met zijnen schoonzoon; den 27^{n} September 1660 kocht deze voor hem een huis en erve te Voorbosch, ter zuidzijde der Heerestraat te 's Gravenhage, tegen 6550 gulden(1). In 1669-1670 woonden zij samen een gezellige samenkomst in de Kamer der Violieren te Antwerpen bij, zooals wij hooger zagen. Dat Jordaens na 1649 veel in Holland verkeerde weten wij hieruit dat hij werken leverde in den Haag, Amsterdam en Hulst; dat hij buiten deze nog andere steden bezocht en vermoedelijk ook daar werkte weten wij ook. In zijne getuigenis afgelegd in het proces Hillemans-Meulewels verklaarde hij dat hij zich in Utrecht bevond drie dagen vóór het Pinksterfeest van 1661. Hij was zeker niet de eenige onzer schilders, die toen ten tijde in de Noordelijke gewesten verkeerde en werkte: van Thulden, de katholieke Bosschenaer, was zijn voornaamste helper in het verheerlijken van prins Frederik-Hendrik van Oranje, den geduchtsten vijand van Spanje, Thomas Willeborts Bosschaert, Gonzales Coques en Daniël Seghers zelf, de jezuiët, werkten voor de prinsen van Oranje. Maar, alhoewel dit bij anderen zonder invloed op hun godsdienstige overtuiging bleef, mogen wij wel aannemen dat Jordaens menschen aantrof en dingen hoorde en zag, die hem deden nadenken en hem wonnen voor de hervormde leer.

Wij willen niet bevestigen, dat hij een aangeboren aanleg had tot twijfelzucht of vrijdenkerij. Van zijn doen en laten als mensch weten wij zoo weinig dat wij er bezwaarlijk een bepaald denkbeeld over zijne levensopvatting kunnen uit opmaken. Alleen uit zijne werken kunnen wij eenigszins over zijn gemoed oordeelen, en uit deze weten wij dan ook dat hij niet ingetogen van aard was en weinig zin had voor kerkelijke vormen. Zijn godsdienstige stukken zijn heilige geschiedenissen in zuiver menschelijken zin opgevat. Zijn eerste gedagteekend stuk, *de Aanbidding der Herders*, van 1618, in het museum

(1) Register van Notaris C. Van der Beets in den Haag. Medegedeeld door D^{r} A. Bredius.

te Stockholm is een tooneeltje uit het huishoudelijk leven van een Vlaamsch werkersgezin: Maria is een eerzame huismoeder bezorgd voor haar kind en het liefdevol aanblikkende en toonende; zijn *Christus onder de Schriftgeleerden* te Mainz is een jonge leeraar, wiens woorden met verwondering en wantrouwen door de oude priesters worden aangehoord; zijn *Christus de kooplieden uit den tempel jagende*, in den Louvre, is de afbeelding van een standje op een marktplein, en zoo verder. De eerbied voor het heilige ontbreekt hem: de discipelen, die Christus in het graf leggen uit het museum te Antwerpen, schuiven het lijk met het hoofd vooruit in de rotsholte en geven aldus een onoogelijk schouwspel te zien. Soms schijnt hij den spot te drijven met het gewijde onderwerp: het museum te Kopenhagen bezit een *Susanna met de ouden*, waarin de overvallen baadster het geval prettig schijnt te vinden. In het museum te Aschaffenburg treffen wij een heiligen Augustinus aan met een kelk, waarin een vlammend hart ligt; aan dit vuur steekt een jong mensch een solferstek aan; waarmede hij een lamp doet branden. Dit moet beteekenen dat de heilige kerkvader door zijn voorbeeld zijn leerlingen in liefde tot God doet ontgloeien. Zijn onderwerpen uit de heidensche fabelleer behandelt bij met geen schroomvalliger eerbied. In zijne stukken *Jupiter gevoed door de geit Amalthea* laat hij den oppergod, met een ledige zuigflesch in de hand, krijten van dorst. In een der schilderstukken, die hij voor zijn eigen salet schilderde, ontvlucht Amor het bed waarin hij lag met Psyche, nadat deze zijn aangezicht had bloot gemaakt; in zijne haast werpt de liefdegod den waterpot om, die voor het bed stond en doet er den inhoud van naar beneden stroomen. In de *Geschiedenis van Candaulus* uit het Museum te Stockolm wordt ditzelfde intieme meubel op weinig minder aanstootelijke wijze te pas gebracht.

Een fijnvoelende is hij dus niet, hij houdt van het volksleven, van burgerpret, van kwistige gelagen met al hun gewoel en rumoer en hun minder kiesche gevolgen. Hij laat zich meesleepen door het kleurige, het jolige van de voorvaderlijke gebruiken; het stoffelijke trekt hem aan, eten, drinken, zingen,

minnekoozen zijn de gewone heldendaden die hij viert. Hij beeldt zich zelven gewoonlijk af in zijne tafereelen, met gezwollen wangen in de rol van den boer, die op zijn paplepel blaast, of van den genoodigde op het Driekoningenfeest, die den doedelzak speelt. Zijne personages zijn kerngezond, zijne mannen genieten volop het leven; zijne vrouwen, schaterend van levenslust, vullen boordevol hun weidsche kleeren; zij vrijen onbedeesd, maar aan wulpsche liflafferijen gaan zijne paren zich niet te buiten.

Nevens dien vereerder van de stof zit er in hem ook een denker, een filosoof. De beste hoofden, die hij schilderde, zijn die van diepzinnig overwegende, scherp opmerkende figuren. Zijn evangelisten, zijn schriftgeleerden, zijn oude bokspooters in den *Boer en den Sater*, zijne hoofden van apostels en filosofen zeggen het duidelijk hoe die levenslustige borstelaar ook een lezer in de zielen der menschen is. Schateren overal zijne menschen van licht en kleur, heeft voor hem de wereld maar waarde in zooverre zij een schatkamer is van kostelijke tonen en fijne tinten, waar warme gloed en koele schaduwen dooreenspelen, dan is toch ook de mensch zeer dikwijls voor hem een aantrekkelijk voorwerp van studie naar lijf en geest, in wien niet alleen het uiterlijke verleidelijk is voor den schilder, maar in wien ook het innerlijke, het onstoffelijke verdient ontraadseld en blootgelegd te worden.

Hij zelf in het portret, dat hij schilderde en liet graveeren door Peter De Jode, prentte op zijn gelaat dien dubbelen stempel. Hij is kloek van bouw tot grofheid toe, met zijn lange onverzorgde haarlokken, zijn breede tronie, zijn forsche kaaksbeenderen, maar zijn oog is uitvorschend, zijn blik doordringend; zijn hoofd is dat van een man, die zich weinig gelegen laat aan uiterlijken schijn, maar die de werkelijkheid wil kennen en het wezen der dingen wil doorgronden. Hij schijnt niet te hechten aan geijkte vormen, aan aangenomen begrippen, maar zijn eigen gang te willen gaan en zijn eigen zin te willen volgen. Hij is wel een vereerder van oude gebruiken in zooverre die hem een blik laten werpen op eene eigenaardige schilderachtige wereld, maar hij is geen tamme volgeling van wat anderen

vóór hem deden of zeiden of dachten; hij ziet de wereld door zijn eigen oog en spreekt onbeschroomd uit wat hij er over denkt en wat hij waarheid acht.

Zoo ging het hem in zijn kunstenaarsleven, zoo moet het hem gegaan zijn in zake van geloof; hoe vreemd en hoe gewaagd aan allen rondom hem de stap moet geschenen hebben dien hij deed, hij liet zich niet gelegen aan het oordeel der menschen en zonderde zich met de zijnen af van de wereld, die hem omgaf. Hij liet zich niet afschrikken door de straf, die hem eens werd opgelegd noch door de wangunst en den haat, die hem zijn gedrag van wege de machtigen en voornamen moest op den hals halen: hij handelde volgens zijne overtuiging en deed het ofschoon hij zoo goed als alleen was in zijne stad, die de gezaghebbende meening trotseerde en tegen den stroom op dorst varen. Op zijn werk als schilder had die bekeering weinig invloed. Tot aan het einde zijns levens bleef hij heiligenbeelden en gewijde geschiedenissen uitvoeren, zooals men dit van hem verlangde. Bestellingen schijnen voor hem louter een handelszaak geweest te zijn en hij maakte wat men hem vroeg, zooals zijn timmerman de lijsten maakte naar maat en vorm, die hem werden opgegeven. Zoo vinden wij dat hij in 1658 een *Laatste Oordeel* schilderde, dat nu in den Louvre is en waarin wij Calvijn onder de verdoemden naar den afgrond zien neertuimelen. Maar hij krijgt een voorliefde om onderwerpen uit het Oude en het Nieuwe Testament te behandelen en zijne stukken op echt protestantsche wijze met bijbelspreuken toe te lichten, hetzij hij deze zelf op het stuk aanhaalt zooals in zijn *Menschelijke Wet op de Goddelijke gevestigd* in het Museum te Antwerpen en in het Gerechtshof te Hulst, het zij hij eenvoudig het verset aanhaalt, dat hij behandelde, zooals in de *Verzoening voor de Offerande* in het Museum te Gent, in den *Christus en de Phariseërs* te Rijsel en in tal van teekeningen.

MAX ROOSES.

Een Schutsgeest.

Meneer Andree was nog maar vijf en twintig jaar oud en reeds was hij lid van de Brugsche huisjesmelkersmaatschappij *De vereenigde Grondeigenaars*. Zijn vader en moeder waren vroeg gestorven; sedert vijf jaar reeds was hij bezitter van de talrijke huizen en huisjes, landerijen en hofsteden, die ze bij het sluiten van hun huwelijk vereenigd en gedurende hun samenleven nog aanzienlijk vermeerderd hadden.

Andree was op de rustige Walplaats in het huis zijner ouders blijven wonen - het oude heerenhuis met hoogen trapgevel, dikke tralies voor de vensters en een klopper aan de zware met ijzeren beslagen versierde deur.

De oude meid Melanie, die hem had helpen grootbrengen, was bij hem gebleven en leidde het huishouden als voorheen, zoodat Meneer Andree, nu alleen, eenvoudig het leventje voortzette, dat hij met zijne moeder, kort na vaders dood, reeds begonnen was.

Hij had vaste beginselen om op het rechte pad door het leven te gaan. Zijne vrome ouders hadden daar eerst voor gezorgd en daarna zijn oom, de kanunnik, die nu nog steeds op hem waakte. Deze had hem zoeken te doordringen van de ijdelheid der wereldsche genietingen. Zijn eerste inzicht was overigens geweest zijn neef tot het priesterschap op te leiden, doch hij had de ervaring moeten opdoen, dat deze voor de studie niet geschikt was. Niettemin was de kanunnik voortgegaan met Andree in dezelfde wereldverguizende richting op te leiden. Op het exempel van den wijzen Salomo berustten geregeld zijne moreele betoogen. Noch de wetenschap, noch de rijkdom, noch de vrouw hadden de ziel van dien vorst kunnen bevredigen en op zielevrede kwam het toch vooral in het leven. aan. Het *Masker van de Wereld* van Pater Poirters en de

Introduction à la vie dévote van F. de Sales waren Andree's voornaamste geestesvoedsel geweest en hadden ooms redeneeringen aangevuld en verscherpt.

De wereldverguizing van den kanunnik en zijn leerling was echter niet zoo volkomen. Voor het tafelgenot hadden beiden een zwak. Toen Andree's vader nog leefde werd er in het huis der Walplaats ter intentie van mononkel menig dineetje gehouden, waarop de kookkunst van moeder en de kelder van vader hooggeprezen werden. Alles ging er deftig toe, voorbeeldig, zonder overdaad, zooals 't bij geneesheeren en geestelijken regel is, doch nooit noodigde de dokter zijn broer te vergeefs uit. De kanunnik ook wist zijn gasten heerlijk te onthalen. Andree kon dit herhaaldelijk ondervinden en stelde het zeer op prijs, want het tafelpicurisme had hem diep aangestast, veel dieper dan men het bij een jongeling van zijn leeftijd zou vermoed hebben.

Van de drie geminachte genietingen Salomo's was er slechts ééne, de vrouw, die volstrekt versmaad bleef. Vrouwenliefde was venijn in een gulden vat, leeraarde de kanunnik, die meer zulke treffende slagwoorden gebruikte. Liefde en dood vernachtten steeds in dezelfde herberg. En met Salomo, zijn uitverkoren wijze, voegde hij er bij, dat liefde steeds met tranen vermengd werd. Voor Andree was dit evangelie.

Aan wetenschap deed Andree ook wel niet, doch meer uit gebrek der middelen dan uit vrees voor stoornis van zijn zielevrede.

Onder de verleidende bekoring van den rijkdom was hij echter heel en al bezweken. De heiligen en kluizenaars, die in vrijwillige armoede gingen leven, vond hij wel toonbeeldig vroom en heldhaftig, doch daar bleef het bij. Hun voorbeeld stemde hem niet tot navolgïng en hij zorgde maar steeds voort om de vaderlijke erfenis te bewaren en te doen aangroeien.

Zijn eenige wezenlijke werkzaamheid bestond in het nauwgezette houden van het boek der huishuren en pachten en het ontvangen der gelden op de bepaalde termijnen.

De vervaldag voor Oogstmaand was daar. Hoogst gewichtig zat Meneer Andree al van 's morgens in het voor-

kamertje, dat door zijn vader als spreekkabinet gebruikt werd, doch nu uitsluitend als betaalkantoor dienst deed. Hij had al afgerekend met tal van huurders en met den bode van de *Vereenigde Grondeigenaars*, dien hij aangesteld had om de huurprijzen, die wekelijks betaald werden, te ontvangen. Dezen namiddag konden nog slechts een viertal bezoekers komen, enkelen onder hen zouden wellicht wachten tot 's anderendaags of later, doch ééne, Fientje Vrielynck, zou zich zeker nog vandaag aanmelden. Dat wist Andree.

Over de Walplaats bewogen zich loome hittewalmen, als aan opene ovens ontsnapt. Langs den zonnekant stonden de schelwitte gevels als verkalkt in het luchtgegloei dier hondsdagen. In de smalle schaduwstrook aan de overzijde hadden eenige jongens zich tegen de huizen neergelegd omdat ze met hunne bloote voeten niet langer meer op de zengend warme straatkeien konden staan.

Uit zijn leunstoel in het koele voorkamertje kon Meneer Andree even zien hoe snikheet het buiten was. Hij zag boven den grond de siddering der warmte in den hellen lichtglans. Hij zag hoe moeizaam de oude slijper zijn schuddende kar voorbijkruide, nauwelijks nog geholpen door den trekhond met hijgenden adem en lillende dorsttong. Bij dit zicht genoot Meneer Andree de frischheid van zijn kamertje als een langen teug koeldrank. Nergens kon hier een zonnestraaltje binnenglijden en de lichte luchtgolving, die zich uit den beschaduwden tuin door het opene venster der aanpalende eetplaats, in zijn vertrekje voortzette, vervulde er de ruimte met zachte streelingen. Met een lichte luiheidswellust strekte Meneer Andree zich in zijnen gemakkelijken zetel uit en nam werktuigelijk een dagblad op. Doch de wijngaardranken wreven zachtruischend als zijdegekrook tegen het open tuinraam en den muur aan; een bescheiden, fijne reuk van heliotroop en rozen sloop binnen; een paar hommels gonsden in de schaduwkoelte van den hof met aangehouden trillingen als van lage harpsnaren; alles stemde zóó tot genot van niets-doen en namiddagsoezerigheid, dat een minder epicurist dan Meneer Andree er ook zou onder bezweken zijn. Het blad gleed hem uit de handen

en ofschoon zijn oogen nog een half bewusten blik op alles lieten glijden en eenige losse gedachten nog in hem opkwamen, voelde hij het warme slaapgenot zijne heele lichaam zachtjes doortintelen.

Onder het vele verwarde, dat in zijn geest opschemerde zette zich het duidelijkst de overtuiging vast, dat Melanie toch goed koken kon, dat versche zeetongjes, gebakken in fijne grasboter, als te middag, wel lekker smaakten bij een glas geurigen Rijnwijn en dat zijn jonge maag er wel eer kon aandoen. Als een trage doch gestadige wielslag viel die overtuiging voortdurend tusschen zijn andere vluchtig voorbijschuivende gedachtjes in en herhaaldelijk werkte hij dan weer bescheiden met zijn tandenkotertje.

Als een vage liefkoozing gleed bijwijlen zijn blik over de meubels en de versieringen van het kantoortje, die hem alle het genot verschaften hunner kraakzindelijkheid en vooral hunner stemmige deftigheid. Op het spiegelend tafelblad lag geen pluisje, geen stofje, op het voornaam donkergroene laken van den lessenaar was geen krookje, geen vlekje zichtbaar; in het glas van den zwaren inktpot lag een stil regenbooggesidder van kristalhelderheid. Alle meubels waren van ernstig donkergevlamd mahoniehout in streng gelijnden Empire-stijl met matkoperen belegsels. Achter de glimmende ruiten der kleine kast stonden, ordelijk naast elkander gerijd, de boeken van Andree's vader, alle gelijk in zwartlederen band met gulden titel op den rug. Aan den wand hingen eenige stemmig ingelijste platen, waaronder op de eereplaats het portret van Andree's eerwaarden oom, den kanunnik. Uit trots over die hooge verwantschap had Andree's moeder dit portret daar gehangen, waar het met zijn zalvenden lach zich scheen te verkneukelen in de waardige deftigheid van het plaatsje.

Tusschen de nagenietingen van Andree's diner in, kwam dan bij poozen van al de dingen, die hem omringden, een vleigevoel van degelijke voornaamheid over hem neer

Toen dacht hij aan die algemeene achting, welke hij van wege al de hem bekende burgers genoot en die hij in

hunne houding en woorden duidelijk ontdekte. Andree wist zoo goed wat men in de wandeling over hem dacht en zeide, en zijn heele uiterlijke doen was er op berekend om dat gunstige oordeel te onderhouden en te doen groeien.

Toen zijn buurman, de bakker uit de Kathelijnestraat, hem 's Zondags in zwarten gekleeden rok, met glimmenden zijden hoed op, naar de hoogmis zag stappen, dan kwam hij, zich genoeglijk de handen wrijvend, in zijn deurpost staan, zich verheugend bij de vaststelling, dat Meneer Andree, hoe jong en alleen hij ook was, steeds zoo ernstig en waardig bleef als wijlen zijn vader. Meneer Andree wist dit en hij had er innerlijk genot van.

De lieftalligheden, die de bedaagde bezoekers der *Platte Beurs*, - de ouderwetsche herberg tegenover zijn deur - hem als om strijd bewezen, toen hij er met den valavond, regelmatig reeds als een bejaard man, aan gewoonten verslaafd, met bol of kaart ging spelen, vleiden hem uitermate ofschoon hij zich moeite gaf om het niet te laten blijken. Werden er daar door den eenen of anderen grappenverkooper toespelingen gemaakt op vrouwen en trouwen, dan nam Meneer Andree 's aangezicht eene strak ernstige uitdrukking en uit zijn jongen mond kwamen dan oude woorden van wijsheid, die door de omzittenden op goedkeurend hoofdgeknik onthaald werden. Men had een vrouw nooit beter vast dan een paling bij den staart, van liefde kon men de schouw niet doen rooken, was de wil eens voldaan, dan was de liefde gedaan, zoo leeraarde Meneer Andree, tot hij besloot, dat hij niet trouwziek was en zijn kuip nog niet zou buiten zetten, zelfs indien het vrouwen regende. Bewonderend gemompel ging dan op bij al degenen, die het thuis bij de vrouw niet al te vreedzaam hadden, en meer dan een fluisterde dan, dat die Andree wel een kranig verstandige jongen was en het zeker heel ver zou brengen.

Alleen Toone, een gewezen marskramer, die op zijn zwerftochten van 't eene dorp naar 't andere alle watertjes doorzwommen had, en nu voor zijn oude dagen een onderkomen had gevonden bij de *Broeders van Liefde*, toonde zich sceptisch op het punt van Andree's vrouwenverguizing.

- Meneer Andree is een heimelijke, spotte hij sleepend, hij zal 't ons niet vertellen als hij eens ‘teentje tert’, hij knijpt de katjes in 't donker...

De aanwezigen verzetten zich dan allen verontwaardigd tegen deze drieste taal. Toone moest zijnen vrijen zeg bekoopen, men schoof hem allerlei toe van ‘stoute tong’, ‘eigen vuil’ en van ‘zwarte potten, die anderen willen zwart maken’ en zoo meer. Het was alsof Andree's deugd de eer was van al de klanten der *Platte Beurs*, zoo eenstemmig namen ze hare verdediging op.

Dit waren triumfen, die Meneer Andree zeer gaarne vierde en waarvan hij nu weer in de nanoensoezerigheid van zijn stemmig kamertje al zoozeer genoot als van het smakelijk diner.

Andree's afkeer voor de vrouw was echter bloote aanstellerij, de ongenaakbaarheid van zijn jong hart voor liefdegevoel louter farizeeërschijn. Over heel zijn doen en laten lagen dezelfde schijnkalmte, dezelfde huichelende onverschilligheid voor levensvreugde, die over heel zijne stad hangen. Er zijn te Brugge lange, lange straten zonder een enkel huis, lange straten met van weerskanten aschgrauwe, blinde muren als wanden van een eindeloozen, schreiensdroeven kloostergang - doch achter deze huichelmuren liggen tuinen geborgen, waar al de weelde der aarde in kleuren en geuren uit den bodem spruit. Grauw en vaal verheffen zich de Brugsche torens in de lucht als zuilteekens van stilte en dood, - doch onvermoed tikt en knarst, vadert en slaat daar hoog een heimelijk leven, dat bijwijlen zijn hartstocht over de stad in wilden klokkenzang laat uitbarsten. Enkele Brugsche ‘reitjes’ liggen onder hun dichte bedekking van linze en plompbladeren schijnbaar roerloos als doode wateren, - doch onder het kroos broeit het leven en schuift de vloed ijlings voort. Als zwarte schimmen uit een vagevuur van versterving en boete schijnen de Brugsche vrouwen voorbij te glijden in hun lange kapmantels, die elken vorm, elke lijn van het menschelijk lichaam doen verdwijnen, - doch onder die huichelkappen schuilen zoo vaak klare meisjesoogen, waaruit de lust naar levensgenot u tegenlacht.

Zoo was ook Andree. In zijn hart wilde het leven opbloeien en zijn lied zingen doch een ijzige wind belette zulks.

De zedelijke begrippen, die hij van zijn opvoeders ontvangen had, waren zoo tegenstrijdig met de neigingen van zijn jong hart, dat hij er schroomvallig op waakte om nooit iets van deze laatste te laten blijken. Slechts wanneer hij zich onbewaakt gevoelde, luisterde hij wel graag naar de stemmen zijner vijf en twintig jaar, die zich verhieven tot een schuchtere rechtvordering op dat verboden levensgenot.

De valsche levensopvatting, die zijn opvoeding beheerscht had, was echter zoo diep bij hem ingeworteld, dat zij hem als het ware onbekwaam had gemaakt om zich de liefde der vrouw als iets edels en reins te denken. Het zuiver gevoel zijns harten ontaarde aldus tot iets verdachts, tot iets, dat licht aan het slechte ging grenzen. De pure bloem had haren glans en haren adel verloren bij gemis aan licht. Als liefdegevoel kende Andree niets meer dan verholen begeerdrift, zondige concupiscentie.

Melanie had hem zoojuist zijn kopje koffie gebracht alsook het kruikje ouden Maldegem, waarvan hij dagelijks na de koffie een bescheiden gebruik maakte. Toen de drank in het fijne glaasje met een opaalglans sidderde, steeg er een geur uit op als van heel een oogst.

Nadat de jonge farizeër zich verkneuterd had over de bekrompen klein-burgerlijke achting, die hem omringde, gingen zijn gedachten in de vertrouwde eenzaamheid van zijn vertrekje vrijer hunnen gang. Vrouwenbeelden wolkten op vóór zijn oog, meisjes, die hij hier en daar ontmoet had. Doordrongen als hij was van het denkbeeld, dat de vrouw de zonde was, zoo waren zijn denken en voelen ook steeds zondig toen ze een vrouw golden. Er lag een bestendige lage begeerte in hem, vermengd met het verlangen naar gemakkelijke bevrediging zonder gevaar voor zijn goeden naam.

Onder de meisjesbeelden, die voor hem oprezen, was er een, dat hem bijzonder ontroerde met al de bekoring der in verbeelding half geziene schoonheid. Fientje Vrielynck was het, met hare bloeiende twintig jaar, hare diepe, klare oogen,

blauw als turkozen, hare licht rozige wangen, waarop een dons lag als meelstof van versch ontloken bloemen, en haar rijzige, sierlijk gelijnde gestalte. Met dit meisje was Andree het meest in betrekking geweest. Toen zij maandelijks de huishuur voor hare blinde grootmoeder kwam betalen, was hij eenige stonden met haar alleen. Eerst was het met onverschilligheid, dat hij Fientje ontvangen had, doch van 't oogenblik af, dat hare schoonheid hem getroffen had en met eene kwelling vol bekoring vervulde, trachtte hij steeds haar een poos langer te doen blijven Zijn gesprek was belangstellend, vriendelijk vleiend geworden. Bij de laatste bezoeken had hij Fientje een glas wijn geschonken. Telkens toen Fientje wegging gevoelde hij zich teleur gesteld. Hij verweet zich, dat hij niet stouter was geweest en niet meer had gedurfd. Waarom had hij hare hand niet gevat, waarom haar niet omarmd, haar gekust? Hij gevoelde wel de weerloosheid van het arme weesmeisje tegenover hem, doch zijn mystieke vrees voor de vrouw, de angst voor het mogelijke uitlikken zijner daad, de strenge stemmigheid van het kamertje, waarin nog als een vermaning zijner ouders lag, het beeld van den kanunnik weerhielden hem steeds overmachtig. Doch pas was Fientje weg of hij vatte het voornemen op zich een volgende keer te vermannen.

In hare onschuld had Fientje in den beginne alleen geoordeeld, dat Meneer Andree toch een bijzonder vriendelijke jonge man was. Doch op den duur was er in haar onervaren gemoed een ander gevoel aan 't kiemen gegaan, dat zich weliswaar nog niet heel duidelijk in gedachten omzette, doch haar onophoudend weer streelen kwam, als het verre gezang van een lokvogel. Fientje vereenzelvigde van toen af Meneer Andree met al de ridderlijke helden uit de feuilletons, die ze in het centenblaadje van een harer vriendinnen te lezen kreeg. Zou Meneer Andree ook zoo'n meisje uit het volk tot zich kunnen verheffen als de jonge edelman uit een dier onmogelijke verhalen, die haar tot weenens toe geroerd hadden? God, hoe kon ze zulke buitensporige gedachten in haar hoofd krijgen? Dan dacht ze weer wijs, verstandig, - doch steeds klonk opnieuw het verre

lokgezang, aanhoudender en bedwelmender in de Lente van haar hart.

Zoo Andree den heelen dag aldus stipt thuis gebleven was en nu nog in zijn kabinetje wachtte, deed hij het omdat Fientje komen moest. Als een tergende uitdaging zweefde het liefelijke gezichtje voortdurend rondom hem en versterkte in hem het besluit om zich ditmaal niet te laten weerhouden door zijne flauwe schroomvalligheden. Waar bleef Fientje zoo lang? De tijd scheen te kruipen.

Andree slorpte het laatste teugje uit zijn glaasje Maldegem op en ging het boekenkastje openen. Achter hunne voorname deftigheid hielden de zwartlederen boeken van vader een plaatwerk verborgen, dat naar Andree's oordeel, te zeer te kwader faam stond om onder ieders oogen te mogen vallen. Andree had dat boek eens toevallig bij een antiquarius aangetroffen en met veel omzichtigheid tot zijn eigendom gemaakt. Als een verboden vrucht haalde hij het nu van achter den huichelwand der vrome boeken te voorschijn, legde het op de knieën en keerde langzaam, genietend, de prenten één voor één om. Zoo heel erg was het boek wel niet. Het was eene verzameling achttiende-eeuwsche Fransche platen, waarop Bijbelsche en Arcadische heldinnen in bonte mengeling hun sierlijke vrouwenvormen uitstalden. Er lag echter niets goors in de opvatting van den kunstenaar, zijn werk was alleenlijk eene stille, innige vereering der lichamelijke schoonheid. Andree's oogen konden echter in dat kunstwerk geen zoo reine genieting scheppen.

Hij bleef lang stil bij eene voorstelling van de kuische Suzanna. Onder eenen knoestigen boom stond ze tot aan de knieën in een klare bron, terwijl de twee grijsaards, op het achterplan, onder dichte struiken verscholen, haar bespiedden. Suzanna's beeld stond in het licht van een zonnestraal, die door de kruin van den boom neerzeeg. De stift had met liefdevolle bewondering hare edele vormen op de plaat neder gestreeld, doch uit het geheel straalde de kuische ingetogenheid van een angstig wakend schaamtegevoel. Dàt was het echter niet wat Andree in Suzanna zag. Er lag op zijn aange-

zicht iets van de gemeen schaamtelooze trekken der ontuchtige grijsaards, die uit het loover keken en in zijn oog blonk hun onzuivere blik.

Toen werd er gescheld. Fientje's beeld stond in het spionnetje.

Andree werd eensklaps rood tot in den hals en voelde eene zekere gejaagdheid, die hij moeilijk bedwingen kon. Hij sloot zijn prentenboek, borg het zorgvuldig weg en ging zich dan voor zijn schrijftafel zetten, zijn best doende om zijn ontroering te verbergen en er onverschillig uit te zien.

Vol eerbied voor haar jongen meester klopte Melanie nu op de deur van 't spreekkamertje en toen Andree ‘Binnen!’ geroepen had, opende zij voor Fientje met al de voorname manieren van een oude doktersmeid.

- Wel, mejuffer Vrielynck! sprak Andree! opstaande met gemaakte verrassing.
- Dag, Meneer A1/ndree! Ik kom voor de huishuur.
- Zet u wat, mejuffer.
- 't Is de moeite niet, Meneer...
- Maar doe me 't plezier... Ge hebt toch zooveel van zitten als van staan? En daarbij, die hitte mat een mensch zoo af.

Fientje kreeg een kleur, om Meneer Andree's vriendelijkheid en zette zich op den stoel, dien hij haar toeschoof. Toen haalde zij uit haar reticule het zorgvuldig gevouwen kwijtblad en het juist getelde huurgeld en stak het hem toe. Andree zette zich voor zijn schrijftafel en teekende den kwijtbrief af, doch zijn blik gleed van het papier weg en vestigde zich met nauw verholen begeerte op Fientje, die bijna aan zijn zijde zat. Wat zat het meisje daar verrukkelijk mooi! Hare donzige wangen waren hoog gekleurd. In hare oogen lagen lichtsidderingen als van zeldzame edelsteenen. Haar katoenen zomerkeursje liet heerlijk hare mooie slankheid gelden. Zij was het bekoorlijk beed der onbewust bloeiende jeugd.

Fientje's blik ontmoette dien van Andree en beiden, aldus verrast, vielen plotseling in die vreemde, pijnlijke aandoening van menschen, die voor 't eerst in elkanders oogen een hartstocht lezen, dien hun mond niet waagt uit te spreken.

Fientje wendde den blik van Andree af en beefde lichtelijk over heel haar lichaam.

Andree, ten hoogste opgewonden, schoof brusk zijn stoel bij den hare en vatte, half bedwelmd en half angstig over zijn durven, de hand van het meisje. Beiden bleven sprakeloos. Fientje ademde hoog op, en sloot hare oogen; zij had de begoocheling, dat hetgeen gebeurde maar een droom was. Andree kneep hare hand hartstochtelijk.

Die eerste samenvloeiing van beider gevoel was niet een harmonisch ineensmelten, een gezamenlijk wegvoeren naar de extaze, het was veeleer een pijnlijk scherpe tegenstelling. In Fientje's lijdelijkheid lag het geluk van haar bevredigd romantisch gedweep, doch dit gevoel was vermengd met een bangelijk knellenden eerbied voor Meneer Andree, een soort van slavinnenonderworpenheid, die haar tegenover hem niet als een gelijke in liefde stelde. Andree was louter onedele hartstocht, zijn hart was liefdeloos. Hij bekeek Fientje op de wijze der grijsaards, die Suzanna aangluurden.

De drukkende stilte onderbrekend sprak Andree:

- Ik had u al heel den dag gewacht....

Fientje richtte het hoofd wat op, zich zettend als tot vertrouwelijken kout

- Ik zou te morgen al gekomen zijn, doch ik kon niet weg....
- Hebt-ge 't dan zoo lastig?
- Wel neen, doch Moetje was niet al te best en dan laat ze me niet gaan.
- Wat had ze dan?
- Och niets ergs, de oude dag, Meneer, draaiingen in 't hoofd en dan haar eeuwige voorgevoelens.
- Voorgevoelens, zegt ge? ...
- Zwijg er van, Meneer Andree, als Moetje zoo onpasselijk is, dan heeft zij altijd het voorgevoel, dat er mij ongelukken zullen overvallen en dan wordt ze vreeselijk opgewonden en angstig... Waarom zouden mij ongelukken overkomen?

Een plotse ernst kwam over Andree bij die woorden.

Het was hem alsof hij Fientje's grootmoeder met hare matglimmende oogen vóór zich zag.

- Zegt ze niet wat ze voor u vreest?

- Och, Meneer, ze zegt het en ze zegt het niet. Moetje ziet geen steek voor hare oogen en toch spreekt ze soms als zag ze een heele wereld. Dat zijn zoo van die visioenen, die haar kwellen als ze zich ziek en zwak gevoelt. Te morgen kwam het weer op na een lichte bezwijming. Ze nam me vol angst bij de hand en zeide me:

- Waak en bid, kind! Hoort ge't? Ik zie een afgrond voor uw voeten... 't Zijn maar gedachten misschien, maar 'k zie hem toch... De wereld is vol gevaren. Blijf waken! Ik zie ze in de duisternis op u loeren...

Andree werd bleek en liet Fientje's hand los. Die apocalyptische woorden waren hem zeer duidelijk, ze sloegen als vlammen rondom hem op. Een mystieke bijgeloovigheid greep hem plotseling aan. Hij had het gevoel alsof de oude vrouw met bleek, ontdaan gelaat voor hem stond en hem met hare zwakke handen achteruitduwde.

Fientje bemerkte den plotselingen indruk, dien haar verhaal op Andree gemaakt had. Ze vermoedde niets van den vlijmenden steek, dien hare woorden aan Andree toegebracht hadden. Hoe zou ze vermoed hebben, dat Andree zich erkende in dengene, die in de duisternis op haar loerde, - hij, Andree, die voor haar in al den gloor der zonne stond? Schertsend ging ze voort:

- Ik zie, Meneer Andree, dat ge griezelig wordt van heel die historie. 't Is echter zoo erg niet. Ik ben daar al aan gewend. Dat zijn zoo invallen van oude menschen.

Al de overmoed der jeugd, die het kwaad niet kent, lag in den luchtigen toon harer woorden.

Andree werd er een oogenblik eenigszins door gestild. Hij beproefde zijn bijgeloovigen angst weg te redeneeren. Wat had hij uit te staan met die dwaze woorden der oude vrouw? Wat moest hij zich bekreunen om dat sufferig gemaal? Wat was dat voor een nieuwe schroomvalligheid, die zich op

dit lang verwachte oogenblik van hem meester maakte? Hij wilde weer Fientje's hand nemen. De kus, dien hij haar geven wilde, brandde op zijne lippen.

Doch wat hij ook poogde om zich gerust te stellen, de hevige schok, dien de plotse openbaring van het voorgevoel der blinde grootmoeder, hem toegebracht had, bleef pijnlijk natrillen en verlamde zijn wil volkomen. En naast het beeld der grootmoeder, die zich met haar noodschreiend, tragisch masker tusschen Fientje en hem geschoven had, kwamen nu weer, machtiger dan ooit, al de oude gevoelens, die hem steeds van Fientje verwijderd hadden. Weer was zij de tempteerende uit den booze. De oude, deftige geest van 't vaderlijk huis, dat hij ging ontreinigen, gevoelde hij weer dreigend rondom zich waren. De burgertjes, die hem nu zoo achtten en waardeerden, zag hij weer sarren en spotten over zijn val. De treiteraarstronie van Toone grijnslachte hem triomfantelijk tegen. Dat alles rees weer in zijn gefolterden geest op en sloeg den aanval af der zinnelijke drift, waaronder hij op het punt geweest was te bezwijken.

Spijt en ontgoocheling maakten zich van Fientje meester. Toen Andree haar straks de hand nam en in de zijne gekneld hield, had het meisje gedacht, dat er nu eene woordelijke bekentenis en liefkoozingen zouden volgen en die verwachtte ze met een zalig ongeduld. Doch nu merkte ze wel op Andree's ontdaan en pijnlijk vertrokken aangezicht, dat er hem thans andere gedachten in het hoofd gekomen waren. Doch dewelke? Fientje kon enkel denken, dat haar verhaal Menheer Andree aldus ontroerd had. Wellicht dacht hij, dat Moetje erg, doodelijk krank was? Ze poogde nu zooveel ze kon den indruk harer woorden te verminderen.

- Ge schijnt heelemaal van streek gebracht, Meneer Andree. Praktizeert ge nog op dat gedoe van Moetje? Ge moogt dat zoo niet overdrijven. Moetje begint wel van tijd tot tijd een beetje te malen, doch anders is ze wel te pas. Er zijn dagen, dat haar tong nog gaat als die van een advocaat. Kom haar eens zien en ge zult wel merken, dat ze niet zoo slecht is als ge schijnt te denken.

Andree had een plotse opwelling van wroeging en oprechtheid en gevoelde zich een oogenblik als ging hij het argelooze meisje toeroepen, dat haar grootmoeder niet ijlde, dat ze met de oogen harer ziel gezien en met de wonderfijne vezeltjes harer liefde gevoeld had, hoe hij haar kwaad wilde en dat ze nu als een beschermende geest haar kleindochter verdedigd had. Andree had een enkele vluchtige stonde het heldhaftige voornemen gevat zich aldus te verootmoedigen. Doch de lafheid der onkuische liefde en de farizeeërshuichelarij, die als een dorre korst om zijn beter ik gegroeid was, werden hem weer te machtig en verlamden den edelen drang zijner ziel. Met aanstellerige onverschilligheid richtte hij zich op en met dorheid in de stem zeide hij tot Fientje:

- Zorg dan maar goed voor uw Moetje.

In deze beweging en woorden lag een blijkbaar verzoek tot afscheid nemen, dat Fientje dan ook begreep. Heel onthutst, met de vreemde gewaarwording van iemand, die van heel hoog neerduizelt, zich ternauwernood rekenschap gevend van hetgeen gebeurde, liet zij zich door Andree buiten leiden. Doch toen de deur achter haar gesloten was en zij de ruime Walplaats vóór zich zag, waar de bewoners over hun halfdeurtje kwamen verademen in den aanschemerenden koelavond, sprongen hare oogen vol tranen. Een grievend wee vervulde heel haar wezen. Het was haar alsof zij heel dicht bij haar hoogste levensgeluk gestaan had en het zelf had verwoest. Toen Andree haar bij de hand hield, had ze het geluk als een lachend, zonnig landschap dicht onder hare oogen gezien, doch plotseling was er een donkere, alles omhullende schaduw over heen gegleden en dat door haar eigen schuld. Dat Andree haar gehoond had, gevoelde haar slavinnezieltje niet. Hare verwijtingen waren niet voor hem, maar voor haar zelf en daarom waren ze des te bitterder. Langzaam, als kon ze de plek niet verlaten, waar het geluk haar toegelachen had, stapte ze naar huis toe.

Zij ging werktuigelijk door en bevond zich in de Boeveriestraat voor haar woning zonder het zelf gemerkt te hebben. Ze aarzelde om binnen te gaan. Het was alsof zij de

geweldige woeling van haren geest en de onstuimigheid van haar hart in de vreedzame, rustige atmosfeer van dit huisje niet brengen dorst. Doch op eens werd de deur geopend en Moetje trad voor. De oude blinde, die Fientje's uitblijven al wat langdurig vond, luisterde sedert een pooze naar de aankomende stappen en nu had ze deze van Fientje erkend.

- Wel Fientje, wat komt ge laat? Toch niets gebeurd, hé? Uw hand is zoo koud.

Moetje leidde Fientje binnen als een kind, haar vriendelijk op den schouder kloppend en hare hand streelend. Er was iets berustigends in de stem der oude vrouw, iets sussends in de naïeve uitingen harer bezorgde liefde. Fientje onderging er dadelijk den invloed van en voelde haren last van wee eenigzins verlicht, haar jagend harte stiller kloppen.

In Moetje's kamertje lag op dit avonduur eene sereniteit die Fientje goed deed. De goudgloed der ondergaande zon gleed door het open raam en vatte de oude vrouw als in een nimbus. Uit de kapel van het St. Godelieve-klooster, vlak naast hun woning, drongen het orgelspel en de nonnenzang van 't avondlof tot in hun huisje door. Het was alsof de hemelsche tonen dier muziek in de woning der beide vrouwen iets meebrachten van den berustigingsgeest en de troosstreelingen, die den kleinen tempel vervulden.

Fientje vond de noodige kalmte om eenige onverschillige dingen over haar bezoek bij Andree te vertellen, met zulken toon, dat Moetje's scherp gevoel er niets ongewoons aan merkte.

- Meneer Andree blijft toch altijd een braaf en goed mensch, besloot de oude.

De beide vrouwen nutten thans hun sober avondmaal aan de kleine tafel bij het open raam. Het lof was uit en de voornacht zonk fulpig zacht over de langzaam insluimerende wijk. In het tuintje sjirpte een trouwe krekel zijn avondwijsje en uit de verte kwam nog enkel het gedempte gefluit der avondtreinen de stilte onderbreken. Een licht briesje met hooigeur beladen kwam om Moetje's haren spelen met verkwikkelijk gestreel. Na dien bewogen, zwoeldrukkenden dag

was de kalme, frissche avond voor Fientje een lafenis, die haar ook in de ziel drong en hare opgewondenheid in stillen weemoed veranderde.

Toen beide vrouwen op hun slaapkamer waren, hielp Fientje Moetje's nachtkleederen aantrekken. Slechts ‘helpen’ was het, meer niet. Zoodra Moetje's armen in de mouwen der witte slaapjak staken, sloot de blinde zelf met een jonkvrouwelijk zedig gebaar de knoopen op hare borst. De kraakzindelijke, mooie pijpmuts werd afgenomen. Dat mocht Fientje doen, opdat de muts niet zou gekrookt worden. Het eenvoudige nachtmutsje paste Moetje zelf op de zilveren haren, waarbij zij de linten, zorgvuldig en met een zekere behaagzucht, onder den hals tot een strik knoopte.

Dan ving het gebed aan. Fientje bad voor en Moetje volgde binnensmonds. De stem van het meisje klonk gedempt doch er lagen bij poozen trillingen in, waaruit niet enkel warme vroomheid, maar ook nauw bedwongen hartstocht sprak. Hare bede was een vurig gesmeek, opdat de hemel over haar geluk zou waken.

Vóór Moetje zich te bed begaf, zou ze nog hare kinderen zegenen. Toen ze haar jongens nog alle drie bij zich had, nam ze hun kroezelhoofden in bei haar handen en kruiste en kuste ze. Nu waren ze ver weg of reeds dood en toch zond ze hun nog elken avond haren moederzegen.

- Keer me langs 't Oosten, Fientje. Dat is de kant van 't Godelieve kapelletje.

Behoedzaam plaatste het meisje de oude blinde in die richting. Dan maakte deze met de rechterhand, met breed en langzaam gebaar, een kruis in de ruimte.

- Dat is voor Arie, sprak ze, dat God over hem waken blijve.

Deze zegening gold haren oudste, die te Brussel zijn huisgezin had gesticht.

- En 't Noorden, Fientje? Dat is de kant van de Dampoorte, niet waar? Langs hier, he?

De grootmoeder keerde zich zelf in die richting en

teekende weder in het ijle haar vroom gebaar als een geluksbezwering uit de verte,

- Dit is voor Vieke, God zegene en beware hem.

Deze zegening ging naar Antwerpen, waar haar tweede woonde, die haar in lange jaren niet het minste teeken van belangstelling had gegeven.

- Nu het Zuiden, Fientje. Dat is de kant van het kerkhof.

Weer trok hare stramme hand het zegenteeken in de ruimte en met smart en liefde zond ze nog, na zooveel, lange, lange jaren haar moederlijken avondgroet naar haren dooden jongste:

- Dat is voor Frans, uw vader, Fientje. Dat God zijn ziel genadig zij.

- En dat is voor u, mijn kind, zeide ze toen, met een beweging naar Fientje toe. Dat is voor u, mijn kind...

En ze kruiste het meisje op het voorhoofd en kuste het innig op beide wangen. Droefheid en kommer overweldigden haar telkens op die stonde. Zij gevoelde dan zoo diep, dat zij de eenige steun, de eenige beschermster van het meisje was. Toen ze vroeger met hare zonen over Fientje's toekomst sprak verklaarden deze kortaf, dat zij al last genoeg hadden met hun eigen kroost en niets konden voor het ouderlooze meisje. De oudste zou wel iets voor Fientje gedaan hebben, ware hij alleen geweest, doch zijne vrouw verzette zich halsstarrig tegen dit voornemen, dat maar eens uitgesproken werd. Wat zou er van Fientje geworden? Die vraag folterde Moetje en benam haar de rust. Gevoelde zij zich goed te pas als dezen avond, dan troostte zij zich met de hoop wellicht nog te leven tot Fientje getrouwd zou zijn. Dat was haar vurigste wensch. Doch gevoelde zij zich ziekelijk, kwam hare gewone bezwijming haar overvallen, dan sloeg hare onrust soms over tot een soort van angstige opwinding, die haar allerlei overdreven voorstellingen in den geest deed komen en haar woorden deed uitspreken, die Fientje in den beginne hevig ontzet hadden, doch waaraan het meisje nu gewoon geworden was.

- Van morgen heb ik u zeker weer verschrikt, Fientje,

maar ik was zoo bevangen, zoo duizelig, dat ik misschien wat dwaalde, maar gelukkiglijk zijn mijn ‘kwalijkten’ weer overgegaan. God zal mij wel leven verleenen tot alles terecht komt met u, Fientje. Laten wij maar hopen en vertrouwen.

Met deze laatste woorden sloeg Moetje, zonder het te weten, Fientje's wonde weer open. Fientje begreep den zin van Moetje's gezegde en na het gebeurde met Meneer Andree klonk dit bitter ironisch in hare ooren. De kalmte, die zij in 't stille huisje eenigszins terug gevonden had, was weer verstoord. Weer stegen de snikken in hare keel en zij praamde het deken tegen haren mond of duwde haar hoofd in de peluw om ze te smoren.

Na de laatste ontmoeting met Fientje, waarvan Meneer Andree naderhand zeer scherp al het pijnlijk valsche en krenkende gevoeld had, vond hij niet zoo spoedig zijne rust weer. Weer werd hij geslingerd tusschen de ascetische zedenbegrippen, die door alles wat bij hem als gezag en deugd gold in zijn geest geprent waren, en den natuurlijken trek van zijn jong menschenhart, de overmachtige bekoring van den ‘Ouden Adam’ zooals het in zijne vrome boeken luidde.

Doch in de oogenblikken, dat zijn goede geest wakker werd, ontgloeide in zijn dolend gemoed een vonkje, dat bijwijlen troostende klaarte vóór hem uitwierp. In zijn hart kwam er een glimpje medelijden voor het meisje, dat hij zoo hoonend, ruw behandeld had. Hij vroeg zich af, waarom hij zoo hevig geschrikt had toen de bleeke schim van Fientje's grootmoeder, smeekend en dreigend tevens, voor hem was opgewekt geworden. Hij had geschrikt omdat zijne inzichten slecht waren. En slecht waren ze niet alleenlijk omdat ze indruischten tegen zijne stroeve zedenleer, slecht waren ze vooral omdat ze de ziel der grootmoeder beangstigden voor haar weerlooze lievelinge. Zoo kwam Andree tot het besef, dat er nog een ander kwaad was dan de overtreding der leering en de zonde der begeerdrift. Er was een kwaad, waaronder niet hij zou lijden, maar een evenmensch. Dit was de eerste genster, die uit zijn hart geslagen werd. Hij kreeg geweten.

En toen bekroop hem een ander vermoeden en wekte

in hem een afwisselend gevoel van beangstiging en bevrijding. Hij begon te tornen aan de leeringen zijner jeugd. Was de vrouw wel de zonde? Lag de zonde niet veeleer in hem, in zijn laag verlangen, in zijn huichelende lafheid? Uit heel Fientje's verschijning straalden onschuld en reinheid, geen verleiding tot kwaad, Het opgeschrikte lijdenshoofd der grootmoeder maakte op Andree denzelfden plechtigen indruk van bovenaardschheid als sommige heiligenbeelden in de kerk.

Het goede, lieve aangezicht zijner eigen moeder kwam dan voor zijn geest oprijzen. En toen had hij weer een pooze die gewaarwording van rustige zekerheid, die hij als kind gevoelde, toen moeder hem tegen vaders strengheid verdedigde en de veiligheid harer beschermende goedheid om hem heen wierp. Hij klauterde weer op haren schoot en strengelde zijn armpjes stijf, stijf om haren hals en fleemde: ‘Moederken, kom, vertroetel mij maar!’ terwijl beider geluk tot een hooge, reine zaligheid ineensmolt. Hij begreep toen niet hoe hij zoo lang had kunnen en durven in de vrouw het booze zien.

De zonde had in hem gelegen en zijn blikken verduisterd. Nu pas begon hij onbevangen vóór zich uit te zien en vóór zijn geloovig oog kwam nu weer, maar veredeld en vergroot, het droevige, ontroerende aangezicht der Moeder Gods, dat hij als kind reeds zoo heerlijk had gevonden. Het geheugde Andree nog zoo goed. Elken vooravond van Mei kwam de koster bij zijn vader, die kerk- en dischmeester was, bloemen en planten halen om het Mariaouter te versieren. Geregeld mocht Andree dan mee gaan naar de kerk en klom dan tot op de hoogste trappen van het outer, waar hij van heel dichtbij het mooie Mariabeeld[1] kon zien. Uit den berg van rozen en leliën, die om haar walmde, blikte Maria op den goddelijken bengel, die van hare zijde scheen te willen vlieden, de barre lijdenswereld in, zóó doordringend droef, dat Andree's kinderhartje er door ontroerd werd.

- Waarom is Mariatje zoo triestig? had hij toen naïef gevraagd, waarop de koster plechtig antwoordde:

(1) Van Michaël Angelo (O.L.V. Kerk).

- Dat is, mijn mannetje, omdat ze ziet wat pijne en smerte haar zoete Jesuke te wachten staat...

Hadden zijne opvoeders hem eene valsche leer ingeprent, had hun ijver om hem op het richtige pad te houden door overdrijving een verkeerd doel bereikt, of was hij slecht in den grond? Dit was de eerste bittere vertwijfeling, de eerste foltertng in hart en geest van den jongen farizeeër op den weg naar edeler menschwording.

Andree's beter ik overwon echter nog niet. De opflakkering zijner goede gevoelens was nog maar een vluchtig flauwe weerlicht in den nacht, niet het zekere licht van den rijzenden morgen. En even als iemand, die langdurig in eene vunzige, bedorvene lucht verbleef, bangelijk duizelt wanneer hij voor het eerst weer onder Gods vrijen hemel treedt, zoo vervulden de reine begrippen Andree met onrust en kwelling. Zijn kommerloos genietersleven was bedreigd, zijn zielevrede liep gevaar. In eens met de reeds ingewortelde levensopvatting afbreken, daartoe was Andree nog te zwak. Hij zocht dan weer om zich zelf als voorheen met zijn deugdgehuichel te bedriegen. Hij schuwde de stemmen van waarheid en rein gevoel, die hij eenmaal gehoord had en trachtte zich te verdooven telkenmale hij ze weer vernam. Meer dan ooit genoot hij weer van Melanie's kookkunst en van zijn ouden wijn. Meer dan ooit kwam het beduimelde prentenboek uit zijn schuilhoek. Als een obsessie omzweefde Fientje's beeld hem dan weer tergend en verleidend en overmachtig laaide dan weer de oude, brutale begeerte op. Al het goede, dat even in hem wakker werd, was gansch vergeten en de schrijnende concupiscentie dreef hem naar het dierlijke vergrijp met de macht en de zekerheid van de vloedgolf, die een wrak tegen de rotsen slingert.

Zoo was hij bij het invallen der schemering uit zijn woning als weggeslopen. Hij scheerde langs de huizen voort, de Westmeersch in, over de vestingdreef naar de verlatene bangelijk stille Boeveriestraat. De ondergaande zon vulde den hemel met een tragisch licht, dat tusschen de boomen bleef hangen. 't Was alsof een hellebrand zijn rosse klaarten tegen

het uitspansel opwierp, zoo hoog als de torens, die Andree van op de vest zag staan gloeien als in den vlammengloed van een laaiend Sodoma. De hellebrand was ook in hem, folterde, verzengde, verteerde hem met likkende tongen. Ditmaal wilde hij de volle verzadiging, den heelen bedwelmenden wellust der zonde.

Met gejaagden tred ging hij voort en stond eindelijk voor Fientje's deur. Daar wierp zich toen een plotselinge angst op hem.

Een koorknaap, heel in 't wit, met een bengelend handlantarentje en eene schel, waarmede hij dadelijk begon te rinkelen, stapte buiten, gevolgd door een priester in goudbrokaten mantel met de H. Olie op de borst geklemd. In Andree's oogen was het alsof met den priester een ontzettende, verblindende blikseming uit de opene deur van het huisje opflitste. Als instinctmatig kruiste hij zich, viel op de knieën en bleef daar roerloos, als versteend.

Fientje, die den priester uitgeleide deed, erkende Andree. Eerst deinsde zij onthutst achteruit, doch in een plots opwellende behoefte aan steun en leniging, trad ze op hem toe.

- Ach, Meneer Andree, Moetje is dood. De pastor kwam te laat...

De snikken braken hare woorden af.

Als ontzind sprong Andree toen recht met de verschrikking strak in de oogen. Hij dorst Fientje niet aanzien en ijlde in de donkere straat weg. Al de ontzettingsbeelden, die de mystiek om hem heen opwekken kon, overmanden hem nu dreigend en jagend. Ze gluurden uit de donkere hoeken, slopen over den grond, hingen klapwiekend boven zijn hoofd, grijnsden voor en achter en bezijden hem, zweepten hem voort, voort, buiten adem en met vreeselijke marteling in de ijle hersenen. Doch al die schrikbeelden losten zich weldra op in een enkele ontzettende, vernietigende obsessie. Vlak vóór hem, onder zijne oogen, zag hij het witte hoofd van Fientje's grootmoeder, - nu eens als een doode, roerlooze, doch alles doordringende, ijzig stollende verschrikking, - dan weer in die verblindende blikseming, die met den priester buiten

kwam, en als de laaiende flikkering was van het vlammenzwaard, waarmede Fientje's schutsgeest Andree's zondige driftbegeerte wegslingerde. Moetje's ontbonden ziel had Andree in hare macht. Zij dreef hem rusteloos voort door den starreloozen avond, rillend van angst als een kind. In de verte hoorde hij de schel van den koorknaap, die zich verwijderde. Pijnigend luidde die klank in zijne ziel, hij wilde ze ontvluchten, doch het witte schrikbeeld hield hem in zijn macht en leidde hem waarheen het wilde.

Zoo zakte hij eindelijk op de knieën, geknakt en ijlhoofdig, aan den voet van den St. Salvatorstoren, vóór de geheimzinnige kapel van den gegeeselden Zaligmaker. Het machtige, duizelhooge torengevaarte gevoelde hij huiverend naast zich als de dreigende verplettering voor zijn vergrijp. Uit de hemelhooge torenmonden bonsden toen de laatste avondklokken los. Het was alsof zij met al de macht van hun brons, botsend en buitelend langs de torenhoeken en drommers, op Andree neerstortten om de zonde in hem te dooden. Angstig, met ingehouden adem, als een kind, dat vernietigd ligt onder den toorn van den strengen vader, liet hij het heilige, hooge geluid op hem neerkomen. Het verwekte als een lichamelijke pijn in hem, het beukte, sloeg, vermorzelde en verpletterde het booze, dat zoo lang in hem woekerde en tierde.

Al de edele neigingen en aandoeningen, die hij na Fientje's laatste bezoek, even had voelen wakker worden, rezen nu weer machtig op. De schok van het wonderbare toeval had zijne mystieke ziel de noodige kracht gegeven om ditmaal te handelen. De mantel zijner schijnheiligheid lag aan flarden en onweerstaanbaar gevoelde hij thans de behoefte om zich te verootmoedigen en zijne laagheid luide op te biechten. Het was alsof het ruw gesneden Christushoofd vóór hem in de weifelklaarte der kaars door een wonder leven bewogen werd en uit al zijne wonden weer begon te bloeden. De wind bewoog den mantel, dien de beleedigende spot om de schamele leden van den Heer had geworpen en schudde aan den dorren rietstaf, dien men hem schimpend in de handen had geduwd. Doch met de oogen vol erbarmen trotseerde hij den hoon. Weer leefde

en leed het hoogste offer der liefde. Weer vloeide Jesus'bloed om de zonden van anderen, ook van Andree, uit te wisschen. En een mystieke behoefte tot zelfvernedering, tot strenge boete voor zijn eigen zonden kwam toen in den jongen man op. Hij verlangde thans vurig om ook als de wijndruif vertrapt te worden. Hij was tot alles bereid om zijn zielenadel te winnen.

En wat hij zich nooit had durven voorstellen, wat hem vroeger met oppersten angst zou vervuld hebben, ging hij thans kalm en beraden volbrengen. Hij begaf zich dadelijk naar zijn oom, den kanunnik, en onthulde den verbaasden grijsaard de huichelarij, de drift en den twijfel, die in hem gewoeld hadden. Eerlijk en moedig legde hij al zijne schande, al zijn laaghartigheid bloot. Met een soort van wellust wroette hij in zijn eigen boezem en rukte zijn verborgenste neigingen los als bloedig lillende overblijfselen van zijn vorig zondig wezen. Er lag op zijne trekken iets heldhaftigs, in zijne blikken smeulde een vonk van reiner leven, toen hij zich zelf aldus met eigen schande overlaadde. En dan smeekte hij zijn oom met een stem, die klonk als een geklaag uit de diepste diepten van den dood, om harmonie in zijn gevoelen en leven te laten komen: ‘Zeg mij, dat dit meisje de zonde niet is! Laat rust komen in mijn bloedend gemoed! Laat mij rust geven aan den geest der grootmoeder, die mij van haren lieveling afstoot! Laat mij leven naar den trek van mijn menschelijkheid! Laat mijn hartstocht en mijn geloof één zijn!’

Na dien stortvloed van zelfverwijtingen en smeekingen, viel Andree geknield vóór zijn oom, hijgend en snikkend.

De oude man voelde zijn hart breken van deernis en zijn oogen werden vochtig. Zacht liet hij zijne vingeren door Andree's haar glijden en sprak troostend:

- Sta op, mijn zoon, stil uw gemoed. Gij hebt de leering slecht begrepen, doch ik zal u helpen uw menschelijken plicht te volbrengen. Sta op...

MAURITS SABBE.

De Wegeltjes.

Wie trok en wie leidde
En wie baande er zoo mooi,
Het pad door de heide
Langs delling en glooi?
Wie heeft het gewingerd
Door braam en door mos?
Wie heeft het geslingerd
Door het mastenbosch?

Het pad door de heide,
Door ruigte en door zand;
En het pad langs de weide,
Langs gracht en langs kant;
Door akkers, door koren,
Door klaver, door beemd;
Hoe werd het geboren,
Zoo bekend en zoo vreemd?

Hoe kwam het geslopen
Door het kreupelhout?
Wie liet het loopen
Door het struwelig woud?
Wij gaan waar we moeten,
Gebaand ligt het spoor;
Het loopt voor ons voeten...
Doch wie ging er vóór?

Was 't een Elfje zwevend
Door den ochtendstond,
Herfstdradekens wevend,
Dat haar draadje zoo bond?
Heeft een waternikker
In de krielsche lent,
Groen als een kikker,
Zoo de boschnimf berend?

Wie heeft het gevonden
Vogel of bie?
Wie heeft er gebonden
Ons fantazie?
't Is speelsch en 't is grillig,
Maar ieder gedwee
Toch gaat er gewillig
Gevolgzaam langs mee.

Het kronkelt wel lieflijk
Maar toch loopt het snel;
't Is gerecht en gerieflijk,
Maar toch wuft en vol spel.
t Is aardig gelegen,
t' Is dartel op 't oog,
Maar het snijdt door de wegen:
't Is de koord van den boog.

De wegeltjes zoeken
Waar 't mooi is en frisch;
Achter kanten en hoeken,
Waar 't lommerig is.
En schoon op zichzelven
In kromming en bocht,
Ze deinen en welven
Hun sierlijken tocht.

Ze loopen eens vluchtig,
Maar zwenken meteen;
Ze wippen zoo luchtig
Over 't vlondertje heen.
En paden en beken
Ze vinden elkaar:
In 't schoonst van de streke
Daar zijn ze te gaar

Hoe de beekjes stroomen
Dat weten we wel
Maar hoe de wegeltjes komen
Is een wonderlijk spel
't Is een dichtluim gevangen
Lijk zoo'n wegeltje gaat.
Zoo komen er zangen
Op rijm en op maat.

RAFAËL VERHULST.

Cappellen.

Het Wetsvoorstel-Coremans.

In den aanvang van dit jaar ontvingen wij van een politieken kring van Antwerpen de vereerende uitnoodiging om vóór zijne leden eene voordracht te houden over den inhoud en de mogelijke kansen van wellukken van het wetsontwerp, dat op 8 Augustus 1901 bij de Kamer van Volksvertegenwoordigers werd neergelegd door den heer Coremans en vier zijner collega's der rechterzijde en dat tot doel heeft in het vrij middelbaar onderwijs de studie der Nederlandsche taal in den geest der wet van 1883 te ontwikkelen.

Toen wij dit aanzoek hebben beantwoord, hebben wij in alle oprechtheid onze persoonlijke zienswijze uitgedrukt, volkomen onze instemming met het wetsontwerp uitdrukkend, maar tevens zonder de vrees te verbergen dat de zaak, door den heer Coremans en zijne vrienden verdedigd, grootendeels onder den onwil zijner eigen geestverwanten zou kunnen bezwijken, en zonder de moeilijkheden van onderscheiden aard te betwisten waartegen te strijden zal vallen om de zaak tot goed einde te brengen.

Op het verzoek der redactie van *De Vlaamsche Gids* zullen wij hier den korten inhoud van onze voordracht weergeven, met de hoop dat het wijzen op het bestaande gevaar den moed zal aanwakkeren van hen, die al het belang van den aangeganen strijd beseffen en bereid zijn om tot goed lukken de wapens aan te gorden.

Dat het doel door den heer Coremans beoogd uitmuntend moet heeten zou bezwaarlijk kunnen geloochend worden, ten zij door franschgezinden, die de uitroeiing onzer taal als een ideaal beschouwen. Dat de betrachte hervorming, in de oogen harer ontwerpers, strekt om het gehalte van het vrij, laat staan

het clericaal onderwijs te verbeteren, het doelmatiger vruchten te doen afwerpen, is geen reden opdat de liberale partij haar op vijandelijke wijze zou bejegenen.

Er is een openbaar belang bij dat, in alle onderwijsgestichten zonder onderscheid, de schoolgaande jeugd een degelijk en vaderlandsch onderwijs geniete; de liberale partij kan geen bijzonder belang hebben dat strijdig zij met dit openbaar belang; integendeel, zij moet overtuigd zijn dat hoe beter, hoe degelijker het onderwijs in de vrije scholen harer tegenstanders wordt gegeven, hoe hooger het algemeen peil der maatschappelijke beschaving zal stijgen en hoe beter het veld zal aangelegd worden, waar de algemeene vooruitgang dien zij betracht, zal kunnen nagestreefd worden.

Het ware van onzentwege kleingeestig anders te denken en de bevinding, dat mijne liberale toehoorders zich zonder eenige aarzeling met deze zienswijze vereenigden, was voor ons oorzaak van eene bijzondere voldoening.

De heer Coremans heeft den meer dan bedroevenden toestand willen verhelpen waarin de studie der nederlandsche taal verkeert in de middelbare scholen door de Roomsche geestelijkheid gesticht. Ziet hij er bedroevend uit in de bisschoppelijke Colleges, nog veel akeliger is de toestand in de Colleges bestuurd door Jezuieten en Jozefieten, waar niet alleen onze taal niet of bijna niet wordt aangeleerd, maar zelfs de verachting voor die taal wordt aangekweekt. Stipte inlichtingen daaromtrent zijn te vinden in eene studie van Julius Vuylsteke: *Het Nederlandsch in het onderwijs van den Staat en in dat der geestelijkheid*[1]

Men zal gelieven te bemerken dat Vuylsteke uitsluitend geput heeft aan rechtgeloovige bronnen; alleen leerlingen en oudleerlingen der geestelijke Colleges zijn het die bij hem getuigenis afleggen.

Het doel dat met het wetsvoorstel wordt beoogd is, in die Colleges eene hervorming tot stand te brengen gelijkstaande met de toepassing der wet van 15 Juni 1883, die in de middel-

(1) Klauwaard en Gens. - Uitgaven van het Julius Vuylsteke-Fonds n^{o} 1. blz. 154 en vlg.

bare scholen van den Staat eene ruime uitbreiding aan het aanleeren der nederlandsche taal heeft verzekerd. Hoe onvolledig ook die wet in sommige Staatsscholen wordt toegepast, toch heeft zij allerbeste vruchten afgeworpen; over 't algemeen mag men getuigen dat de leerlingen, die onze Athenoea verlaten, eene degelijke kennis van onze taal hebben opgedaan, tevens ook veel meer dan vroeger op de hoogte zijn van Engelsch en Duitsch, zonder dat het nieuwe stelsel eenige schade heeft toegebracht aan andere leervakken en vooral niet aan de Fransche taal.

De voordeelige uitkomsten der wet van 1883 zouden, na eene proef van twintig jaren, niet meer betwist kunnen worden; nadeelen werden anderzijds tot heden door niemand aangestipt. Het kon wel niet anders of de clericale vlaamschgezinden zouden na korten tijd hebben aangedrongen om in hunne scholen het voorbeeld van den Staat te zien volgen.

Doch, tot wie zich te wenden? De Staat of de openbare besturen in 't algemeen oefenen geen gezag over de vrije scholen; artikel 17 der Grondwet waarborgt de volkomen vrijheid van onderwijs; de eigenaars der Colleges besturen deze en richten er het onderwijs in naar eigen begrippen, in volle onafhankelijkheid. Wanneer men nu bedenkt dat de ware meesters in die gestichten de Bisschoppen zijn, de hoofden zelven der kerk, welke katholieken niet anders dan met diepen eerbied en in een geest van onderdanigheid durven aanspreken, begrijpt men allerbest dat de clericale vlaamschgezinden in groote verlegenheid hebben verkeerd, als het bij hen tot een besluit was gekomen eene beweging ten voordeele der vervlaamsching van de geestelijke Colleges op touw te zetten. Jaren lang werden bij de Bisschoppen herhaalde ootmoedige voetstappen gedaan, die allen mislukten; talrijke vergaderingen lieten protesten hooren, ja soms werden zelfs bitsige woorden naar het hoofd der onwillige kerkvoogden geslingerd; de vlaamsche clericale drukpers, waaraan de leden der roomsche geestelijkheid ruim mêewerken, steunde eenparig de beweging. Niets hielp. Wanneer het nu vaststond dat de leiders geen stap waren vooruitgegaan en men alle hoop

moest opzeggen om van den goeden wil der Bisschoppen iets te verkrijgen, kwam de heer Coremans tot het besluit om zich tot den wetgever te wenden, ten einde langs een zijweg zijn doel te naderen.

Zijn voorstel, dat mede de handteekens draagt der heeren J. Van der Linden, Colaert, de Corswarem en Raemdonck, is vervat in één artikel luidend als volgt:

‘De getuigschriften voorzien bij de artikelen 5, 9, 10 en 12 der wet van 10 April 1890 op de academische graden en bij artikel 17 § 1 litt. E en F der kieswet van 12 April 1894, zullen, te beginnen met 1 Juli 1908, de bevestiging inhouden dat de titularis van het getuigschrift ten minste twee leergangen, behalve het Vlaamsch, het Duitsch, en het Engelsch, in 't vlaamsch heeft aangeleerd, overeenkomstig de wet van 15 Juni 1883 of dat hij een bijzonder examen in 't Vlaamsch heeft afgelegd op ten minste twee vakken die hem, behalve het Vlaamsch, het Duitsch en het Engelsch, in 't Vlaamsch werden onderwezen, overeenkomstig de wet van 15 Juni 1883.’

Eene eerste opmerking moet hier hare plaats vinden. Ofschoon de redactie van het wetsvoorstel het niet uitdrukkelijk zegt, is de bedoeling wel enkel regelen voor te schrijven voor het vlaamsch gedeelte van het land, datgene waarop de bepalingen der wet van 1883 toepasselijk zijn. Eenieder heeft het overigens aldus verstaan; op de gestichten van middelbaar onderwijs gelegen in de waalsche provinciën zal de nieuwe wet niet kunnen toegepast worden.

Zij, die in de zaak belang stellen, zullen ongetwijfeld eerst en vooral de vraag opwerpen of het wetsontwerp wel de beste en eene volledige oplossing geeft van het vraagstuk.

Wij denken ja, al blijkt dat ook niet dadelijk.

Men mag uit de oogen niet verliezen dat men zich hier vóór eene allergewichtigste moeilijkheid bevindt: onze grondwet waarborgt aan eenieder de volkomenste vrijheid van onderwijs. De wetgever kan dus rechtstreeks niets gebieden aan de onderwijsgestichten, die van den Staat niet afhangen.

Alleen door onrechtstreeksche middelen kan op de leiding van het vrij onderwijs een invloed worden uitgeoefend. De heer Coremans heeft gedacht dat het meest practische middel hierin bestond, aan de getuigschriften door de vrije gestichten af te leveren, slechts dan eene zekere wettelijke kracht te verleenen, wanneer zij het bewijs zullen medebrengen dat in die gestichten het onderwijs op dezelfde grondslagen is ingericht als degene aangenomen door de wet van 15 Juni 1883. Wij twijfelen er niet aan dat de heer Coremans, vooraleer zijn voorstel neer te leggen, het vraagstuk, dat hij op te lossen had, onder alle zijden heeft onderzocht en dat het slechts na rijpe overweging is dat hij stilstond bij den door hem voorgestelden tekst; onze eigen overwegingen komen daarmede volkomen overeen: wij achten ook dat de ontworpen maatregelen de meest practische oplossing geven in eene zaak waarvan de neteligheid niet betwist kan worden.

Het voorstel komt hierop neer:

1° In vroegere jaren kon men de lessen der hoogescholen niet volgen, dan na aflegging van een examen. Van 1876 tot 1890 heeft men integendeel geleefd onder het regiem der vrije toelating tot de hoogescholen. Dit regiem hebbende aanleiding gegeven tot erge misbruiken, daar studenten die zeer onvolledige middelbare studiën hadden gedaan, de banken der hoogescholen tot groot nadeel van het hooger onderwijs gingen bezetten, heeft eene wet van 10 April 1890 op de *Academische graden* bepaald, dat voortaan zij alleen tot de lessen der hoogescholen zouden toegelaten worden, die door getuigschriften zouden bewijzen, dat zij met goed gevolg volledige middelbare studiën hebben gedaan.

Het voorstel-Coremans eischt dat die getuigschriften de bevestiging zullen behelzen dat het genoten middelbaar onderwijs ingericht is op de grondslagen der wet van 1883.

2e De kieswet van 12 April 1894 bepaalt dat twee bijvoeglijke stemmen zullen toegekend worden aan hen, die door regelmatige getuigschriften het bewijs zullen hebben geleverd, dat zij eenen volledigen leergang van middelbaar onderwijs van den hoogeren graad hebben gevolgd.

Wederom zullen de getuigschriften, wanneer zij afgeleverd worden door middelbare scholen van het vlaamsche land, dezelfde bevestiging als hierboven gezegd, moeten behelzen.

Men zal tegen dit ontwerp kunnen inbrengen dat het op brooze gronden berust, vermits de eenvoudige afschaffing der wetten van 10 April 1890 en van 12 April 1894 de nieuwe taalwet in haren val zouden medesleepen. Het meervoudig stemrecht is ongetwijfeld binnen eene zekere toekomst tot den dood gedoemd en, daar er, zoo wij vermeenen, thans eensgezindheid bestaat onder de leeraars van alle onze hoogescholen, om het ‘stelsel der getuigschriften’ af te schaffen en het te vervangen door de herinvoering van een toelatings-examen, zou het niet onmogelijk zijn dat ook de dagen der wet van 1890 zouden geteld zijn.

Is het eene reden om het ijveren ten voordeele van het wetsontwerp-Coremans stil te leggen of te laten verzwakken?

Voorzeker neen. Immers laat staan dat beide wetten èn van 1890 èn van 1894 na een zeker verloop van jaren komen te verdwijnen, zoo inmiddels het nieuwe taalregiem in de vrije gestichten ware ingedrongen, zouden wij vertrouwen dat het de verdwijning van beide hooger genoemde wetten zou overleven. Het nieuwe regiem zou eene toegeving zijn aan de openbare meening, die haar met een slag van zedelijk geweld zou hebben afgedwongen en haar zoo licht niet zou loslaten. Het is gemakkelijker toegevingen van dien aard te weigeren dan ze terug te nemen, wanneer zij eens verleend zijn. Daarenboven wij vertrouwen dat leeraars en leerlingen - deze laatsten ten minste - der vrije gestichten, na korten tijd, al de voordeelen der nieuwe onderwijsmethode zouden hebben ingezien en dat men niet te vreezen heeft dat de uitgedoofde vooroordeelen van vroeger wederom in 't leven zouden komen. De ondervinding zou leeren, gelijk in de Staatsgestichten, dat bij vervlaamsching het middelbaar onderwijs niets te verliezen, maar integendeel alles te winnen heeft.

Maken wij hier nog ter loops eene kleine bemerking:

in alle geval, zou het laatste gedeelte van het voorstel-Coremans vanaf de woorden: ‘of dat hij een bijzonder examen’ tot het einde, moeten wegvallen.

Dit tweede gedeelte voorziet, zoo vermeenen wij, het geval dat een student geen gesticht van middelbaar onderwijs heeft gevolgd, maar wel ten huize heeft gestudeerd, ofwel om deze of gene reden van het getuigschrift dat hij bezit, geen gebruik wil of mag maken. Dan moet hij, luidens artikelen 9 en 10 der wet van 1890, een voorbereidend examen (épreuve préparatoire) onderstaan over de door art. 10 opgesomde leervakken.

Wij verstaan dat de heer Coremans van de studenten, die zich in dat geval bevinden, wil eischen dat zij op ten minste twee vakken, buiten Vlaamsch, Duitsch en Engelsch, in het vlaamsch zouden ondervraagd worden. Doch ziet men niet dat die eisch hier op gelijke wijze gesteld wordt voor alle studenten van het land, zij wezen Walen of Vlamingen? Dat bedoelt toch niemand.

Het gebeurt nu ook zeer zelden dat een student zich aanbiedt om het voorbereidend examen van art. 10 af te leggen, zoo dat het wetsvoorstel niets van zijne practische waarde zal verliezen met weglating van zijn eindgedeelte.

Komen wij nu tot het onderzoek der andere bezwaren, die tegen het voorstel zijn opgeworpen geworden. Zij betreffen zijne grondwettelijkheid.

De Regeering, bij monde van den Minister van binnenlandsche zaken en openbaar onderwijs, eenerzijds, en de heer Woeste, de leider der clericale meerderheid, anderzijds, hebben beweerd dat het voorstel aandruischt èn tegen artikel 17 der Grondwet (vrijheid van onderwijs) èn tegen artikel 23 (vrijheid van het gebruik der in België gebezigde talen).

Wij ondervinden eenige moeite om te begrijpen hoe beide Staatslieden, waarvan één terecht als een hoogstverdienstelijk rechtsgeleerde wordt gewaardeerd, hebben kunnen volhouden dat het voorstel van den heer Coremans zou strijdig zijn met de vrijheid van onderwijs.

Artikel 17 der Grondwet luidt als volgt: *Het onderwijs*

is vrij: ieder voorbehoedend maatregel is verboden; de beteugeling der misdrijven wordt slechts door de wet geregeld.

Het zal wellicht overbodig zijn de bemerking te maken dat, in het vraagstuk dat wij behandelen, van geene voorbehoedende maatregelen, als daar zou zijn een onderzoek naar de bekwaamheid of de zedelijkheid der onderwijzers, spraak is; zulke maatregelen blijven hier buiten beschouwing.

De eenige te behandelen vraag is: in hoeverre wordt de vrijheid van den onderwijzer gekrenkt, als men hem oplegt zekere leervakken op deze of gene manier te behandelen, wanneer die eisch wordt gesteld als eene voorwaarde opdat de Staat de getuigschriften door den onderwijzer afgeleverd zou aannemen als hebbende een wettelijk gezag?

De onderwijzer heeft geen recht te eischen dat zijne getuigschriften een wettelijk gezag zouden hebben. Wanneer de Staat hem die gunst toestaat, verstrekt hij hem ongetwijfeld een *voorrecht.*

Kan de onderwijzer zich het voorrecht eigen maken, waarop hij geene aanspraak kan maken, en klagen dat de voorwaarden, die hem als vergelding gesteld worden, zijne vrijheid krenken? Hij heeft maar het voorrecht te weigeren, en zijne vrijheid zal ongeschonden blijven!

De Staat ondersteunt door geldelijke toelagen alle vrije lagere scholen, die het leerprogramma van den Staat aannemen en zich aan een officiëel toezicht onderwerpen. Zullen de leeraars dier scholen het recht hebben zich te beklagen over de beperking hunner yrijheid, die voor hen uit dien toestand spruit? Dat zij de *gunsten* van den Staat verzaken, en zij zullen dadelijk hunne verloren vrijheid terugvinden.

Een zelfden toestand treffen wij in het middelbaar onderwijs aan. De *gepatroneerde* Colleges. door zekere gemeenten gesticht, ontvangen bepaalde ondersteuningen van regeeringswege onder voorwaarde dat zij de officiëele leerprogramma's toepassen en het toezicht van den Staat aanvaarden. Men heeft nooit eene gemeente hooren klagen dat daardoor de vrijheid van onderwijs in hare gestichten gekrenkt zou worden.

Dezelfde redeneering dringt zich op, wat de getuig-

schriften betreft voorzien door de wet van 1890. Die wet bepaalt dat een voorrecht aan die getuigschriften gehecht zal zijn, indien zij vermelden dat de houders alle de vakken, als latijn, stelkunde, geschiedenis enz. hebben aangeleerd, die door de wet worden opgesomd. Geen College heeft de verplichting om alle die leervakken te onderwijzen noch ook om getuigschriften af te leveren. Zij, die ze afleveren en wenschen dat aan die getuigschriften zekere voorrechten zouden worden gehecht, kunnen niet klagen over de verplichting, die zij aangaan, om de door den Staat gestelde voorwaarden aan te nemen en feitelijk is nooit eene dergelijke klacht gehoord geworden. Alle Colleges hebben erkend dat, wanneer zij vrijwillig en ongedwongen, in bepaalde voorwaarden hebben toegestemd om bepaalde voorrechten te genieten, hunne vrijheid ongeschonden bleef.

Welnu, wij vragen het, wanneer er geene krenking der vrijheid bestaat in het voorschrift dat latijn, stelkunde en geschiedenis zullen worden onderwezen, hoe zal die vrijheid op eens worden geschonden, wanneer bepaald zal worden dat ook Nederlandsch en geschiedenis of mathesis in het Nederlandsch zullen worden aangeleerd?

Wij achten het waarlijk overbodig langer aan te dringen bij eene bewijsvoering die, naar ons oordeel, op onbetwistbare gronden steunt.

Doch men beweert ook dat het voorstel stuit tegen art. 23 der grondwet bepalende: '*Het gebruik der in België gebezigde talen is vrij; het kan maar door de wet geregeld worden en alleenlijk voor de daden van het openbaar gezag en voor de rechterlijke zaken.*'

Het bezwaar luidt als volgt: het wetsvoorstel doet den Staat tusschenkomen om het gebruik der Nederlandsche taal te regelen in een geval, dat niets gemeens heeft met een daad van het openbaar gezag, want het afleveren van een getuigschrift, bevestigend dat een leerling gedurende zoovele jaren eene bepaalde school heeft bezocht, is geene daad van het openbaar gezag. 'Les certificats,' zeide de heer Woeste, in

Kamerzitting van 23 December 1879, ‘ne sont pas des actes de l'autorité publique quand ils émanent d'établissements privés. Ils ne sont pas appelés non plus à conférer des grades, ni à produire des effets légaux, et autorisent simplement l'accès d'une université.’ Zij dienen enkel, daarop legt men nadruk, om aan de studenten toe te laten de hoogeschool binnen te treden zonder een exaam te moeten afleggen en om als bekwaamheidskiezer twee bijgevoegde stemmen te bekomen.

De heer hoogleeraar de Ceuleneer die, op 10 Maart 1902, in den Nederduitschen Bond van Antwerpen, eene overigens zeer verdienstelijke voordracht over het wetsvoorstel-Coremans heeft gehouden, heeft op dit bezwaar enkel geantwoord door de stelling te bevestigen, dat het afleveren van het getuigschrift wel stellig eene daad van het openbaar gezag is. ‘Het getuigschrift, zeide hij, vervangt een afgelegd examen en die het niet bezit moet een examen ondergaan om het te bekomen. Met dit getuigschrift heeft de drager het recht zich voor academische examen aan te bieden en bijgevolg diploma's te bekomen, die het recht vergunnen een ambt in de samenleving te bekleeden; door het bezit van dit getuigschrift bekomt men ook, volgens de kieswet van 12 April 1894 twee bijgevoegde stemmen. Welnu iets doen dat aan iemand het recht geeft diploma's te bekomen, of over twee bijgevoegde kiezersstemmen te beschikken, is dat, ja of neen, eene daad van openbaar gezag? De vraag stellen is ze beantwoorden.’

Wij kunnen gereedelijk aannemen, dat wanneer het getuigschrift van rechtswege de toekenning van een uitgebreider kiesrecht medebrengt, het afleveren van het schrift als eene daad van het openbaar gezag beschouwd kan worden. De bestuurders der gestichten van middelbaar onderwijs, wanneer zij getuigschriften atteveren die rechtstreeks dit wettelijk gevolg hebben, kunnen beschouwd worden als handelende uit kracht eener afvaardiging van de openbare overheid.

Maar wij bekennen dat de vraag ons veel kiescher toeschijnt, wanneer wordt beweerd dat de aflevering van het getuigschrift eene daad van openbaar gezag is, als het van een toelatingsexamen bij de hoogeschool ontslaat.

De stelling schijnt ons hierop neer te komen: de jury's die de academische graden verleenen, - welke academische graden de bevoegdheid uitroepen om openbare ambten te bekleeden - moeten beschouwd worden als handelende uit kracht eener afvaardiging der openbare overheid. Het afnemen van een examen en de toekenning van een academischen graad zijn dus eene daad van het openbaar gezag.

Tot dusverre kan de stelling er door.

Welnu, zoo vervolgt men, het voorbereidend examen, dat den toegang tot de lessen der hoogeschool verzekert, is één met de latere examina; het getuigschrift dat het voorbereidend examen vervangt, is dus ook één met die examina. Waaruit volgt dat hij, die het getuigschrift afgeeft, medewerkt aan eene veelzijdige, ingewikkelde daad van het openbaar gezag.

Wij zeggen het met spijt, maar de redeneering schijnt ons erg gewaagd toe. Dat het voorbereidend examen één zou uitmaken met de eigenlijke, de eenige echte examina, degene die de academische graden doen veroveren, is wel aan bedenking onderhevig. Moest het waar zijn, dan zouden de onderscheidene leeraars, die in de middelbare school onderwijzen, ook allen deelnemen aan dezelfde daad van openbaar gezag, want zonder hunne lessen zou het getuigschrift niet kunnen afgeleverd worden....

Voor de bekleeding van zekere openbare ambten eischt de overheid het bewijs dat men gevaccineerd is geweest. Zoo lazen wij nog onlangs in het Staatsblad (29 Januari 1905) dat de candidaten, die zich aanbieden om in de militaire school aangenomen te worden, onder andere getuigschriften, moeten overleggen een pokinnentingsbewijs afgeleverd door een geneesheer. Zal er wel één geneesheer gevonden worden die zal denken aldus deel te nemen aan eene daad van het openbaar gezag?

Wij achten dat men die stelling niet kan staande houden en dat men op eene andere wijze op het bezwaar van ongrondwettelijkheid, uit hoofde van artikel 23, moet antwoorden.

Is het waar dat het voorstel-Coremans den Staat doet tusschenkomen om het gebruik onzer taal te regelen in het vrij middelbaar onderwijs? Zulke opvatting der zaken is blijkbaar onnauwkeurig. Hier moet, dunkt ons, dezelfde redeneering gelden als wat betreft artikel 17. De Colleges blijven vrij in hun onderwijs de talen te gebruiken, die zij wenschen, maar wanneer zij eene gunst van de Regeering verlangen, kan deze voorwaarden stellen niet alleen wat de onderwezen leervakken, maar ook wat de taal betreft door middel van welke die leervakken onderwezen zullen worden. Met die voorwaarden aan te nemen, verzaken de bestuurders der Colleges vrijwillig hunne vrijheid, en wie vrijwillig van zijne vrijheid afziet heeft geen recht te klagen over dwang.

Wat nu te denken over het lot dat het voorstel in onze wetgevende Kamers te wachten staat?

Wij denken vooreerst dat, indien de heer Coremans en zijne vrienden met een echt vertrouwen bezield waren, zij de behandeling van hun voorstel niet op de lange baan hadden laten schuiven. Het voorstel werd neergelegd in Augustus 1901; slechts in December 1903 werden de afdeelingen der Kamer van Volksvertegenwoordigers geroepen om erover te beraadslagen.

Waarom niet een tweetal jaren vroeger?

Wijl de heer Coremans het niet heeft verlangd. Het is immers een vast parlementair gebruik dat hij, die het initiatief van een wetsvoorstel heeft genomen, naar verlangen de bijeenroeping der afdeelingen bekomt.

De heer Coremans was maar al te wel bewust dat zijn streven geen genade bij zijne collega's der rechterzijde vond en hij heeft het raadzaam geacht die onrijpe vrucht een tijd lang in den wind te laten hangen. De middenafdeeling is nu sedert anderhalf jaar samengesteld; het schijnt niet dat zij tot heden eenig ernstig werk heeft verricht.

De heer Coremans had zich overigens niet vergrepen aangaande het lot dat aan zijn kind te beurt moest vallen. Ziehier immers welke stemmingen in de afdeelingen werden uit-

gebracht. Doch aleer die cijfers te geven, is het noodig te vermelden dat de heer Schollaert, voorzitter der Kamer, vóór de bijeenkomst der afdeelingen, ruchtbaarheid had laten geven aan eene door hem ontworpen wijziging, die, volgens hem, aan het bezwaar van ongrondwettelijkheid, berustende op art. 23, zou ontsnappen. De getuigschriften zouden slechts bevestigen dat in de betrokken colleges het Nederlandsch - door welke taal bleef onvermeld - wordt onderwezen en dat aan dit onderricht acht uren per week worden besteed.

Daar de drukpers slechts den zin en niet den bepaalden tekst van het amendement heeft medegedeeld, laten wij hier dezen laatsten volgen, zooals hij ons door den heer voorzitter der kamer, op ons verzoek, werd opgegeven, en zonder dat wij óns veroorloven hem te vertalen:

Article 1. Ajouter à l'article 5 § 1 de la loi du 10 avril 1890, la disposition suivante: Si l'élève a suivi ce cours (eenen volledigen leergang van middelbare studiën) dans les provinces d'Anvers, de la Flandre occidentale, de la Flandre Orientale, de Limbourg, ou dans les arrondissements de Bruxelles ou de Louvain, le certificat devra, à partir du 1er juillet 1910, constater que huit heures au moins ont été consacrées par semaine à l'enseignement du flamand.

Cette mention ne sera pas requise s'il résulte du programme d'enseignement soumis au jury que l'établissement s'est conformé à la loi du 15 juin 1883.

Article 2. L'épreuve préparatoire prévue aux articles 9, 10 et 12 comprend, pour cette partie du pays, le flamand et le français.

Van de zes afdeelingen waren er twee die het wetsvoorstel verwierpen en als verslaggevers verkozen: de heeren Woeste en Beernaert.

In de vier andere afdeelingen werd het voorstel aangenomen, doch in voorwaarden die dienen bekend gemaakt te worden.

In eene afdeeling (de derde) ging het voorstel door met 4 stemmen tegen 3 en 8 onthoudingen. Een der leden die zich onthielden werd tot verslaggever benoemd.

In eene andere (de vierde) waren 12 leden aanwezig. Zes stemden voor, één tegen, vijf onthielden zich. Doch nauwelijks was die stemming uitgebracht, of zekere leden maakten de opmerking dat, ware het amendement-Schollaert regelmatig neergelegd geworden, zij zich ten gunste van die bepaling zouden hebben verklaard. Dien ten gevolge kwam men overeen eene stemming over dit ontwerp-amendement uit te brengen; 10 leden verklaarden zich *voor*; 2 onthielden zich.

In die afdeeling, die gerekend wordt onder de vier die *voor* het voorstel-Coremans hebben gestemd, heeft dit voorstel dus eigenlijk geene enkele stem bekomen.

Met andere woorden: van de zes verlaggevers die, samen met den voorzitter der Kamer, de middenafdeeling uitmaken, zijn er minstens vier, de heeren Woeste, Beernaert, Debruyn en Van Cauwenbergh die zich tegen het wetsvoorstel hebben verklaard of zich allerminst hebben onthouden.

In de tweede afdeeling, die den heer Helleputte tot verslaggever benoemde, hebben 8 leden *voor* gestemd en 2 hebben zich onthouden. Doch meer dan een die *voor* had gestemd, verklaarde dadelijk de voorkeur aan het amendement van den voorzitter te zullen geven. Was de heer Helleputte onder hen? Wij zouden het niet kunnen bevestigen.

Slechts in de zesde afdeeling ondervond het voorstel-Coremans een stelligen bijval: 9 leden stemden voor, 4 stemden tegen. De heer Huyshauwer werd tot verslaggever benoemd. Doch dit achtbaar lid heeft sedert Mei 1904, dus sedert bijna een jaar, opgehouden deel uit te maken van de Kamer en is tot heden..... als verslaggever nog niet vervangen geworden!

Er volgt duidelijk genoeg uit de inlichtingen, die wij hierboven geven, dat de middenafdeeling over het voorstel-Coremans een ongunstig advies zal uitbrengen; het voordeeligste dat van hare beraadslagingen te verwachten is, is eene aansluiting bij het ontwerp-Schollaert.

En dat zou bitter weinig zijn.

Immers, moet de wet dit stelsel bekrachtigen, men mag gerust vertrouwen dat zij eene doode letter zal blijven. Het

papier verduldig zijnde, is er geen twijfel bij dat de getuigschriften altijd volkomen in orde zullen worden bevonden; maar dat zij valsche bevestigingen zullen bevatten, daar mag men vast op rekenen. Het voorstel-Coremans eischte dat zekere leergangen door middel van het Nederlandsch zouden worden onderwezen. Onder beheer van zulke wet zou men licht te weten komen of de wettelijke voorschriften al of niet worden toegepast; men zou zich voor de vaststelling van een brutaal feit bevinden.

Onder beheer van het amendement-Schollaert zou men in 't geheel niets meer weten. Daar de wet geene enkele controol over het vrij onderwijs toelaat, zou men overgeleverd zijn aan de goede trouw van bestuurders, die met de wet den spot zouden drijven. Wanneer men ziet dat in zekere Staatsgestichten, die onder het toezicht der Staatsambtenaren staan, de wet van 1883 nog altijd onder de voeten wordt getreden, zonder dat de Regeering tusschenkomt om de plichtvergetenen tot orde te roepen, kan men ten volle verzekerd zijn dat de regeering tweemaal ontwapend zou staan tegenover de vrije gestichten.

Misschien wel is het omdat zekere leden der clericale partij die overtuiging hebben, dat zij het amendement van hunnen voorzitter goed onthaal zullen aandoen.

Ofschoon het voorstel van den heer Coremans op de banken der beide opposities zeer talrijke toetredingen zal vinden, vreezen wij erg dat het geene meerderheid zal kunnen vereenigen. De leden der rechterzijde, die geneigd zouden zijn om het te ondersteunen, zullen zich immers in eenen allermoeilijksten toestand geplaatst vinden. De Regeering, wier lijfwacht zij uitmaken, is bepaald vijandig gezind; de hooge geestelijkheid, zonder wier steun het meerendeel der clericale Kamerleden in hunne onderscheidene kiesarrondissementen niets meer zouden zijn, legt veto's op aan de drukpers der partij en die veto's worden geëerbiedigd; zij zal dezelfde veto's op de gewetens der Kamerleden weten te doen wegen. Is overigens het bezwaar van ongrondwettelijkheid niet daar om de gewetens te sussen, die eenige moeite zouden ondervinden om zich gehoorzaamheid te laten opleggen?

Die vrees zal ons bijblijven, ten ware wij vernamen dat door de clericale vlaamschgezinden ernstig gehandeld wordt om 't zij hunne volksvertegenwoordigers, 't zij - hetgeen nog beter ware - de hoogere geestelijkheid zelve voor de goede zaak te winnen. Is de voortreffelijkheid van die zaak dan zoo moeilijk te bepleiten? Zal het aan een nadenkend man ontsnappen dat, in onze tijden van meer en meer opdagende democratie, de hoogere standen, willen zij toenadering der maatschappelijke klassen, de zedelijke verplichting hebben eerst en vooral de volkstaal aan te leeren, en wel in zulker voege dat zij door middel van die taal kunnen medewerken aan het algemeene beschavingsprocessus? Hun eigen egoïstisch belang zou hun die handelwijze moeten aanpreeken.

Wat hebben zij bij de afzondering te winnen? Wie zal het nut inroepen van kloven die de maatschappelijke klassen van elkander scheiden? Zulke begrippen behooren tot de oude tijden, tot eene vervlogen geschiedenis die, in weerwil van het spreekwoord, zich niet hernieuwen zal. De gansche moderne maatschappij wordt meêgesleept door ééne machtige strooming die leidt tot meerdere gelijkheid, meerdere versmelting, inniger verstandhouding onder alle hare leden.

Hoe zal nu onder hen de wisseling van gedachten gebeuren? Welk zal het voertuig zijn van die nieuwere beschaving? Alleen eenige verblinde aristocraten kunnen zich vermaken met de illusie dat de lagere standen, om tot hen op te klimmen, de taal van de groote heeren en dames zullen gaan aanleeren, wanneer integendeel hunne dringendste behoefte is zich door eigen taal meer wetenschap, meer technische ervarenheid aan te schaffen. Het zijn de hoogere standen die de volkstaal moeten aanleeren om deze zóó behoorlijk te kennen, dat zij ze weten te hanteeren in alle omstandigheden, tot alle maatschappelijke doeleinden. Daartoe bestaat geen ander doeltreffend middel dan eene grondige hervorming in ons middelbaar onderwijs.

Dit alles echter begrijpen minst van allen onze Bischoppen, die in te innige aansluiting leven met eene conservatieve franschgezinde aristocratie, bij wie zij zedelijke of geldelijke

ondersteuning zoeken en wier vooroordeelen zij altijd geneigd zijn te dienen.

Dat de macht der kerkvoogden aanzienlijk is, weet eenieder en dat hunne stijfhoofdigheid proverbiaal is, is ook bekend. Maar iets is sterker nog: de evolutie der openbare meening. Met den stroom der openbare meening zullen de Bisschoppen tegen wil of dank meegaan, wanneer daartoe het uur zal slaan. Om dat uur te vervroegen kunnen helaas! de liberale vlaamschgezinden weinig, maar de propaganda der vlaamschgezinde katholieke geloovigen kan integendeel zeer veel. Dat zij zich openbare bij elke gelegenheid en in alle richtingen, door het woord en door de daad, met den vasten wil om verblindheid en stijfhoofdigheid te overwinnen en men zal op het gebied, dat wij thans bespreken, niet meerder hebben te twijfelen aan de almacht van waarheid en goed recht dan bij alle andere omstandigheden, zoo talrijk in den loop der menschelijke geschiedenis, waar eeuwenoude vooroordeelen en misstanden door de immer voortstuwende kracht van den vooruitgang der gedachten overwonnen zijn geworden.

J.O. DE VIGNE.

De Strijd tegen de Tering.

Ware de tuberculose een ziekte, die alleen de zwakken, de erfelijk belasten, de misvormden, de ontaarden trof, dan zou men ze misschien mogen aanzien als een middel tot sociale zuivering, tot weldadige uitdrijving van de min bekwamen en de min tot wederstand geschikten. Maar het dagelijksch voorbeeld leert ons, dat allen, zelfs de best begaafde en de sterkste menschen, door de ziekte kunnen getroffen worden. Erger nog, de tering treft jonge lieden van achttien tot dertig jaar, den leeftijd waarop de mensch, beschouwd als maatschappelijk kapitaal, wel veel gekost, doch aan de samenleving nog niets heeft opgebracht van al wat ze terecht van hem mag verwachten. Daar de tering talrijke slachtoffers maakt, en de verbetering der sociale toestanden een middel is om ze te bestrijden, moet men ze als een maatschappelijke ziekte beschouwen.

In België sterven jaarlijks 18,000 menschen aan tering; in Frankrijk bezwijken er 150,000 aan en in Europa meer dan één millioen.

De tering is niet, zooals men nog onlangs meende, een erfelijke ziekte. Zij onstaat uit een bacil, door D^{r} Koch ontdekt en tegenwoordig moeten wij ze aanzien als een besmettelijke ziekte.

Men komt niet met longtering ter wereld, men wordt teringlijder, en het is wel bewezen dat, zoo de kinderen van uitterenden dikwijls door de ziekte aangetast worden, zij deze door besmetting, niet door overerving, van hunne ouders overnemen.

Het begrip van het besmettelijke der tering heeft het denkbeeld doen wortel schieten dat deze vermijdelijk is; dat zij geene noodlottige kwaal is, tot dewelke al de kinderen der uitterenden, zonder genade, veroordeeld zijn.

Het is bewezen dat de tering voortgezet wordt door fluimen of door etter van zieken, door melk of vleesch van tuberculeuse dieren. Maatregelen kunnen genomen worden om dit overdragen te beletten; het steriliseeren der melk, het nazicht van het vleesch, het gebruik van het spuwbakje en van antiseptieke stoffen zijn welgekende voorzorgen waarvan de doelmatigheid bewezen werd in den prophylactischen strijd tegen de kwaal.

Niet alleen is de longtering vermijdelijk, zij is ook geneesbaar. Bij talrijke lijkschouwingen werd vastgesteld dat genezen beschadigingen van terenden aard dikwijls aangetroffen worden bij menschen die van eene andere ziekte dan de tering gestorven zijn.

Deze genezen knobbels worden zelfs, volgens zekere artsen, bij 50 tot 60% der menschen waargenomen, volgens anderen bij 90%. Dit zou bewijzen dat wij bijna allen, op eenig tijdstip van ons leven, de tering hebben zonder het te weten. Wij meenen aan eene gewone, voorbijgaande verzwakking te lijden, doch wij zijn wezenlijk door eene lichte tuberculose aangetast.

Hoe geneest men de tering?

Wanneer zij duidelijke kenteekens vertoont zijn er drie voorname behandelingen gezamenlijk te gebruiken:

1. Leven in open lucht, op den buiten;
2. Rust;
3. Een voedzame, versterkende, wel gekozen spijzing.

Reeds de opsomming dezer geneesmiddelen bewijst dat werklieden, arme menschen, ze zeer moeilijk kunnen aanwenden, indien men hen niet ernstig helpt. De genezing der tuberculose vergt inderdaad tijd en geld.

De hierboven gemelde middelen worden zeer goed toegepast in de sanatoriums.

Deze instellingen ontstonden het eerst in Duitschland en weldra trof men ze aan in alle landen; doch in Duitschland het meest zijn ze op voorbeeldige wijze ingericht, met strenge tucht, met zorgvuldige bewaking van den teringlijder,

wiens dagen en daden geschikt en geregeld zijn geheel met het oog op het te bereiken doel: de genezing.

In Duitschland ook bestaan vele sanatoriums voor behoeftige werklieden, meestal ingericht door de '*Krankenkassen*': de verplichtende verzekering bestaat in dat land en gedurende de genezing van den vader worden moeder en kinderen niet vergeten en genieten zij onderstand.

Talrijke sanatoriums voor rijke zieken bestaan in alle landen.

In België hebben wij slechts één sanatorium voor behoeftigen, namelijk te Borgoumont, in de provincie Luik.

In deze sanatoriums gebruikt men natuurlijk nog andere dan de reeds aangeduide middelen om tuberculose te genezen, namelijk de *tuberculines* en de *serums*, waarvan we er nu verscheidene bezitten die mogen aanzien worden als zeer goede bijmiddelen, helpers in den strijd tegen de kwaal gevoerd door lucht, rust en spijzing.

De eerste gedachte van verpleeghuizen voor teringlijders vatte D^{r} Calmette van Rijsel op. Sedert eenige jaren ziet men er bijna overal gesticht worden. Zij, die uitsluitend voor de armen ingericht zijn, zijn 'raadplegingen' voor teringlijders, waar geneesheeren de zieken onderzoeken, de kwaal in het begin trachten op te sporen, wijselijk melk, eieren, erwten, boonen, spek uitdeelen; een bijzonder onderrichten toezichter wordt gelast na te gaan of de woning der zieken aan alle gezondheidsvereischten voldoet en desnoods aan de arme kranken een ander verblijf te bezorgen; men laat de woning ontsmetten of reinigen; in een woord, door toedoen van het dispensarium worden al de voorzorgen gebruikt die geschikt zijn om de besmetting, welke de zieke rond zich verspreidt, te verminderen.

Het verpleeghuis moet de voorkamer zijn van het sanatorium; het is daar dat de zieken, voor wie een verblijf in het sanatorium heilzaam zal wezen, aangeduid worden.

* * *

Wanneer men de tuberculose als een maatschappelijke ziekte beschouwt, moet men niet alleenlijk denken aan de

middelen om ze te vermijden en ze te genezen, doch ook aan de middelen om de ziekte te voorkomen.

En hier vooral zullen sociale maatregelen eene taak te vervullen hebben.

Niet alleenlijk zal men de microben der tuberculose moeten bestrijden, maar men zal den mensch sterker en minder vatbaar voor de ziekte moeten maken; men moet de oorzaken van verzwakking der gezondheid opzoeken en ze te keer gaan.

Onder deze oorzaken vinden we:

1° De armoede met hare gevolgen: ongezonde, slecht verluchte en overbevolkte woningen, onvoldoende spijzing;

2° Het leven in ongezonde werkplaatsen en kantoren waar de werklieden en bedienden dikwijls overlast worden;

3° Het alcoolism.

Hoe zorgvuldig men ook de aanvallen der Koch-bacillen afweert, nooit zal men de tuberculose krachtdadig kunnen bestrijden indien men geene maatschappelijke middelen tegen de gemelde factoren aanwendt.

Laat ons deze nader onderzoeken.

Armoede is zeer dikwijls oorzaak van tuberculose. Gebhard heeft op het Congres van Berlijn, in 1899, bewezen dat de sterfte door tuberculose grooter wordt naarmate de gemiddelde inkomsten verminderen.

Zich steunende op cijfers geleverd door de belasting op het inkomen heeft hij bewezen dat op 10000 schatplichtigen er aan tuberculose sterven:

10.7	wanneer het inkomen hooger is dan 3500 Marks.
20.1	wanneer het inkomen afwisselt tusschen 2000 en 3500 M.
26.4	wanneer het inkomen afwisselt tusschen 1200 en 2000 M.
39.3	wanneer het inkomen afwisselt tusschen 900 en 1200 M.
90.	wanneer het inkomen lager is dan 900 M.

Ongezonde woningen bevorderen sterk de uitbreiding der tuberculose.

In alle groote steden is de sterfte aan deze kwaal het grootst in de ongezonde wijken met enge, slecht verluchte

woningen. Brouardel heeft eene buitengewone groote afwijking aangetoond tusschen twee wijken van Parijs: hij vond 10,8/0000 sterfgevallen door tuberculose in de afdeeling van de Champs Elysées en 104/0000 in de volkrijke wijk Plaisance.

Al wie eenigzins van nabij arme-menschenwoningen gezien heeft, in de eene of andere groote stad van Europa, weet hoeveel schamelheid en nood zich verbergen in de straatjes der behoeftige kwartieren. Persoonlijk, uit onze ervaring als dokter van den arme, is ons daarvan een diep treurig aandenken bijgebleven. In werkmanshuizen wonen schier altoos te veel menschen bijeen; de slaapkamers, die veelal tegelijkertijd als keuken en waschplaats dienst doen, zijn slecht verlucht; des avonds schaart men zich daar met zes of zeven samen - vader, moeder, kinderen; allen zijn onzindelijk, hebben geheel den dag gewerkt en gezweet; natuurlijk is het bedorven lucht, welke de kamer in te ademen geeft. De ongelukkigen, die in deze ongezonde en overbevolkte woningen leven, zijn als het ware een voorbestemde prooi van Koch's bacil.

Het beroepsleven heeft ongetwijfeld veel invloed op het ontstaan en de ontwikkeling der longtering. Het verblijf in werkplaatsen, die slecht verlucht zijn of vervuld met prikkelend stof is zeer schadelijk en verwekt spoedig eene zeer groote vatbaarheid voor de ziekte.

In zekere kantoren is de toestand al niet beter; er werd dan ook vastgesteld dat herhaaldelijk gevallen van tering voorkwamen in bureelen welke slecht bedeeld waren onder oogpunt van verluchting.

Het afbeulen van werklieden en klerken, zooals sedert eenigen tijd gebeurde, vermindert insgelijks de kracht welke noodig is om weerstand te bieden aan het voortwoekeren der bacillen.

Sedert eenige jaren werden arbeidsreglementen ingevoerd; de uitbreiding van dezen maatregel kan slechts gunstig werken op de versterking van het menschelijk gestel, waar het geldt tering en ziekten in 't algemeen af te weren.

Dronkenschap is ook eene groote oorzaak van tering. ‘Aan den borreltoog haalt men de tering’ heeft Hayem.

gezegd, en de dagelijksche ondervinding der geneesheeren heeft geleerd hoe nauw tering en dronkenschap met elkander verbonden zijn. Aan die omstandigheid is het te wijten dat de maatschappelijke strijd tegen de tering als een ingewikkeld vraagstuk verschijnt. De rol van den sterken drank bij het verwekken van tering is ten overvloede gebleken. Onder de teringlijders zijn zeer veel dronkaards. De statistieken, desaangaande opgemaakt in de gasthuizen, hebben aan de menigvuldige schrijvers, die zich met deze onderzoeken bezighouden, het bewijs geleverd, dat per honderd teringlijders tot 90 dronkaards worden geteld, die zich aan sterken drank te buiten gingen vóór de tering hen overviel.

Drankzuchtigen krijgen dus gemakkelijk de tering. Het is ook niet moeielijk aan te toonen, hoeveel slachtoffers de tering maakt in de beroepen, waar veel gedronken wordt, namelijk onder de herbergbedienden, handwerkers, daglooners, enz.

Proefondervindelijke navorschingen, door verscheidene deskundigen gedaan, ter ontdekking van den invloed van het gebruik van sterken drank op het ontstaan van tering, hebben aangetoond dat dieren, aan welke bij toenemende mate sterke drank ingegeven wordt, zich weldra zeer gevoelig betoonen voor de aanvallen van Koch's bacil.

* * *

Om op afdoende wijze de tering te keer te gaan, behooren de aangetasten zeer vroeg onder handen worden genomen. Van kindsbeen af aan zouden gebrekkige toestanden van het gestel gekend en bestreden moeten worden.

Zoo er werkelijk nooit kinderen met de tering geboren worden, kunnen sommige toch eene soort voorbeschiktheid daartoe vertoonen, namelijk den zoogezegden ‘geboren aanleg’, die in hooge mate de aandacht verdient. Van groote waarde in den strijd tegen de tering zijn daarom al de inrichtingen tot bescherming der jeugd, zooals de gestichten voor zuigelingen en de schoolkoloniën. Het welbegrepen geneeskundig schooltoezicht zou zich moeten uitstrekken tot al de kinderen en dezulken aanwijzen, die teringachtig schijnen. Door tijdig verstrekte, bijzondere zorgen, krachtherstel-

lende voeding, uitdeeling van versterkende geneesmiddelen, verblijf op den buiten of op het zeestrand, zou men er toe geraken het gestel van de kinderen zoodanig te wijzigen, dat zij schier onvatbaar voor de ziekte zouden worden. En zeker zou het voor de samenleving goedkooper zijn, op deze wijze de ziekte tegen te gaan, dan later, als de tering gezet is, te trachten den lijder te genezen, die ondertusschen nog, waar hij kwam en ging, zijne kwaal heeft kunnen voortplanten.

* * *

Tering is dus wel eene ziekte der samenleving; zij treft vooral den werkenden stand en er bestaat wellicht geene andere kwaal, waarbij zooveel invloed uitgeoefend wordt door de economische en sociale ongelijkheid. Tot afwering van de tering behoort rechtstreeks en krachtig geijverd te worden door vereenigingen, openbare ziekeninrichtingen en sanatoriums; maar er dient ook gedacht aan het overwegend belang der maatschappelijke levensvoorwaarden der werkende klasse; er mag niet worden voorbijgezien, dat de kamp tegen den vreeselijken bacil niet zal volstreden zijn, zoolang men er zich niet op toelegt insgelijks de levenstoestanden van den arbeider te verbeteren en onder dit opzicht moet, in haar geheelen omvang, het zeer groote belang worden erkend van alle vraagstukken betreffende de werkmanswoningen, de regeling van den arbeid in werkplaatsen en ten huize, en het geneeskundig toezicht in de fabrieken.

Buitendien moet eene groote plaats ingeruimd worden aan de bestrijding der dronkenschap.

De tering uitroeien zooals men de pest en de cholera heeft uitgeroeid zal dus geen gemakkelijk noch eenvoudig werk zijn. Het is goed van tijd tot tijd aan de groote maatschappelijke middelen te herinneren, die den strijd tegen de bacillen kunnen verscherpen. Immers schijnen sommige menschen zich, onnoozel genoeg, in te beelden dat de tering niet meer zal woeden, als alle teringlijders zullen verleerd hebben op den grond te spuwen en zich bedienen van spuwbakjes gevuld met ontsmettingsstoffen.

Dr LEY.

Nederlandsche Letterkunde.

Virginie Loveling. - *De Twistappel.* Oorspronkelijke roman. (Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1904. - 248 blz. 8°).

Fernande Duquenne is een geboren non en leeft, zoveel mogelik, volgens de voorschriften van het klooster waar zij reeds als ziekenzuster ingetreden was, wanneer de toestand van haar gezondheid haar dwong, het aanvaarden van de zware verplegingsdienst en het uitspreken van de geloften uit te stellen. Zij verblijft nu met haar ouders te Vroden, wanneer haar schoonbroer Mathijs in hetzelfde dorp het huis *de Twistappel* komt bewonen; Mathijs, de vrijdenker, met wie zij en haar ouders afgebroken hadden, omdat hij zijn vrouw Esther allengskens tot zijn zienswijze had bekeerd, zijn kind niet liet dopen en, wat later, zijn vrouw zonder tussenkomst van de kerk liet begraven.

‘Hoe min van hem gehoord, hoe liever,’ zei Fernande, ‘hoe min van hem gezien, hoe beter! 't Spijt mij dat hij komt.’

En toch zal zij er trapsgewijze toe komen die weerzinwekkende ketter te beminnen.

Eerst voelt zij zich aangetrokken tot zijn kind, omdat dit het kind van haar zuster is, dan, uit medelijden voor het hulpbehoevend, moederloos schepseltje, en ook... uit nieuwsgierigheid,

> ‘de gruwende nieuwsgierigheid voor al wat monsterachtig is op stoffelijk of op zedelijk gebied, dat wel de zenuwen griezelen doet, maar waarvan de blik onmogelijk zich af kan wenden; 't gevaar, de hachelijke toestand van een menschelijk wezen aan het ergste dreigement van 't noodloot blootgesteld: een kindje zonder doopsel zou ze zien, met de erfzonde besmet!’

Mathijs, die haar verlangen vernomen heeft, noodigt haar in een kort briefje uit, het kind te bezoeken zo dikwijls ze wil, en voegt er geruststellend bij dat hij de gehele dag afwezig is. Dat vindt zij toch edelmoedig en bezoekt het wicht nu geregeld, verzorgt het, krijgt het lief, vertroetelt het, leeft er voor; eindelik kan zij niet meer zonder de kleine, en de kleine niet meer zonder haar. Wanneer hij plotseling de stuipen krijgt, geeft zij hem, na enige aarzeling, de nooddoop, en treft te gelijker tijd maatregelen die hem het leven redden.

Mathijs, laat te huis komend, vindt haar bij zijn kind wakend; zijn vaderhart vloeit over van dankbaarheid voor de vrouw, die zijn zoontje buiten zijn voorkennis doopte, maar het sedert zo lang heeft verzorgd en

nu zijn leven heeft gered: beiden zijn in elkanders achting gestegen en voortaan schuwen ze elkander niet meer.

Door bijkomende omstandigheden bevindt het kind zich onverwachts zonder voedster. Nu *moet* kunstmatige voeding gebruikt worden, en Fernande *moet* bij het kind blijven, anders zal het, bij gebrek aan de nodige zorgen en voorzorgen, aan de grootste gevaren blootgesteld zijn. Maar hoe kan dat? Reeds fluisteren de kwade tongen, reeds wordt Fernande's bekrompen vader woedend. Kan Fernande het kind niet naar huis meènemen? Dan is Mathijs van zijn enig geluk beroofd!

Hij stelt haar het huwelijk voor, en zij aanvaardt, uit liefde voor het kind, uit achting voor hem, op voorwaarde dat zij als broeder en zuster zullen leven.

En nu begint alvast de zachte, machtige heerschappij van Fernande, waartegen Mathijs in de meeste gevallen niet eens de mogelikheid van een doelmatig verzet ontwaart, omdat de omstandigheden zelf dit verzet onmogelik maken. Wel heeft zij hem plechtig beloofd, hem op godsdienstig terrein alle vrijheid te laten; maar haar, bij voorbeeld, het huwelijk voor de kerk weigeren en de besloten verbintenis verbreken, is één, dat voelt hij; hij voelt ook dat zij het lot van zijn kind in handen heeft. Ze trouwen dus voor de kerk.

Er volgen nu jaren van kalm geluk. Fernande maakt van de *Twistappel* een gezellig tehuis, regeert met vaste hand dat tamelik gemeen volkje,- haar dienstboden, die haar dan ook hartelik verfoeien, omdat zij aan hunne misbruiken paal en perk heeft gesteld. Mathijs kent de droevige eenzaamheid en het gebrek aan zorgen niet meer, die hij als weduwnaar had leren kennen.

Intussen leert de kleine Gaspard gebeden opzeggen en kruiskens maken, gaat met moeder naar de mis, krijgt katechismuslessen van haar, en eindigt met er zich over te verwonderen dat papa nooit naar de mis gaat. Mathijs tracht wel de invloed van zijn rationalistiese redenering te kanten tegen de veel doelmatiger gevoelsinvloed van zijn vrouw, doch daarvoor is de kleine nog te jong. ‘Later,’ troost zich de vader, ‘zal ik al die onzin wel uit zijn hoofd krijgen, later als hij kan redeneren’. De kleine wordt, met het oog op de eerste communie, naar een katolieke kostschool gezonden.

Waar moeten nu die twee een uitweg vinden, hij voor zijn diepe vaderlike liefde, zij voor die hartstochtelike moederweelde - die, bij afwezigheid van eigenlik moederschap, wel wat bevreemdend is - nu het voorwerp van hun verafgoding verreweg is? Het is tekenend voor de opmerkingsgave van onze schrijfster, dat hun verhouding, reeds door toenemende sympathie onmerkbaar inniger geworden, *nu* eerst gevaarlik wordt voor Fernande's gelofte en Mathijs' belofte. Te gelijker tijd ondergaat de oorzaak van die toenadering, Gaspard, tegenstrijdige invloeden die hem eerst

van zijn vader verwijderen - hij begint hem als een zondaar te beschouwen - en dan van Fernande, van wie een giftige meidentong hem in de verlofdagen vertelt, dat zij zijn echte moeder niet is. De vader poogt hem zijn beginselen in te planten, en slaagt daar juist genoeg in, om hem onder knagende twijfel te doen lijden. Fernande heeft de lomp-kwaadwillige meid weggejaad, maar haar vroeger gezag is heen en Gaspard is verbitterd. Zoo gevoelt zich deze in eens zonder moeder, zonder geloof, zonder andere zekerheid, zonder ware achting voor zijn vader, die zijn moeder burgerlik heeft laten begraven, zonder geestesvrede. Geen wonder dat hij kort daarop uit het Kollege weggejaagd wordt en nu door Mathijs naar een andere, ditmaal wereldlike kostschool wordt gebracht.

Als een donderslag valt die vernedering op Fernande en Mathijs. Dezes lang onderdrukte grieven aangaande het opvoedingsplan van zijn vrouw geven zich nu lucht in een vlaag van tomeloze woede, die hen voor immer schijnt te zullen scheiden, trots Mathijs' even onstuimig smeken om vergiffenis, dat daarop volgt. Fernande schenkt vergiffenis, maar is zo gekrenkt, dat de verkoeling tussen haar en haar man tot - wel wat overdreven - haat overslaat.

Als Mathijs echter wat later bij een spoorwegramp in doodsgevaar verkeert, gebeurt er in haar, en ook in hem, een krachtige reaktie, en zij beminnen elkaar meer dan ooit. Maar daags na haar liefdebekentenis, terwijl Mathijs nog gewond te bed ligt, ontvlucht Fernande het huis; in een brief zegt ze voor haar zondige zwakheid haar leven lang te zullen boete doen, en bezweert hem niets te doen om de echtscheiding, die zij besloten heeft, te verhinderen.

Aldus verdwijnt Fernande plots van het tooneel en laat niets dan verwoesting achter: Het geluk van Mathijs is verbrijzeld, zijn zoon gaat zedelik ten onder. Nog eenmaal ziet hij zijn vrouw, in een klooster waar hij een zieke was gaan bezoeken: zij is als *zuster Charles-Borromée* gestorven, en voor haar lijk wordt hij door allerlei nieuwe gewaarwordingen en denkbeelden bestormd:

> ‘Indien het eens waar was, dat de wetenschap faalt, dat de mensch een hoogere bestemming heeft dan deze van geboren worden, van genie ten, lijden en vergaan?’

En ten slotte wordt ons van deze vrijdenker gezeid:

> ‘Voor de eerste maal van heel zijn denkend leven schitterde er een twijfelstar, een star van hoop en bijna van berusting, aan het uitspansel der toekomst voor den zieleloochenaar....’

***

Een raadselachtig slot! Is het een konklusie? En heeft de schrijfster, als door één van haar beoordelaars[1] met vreugde wordt aangenomen, be-

(1) *In Dietsche Warande en Belfort* (1904).

doeld, dat Mathijs met zijn principes tot nog toe gedwaald had? Wij geloven het niet. Wel geven de laatste regels van de roman aanleiding tot zulke opvatting; maar een konklusie dient het noodzakelik gevolg te zijn van al wat voorafging, en dat is hier *niet* het geval: De rampen die Mathijs getroffen hebben, worden in de gehele roman voorgesteld, niet als het gevolg van *zijn* denkwijze, maar als het gevolg van het *verschil* van denkwijze tussen hem en zijne vrouw. Ook is het onderwerp van het boek niet de vraag of de waarheid aan de zijde van het spiritualisme dan wel van het materialisme ligt; het onderwerp is *de Twistappel*, het ongelukkig kind, dat ten onder gaat door *gebrek aan eenheid* in zijn opvoeding; het onderwerp is het op onze dagen al dringender en dringender vraagstuk: gegeven een vrijdenker en een gelovige, hoe zal, hoe moet hun kind opgevoed worden?

Gewoonlik zegeviert de moeder in zover, dat het kind een godsdienstige opleiding krijgt, die de vader, om de lieve vrede, niet zoekt te dwarsbomen; eenmaal groot, wordt het dan door de omstandigheden hetzij in zijn eerste geloof versterkt, hetzij tot een ander geloof of tot ongeloof bekeerd. Gevallen kunnen zich voordoen waar beide ouders van den beginne af hunne denkwijze pogen te handhaven. Zulk een geval heeft Mejuffer Loveling gekozen, en de verschillende fasen van het konflikt die de zielstoestand van Gaspard moet doorgaan, zijn met buitengewoon scherpzinnige opmerkingsgeest beschreven, en groeien uit elkaar met meesterlike noodzakelikheid. Gedurig krijgt men de indruk: Hoe nauwkeurig is het problema bestudeerd!

Alleen bepaalt zich de schrijfster tot het *ontleden* van het vraagstuk; de verschillende factoren worden onder onze ogen gebracht met die machtige objectiviteit welke reeds meermalen - verdiend of onverdiend - het verwijt uitlokte, dat Mej. Loveling, in haar romans, niet genoeg haar hart geeft. Maar de oplossing? Gaspard gaat ten onder: wat hadden zijn ouders moeten doen om dit te beletten? Wij vinden geen antwoord in het boek en blijven dus onbevredigd.

Heeft Mej. Loveling, weer uit objectiviteit, alleen de vraag willen *stellen*, en de lezer des te sterker tot zelfdenken willen aansporen? Dat is haar stellig gelukt. Of denkt zij dat er aan zulke toestanden geen helpen *is* en dat lieden van zo hemelsbreed verschillende denkwijze niet met elkaar zouden moeten trouwen? Mogelik; maar de mens wikt en de liefde of een ander omstandigheid beschikt. Het huwelijk van deze twee, bij voorbeeld, wordt door de schrijfster zelf als onvermijdbaar voorgesteld.

Iets troost ons, in deze onzekerheid: Wat het boek ons kan doen vrezen, geldt noch gewone gezinnen, noch het gewoon konflikt, zoals dit zich gedurig voordoet. Mathijs en Fernande zijn abnormale echtelieden, getrouwd en niet getrouwd, en Fernande is niet de moeder van Gaspard; werd het ons niet gezeid, wij zouden het kunnen raden: geen moeder zou haar kind verlaten hebben zoals zij, bij de echtscheiding doet.

En dit verzwakt enigzins de eenheid van gedachte in de *Twistappel*; want daardoor wordt het twijfelachtig, in hoever de tegenstrijdige geestesrichtingen van Mathijs en Fernande wel schuld hebben aan het zedelik bederf van Gaspard. Heeft Mej. Loveling zelf ons niet vroeger op meesterlike wijze getoond, hoe het karakter van zekere *Madeleine* niet bestand was tegen de ontdekking dat hare gewaande ouders eigenlik vreemdelingen waren, en maakt hier Gaspard geen soortgelijke ontdekking, met soortgelijke gevolgen? Het blijft dan te bezien, of Gaspard's lot zo ongelukkig had kunnen zijn, indien Fernande waarlik zijn moeder was geweest.

Uit de inhoudsopgave, en ook zelfs uit de door ons gewaagde tegenwerpingen, zal het wellicht gebleken zijn hoe veel de *Twistappel* te *denken* geeft. Dat ‘suggestieve’ is zeker de grootste verdienste van dit door-ernstig boek.

Maar is de kracht van het werk vooral van intellectuelen aard, zo hebben zich verbeelding en gevoel niet onbetuigd gelaten, verre van daar. Niet dat de taal aan beeldspraak, of de behandeling aan schokkende toestanden rijk is. Maar verbeeldingskracht en gevoel stromen soms ineen tot een machtige indruk, als, bij voorbeeld, in de eigenaardig-pakkende liefdescene vóór Fernande's vlucht, bij de tragiese echtscheiding, en ook bij de laatste ontmoeting tussen Mathijs en zijn vrouw.

En bij het sluiten van het boek vraagt men zich af wat men het meest moet bewonderen: de jeugdig frisse kracht waarmee ons de kunstenares die twee schilderachtige figuren uit één stuk, Fernande en Mathijs, voor de ogen toverde, of over de stoutheid waarmee de denkster één der ontzaglikste vraagstukken aandurfde die de mensen van onze tijd bezig houden.

Gent.

M. BASSE.

Fransche Letterkunde.

De Franschen, de meest ontwikkelden vaak niet uitgezonderd; hebben duizendmaal het bewijs geleverd niet uit te blinken in de juiste kennis van wat er buiten hun grenzen om het even op welk gebied, het letterkundige niet uitgezonderd, voorvalt, bij zooverre dat men op den duur dit gebrek is gaan beschouwen als deelmakende van den volksaard. De bizondere, uitteraard niet altijd even vriendelijke stelling, die de Vlamingen tegenover hen moeten innemen, heeft menigen keer in de hand gewerkt, dat zij er meer nog dan andere volkeren aan bloot stonden, door hun Zuiderburen niet verstaan, of, wat erger is, misverstaan te worden. - Intusschen is die tekortkoming bij nadere studie misschien wel eenigszins te verklaren uit het intense nationale geestesleven, dat de Franschen leiden. Een pessimist zou daaruit de gevolgtrekking kunnen halen, dat een meer helder inzicht van buitenlandsche toestanden en bewegingen bij de Franschen kan duiden op een verzwakking van hun oorspronkelijkheid en op een verlammende verstrooiïng van eigen krachten, altijd aangenomen dat het gebrek, waarvan hierboven spraak, de natuurlijke schaduw is van de lichtzijde in het Fransch karakter. Zeker is het, dat der Franschen aandacht met tot nu toe ongekende belangstelling en zelfs gespannenheid op den vreemde gevestigd is, inzonderheid wat de kunst van dichten en schrijven betreft. Bij lezing van Fransche tijdschriften valt het in het oog, dat men in de Republiek beter dan ooit is ingelicht over Duitsche, Engelsche, vooral Engelsche, Skandinaafsche, Russische, Tsjekkische, Spaansche en Italiaansche, ja zelfs over Nederlandsche hedendaagsche letterkunde. Aan vertalingen is geen gebrek, evenmin aan weldoordachte en welgeschreven studiën, die het werk van buitenlandsche schrijvers tot onderwerp hebben. In de voortbrengselen van de meeste Fransche dichters en schrijvers zelf vinden vele vreemde geestesrichtingen duidelijk weerklank; maar het valt tevens niet te ontkennen, dat zij weinig eigen stof ter verwerking aanbrengen. Overigens is Frankrijks letterkunde op het oogenblik aangetast door de kwaal, die de letterkunde van de meeste kultuurvolkeren bevangen heeft. Dichters en schrijvers rukken hun kunst, op weinige, loffelijke uitzonderingen na, met grove hand uit haar voegen en geven de Muze allerlei kost te verteren, die zij niet verdraagt; als daar zijn: philosophie, psychologie, sociologie en was dies meer. Kan het anders dat haar gewrongen trekken getuigen van de overladenheid van haar maag? Psychologie, philosophie, en andere ‘ies’ kunnen wel voortvloeien uit de kunst, als

men dat wil, maar de kunst kan nooit voortvloeien uit de ‘ies’. Nu ziet men doorgaans de kunstenaars, zelfs de grootste, die niets anders wenschen te geven dan wat het bestaan hun te voelen en te zien geeft, werken voortbrengen, waarvan de schoonheid bevlekt wordt door den draai, dien zij aangenomen hebben door de schuld van een of andere wetenschap of, erger nog, door de schuld van zulke opmerkingsgave, die hun als mensch, welke zijn strijd om het leven te voeren heeft, en niet als scheppend dichter te pas kan komen. De grondtoon is pessimism, wat in die voorwaarden niet te verwonderen is!

Remy de Gourmont klaagt in een artikel op de bekende ENQUÊTES LITTÉRAIRES, verschenen in den *Mercure de France*, het beste tijdschrift der Fransche modernen, over de toenemende onverschilligheid van het groote publiek voor de produkten der betere letterkunde. De klacht zelf is natuurlijk niet nieuw en men zal er wel alles over gezegd hebben met te beweren, dat Adam ook over de slechte tijden hadde geklaagd ware hij een letterkundige geweest! Daarbij komt echter, dat onze tijd, gelijk een Duitsch Ueberbrettl-dichter terecht aanmerkt, een ‘papierne Zeit’ is, namelijk dat de schrijvenden niet meer te tellen zijn, wat toch niet in het minst verandering brengt aan de goedbekende wet der natuur, die overal een ‘eenvormige middelmatigheid’ beoogt, en wil, dat er velen geroepen en weinigen uitverkoren zijn. Men herinnert zich, wat de ‘enquêtes littéraires’ aan het licht brachten: zoovele schrijvers, zoovele stelsels. Nooit is meer gezegd en geschreven, en zóo dat Zijn Majesteit het Volk het overal hooren en lezen kan, over maatschappelijke vraagstukken en over gemeenschap dan in de laatste jaren, bij zooverre dat een nieuwe wetenschap, de dusgenaamde sociologie, uit het niet is opgerezen. Natuurlijk ziet een oordeelkundig man gauw in, dat er niets nieuws onder de zon is. Van bizonderheden heeft men algemeenheden gemaakt of willen maken. Meest alle ‘sociologische’ werken zijn in die mate voor afbreking vatbaar, dat er na korten tijd niemendal meer van overblijft, tenzij waarheden die de eenvoudigste kent, zoodat ‘sociologie’ niet die exaktheid bezit, die haar kan maken tot iets bizonder waars, dat naar een onbekende groote waarheid kan leiden, nl. tot een wetenschap, en daardoor zal Carlyles uitdrukking: ‘het ding heeft ook zijn oogenblik van onsterfelijkheid gekend’ waarschijnlijk later wel blijken op de sociologie van toepassing te zijn, als op zoovele andere tastbaar schijnende ijdelheden. Maar erger is, dat het volk de rust, noodig tot het genot der ware, doodeenvoudige kunst er bij ingeboet heeft. De redeneerwoede heeft haar net over het volk en ook over de kunstenaars zoo ver uitgebreid, dat noch het eerste, noch de laatsten zich keeren of draaien kunnen en dikwijls genoeg den hals breken over haar draden. Het volk vraagt dit, de kunstenaars willen dat, geen van beiden weet wat; de Kunst die aan beiden kan geven wat beiden niet kunnen vragen en niet hoeven te vragen, omdat zij

de menschen nooit anders bezoekt dan ongevraagd en met gaven, die niemand ooit verwachtte, stopt men ooren, mond en neus vol onverkwikkelijkheden. Het is een *cercle vicieux.* Het volk, verloomd en verdoofd, heeft voor niet anders ooren meer dan voor wat onder zijn verdwaald begrip valt. Men beweert, dat men het de oogen heeft opengedaan voor zijn armoede, alsof het vroeger er zelf niet van wist te spreken, zoowel over ingebeelde als over echte. In plaats dat het voort zou gaan te doen als vroeger, nl. het stilzwijgen er over te bewaren - van het standpunt der kunst gesproken - maakt het in zijn onmondigheid gebruik van de onafzienbare massa groote woorden voor kleine dingen, die men het aan de hand heeft gedaan. Het verlustigt zichzelf in zijn eigen zoogenaamd ongeluk en - is het niet zoo, als men het op den keper beschouwt? - verlangt onbewust dat de heele wereld even ongelukkig zij! Men zegt het volk groote waarheden; maar het kan niet anders dan er mee doen, wat de zeven kleermakers met hun éene groote lans deden, niemendalle, tenzij krachten verspillen die het beter besteden kon en ook zou besteden, als men het zijn eigen natuur uit liet leven en het met rust liet. De kunstenaars van hun kant, die, als de beste en de volledigste menschen die zij zijn, den drang in zich voelen om aan de stem van een gezond en geoorloofd individualism gehoor te geven, dat èn aan henzelf, èn aan de ‘gemeenschap’ ten goede zou komen, worden bij gebrek aan belangstelling meer en meer genoodzaakt zich in hoeken en kanten terug te trekken. Zij hebben meer dan tijd genoeg om over hun geval na te denken en zoeken hun heil in het uitvinden en uitfazelen van stelsels, waarop hun werk dan een kommentaar levert, gewoonlijk vol keukenlyrism en woordenrijkheid. In den grond zijn die vele ‘stelsels’ evenzoovele bewijzen, dat de goede en groote neiging om de, zij het ook meer platonische, dan praktische rechten van den persoon boven die van een lichaam- en zielloos, denkbeeldig algemeen te stellen, niet geheel gedood zijn, wat de hoop inboezemt, dat wij toch eenmaal uit dezen tijd van domme gelijkstrijkerij zullen geraken. Intusschen is de aanblik kostelijk, hoewel van den anderen kant toch weer niet verheugend. Een kunstwerk, zooals de hooger vermelde schrijver de Gourmont zegt, wordt niet meer beoordeeld naar den maatstaf der zuivere kunstwetten, maar wel naar dien van ‘ismen’ en ‘logiën’ die niets met de kunst te stellen hebben. Den toestand juist dàarom donker in te zien is wel overdreven, want kritiek en oordeel hebben zelden wat te beteekenen gehad in vergelijking met het kunstwerk zelf; het kwaad zit hem meer daarin, dat er heden ten dage schier evenveel kritici zijn als voortbrengende schrijvers en dichters, zonder dat de kwaliteit gelijken tred houdt met de kwantiteit. Dat het publiek meer en meer in de macht valt van een groot aantal tusschenpersonen voor de kennismaking met romans, novellen, tooneelstukken en gedichten, zoodat het schier niets meer weet dan van hooren zeggen, in plaats van bij eigen

bevinding, is een euvel dat des te meer veld wint als het de gemakzucht in de hand werkt, welke bij terugslag het ideaal is geworden voor de meesten in onze dagen van hard werk om het bestaan. - Weliswaar kunnen de beschouwingen, waarmede deze kroniek een aanvang neemt, evengoed een plaats vinden in een Engelsch of in een Duitsch overzicht, want de toestand is nagenoeg overal dezelfde; alleen is hij in Frankrijk zoo mogelijk nog ongunstiger dan elders, ten blijke de ontelbare middelen, de eene al slechter dan de andere, die men onder den vorm van romans, verhalen, enz. opgeeft om er verbetering in te brengen. En acht de schrijver zich in zijne 'verontrusting' niet verplicht om zijn werk met de bedekte opgave van middelen en stelsels te ontsieren, dan wordt er bedoeld werk niet verkwikkelijker om lezen door, ingegeven als het gewoonlijk is door gevoelens van bitter- of onvoldaanheid. Zij die op de plaag wijzen dragen er zelf, onbewust, niet zelden de diepste merken van.

Elémir Bourges geeft een boek uit, getiteld *La Nef.* Het levert een schitterende beschrijving van Prometheus' hopen en vreezen over het lot der menschheid. Het thema is niet nieuw, maar Bourges' werk is toch zeer te waardeeren omdat het een der zeer, zeer weinigen is, waarin den lezer geen onnutte, vermoeiende ontledingen, noch niets beduidende lyrische ontboezemingen, noch over het paard getilde epiek, waarvan de kool het sop niet waard is, noch duistere mystiek, noch pieterige beschrijving (een euvel waaraan onze eigen, nieuwe letterkunde leelijk mank gaat, een gevolg van de dikwijls misverstane en door dik en dun troevende 'artistieke eerlijkheid', lijk men het ding noemt!) opdist; maar omdat het den mensch doet handelen naar de allereerste, oorspronkelijke drijfveren van zijn natuur, door geen verspreiding en analyse van krachten verzwakt. Bourges behandelt den mensch als den held, die hij is, vòòr de niet menschelijke machten, tegenover dewelke hij zijn bestaan verdedigt, en niet als het dier, dat hij wordt wanneer hij te keer gaat tegen zijn weerga, zijn medemenschen die noch beter noch slechter zijn dan hij zelf, en dit om de wil van ijdele meesterschap en betweterij, vitzucht, buurtklap, achterklap en al zulke kleinzieligheid, de zoogenaamde 'comédie humaine', waarvan in den grond niemand wat te lijden heeft als hij zich met niemand anders bemoeit dan met zichzelf. De Miomandre nu slaat den bal niet mis, als hij in een kort opstel in den *Mercure de France* een vergelijking maakt tusschen Bourges en de Heldenvereering. Alleen is het de moeite waard na te gaan, hoe weinig er in zijn opvatting overgebleven is van de hoopvolle en lichte elementen, die Carlyle aanduidde in de door hem met zulke meeslepende welsprekendheid aangeprezen *Hero-worship.* De Miomandre wil de helden vereeren, niet omdat zij het kort en volledig begrip op grootsche schaal zijn van den mensch, zoo groot of zoo klein hij ook is met zijn deugden en gebreken; maar wel - omdat de menschen zoo slecht zijn, en zij hem alles in het donker leerden zien! De Heldenvereering is bij hem geen symbolische

verheffing van den mensch; maar een illusionnair schuiloord voor zijn vrees en zijn angst tegenover het bestaan van den mensch. Bourges zelf maakt in zijn werken, in weerwil van grootschheid en breedheid van opzet en in weerwil ervan dat hij zich nooit tot niets ter zake doende kleinigheden verlaagt, den indruk alsof hij een asceet is, iemand die in een koude 'splendid isolation' leeft. Zijn geliefkoosd thema is dood en verval, en *La Nef* laat veeleer een beklemmenden indruk na, dan van een verheffende.

Geen zoo groot kunstwerk, maar toch goed om lezen is de laatste roman van Henri Bordeaux: *La petite Mademoiselle.* Het is een eenvoudige liefdesgeschiedenis, ietwat verouderd, spelende in een provinciestadje, tusschen lieden, die maar half meer van de rumoerige wereld schijnen te zijn. Maar held en heldin zijn menschen waarvoor men wat over kan hebben. Enkele eenvoudige, schier romantische, maar frissche en schoone natuurbeschrijvingen zijn in het boek te vinden. Het kapittel, waarin de kilometer verslinder de Savernay, door de min verwonnen, 's meisjes vader aan komt spreken, is prachtig. Het geheel is door een welwillend scepticism, dat daarom niet voor diepe indrukken van schoon en onschoon, goed en kwaad gesloten is, een *conte philosophique contre la peur de vivre*, en loont de moeite van het lezen. Taal en stijl zijn onberispelijk.

In de *Revue Universelle* geeft Ch. Le Goffic een geestdriftig artikel over Madame de Noailles, de dichteres van *Coeur innombrable* en *L'ombre du Jour.* 'M^{e} dE NOAILLES, zegt schrijver samenvattend, *qui nous ramène avec des rythmes et des danses à l'état de Nature, est la volupté secrète des Temps Nouveaux, la voix harmonieuse qui crie dans le soir*: *Pan, le grand Pan est ressuscité!*',

Behalve een roman van Anatole France *Sur la Pierre Blanche,* is er in den laatsten tijd niet veel bizonders in Frankrijk verschenen.

Over S^{e} Beuve, wiens eeuwfeest in December ll. gevierd werd, heeft schier elk tijdschrift iets gebracht. Adolf Retté geeft aan het slot van het artikel dat hij aan den befaamden kritiekus wijdt, een oordeel, waarbij men zich gereedelijk neerleggen kan omdat het zoowat van zelf spreekt. Hier is het: '*Ste Beuve n'est qu'un critique*, - *si l'on veut et*, *malgré ses défaillances*, *le meilleur critique du XIX*^{e} *siècle. Il comprenait l'art, mais il était d'esprit trop éparpillé par ses excès d'analyse pour allier en lui l'artiste à l'observateur*'. Overigens beschouwt Retté Ste Beuve meer als mensch. Zijn oordeel vat ongeveer samen wat de modernen denken van den man, die leefde in en kort na den romantischen tijd in Frankrijk.

Van Franco-Belgische schrijvers werd uitgegeven de reeds genoegzaam bekende roman *L'autre Vue,* van Eekhoud, niet vrij te pleiten van gezwollenheid in de opvatting der personnages; een drietal novellen van Courouble, *La Maison Espagnole,* in de eerste waarvan ons de schrijver nader de figuren doet kennen van zijn *Famille Kaekebroeck*; de stukken vliegen niet hoog, o.a. is *Souvenirs d'un Lycéen* niet te vergelijken met de

een gelijksoortig onderwerp behandelende *Climatérie* van Eekhoud; maar de bedoeling des schrijvers was ook bescheiden; het zijn herinneringen, met warmte van gevoel neergeschreven, zonder meer; van den dichter des Hayes verscheen een deeltje *Miscellanées*, waarin enkele goede gedichten voorkomen. Emile Verhaeren gaf een nieuwe verzameling gedichten uit, '*Les heures d'après-midi,*' die van kalmte getuigen. De zenuwachtige rythmus der verzen is niet altijd passend met den inhoud. Een vergelijking met wat de dichter vroeger uitgaf, valt niet ten gunste van *Les heures d'après-midi* uit. Het heeft den schijn alsof Verhaeren de beruchte 'derde periode' van den dichter is ingetreden; maar nog is het deugdelijk werk en het beste wat er in de laatste maanden geleverd werd door de Fransch-Belgische letterkundigen.

Te lezen in de *Revue des Revues* een aardig verhaal, spelende te Brugge, van Jean Ancone. *Aventure flamande de Marie Elisabeth van de Putte-Goetghebuer.*

Om te eindigen. Men is nog niet vergeten dat Camille Lemonnier in een Fransch tijdschrift de Vlaamsche taal voorstelde als niet bij macht om een letterkunde te dragen, die het noemen waard is. Een leelijke streek was het inderdaad. Daarop sprong A. Vermeylen te paard en gaf Camille Lemonnier in *Vlaanderen* 'zijn saus'. Hij zeide dingen zóo waar, dat men ze niet eens hoeft te zeggen, en juist daarom was zijn handelwijs een taktische fout. Antwoorden op een dwaasheid is zoo dwaas als de dwaasheid zelf. Maar hierbij komt dat 's volks aandacht eens te meer - en ditmaal door een man die beter weet! - op de Fransch-Belgische schrijvers gevestigd wordt op een manier, die danig lam is te noemen; want slagen als Vermeylen heeft uitgedeeld vertragen den gang naar een waarheid, die al lang vast moest staan bij ons, namelijk dat wij niemendal te maken hebben met bewuste schrijvers. Men zegt dat de meeste en de beste hunner Vlamingen zijn; maar de minste genade, betoond in een strijd als de Vlamingen te voeren hebben, kan gevaarlijk worden. Het is beter dat men zegt: de meesten hunner zijn Vlamingen geweest, dat is de onvervalschte waarheid; en nog beter is, het stilzwijgen over hen te bewaren. Zelfs de besten scheppen er een onnut en kinderachtig genoegen in, na te gaan welke trekken de Fransch-Belgische schrijvers met onze nationale gemeens hebben en geven hoog op van de liefde die zij in hun werken voor ons land betuigen. Behalve dat de liefde in kwestie overdreven wordt, misschien omdat er weinigen inzien hoe liefhebberachtig en ostentatief zij klinkt van den kant dergenen die vruchten zijn van omstandigheden, die de Vlamingen te niet moeten doen, wordt zij vervelend als het straatlied: 'En voyageant au beau pays de Flandre, tiens voilà mon coeur!' dat men elf en dertig keeren heeft gehoord. Wij kunnen met die liefde niets uitrichten. Bovendien is het bij de standen in Vlaanderen, die Fransch lezen, of willen lezen, gevaarlijk, de aandacht te vestigen op boeken in het Fransch geschreven door menschen van wie men niet genoeg zeggen

kan hoe ‘Vlaming’ zij zijn en dat er niet veel - o zoo weinig - echte Vlamingen te vinden zijn, die zich met hen kunnen meten! De opmerking schijnt paradoxaal, maar zij is het niet als men weet hoe bevooroordeeld, - soms te goeder trouw, zoover zijn wij gekomen! - vele geesten zijn in ons land. Vooroordeelen vragen nooit beter dan zooveel mogelijk voedsel te vinden en kosten een zwaren strijd, betere vijanden waardig, om ze te vernietigen. Dat de Vlamingen, als goede mannen van wapenen, zich eenvoudig de Fransch-Belgische lap van het lijf snijden en geen onwaardige vrees toonen voor het mogelijk verwijt dat zij Eekhoud, Verhaeren, Maeterlinck, enz. niet op hun rechte waarde als dichters weten te schatten. Komt dit verwijt, dan zal het toch niet van ons zelf komen, maar van een kant die ons niet aangaat. En als voorzichtigheid in den oorlog, dien wij uit te vechten hebben, ons oplegt te zwijgen, dan moeten wij zwijgen. Een stap vooruit moet ons meer waard zijn dan wat de stap kost! Een halfgoed Vlaamsch schrijver is voor ons meer waard dan tien opperbeste Fransche schrijvers, en Lemonnier, Eekhoud, en de anderen zijn Franschen voor ons, al zijn er onder hen die 't misschien zelf niet gewild hebben. Of de Franschen er van willen weten is niet onze zaak. Dat er Fransch schrijvende Vlamingen zijn is het werk en de schuld van die wij bevechten; zij zijn verwrongen en verdraaid voor ons en komen wij hen tegen in den slag, dan moeten wij de wapens wel niet keeren tegen hen, maar hen links laten liggen - uit respekt voor het bloed dat in hen is, hoe onwederroepelijk verloren ook. Hebben wij den moed niet, het kind bij zijn naam te noemen, dan zal een misschien kortbijzijnde nakomelingschap hem wel hebben, en er bij voegen dat wij onzen tijd beter hadden kunnen besteden dan ons onwaardiglijk te vergapen aan groeisels, geboren in den tijd toen men ons zoo blind had gemaakt, dat wij geen hand voor de oogen zagen!

FRANS BUYENS

Vragen van den dag, in buitenlandsche tijdschriften besproken.

Laat ons veronderstellen, lieve en beminde lezer, dat UE. in een visch verandert - eene veronderstelling van den schrijver van Poetic quality in liberalism (INDEPENDENT REVIEW FEB. 1905). Vele dingen, die ge nu niet waardeert, b.v. het uittreden van dichter de Koninck uit den schoot der Kon. Vl. Academie, den loop van den Jordaan ten tijde van Jozuë (z. Société des hautes Etudes) zouden U dan misschien belangwekkend schijnen - niet het minst een lekkere schotel visch, uw eigen vleesch.... en bloed. Maar zeker zou het dompelen in een frisch bad, de poezie van 't ruischende water om uwe blanke leden, U heel en al koud laten als een visch. De mensch smaalt op hetgeen hij geniet, streeft immer naar 't nieuwe. En die zucht noemt de schrijver: de poezie van 't liberalismus Excelsior! Stilstand bediedt voor 't liberalismus: verrotting en dood. Wij zijn er, riep Gladstone uit, op zeker oogenblik, de vloed draagt ons waarheen wij willen, en meteen waren de bakens verzet. Liberalismus is een voortdurende strijd van het nieuwe tegen het oude. Daarom volgen wij met spanning het laatste bedrijf van het historisch drama: Frankrijk en Rome. In den grond, zegt de ‘CONTEMPORARY REVIEW (Januari) is de scheiding van Kerk en Staat niets anders dan de worsteling tusschen den geest der Fransche revolutie, de bron van 't liberalismus, tegen de middeleeuwsche kerk, van den ‘god in ons’ - zooals Quinet, de lofredenaar van onzen Marnix het noemde - tegen de traditie, welke de wereld aan Rome wil kluisteren. Het Konkordaat was eene vruchtelooze poging om twee katten in een zak in vrede te houden. Te vergeefs trachtte de edelmoedige Lamennais de kerk met de moderne vrijheden, uit de Fransche revolutie gesproten, te verzoenen. De eenigste vrucht van zijn strijden is de Belgische grondwet geweest. Maar de onverzoenlijke vijanden van den tijdgeest, de Jesuieten, in 1813 weer in Frankrijk toegelaten, rustten niet vooraleer de laatste sporen van eene vrije Fransche katholieke kerk, de zgn. Gallicaansche, uitgewischt waren en het ultramontanismus d.i. de blinde onderwerping aan den onfeilbaren Paus zegevierde. De wet-Falloux (1850) kende hun het recht toe scholen te openen en ten jare 1865 bestonden er 27 Jezuietengestichten. Zij werden ijverig gesteund door de Congreganisten, welke reeds in 1878 2 millioen 307493 kinderen in hunne scholen - lagere en middelbare - opleiden. Natuurlijk waren hunne leerstelsels geheel en al van

een anti-republikeinschen geest doordrongen. Hunne kweekelingen bevolkten de hoogere militaire school van St-Cyr, bezetten de openbare ambten en Marianne moest den strijd aanvaarden tegen een geheel leger antisemieten: waarvan Drumont de zuiverste parel is, nationalisten, welke de tegenstrevers der kerk: protestanten, joden, vrijdenkers voor ‘vijanden van de nationale ziel’. (zie Brunetière)[1] uitkreten, Jezuieten, edelen en overgeloopen... Joden; 't monsterachtig zinnebeeld van dit verbond is het huwelijk van den Jood Meyer met eene kleindochter van Turenne. En allen teerden op het konkordaat, leefden op oorlogsvoet in de republiek. Nu werd het konkordaat afgeschaft, de echtscheiding zal weldra een voldongen feit zijn. De staat bezoldigt voortaan de dienaars van den godsdienst niet meer. De Ultramontanen schreeuwen moord en brand: de kerk wordt vervolgd en uitgehongerd. De ‘REVUE DES REVUES’ (15 Feb.) beschouwt de finantieele zijde van 't vraagstuk. Voor de geestelijkheid der steden bestaat er niet het minste uitzicht op ‘geween en geknars van tanden.’ Missen, doop, huwelijk, begrafenis waarborgen den priester een jonggezellen inkomen van 2000 fr. Doch er zijn in Frankrijk 32,000 gemeenten van beneden de 1500 inwoners en 9000 van minder dan 300, waarvan er echter velen reeds nu slechts een pastoor tellen voor twee à drie gemeenten. Voor hen is de toestand bedenkelijk. Op den bijstand der boeren mogen ze niet tellen. Een half franksken bij een doop b.v. kan er nog als vrijwillige bijdrage van af maar zelfs het stoeltjesgeld brengt anders weinig op en wordt op vele plaatsen, om wille der weerbarstige betalers, verpacht. Van den Franschen landbouwer zes, zeven frank eischen tot 't onderhouden van een pastoor.... hij ging liever niet meer ter kerk. Maar van den anderen kant is het uitdrijven der Congreganisten - van 1901 tot 1904 werden er ongeveer 5000 scholen verwereldlijkt - voor de Fransche geestelijkheid een finantieel succes geweest. Het ging er in Frankrijk zooals ten onzent. Zoodra de paters of de nonnen de noodvlag ergens hijschen, vloeit het geld der geloovigen van alle zijden toe en wordt natuurlijk den eigen zielenherder onttrokken. Schrijver besluit: ‘de priester zal geen centiem verliezen.’ Den priesters zelf schijnt de toestand niet zoo rozekleurig toe. Hunne tijsdchriften klagen putten uit den grond over de lauwheid, de onverschilligheid van 't volk. De ‘ETUDES DE LA COMPAGNIE DE JÉSUS’ (Januari) stellen het verval van den godsdienst vast. Wij weten dat het twintigste deel der Parijzer bevolking geen voet meer zet in eene kerk. In vele departementen is het evenzoo. De schrijver een Jezuiet schrijft: ‘De bekeering der zielen volstaat niet meer. Wij moeten handelen, onzen invloed op het publiek doen gelden door goede kristenen in de openbare ambten te stellen (682).’ Een ander bekent: ‘De tijdgeest is tegen ons. Om een halve vrijmetselaar te worden moet een

(1) Ennemis de l'âme nationale.

kristen slechts de goddelooze dagbladen lezen, den schouwburg bezoeken. Onze eigen godsdienstige pers is “versleten”; zij heeft geen vat meer op 't pubiek’

* * *

Iedereen weet welke verbazende vlucht de Duitsche adelaar van 't jaar 1870 af - de stichting van 't Keizerrijk - genomen heeft. De Engelsche dagbladen beweren dat het ruischen van zijn vleugelslag in 't naburige kleine Holland onrust en vrees van eigen onafhankelijkheid baart. Luitenant-generaal Geest onderzoekt in de ‘DEUTSCHE RUNDSCHAù’ (Maart) het voor- en nadeel, in Duitsch opzicht, van eene inlijving van Holland bij Duitschland. De krijg van de toekomst zal te gelijker tijd te land en te zee gevoerd worden. Wat baten den Duitscher één of twee Nederlandsche legerafdelingen in vergelijking met de tachtig Duitsche-infanteriedivisionen, twee Nederlandsche pantserschepen bij de acht-en-dertig Duitsche gevoegd, indien Duitschland zedelijk verplicht is de uitgebreide zeekusten van Nederland te verdedigen? Neen, zoo besluit de generaal ‘Das Vaterland musz nicht grösser sein’.

Wanneer men bedenkt dat er in 1792 in Duitschland 1800 staten en staatjes bestonden, dan zijn wij geneigd te glimlachen om de treurigkomieke zijde van zoo'n toestand. Ten onrechte, verklaart de ‘DEUTSCHE REVUE’. Op politiek en economisch gebied was deze splitsing van een schoon en machtig rijk in Nurenberger poppendoozen voorzeker een onheil. Op de zedelijke vorming van het Duitsche volk heeft zij integendeel den besten en heilzaamsten invloed uitgeoefend. Daar ieder volkje slechts op eigen kracht mocht steunen, werd de geest van zelfvertrouwen en zelfstandigheid gewekt, eene zekere geestelijke vrijheid gewaarborgd. Het is Karel V niet gelukt het protestantismus, de leer der ontvoogding der menschelijke rede, op 't individualismus gegrond, uit te roeien, omdat de nieuwe leer steeds weer ergens anders opdook. Ook mogen wij onze al die vorsten en prinsjes ‘landesherrn’ niet voorstellen als kleinzichtige tirannen, die een Schiller kamerarrest oplegden of hun eigen onderdanen als slachtvee verschachelden. Laat ons niet vergeten dat de gouden eeuw der Duitsche letterkunde aan een Saksisch prinsenhofje bloeide. In 1792 bestonden er in Duitschland 30 hoogescholen, een overgroot getal boekerijen, dank aan den wedijver der vorsten. Schrijver hoopt dat de overgeerfde karaktertrekken van den Duitscher: verkleefdheid aan den vorst, individualismus en idealismus, gehechtheid aan de geestesvrijheid een bolwerk mogen zijn tegen twee vijanden: socialismus en katolicismus. Op de socialisten werden in de laatste kiezingen 3 millioen stemmen uitgebracht. Zij beschikken over 77 dagbladen met 1 millioen 600000 geabonneerden. De Katholieken tellen 98 afgevaardigden met 1 milioen 790000 stemmen tegen 58 afgevaardigden met 718000 stemmen in 1870. In de

REVUE DU MONDE CATHOLIQUE van dit jaar verhaalt de Fransche katolieke en apostolieke ‘protonotarius’ Fèvre zijne rondreis door Duitschland. Hij beschrijft de talrijke ‘Vereine’, welke de Duitsche katolieken gesticht hebben Bonifaciusvereine tot ondersteuning der katolieken in de protestantsche Duitsche gewesten Krippenvereine (Kinderkribben), Mädchen en Fraûenvereine (het katoliek feminismus) Gesellevereine) voor werklieden en vooral het ‘Volksverein’ met zijne 400000 leden. Er bestaat een Augustinusverein voor de katolieke pers, welke overigens in de handen der geestelijkheid is. Schrijver meent zelfs dat er te veel pastoors-dagbladschrijvers zijn en schrijft er het gemis aan letterkundige waarde der Duitsche katolieke dagbladartikels aan toe (b. 31). De ‘Cecilienvereine’ eindelijk willen de moderne muziek uit de kerk weren. De socialistische ZUKUNFT (n^{n} 20) beweert dat zij wel mochten beginnen met de afschuwelijke als Paascheieren gekleurde heiligenbeelden der nieuwere katoliek gothiek op te ruimen. Wie zal ons in België verlossen van dien Jezuietischen wansmaak? De protonatarius schetst ons een vriendelijk beeld van den ‘gemütlichen’ Duitschen Pastor. Hij gaat ‘in die Kneipe’, rookt er zijne Duitsche pijp en drinkt zijn ‘Halbes oder Dutzend’ bezoekt, gedast, gehandschoend den schouwburg, vooral het opera, want hij is verzot op muziek. De Franschman meent dat hij daarbij wel eens vergeet het protestantismus te bevechten, dat domme en zotte wangedrocht, ‘qui n'est rien, moins que rien’ dat de geestelijkheid moet uitroeien, ‘zooals eens de Spanjaard de Mahometanen verdelgd hebben’ (b. 398). Hopen wij dat de Duitsche Pastoor den raad niet zal involgen. Er is reeds strijd genoeg b.v. voor- of tegen de confessionnele school de SÜDDEUTSCHE MONATSHEFTE (Januari) leveren om een vermakelijk staaltje van den schoolstrijd. Een zesjarig kind laat zich bij den ‘pfarrer’ opschrijven tot 't bijwonen der school. De priester vraagt: Tot welke belijdenis behoort gij? - Ik ben maar een kind. - Eene belijdenis moet ge hebben. - Ik ben maar een kind. - Kinderen vooral moeten eene belijdenis hebben. - Ik heb er geene, ik ben maar een kind. - Gij moet er eene hebben. - Dan wil ik ook eene schoone. - Uw vader is ‘lutherisch’, ge zult ‘lutherisch’ zijn. Vader zegt dat alle geloof maar ‘wassersuppe is. Op den volgenden dag komt de vader bij den “pfarrer” - Heer Pfarrer, ik wil uit de lutherische kerk treden. Waarom? wilt ge katholiek worden? - Domheid! Ik wil niet dat mijn kind de godsdienstlessen volgt, dat het als “dissident” (niet geloovige) opgeschreven wordt. - Dat mag niet. Op 't verzuimen der godsdienstlessen staat straf, zoowel als op het nalaten van koepokinenting. - Wel! het zal de klas cathecisatie volgen maar ik zal hem te huis op mijne manier... kathechismus en bijbel leeren.’

* * *

Volgens de ‘NOUVELLE REVUE’ (Maart) heeft Engeland in den oorlog met Transvaal de hen met de gouden eieren geslacht. De gouden eieren d.i. de goudmijnen, zijn eigenlijk maar windeieren. De ware rijkdom is de grond en nu moet Engeland den Boer vleien, den man, die dezen grond vruchtbaar maakt. De goudmijnen zelf zijn in de klauwen gevallen van Duitsche en Amerikaansche syndikaten; het zijn zooveel ‘kopjes’ die het Engelsch kapitaal en de Engelsche werkkrachten terugslaan. In Transvaal dreigt het ‘gele gevaar’: in de mijnen steeg het getal Chineezen van 27,182 tot 34,453. 40% der werktuigen ‘machinery’ worden door Amerikanen ingevoerd. INDEPENDENT REVIEW - het vraagstuk der werkeloozen - stelt vast dat Engeland voor den oorlog met Transvaal boet. Er zijn op dit oogenblik 140,000 man zonder werk. Schrijver prijst het aanleggen van landbouwkolonien aan, zooals het Hollandsche Frederiksoord en tegen de verstokte ledigloopers - de machten van den afgrond, zoo als hij ze eigenaardig noemt, het Belgisch dwangstelsel. Men moet beginnen met het kind. In Londen zijn er 1 1/2 millioen kinderen ‘most hopeless’ - slecht gevoed, slecht gekleed, verstoken van onderwijs en beschaving. De ouders zijn zedelijk blind. ‘Zou ik niet weten, Mijnheer, zegt een vrouw tot den ‘inspector’ hoe ik mijne kinderen moet grootbrengen? - ‘Ik heb er zes begraven’. De school is het beste redmiddel. Van een godsdienstig onderwijs op de lagere school is er echter, in een zoo door en door godsdienstig land, het vaderland van 't heilleger, van de ‘revivals’[1] of uitbarstingen van 't godsdienstig gevoel, geen spraak. De beroemde romanschrijver Wells, de profeet der toekomst, gewaagt er in zijn plan der opvoeding der toekomst niet van. (Vgl. REVUE DE PARIS 15 Feb.) *Independent Review* bevat een warm pleidooi voor de onzijdige school [de kerken en het kind]. Schrijver, een godsdienstig man, kent de kerk eene zedelijke zending toe, het recht het kind de godsdienstige opleiding te geven maar ontkent haar alle toezicht op het wereldlijk orderwijs. De kerk beroept zich op de historische traditie, toen zij alleen het onderwijs uitdeelde, maar zij vergeet dat te dien tijde het onderwijs eene weelde was, aan weinigen gegund maar op onze dagen een maatschappelijke behoefte en noodzakelijkheid, een recht en een plicht voor den staat. Overigens, zegt schrijver, staan de onzijdige staatsscholen ver boven de confessionneele scholen, waar deze in Engeland en in de Vereenigde Staten nog bestaan. Zij zijn een nationaal gevaar voor de eendracht, welke tusschen alle burgers moet heerschen, b.v. in Ierland; een gevaar voor de kerk zelve, ‘voor wie het hardnekkig vasthouden aan oude voorrechten maar al te dikwijls een vloek geweest is.’

* * *

(1) Over die krisis van godsdienstige herleving vgl. de laatste nummers van REVIEW OF REVIEWS.

Geestelijke en economische vrijheid zijn voor 't liberalismus onafscheidbaar verbonden. Lassalle, de groote Duitsche socialist, heeft de economische vrijheid geloochend. Even als in de natuur, naar de leer van Darwin, steeds de sterkste den zwakkere overwint en verslindt, zoo buit in de wereld der nijverheid de kapitalist den werkman uit. Deze wordt eeuwig gedrukt door de stalen wet van 't werkloon. Zoodra de loonen stijgen, neemt ook het getal werkkrachten toe en wordt het loon tot een minimum verlaagd: niet genoeg om te sterven, niet genoeg om van te leven. De Fransche wijsgeer Fouillée legt deze valsche gevolgtrekkingen van 't Darwinismus op sociaal gebied bloot. [*Revue des deux Mondes Oct. 1904*]. In de natuur zegepraalt niet altijd de sterkste, De liefde, de onderlinge sympathie is een even belangrijke factor der evolutie als de strijd om 't bestaan. Door zijn vernuft kan de mensch het midden wijzigen, waarin hij leeft. Hij is, naar mate de wetenschap voortschrijdt, geen slaaf, geen speelbal meer der onverbiddelijke natuurwetten. De strijd tusschen kapitaal en arbeid is dus geen stalen natuurwet. En de statistiek logenstraft het stelsel van Lassalle. De ‘CORRESPONDANT’ (10 Feb.) betoogt eens te meer dat de werkloonen niet tot een minimum gedaald zijn maar op eene halve eeuw meer dan verdubbeld. In 't jaar 1847 won een mijnwerker 2 fr. 06, in 1904: 3.37 (bovenden grond) en 4.97 (in de mijn). Voor dezelfde som gelds kan de werkman zich het dubbele aanschaffen. D.i. hij geniet nu dubbel meer welzijn dan b.v. vóór een eeuw. Wij hoeven niet eens terug te gaan tot de middeleeuwen, toen het een vorstelijke weelde mocht heeten: een hemd te hebben. In 1830 beliep in Frankrijk 't gebruik van katoen: 1 kilogr. per hoofd, nu: 4 1/2; van wol: 2 kil. in 1867, nu 7 kil.; van suiker: 2 kilogr. (1830), nu 3 1/2; van vleesch: 26 kil. (1846), nu 37 (in Engeland 55 tot 60). Het zou gemakkelijk vallen voor België denzelfden stoffelijken vooruitgang met cijfers te staven. De schaduwzijde zijn: de nuttelooze en verderfelijke uitgaven: 410 millioen fr. voor alcool (in Duitschland: 147), 375 millioen voor tabak (in Duitschland: 64); het uitwijken der landbouwbevolking naar de steden. De Duitsche ‘Agrarier of landbouwpartij’ tracht deze uitwijking te keer te gaan door het invoeren van beschermrechten op het graan, op de lodderige biggetjes, op den onschuldigen haring. Zij stelt voor de helft van iederen oogst te verbranden om het dalen der graanprijzen te beletten den landbouwer te dwingen op zijn dorp te blijven. Zij is eene macht geworden in den staat. De ‘Bûnd de Landwirthe’ telt 250,000 leden en houdt ieder jaar 6372 meetings. Zij heeft Caprivi uit den zadel gerukt, tweemaal het wetsontwerp op de binnenkanalen ‘abgeblitzt.’

* * *

De oplossing van het maatschappelijk vraagstuk ligt, volgens hoogleeraar Metchnikoff, in de wegneming van den dikken darm. Deze is het

Port-Arthur, het broeinest der microben van waar deze zonder ophouden het vrije Japan bestoken. De REVUE SCIENTIFIQUE (15 Maart b. 346) beweert dat zelfs de wijze waarop wij in het systeem der moderne water-closets den vijand uitdrijven, prikkelend, verhittend en verlammend werkt op dat noodlottig lichaamsdeel en ‘appendicitia’ veroorzaakt. ‘Voilà pourquoi votre fille est muette’ Wie heeft den moed zich van dien vijand te laten bevrijden? Waarschijnlijk niemand. Gelijk de vossen in de fabel van Reintje met den afgekapten staart houden wij dat zintuig vast, zoolang het ons vasthoudt.

BRAND.

Wetenschappelijke berichten.

De nieuwe electrische lampen.

Reeds in 1844 deden de Amerikaan Starr en onze landgenoot de Changy proeven, om in gesloten glazen klokjes door gloeiing van koolstaafjes of platinadraad, electrisch licht te verkrijgen. Hunne pogingen mislukten. De luchtpomp, die zij gebruikten, gaf geene voldoende luchtsverdunning; platina smolt en kool werd door de zuurstof der lucht, die nog in het klokje was, tot koolanhydried vervormd.

Toen later verbeterde luchtpompen uitgevonden waren, gelukte het in 1878, Edison, Swan en Bernstein electrische gloeilampjes met verkoolde bambou-, katoen-, of zijdenvezels te maken. Van 1878 tot nu, heeft de techniek de vervaardiging van de vezel merkelijk veranderd en wordt, door de oplossing van Malignani, phosphoor en jodium in alcohol, de zuurstof totaal uit het klokje weggenomen.

Gloeilampjes zetten nochtans slechts 2% der aangewende energie voor het verkrijgen van den electrischen stroom om in warmte en licht. Die geringe nuttige omzetting houdt vooral het gebruik van electrisch licht tegen en reeds lang zoeken de electrotechniekers verkoolde vezeldraden te vervangen door stoffen, die een hoog smeltingstemperatuur hebben en tot dunne draden kunnen getrokken worden.

Edison trachtte reeds in 1877 het metaal iridium te gebruiken. Zijne proeven beantwoordden niet aan zijne verwachtingen, maar hij wees er op dat men met metalen, die tot hoogere gloeiing konden gebracht worden, betere uitslagen zou bekomen.

Een paar jaren geleden wendde D^{r} Auer von Welsbach, de uitvinder der kousjes van de gekende Auerbekken, het metaal osmium aan als gloeilichaam bij gloeilampjes. Osmium is een zeldzaam metaal. Het geeft bij gloeiing een wit licht en het energieverbruik is slechts de helft der kooldraadlampjes. Het metaal is nochtans zeer broos, kan niet tot fijne

draden getrokken worden en daarom kunnen de lampjes niet bij de gewone electrische inrichtingen, enkel, maar wel met drie of vier gebruikt worden.

Sedert eenige weken is nu door de bekende firma Siemens en Halske een nieuwe electrische lamp in den handel gebracht. Zij is geroepen om een gansche verandering in de electrische verlichting te weeg te te brengen.

D^{r} von Bolton en D^{r} Feuerlein, bestuuurders van de gloeilampen fabriek Siemens en Halske zijn er de uitvinders van.

Zij deden proeven met vanadium, niobium en tantal. Tantal gaf de beste uitslagen. Het smeltingspunt is meer dan 2300°.

Tantal komt veel in de natuur voor onder den vorm van ertsen, die zuurstofverbindingen zijn, Columbite en Tantalite geheeten en voornamelijk in Amerika, Australië en Zweden gevonden worden.

Het vrijmaken van het metaal uit zijne ertsen is zeer moeielijk en zal, als de uittrekking niet gemakkelijker wordt, den prijs der nieuwe lampen hoog houden.

Het metaal heeft als soortelijk gewicht 16.6, zijne hardheid is zoo groot als die van staal en men kan het tot draden van 35 duizendsten m/m verwerken. Aan de breuk biedt het grooten weerstand; aan een draad van 5 hondersten m/m kan nog een gewicht van 350 gram hangen. Koud is de weerstand aan electriciteit ongeveer tienmaal grooter dan koper en hij neemt bij verwarming zeer toe.

Omdat men dunne draden kan bekomen, is het mogelijk lampjes te vervaardigen, die op de gewone leidingen bij 110 en 220 volts alleen branden. Tot nu worden drie soorten van lampen gemaakt; die van 25 tot 16 normaalkaarsen branden bij 110 volts en die van 32 normaalkaarsen bij 220 volts. De normaaltype, die reeds in den handel is, geeft 25 kaarsen bij 110 volts, gebruikt 1.5 watt per kaars, de helft der gewone gloeilampjes, en bestaat uit eenen draad van 650 m/m lengte bij 5 honderdsten m/m doormeter. De hoeveelheid draad is zoo gering dat men voor 45000 lampen slechts een kilogr. tantal moet gebruiken.

De draad der lamp van 16 kaarsen zal 560 m. lang zijn, 35 duizendsten m/m doormeter hebben en die van 32 kaarsen bij gelijken doormeter tweemaal langer zijn.

De lampen hebben den gewonen peervorm. Om de lange draden in de kleine peer te brengen zijn er aan eene centrale glasstaaf twee vastgesmolten glaslenzen in dewelke schermende nikkelhaakjes gesmolten zijn. Tusschen die haakjes is de draad in zigzag gespannen en de twee uiteinden zijn met het hulsel der lamp in verband voor stroomopname.

Wij deden proeven met de lamp van 25 kaarsen. Zij brandde 1124 uren en hare helderheid was op het einde nog 15,6 normaalkaarsen. Toen is de draad gebroken. Als wij de lamp een weinig geschud hadden en weder op den stroom plaatsten, hebben de draden elkander geraakt en

heeft de gloeiing ze weer aaneengeklonken. Wij hebben de proef niet verder gedaan om de lamp te bewaren.

De lamp kost thans, bij de firma genomen, drie mark. In vergelijking met de koolvezellamp, die slechts 0.55 fr. kost, doet men op den stroom voor een gebruik van vijfhonderd ure neene bezuiniging van 6.25 fr., wat reeds zeer belangrijk is, waar vele lampjes gebruikt worden. Het licht is daarbij zeer wit en de lamp zeer versierend.

* * *

Sedert eenigen tijd zocht M. Cooper Hewitt van New York, lampen te vervaardigen, waarbij het verbruik met gelijke lichtsterkte veel geringer is dan bij boog- of gloeilampen. Hij bestudeerde vooral de geleidbaarheid van kwikdampen in gesloten glazen buizen. Aan het eene einde dompelt eene electrode in kwik, aan het andere is eene electrode in ijzer. De buizen hebben verschillende lengten en doormeters volgens hunne lichtsterkten. Zij branden op verschillende spanningen.

Het licht geeft geene roode, maar vooral violette stralen, en daarom is men wel verplicht bij privaat gebruik terzelfertijd gloeilampjes te gebruiken. Bij gelijke lichtsterkte is het verbruik driemaal geringer dan bij booglampen, achtmaal minder dan bij gloeilampjes.

De Cooper Hewitt Electric C^{o} heeft thans de lamp in den handel gebracht. Zij vervaardigt vooral twee typen, K en H voor openbare private verlichting en voor lichtdruk. Bij lichtdruk zou zelfs de duur der ‘pose’ tot op 1/3 gebracht worden. De buizen zijn 42 tot 45 duim of 52 tot 55 duim lang en hebben 1 duim doormeter. Zij kunnen alleen op 100 tot 125 volts geplaatst worden of wel met twee achter elkander op 200 tot 250 volts.

De lange buizen, waarin het licht ontstaat, plaatst men in eenen hoek van 20° met de horizontale lijn. Met eenen scherm achter de lamp kan men eene regelmatige verspreiding van het licht bekomen.

De lamp kost nog vrij duur. De type K komt compleet op 45 dollars, de type H op 30 dollars. Zij brandt 1600 uren, en na dien tijd kan men de buizen vernieuwen. De buis K kost 12, de type H 8 dollars.

Volgens den catalogus zou thans in de Vereenigde Staten de Cooper Hewitt kwikdamplamp gebruikt worden voor de verlichting van magazijnen, werkhuizen, enz.

De verlichting der drukmachienenzaal van de ‘New-York Times’ wordt thans gedaan door 26 Cooper Hewitt lampen, die 132 gloeilampjes en 14 booglampen vervangen. Meer dan 2/3 van den stroom wordt minder verbruikt. De lampen staan per paar in serie, en ieder paar

neemt 3,5 ampères. Bij volledige berekening vindt men dat er slechts 1/2 watt per normaalkaars noodig is.

Tot nu worden die uitslagen slechts in de Vereenigde Staten bekomen en is de lamp; naar mijn weten, nog niet in Europa gebruikt.

Gist en bier.

Wat is gist? Eene onnoozele vraag zegt de brouwer, die wel weet dat het eene dikke, gele vloeistof is, hem dienende om uit zijn wort of wijrtse bier te maken. De man is te tevreden met die kennis, omdat ze hem genoegzaam schijnt voor zijn stiel

De wetenschap gaat verder. Door haar wordt het gist onder 't microscoop gelegd, en daar bleek het geen vloeistof te zijn, maar wel eene vergaring van ontallijke allerkleinste, doorschijnende pereltjes, ongelijk in vorm en grootte, rollende over elkander bij de minste beroering. Ieder pereltje is een vliezig zakje met slijmerig vocht gevuld, dus eene cel, een levend wezen.

En toch had de brouwer een duister vermoeden van dien toestand want als hij de gist in het lauwe wort, dit is het afkooksel van mout, gemengeld heeft, wacht hij met gespannen aandacht tot dat er aan alle kanten in de kuip eene geestrijke roering ontstaat; dan roept hij ‘Er komt leven in het vat.’

Dat is ook volkomen waar. De gist-cel vindt in het zop een geschikt voedsel tot haar levensonderhoud. Zij zuigt het in, zwelt, groeit, aan een of twee plaatsen puilt hare wand uit in vorm van een rond pereltje dat een tijd lang met de moedercel verbonden blijft, tot dat het afvalt. Eene tweede gistcel is dan geboren, en in korten tijd gebeurt dit verschijnsel oneindige keeren.

Maar ook het voedende vocht, het mout-afkooksel, ondergaat veranderingen; het wordt bier.

Hoe geschiedt dat?

Herinneren wij ons dat de gerst eerst door 't schieten en nadien door 't droogen tot mout wordt gemaakt. Zoodra door kunstmatige behandeling de gerste kiemt en de toppen harer eerste blaadjes vertoont onderbreekt de brouwer den verderen gang. Dat heeft hem de ondervinding als noodzakelijk geleerd, de wetenschap geeft de uitlegging. Door 't kiemen worden twee stoffen gevormd. De eerste, de diastase, verandert het zetmeel van het

graan in dextrine en suiker. De andere, de peptase, maakt van de vaste eiwitten vloeibare peptonen.

Na 't schieten, wordt de gerst gedroogd op den eest zelf, gedeeltelijk geroost bij eene warmte van 60 tot 70 graden. Zoo ontstaan die geurende en smakelijke aromatische stoffen die den bierdrinker welkom zijn.

Dit gedroogd en grof gemalen mout laat de brouwer dan trekken op water van 60-70 graden. Daar zet de diastase hare werking voort; ook de peptase. - Nieuwe hoeveelheden dextrin, suiker en vloeibare peptonen worden gevormd.

De geurende roostprodukten en de minerale zouten worden uitgeloogd, en na den tijd, dien nogmaals de ervaring heeft aangewezen, scheidt de brouwer de uitgezogen brokkelingen gerst - het draf - van het klare zop - het wort of de wijrtse dat tot bier worden zal door de gisting.

Doch eerst moet eene voorzorg worden genomen. Dit wort is licht ontbindbaar; het bederft ras. Daarom werpt de brouwer er hoppe bij en kookt het in den ketel. Daar stollen door het looizuur der hoppe grootendeels de overblijvende eiwitstoffen met de diastase. Zij drijven boven in vlokken. Verder bewaren de bittere stoffen en de vluchtige olien der hoppe de wijrtse of wort tegen dreigende bederving en vertragen ook de volgende gisting.

Want 't is enkel nu, na verkoeling, dat de gist wordt toegevoegd. Zoo keeren wij tot de vraag terug:

Hoe wordt door de gist of suikerzwam - saccharo-myces - bier gemaakt uit dat afkooksel van hommel en graan?

De levende gistcel eet en drinkt, woekert en tiert. Zij ontbindt de moutsuiker hoofdzakelijk in alkool en koolzuur, met kleine hoeveelheden glycerine, barnsteenzuur, en een aantal minder gekende aromatische zelfstandigheden die aan de verschillige bieren hunne eigenaardigheid geven. - Bij eene warmte van 12 tot 15 graden, gaat de gisting stormachtig. Met een stroom koolzuur wordt de gist naar boven gedreven; 't is de hooge gisting. Zoo maken de Vlamingen en Engelschen hun bier sinds onheugelijke tijden.

Bij eene warmte van 6 tot 8 graden vermenigvuldigt de gistzwam zich trager. Er is eene voortdurende flauwe strooming van koolzuur. Het gist blijft op den bodem der kuip. De eiwitstoffen worden daarbij geheel afgescheiden. Het bier bewaart langer. Alzoo brouwen de Duitschers.

Eindelijk van uit de groote gistkuipen worden de tonnen gevuld waar door megevloden gistcellen en overblijvende dextrine en suiker eene nagisting gebeurt die het bier nog verbetert en met koolzuur verzadigt.

Wat is dus bier?

90 Deelen water en 10 deelen andere stoffen in afwisselende hoeveelheden, namelijk alcool (2 tot 5%); suiker, dextrine, koolzuur met kleine

hoeveelheden melkzuur, barnsteenzuur, aromatische stoffen, peptonen en minerale zouten.

De verhouding tusschen de hoeveelheid alcool en de andere stoffen - het extract - is van overwegend belang. Bij de lichte bieren is zij 1 alc. tot 1.25 of 1.50 extract. Bij de zware 1 alcool tot 1.50 of 1.75 extract.

Rechtvaardig bier wordt gemaakt van gerst, hoppe, gist en water. Het moet helder en klaar wezen; wit en kleinblazig zal het schuim zijn; frisch smaak, die herinneren moet aan hoppegeuren en moutaromen; het mag niet zuur zijn (1 op 1000 is reeds kwalijk). Eindelijk moet zijn kleur alleen van 't gerooste mout afkomstig zijn.

Thorbecke vóór 1830.

De groote naam van Thorbecke wordt met eerbied uitgesproken, overal waar men de staatkundige geschiedenis der 19de eeuw beoefent. De kleine staten van Europa zijn er te recht fier op, wanneer zij eenen grooten man voortbrengen, die de aandacht der eersterang-mogendheden afdwingt. Alzoo in België Frère-Orban en vóór hem in Nederland Thorbecke.

Ten onzent, waar de kennis van de lotgevallen onzer Noorderbroeders zelfs in den tegenwoordigen tijd nog zooveel te wenschen overlaat, is Thorbecke niet veel meer dan een luidklinkende naam, iets als Vondel in de letterkunde, voor het groote publiek. Men heeft er nu en dan van hooren spreken als van een genie; maar waarin dat geniale eigenlijk bestaat, zou men niet kunnen zeggen. Overigens berust men zonder bezwaar in die eerbiedige onwetendheid. De meer ontwikkelden, die de geschiedenis van Noord-Nederland iet of wat kennen, weten daarenboven, dat Thorbecke een groot staatsman is geweest, de stichter, de ziel, de tuchtmeester der Hollandsche liberale partij; dat hij de vader was der Nederlandsche Grondwet van 1848, die veel gelijkt op onze Belgische van 1831, en dat hij tot aan zijnen dood eenen beslissenden invloed heeft uitgeoefend op de binnenlandsche staatkunde van zijn vaderland. Degenen eindelijk, die in België beweren Holland goed te kennen, weten daar nog een paar schilderachtige anekdoten bij te vertellen over Thorbecke's ijzeren wil, die niet zelden in botsing kwam met het opbruisend gemoed van koning Willem III. En daarmede is onze kennis van Thorbecke in België volledig geschetst.

Die groote figuur verdiende wel wat meer onze aandacht. Hij was immers een staatsman zooals Noord-Nederland er geen tweeden in den loop der 19de eeuw heeft

voortgebracht en die, op een bescheidener tooneel zijne rol vervullend, naast Oldenbarnevelt, Jan de Witt en prins Willem III van Oranje, de drie groote politieke Nederlanders der 17de eeuw, zijde aan zijde mag gaan staan.

Bij de onthulling van zijn standbeeld te Amsterdam op 18 Mei 1876, slechts vier jaren na zijn overlijden, zong men eene feestcantate van den bekenden tooneel- en romanschrijver H.J. Schimmel, waarin, naast zwakke strofen in den onmisbaren cantatenstijl, deze meesterlijke regels voorkomen, die wellicht eene der beste karakterschetsen leveren van den grooten *self-made* Thorbecke:

> Geen reeks van geslachten plaveiden zijn pad.
> Hij steunde op 't geloof van geen kerk.
> 't Was zelf zich-verworven al wat hij bezat,
> Hij, vader en zoon van zijn werk.
>
> Beminnelijk niet, en toch vurig bemind;
> Stug dikwijls, maar 't stugst in zijn buiging;
> Verbitterend vaak, toch vergevingsgezind,
> Waar 't *niet* gold zijn' heilge overtuiging;
> Een ijskorst, verbergend 't weldadigste vuur;
> Verdraagzaam, toch 't hoofd van zeloten;
> Der Kroon en den Volke een onwrikbare muur;
> Een hoekige magere steile figuur;
> Een man als uit ijzer gegoten.

Niet alleen in België, maar ook in Noord-Nederland heeft men Thorbecke in den laatsten tijd wel eenigszins verwaarloosd. Na den stortvloed van allerlei geschriften, verschenen bij zijnen dood (4 Juni 1872) en bij de onthulling van zijn standbeeld in 1876(1), schijnt men eenparig berust te hebben

(1) Wij verwijzen voor 1872 naar de stukken van Groen van Prinsterer in de *Nederlandsche gedachten,* Prof. S. Vissering in *De Gids,* Prof. Tellegen in *De Tijdspiegel,* Prof. Opzoomer in de Verslagen der Kon. Akademie van Amsterdam, A. Réville in de *Revue des deux mondes,* K.Th. Wenzelbürger in de *Preussische Jahrbücher*; ook naar het boek van zijnen vriend en leerling W.C.D. Olivier, *Herinneringen aan Mr. J.R. Thorbecke* (1872); verder naar de standbeeld-literatuur en in 't bijzonder naar de meesterlijke redevoering van den advocaat G.M. van der Linden; eindelijk naar de grootere historische werken: W.J. van Welderen baron Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849,* 2 deelen, 1889 en 1893 (vooral deel II); J.A. De Bruyne, *Geschiedenis van Nederland in onzen tijd*, 5 deelen, 1891-1901 (vooral deel I, blz. 100-107); W.J.F. Nuyens, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk van 1815 tot op onze dagen*, 4 deelen 1883-1886 (vooral deel III); P. Albers S.J., *Geschiedenis van het herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, 2 deelen, 1903 en 1904 (vooral deel II, blz. 170-178).

in Prof. Buys' behoedzame waarschuwing in *De Gids* van 1873, die ons vermaande ‘met uitgewerkte studiën over Thorbecke niet te haastig te zijn.’ En nochtans is alles aanwezig om hem eindelijk een belangrijker eerezuil op te richten dan zijn doofstom middelmatig bronzen conterfeitsel op het Thorbeckeplein te Amsterdam. Zijn zoon Mr. Willem Thorbecke(1), landsadvocaat te 's Gravenhage, verzekerde wij nog onlangs, dat hij al de papieren van zijn vader bezit en dat deze *alles* bewaarde, zoowel de ontvangen brieven als zijne eigene, waarvan hij dikwerf, ten minste gedurende lange jaren, een klad hield. Zelfs tot de minste stukken en rekeningen uit zekere tijdperken van zijn leven heeft Thorbecke zorgvuldig weggelegd en behouden. Met dat overrijk familie-archief zou men ongetwijfeld eene heerlijke levensschets van Thorbecke kunnen schrijven, hetgeen een der voornaamste hoofdstukken zou komen aanvullen der geschiedenis van het Nederlandsche volk in de middelste helft der 19de eeuw.

In afwachting dat een Noord-Nederlander - en dat *moet* de levensbeschrijver van Thorbecke natuurlijk zijn - zich wijde aan die edele vaderlandslievende taak, heb ik gemeend niet te misdoen, met hier eenige aanteekeningen neer te schrijven over den Thorbecke van vóór 1830, dien ik ambtshalve

(1) Dankbaar herdenk ik hier de groote bereidwilligheid van den heer Mr. W. Thorbecke, die mij allerlei inlichtingen verschafte over de dertig eerste levensjaren van zijn vader en mij in staat stelde om kennis te nemen van eenige zijner schier onvindbare geschriften uit dien tijd. Ook de heeren Dr. W.G.C. Bijvanck, bestuurder der Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage, en Mr. Willem baron van Aerssen Beijeren, voorzitter der rechtbank te Zwolle (Thorbecke's geboortestad), ben ik veel dank verschuldigd voor de mij verleende gulle hulp.

moest bestudeeren met het oog op eene jubeluitgave der Gentsche hoogeschool[1], welke verschijnen zal ter gelegenheid der feestviering van België's 75jarig bestaan als onafhankelijk koninkrijk.

Want Thorbecke is ons Vlamingen niet geheel vreemd. Ja - hoe weinigen weten het, zelfs in Noord-Nederland? - hij sleet vijf zijner vlijtigste jaren te Gent als professor aan de Rijksuniversiteit, die pas door koning Willem I in 1817 was opgericht geworden in de oude Arteveldestad. Door die vruchtbare jaren, in Vlaanderen's hoofdstad doorgebracht, behoort de groote Thorbecke eenigszins aan Zuid-Nederland en aan de Gentsche hoogeschool, waarover wij niet weinig fier moeten zijn.

I.
Thorbecke's familie en jongelingsjaren.

In zijn flink stuk van den *Tijdspiegel*[2] naar aanleiding van Thorbecke's dood, schreef Prof. Tellegen van Groningen: ‘Wat was Thorbecke? - De zoon van ouders uit den fatsoenlijken burgerstand. - Dit is immers de nu eens aangenomen term. Even alsof er ook een onfatsoenlijke burgerstand ware. Even alsof men Thorbecke's nagedachtenis vereert, wanneer men het *fatsoenlijke* bij zijn geboorte op den voorgrond stelt. Wanneer wij den grooten burger bespreken, is het dan niet beter eenvoudig te zeggen: zijn vader Frederik Willem Thorbecke was - ja, wat was hij? winkelier? expediteur? Waarom moest juist de zoon van dien vader de vruchten plukken, waarvoor de tijd rijp was? Wie geeft ons op die vraag het antwoord? Welk een genot zoude het zijn den ontwikkelingsgang van Thorbecke te kunnen nagaan, te kunnen uitmaken wat hier aan den aanleg, wat hier aan de opvoeding, wat hier aan den invloed der maatschappij te danken is! Hoe

(1) *Liber Memorialis* der Gentsche Hoogeschool 1817-1905 (in bewerking), waarin de levensberichten der hoogleeraren zullen opgenomen worden, geschreven door hunne opvolgers in hunnen leerstoel.

(2) *De Tijdspiegel*, jaargang 1872, blz. 187.

alles heeft samengewerkt dezen mensch te doen worden wat hij geweest is!'

Deze aanhaling bewijst ten overvloede, hoe zelfs de onmiddellijke tijdgenooten en geestverwanten van Thorbecke, op den dag van zijn afsterven, weinig wisten over zijne familie en voorbereidingsjaren. Aan het beantwoorden der hier zoo scherp gestelde vragen heb ik mij nochtans gewaagd, al ontveins ik mij niet hoe moeilijk dit vallen moet uit de verte na verloop van jaren voor iemand, die geheel buiten den tijd en den kring van Thorbecke heeft gestaan.

Zwolle, de stille fraaie hoofdstad van Over-IJssel,(1) was zijne geboorteplaats. Daar kwam hij ter wereld, den 14^{en} Januari 1798, in een huis op den Dijk, nu in Thorbeckegracht herdoopt. Het was sedert meer dan eene eeuw het eigendom zijner familie.(2) In den gevel van dat (nog bestaande) klein, doch deftig burgershuis werd in 1876 een gedenksteen geplaatst met het eenvoudige opschrift:

THORBECKE
1798-1872.

Zijne familie van vaders zijde was oorspronkelijk van Osnabrücksche afkomst.(3) Daarbij komt nog, dat zijn vader

(1) In 1795; drie jaar vóór Thorbecke's geboorte, telde Zwolle slechts 2,849 huisgezinnen en 12,220 inwoners, blijkens eene 'telling' gedaan onder de Bataafsche Republiek. Heden vindt men er 32,500 inwoners.

(2) Dit huis was in 1688 door eenen Hinricus Thorbecke, koopman uit Osnabrück (alsdan nog een bisschoppelijk prinsdom), betrokken, nadat hij zich een dertigtal jaren vroeger te Zwolle gevestigd had, alwaar hij postdirecteur en expediteur was. Hij overleed in 1708. Zijne dochters en vervolgens zijn achterneef Johan Caspar Thorbecke zetten de zaak voort. Johan Caspar nam op zijne beurt zijnen neef Frans Hendrik Thorbecke (uit Borgholzhausen) als compagnon aan, die in 1752 na Johan Caspar's dood de zaak van diens weduwe overnam. Zijne tabakszaak was tijdens zijn leven eene bloeiende. Hij overleed in 1787. De zaak werd voortgezet door zijne weduwe met hare twee zonen, Jan Everhard en Frederik Willem. Deze laatste is de vader van den grooten staatsman.

(3) In 1851 stelde Thorbecke eene beknopte en zeer bescheidene autobiographie op voor het *Institut des Archives historiques* van Parijs. Daarin schrijft hij: 'De familienaam (Thorbecke) duidt eenen Noorweegschen oorsprong aan, zooals dan ook ouders en voorouders dissenters (Luthersch) waren en dus onder de Republiek der Vereen. Provincien uitgesloten van ambten.'

Frederik Willem huwde met zijne volle nicht Christina Regina Thorbecke, geboren te Osnabrück, waaruit op 't einde der 17de eeuw de eerste bekende Thorbecke naar Zwolle was overgekomen. Eerst was Frederik Willem in den tabakshandel zijner moeder; maar deze zaak schijnt achteruit te zijn gegaan en hij verliet haar in den aanvang der 19de eeuw, korts na de geboorte van zijnen later beroemden zoon Johan Rudolf. Ondanks de meest volhardende pogingen gelukte het hem niet eenen anderen werkkring te vinden, die hem de middelen verschaffen zou om behoorlijk met zijn gezin te leven. Groote financieele zorgen waren het gevolg hiervan, waarmede hij gedurende zijn geheele leven en de latere Minister gedurende zijne jeugd te worstelen hadden.

Thorbecke's vader en moeder stamden aldus beide uit welgestelde koopmansfamiliën, die te Zwolle en te Osnabrück eene bloeiende zaak bestuurden en sedert een viertal geslachten in welstand geleefd hadden. Het gezin van onzen Thorbecke was integendeel achteruit gegaan en kon niet leven op den voet der voorzaten in den kring, waartoe zij behoorden. De harde school der beproeving werd hem in zijne kinderjaren en jeugd niet gespaard, en die geldverlegenheid moet des te pijnlijker op de familie hebben gewogen, daar zij niet in hare overleveringen lag. Alwie zoo iets zelf beleefd heeft, begrijpt alleen hoe bitter het smaakt. Het drukt zijnen stempel op den geheelen mensch voor het leven; het staalt, maar verhardt hem tegelijk. Zulke menschen blijven steeds hoekiger dan andere, hoe hoog zij later opklimmen. Zoo bleef ook Thorbecke tot aan den voet van den koninklijken troon.

Over zijne schooljaren te Zwolle is alleen bekend, dat hij een vlijtig leerling was der Latijnsche school en in 1815 naar Amsterdam vertrok, om er aan het Athenaeum Illustre zijne studies te gaan voortzetten. Daar werd hij de huisgenoot van

den Lutherschen predikant Sartorius[1], die vroeger te Zwolle als hulpprediker gestaan had en een groot vriend van zijn vader was. Ondanks den bekrompen toestand zijner geldmiddelen had Thorbecke's vader het dan toch zooverre weten te brengen, dat hij aan zijn uiterst begaafd kind eene verzorgde opvoeding kon verstrekken. Dit pleit voor 's vaders wilskracht en doorzicht.[2]

Alvorens naar Amsterdam te vertrekken had de jonge Thorbecke te Zwolle eene ernstige opleiding in de Grieksche en Romeinsche talen en oudheid evenals in de wiskunde genoten. Hij gevoelde zich bovenal tot de geschiedenis aangetrokken. Meest alle de werken van den destijds beroemden Prof. Heeren van Göttingen had hij in 't Duitsch meer dan eens gelezen en er aanteekeningen uit gemaakt.[3] In den zomer van 1814 was hij op zijn vijftiende jaar als primus van de hoogste klasse der Latijnsche school van Zwolle uitgeroepen. Naar het gebruik van den tijd moest hij in 't openbaar eene Latijnsche oratie houden; ‘en de jongen, die niets heeft en het zoo ver zal brengen, spreekt over Christiaan Gottlieb Heyne[4] als een uitstekend voorbeeld ter navolging, wat iemand, verstoken van alle geldmiddelen, door zelfvertrouwen, door gestadigen en ijverigen arbeid uit zich zelven kan tot stand brengen’[5]. Werpt dat niet een verrassend licht op de eigene levensopvatting van den reeds vastberaden knaap? Vijftig jaar later was hij Minister van Binnenlandsche zaken en werd hij in de Kamer beknibbeld, omdat de Regeering zich niet genoeg met het ondersteunen van jonge kunstenaars bezig hield. Hij

(1) G.F. Sartorius werd later buitengewoon hoogleeraar aan het Luthersch Seminarium te Amsterdam.
(2) Thorbecke's vader had zelf eene klassieke opvoeding genoten en was eerst voor predikant opgeleid.
(3) Dit teekende hij zelf in zijne kleine autobiographie van 1851 aan.
(4) Die beroemde hoogleeraar te Göttingen, een der grondleggers van de klassieke philologie in Duitschland en uitgever van de bekende *Göttinger gelehrten Anzeigen* sedert 1770; was pas in 1812 overleden, toen de jonge Thorbecke hem tot voorbeeld nam in zijne oratie.
(5) Redevoering van Mr. G.M. van der Linden in de brochure *Onthulling van het Standbeeld van Thorbecke*, 18 *Mei* 1876, blz, 20.

antwoordde bedaard: ‘De geachte spreker uit Delft vraagt: Hoeveel talenten hebben daaraan hunne ontwikkeling te danken gehad, dat zij *van den beginne af*, *bij hun eerste ontkiemen*, aanmoediging en bescherming vonden? Ik stel er deze vraag tegenover, en de geachte spreker geve mij nu of later antwoord uit de geschiedenis: Hoevele talenten hebben *daaraan* hunne ontwikkeling te danken gehad, *dat zij zich zelven moesten helpen*?’[1] Men voelt, dat de stugge hoekige minister, wanneer hij in 1862 dit afwijzend advies gaf, ongetwijfeld zal gedacht hebben aan het Zwolsch knaapje, dat zichzelve had moeten behelpen. De *self-made* man, die zelf lang en hard geworsteld heeft om er boven op te geraken, oordeelt te recht, dat ieder, naar eigen aanleg en kracht, zijne bestemming moet trachten zelf te bereiken en, hoe moeilijker de omstandigheden zijn, te beter daarin slagen zal.

In het najaar van 1815, korts na den slag van Waterloo, toen er de jonge Thorbecke kwam studeeren, was Amsterdam niet meer de wereldstad der 17de eeuw; maar het was toch eene zeer groote stad, vergeleken bij het kleine en stille Zwolle. Uit Amsterdam werd in 1813 het sein tot de verlossing van het Fransche juk gegeven en daardoor was het de hoofdstad geworden van het vrijgevochten Koninkrijk der Nederlanden. In alle opzichten heeft zijn verblijf aldaar den geest van den jeugdigen Zwollenaar moeten treffen en openen voor allerlei nieuwe denkbeelden en indrukken.

Het Athenaeum Illustre van Amsterdam was eene soort van kleine hoogeschool. Hij woonde er de Academische lessen bij van den alsdan te recht beroemden hoogleeraar David Jacob van Lennep,[2] vader van den schrijver van *Ferdinand Huyck* en *Klaasje Zevenster*, alsmede van Prof. J.H.

(1) Thorbecke, *Parlementaire redevoeringen*, blz. 218.

(2) Den 6 Nov. 1825 schreef Thorbecke uit Gent aan zijnen ouden leermeester: ‘Ik herinner mij met levendige erkentelijkheid het geluk mij te beurt gevallen van UwEHooggel. leerling te zijn, den grooten invloed, dien UwEHooggel. op mijne vorming gehad heeft, en de belangstelling, waarmede UwEHooggel. ook daarna niet heeft opgehouden mij aan zich te verplichten.’

van Swinden, Prof. van Reenen en meer anderen. Dat Thorbecke vlijtig studeerde, bewijst het feit, dat hij, nog student te Amsterdam, in 1817 meedong naarden pas gestichten koninklijken eereprijs uitgeloofd door de letterkundige Faculteit der Leidsche Hoogeschool voor de beantwoording eener prijsvraag over Cicero's *De Oratore.* Zijne verhandeling werd bekroond en in 1818 verliet hij Amsterdam's Athenaeum om aan de Leidsche Universiteit te gaan studeeren. Aldaar behaalde hij op nieuw en tot tweemaal toe de gouden medaille in den academischen wedstrijd met verhandelingen over de wijsbegeerte van Cicero (1818) en over de stelsels der Grieksche wijsgeeren (1820). Eindelijk promoveerde hij te Leiden den 19 Juni 1820 als doctor in de letteren, met den hoogsten graad (*summis honoribus*), op een Latijnsch proefschrift over den Romeinschen redenaar C. Asinius Pollio,[1] dat bij zijne verschijning in de wereld der Duitsche geleerden met bijzondere waardeering werd ontvangen. Thorbecke was alsdan iets meer dan 22 jaar oud en hij had reeds vier wetenschappelijke geschriften voortgebracht, die door zijne hoogleeraren als proefhoudend werden erkend. Geen ander student in dien tijd had zooveel academische lauweren geplukt noch zooveel aanleg voor de wetenschap getoond.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat zijne leermeesters een hoogen dunk van hem hadden opgevat en geneigd waren om hem voort te helpen. Een der Leidsche professors had zich vooral voor hem ingespannen: Johan Melchior Kemper, ‘de boven zijn tijd wakkere, de vurige ronde man, de kundige rechtsgeleerde, aan wien onze wedergeboorte in 1813 zooveel te danken en dien het land te vroeg te betreuren had.’[2] Een brief uit Zwolle (16 Augustus 1820) is bewaard gebleven,[3] waarin de jonge doctor in de letteren den Leidschen

(1) *Disputatio historico-critica inauguralis de C. Asinio Pollione.* Leiden 1820.
(2) Redevoering van Van der Linden, blz. 22.
(3) De brief van Thorbecke is afgedrukt in het werk van Prof. Kemper's zoon: J. De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland na 1814*, deel I, Letterk. aanteekeningen, blz. 23.

hoogleeraar warm bedankt, omdat, door zijne tusschenkomst en op voordracht van zijnen vriend Minister Falck, hem voor een jaar fl: 1200 was verleend tot het doen eener wetenschappelijke reis naar de voornaamste hoogescholen en bibliotheken van Duitschland, in dien tijd reeds het land van belofte der hoogere wetenschap. Het volgende jaar bekwam Thorbecke op nieuw deze toelage.

Ook een bekende Duitsche hoogleeraar Professor Warnecke had zich uit Göttingen voor den jeugdigen Hollandschen geleerde ingespannen. Hij, die vroeger als praeceptor in Nederland vertoefd had, had zijnen oud-leerling den invloedrijken patricier Van der Duyn van Maasdam voor Thorbecke in 't werk gesteld, zooals blijkt uit eenen brief (4 Juli 1820) van Van der Duyn aan zijnen vriend baron van der Cappellen, alsdan gouverneur-generaal van Oost-Indië op Java, waarin geheel uit de hoogte gesproken wordt over den Duitschen professor en den onbekenden Zwollenaar: ‘Je voudrais seulement que cet exellent homme (Warnecke) n'eût pas tellement la fureur des recommandations. Cette lettre en contient encore deux: l'une pour placer un brave homme de Zwol nommé Thorbecke, qui a des parens à Osnabrug, mais qui n'a jamais été dans aucun emploi de l'administration.’(1) Hoe zou die voornaame heer Van der Duyn van Maasdam vreemd hebben opgekeken, indien men hem voorspeld had, dat de beschermeling van zijnen oud-leermeester, die *brave homme de Zwol, nommé Thorbec*, *qui n'a jamais été dans aucun emploi de l'administration* (*!*), eens en tot driemaal toe boven al de ‘groote hanzen en adellijke heeren,’ zooals vader Kegge placht te zeggen, zou gestaan hebben als eerste

(1) Dit kleine, doch kenschetsend citaat danken wij aan den Haagschen Bibliothekaris Dr. Bijvanck, die den brief in de *Papieren van Grovestins* (Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage) gevonden heeft. In de 18de eeuw waren veel jonge Duitschers, die later beroemd werden, als praeceptors der rijke Nederlandsche families werkzaam: aldus de latere Prof. F. Aug. Schlegel bij eenen zoon van den Amsterdamschen patricier Muilman; de vader van Prof. Gervinus bij de Fagel's; de latere Prof. Warnecke bij de Van der Duyn's, enz.

minister des Konings en het staatkundige leven van zijn volk zou hebben beheerscht als niemand in de tweede helft der 19de eeuw.

Doch die tijd is nog niet aangekomen. De *nommé Thorbecke* is maar een nieteling, die op den drempel van 't leven staat, onbekend en onbemiddeld, tenzij in hoofd en hart.

'Nu moet hij de wijde wereld in. Hij heeft geen geld (buiten de officieele reisbeurs), maar is rijk voorzien van zorg: zorg voor zijne ouders, die in minder dan niet ruime omstandigheden verkeeren; zorg voor zijn jongeren broeder, dien hij lief heeft en wiens opvoeding nauwelijks begonnen was. Hij staat thans aan het begin van tien onzekere jaren; tijdvak van zoeken naar de plek, waar de boom, die uit den kweekhof werd gebracht, ruimte en rust zal vinden om te kunnen aanslaan. Het vooruitzicht van den jongen doctor in de letteren schijnt niet zonnig. Wees echter zonder vrees! Thorbecke gaat het maatschappelijk leven niet in zonder vrienden, hem vast verkleefde vrienden, die, wie zich in zijn verderen levensloop ook van hem afwenden, hem nooit hebben verlaten: noeste werkzaamheid, strenge zeden en bewustheid van eigen kracht. Een drietal, stevig saam gebonden met den wil om zich eene baan te breken. Rijk gezegend is ieder, dien zoo machtige vriendschap is toebedeeld.'(1)

II.
Thorbecke's wetenschappelijke reis in Duitschland.

Toen de 22jarige Thorbecke in het najaar van 1820 het vaderland verliet om bij den Oostelijken nabuur zijne wetenschappelijke ontwikkeling te gaan voltooien, was Duitschland in Europa eene zeer vreemde staatkundige aaneenschakeling van een veertigtal afzonderlijke staten en staatjes. Napoleon I had er de talrijke geestelijke gebieden, door aartsbisschoppen, bisschoppen en abten sedert de middeleeu-

(1) Redevoering van Vander Linden, blz. 20.

wen geregeerd, radikaal weggevaagd, en de diplomaten van het Weener Congres, allen leeken, hadden geen enkel dier clericale vorstendommen in 1815 willen herstellen, ondanks het aandringen en het protest van den Paus. Doch de politieke kaart van Duitschland, zooals haar de groote mogendheden op ingrijpende manier hadden gewijzigd, bood nog allerlei verscheidenheid. Aan de spits stond de machtige keizer van Oostenrijk, wiens eerste Minister Metternich de ziel der zegevierende reactie was; achter hem schaarden zich de minder vermogende koningen van Pruisen, Hannover, Saksen, Beieren en Würtemberg; achter deze eene menigte groot- en kleinhertogen en prinsjes; eindelijk enkele vrije steden: Hamburg, Lübeck, Bremen en Frankfort aan den Main. In de landen van den linker Rijnoever, die bij Pruisen waren gevoegd, bleef het *Code Napoléon* van kracht met de burgerlijke gelijkheid en eenige waarborgen van eigen bestuur, welke laatste ook door de meeste vorsten van Zuid-Duitschland werden overgenomen. In Oostenrijk, in Pruisen, in schier geheel Noord-, Midden- en Oost-Duitschland was daarentegen de oude feodale toestand van vóór de Fransche omwenteling met het schier onbeperkt gezag der vorsten ‘van God's genade’ nog in zwang. De vrijheidsoorlog van 1812-15 tegen Napoleon had alom nieuwe idealen van Duitsche eenheid en van staatkundige ontvoogding doen ontvlammen; maar zij werden door de politiek van Metternich onmeedoogend onderdrukt, vooral toen in 1819-1820 de Duitsche prinsen onder de leiding van Oostenrijk een echt schrikbewind tegen alle liberale neigingen en gedachten vestigden. De hoogescholen met hunne zeer geleerde en deels vrijzinnige professoren en met hunne hartstochtelijke studenten waren de laatste schuilplaatsen der vrijheid van denken. Daar ook vond men allerlei geheime genootschappen (*Tugénbund*, *Burschénschaften*, enz., enz.)

Juist in dien bewogen donkeren tijd kwam de jonge Thorbecke in die onderdrukte, doch ziedende half-wetenschappelijke half-politieke wereld aan, zoo verschillend van het vrije, herboren en zelfvoldane, rustige Koninkrijk der Neder-

landen. Wat een leerrijk studieveld voor eenen zeldzaam begaafden en ontwikkelden jongen man, die door zijne vlijtige studie der wijsbegeerte en der geschiedenis buitengewoon voorbereid was om geesteskracht en levenservaring op te doen in die grootsche intellectuele beroeringen. Hij, de gelauwerde Leidsche student met zijne verhandelingen over Cicero, de Grieksche filozofen en Asinius Pollio, was wel is waar nog geheel in de oudheid, ‘geconfijt,’ zooals men in Vlaanderen zegt; immers te Amsterdam en te Leiden evenals aan de andere Hollandsche universiteiten was destijds de klassieke philologie het toongevend vak in de Faculteit der letteren; maar de vlijtige lezer der groote geschiedwerken van Prof. Heeren was rijp om in Duitschland zijnen geestelijken en wetenschappelijken gezichteinder voor het geheele leven te verruimen. Hoe gaarne zouden wij zijne brieven uit die jaren aan zijn vader één voor één willen onder de oogen hebben om na te sporen wat er in zijn kalm en diep gemoed alsdan is omgegaan. Doch slechts enkele fragmenten, ook brieven en aanteekeningen van Duitsche tijdgenooten, heeft het toeval te onzer beschikking gesteld.

In Duitschland is Thorbecke meer dan vier jaren gebleven, met eene kleine tusschenpoos middenin. Eerst leefde hij er een paar jaren op zijne reisbeurs van f. 1200 en hij bezocht alsdan Göttingen, Marburg, Giessen, Heidelberg, Stuttgart, München, Erlangen, Jena, Dresden en Berlijn. Vooral te Göttingen, waar hij in de universiteitsbibliotheek ijverig heeft gearbeid, verbleef hij in dien tijd; maar hij reisde ook over een deel van Duitschland en aldus kon hij met veel beroemde geleerden, historische plaatsen en onderscheidene bevolkingen kennis maken. In 't midden van 1821 is hij te Erlangen en ontmoet daar den jeugdigen graaf August von Platen, die slechts een groot jaar ouder was dan hij en ook aan den ingang zijner loopbaan stond[1]. De twee begaafde jonge

(1) Hij was den 24 Oct. 1876 te Ansbach (nu Beieren) geboren en werd een der merkwaardigste dichters van den tweeden rang. In de Duitsche poëzie voerde hij de dichtmaten en de Oostersche kleur en stijl van Arabië in. Te Erlangen woonde hij alsdan met geestdrift de lessen van Prof. Schelling bij en werkte er aan zijne *Ghaselen*, die in 1823 het licht zagen. Onze Vlaamsche puikdichter Jan Ferguut (Van Droogenbroeck, +1903) was zijn leerling in zijne *Makamen en Ghazelen* (1866).

mannen bevielen elkander aanstonds en Platen schreef in zijn dagboek(1) de volgende bladzijde over Thorbecke:

'*14 Aug. 1821*, *Erlangen.* Ik heb deze laatste dagen doorgebracht met de aangename kennismaking van eenen vreemdeling uit Leiden: zijn naam is Thorbecke. Eerst zag ik hem bij Prof. Schelling.(2) Om dezen laatste te leeren kennen hield hij zich hier eenige dagen op, maar moet heden vertrekken. Vooral met philologie en wijsbegeerte heeft hij zich bezig gehouden. Hij spreekt vloeiend Duitsch, alhoewel hij slechts sedert een half jaar in Duitschland is en meestal te Göttingen is verbleven. Hij moet verder Stuttgart en München en daarna Dresden gaan bezoeken. Onder andere sprak ik met hem over de moderne Hollandsche letterkunde en hij verzekert, dat ook beduidende dichters, vooral lyrische, zich daar voorgedaan hebben, waarvan ik hem verzocht mij eenige door den boekhandel te laten bezorgen. Mijne oudhollandsche dichters heb ik hem getoond, wanneer hij bij mij kwam, en liet ze mij ter wille der uitspraak door hem voorlezen. Als den held der nieuwere letteren noemt hij Bilderdijk.'

Verder teekent Platen nog aan, dat Thorbecke zijne Arabische Ghazelen met ingenomenheid gelezen heeft en dat deze, toen hij hem den vorigen avond in het logement *Zum Walfisch* bezocht, hem beloofd heeft hem in betrekking te stellen met den Leidschen Prof. Hamaker om hem eene kopij van een handschrift van den Arabischen dichter Hafi te be-

(1) *Die Tagebücher des Grafen August von Platen*, uitgeg. door G. von Laubmann en L. von Scheffler, 2 deelen, Stuttgart 1896 en 1900, deel II, blz. 476. Ik vertaal zoo getrouw mogelijk.

(2) F.W.J. von Schelling (1765-1854) is de beroemde wijsgeer, die achtervolgens hoogleeraar was te Jena, Würtzburg, Erlangen, München en Berlijn en die naast Kant, Hegel en Fichte eene zoo aanzienlijke plaats inneemt in de ontwikkeling der Duitsche wijsbegeerte tijdens de 19de eeuw. Te Erlangen, toen Thorbecke hem bezocht, begon hij eenen grooten naam te krijgen in de geleerde wereld.

zorgen, dat met veel andere Oostersche manuscripten te Leiden bewaard wordt.

Twee dagen later schrijft Platen in zijn dagboek: '*16 Augustus 1821.* Slechts heden is Thorbecke vertrokken. Ik vergezelde hem nog tot aan Baiersdorf, waar wij van elkander afscheid namen. In hem heb ik eenen der voortreffelijkste menschen leeren kennen, die ik ooit ontmoet heb. Zeer geestig, zeer geleerd, van groote degelijkheid en van grondige beschaving, helder tegenover zichzelven en anderen, vol gevoel, vol deelneming en zeer gedienstig. Den namiddag bracht ik met hem door op den Rathsberg en al wandelend; wij dronken familiaar koffie en hij rookte zijne pijp. Gisteren avond was hij ook bij mij en op zijn verzoek las ik hem mijne laatste Ghaselen voor, die hem zeer bevielen.' Platen was ontmoedigd over zijne toekomst. Ongevraagd heeft Thorbecke de vriendelijkheid gehad hem bij den bekenden Prof. Schelling, een der voornaamste hoogleeraren der hoogeschool van Erlangen, aan te bevelen en deze heeft zijne bescherming toegezegd.

'Van Thorbecke scheidde ik - vervolgt Platen - met ware achting en met de hoop hem later in Holland weer te zien. Daar de presentexemplaren van mijn nieuw bundeltje (Ghaselen) nog niet aangekomen zijn, schonk ik hem de afgedrukte losse vellen, die ik van den uitgever Brockhaus gekregen heb.'[(1)]

Eene maand later is Platen te Göttingen, bezoekt er 'op Thorbecke's raad' Prof. Benecke en komt er in betrekking met eenen anderen bekende van zijnen Hollandschen vriend: 'Daar leerde ik ook - zegt hij - den jongen Kreuzhage kennen. Thorbecke had mij van hem verteld, dat hij zijn beste vriend in Göttingen geweest was, maar dat zij beide vóór zijn vertrek door een onaangenaam geval in gespannen betrekkingen tot elkander waren gekomen. Daar Thorbecke mij zulke onbaatzuchtige diensten bewezen had, achtte ik het mijnen plicht met Kreuzhage te spreken, en deze beloofde mij

(1) *Tagebücher*, deel II, blz. 477 en 478.

dan ook aan Thorbecke verzoenend te zullen schrijven.'[1]

Uit dit dagboek van den jongen talentvollen Duitschen dichter blijkt genoeg, hoe Thorbecke zijn hart te Erlangen tijdens hunne zoo korte kennismaking als 't ware stormenderhand moet veroverd hebben. De uiterlijk zoo koele Thorbecke bezat in den grond (zijne vrienden hebben het meer dan eens getuigd) een vurig gemoed. De geestdriftige aanteekeningen van Platen in zijn vertrouwelijk dagboek toonen alzoo reeds in 1821, dat Schimmel slechts waarheid schreef, toen hij in zijne feestcantate van 1876 zong:

> Een ijskorst, verbergend 't weldadigste vuur.

Uit het einde van hetzelfde jaar 1821 (1 December) kennen wij eenen langen brief van Thorbecke zelven aan D^{r}. Ritgen, die later een beroemde hoogleeraar in de gynecologie te Giessen was en in 1867 is gestorven. Eerst verdedigt hij zich tegenover zijnen vriend, die zijne wijsgeerige overtuiging miskend en hem zijn onnuttig onwerkdadig onpractisch zuiver geestesleven verweten heeft.

'Wat verstaat Gij - vraagt Thorbecke - onder arbeid en dagwerk, waartoe Gij mij aansporen wilt? Gij schijnt te leven in de overtuiging, dat ik werkeloos neerzit, met de handen in den schoot, geduldig afwachtend, dat een straal van boven mijne hersenen zal komen verlichten? Gij weet niet hoe zeer Gij mij miskent. Niemand is dieper dan ik van de waarheid doordrongen, dat de Goden slechts voor krachtigen arbeid alles veil hebben. Of schijnt U wellicht een redelijk vorschen, een onvermoeid zoeken naar de uitkomsten van wetenschap en kunst, een doordringen in het eigen ik zoowel als in al de verhoudingen der groote gemeenschap van Menschheid en Natuur, met aanwending van alle kracht, geen arbeid te mogen heeten? Bij U knoopt zich het werkdadig optreden aan een ambt vast in de menschelijke maatschappij,

(1) Aldaar, deel II, blz. 487. - Drie jaar later, in eenen brief (4 Juli 1824) aan den beroemden scheikundige Liebig, alsdan hoogleeraar te Giessen, liet Platen zijnen vriend Thorbecke groeten; hij had hem niet vergeten. (Aldaar, blz. 624.)

een ambt dat ik voor heden nog niet bekleed, maar dat mij vroeg genoeg in beslag zal nemen.'

Daarop legt Thorbecke over zichzelven de volgende merkwaardige bekentenis af:

'Wat men gewoonlijk verstrooiing, gezelligheid, enz. noemt, is mij, meen ik, gansch onbekend. Reeds van mijne vroegste jeugd af heb ik, dikwijls tot mijn leedwezen, moeten vaststellen, dat ik mij aan de vreugde en verlustiging van het dagelijksch leven nooit zoo geheel kan overgeven gelijk ik het bij de meeste menschen zie gebeuren. Daarentegen ga ik geheel en al op in de genuchten, waardoor het leven zijne hoogere beteekenis uitspreekt: in de kunst, voornamelijk in de muziek, en in de vriendschap. En in dit opzicht kan men stellig mijn leven genotrijker noemen dan dat van velen.

Overigens ben ik, vooral tegenwoordig, in eene zoo gezonde frissche stemming als ooit en heb met mijzelven den vrede gesloten; ofschoon het slechts later blijken zal, of dit verdrag meer dan een wapenstilstand was.

Ik leef onverdeeld voor de wetenschap en heb mij aan 't schrijven gezet van wijsgeerige gesprekken, waarin ik mijzelven ten tweeden male herleef en mij tracht voor te bereiden tot eene rustige mannelijke overtuiging. Daarenboven denk ik er aan om (na mijnen terugkeer in het vaderland, waar men mij te Leiden een professoraat wil opdragen) door dit mijn geschrift de gemoederen ontvankelijk te maken voor wat ik er zal op laten volgen, vooral ten einde de klove te dempen, die Holland van Duitschland scheidt op het gebied van het wijsgeerig onderzoek uit een historisch standpunt. Dit plan droeg ik reeds lang in mij om en ik zal zien, of het zich tot mijne bevrediging laat ten uitvoer brengen.'[(1)]

(1) Zie den oorspronkelijken Duitschen tekst in *Brieven van Thorbecke*, uitg. door H.L. Berckenhoff in *De Gids* (6 Maart 1897), blz. 546 en 547. Het laatste gedeelte van dezen brief bevat nog eene verrassende mededeeling over eene voorbijgaande vurige liefde, die te Dresden in dien tijd opgekomen was in het hart van den jongen Thorbecke: 'De geestdrift waarmede gij ten slotte over de liefde spreekt - schrijft hij aan Dr. Ritgen - geestdrift, die u door uwe vriendschap voor mij werd ingegeven, heeft ook mij overmeesterd. In Dresden scheen het mij, dat zij in mij ontvlammen ging, en door dat denkbeeld alleen was ik reeds door eenen roes en eene bedwelming aangegrepen, die mij alle vrijheid en zelfbeheersching benam. Maar ik rukte mij met geweld van deze plaats los en sedert dien heeft zich het on weder verwijderd, zoo ten minste komt het mij voor. Een zoo volmaakt hemelsch wezen als waarop ik zinspeel, zal ik nimmer meer op mijnen weg ontmoeten, en ik geef gereedelijk toe, dat er geen tweede bestaat, die haar van verre die volmaaktheid kan betwisten. Om over haar te spreken, zou men over eene nieuwe taal moeten beschikken, want ook de meest prozaïsche man zou bij haar een dichter worden. Intusschen is het belachelijk u deze declamaties over eene onbekende voor te dragen, te meer daar Gij nog zoudt kunnen gelooven, dat ik in mijne liefde versmoord ben. Liever moogt gij bedenken, dat ik 23 jaar oud ben en nog al den tijd heb om te trouwen. Ook weet Gij niet, dat mijne innige versmachting naar liefde eerder beteugeld dan aangevuurd moet worden. Niets kwelt en drukt mij zoo sterk, dan dat ik mijzelven maar half begrijp, daar ik eigenlijk maar een half wezen ben. Maar wat gedaan? Van een streven om verliefd te worden blijft niets meer over, en wie de ledige helft van mijn bestaan eens aanvullen zal, kan ik niet weten, alvorens eene hoogere liefde dat bestaan zal aangevuld hebben.' Ook dit citaat laat eenen diepen blik in Thorbecke's jeugdig hart werpen en doet de stormen raden, die in dat schijnbaar onbewogen gemoed soms gewoed hebben.

Die vrijmoedige ernstige verklaringen over zichzelven en over zijnen wetenschappelijken arbeid in Duitschland zijn een soort van onschatbare wijsgeerige biecht, door Thorbecke gesproken op een oogenblik, dat hij meende eerlang geroepen te worden om de professorale katheder in zijne *Alma mater* van Leiden te zullen bestijgen. Het blijkt eruit, dat hij zichzelven tamelijk goed kende en ontleden kon, en dat zijn geest zwanger ging van ernstige en verhevene plannen. Maar van het professoraat te Leiden kwam niets; en Thorbecke, die hoopvol naar Holland was gegaan met de zoetste verwachtingen, keerde ontmoedigd en eenigszins verbitterd in 1822 naar Duitschland terug.

Over die mislukking geeft men tweeërlei uitlegging. J. de Bosch Kemper laat verstaan, dat die zaak eene onherstelbare breuk tusschen zijn vader Prof. Kemper en diens vroegeren lieveling en beschermeling Thorbecke heeft teweeg gebracht.

‘Kort daarna - schrijft hij[1] - 14 Sept. 1821, kwam Thorbecke in aanmerking als buitengewoon hoogleeraar, toen Prof. Van de Wijnperse zijn emeritaat had aangevraagd; en toen dat emeritaat verleend werd, stond hij naast den Deventerschen hoogleeraar J. Nieuwenhuis als tweede candidaat op de voordracht, waarna de eerste in 1822 is benoemd... De reden is eenvoudig geweest, dat men geoordeeld heeft, dat de Deventersche hoogleeraar meer aanspraken had om tot gewoon hoogleeraar te Leiden benoemd te worden dan de toen nog zeer jeugdige Dr. Thorbecke. Vanwaar de verwijdering tusschen Thorbecke en mijn vader ontstaan is, is mij niet recht duidelijk. Misschien heeft mijn vader het minder kiesch gerekend, dat Thorbecke, na twee jaren 's lands subsidie genoten te hebben, liever begeerd heeft in Duitschland te blijven als privaatdocent te Giessen en later te Göttingen.’

Die uitlegging is ook ‘niet recht duidelijk’; want hoe kon men het den onbemiddelden Thorbecke als eene grief, ja als een gemis aan kieschheid aanrekenen, dat hij in Duitschland zich aan het hooger onderwijs ging wijden, nu dat hij in zijn eigen vaderland geene betrekking had kunnen vinden? Eene geheel andere verklaring der zaak geeft intusschen A. Réville in zijne mooie studie der *Revue des deux mondes*[2] aan Thorbecke bij zijn afsterven gewijd. ‘A cette époque, zegt hij, on n'était pas tout à fait aussi philosophe en Hollande qu'en Allemagne ou, pour mieux dire, on y redoutait beaucoup les audaces spéculatives de la nation voisine; et, lorsqu'il revint à Leyde avec une réputation précoce de savant et l'espoir d'être appelé à une place de professeur, il se butta contre cette méfiance un peu sénile des nouveautés qui devait plus tard lui susciter tant d'obstacles sur un tout autre terrain.’

(1) *Staatkundige geschiedenis van Nederland na 1814*, deel I, Letterk. aant.; blz. 24 en 25.

(2) Afl. 15 Nov. 1872, blz. 379. - Het is ook de overlevering in Thorbecke's familie bewaard, blijkens eene mededeeling van zijnen zoon. - Over Thorbecke's mislukking als hoogleeraar te Leiden in 1822, zie nog Berckenhoff's *Gids*-artikel, blz. 548 en 549 met de aanteekeningen van Dr. Bijvanck.

In zijne reeds aangehaalde autobiographie van 1851 zegt Thorbecke uitdrukkelijk: ‘Gedurende die (Duitsche) reis hield vooral de wijsbegeerte, toen aan de Duitsche hoogescholen in bloeiende ontwikkeling, hem bezig. In 1822 in zijn vaderland teruggekeerd, vond hij zich, juist ten gevolge dezer philosophische studien, door vooroordeelen bejegend, die uit eene theologische vrees ontsproten. Men had hem vóór zijn vertrek een akademischen leerstoel toegedacht. Men was nu huiverig aan een jongen man van Spinozisme, Schellingianisme of Hegelianisme verdacht, de akademische jongelingschap toe te vertrouwen. Zijn beschermer, de verlichte minister Falck, meende dit vooroordeel niet te moeten trotseeren. Voor het oogenblik in Nederland zonder taak, begaf hij zich op nieuw naar Duitschland.... Toen het Nederlandsch vooroordeel scheen te verflauwen, kwam hij met den herfst van 1824 terug.’

III.
Thorbecke als privaat-docent in Duitschland.

Thorbecke trachtte nu in Duitschland zijnen weg te maken in het hooger onderwijs, eene roeping waarvoor hij ontegensprekelijk geschapen was, zooals later aan de universiteiten van Gent en vooral van Leiden zoo schitterend blijken zou. Eerst was hij privaat-docent aan de hoogeschool van Giessen, daarna aan die van Göttingen, die alsdan misschien de beste en de beroemdste der Duitsche universiteiten was. Hij gaf er vrije leergangen in de wijsbegeerte der geschiedenis. Heden telt Giessen ongeveer 15.000 inwoners; in dien tijd had die kleine universiteitstad van het kleine hertogdom Hessen-Darmstad er geene 6.000; maar het was niettemin een belangrijk brandpunt van wetenschap met den grootsten scheikundige der 19de eeuw, Justus von Liebig, die juist te Giessen aangekomen was in 1824, en andere voorname professoren. Göttingen in 't koninkrijk Hannover was alsdan

niet veel grooter als stad, daar het heden slechts 20.000 inwoners telt; doch nog beduidender dan die van Giessen was in 1823 zijne universiteit met hare 1550 studenten en hare zoo beroemde hoogleeraren als de stichter der Germaansche philologie Jacob Grimm, de groote geschiedschrijvers Dahlmann en Gervinus, enz.

Men weet, dat de privaat-docent in Duitschland geene jaarwedde ontvangt en alleen leven moet van de college-gelden, die zijne vrijwillige toehoorders hem aanbrengen. Zijn financieele toestand is dan ook gewoonlijk alles behalve benijdenswaardig. Thorbecke zal in dien tijd, naar alle waarschijnlijkheid, harde maanden doorgebracht hebben en kennis gemaakt hebben met hetgeen men in 't Fransch zoo schilderachtig noemt: *manger de la vache enragée.* Maar hij bezat moed en volharding en het belette hem niet deel te nemen aan het geestesleven zijner hoog intellectueele omgeving.

Reeds vóór zijnen terugkeer in Duitschland was hij innig bevriend geraakt met Ludwig Tieck[1], den zeer bekenden romantischen dichter en letterkundigen agitator der opkomende romantiek uit die dagen van strijd op literair gebied. Sedert 1818 had Tieck zich te Dresden gevestigd en was er zeer invloedrijk door zijne avond-voorlezingen, die veel opgang maakten. In 1825 bracht hij het er zelfs tot *Hofrath*, en werd hij belast met de opperste leiding van den Koninklijken Schouwburg. Voor velen gold hij alsdan als een orakel in de letterkunde en hij was het middelpunt eener aanzienlijke groep romantische schrijvers. Te Dresden kwam Thorbecke in 1821 met hem in aanraking en weldra stond de jonge Hollander op zeer vertrouwelijken voet met den 25 jaar ouderen Tieck.

Dit blijkt uit eenen langen brief van Thorbecke uit Berlijn (27 Januari 1822). Hij noemt Tieck ‘innigst verehrter

(1) Johann Ludwig Tieck (1773-1851) was een talentvolle en rumoerige aanhanger der romantiek met de gebroeders Schlegel, Novalis, Brentano en anderen. Naast zijne talrijke gedichten, romans en tooneelspelen gaf hij ook vertalingen uit van groote buitenlandsche schrijvers als Cervantes en Shakespeare.

Herr Doctor', groet aan 't slot zijne vrouw en zijne twee dochters Dorothea en Agnes en teekent 'mit herzlicher Verehrung und Liebe, der Ihrige J.R.Th.'[1]. De toon getuigt van veel intimiteit met Tieck. Thorbecke bespreekt er uitvoerig twee bekende werken van Kleist,[2] die hij onlangs gelezen had: *Kätchen von Heilbronn* en *Prinz von Homburg.* Te Berlijn, zegt hij, is men algemeen tegen die twee tooneelspelen ingenomen; doch hij verdedigt ze warm met aangrijpende beschouwingen en knoopt er bespiegelingen over de liefde aan vast.

Maar het voornaamste in dien brief is voor ons hetgeen hij over zijn eigen gemoed mededeelt: 'Ik zou U, zeer vereerde doctor, misschien niet moeten schrijven. Toch doe ik het. Waarom? Ik kan het niet bepaald zeggen. Wel weet ik, dat er iets is, hetwelk mij steeds naar u toedrijft. Waarom ik in mijne tegenwoordige omgeving zoo luttel rust en bevre-

(1) Zie den oorspronkelijken Duitschen tekst in *Briefe an Ludwig Tieck*, ausgewählt und herausgegeben von Karl von Holtei (4 deelen, Breslau 1864); deel IV, blz. 97-102. De Nederl. vertaling van dien brief vindt men bij Berkenhoff, *Brieven van Thorbecke* in *De Gids* (Maart 1897). De uitgever von Holtei verklaart, dat Tieck vijf brieven van Thorbecke bewaard had en voegt erbij: 'Wir haben denjenigen ausgewählt, welcher uns durch die darin entwickelten ästhetischen Ansichten am nächsten berührt. Der fünfte d.d. Leiden 1834 wäre allerdings der interessanteste gewesen, hätten nicht darin enthaltene konfidentielle Mittheilungen die Veröffentlichung unstatthaft gemacht. Es ist ein schwerer Kampf zwischen herausgeberischen Gelüsten und diskreter Gewissenhaftigkeit, der in solchen Fällen bestanden werden muss.' Hoe jammer dat de bedeesde uitgever ons de vijf brieven en vooral den interessantsten onder hen, uit Leiden 1834, niet heeft geschonken. Die bedeesde kieschheid bij uitgevers heeft reeds zooveel rampen gesticht! Thorbecke zelf, in zijn beroemd stuk over Falck, spreekt met bedwongen wrok en misprijzen over 'onze erfelijke vreesachtigheid om esoterische belijdenissen of mededeelingen onzer voormalige staatslieden aan de openbaarheid bloot te stellen.' (*Historische schetsen*, blz. 171; 1860) Hij zou zeker niet terug gedeinsd zijn voor de uitgave van dien brief.

(2) Heinrich von Kleist (1776-1811), die tien jaar vroeger door eene zelfmoord een einde aan zijn leven had gesteld, was een der oorspronkekelijkste Duitsche dichters van dien tijd. Tieck bezorgde in 1826 de uitgave der drie deelen van zijne *Gesammelte Schriften.*

diging vind? De oorzaak hiervan ligt misschien dieper en verder dan ik het mij vaak helder voorstel of ook durf voorstellen. Dat de menschen het beste des levens niet tot openbaring brengen, neem ik dikwerf met stillen weemoed waar, met eene ironie, die door sommigen hard, overmoedig, vernietigend wordt gescholden. Het ontgaat hun daarbij, dat juist de innigste weemoed er aan ten grondslag ligt en dat ik met gelijke ironie ook mij zelf straf en den schijn en het bijkomstige in eigen binnenste tuchtig.' En na die droeve en eenigszins bittere woorden gaat hij aan 't filozofeeren op echt Duitsche wijze: 'Dit is wel het meest te bejammeren in ons lot, dat wij zoo diep steken in het vergankelijke, dat alleen uit deze zwakheid de blijvende kracht zich ontwikkelen kan. Het Ware treedt niet voor ons op in zijne oorspronkelijke gedaante, gelijk het één is met zichzelf, doch eerst in zijne tegenstelling met het tijdelijke en vergankelijke verschijnt ons het Eeuwige. Wij bezitten het Hoogste niet "an und für sich", maar in zijne openbaring, slechts verdeeld en verbrokkeld. Alleen van dengene, die een bewustzijn in zich omdraagt, hetwelk zich nooit geheel zou verliezen in ieder afzonderlijk der tegenstellingen, maar altoos en voortdurend in betrekking blijft tot het Eene en Ware, eerst van den zoodanige zou men mogen zeggen, dat hij staat in het middelpunt der wereld en van het leven, en beide in hunne volheid geniet; want hij zou medeleven de lotgevallen en in zekeren zin de geschiedenis van het wezen der dingen. Maar ik besef, dat dit het standpunt is der philosophie en, op andere wijze, dat der kunst, voor den eenling misschien nooit of slechts bij momenten te bereiken. En voor die momenten moet geheel ons leven de voorbereiding zijn; daartoe moet het ons toerusten. Als men nu ervaart hoe dat leven door de meesten wordt opgevat, hoe wij zelf het opvatten en behandelen, van waar zal men dan de achting voor de menschen, de achting voor zichzelf erlangen? En nog zou de mensch gelukkig zijn te achten, indien hij maar niet in staat ware het eene van het andere los te maken; maar ook dit vermag hij, en daarmede geeft hij zich over aan de schrikkelijkste vernietiging, doordat

hij ook datgene prijs geeft wat alleen hem nog zou kunnen behagen.'

Die ietwat duistere en ingewikkelde bespiegelingen 'niet vrij van de phraseologie der Duitsche philosophen uit de school van Schelling,'(1), waarin hij zijn zoekend onvoldaan gemoed in een wijsgeerig redeneeren uitstort, besluit hij met de verrassende woorden:

'Verschoon het, hoog vereerde doctor, dat ik mij zoo liet gaan, als gewikkeld in een gesprek met U, onbewimpeld en als onwillekeurig mijne diepste meening uitende. Als ik mij verbeeld met U te spreken (en tot wien anders zou ik het kunnen doen?), geraak ik in een soort van roes, die mij de zelfbeperking verliezen en veel meer zeggen doet, dan ik voornemens was te zeggen. Ge wilt dit met uwe gewone toegevendheid wel verontschuldigen. Hier heb ik niemand met wien ik met vrucht van gedachten kan wisselen.'

Wat moet Thorbecke zich te Berlijn alsdan verlaten van God en de wereld gevoeld hebben en wat moet Tieck op hem eene eenige fascinatie hebben uitgeoefend, om hem, Johan Rudolf Thorbecke, 'in een soort van roes' te brengen, die hem 'zijne zelfbeperking verliezen doet.' Getuigde hij het zelf niet, schriftelijk en met nadruk, wij zouden het niet kunnen gelooven. En nochtans schildert men Tieck dikwijls af als iemand van eene niet zeer oorspronkelijke gehalte, met een vlug doch oppervlakkig gemak bedeeld en vooral talentvol in het vulgariseeren der gedachten van anderen, in zoover zelfs dat hij onder zijnen naam de vertaling van talrijke stukken van Shakespeare uitgaf, die eigenlijk het werk waren van zijne begaafde dochter Dorothea en van zijn al te bescheiden vriend graaf Baudissin! En dat was de man, die den kerngezonden en zoo oorspronkelijken ja genialen Thorbecke, het type van de onverstoorbare meesterschap over zich zelven, 'zijne zelfbeperking doet verliezen!'

Doch Thorbecke is nog niet uitgepraat: 'Er valt hier (te Berlijn) veel voortreffelijks te hooren, vooral muziek, die mij het schoonste en rijkste genot bereidt. Jammer dat ook het

(1) Berckenhoff in zijn *Gids*-artikel, blz. 549.

voortreffelijkste door de luidruchtige deelneming der Berlijners tot iets alledaagsch vernederd wordt. De vorige week hoorde ik het *Requiem* van Mozart, Gluck's *Iphigenie auf Tauris* en Haydn's *Jahreszeiten.* Trouwens eene opera van zeer bijzondere beteekenis of een buitengewoon concert verzuim ik niet licht. Andere genoegens trekken mij niet aan en in den (gesproken) schouwburg heb ik nog geen voet gezet, iets dat niemand meer verbazen zal dan uwe dochter Agnes. De reden ligt gedeeltelijk in de uitgezocht slechte keuze der stukken, en voor een ander deel ben ik eigenzinnig genoeg er geen getuige van te willen zijn, dat mij dierbare kunstwerken worden verknoeid.'(1) Thorbecke's indrukken en oordeel over Berlijn zijn verre van vleiend; hij had nochtans geen ongelijk; want de tegenwoordige wereldstad was alsdan nog een uiterst bekrompen provinciestadje, dat bij Weimar en andere kleine plaatsen van Duitschland in opzicht van kunstsmaak en beschaving ver ten achter stond.

Die brief uit Berlijn behoort tot den tijd van Thorbecke's onbezorgd reizen in Duitschland, voordat hij als docent is opgetreden. Te Giessen en te Göttingen is zijn leven geheel ernstig geworden en waarschijnlijk niet van financieele en andere bekommeringen vrij. En in zijne omgeving van arme privaat-docenten zijn er anderen, die het nog benauwder hebben dan hijzelf en nochtans niet lager staan dan de rijkbezoldigde heeren *professores ordinarii.* Dat Thorbecke met die wetenschappelijke proletariërs hartelijk en getrouw omgaat, getuigt alweer voor den adel van zijn gemoed.

(1) Aan 't einde van zijnen langen brief schrijft Thorbecke: 'Nog heb ik U en de dames de hartelijke groeten over te brengen van de Frau Professor Solger. Zij verwacht spoedig eenen brief van de dames... Ik verlang vurig naar Solger's nagelaten werken, met de uitgave waarvan Krause en von Raumer onvergeeflijk schijnen te talmen.' De afgestorvene Prof. K.W.F. Solger was een verdienstelijk Duitsch wijsgeer, die als hoogleeraar te Berlijn eenige jaren vroeger (in 1819) overleden was. De twee deelen van zijne *Nachgelassene Schriften und Briefwechsel* werden in 1826 door Tieck en von Raumer uitgegeven. In 1836 huwde Thorbecke met zijne dochter Adelheid, die hij zijn leven lang aanbad. (Zie redevoering van der Linden, blz. 23 en 24.)

De oorspronkelijke denker Krause,[1] een wijsgeer, die wegens zijne idealistische en ietwat socialistische richting in dien tijd van blinde reactie door de officieele wereld natuurlijk achteruit werd geschoven, kwam juist in die dagen met zijne echtgenoote en zijn talrijk gezin te Göttingen aan, om er zijn geluk als privaat-docent in de wijsbegeerte te beproeven. Koelheid, achterdocht of vijandelijkheid ontmoette hij allerwegen. ‘Maar toch was een man daar, die hem (toen hij in Augustus 1823 met zijne vrouw en twaalf kinderen naar Göttingen verhuisde), met opene armen ontving en hem op alle wijze behulpzaam was: dat was Dr. Thorbecke, later in Europa eervol bekend als uisttekend staatsman en Minister van Nederland. Hij toch wist wat Göttingen met Krause's aankomst gewonnen had.’ Zoo spreekt een leerling en bewonderaar van Krause in 1880, zestig jaar later.[2] Maar Krause zelf kon er op het oogenblik zelf niet over zwijgen en schreef aan Tieck uit Göttingen, 24 Sept. 1823:

‘Eenige uren na onze aankomst in Göttingen trad onverwachts onze gemeenschappelijke vriend Dr. Thorbecke bij ons binnen. Beide verheugden wij ons over dat weerzien. Sedertdien gedroeg hij zich tegenover mij als mijn persoonlijke vriend en ik heb hem nog meer lief dan vroeger. Wij zien elkander afwisselend iederen avond bij hem of bij mij. Dat Gij en uwe werken dikwijls het voorwerp onzer gesprekken zijt, en hoe zeer wij er naar smachten om beide eens U te zien, hoef ik U niet te verzekeren.’ Krause was voornemens zijne

(1) Karl Christi Krause (1781-1832) was een Duitsche wijsgeer van hooge waarde, die het nooit tot professor brengen kon. In 1831 werd hij zelfs uit Göttingen gebannen als besmet met een gevaarlijk liberalisme. Zijne leerlingen droegen hem eene vurige liefde toe. Onder zijne volgelingen, die buiten Duitschland zijne stelsels hebben verbreid, moet vooral genoemd worden Prof. Tiberghien der Brusselsche vrije hoogeschool, in 1901 overleden. Diens Fransche werken, in het Spaansch en in het Portugeesch vertaald, maakten de wijsbegeerte van Krause populair niet alleen in Spanje en in Portugal, maar ook in hunne vroegere koloniën van geheel Midden- en Zuid-Amerika.

(2) Ik vertaal het Duitsch citaat van A. Procksch uit Berckenhoff's *Gids*-artikel, blz. 537.

private lessen in de wijsbegeerte aan te vangen en schreef daarover nog aan Tieck: ‘Door de ondersteuning van Ottfried Müller[1], van Thorbecke en van eenige andere geleerden geraak ik er misschien toe mijne voorlezingen in te richten over de logica en de inleiding tot de wijsbegeerte, al is het maar met weinige toehoorders.’[2] Te recht heeft men[3] het reeds opgemerkt: ‘De vriendschap, die Thorbecke met Krause verbond, werpt een schoon licht op zijn karakter, op zijne zelfstandigheid, op zijne echte vrijzinnigheid, boven de vrees voor wat de wereld er van zeggen zal... Het feit dat de jonge Hollandsche doctor in de letteren juist tot hem zich zoo sterk voelde aangetrokken, geeft een zoo heerlijke getuigenis van Thorbecke's edel hart en zijn boven vooroordeel der wereld verheven karakter.’

Naast Thorbecke had zich aldus ook de begaafde en later beroemde Ottfried Müller het lot van den diep miskenden Krause aangetrokken. Wij bezitten een briefje van hem aan Tieck (uit Göttingen, 30 Maart 1824), waarin hij zich verontschuldigt geenen tijd te vinden om meer te schrijven, maar hem verzendt naar Thorbecke, die hem breedvoerig vertellen zal uit hunne omgeving: ‘Ander nieuws van ons leven te Göttingen ontvangt gij oneindig beter van onzen ernstigen en rustigen vriend Thorbecke.’[4]

Platen, Schelling, Tieck, Krause, Ottfried Müller, al die namen van hoogen klank in de intellectueele geschiedenis van Duitschland tijdens de eerste helft der 19de eeuw, zijn aldus innig met dien van Thorbecke verbonden gedurende de vier jaren van zijn verblijf in Duitschland. In aanraking kwam hij nog met veel andere mannen van beteekenis, die geschitterd hebben op het gebied der wijsbegeerte, der klassieke philo-

(1) Karl Ottfried Müller (1797-1840) was een der geleerdste Duitschers op het gebied der Grieksche oudheidkunde. Hij stierf tijdens eene wetenschappelijke reis te Athene. Sedert 1819 was hij hoogleeraar te Göttingen, toen Thorbecke er als privaat-docent werkzaam was.
(2) *Briefe an Ludwig Tieck*, deel II, blz. 217.
(3) Berckenhoff in zijn *Gids*-artikel, blz. 536.
(4) *Briefe an Ludwig Tieck*, deel III, blz., 43.

logie, der staatswetenschap of der letterkunde en met wie hij nog lange jaren in briefwisseling bleef. Onder hen noemen wij alleen Niebuhr, Hüllmann, E. Weber, Birnbaum.

Thorbecke voelde zich immers door den geestesadel aangetrokken en wederkeerig werd hij zelf gewaardeerd door de meerderen onder de edeldenkende menschen. Zijne vier Duitsche jaren hebben stellig het peil zijner persoonlijkheid in alle opzichten merkelijk doen rijzen en hem voor het leven veel schatten aangebracht. Zij zullen hem ook wel versterkt hebben in zijne aangeboren liefde voor de staatkundige vrijheid en het zal hem wel te moede gegaan zijn als zijn latere Gentsche leerling G. Bergmann[1], die, na een vacantiereisje in Duitschland (Juli-September 1824), getuigde in zijne *Gedenkschriften*: 'Ik bracht uit Duitschland bijzonder de volgende indrukken mede: eene diepe vereering voor de professoren en andere Duitsche geleerden; eene groote bewondering voor de Duitsche patriotten van dien tijd; een gevoel van medelijden voor de professoren en studenten, die alsdan zoo onbermhertig wegens zoogezegde "*demagogische Umtrieben*" werden vervolgd en gestraft; en een gevoel van afkeer en verachting voor de gekroonde hoofden van alle soort en van allen naam, die alsdan over Duitschland heerschten en zich onderling verbonden om in Duitschland de vrijheid te verworgen'.

IV.
Thorbecke's eerste geschriften van beteekenis.

Zijne bekroonde Latijnsche prijsvragen en zijn academisch proefschrift over Asinius Pollio waren het werk van eenen leerling, die veel beloofde, maar nog niet zelfstandig kon optreden. Op het einde van zijnen Göttingschen tijd gaf hij zijn eerste meer persoonlijk geschrift uit, waar hij de hoofddenkbeelden van zijnen privaten leergang in schijnt saamgevat te hebben.

(1) *Uit Vader Bergmann's Gedenkschriften*, blz. 125 (Gent, 1895).

Het is een dun brochuurtje van 49 blz. op slecht doorschijnend grof Duitsch papier gedrukt, met een groenblauw geglaceerd omslagje zonder eenigen titel; maar er is een binnentitel: *Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte.* Een Schreiben an Herrn Hofrath K.F. Eichhorn in Göttingen von D^{r} J.R. Thorbecke (Göttingen bei Vandenhöck und Ruprecht 1824).(1) Het boekje gelijkt als twee druppels water op eene doctorsdissertatie van eene Duitsche universiteit, wanneer de gepromoveerde slechts een kort overzicht van zijnen arbeid drukken laat om redens van spaarzaamheid. Moeilijk kan men zich voorstellen, dat dit onaanzienlijk schriftje het uitgangspunt is geweest van Thorbecke's groote loopbaan als geleerde en als staatsman. Maar eikels worden soms reuzeneiken.

De eerste woorden bevatten eene korte waardige opdracht aan den Hofrath: ‘Gij hebt mij toegestaan U eenige denkbeelden over het wezen der geschiedenis mede te deelen. Ik tracht dit te doen in deze bladzijden, niet zonder schroom, maar toch doordrongen van de hoogachting, waarmede ik U ten allen tijde persoonlijk of in gedachten nader. Beschouwt Gij het eene of andere daarin als waardig van eenig nader onderzoek, dan zullen alle aanspraken en wenschen, waarmede ik U mijn geschrift onderwerp, vervuld zijn.’

Die Hofrath was de alsdan algemeen hooggeschatte en reeds beroemde Prof. Karl Friedrich Eichhorn, een uitstekend medewerker van Savigny als beoefenaar der Duitsche staats-en rechtsgeschiedenis, wiens standaardwerken langen tijd klassiek zijn gebleven; juist in die jaren werden door hem die ontzagwekkende boeken voltooid.(2) Zoo Prof. Eichhorn niet met Tieck, Platen, Krause en enkele anderen tot Thorbecke's

(1) Het exemplaar, dat ik vóór mij heb liggen, draagt van Thorbecke's hand: *Viro celeberrimo van Heusde m.a.* (Waarschijnlijk Prof. J.A.C. van Heusde, van Utrecht.) Het ex. was niet opengesneden.

(2) Vooral zijne *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, 4 deelen, 1808-1823 (5^{e} druk in 1843-1845) en *Einleitung in das Deutsche Privatrecht mit Einschluss des Lehnrechts*, 1823 (5^{e} druk 1845). Prof. Eichhorn was in 1781 geboren en overleed in 1854.

eigenlijke goede vrienden kan gerekend worden, toch zal die hoogleeraar, die geen 20 jaar ouder was dan hij, hem zeker met zijne welwillende gevoelens vereerd hebben; anders zou Thorbecke zijn geschriftje niet onder zijne hoede hebben in de wereld gezonden.

Niet alleen Duitsch van papier en van druk is de brochure, maar ook van stijl en van wijsgeerige nevelachtige redeneering. Zij vespreidt (geen wonder, na 80 jaren!) eenen duffen bibliotheekgeur en ook te gelijk eenen echt vunzigen Göttingschen reuk uit den tijd der eerste afleveringen van de *Göttinger gelehrten Anzeigen*, waar Thorbecke overigens ijverig in schreef,(1) Onder den invloed der wijsbegeerte van zijnen trouwen vriend Krause staat hij blijkbaar.(2) Deze stelde op den voorgrond, dat de menschheid op aarde een deel uitmaakt van een meer verheven gebied der geesten met het doel om een organisch en harmonisch geheel te vormen. Die opvatting van de menschheid als een organisme treft men ook aan in Thorbecke's brochure. Doch ik geef liever het woord aan Réville,(3) die zoo juist den wetenschappelijken eersteling van Thorbecke gekenschetst heeft:

'Ce traité est très digne d'être lu. Il dénote un esprit philosophique supérieur, déjà expert dans l'art de saisir les lois générales qui commandent la masse confuse des faits particuliers. Ce n'est pas pour lui un vain mot que le caractère organique de l'histoire. Il s'élève à la fois au-dessus du point de vue étroit qui ne comprend que le passé, ne songe qu'à le restaurer, et du point de vue purement révolutionnaire qui ne sait que faire table rase de ce passé pour reconstruire un édifice

(1) Die stukken van Thorbecke in de *Gött. gel. Anzeigen* zijn niet onderteekend; zoo was het onmogelijk ze terug te vinden.

(2) Thorbecke heeft later te Leiden meer dan eens zijne leerlingen op de hooge waarde van Krause's wijsbegeerte aandachtig gemaakt. Door zijn toedoen oefende zij invloed uit op de vorming van den bekenden Utrechtschen hoogleeraar Opzoomer (G. von Antal, *Die Holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert*, aangehaald door Berckenhoff in zijn *Gids*-artikel, bladz. 537.)

(3) *Revue des deux mondes* van 15 Nov. 1872, blz. 379 en 380.

de carton, ne tenant à rien et tombant au premier souffle. Le jeune auteur voit, dans l'histoire d'une nation comme dans celle d'une personne, un développement régulier dont le progrès a pour condition la continuité. Aucune période de la vie nationale ne peut être réellement détachée des périodes antérieures qui la contenaient en germe; aucune non plus ne doit être considérée comme définitive, puisqu'à son tour elle est le laboratoire où se forment les germes des périodes futures. Cette théorie, dont la vérité est aujourd'hui reconnue par tous ceux qui ont le sens de l'histoire, se rattachait aux vues originales développées en 1814 par Savigny dans un ouvrage célèbre sur la philosophie du droit; et l'auteur est toujours demeuré fidèle à ce point de vue, si étroitement lié à l'aptitude organisatrice qu'il déploya plus tard.

Seulement, quand on le surprend tout enchevêtré encore dans les lourdeurs alambiquées de la dialectique allemande, qui devait longtemps passer pour la forme scientifique et philosophique par excellence; quand on voit cet esprit, naturellement clair et précis, emmailotter sa pensée dans les formes opaques où se délectaient alors les gens à prétentions savantes, on a de la peine à deviner le futur ministre qui puisera l'un de ses grands éléments de puissance dans la netteté, le caractère positif et sobre de ses vues politiques. Evidemment ce déguisement scolastique était chez lui quelque chose de juvénile, un genre adopté,dont il devait un jour s'émanciper.'

En Réville merkt dadelijk op, dat Thorbecke reeds het volgend jaar optrad met een veel helderder werk. Zelfs de Bosch Kemper, die van zijn vader Prof. Kemper een greintje wrok tegen Thorbecke schijnt overgeërfd te hebben, zegt van diens eerste brochure, dat het is 'een hoogst merkwaardig en belangrijk geschrift, dat eene waardige plaats inneemt in de geschriften over de wijsbegeerte der geschiedenis[1].'

Thorbecke was inmiddels in den herfst 1824 naar het

(1) Aangehaald werk, blz. 25.

vaderland teruggekeerd[1], en liet te Amsterdam[2] doch zonder zijnen naam op het titelblad, weldra een boek verschijnen: *Bedenkingen aangaande het Regt en den Staat.* Naar aanleiding van Mr. J. Kinker's *Brieven over het Natuurregt.* (Te Amsterdam bij P. Meijer Warnars, 1825). Het werk beslaat 167 blz. en is op stevig ouderwetsch buitengewoon dik Hollandsch papier gedrukt. Ook uitwendig ziet het er flinker uit dan de dunne en dorre epistel aan Prof. Eichhorn.

Kinker was in dien tijd, sedert hare stichting in 1817, professor in de Nederlandsche taal en letterkunde aan de hoogeschool door koning Willem I te Luik opgericht. Meer dan dertig jaar ouder dan Thorbecke, algemeen bekend door zijne talrijke en alsdan hooggeroemde dichtwerken, had hij ook naam gemaakt op het gebied der wijsbegeerte, vooral door zijne geestige *Brieven van Sophie aan M^r. R. Feith* (1807) en door zijn pas verschenen boek *Brieven over het natuurregt aan P. van Hemert* (1823). Zijn hoogere leeftijd, zijn maatschappelijke stand, zijne algemeene bekendheid in den lande stelden hem veel hooger dan de schier nog onbekende jonge Dr. Thorkecke, die slechts een paar jaren privaat-docent geweest was in Duitschland. Het was zeker een stout bestaan voor eenen nieuweling om zoo'n grooten professor aan te durven in 't openbaar op wetenschappelijk gebied. Doch Thorbecke was zich zijner kracht bewust en waagde het zonder aarzeling, doch niet zonder bescheidenheid, aangezien hij zijnen Kinker's werk was eene scherpe weerlegging van Bilderdijk's *Ontwikkeling der gronden van het Natuurregt en daarbij gevoegde zielkundige verhandeling*, voorkomende in den bundel *Verhandelingen ziel-, zeden- en rechtsleer betreffende*, te Leiden in 1821 door den grooten dichter uitgegeven, tien jaren vóór zijnen dood. Thorbecke, in eene voorrede *Aan den heer B.S.* (was dit een bestaande of denkbeeldige 'waarde vriend'?) zegt, dat hij Kinker's werk met ingenomenheid heeft gelezen, daar hem 'het *Natuurregt* van den heer Bilderdijk, niettegenstaande eenige ten deele ware stellingen, in de uitvoering door vooroordeelen verwrongen, valsch en verkeerd en dien ten gevolge, zoo het eenige werkzame strekking erlangde, verderfelijk voorkomt.' Geen wonder overigens, dat Thorbecke zich tegen het reactionnaire standpunt van Bilderdijk aan de zijde van den vrijzinnigen Kinker schaart.

Onder de redenen, die hem het boek van Kinker doen prijzen, geeft hij ook de volgende op, die opnieuw zijne eigene opvatting der wereldgeschiedenis verraadt: 'De wijze, waarop de heer Kinker eene vroegere zeer gewone afleiding van het recht uit het afgezonderde en alleenstaande bewustzijn der individus als zoodanig, door zijne beschouwing van *de gezamenlijkheid en het ligchaam des staats* vervangt, is, naar ik geloof, eene wezenlijke vordering van het wijsgeerig rechtsinzicht.' Verder zegt hij nog in denzelfden geest: 'De overheerschende richting op de bijzondere vrijheid en het individu, afgescheiden voor zichzelve, deed den blik afwenden van datgene, waarop alle recht is gegrond, *van het verband van individus met individus en met het geheel*, hetwelk zij als

(1) Hierboven hebben wij gezien, dat hij in December 1821 bezig was met wijsgeerige opstellen te schrijven, 'ten einde de klove te dempen, die Holland van Duitschland scheidt op het gebied van het wijsgeerig onderzoek uit een historisch standpunt.' Den 4 Dec. 1824 schreef hij, in 't vaderland terug, aan zijnen vriend Groen van Prinsterer uit Amsterdam: 'Mijne afroeping van Göttingen heeft eenige plans verstoord, die ik in het licht of, zooals de ouden zeggen, in de schaduw der boekerij aldaar had gevormd.' Er schijnt niets van gekomen te zijn. (*Brieven van Thorbecke* (*1830-1832*), uitg. door Groen, Amsterdam 1873, blz. 2.)

(2) Dat boek schreef hij te Amsterdam, blijkens zijne autobiographie van 1851.

rechtswezens te vormen hebben.' Men erkent hier dadelijk den geestverwant van Krause en den schrijver van den brief aan Prof. Eichhorn. Ook daar reeds hoort men den man spreken, die later de staatkundige wetenschap theoretisch(1) en practisch zoo schitterend zou beoefenen: 'Van alle kunsten onder het menschdom geoefend is er geene ouder dan de kunst van den Staat. Getuige de geschiedenis. Welke bemoeiing des menschen beslaat in dezelve eene zoo ruime plaats? welke heeft haar zoo veel werks verschaft? dezelve in die mate bezield, verlevendigd, bewogen en beroerd als de daarstelling van het recht? Daar is geen belang, hetwelk door alle tijden heen in de hartstochten des menschelijken geslachts dieper indrong, den geest gestadiger aan zich verbond, den moed en de kracht van handelen meer uitdaagde en ontwikkelde, dan de gevoelens en denkbeelden of de schijn van recht.' In deze levendige verklaringen legt de toekomstige groote minister als het ware eene onrechtstreeksche bekentenis af van de staatkundige energie en aanleg, die in hem nog ongebruikt sluimerden.

Dat hij op een geheel onafhankelijk standpunt heeft willen staan, betuigt hij vastberaden: 'Intusschen ben ik mij ten volle bewust, dat geene andere drijfveer hoegenaamd, dan het zuiver belang der zaak, eenigen invloed op mijne behandeling gehad heeft. Voor den heer Kinker bezielt mij de reinste hoogachting, en deszelfs gezonde en oprechte waarheidszin waarborgt mij, dat, zoo hem dit geschrift onder de oogen mocht komen, hij de eerste zal wezen met te erkennen, dat hetzelve met geenerhande gebondenheid of begunstiging van partij, secte, systeem van welken aard ook, iets gemeen heeft.' Zulke verklaring ware overbodig geweest 'bijaldien niet in onze dagen eene bijzondere zucht bestond om *gevoelens in*

(1) Ik verwijs ter loops naar de schrandere opmerkingen van Thorbecke over de ontwikkeling der Engelsche staatsinstellingen (blz. XXI-XXV van de voorrede *Aan den heer B.S.*) Dit moet ons niet verwonderen, wanneer wij weten, dat hij te Giessen lessen geopend had over de geschiedenis der Engelsche omwenteling in de 17de eeuw, zooals hij in zijne autobiografie van 1851 aanteekende.

compagnie en als eene gemeenschappelijke onderneming te drijven'. Deze ironische hooghartige toon over het gemis aan zelfstandig denken teekent reeds geheel den lateren Thorbecke.

In de 127 bladzijden van zijn wijsgeerig betoog onderwerpt hij vervolgens het stelsel van Prof. Kinker aan eene ernstige kritiek, waarin Kant's leer met zijnen categorischen imperatief, Fichte en zijn dwangrecht, het natuurrecht van Spinoza, het reactionnair stelsel van Halle, de zedelijke wet, het wezen van recht en plicht, het eigendomsrecht, de beste Staatsvorm, het huwelijk, enz. worden doorgrond. Daar het mij aan genoegzame bevoegdheid ontbreekt om uitspraak te doen over de waarde dier wijsgeerige bespiegelingen, zal ik alleen opmerken, dat Thorbecke's betoog over die afgetrokken begrippen bijzonder krachtig en helder is. Zijne logica heeft eene rustige onverbiddelijkheid, die iederen lezer treffen zal. Ook is het niet te verwonderen, dat zulk een rijp en rijk boek aanstonds de aandacht der wetenschappelijke wereld in Nederland op den jongen zoo schranderen geleerde moet gevestigd hebben.

Niemand minder dan de groote staatsman Anton Reinhard Falck, die hem in 1821 op voorspraak van Prof. Kemper zijne reisbeurs van f. 1200 had verschaft, gebruikte alsdan zijnen nog machtigen invloed op de Regeering om Thorbecke in den werkkring geplaatst te krijgen, waar hij zich rustig zou kunnen ontwikkelen. In 1860, vijf en dertig jaren later, betuigde hij zijne dankbaarheid aan de nagedachtenis van zijnen edelgeaarden beschermer door hem een beider waardigen eerezuil op te richten in eene zijner krachtigste *Historische schetsen*, die ook zijne laatste was. Men weet, dat Falck, die een groot aandeel genomen had aan de onderhandelingen over de vereeniging van Holland en België, van 1813 tot 1818 secretaris van Staat en daarna Minister van openbaar onderwijs in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden was geweest, en in die hoedanigheid de groote stuwkracht had aan den dag gelegd tot de oprichting der drie nieuwe Rijksuniversiteiten van Willem I in de Zuidelijke Nederlanden te Gent, Leuven en Luik.

Maar de uitstekende staatsman was in de oogen van den Koning niet buigzaam genoeg en hij werd als gezant naar Londen verwijderd. Juist was hij als Minister afgetreden, toen hij zijne voorspraak ten voordeele van Thorbecke gebruikte, hetgeen zijnen scherpen blik op de ware verdienste teekent. Van zijnen opvolger en vriend van Gobbelschroy en van diens medewerker van Ewijck[1] schijnt hij zonder groote moeite de aanstelling verkregen te hebben van Thorbecke tot buitengewoon hoogleeraar in de staatsgeschiedenis aan de Hoogeschool te Gent.

Hiermede was Thorbecke gered en voor de hoogere wetenschap onwederroepelijk behouden.

Welk eene weldaad hij daarmede aan zijn vaderland had bewezen, zal Falck op dat oogenblik wel niet ten volle hebben kunnen beseffen; want niemand kende nog in hunnen geheelen omvang de schatten van geleerdheid en van oorspronkelijk denken, die besloten lagen in het hoekige scherpgeteekend hoofd van den voormaligen privaat-docent te

(1) In de papieren van Prof. David J. van Lennep (tijdelijk in bruikleen op het Rijksarchief in den Haag) vond ik den volgenden brief van Van Ewijck uit den Haag aan van Lennep over de eerste onderhandelingen aangaande Thorbecke's benoeming te Gent:
''*s Hage*, *15 Febr. 1825.* - Weinige dagen geleden ben ik terug gekomen van een uitstapje naar Brussel, waar ik gelegenheid had te spreken over den heer Thorbecke met een' der meest invloedhebbende curatoren der Hoogeschool te Gent. De oude en nieuwe geschiedenis wordt aldaar onderwezen door den heer Raoul. Maar de bedoelde curator meende, dat, zoo de heer Thorbecke konde geadjungeerd worden aan de Rechtsgeleerde faculteit om in dezelve te geven de politisch-historiesche vakken bij het Reglement voorgeschreven, hij dan eene wezenlijke aanwinst voor de Hoogeschool zou kunnen zijn. De vraag is dus, of de heer Th. in de eerste plaats de historia politica Europae en vervolgens de daarmede zeer verwante diplomatie zou kunnen geven. Het zij mij vergund uwe tusschenkomst te mogen inroepen om en de gezindheid van den heer Th. te kennen en het eigen oordeel van UwG., opdat ik daarnaar te werk ga en de zaak meer officiel ter tafel van curatoren brenge. - Te Leyden zijn ook wel eenige stemmen, die zich voor Th. verheffen; maar ik kan niet zien, dat hieruit iets wezenlijks zou kunnen voortkomen.'

Giessen en te Göttingen. Thorbecke was in elk geval wellicht de Nederlander, die omstreeks 1825 het diepst was doorgedrongen in de kennis van de wijsbegeerte, de historische wetenschap, de nieuwe letteren en de muziek van het schitterend beschaafde Duitschland dier dagen, en die met de meeste der beroemdste geleerden en schrijvers van die alsdan zoo zwakke staatkundige, maar zoo krachtige geestelijke mogendheid gedurende een viertal jaren in eene vruchtbare aanraking was geweest, zooals een buitengewoon vernuftige jonge man als Thorbecke er alleen zijn voordeel voor het gansche leven uit halen kon. Dat was reeds meer dan genoeg om het vertrouwen in hem door Falck gesteld te wettigen; en dit vertrouwen zou geenszins beschaamd worden noch te Gent noch later.

(*Wordt vervolgd.*)

PAUL FREDERICQ.

1870

I.

‘Aux armes, citoyens!’ In een zenuwslag richtte het land zich op. ‘La guerre!’ klonk het beslist in de Tuilerieën, en die dreigkreet werd herhaald tot in het pooverste hutteken. In al de dorpen bij ons had er een afscheid-nemen plaats van mannen, die opgeroepen werden, en in begeesterde troepjes vertrokken naar 't eereveld. Elken avond was het wijnhuis van père Grégoire opgepropt met lieden, die verrukt kwamen luisteren naar het snoeven der gazetten, en tot laat in den nacht werd er gejuicht en gejubeld. ‘On ne ferait qu'une bouchée de ces sales Prussiens! A Berlin! A Berlin!’ Op een namiddag liep het halve dorp naar Gondregnies, om er op de breede baan een regiment artillerie te zien voorbijstormen op de hossebossende paarden bij 't bommelend kletterrijden der kanonwagens. Te Villiers-la-Ville, in de vallei langs de rivier, rolden schier onafgebroken de lange treinen voorbij, gestampt vol met soldaten, die, brallend, de wuivende kepies door de portieren staken, en in dolle opgewondenheid ‘Vive la France!’ schreeuwden.

Die uitbundige vroolijkheid en dat victorie-getier konden ook mij warm maken; als ik bij père Grégoire zat, en een liter petit-bleu had geledigd, dan vervoerde mij de grootspraak en het gezwets der vrienden, en ik ging mee op in den haat, welken iedereen den Pruis toedroeg; ik schimpte op den erfvijand, en stelde mij dikwijls aan als een kranige kerel; zekeren dag vroeg Jacques Bastien, de wijnbrouwer, mij schamper, waarom ik mij niet aangaf als vrijwilliger; ik gebaarde, dat ik den vent niet begreep, liet nog een flesch ophalen, en babbelde maar door als een stout spreker. Toen

ik dien avond op mijn kleine kamer was, vlood mijn overmoed heen met het wijken der wijndampen. Ik kon niet slapen, lag door mijn vensterken, en in den stillen nacht, die berg en bosch in het donker hield, rezen er voor mijn geest zulke ijselijke schrikbeelden op, en werd ik zoo bang, dat ik den volgenden morgend beschaamd was over mijn uitzinnige blooheid. En toch was ik innig blij, kleinhartig tevreden, omdat ik den ransel niet moest opnemen: ik was Groot-Luxemburger van geboorte, en had daarbij de twintig nog niet bereikt. Sedert twee jaren bewoonde ik Petit-Sevry, en leefde er gelukkig bij mijn baas, mijnheer Zacharie, de besten uurwerkmaker van de Vaire-vallei.

Pauvre France! Zij, die zegevierend naar Berlijn meenden op te rukken, werden teruggeslagen, en 'Die Wacht am Rhein!' dreunde stout en tardend op Franschen bodem. Bij père Grégoire wilde niemand in den beginne aan een nederlaag gelooven; die hoon viel al te zwaar na zooveel pochen en pralen; toen langer twijfelen onmogelijk werd, riep iedereen, in woedende verontwaardiging, dat we verraden waren door onze eigene aanvoerders!

Opgehitste haat, schaamte door vernedering, droefheid om dierbare dooden, dit alles samen maakte de menschen razend, en ze zouden voortaan voor niets achteruitdeinzen om dat zegevierend gebroed te verdelgen; ik werd gedwongen een geweer te aanvaarden, en mij bij de Francs-tireurs te voegen, die bij elke gunstige gelegenheid den vijand belaagden en neervelden, waar ze maar konden.

Zekeren Zaterdag, een weinig voor den avond, stuurde mijnheer Zacharie mij met eene dringende boodschap naar Villiers-la-Ville; ik gehoorzaamde schijnbaar blijmoedig, maar wendde het aangezicht af, om mijn bleek-worden te verbergen. Overal om de stad lagen er Pruisen en men vertelde, dat ze driest en wreed te werk gingen. Onderwege liep ik eens binnen bij père Grégoire, hopende, dat de kameraden er mij een hart onder den riem zouden gestoken hebben; tot mijn ontzetting vernam ik daar, dat de Pruisen dezen morgen te Gondregnies den veldwachter Saccard voor den kop hadden geschoten:

men had hem aanzien voor een Franc-tireur. Ik zou gaarne terug naar huis gekeerd zijn, doch de schaamte weerhield mij; ik vervorderde met loome voeten mijn weg, en mijn bange loeroogen hadden rust noch duur. Eensklaps deed een hoevengekletter in de verte mij opschrikken; dolle angst stortte over mij neer; ik ijlde radeloos het bosch in, en mijn beenen beefden zoo zeer, dat ik mij in de eerste de beste gracht moest verbergen, en een wijl hoorde ik geen ander geluid dan de felle bonsslagen in mijn hersens; aanstonds daarna folterde mij de overtuiging, dat ik een uitzinnigheid had bedreven met te vluchten; indien de Pruisen mij hier vonden, dan zou er algauw over mijn lot beslist worden: er viel niets meer aan te veranderen; 't was juist, of het bosch langs alle zijden ingesloten werd door trappelende paarden, die van overal op mij afkwamen; allengskens echter werd ik een weinig aan mijn toestand gewoon, en, hoe vervaard ik ook was, toch bemeesterde onweerstaanbaar mij de drift om te zien, wat er gebeurde; ik trok mijn vilten hoed dieper op het hoofd, en piepte eventjes uit boven den rand van de gracht. Het hoevenklepperend galop nam nog toe, vervulde nu het bosch zelf met een eentonig klabetterend lawaai, en 'k ontwaarde, dicht bij den grond tusschen het geboomte, 't blanke licht, dat onafgebroken dansend speelde tusschen de trippelpooten der paarden. Er werd geen woord gesproken, en in het hout was het doodstil; mijn oor werd gewoon aan het huppelend knetteren op de kasseien, en ik hoorde het gerinkel van de kinkettingen, het zacht klingelen en slaan van de scheeden, zelfs het lichte kraken van het zadelleer. Hooger, door een opening in het gebladerte, bemerkte ik het regelmatig voor- en achterwaarts wiegelen van de lijven der soldaten met het matelijk op- en neergaan der schapska's, het wapperen der kleurige lansvendeltjes, en steeds voort het voorbijdrijven van dezelfde getaande, onbewogen gezichten. Plots stiet een harde stem een comando uit, dat dichtbij herhaald werd, en al verder en verder liep langs de rijen heen. Het bevel was gegeven tot een stormpas. ‘Vorwärts!’ klonk het. In gestrekten galop vloog de kolom vooruit, of, een warrelwind alles weg- en meenam.

Het scheen mij, dat uitzinnige doodsangst de soldaten voortjoeg, dat dood en vernieling hen op de hielen zat, en onmiddellijk daarna was ik overtuigd, dat de Pruisen zelf op hun stormende paarden den dood om hen heen gingen zaaien, en een onzeggelijke gruwel voor 't vergieten van menschenbloed neep mij de keel toe. Het paardengedreun verzwakte en bezweek in de verte; een zuchtend gewemel dreef in de hooge beukenkruinen door 't vredig bosch, en melancholieke avondzonnestralen priemden plots door het gebladerte, legden zilveren vlekken op de boomstammen, of zaaiden ronde glansschilfers over het bruine loover op den grond; een vogelken viel aan 't zingen, of er een onweder voorbij was. Ik ademde ruimer, en wilde mij oprichten, toen al mijne oude verschrikkingen weer opleefden. In gecadenseerden maatslag naderde met zware stappen een afdeeling infanterie over de baan. De rijen gingen uiteen, en er klonk een geestdriftig lied, gezongen met helderforsche stem; ik ontwaarde den zanger; hij stapte voorop met geschouderd geweer en den opgerolden mantel om de sterke lenden; de wegzinkende zon herschiep de pin van zijn helm in een schittervlam. Het was een slanke, blonde jongen met baardeloos aangezicht, weinig ouder dan ik, en zijn oogen, die ik duidelijk zag, blonken van begeestering, terwijl hij opgetogen een zwaaiende beweging maakte met den arm. ‘Lieb Vaterland, magst ruhig sein!’.

De zanger zweeg, en opnieuw volgde het gedreun van een stijf gerythmeerd neerploffen der gelaarsde voeten bij 't mechanisch, breed verzetten der beenen.

Mijn verwarde geest bleef bij den jeugdigen zanger; ik was gansch verbouwereerd onder den indruk van zijn vervoering voor het lief, bedreigd vaderland. Hij was een onversaagd soldaat, en ik, ik zat hier verdoken als een moegeloopen afgezweepte hond! Ik zou wel geweend hebben van spijt over mijn veigheid, en omdat ik de kleinzielige machteloosheid, die mijn hoogmoed zoo martelde, van mijn lijf niet kon smijten. Ik durfde naar Villiers-la-Ville niet meer gaan; toen ik te Petit-Sevry terug aankwam brandde er geen enkel lichtje meer, en schijnbaar heerschte er rust overal.

II.

Onze Francs-tireurs bestookten razend den vijand, en konden niet genoeg hun wraakzucht bot vieren. De smid Mathieu had met zijn hamer achter de kapel van Grondregnies een Pruis doodgeslagen; Jean Viroux, de wagenmaker, was thuis gekomen met een doorboorden dragondershelm, nog besmeurd met druipend bloed; en elke dag bracht het een of ander deugddoende nieuws mede.

't Was meestal in de donkerte, dat ik met de vrienden uitsloop, en zoo bemerkten ze zelden mijn lijkbleekheid, als onvenvachts het ‘Werda!’ klonk, en romdom ons de fluitende kogels blad en tak afsneden. Telkens de andere scherpschutters bij père Grégoire snoefden, juichte iedereen mee, en waagde ik een stoutmoedig woord, dan verstomden onmiddellijk al de tongen. Stillekensaan begon iedereen mij koel te bejegenen, en velen ontweken mij openlijk; weldra omgaf mij van alle kanten een wassende vijandschap, en niemand vroeg mij nog mee op verkenningstocht, zoodat ten slotte een vreeselijke vertwijfeling mij aangreep. Eens, toen ik naar mijn kamerken terugkeerde, na een slenterwandeling in de duisternis, werd achter een haag mijn naam uitgesproken.

‘Wel zeker is hij een Duitscher, een spion,’ bevestigde Jacques Bastien. ‘Hij heeft nog geen enkel schot gelost!’

‘En waarom is hij van het begin af bij het vreemd legioen niet gegaan?’ bromde Jean Viroux.

‘Mijn eerste kogel is voor hem, indien hij niet recht in zijn schoenen loopt,’ hernam Bastien.

Dien nacht kon ik geen oog luiken en leed onbeschrijfelijken angst. Den volgenden morgen overvielen mij weer, bij al mijn vervaardheid, die vage schroom, dat ongemak en die onrust, welke mij sedert eenigen tijd telkens benauwden, als mijnheer Zacharie naar mij loerde. Zooals hij daar in een zonnestraalken voor het venster zat, met het zwart, gebreid mutseken over het hoofd gespannen, wendde hij bijwijlen het gerimpeld en geplooid aangezicht naar mij, en keek mij aan

over de ronde glazen van zijnen hoornen neusnijper, en dit had mij reeds meer dan eens kregelig gemaakt.

‘Jongen,’ sprak hij mij nu aan, ‘hadt ge mijn raad ingeroepen, dan zou ik u gezegd hebben hier te blijven vóór uw werktafel. Ik ben een Zwitser, dus ook een vreemdeling, en toch laat men mij gerust; maar gij, ge zijt gaan pochen bij glas en flesch, en men verwachtte van u iets wonders! Ge zijt een goed schutter, en ge bezigt nooit uw geweer in 't gevaar! Ge durft niet, he, jongen? Denk er goed op: ge staat er nu voor en ge moet er door!’

Gaarne zou ik mijn hart eens uitgestort hebben, maar ik kon geen woord krijgen van tusschen de opeengeperste tanden, en mijn hoofd wiggewaggelde van schromelijke beklemdheid.

Jacques Bastien woonde een eindje buiten Petit-Sevry; hij had te Gravelotte twee zoons verloren, en was een norsch zwijger, die enkel eventjes glimlachte als hij een Pruis neergeveld had. Met factischen moed begaf ik mij dien namiddag naar hem toe; 'k geloof, dat de vertwijfeling mij dolzinnig had gemaakt.

‘'k Heb tot nu de minste kans niet gehad,’ sprak ik. ‘'t Gevaar schrikt mij niet af, en 'k zou gaarne met u eens meegaan. 'k Heb nog niemand onder schot gekregen.’

Zijn oogopslag was vol onverborgen haat.

‘Mijn werk kan ik best alléén afdoen’ grauwde hij mij toe.

‘Ik ben geen spion!’

Zijn blik bleef somber kwaad, en er lag dreigend wantrouwen in zijn harde trekken; eene rillende koude schoof over mijn rug, en toch hield ik mij kloek.

‘Ge wilt het met mij eens wagen? vroeg hij en grinnikte. Ik wil het probeeren; kom om negen uren bij den Kauwentoren.’

Vóór den gestelden tijd was ik op de aangeduide plaats. De bolronde maan blonk reeds boven de hoogste huizingen van Petit-Sevry, en deed de schaliën van den puntigen kerktoren glanzen; alle dingen stonden helder in het groenzilverig

licht vóór hun blauwdonker schaduw. Ik kroop weg tusschen het struikgewas achter den dikken Kauwentoren; na een wijl hoorde ik, niet ver van mij af, een schier onmerkbaar gefrutsel over den grond, het ruischen van voorzichtig aangeroerde bladeren, en soms het krakend breken van dorre takjes; onverwacht dook Bastien voor mij op van tusschen het loover, en ik kon een lichten angstkreet niet smachten.

'Langs hier!' gebood de sture vent zonder de minste hartelijkheid. 'Naar Grondregnies.' Gewoonlijk liep hij gedurende den klaarlichten dag de streek af, gekleed als een schooier, en speurde zoo op, waar de Pruisen zich bevonden. Belfort was nog in onze handen, en ook nog niet belegerd geworden; volgens men mij verteld had, bracht dit nu en dan in de Vaire-vallei een voorbijtrekken mee van vijandelijke troepen; een achterhoede was te Grondregnies gebleven. Bastien sloop onmiddellijk 't wijd Mirellebosch binnen, als iemand, die er al de verborgenheden van kent, en 'k had moeite om hem bij te houden. Gaarne wou ik vragen, wat er gebeuren moest, welk gevaar wij liepen, en of er nu werkelijk zou te schieten vallen, maar 'k vreesde al te zeer mij in de oogen van mijn weerbarstigen gezel dom kinderachtig aan te stellen, en zoo zijn wantrouwen te wettigen; zelfs meende ik soms, dat hij mij naar een eenzame plaats leidde om er den vermeenden spion met een kolfslag af te maken. Zonder eens te weifelen stapte Bastien immer voorop, en nam, tot mijn stijgenden schrik, de minste voorzorg niet om onze aanwezigheid te verduiken; hij sloeg de ruischende takken uit den weg, en toen we een rotshoogte beklommen, liet hij onder zijn vasten voet de kiezelsteenen luid reutelend naar beneden rollen; nu volgden wij een diep slingerpad, leidende naar den rand van het bosch, en altijd even fel klopten zijn gespijkerde schoenen op den steenharden grond.

De boomen deinsden in een ronde achteruit, en we traden als in een machtige domkerk, opgeklaard door de maan, die een doffe gloeilamp scheen, hangende aan een onmeetbaar hoog, gestarnd gewelf; we gingen nu naast elkaar, en onze schaduwen wandelden samen over een moskleed vóór

ons uit; we daalden in een vallei; de wepelte tusschen de boompijlers schoof toe, en de maan verdween achter het hout; een wijl nog ontwaarden we den rand der kruinen, als overgroote, uitgekartelde tooneelschermen, en allengskens omsloot ons volslagen duisternis. Ik liep met een hand tastend vooruitgestoken, verwarde telkens weer in de struiken, en het zweet droop van mijn aangezicht; om mij te richten moest ik nu en dan luisteren naar den stap van mijn makker, die mij scheen vergeten te hebben. Stillekensaan werd het opnieuw klaarder, als bij het opkomen van een triestigen morgend, en weldra onderscheidde ik weer de gestalte van Bastien; hij hield stil. 'Opgelet!' gebood hij. Voorzichtig slopen wij tot aan een weidevlakte, verzilverd onder het heerlijkste maanlicht. Een haas zat er te grazen. Hoe geruchteloos we ook genaderd waren, toch hadden we het schuwe dier gestoord; het verhief zich op de achterpooten, en spitste de ooren, terwijl het in onze richting keek; het deed plots een scharrelenden sprong, en was heen; het vluchtte naar Gondregnies toe; ik volgde het met den blik, en daar sloeg een geweldige onstelstenis mij schier het geweer uit de handen. Op een paar boogscheuten van mij af, in helderen maneschijn, stapte een Pruisische soldaat heen en weer. Het dorp lag achter een gordijn van fluweelachtig zwart gebladerte, en hier en daar glommen er lichtjes tusschen, als gloeiende nagelkoppen in dikke draperieën; dicht bij den grond liep de grauwe lijn der veldtenten.

Bastien trok mij achteruit, en gebood mij in kort afgebeten woorden een omweg te maken langs achter een jong dennenboschje en nader te sluipen over een wegelken door dicht schaarhout; zoo kon ik onopgemerkt tot vóór den schildwacht geraken. 'Mik goed' zei Bastien. 'Wat er ook gebeure, ik zal mijn man wel vinden'.

Ik vreesde mij flauwhartig aan te stellen, en vertrok zonder dralen, al was ik ook gestemd als iemand, die een moord wil plegen. Waarom vergezelde Bastien mij niet? Telkens ik een voet verzette, kreeg ik weer die bekende schokken in het hoofd, en ik kon eindelijk niet meer voort,

daar het mij scheen, dat met iederen klop in mijn hersens de lucht rondom mij met geweld open- en toesloeg. Ik hoopte, dat een onvoorzien toeval mij zou redden, kreeg een weinig opbeuring en trad verder; aanstonds verschrikte mij het gerucht van mijn eigen stappen, en langs alle zijden hoorde ik het naderen van schuivende voeten; het bosch geraakte heelemaal in beweging; allerlei dreigende gedaanten omgaven mij, sloten mij meer en meer in. Ik wendde mij om en wilde vluchten... Daar, op een tiental passen van mij af, werd de loop van een geweer op mij gericht!

Jacques Bastien stond tot aan de borst in 't laag houtgewas, en mikte... Hij was mij gevolgd, aangedreven door zijn wantrouwen; indien ik nog een enkel verdachte beweging deed, zou een kogel mij onvermijdelijk neerwerpen. Een onzeggelijke gruwel zonk in mijn hart, en meteen ging al mijn denkvermogen dood; werktuigelijk geraakte ik weer aan den gang; er was geen moed in mij, maar ook geen angst meer; ik handelde als een automaat. Rechtstreeks, zonder omweg, begaf ik mij naar de aangewezen kant van het bosch, en stelde mij in den schaduw van een iepenboom. De schildwacht was vooruitgetreden tot in het midden van het klaar verlichte grasplein, en wantrouwig loerde hij rond, greep zelfs 't geweer vast met beide handen, schietensgereed. Nu zag ik hem goed; het was de jonge, blonde soldaat, die eens zingend voorbijtrok op de baan van Villiers-la-Ville. Hij was weldra gerustgesteld en tuurde droomend naar de maan in den fonkelglanzenden hemel. Zacht, schier onmerkbaar, bracht ik mijn geweer aan den schouder; er trilde de minste roering niet in mijn zenuwen ik zou hem niet missen, en vlak in het hart treffen. Ik lei bedaard het hoofd wat op zijde, en de straal van mijn oog, na een luttel zoeken, stuitte over het mikpunt heen juist naast een blinkenden knoopte midden van de borst van den jongen..

Ik trok af, en met een doffen slag vloog de kogel door de tuniek van den soldaat; zijn wapen tuimelde neer; hij deed een sprong vooruit, bleef een oogenblik staan met wijd opengesperde armen, en sloeg achterwaarts neer.

Een luid getier warrelde omhoog, en fuziekengeknal

djakkerde los. In afschuw en vertwijfeling voelde ik, wat ik bedreven had. Ik moest mij heenspoeden, botste tegen de boomen, en 'k leed wreede pijn in de gewrichten van mijn knieën, die tegen elkaar knitsten, en mijn armen schudden zoo fel, dat ik schier mijn wapen op den schouder niet kreeg.

Ik was zeker reeds lang buiten gevaar, toen ik bij den kant van een kloof neerzeeg, en 'k weende, alsof ik een trouwen vriend vermoord had. God! God!

‘Lieb Vaterland, magst ruhig sein!’

III.

Jacques Bastien had mij geluk gewenscht over mijn behendig schot.

De Pruisen waren razend over dat voortdurend en verraderlijk afmaken hunner mannen, en ze wreekten zich onbarmhartig. Het vijandelijk leger omgaf ons, en in dichte drommen trokken de gelederen voorbij in de vallei, als door een uitgestorven streek; we moesten onze wapens en krijgsvoorraad zorgvuldig verbergen.

Zekeren nacht werd ik door mijnheer Zacharie gewekt, en hij leidde mij mee tot vóór het hoogste vensterken in den puntgevel onzer woning. 't Was buiten zoo pikdonker, dat we het Mirellebosch onder ons in de laagte niet konden onderscheiden, maar aan den horizont ontplooide zich een onmetelijke vuurwaaier boven wreed slaande tongvlammen; als gitzwarte paddestoelen teekenden zich eenige groote boomkruinen af op den gloed, en soms steeg het gelaai zoo hoog, dat de helleklaarte over 't omliggende geboomte zwiepte, en gloeiende gaten zichtbaar werden in de blakende brokkelmuren.

‘Gansch Moroy brandt af!’ zuchtte ik verbijsterd.

‘Als ze maar weten, wat onze scherpschutters verrichten, dan zal het ook gedaan zijn met Petit-Sevry’, voorspelde mijn meester ontroerd. ‘God beware ons voor de verklikkers!’

Den volgenden morgen was ons dorp in rep en roer; achter den Kauwentoren had men eene jonge vrouw vermoord gevonden! Ik liep ook kijken, en daar lag het lijk van Mariette

Rachel op het bedauwde gras: in een schuin hoekje bereikte het eerste zonnelicht het arm meisje, gleed over haar bronsleeren laarsjes, over de rozekleurige kousen, en speelde in 't gewribbel en dooreengeplooi van de half opgevlogen rokken, gelijkende met hun rood en wit op een overgroote, rijkbladerige bloem, die openging in den schoonen ochtend. Hoogerop was Mariette in de schaduw, en een aantal steenen lagen verstrooid om haar heen; drie zwarte strepen, uit drie steken, kronkelden over de zijden stof van het teerblauw lijveken; 't bloed had de helling gevolgd van het dood lichaam, was in een goeleken den berm afgevloeid recht naar een zandkuiltje; een arm was naar omhoog gewrongen en had het bebloed hoedje verkreukt; de andere stak zijlings uit, en de vingertoppen van het blank handje waren krampachtig in de mulle aarde gedrukt; het aangezicht was half afgewend, en een steen had het kinneken verpletterd.

Dien moord kon men de Pruisen niet aantijgen.

Mariette was een lichtzinnig meisje, die te Dijon als taveernemeid gediend had, en er werd verteld, dat ze daarna, bout en schaamteloos, te Villiers-la-Ville met Duitsche officieren geboeleerd had. De moeder van Mariette bewoonde achter het bosch een net huizeken; de deerne had er wellicht dien nacht geslapen, en zeker had men heur afgemaakt, toen ze zich bij de eerste klaarte terug naar de stad begaf. Dienzelfden dag nog deed het nieuws de ronde, dat Mariette de mannen van Moroy verraden had en ook die van Petit-Sevry.

IJselijke benauwdheid om hetgeen gebeuren moest neep mij den asem af; gelukkig bracht de postbode voor den avond het blijde nieuws mee, dat de Pruisen, als weggeveegd, uit de streek verdwenen waren. Ik kon weer mijn longen volzuigen, de armen zwaaien, levenslustig loopen en springen langs 's Heeren straten! Men verzekerde bij père Grégoire, dat ons leger een groote victorie behaald had, en de Pruisen gevlucht waren. We wachtten echter te vergeefs op een gelukstijding van 't oorlogsveld, en al ineens sloot de vijand ons weer in, zoodat ik mijn voornemen, het land te ontvluchten, moest opgeven.

De Kauwentoren, even buiten Petit-Sevry, was een vervallen, rond gebouw met een verbrokkeld schaliëndak; hij stond er afgezonderd en verlaten met zijn dikke muren, waarop een mensch zich kon neerleggen en verbergen. In geval van nood zou ik er een schuilplaats vinden; ik geraakte op den muur na vreeselijk werk, en maakte een sterke touwladder vast onder het dak; daar de toren onder breeder was dan boven hing de ladder in de ruimte, en ik bond er een zwaren steen aan om voortaan het erg zwieren bij het op- en afstijgen te beletten. Ik droeg in mijn schuilhoek een voorraad gedroogd vleesch en een groote veldflesch vol rhum; in tijden van gevaar zou ik het ginder dagen lang kunnen uithouden.

Zekeren noen spoedde ik mij eens naar het wijnhuis van père Grégoire. Plots werd mijn bloed koud in mijn lijf! Bij den omdraai der baan zag ik eenige Pruisische soldaten, doch zij bemerkten mij niet, daar zij voor mij uitstapten. Ik vlood terug, en weldra lag ik op mijn torenmuur na de touwladder opgetrokken te hebben. Eerst toen ik mij in veiligheid voelde, begon ik te schudden en te beven. Vlak vóór mijn aangezicht was er een reet tusschen de leien, en zoo kon ik een gedeelte van den omtrek bespieden. Niets verroerde, in het slapend bosch; toen het drie uren sloeg op het kerkuurwerk fladderde ergens een lawaai op van ruwe stemmen, gevolgd van een rumoerig geschreeuw, dat soms zweeg om weerom los te barsten, en na eenige oogenblikken vernam ik niets meer dan een klagende galm, die mijn toren naderde.

De Pruisen waren daar! Ze traden uit het hout op den aardeweg; hun gaan en keeren schemerde een wijl voor mijn oogen, en in mijn angst begreep ik niet seffens, wat ze voornemens waren. Allengskens werd het mij maar al te duidelijk. Op eenigen afstand, vóór acht soldaten in 't gelid, stonden Jacques Bastien en mijn arme meester Zacharie. Ze waren niet gekneveld en ook niet geblinddoekt, hielden het bleeke hoofd rechtop, en mijnheer Zacharie, die vrouw noch kinderen had, greep aanmoedigend de hand van Jacques, en bleef ze vastklemmen.

Meteen wist ik, wat voor angstig gekerm ik gehoord had;

Marie-Anne was heur man Bastien gevolgd; bedwelmd en verslagen had ze een oogenblik toegekeken en schoot nu vooruit.

‘Messieurs! Pitié! Messieurs! Pitié!’

Er was een geharrewar rondom heur; met een snok geraakte ze schier uit de handen; ze kromde het lijf voorover, en haar oogen puilden uit in het opgeheven en verwrongen gezicht.

Haar stem werd een geloei, doch nu en dan klonk er duidelijk tusschen: ‘Pitié! Messieurs! Pitié!’ Rukkende en duwende mannen sleurden haar een eind achteruit. Van ver mocht ze toezien, hoe de Pruisen de sluipmoordenaars terechtstelden.

De stem van een officier klonk ongeduldig. De acht soldaten brachten het geweer aan den schouder. Ik verborg het aangezicht in de persende handen. Een enkele losbranding kraakte met een kletsenden weergalm in 't geboomte om den toren.

Diep wee scheurde mijn hart, en mijn gedachten vielen stil. Er was zeker reeds een lange tijd heen, toen mijn blik gevallig door de spleet tusschen de leien naar buiten zworf, en op de twee lijken stuitte, wat mijn gruwel weer deed ontwaken. De oude Bastien lag voorovergestuikt, en 't was, of hij in een laatste stuiptrekking met de vingers aan zijn bloedend hoofd had willen raken; mijnheer Zacharie lag op den rug; zijn oogen waren half geloken, en hij scheen zachtjes te glimlachen. Nooit had hij een geweer opgenomen, en toch had men hem zoo wreed vermoord! Waarom? Een rilling vloog over mijn lijf, omdat ik plots meende te begrijpen. Mariette had mij voorzeker aangeklaagd, en mijn meester had zijn leven voor het mijne geofferd. Woede en vertwijfeling grepen mij aan; ik was niet meer laf! Ik wilde sterven, maar niet tegen een wegberm weerloos doodgeschoten worden! Ik wilde vallen met het wapen in de vuist! Plots hoorde ik een keelgelach; twee Pruisen onder de boomen wezen gekscherend naar mijn schuilhoek!. Voorzeker waren ze zooeven stillekens in den toren gekomen, en het een of het ander had er mijn aanwezigheid

verraden. Ik keek rond. Ja, van beneden kon men heel goed ontwaren, hoe mijn touwladder aan een stutbalk vast was. Snel maakte ik den knoop los, maar door een bruske beweging van mijn elleboog stiet ik den steen, die op den muurrand lag, naar beneden, en bliksemsnel werden mijn koorden meegerukt Ik lei mij terug neer, wachtende op hetgeen gebeuren zou. Weldra hoorde ik de beide soldaten onder mij, en ik verstond gedeeltelijk, wat ze zeiden. ‘Haha! De vogel heeft zich zelf in de kooi gesloten! We zullen naar het dorp loopen en eenige makkers bijhalen!’ Een oogenblik later ijlden ze weg langs het Mirellebosch.

De vijand zou mij niet levend in handen krijgen! Er was een nieuw mensch in mij geboren! Maar ik mocht niet lang nadenken; ik richtte mij op, hield mij over den afgrond gebogen, een enkele weifeling, en ik sprong! ...

IV.

Wat ik verhaal is werkelijk gebeurd, en dat alles heb ik beleefd - op mijn manier; met tijd en namen ben ik echter een beetje in de war.

Onmiddellijk na 1870 bewoonde ik een dorp van Zuid-Vlaanderen, en bracht er zekeren avond door met een Groot-Luxemburger, die mij op aangrijpende manier vertelde, wat hem in Frankrijk wedervoer gedurende den krijg; - dagen lang had hij zich op een toren verborgen, doch *hem* had men niet ontdekt.

Ik had met gretige aandacht geluisterd, en was laat thuis gekomen; mijn huisgenooten verzekerden mij, dat ik in den nacht geroepen en getierd had, en hun kloppen en buischen op mijn kamerdeur kon mij niet wakker krijgen, tot ik met een luiden gil uit mijn bed was getuimeld.

En nu griezel ik er nog steeds van, als ik iets van een oorlog lees;

‘Als menschen men slacht lijk dieren!’

REIMOND STIJNS.

[Verzen]

April.*

I.

Ik zag het wel:
- de knoestige hagen
vol tuilkens groen gestoken,
tril-groen, lijk bloeisel, dartel-hel...
- Ik zag het wel!

Nieuw kruid, versch gras
allangs de vaarte
in eens pril opgeschoten
al overal, - ik zag het ras -
nieuw kruid, versch gras.

Het twijgenspel
het wekt de hoven;
- roeden met groene bloemen
en gouden knoppen;
- ik zag het wel,
dat twijgenspel.

En wakker wordt
in 't zoen-licht alles,
- Een vleugel... rits! - Wie zong er?
Een lied over de wereld stort
die wakker wordt.

- En wilde ik gaan
gerust en stille
lijk oude menschkens gaan
- in 't zonneken stillekens gaan;
en wilde ik gaan

* Uit een te verschijnen bundel '*de Getijden.*'

- en kallem zijn -
in 't weer weer warrem,
met vollen teug innemen
't verjongend gouden medecijn;
en kallem zijn,

heel trage gaan,
heel trage droomen dragen
al ademend
den adem en den geurgen lach
van Lentedag....

- mij bruist de geest!
en lijk een vlagge
die fladdert en draait in 't waaien
zwenkend en zwijmlend in 't zonnefeest,
mij bruist de geest!

Mij heeft de Lent!
En 'k drink me dronken
aan 't tochten van herleven
dat toovrend over de aarde rent!
mij heeft de Lent!

Mij heeft de Lent!
En 'k zie me zalig
aan 't jeugd-gelaat van alle kanten
glorende alweer naar ons gewend!
Mij heeft de Lent!

Mij heeft de Lent,
en 'k zing om haar,
en al wat zingt in bloesem,
in aarde, in lucht, in licht... ik ben 't
Mij heeft de Lent!

1900

II.

Pluizelpluimekens warrelwiegen,
schuinsche vliegen
het ijle door.
Sneeuwezierkens draaiend dralen,
dichte dalen
van 't wolkgesmoor.

Spranklend spelle van rondedansen,
vlokkenkransen
bijeen, uiteen,
zwirrelzwieren, zutekens zwevend,
zilvrig bevend
weer hier, weer heen.

Maar de zonne doorsteekt de wolken
als met dolken
van gestraal.
En de vlokskens, zotte en kleene...
- sst! ... verdwenen
al allemaal.

III.

Het middaglicht en 't windeken
die zingen saam een liedeken,
- tiereliere din don dijne.
't Is April van zonneschijne,
tiereliere dindondon.
't Is April van goede zon.

In de botten 't merelken
flierenfluit zijn liedeken,
- kwiereliere gierelgoere -
in het windeken zijn toeren,
kwiereliere gierelgon,
in de zege van de zon.

Eendjes.

Op waterblauwte koud lijk staal
de sneeuwwitte eendjes allemaal

ze roeien deftig achtereen
en duiklen onder een voor een,

en schuddestaarten, slaan op 't nat
hun vlerken dat het parels spat;

en 't een het jaagt en 't ander 't vlucht,
en een, 'en enkel, in de lucht

dat vliegen gaat en in 't geboomt
in 't naakt getak te nauwe koomt,

en valt weer op den vijverboord
bij 't platpootvolksken van zijn soort;

- en een dat waggelt naar den plas,
en een dat sukkelt weer op 't gras!

En allen maken ze kwaak kabaal
die ernstige eendjes allemaal!

Balder.

Als Balder dwaalt door 't babblend Lentebosch
dan streelen als geheven palmentwijgen
zijn handen en zijn hoofd; de bloemen nijgen
om zijne voeten - bloemen zelve in 't mos.

De woudenmeisjes uit het loofgetros
steken 't gelaat, en zien hem na, en zwijgen
angstig en blij, vergetende haar eigen
schoonheid om hem, den schoonen God in 't bosch.

- Maar Balder sterft, - de Blinde velde hem!
De vogels snikken met gebroken stem;
de droeve rozen weenen tranen bloed.

En Nanna naakt, en zoekt langs duinen, dalen,
langs overal heur Lief zoo vroed, zoo goed.
- En om haar klagen voolt de zon haar stralen.

De Parel.

Verscholen in de diepste diepte ligt
de parel blank, geheim als een gedachte;
- verloren klank, van als er englen lachten,
versteend gedroppeld uit het hoogste licht...

Wat willen heeft den zoeker zoo gericht
door 't werend water heen in strijdend trachten
naar de enkle plaats waar sluimrend, maagdlijk ligt
in eeuwgen nacht, de schoone schat te wachten?

- Door de verwikkeling van wereldwegen,
mijn Parel mijn, ben ik tot u gekomen.
Ik zag U! 'k voelde om mij den reinen zegen
van uw lief leven! 'k Stond midden in droomen!
Toen was 't dat ik mijn ziele spreken hoorde:
- En 'k wist dat heel uw wezen me behoorde!

EDMOND VAN OFFEL.

Kerstening van heidensche zaken, vooral in verband met Boom- en Bronvereering in België.

In de *Geschiedenis van den Godsdienst der Germanen* (bl. 144), wordt door den schrijver, D[r] CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, het oordeel uitgesproken, dat over 't algemeen bij de eerste Germaansche volken, die tot het kristendom zijn toegetreden, het heidendom geen krachtige tegenweer heeft geboden.

Ook Prof. PIRENNE is het daarmede eens: 'L'Eglise n'eut pas à y combattre (in onze gewesten nl.) une forte opposition nationale. On ne voit nulle part que les dieux païens y aient trouvé contre elle des défenseurs très décidés.'(1)

Ik heb geen enkele reden om dat oordeel tegen te spreken en wensch enkel deze vraag te stellen: Was die toetreding tot het kristendom wel een echte bekeering? Was het niet, geruimen tijd, bij velen eerder schijn dan werkelijkheid? En werd dit, door het sedert Gregorius den Groote gevolgde bekeeringsstelsel zelf, niet eenigszins in de hand gewerkt? Ik spreek niet eens van koning Clovis, die ons reeds 100 jaren vroeger een voorbeeld gaf van een dergelijke onoprechte bekeering, zooals uit zijn latere daden genoegzaam is gebleken. De brief van paus Gregorius den Groote aan den abt Mellitus van Canterbury, zijn geloofszendeling bij de Angelsaksen, schijnt mij van aard om op breede schaal zulke schijnbekeerden aan te kweeken. Ook hij had tot dan toe de geloofsverkondigers voorgehouden,

(1) *Hist. de Belgique*, I. 15.

zonder aarzeling, de heidensche goden te vernielen, hun tempels om te werpen, hun heilige boomen uit te roeien, maar thans had hij ingezien, dat er met ruw geweld weinig te bekomen was, en er een korter en zekerder weg bestond om de Germaansche volken tot het kristendom te brengen. Ziehier dan wat hij aan Mellitus schreef: 'Zeg aan Augustinus (bisschop, die in 596 met 40 Benediktijnen in Engeland aangeland was) tot welke overtuiging ik, na lang nadenken, aangaande de bekeering der Angelsaksen ben gekomen. Men zal de heidensche tempels bij dat volk volstrekt niet afbreken, maar wel de afgoden daarin vernielen; men make wijwater en besproeie daarmee den tempel, richte altaren op en steke er relikwiën in. Want zijn die tempels goed gebouwd, zoo moet men ze van den afgodendienst tot de ware godsvereering omscheppen, opdat dit volk, als het zijn kerken niet ziet verwoesten, zijn dwaalbegrippen uiterharte aflegge, den waren God erkenne en des te liever op die plaatsen vergadere, waaraan het gewend is. En dewijl de Angelsaksen bij hun godenoffers veel stieren plegen te slachten, zoo dient ook dat gebruik in een of ander kristelijk feest veranderd te worden. Zoo zullen zij zich op den dag der kerkwijding of op feestdagen van heilige martelaars, wier relikwiën in hun kerken berusten, rondom die voormalige afgodentempels, hutten van boomtwijgen optimmeren, om daar, tot Gods eer, dieren te slachten en op te eten, in plaats van ze den duivel te offeren. Want, wordt hun eenige uiterlijke blijdschap gegund, zoo zullen zij des te meer geneigd zijn zich aan de innerlijke vreugde (der bekeering) over te geven. Ruwe gemoederen in eens van alles te berooven, dat is onmogelijk, daar ook degene, die den hoogsten sport wil bereiken, stapvoets en niet door sprongen in de hoogte komt.'

Die wijze maatregel van paus Gregorius getuigt stellig van zijn verreikenden zienersblik en heeft de bekeering onzer voorouders voorzeker bespoedigd. Zonder hun overtuiging groot geweld aan te doen, konden zij een nieuwen godsdienst aanvaarden, die op een zeer behendige wijze het oude in een

nieuw kader, voorzien van een nieuw etiket, wist te plaatsen, en zoo hun oude zeden en gewoonten, in een eenigszins anderen, veredelden vorm liet voortbestaan.

Dat er met ruwe middelen minder te verkrijgen was, heeft de H. Amandus eenige jaren later ondervonden: ‘Plus zéléque prudent, zegt PIRENNE, St Amand crut pouvoir brusquer la conversion de ses ouailles. Le roi (Clotaire II) ayant, sur son conseil, décrété le baptême obligatoire, le peuple se souleva, et Amand découragé quitta la Flandre.’

Het praktische aanpassingsstelsel van paus Gregorius zou veel beter uitslagen opleveren. Het ware niet moeielijk hier aan te toonen, zooals ik reeds in 't bijzonder voor het Allerheiligen- en Allerzielenfeest heb gedaan(1), hoe door de toepassing van dit stelsel een aantal kerkelijke feesten geheel of gedeeltelijk in een heidenschen grond wortelen, zoodat het luttel moeite kost de heidensche kern weer boven te halen.

De Germaansche afgoden werden eenerzijds tot duivels vervormd, anderzijds zien wij b.v. Wodan herleven als aanvoerder van de Wilde Jacht, alsook in onze heilige schimmelrijders, St.-Maarten en Sinter-Klaas, die evenals Wodan op zijn ros Sleipnir, op hun schimmel gezeten en gehuld in een wijden mantel, door de lucht varen en langs den schoorsteen de huizen binnendringen, om geschenken uit te deelen.

In den kristelijken drakendooder St.-Joris vindt men eenigszins den roodgebaarden Donar-Thor met zijn hamer terug.

Thans mag ik daar evenwel niet nader op ingaan. Ik wil enkel doen uitkomen, hoe bewust accommodatiestelsel, hoe uitnemend anders geschikt om nieuwbekeerden te vormen, noodzakelijkerwijze, mijns dunkens, tot veel schijnbekeeringen moest leiden. Het volk, ja, had den waterdoop ontvangen en zijn goden afgezworen om den eenigen, waren God der kristenen te erkennen, maar ook om Hem te dienen?

‘A la fin du 8^{me} siècle, il n y avait plus de païens en

(1) Zie *Volkskunde*, XIV. bl. 133 vlgg. en 173 vlgg.

Belgique, zegt Prof. KURTH in zijn *Manuel d'Hist. de Belgique*, p. 26. 'Tout le monde connaissait et adorait le vrai Dieu.'

Ik ben zoo vrij te denken, dat de God der kristenen met de adoratie van de meeste bekeerde Franken van dien tijd zeker bitter weinig zal gediend geweest zijn. Toen St. Amandus bisschop was geworden, liet hij na 3 jaren mijter en staf varen, 'dégoûté par la grossièreté et l'apathie de son clergé barbare(1).' En als zulks met het groene hout geschiedde, wat is er dan van het dorre te denken? Het is waar dat feit dagteekent van het midden der 7e eeuw, maar 100 jaar later (in 743) had de kerkvergadering van Leptine plaats, en daar werd in 't licht gesteld hoe hardnekkig het volk ondanks zijne bekeering, nog steeds aan zijn oude, heidensche voorstellingen en gebruiken bleef vasthouden. Onder den titel *Indiculus superstitionum et paganiarum* stelde die synode een kort begrip samen, verdeeld in 30 hoofdstukken, van al de heidensche bijgeloovigheden en praktijken, waaraan het bekeerde volk zich voortdurend schuldig maakte. De oude Germanen vereerden vooral de gesteenten, de boomen en de bronnen; blijkens den *Indiculus* hadden zij dien driedubbelen Kultus nog niet verzaakt.

Uit het 8e hoofdst. *De sacris Mercurii et Jovis* blijkt zelfs dat menigeen zijn oude goden nog diende.

En wordt door het feit dat in de volgende eeuwen de synoden telkens daarop terugkomen, niet genoegzaam bewezen dat het volk aan dat euvel bleef mank gaan? Geen wonder overigens, aangezien de toenmalige Kerk, om rasscher vorderingen te maken door haar bekend aanpassingsstelsel, zich bevredigde met de kern te bemachtigen, zonder zich met de schelp veel in te laten. En als ik overdenk wat al heidensche begrippen en gebruiken er nog heden ten dage bij ons volk voortbestaan: boom- en bronkultus, mythologische wezens, waarzeggerij en tooverij, bijgeloovige praktijken bij bedevaarten, paardenrennen met zegening der paarden, dierenoffers, bezweringen en zegenspreuken, St. Jans- en St. Pietersvuren, amuletten, enz. enz., en daarbij overweeg dat de tegenwoordige

(1) PIRENNE, t.a. pl., 15.

geestelijkheid niets of bijna niets doet om dien toestand te veranderen, terwijl er daarentegen priesters en kloosters gevonden worden (ik noem enkel de abdij van Affligem), die gelukkig zijn de stoffelijke voordeelen daarvan op te strijken[1], dan moet ik wel tot het besluit komen dat men in vroegere eeuwen, ondanks den oproep der synoden, er zich evenmin ernstig heeft op toegelegd, om die overblijfsels van het Germaansche heidendom te doen verdwijnen.

Tot beter verstand van hetgene volgt, achtte ik die lange inleiding min of meer noodzakelijk. Reeds tweemaal wees ik op de boom- en bronvereering der oude Germanen en 't is hoofdzakelijk hierbij dat ik wat langer wil stilstaan.

I.

Dat de stroomen, rivieren en bronnen, evenals de bosschen en sommige boomen aan de Germanen heilig waren, is van algemeene bekendheid. Eenige geloofspredikers en kerkhoofden deden wel heilige boomen omhouwen (zooals St. Bonifacius deed met den heiligen eik bij Geismar aan den Edder) of zelfs geheele bosschen uitroeien (als de bisschop Unwan van Breinen, in de 11^{e} eeuw)[2], doch men ging gemeenlijk eenvoudiger te werk. Soms poogde men het volk diets te maken dat het spookte op of rondom den boom, of dat de heksen daar hun vergaderingen hielden of hun sabbath vierden. Een soortgelijke linde vindt men te Denderleeuw, op een eenzaam veld; een andere van dat slag, de eeuwenoude Meire-linde, bestaat te Bachte Maria-Leerne[3].

Het gewone middel was echter de kerstening van den boom, meestal een linde of een eik; er werd een kruis- of heiligenbeeld, doorgaans een Mariabeeld aan den stam bevestigd, en zoo nam het den schijn aan, alsof de vereering op het beeld overging. Vaak lieten de geestelijken, vooral de kloosterlingen dan het gerucht verspreiden, - zelf brachten zij door woord, sermoen en schrift er het hunne toe bij, en de

(1) Zie *Volkskunde,* XIV. 213 vlgg. en XV. 70 vlg.
(2) VAN DEN BERGH. *Nederl. Mythologie,* bl. 380.
(3) *Biekorf,* V. 289.

volkstraditie maakte er zich meester van, - dat er op zekeren dag op een wonderbare wijze, tusschen de takken van die linde of genen eik, een Mariabeeld was ontdekt geworden, dat de vinder het beeld naar zijn woning of naar de dorpskerk had willen overbrengen, maar 's anderendaags was het uit de kerk verdwenen en teruggekeerd naar den boom. Dat feit had zich tot driemaal toe herhaald, waaruit duidelijk bleek dat Maria op die plaats, aan dien boom wilde vereerd worden. Zulke mirakuleuze beelden bestaan thans nog, o.a. te Pulderbosch, Putte, Wijnegem, (*O.L. Vr. van den vruchtbaren Wijngaard*), te Nieukerken (*O.L. Vr. ten Bossche*), te Eekloo (*O.L. Vrouw-ten-Doorn*), te Ertvelde (*O.L. Vr. van Stoepe*), te Deerlijk (*O.L. Vr. ter Ruste*), te Lendelede (*O.L. Vr. van Bergkapel*), te St. Andries (*O.L. Vr. van het Boomken*) en te Kerkom.

O.L. Vr. in het Hammeken (Sempst) hing aan een wilg op den oever der Zenne. Eens bleven schippers aldaar met hun schip vast liggen. Geen middel om het nog in beweging te zetten, tot dat zij het Mariabeeld aan den wilg ontdekt en dan ook vereerd hadden.(1).

O.L. Vr. van Borgersteen (S^{te} Katelijne-Waver) hing in de 18^{e} eeuw eveneens aan een boom. Een boer, te paard aan den boom gekomen, bleef bewegingloos staan en kon niet verder. Hij bond het paard aan den stam vast en ging zijn ouders verwittigen. Deze ontdekten de Madonna, maakten het paard los en gingen heen. Men bouwde er een houten, later een steenen kapel. Een deel van den omgehouwen boom staat thans achter het altaar, de rest op het oksaal.(1)

Somtijds was de oorsprong van het Madonnabeeld, naar de sage luidde, nog wonderbaarder: toen men den omgehouwen eik, beuk of linde, aan 't splijten of zagen was, kwam het beeldje uit den stam te voorschijn. Zulks gebeurde o.a. te Kerkom, te Lendelede, te Deerlijk, te Klinge, te Wijnegem, te Foy-Notre-Dame.

Een legende van denzelfden aard wordt te Maastricht

(1) SCHOUTENS, *Maria's Brab.,* 166 vlg.; *Maria's Antw.* 147 vlg.

(1) SCHOUTENS, *Maria's Brab.,* 166 vlg.; *Maria's Antw.* 147 vlg.

aangetroffen, waar uit een opengespleten noteboom, door een kind geplant, een gekruiste zwarte Christus voor den dag kwam, die heden nog berust in de St. Martinuskerk te Wijk-Maastricht.(1)

Nog eigenaardiger is de legende van het H. Kruis te Assche: Een arme vrouw, door joden uitgekocht, had op Paaschdag de H. Hostie heimelijk weggeborgen om ze in hunne handen te leveren. Onderweg, door berouw gekwollen, stak ze de hostie in de holte van een verdroogden els. En zie! dadelijk schoot die boom weer twijgen en bladeren uit. Nu kwam men van alle zijden naar dat wonder zien. De boer, op wiens akker de els stond en wiens vruchten door de toegestroomde menigte erg beschadigd werden, deed den boom omhouwen. Maar toen men nu aan 't kappen en klieven ging, vielen al de spaanders kruiswijze over elkander! De pastoor liet uit die spaanders een kruis vervaardigen, dat in de kerk te Assche werd bewaard. Toen nu, eenigen tijd later, een ongeloovige boer van Assche, aan bedevaarders verklaarde dat hij aan dat kruis niet meer geloof hechtte dan of er een kruis op zijn notelaar zou staan, zag hij tot zijn verbazing dat er schielijk een gekruiste Christus tusschen de takken van zijn noteboom verscheen. 't Is dat H. Kruis, vertelt men, dat thans nog te Assche vereerd wordt.(2)

Bekend is ook *O.L. Vrouwe ter Zwaluwen* van Gent. Een Mariabeeld, tijdens de godsdienstige beroerten der 16e eeuw ergens verborgen, werd later niet meer teruggevonden. Men zag echter, dicht bij Gent, dagelijks een menigte zwaluwen rondom een ouden eikeboom vliegen. Door nieuwsgierigheid gedreven, ging men den boom onderzoeken, en men ontdekte er een beeld van O.L. Vrouw.(3)

Tal van in ons land vereerde Mariabeelden werden aan boomen, soms ook wel te midden van een bosch gevonden, in welk laatste geval ze natuurlijk moesten dienen om het heele bosch te reinigen en te kerstenen. Ik wil

(1) *Volkskunde*, V. 191.
(2) D. De Grave. *Gesch. van Assche*, 435 vlgg.
(3) Schoutens. *Maria's*(*Oost-*) *Vlaanderen*, 74.

hier enkel diegene vermelden, waarvan de naam op dien oorsprong wijst.[1]

1) *O.L. Vr. ten Boom* (te Boom);
2) *O.L. Vr. van den Boom* (te Piétrain);
3) *O.L. Vr. van het Boomken* (St. Andries);
4) *O.L. Vr. van de drij Boomkens* (Westmalle);
5) *O.L. Vr. van den Schreiboom* (Gent);
6-7) *O.L. Vr. ter Linden* (Aalst en Herdersem);
8) *O.L. Vr. ten Eik* (Tongerloo);
9) *O.L. Vr. ten heiligen Eike* (Beerse);
10) *O.L. Vr. van Jezukenseik* (Overijsche);
11) *O.L. Vr. ter Eecken* (Klinge);
12) *O.L. Vr. ten witten Tak* (eik met een witten tak. - Ronse);
13) *O.L. Vr. ten Bukenboom* (Lommen);
14) *O.L. Vr. in 't Olmken* (Kortrijk);
15) *O.L. Vr. van Kerselaar* (Edelare);
16) *O.L. Vr. van goeden Wil* (*g*) (Duffel);
17) *O.L. Vr. ten Populier* (Herdersem); aldus in de oude Kerkrekeningen, thans genoemd *O.L. Vr. ter Nood*, ook wel het *Koortskapelleken.*
18-20) *O.L. Vr. ten Doorn* (Eekloo, Mooregem en Heffen);
21) *O.L. Vr. van Bremkapel* (Putte);
22) *O.L. Vr. ter Druiven* (Aalst);
23) *O.L. Vr. te hoogen Wijngaarde* (Diest);
24) *O.L. Vr. in den Wijngaard* (*sbosch*) (Veerle);
25) *O.L. Vr. in den Bosch* (Wolverthem);
26) *O.L. Vr. ten Bosch* (Kontich);
27) *O.L. Vr. ten Bossche* (Nieukerken);
28) *O.L. Vr. van het Raspaillebosch* (Grimmingen);
29) *O.L. Vr. ter Warande* (Wijnkel);
30) *O.L.V. van de Warandekapel* (Heule).

Men zou er misschien nog de Antwerpsche *O.L. Vr. van 't Staaksken* (boom of staak) uit de hoofdkerk mogen bijvoegen.

(1) Mijn lijstje is zeker zeer onvolledig; ik geef wat mij bekend is.

De nummers 21 en 30 doelen weer op een nieuwe wijze van kerstening: in stede van een heiligenbeeld aan een bepaalden boom of ergens in het bosch omhoog te hangen, bouwde men in de onmiddellijke nabijheid van den boom of in het bosch een kapelletje, aan O.L. Vr. of aan een heilige gewijd. Ziehier nog eenige, mij bekende dorpen, waar een kerk of kapel gebouwd werd in een bosch, of waar althans te dien tijde een bosch gelegen was:

1) Buggenhout (*O.L. Vr. van VII Weeën*; in een uitgestrekt bosch);

2) Ertvelde (de Stoepekapel in een eikenboschje);

3) Drongen. - Een Mariabeeld, uit het klooster van Teroanen, ontevreden omdat zij aldaar niet meer vereerd werd, verplaatste zich zelve op den kerkmuur, en wanneer men haar wegnam, keerde zij er terug. Twee duiven kwamen toen met wierook aangevlogen en men besloot die duiven in hun vlucht te volgen en dàar, waar ze zouden stilhouden, het beeld over te voeren. De duiven vlogen naar een wildernis te Hulsterloo, en begonnen daar, op een boom, een nest te maken. Het Mariabeeld werd naar die plaats gedragen en men bouwde er later, haar ter eer, eene kerk. Thans berust dat mirakuleuze beeld in de parochiekerk van Drongen. Zoo luidt de sage.(1)

4) Loochristi. - Het Mariabeeld, thans in de Kerk berustend, werd vroeger vereerd in het zoogenaamde ‘Loobosch’.

5) Nazareth. - Volgens de overlevering verkeerde een rijke heer, in het groote bosch, dat zich eertijds over die gemeente uitstrekte, op zekeren dag in doodsgevaar. Op eens zag hij aan een boom het beeld van O.L. Vr. hangen en hij beloofde aldaar, te harer eer, een kapel te bouwen, indien hij aan 't gevaar mocht ontsnappen. Hij ontkwam het inderdaad, maar wilde later zijn kapel op een half uur afstand bouwen; doch zie, 's nachts waren de bouwstoffen verdwenen en overgebracht naar het bosch, waar de heer het mirakuleuze beeld

(1) SCHOUTENS, t.a. pl., 45-48.

had gezien. Bovendien vond men dàar een rooden draad gespannen, die het plan der bidplaats aanwees.(1)

Ook *O.L. Vr. ten Bossche* (Nieukerken) van wie boven reeds sprake was, teekende door een roodzijden draad het plan van haar kapel af.(2)

Er was voor de boomen, die door 't volk hoog vereerd werden, nog een ander middel van kerstening; men beweerde dat zij door een heilige geplant waren. Zoo vertelt de sage omtrent verscheidene heiligen, dat zij een dorren stok in den grond staken, die dadelijk twijgen en bladeren uitschoot en tot een mooien boom opwies. Ik noem b.v. St. Gommarus (Lier),(3) St. Rombout (Mechelen), St. Wijen of Guido (Anderlecht), Ste Alena (Vorst), Ste Ermelindis (Meldert, bij Tienen), St. Joannes Agnus (Tihange).(4)

Ook nog op St-Amandsboom (Knesselare?) wil ik hier wijzen. De boogschutter, die het op St-Amands leven gemunt had, wou ditmaal zijn boog fel spannen en zette hem met 't eene uiteinde op den grond. Doch nauwelijks had het hout den grond aangeraakt of het drong er in, begon terstond bladeren te schieten en wies als een boom in de hoogte.(5)

Deze en andere wonderverhalen werden verteld omtrent zekere boomen, die bij 't volk in hoog aanzien stonden, ten einde aldus aan die boomen een soort van wijding te geven, die de vereering eenigszins wettigde.

Het ‘Elterken’ of ‘Gewijden boom’ van Elsene, die zijn naam aan een der straten van die Brusselsche voorstad heeft

(1) SCHOUTENS, t.a. pl. 120.
(2) Dat mirakel werd op ettelijke plaatsen herhaald, o.a. te Alsemberg, Laken, Hakendover, O.L. Vrouw-Lombeek, Lebbeke, Schelle, Tongeren-Freeren.
(3) Gemeenlijk zegt men evenwel dat hij een afgezaagden boom weer samenbond, zoo dat diens groei dadelijk hernam; dat is zelfs de oorsprong van zijn patroonschap tegen de breuken.
(4) Men denke hier aan den legendarischen stok van St. Kristoffel, alsook aan de sagen van Tanhäuser en van Heer Danielken.
(5) WOLF, *Niederl. Sagen*, n^{o} 571.

geschonken,[1] kan ik hier bezwaarlijk onvermeld laten. Door zijn ligging, gansch afgezonderd, op een hoogte nabij Soniënbosch, moest hij de aandacht tot zich trekken. Ook is het bijna zeker dat zijn vereering opklom tot den heidenschen tijd. Het was een linde, waaraan de menigte een buitengewone geneeskracht toeschreef. Telkens na regen, bracht men de koortsachtige kinderen onder den boom: het afdroppelend nat zou onfeilbaar de koorts verdrijven. De kerstening bleef niet uit: jaarlijks begaf zich op den Woensdag der Kruisdagen, de geestelijkheid van St-Gudulakerk, na een bezoek aan de kapel van Elsene, naar het 'Elterken', waar een Karmeliet, in de open lucht, een sermoen deed.[2]

Thans nog op onze dagen, is er geen enkel Vlaamsch dorp, waar niet ergens aan een eenzamen weg, of aan den zoom van een boschje, aan linde of eik, olm of beuk een Mariabeeldje te vinden is.

Doch ook echte boomkultus, buiten alle kerstening om, werd en wordt er steeds aangetroffen. Zoo spreekt ons de Brabander LOD. VAN VELTHEM (in 1304 priester te Sichem, in 1313 pastoor te Velthem) in zijn *Spieghel Historiaal* (Boek IV. Cap. 57) 'Van ere eycken die men anebede', tusschen Diest en Sichem. Deze werd door vele zieken bezocht, waarna zij er hun *scerpe ende staf* als offers aanhingen.

De schrijver, die als priester te Sichem de zaken van nabij kende, zegt wel dat de eik 'alse een cruse gewassen stont,'[3]

(1) *Rue de l'Arbre bénit.* 'Commence Chaussée d'Ixelles, zegt E. BOCHART (*Dict. hist. des Rues de Brux.*) finit à l'arbre qui lui donne son nom. Cet arbre en a remplacé un autre qui, au Moyen âge, avait longtemps été l'objet de la vénération des habitants des campagnes.'

(2) REINSBERG-DÜRINGSFELD, *Calendrier belge*, J. 338 vlg. Reeds in 1227 heette die boom *Elterken.*

(3)
In desen tiden was ganginge mede,
Tuscen Zichgen ende Diest der stede,
Rechte bina te middewerde; (*halfweg*)
Daer dede menich sine bedevarde
Tot ere eyken, dat si u cont,
Die alse een cruce gewassen stont,
Met twee rayen gaende uut;
Daer menich quam overluut,
Die daer ane hinc scerpe, ende staf
Ende seide: Dat hi genesen wer daer af.

zonder daar echter eenige kristelijke beteekenis aan te hechten; verder gewaagt hij van heiligenbeeld noch kapel en noemt de bedevaarders ronduit dwazen. Zij dachten, zegt hij,

> ‘Dat si van den boem genasen.
> Aldus so quamen daer die dwasen.’

VAN VELTHEM doelt hier hoogst waarschijnlijk op den vermaarden, ouden eikeboom van Scherpenheuvel, dat destijds afhing van Sichem. Nu, volgens andere getuigenissen hing er reeds in de 14e eeuw een Mariabeeld aan dien eik; men mag er uit afleiden, dat de kerstening eerst na VAN VELTHEM'S dood heeft plaats gehad. Dat is echter in tegenspraak met een Schepenenakte van Sichem (van omstreeks 1409), waarbij verklaard werd dat de Madonna reeds lange jaren aan den eik gehangen had en bekend was wegens haar vele mirakelen. Bestaat die akte dan werkelijk? De getuigenis van LOD. VAN VELTHEM schijnt mij hierin vertrouwbaarder: na de kerstening van dezen boomkultus kon een priester die bedevaarders toch geen ‘dwazen’ meer noemen. Een zonderling mirakel kwam den roem van 't beeld nog vergrooten: Omtrent 1514 vond een schaapherder het mirakuleus beeldje naast den eik op den grond liggen. Hij nam het eerbiedig op en wilde het naar huis dragen, maar op hetzelfde oogenblik stond hij als aan den grond vastgenageld, zonder nog een vin te kunnen verroeren. Zijn meester, ongerust, vond hem daar staan en nauwelijks had deze hem het Mariabeeldje afgenomen en terug aan den boom gehangen, of de schaapherder voelde zich vrij.

't Is bekend dat men ten tijde van de aartshertogen Albrecht en Izabella den eeuwenouden wondereik van Scherpenheuvel geveld heeft. Uit een stuk van den stam - het grootste gedeelte werd aan de Aartshertogen geschonken - heeft men toen Mariabeeldjes gesneden, die thans nog als mirakuleuze Madonna's bewaard en vereerd worden, o.a. te Antwerpen, Herenthout, Lier (twee: kapel van St-Petrus en

Predikheerenkerk), Mechelen, Tongerloo (aldaar verdwenen), en Wiekevorst.[1]

Vóor twee eeuwen, zegt SLOET, ging men van Deventer en elders ter bedevaart naar een heiligen boom bij het Frieswijk te Raalte. Mr VAN DOORNICK, in zijn *Bijdrage tot de Gesch. van Overijsel*, deelt mede dat bekend was gemaakt ‘die exorbitante ende noch dagelijcx toenemende superstitien omtrent dien heiligen boom’. Omstreeks 1670 dan schijnt hij weggeruimd te zijn. - Nog staat te Bergharen, zegt hij verder, tusschen Maas en Waal, de heilige linde, waaraan voor eenige jaren eene bus hing met het opschrift: Gedenk den armen.[2]

En is deze oude bijgeloovigheid (circa 1700), uit het Poperingsche, wel iets anders dan oude heidensche boomververeering:

> ‘Stroy-banden aen boomen binden,
> 't Zij aen eycken of aen linden,
> Met geld en wat brood daer by,
> Maekt u van de kortzen vry.’[3]

Zelfs het offer hoort er dus nog bij.

In Veurne-Ambacht bestond in 1717 hetzelfde gebruik, zooals pastoor Bollaert van Bulscamp in een handschrift getuigt:

Een stroij-bant te binden aan den boom ende al heiselen deurloopen sonder omme te sien’[4].

Dat gebruik, overigens, heeft zich tot heden toe in Zuid- en Noord-Nederland gehandhaafd, en bij de Hollanders gaat men thans nog juist te werk zooals in West-Vlaanderen[5]. Te onzent wordt de stroowisch gemeenlijk vervangen door den

(1) Hetzelfde gebeurde met de mirakuleuze boomen van Foy-Notre-Dame (ook een eik) en van Duffel (een wilg); te Brugge, Diksmuide, Oudenburg, Veurne, enz. heeft men Mariabeelden uit den eikeboom van Foy gesneden, terwijl er andere, uit den wilg van Duffel vervaardigd, o.a. te Lier, Aalst, Deinze, en Brugge worden gevonden.
(2) *Gids*, Mei 1881, bl. 213.
(3) *Biekorf*, XIII, 151.
(4) *Biekorf*, XIII. 69 vlg.
(5) Zie SLOET, *De Gids*, Juni, 1881, bl. 441 volg. en *Ons Volksleven*, VIII, 200.

kouseband; aldus te Denderwindeke, te Nevele[1], te Wijnegem, te Hasselt, Wimmertingen en de Anwerpsche kempen.[2] Ook in dit geval echter heeft menigmaal kerstening plaats gehad: men heeft niet zelden, vooral in Oost-Vlaanderen, naast den heiligen koortsboom een kapelletje gebouwd, en de bedevaarder gaat 3 maal, biddend, rondom dit kapelletje en bindt daarna zijn kouseband om den boom. Door een latere vervorming is de boom verdwenen en blijft alleen nog het koortskapelletje over, aan welks traliedeur de bedevaarder zijn kouseband vastmaakt.

De oorspronkelijke beteekenis van die handeling is wellicht deze: de kwaal, door middel van den kouseband, die met den zieke in aanraking is geweest, op den boom overbrengen, en dan haastig wegloopen zonder om te zien, opdat de booze geest - oorzaak der kwaal - ons niet zou herkennen en achtervolgen.[3] Te Braine l'Alleud staan op een kruisje twee zeer oude pijnboomen bij elkander waarop het volk, met een lint, laatst met nagels of spelden, de ziekte vastbond, vastspijkerde of -stak. Nu, sedert onheuglijke tijden had er tusschen beide boomen een houten kruis gestaan, door de Walen *l'crwé Saint-Zè* geheeten. Sommigen denken dat dit kruis en die naam wijzen op een vroegere bidplaats, aan St. Etton gewijd; doch de eenvoudige kerstening door het Kruis heldert de zaak genoegzaam op. Zoolang het kruis aldaar aanwezig was, stak men terzelfder tijd spelden in het kruis en de boomen: een eigenaardige mengeling dus van heidendom en kristendom. Sedert 40 jaar echter is het kruis verdwenen en het heidensch gebruik is alleen voor de boomen blijven voortbestaan[4].

Oude boomen, steeds met hetzelfde doel vol spijkers

(1) VIRG. LOVELING, *De Bruid des Heeren*, bl. 137 (Zompelgem-Nevele?).
(2) Zie mijn *Volksgeneeskunde in Vl.* bl. 240-242; *'t Daghet,* IX. 75. Ongetwijfeld ook nog rondom Luik (*Wallonia,* J. 44 vlg.)
(3) Men kan den kouseband, of de speld of spijker (zie beneden) ook als een offerande beschouwen. Zie daaromtrent mijn art. *Tooverij in Liefdezaken* (in *Volkskunde,* XI. 246-248).
(4) *Wallonia*, I. 41 vlgg. Het is thans echter bijna uitgestorven.

geslagen, vindt men insgelijks te Gilly (*l'arbre à clous*, een linde)[1], een andere tusschen Trazegnies en Chapelle-lez-Herlaimont, achter de kapel van O.L. Vrouw van Verviers tegen een ouden weg, beschouwd als van Romeinschen oorsprong - en niet verre van 't klooster van Soleilmont, in Henegouw (twee oude linden met een ouden Kalvarieberg er tusschen.[2]

De O.L. Vr.-kapel bij dien ouden afgeleefden boom wijst hoogst waarschijnlijk op een kerstening, maar voor den ouden Kalvarieberg tusschen de twee linden is de twijfel grooter: misschien heeft men eerst in later tijd een linde aan weerszijden geplant. Hier en daar, immers, kan het kristelijk teeken - kapel, kruis of beeldje, - ook wel eens den hoogsten ouderdom hebben.

Ten slotte vermeld ik nog den boom - een wilde kastanjeboom - die te Brugge, even buiten de ezelpoort staat en welks stam altijd een aantal spelden draagt. Dat was althans het geval in 1870[3]. Uit een nieuw onderzoek in 1899 gedaan, is gebleken dat de stam een Mariabeeldje draagt, *O.L. Vrouw van 't spalletjie* geheeten. De bedevaarders komen er voor de wratten en zweren, maar heden is dat heidensche speldensteken op een boom ook daar sterk afgenomen[4].

Als overblijfsels van heidensche boomvereering mogen nog gelden: de meiboom en de kerstboom, ook de levensboom geplant bij iemands geboorte[5]. Ik bevredig mij met er even op te wijzen en wil thans eenige bladzijden wijden aan bronnenvereering.

A. DE COCK.

(*Wordt voortgezet*).

(1) *Volkskunde,* VI. 68.
(2) *Biekorf*, V. 288.
(3) *Rond den Heerd* V. 232.
(4) *Volkskunde* XI. 214.
(5) De heer IS. TEIRLINCK schreef een werk over *Plantenkultus*, dat thans broksgewijs in den *Vlaamsche Kunstbode* wordt opgenomen en daarna in boekvorm zal verschijnen.

Hendrik Waelput herdacht

De Koninklijke Gentsche Maatschappij de *Melomanen*, die sedert lang zooveel diensten aan de muziekkunst bewees, en een der weinige groote maatschappijen van dien aard is, welke de glansperiode van den mannenzang mochten overleven, heeft het vrome denkbeeld opgevat om het jongere geslacht bekend te maken met de werken van Hendrik Waelput, een onzer verdienstelijkste meesters.

Geen sant, in eigen land! Het is maar al te waar, dat men van Mengal, van Hanssens, van Waelput, drie Gentenaren, de eer hunner vaderstad, te Gent nooit of bijna nooit een enkele noot te hooren krijgt.

Om tot hun doel te geraken, stichtten de *Melomanen*, in en buiten hun kring, een Waelput-Comité. Door de zorgen van dit Comité werden, in de eerste plaats, verschillende concerten ingericht, waarin Waelput's werken van minderen omvang werden ten gehoore gebracht, en waarbij het publiek, in eene voordracht van Oscar Roels, den talentvollen dirigent en componist, gelegenheid vond zich over Waelput's leven en streven in te lichten. Door het stichten van afdeelingen buiten Gent, trachtte het Hoofd-Comité de werken van Waelput ook elders bekend te maken en er belangstelling voor op te wekken.

In de tweede plaats werd besloten te Gent een concert te geven, waar enkele van 's meesters grootere composities zouden worden uitgevoerd.

Het concert had plaats op 2 April l.l., in de ruime zaal van het Casino, en vond zooveel bijval, dat men genoodzaakt was, er acht dagen later eene tweede, ditmaal populaire uitvoering, van te geven. Aldus werd klein en groot in staat gesteld, Waelput's talent te genieten, en men mag zeggen, dat

deze publiciteit voor goed den roem van den Gentschen mees ter heeft gestaafd.

Vooraleer over te gaan tot de bespreking van het concert van 2 April, zij het ons toegelaten, een vluchtigen blik te werpen op Waelput's leven en werken.

Hendrik Waelput werd op 20 October 1845 te Gent geboren. Van zijne prilste jeugd af, toonde hij den meesten aanleg voor de muziek.

Zijn eerste onderricht in de kunst genoot hij bij Karel Miry. Waelput's vader wilde, dat zijn zoon advocaat zou worden. Na het voltrekken zijner humaniora, liet Waelput zich als student in de wijsbegeerte en letteren inschrijven op de Gentsche Universiteit, voor het academisch jaar 1863-64; doch de jonge musicus gevoelde zich weinig aangetrokken door de universitaire studiën; de kunst lag hem veel nader aan het hart dan de wijsbegeerte, en, na korten tijd, liet hij universiteit en wijsbegeerte varen, zonder ooit getracht te hebben een diploma te bekomen, wel verre van het examen van candidaat in de wijsbegeerte te hebben ondergaan, zooals tot hiertoe door zijne biographen werd beweerd. Hij begaf zich naar het Conservatorium te Brussel, en werd er leerling van Fétis voor het contrapunt en de fuga. Eenigen tijd later gaf K.L. Hanssens hem les in de orkestratie.

Zijne eerste composities, melodieën op Franschen tekst geschreven, dagteekenen van 1861. Reeds in 1865 werd van hem te Gent *La Ferme du Diable* opgevoerd, eene operacomique in twee bedrijven. Op het eenvoudig scenario van Victor van Wilder en Ernest Houdet had Waelput eene zeker niet van verdiensten ontbloote, doch stellig te hoogdravende muziek geschreven. Het stuk verwierf hoegenaamd geen bijval.

Veel succes viel integendeel te beurt, in den aanvang van het volgende jaar, aan de ouverture van *Agneessens*. Uit dit stuk bleek al dadelijk hoe de jonge componist met reuzenstappen was vooruitgegaan, en hoe hij een meester zou worden op het gebied der instrumentale muziek.

In eene andere plaats hebben wij herinnerd hoe, reeds in 1846, de dichter Prudens van Duyse zich, uit eigen bewe-

ging, tot het Staatsbestuur richtte, ten einde te bekomen, dat aan de mededingers naar den Staatsprijs voor de muziek, naast den Franschen cantatentekst ook een Nederlandsche tekst zou worden aangeboden. In zijn antwoord op dit verzoekschrift, bekende Minister de Theux, dat inderdaad het Koninklijk Besluit van 30 Juli 1846, waarbij de kampstrijd van 1846 werd ingesteld, niet uitdrukkelijk bepaalde in welke taal het gedicht moest geschreven zijn. 'L'Arrêté Royal' zeide de Minister, 'ne s'exprime pas formellement sur la langue dans laquelle doit être écrit le poëme.' Maar de heer de Theux voegde er dadelijk bij: 'un peu de réflexion suffit pour indiquer qu'il ne peut s'agir que de la langue française', want dat was: 'la langue la plus répandue, celle de l'enseignement musical dans notre pays.'

In 1864 echter, waren de tijden en de zaken veranderd; dank zij Minister Alph. Vandenpeereboom, werd op dit punt eindelijk aan de Vlamingen voldoening gegeven.

In Augustus 1866, na den afloop van den moorddadigen Duitschen broederoorlog, componeerde Waelput, op een gedicht van Karel Versnaeyen, *De groote Maaiers*, een lied voor bas, waarin bewerkt wordt de melodie van 'Was blasen die Trompeten? Husaren heraus!', het lied in 1813 door E.M. Arndt, op een bestaande zangwijs gedicht ter eere van Blücher.

Volgens eene aanteekening gevoegd bij het tekstboekje van het concert samengesteld uit werken van Waelput, dat plaats had te Brugge den 16 Februari 1869, waar zijn lied werd voorgedragen door M. Busschaert, zongen de Bondgenooten Arndt's lied na Waterloo, bij hunne intrede te Parijs, en werd het ook gezongen in 1866 door de troepen, toen zij de kazerne verlieten om naar den oorlog te trekken.

Het vorige jaar had Benoit zijne eerste composities op Nederlandschen tekst laten verschijnen, de drie bekende met Em. Hiel uitgegeven liederen (*Wannes en Trientje; - Zij lachten; - Pachter Jan*).

Misschien onder den indruk van Benoit's frissche zangen, misschien ook wel onder den invloed van K. Versnaeyen, gevoelde Waelput, alhoewel hij geene bijzondere

opleiding in de Nederlandsche taal had genoten, thans ingenomenheid met de moedertaal, en toen hij in 1867 naar den ‘Prijs van Rome’ zou dingen, verkoos hij den bekroonden Nederlandschen tekst, de cantate *Het Woud*, mede van K. Versnaeyen.

De muziek van *Het Woud* getuigt van jeugdige frischheid en van een dichterlijk gemoed; de prijs werd Waelput met algemeene stemmen van de jury toegekend. Sedert dien tijd componeerde Waelput geene andere teksten meer dan Nederlandsche.

Na zijn bekroning ondernam hij eene kunstreis in Duitschland, doch deze was van geen langen duur. Reeds in den aanvang van het jaar 1869 zien wij hem tot Bestuurder der Brugsche muziekschool benoemd. Omtrent dien tijd had hij reeds een twintigtal liederen op gedichten van K. Versnaeyen gecomponeerd. Deze composities, waaronder het gemelde lied *De groote Maaiers*, werden te Brugge in een bundel vereenigd, gedrukt, doch niet uitgegeven. Enkele proefexemplaren zijn er echter van bewaard. Omtrent dienzelfden tijd had K. Versnaeyen voor Waelput ook den tekst geschreven van de opera ‘*Berken de diamantslijper*’. Van deze opera bestaan alleen, wat de muziek betreft: een preludium; een tusschenspel en koor; een aria voor tenor (Berken), en een ander voor bas (Donaat).

Het verblijf te Brugge, in verband met het eentonige administratieve leven, kon Waelput niet lang bevallen, en reeds in Juli 1871 nam hij zijn ontslag als Bestuurder der muziekschool.

Nog van denzelfden tijd dagteekenen de *Memlinc-cantate*, gedicht door Dr. Eug. Van Oye, voor mannenkoor en fanfares; de heerlijke *Memlinc-marsch* voor orkest; de eerste symphonie in *d* mol; de *Broedergroet*, gedicht van Nap. Destanberg, insgelijks voor mannenstemmen en fanfares, en *De Zegen der Wapens*, gedicht van Dr. Eug. Van Oye, de prachtige cantate gecomponeerd bij gelegenheid van het bezoek der Engelsche *Riflemen* te Gent, in 1872.

Aan den *Broedergroet* ontleende Waelput later het

thema door hem gebruikt in zijn gelegenheidscantate: *De Pacificatie van Gent*, onmiddellijk na de inleiding.

Na zijn ontslag te Brugge, ging de jonge meester, die ook een uitstekend dirigent was, aan het reizen en zwerven als orkestmeester. Van het jaar 1872 tot op het einde van zijn leven was hij beurtelings orkestbestuurder in den Haag, te Dijon, te Gent, te Luik, te Antwerpen, te Brussel (in den Vlaamschen Schouwburg), en dan weer te Gent.

Gedurende zijn verblijf in Frankrijk, schreef hij eene '*Suite*' voor orkest, bestaande uit: a) Preludium, b) Thema en variaties, c) Finale. De partituur, zooals de meeste zijner handschriften, in de Bibliotheek van het Gentsche Conservatorium bewaard, is geteekend uit Duinkerke, 25 Juli 1874. Het is het eenige werk van den componist waarbij een jaartal is gevoegd. Van dien tijd dagteekent mede de tweede symphonie (in *es*), opgedragen aan de nagedachtenis van K.L. Hanssens. Daarop volgde eene derde symphonie (in *b* mol) en eene vierde (in *c* dur), getiteld 'Nationale', opgedragen aan Z.M. Leopold II. Van een vijfde symphonie bestaat alleen een 'Cantabile' (in *a*).

Tijdens de feesten gegeven door de Stad Gent, bij gelegenheid van den driehonderdsten verjaardag der Gentsche Pacificatie, werd Waelput door de stad gelast met het schrijven der reeds gemelde gelegenheidscantate *De Pacificatie van Gent*, gedicht door Em. Hiel, waarover straks nader.

De liederen geschreven op teksten van Dr. Eug. van Oye - een eerste bundel van zes liederen, verscheen in 1872, een tweede, weder van zes liederen, in 1879, waarin o.a. voorkomen: *Aan U; Stabat Mater; Jeugd en Liefde; In de Duinen*, en waarop twee andere liederen: *Minne*- en *Wiegelied*, van den denzelfden dichter, volgden - behooren tot het mooiste wat er in den modernen tijd op het gebied van het lied werd geleverd, niet alleen in ons land, maar ook in den vreemde.

In 1879 werd Waelput tot leeraar benoemd in de harmonie, contrapunt en fuga aan de Antwerpsche muziek-

school, waar hij driemaal in de week les gaf, en tot aan zijn dood werkzaam bleef.

Onder zijne voorname werken moeten nog worden genoemd: *Quartentanz* voor orkest, geschreven te Berlijn in 1868; - *Romance voor Hoorn*, met pianobegeleiding; - *Symphonisch Concerto* voor fluit (in *e* dur); - *Concert-ouverture* voor klein orkest; - *Quintet* voor twee violen, twee altos en cello; - *Menuet* voor orkest; - *Feest-ouverture* (in *d* dur); de muziek van *Stella*, lyrisch-drama, tekst van Teirlinck-Styns, muziek bestaande uit: *a*) *Ouverture*, en *b*) *Preludium* en *Droom van Stella* (1881); - *Hulde aan Conscience*, Feest-ouverture (1881), en de koren voor mannenstemmen: *Wees man* (1871); - *Lentelied* (1877); - *De Zang der Zee* (1878), alle drie gedicht door Dr. Eug. van Oye, en *De Eik* (1881), gedicht door Th. Coopman.

In 1883 werd Waelput gelast met de directie van het Groot Festival door de Maatschappij de Melomanen ingericht, onder de bescherming van het Staatsbestuur. Hij kweet zich op voortreffelijke wijze van zijne taak en liet, voor de eerste maal te Gent, Beethoven's negende symphonie hooren. Op het programma stond insgelijks de cantate: *De Pacificatie van Gent.* Doch bijna onmiddellijk na het afloopen van het festival, werd de meester ziekelijk. De opgeruimde, opgewekte geest van vroeger, maakte van lieverlede plaats voor mismoedigheid en treurnis. Waelput viel aan het kwijnen, tot hij eindelijk den 8 Juli 1885 overleed.

Bij zijn graf sprak Peter Benoit, en bracht hulde toe aan den genialen componist, die de moedertaal had vereerd. ‘Heden zijn wij in rouw,’ zeide de Antwerpsche meester, ‘doch Waelput's werken zijn gebleven, en morgen zullen wij zijne verrijzenis begroeten.’

Twintig jaren zijn sedert verloopen; de jongste uitvoering van die werken heeft Benoit's woorden bekrachtigd, de hooge waarde van den Gentschen componist doen uitschijnen en zijn naam met nieuwen glans omstraald.

Het concert in het Casino opende met de Feest-ouverture, ‘*Hulde aan Conscience*’, voor de eerste maal uitge-

voerd in de Beurs te Brussel, op 25 October 1881, tijdens het feest ter eere van Conscience, bij de verschijning van zijn honderdste boekdeel, toen de beroemde schrijver door gansch het Vlaamsche land als een koning werd gehuldigd. De blijvende waarde van die edele, echt koninklijke ouverture, hebben allen kunnen erkennen die ze op het concert mochten hooren.

Mej. Jeanne Flameng droeg met hare warme, heldere stem, drie van Waelput's fraaiste liederen voor: *Stabat Mater, Jeugd en Liefde* en *In de duinen.*

Nu volgde de tweede symphonie. Vooral het Beethoviaansche en toch aan eigen vinding rijke ‘Andante cantabile’ en het lieve, keurige ‘Menuet’ klonken wonderschoon.

Het concert sloot met de cantate *De Pacificatie van Gent.*

Indrukwekkend is de aanvang:

> En of de sneeuw de straten dekt
> Met droevig doodenlaken.

Sombere droefheid geven stemmen en orkest te kennen. Doch, ondanks de met lijkgewaad overtogen, doodstille natuur, blijven de harten wakker. Daar klinkt het:

> Wij slapen niet, wij waken!

en plotseling breekt de kreet der vrijheid los:

> Genoeg met galg en mutsaardgloed!
> Genoeg met plundren, branden,
> Met Spaansch geweld en tijgerwoed,
> Wij waken!

Terwijl de vrouwen weenend klagen, dreigt de Spanjaard, aan zijn kant, alles te zwaard en te vuur te zetten. Maar weldra smelten al de stemmen troostend te zamen, en rijst een machtige hymne op van dank en van vrede.

Het fraaie thema:

> O Gent, volschoone stede,

beurtelings door de verschillende stemmen weerkaatst, groeit langzaam aan, om eindelijk los te barsten in een kreet van liefde: ‘O Gent!’

In het tweede deel, ‘de Optocht’, waar achtereenvolgens Geuzen, Katholieken, Protestanten en Gentenaren

optreden, bewerkte de componist verschillende volksliederen en wel namelijk Benoit's 'Geuzenlied' uit *De Schelde*, en de door Willems naar een 16de-eeuwschen druk slecht afgekeken, zonder reden op het lied 'van den Thienden Penninck' gebrachte melodie, - melodie die overigens in het eerste deel der *Pacificatie* reeds wordt gehoord -, daarbij nog het zoogenoemde 'Tabaksliedje'. Voor dit laatste, eigenlijk een Fransch ballet-lied uit de eerste jaren der XVIIde eeuw, gebruikte Waelput Willems' lezing, door dezen, ook al niet getrouw, aan een druk van 1626 ontleend, terwijl Gevaert in de Artevelde-cantate (1863) zich van een oudere lezing bediende en aan deze met een genialen greep, die verhevendheid en grootschen eenvoud verleende, die zij in de *Pacificatie* mist.

Daaraan is het misschien te wijten dat die 'Optocht', bij eene eerste auditie, een minder gunstigen indruk maakt. Maar bij eene herhaling van het werk moet de toehoorder de techniek en de virtuositeit van den componist bewonderen, die de vreugdekreten der Geuzen, de gebeden der Katholieke vrouwen, de Psalmen der Protestanten en het 'vrêe-akkoord' der Gentenaren, bij kanongebulder en trompetgeschal, zoo kunstig door elkaar wist te vlechten.

Het heerlijke, met kloeke hand, als uit één stuk gesneden, slot:

> Juicht! zingt! o glorie! o glorie!
> Vrede den menschen van goeden wil!

komt op waardige wijze Waelput's verheven werk bekronen.

Dank zij de *Melomanen* en het Waelput-Comité, dank zij de verlichte zorgen van den heer voorzitter Paul van Zantvoorde en den onverdroten ijver van den heer Secretaris Leo Claeys, dank zij vooral den uitstekenden bestuurder Oscar Roels die, zooals niemand beter, met de groote stem- en orkestmassa's weet om te gaan, dank zij ook de stad Gent, die het Comité edelmoedig ondersteunde, mogen wij er ons in verheugen dat het jongere geslacht Waelput's heerlijke scheppingen, die zoo goed als een gesloten boek waren, kon leeren kennen en waardeeren.

Allen die het concert hebben bijgewoond, zullen de overtuiging hebben opgedaan, dat Hendrik Waelput onder onze Nederlandsche componisten een der allereerste plaatsen bekleedt.

Moge het nu aan het Comité gegeven zijn met hetzelfde geluk het tweede deel zijner taak te volbrengen: Waelput een gedenkteeken op te richten en zijne belangrijkste werken door den druk te verspreiden.

FL. VAN DUYSE.

Nederlandsche Letteren.

't Bedrijf van den Kwade. H. Teirlinck, (Van Dishoeck-Bussum). - *De Doolaar en de weidsche Stad.* L. Baekelmans, (Pieterse-Wageningen).

Na de lezing van *'t Bedrijf van den Kwade* zagen wij H. Teirlinck's talent vóór ons als een heerlijk groeienden, levenskrachtigen boom. In de *Wonderbare Wereld* schoten weelderige loten op vol blijde beloften, in *Het stille Gesternte* tierden zij met overvloedige groeikracht ietwat ordeloos, warrig op, in *'t Bedrijf van den Kwade* is er licht en lucht om den groei gekomen en de vaardige hand van den snoeier heeft uitgetakt en -gehakt, zoodat de boom zich in zijne kracht en schoonheid harmonisch ontwikkelt. Die gulle groei van Teirlinck's talent, die stijging in het gehalte zijner werken is voor het letterlievende Vlaanderen een reden tot vreugde.

Na de eigenaardige schetsen der *Wonderbare Wereld,* waarin Teirlinck zijn oorspronkelijken kijk op de dingen, zijn scherpzinnig doorblikken der zielsaandoeningen en vooral zijn ongewonen zin voor het schilderachtige treffend veropenbaarde, stelde men de vraag: zal die mild begunstigde ons met al zijn gaven nu meer dan schetsen geven kunnen, zal hij onze schaars bedeelde romanlitteratuur verrijken? En dan kwam *Het stille Gesternte* daar verblijdend gunstig op antwoorden. Teirlinck had de kracht om zwaarder vracht te torschen en meer dan schetsen en novellen aan te dragen. Hij zag van het leven meer dan hier en daar een hoekje, meer dan hier en daar een individu; hij voelde welke tochten door de massa voeren; hij zag op breeder schaal de tragische botsing van verlangen en drift; hij *kon* een roman schrijven. In dit werk liet Teirlinck zich echter nog verleiden door zijn kwistig talent. Te kust en te keur strooide hij in zijn verhaal bij volle grepen allerlei bijzonderheden rond, op zich zelf wel in hooge maat artistiek, doch overbodig in het geheel. Waar één beschrijving of één verhaal de noodige stemming voldoende gaf, kregen wij er twee en soms drie. Teirlinck gaf ons *des Guten zuviel.*

Tal van bladzijden uit *Het stille Gesternte* kwamen ons dan ook voor als kunstig gesneden of gebeitelde torso's, die echter in de harmonische ineenstrengeling van het gebouw geen rol te vervullen hadden.

't Bedrijf van den Kwade leert ons nu, dat Teirlinck niets van zijn vroegere gaven verloor en de kracht der zelfbeheersching er bij verworven

heeft. Rechtstreeks gaat hij thans op zijn doel af, het is uit met het lanterfanten onderweg. Zijn werk maakt den indruk eener ondeelbare eenheid.

Het onderwerp van *'t Bedrijf van den Kwade* is ook van aard om ons meer en meer eerbied voor Teirlinck's talent in te boezemen. In zijn vroegere werken had hij ons nagenoeg uitsluitend op den buiten gebracht en alleen landelijke menschen en toestanden geschilderd. Niemand zou het hem kwalijk genomen hebben, zoo hij daarmee voortgegaan was. Dankbaar moeten wij aanvaarden wat een kunstenaar in zijn innerlijkste wezen koestert en ons dan te genieten geeft. Kinderlijk ware het te zeggen: hij deed beter met ons eens van andere menschen dan boeren te spreken! Niettemin verkwikt het ons in *'t Bedrijf van den Kwade* vast te stellen, dat Teirlinck even talentvol, even schilderachtig en boeiend weet te schrijven over de bewoners eener groote wereldstad als over zijne geliefde boeren van Zuid-Vlaanderen. Voor Teirlinck zelf is dat een bewijs van kracht, immers den waren kunstenaar mag niets wat menschelijk is vreemd zijn; - voor ons Vlamingen is het een verheugend verschijnsel, want nu onze jongere letterkunde bepaald in het teeken der landelijke verhalen staat, doet het goed te zien, dat een der allerbesten onder onze jongeren zoo heerlijk over het grootsteedsche leven weet te spreken.

Teirlinck, die te Brussel leeft, kent zijn groote stad door en door. Ook geeft hij als achtergrond voor de handelingen zijner personages een levendige schildering van het Brusselsche volksleven met verkiezingsoptochten, marktbeweging, achterbuurtdrukte, enz. Het komt ons echter voor, dat deze achtergrond in de tweede helft van het boek niet zoo stelselmatig volgehouden werd als in de eerste helft. Het individueel drama der hoofdpersonages staat hier meer buiten het verband van het stadsleven.

Totnogtoe werden Teirlinck's werken nagenoeg uitsluitend beheerscht door een zeker mysticisme, een werking van verborgen krachten, van het ‘wonderbare’, - thans zijn de drijfveeren der handeling van minder geheimzinnigen om niet te zeggen van meer menschelijken aard. Vrekkigheid, schraapzucht, zinnelijke drift liggen thans vooral op den hartsbodem der personages en zijn de drijvende krachten hunner handelingen. De ‘Kwade’, wiens bedrijf ontvouwd wordt in het boek, is de machtige tocht van Goedele's bloeiend, jeugdig en genotbegeerig lichaam, die haar verwijdert van den weeken Vrebos, welke zonder hevige hartstochten als het ware alleen naar den geest leeft, en haar werpt in de armen van den krachtigen, mooien Ameye. De ‘Kwade’ is de zinnelijke hartstocht, die Goedele, even als haar broeder Romaan, alle banden der maatschappelijke conventie doet breken. Wellicht is de ‘Kwade’ in den geest van den schrijver een tweeledig concept, dat naast den zinnelijken trek der kinderen ook de schraapzucht en de vrekkigheid der

moeder, Mevr. Wilder, omvat. Wat er ook van zij, de drijvende krachten van dezen roman zijn van minder mysterieuze orde dan die van *Het stille Gesternte.*

Het is ons in dit praatje niet te doen om eene ontleding van Teirlinck's jongste boek te maken. Alleenlijk wilden wij even aanstippen welke beteekenis het heeft in de evolutie van het mooie talent des schrijvers.

Laten wij evenwel nog eenige uitmuntende hoedanigheden van dit boek aanstippen.

De karakterteekening van Mevr. Wilder, de hartelooze, wilskrachtige moeder, en van Vader Derboven, den oud-Noordzeevisscher, wiens rijkdom een geheimzinnig, vermoedelijk misdadig uitgangspunt heeft, behoort tot het beste, dat wij ooit in dezen aard van eenig Vlaamsch schrijver kregen. Deze twee typen doen denken aan de beste karakterontledingen van Balzac. Het beeld van den half suffenden Albien Wilder is ook heel flink werk. Onder de glanspunten van dit boek, vermelden wij nog het hoofdstuk, waarin ons de ziekte en de dood van Romaan's kindje beschreven worden. Een hooge lyrische toon trilt in verscheidene bladzijden, waarin Goedele in haar samenzijn met Ameye geschilderd wordt. (Die heerlijke wandeling naar buiten b.v.!)

* * *

Lod. Baekelmans schonk ons in *De Doolaar en de weidsche Stad* het eerste deel van een ontworpen cyclus *Het Hommelnest*, waarin het machtige leven onzer Vlaamsche handelsmetropool zou weerspiegeld worden. Gaven Baekelmans zelf en sommige andere Vlaamsche schrijvers (wij noemen maar E. de Bom en zijn flink verhaal *Wrakken*) ons al vroeger getrouwe en aangrijpende schetsen van het Antwerpsche volksleven, tot nogtoe had het geen enkel gewaagd om ons in een uitgebreiden roman, laat staan in een romancyclus *à la Rougeon Macquart,* de ziel van het moderne Carthago te ontvouwen. Baekelmans meent in zich de kracht te gevoelen om zulk grootsch werk uit te voeren. Wat het ontworpen gewrocht worden zal, kan niemand voorspellen, doch wie *Uit Grauwe Nevels* en andere schetsen van den schrijver en vooral den *Doolaar,* dit eerste deel van den aangekondigden cyclus, las, zal wel eenig gegrond vertrouwen hebben in den eventuëelen, bevredigenden uitslag van het breeddrachtig ontwerp.

De Doolaar laat ons reeds vermoeden dat *Het Hommelnest* tot een cyclus in den echten zin van het woord zal groeien, dit is een vast aaneengeschakeld geheel, waarvan ieder afzonderlijk deel de voortzetting van het voorgaande zijn zal, en waarin een voorop aangelegd plan, door de verschillende deelen heen nagestreefd zal worden.

In dit boek wordt verhaald hoe Lieven van den Bergh, een kerngezonde, eerlijke boerenjongen, even als zooveel andere kinderen van het

Vlaandersche en Brabantsche platteland naar Antwerpen aangelokt wordt en welke aandoeningen hem daar treffen. Overspel, zelfzucht, ongeloof, ellende, bitterder dan op den buiten, zijn de ervaringen die er aan zijn deugd en eerlijkheid komen tornen en hem de groote stad als een Sodoma van verderf doen beschouwen. Lieven zelf dompelt in ellende en juist op dat critische oogenblik, nadat hij nog met verontwaardiging een voorstel tot diefstal met manslag van de hand heeft gewezen, eindigt Baekelmans zijn verhaal, ons natuurlijk het vervolg van Lieven's wedervaren voor een volgend deel schuldig blijvend.

De groote verdienste van *De Doolaar* ligt in de breedgeborstelde schildering van het uiterlijke stadsleven. Er ligt blijk van een onloochenbaar machtig talent in fragmenten als de Antwerpsche kermis, de bijeenkomst van het Leger des Heils, den lijdensgang der Werkeloozen ten gevolge van het dichtvriezen der Schelde, enz. Baekelmans weet ook op zeer artistieke wijze volksche zegswijzen, verhalen en gebruiken in zijn werk te vlechten. In dit opzicht is het verhaal van den Christus der Dokwerkers eene hoogst eigenaardige brok.

S.

Onderwijs en Opvoeding.

Voorbereidend onderwijs in geschiedenis. - Studie der klankleer. - Geestelijke vermoeienis. - Misdeelde kinderen.

Met de deur in huis vallen (wat ook *ik* doe om - of moet ik zeggen zonder? - deze rubriek in te leiden, waaronder ik af en toe eenige opvoedkundige belangen hoop te bespreken) met de deur in huis vallen bij het onderwijs in geschiedenis wordt vrij algemeen als ondoelmatig afgekeurd. Niet alleen is het voor een kind moeielijk zich in het verleden te verplaatsen en zonderlinge namen te onthouden, die licht ontgaan of met elkaar verward worden, maar er komen bij dit leervak tal van uitdrukkingen en zaken ter sprake, die vooraf het eigendom der leerlingen moeten zijn om als aanknoopingspunten te dienen bij de nieuw aan te bieden stof. Daarom is voorbereiding noodig, evengoed als bij aardrijkskunde, waar men eerst de woonplaats leert kennen, en als bij natuurkunde, waar men uitgaat van aanschouwing, van meten en wegen, enz.

Die voorbereiding zoeken de eenen in het huisgezin. Ze gaan uit van het bekende (woning, vader en moeder, kinderen, buren) om te komen tot stad- en dorpgenooten, belangen en plichten der bevolking, gemeentewetten en zoo meer, om dan ook de belangen van een volk, de regeering van het land te bespreken en de geschiedenis aan te vatten van een kind, van een huisgezin.... Zoo b.v. in Nederland F.H. de Boer in zijne leesboekjes *Ons Volk*, (3 stukjes) D. van Pelt en P. van den Ent, in *Nu en Vroeger* (2 stukjes); in België mevrouw M. Lievevrouw-Coopman in *Hier en Elders* en *Voorheen en Thans....*

Anderen zoeken die voorbereiding in het kennen der hedendaagsche toestanden. Zoo b.v. in Nederland H. Douma en G. Veenman, in *Uit deze Eeuw* (1 stukje) en *Uit vroeger Eeuwen* (2 stukjes). In hunne *Handleiding bij het Onderwijs in de vaderlandsche Geschiedenis* (2 deelen) zeggen ze dat het onderwijs in geschiedenis moet uitgaan van aanschouwing en dat, ‘in verband daarmede en met het oog op de praktijk des levens zoowel als op den regel, dat we aansluiten bij het bekende, de beschouwing van den hedendaagschen toestand het eerst aan de orde’ moet komen.

Anderen weer meenen, dat als voorbereiding tot het geschiedenisonderwijs de geschiedenis van Robinson gebezigd kan worden, zooals ze

voorkomt in 't *Lesebuch für das zweite Schuljahr,* behoorende bij het tweede der *Acht Schuljahre* van W. Rein, A. Pickel en E. Scheller. Zoo b.v. J.A. de Lint en J.S. Verbrug in hun leesboek voor het 3e of 4e leerjaar: *Robinson Crusoë,* onlangs te 's-Gravenhage, bij Joh. Ykema verschenen. Zij houden het met het oordeel van Ziller, dat er eene overeenkomst bestaat tusschen de ontwikkeling van het individu en de ontwikkeling der menschheid; m.a.w., dat ieder mensch denzelfden ontwikkelingsgang doorloopt, dien het geheele menschelijk geslacht in het algemeen heeft afgelegd.

Neem Robinson, zegt een der schrijvers in het Octobernummer 1904 van het *Tijdschrift tot Bevordering van de Studie der Paedagogiek.* 'Daar zit hij als eenling op zijn eiland: hoe moet hij zich helpen! Voetje voor voetje kunnen de leerlingen zijn levensloop volgen, en menig punt van overeenkomst zullen ze later vinden tusschen Robinsons leefwijze en die der Germanen; tusschen zijn optreden, toen hij in aanraking kwam met anderen en de maatschappij van later en tegenwoordig. Met behulp zijner phantasie zal het kind meeleven en - is onze wijze van behandeling goed - uitvindingen doen, om Robinson te helpen aan levensmiddelen, kleeren, bedekking, enz... Iedere week wordt in 1 les van 3/4 uur een gedeelte behandeld; zoo veel mogelijk - en dat is zeer veel - zoeken de leerlingen, wat Robinson zal gedaan hebben en al opbouwende uit het concrete wordt het geheel ontwikkeld. Schetsteekeningen op het bord verhelderen het geheel.'

De schrijvers willen dus niet den onderwijzer laten vertellen wat eene leesles bevat, maar zij verlangen, dat de kinderen de stof onder zijne leiding zoeken en vinden. Hij moet zich derhalve bij de voorbereiding van zijne lessen in den toestand van de leerlingen verplaatsen en uitmaken, wat zij aan wenken, vragen, opmerkingen van hem behoeven. Daarom ook krijgen de leerlingen niet het geheele leesboek, maar telkens - het boek is namelijk nabij den rug geperforeerd - een enkel blad, waarop in een kort lesje verhaald wordt wat de onderwijzer met hen behandeld heeft. De schrijvers willen voorkomen dat de kinderen van te voren met den inhoud der vertellingen bekend zijn, om geen afbreuk te doen aan de onontbeerlijke belangstelling.

Erlang zal eene handleiding verschijnen, waarin de methode, die in Duitsche scholen de proef reeds heeft doorstaan, uitvoerig zal toegelicht worden. Deze zal stellig de aandacht wekken van het onderwijzend personeel en van alle opvoeders in 't algemeen, want ook in den huiskring kan ze met vrucht worden toegepast.

***

In hetzelfde *Tijdschrift,* waaruit ik hierboven eene aanhaling overschreef, staat een pleidooi voor de studie der klankleer.

‘Noch op de lessen in Spraakkunst, noch op die in Physica (geluidsleer) of in Natuurlijke historie (de mensch) wordt het toestel van het spreken aan de hand van een goed model-strottenhoofd degelijk bestudeerd; luchtpijp, strottenhoofd, stembanden, die kunnen trillen: ziedaar de wetenschap van de meeste bezitters der onderwijzersakte, van hen, die de kinderen spreken en lezen moeten leeren. Niets over het ontstaan der verschillende klinkers en medeklinkers, over stemloos en stemhebbend, over het verbinden van klinkers en medeklinkers, over de verschillende kaakopeningen, over de ligging van lippen en tong, over het verband tusschen de geluiden, enz.... Zeer veel uit de hoofdstukken over vorming der woorden en hunne veranderingen, uit het gebied der spelling wordt ons klaarder, na de studie eener eenvoudige klankleer.

Professor Nelville Bell heeft voor de doofstommen een fraai systeem ontworpen, waarbij door eenige eenvoudige lijnen (ontleend aan een doorsnee der spraakorganen) aangewezen wordt welke deelen aan de vorming der klanken deelnemen. Dat is zijn zichtbare spraak. Hij heeft zijn platen met vrucht bij het spreek- en leesonderwijs gebezigd, en zijn leerwijze heeft veel ingang in Amerika gevonden.

Aan elke inrichting, waar leeraren en onderwijzers gevormd worden, moest de inhoud van werken, als Roorda's *Klankleer* of Ten Bruggecate 's *Inleiding tot de Klankenleer* behandeld worden.

Wat zou het zangonderwijs en het leesonderwijs in alle klassen er bij winnen; en - daardoor het zuiver schrijven! We hebben voor de laagste klasse gestaan om kinderen spreken en lezen te leeren en we kenden noch hoorden onze eigen gebreken; we waren onbekend met de vorming onzer geluiden, met de vaak eenvoudige middelen tot verbetering der uitspraak eener letter.

Algemeen... is de klacht, dat op de vorming der spraak, op het zuiver spreken en lezen zoo weinig nadruk gelegd wordt bij het lager en middelbaar onderwijs... De uitspraak der Nederlandsche klanken wordt.... als bekend verondersteld, waardoor oefening in uitspraak en voordracht tot de zeldzaamheid behooren.’

Die klacht is gegrond. Niet het minst in Zuid-Nederland!

***

Eene andere gegronde klacht is deze, dat, hoewel tal van waarnemingen en metingen van artsen en geleerden sedert jaren wijzen op geestelijke vermoeienis en hare schadelijke gevolgen, noch de samenstelling van het leerplan, noch de verwerking der leerstof tot hiertoe eenige wijziging van belang ondergingen. In de wereld der onderwijzers schijnt dit vraagstuk weinig of geen ingang te hebben gevonden.

De Parijzer *Société libre pour l'Etude psychologique de l'Enfant* wenscht het te vulgariseeren en heeft eene commissie aangesteld, die de

geestelijke vermoeienis zal bestudeeren, alsook de voorwaarden waarin zij de meeste kans heeft om te ontstaan, de teekenen waaraan men ze van bij den aanvang kan erkennen, de wijze waarop ze wetenschappelijk kan vastgesteld en ‘zelfs’ gemeten worden.

Het is stellig - zegt een omzendbrief, naar al de scholen gestuurd - dat een vraagstuk van dien aard in de eerste plaats al de onderwijzers aanbelangt. Zij moeten zich vertrouwd maken met de gevolgen der geestelijke vermoeienis en ze weten te erkennen, om de krachten van hunne leerlingen te sparen, beter de moeielijke vakken van het programma te verdeelen, de vermoeienis niet te verwarren met de inertie der luiheid en in 't algemeen te weten welke voorzorgen moeten genomen worden om de aandacht, de belangstelling, de nieuwsgierigheid der kinderen gaande te houden.

Professor Chabot, van de hoogeschool te Lyon, heeft in die commissie een eerste verslag voorgedragen en de methode uiteengezet van Dr. Griesbach tot het meten der vermoeienis. Een onderwijzer, de heer Buzenet, heeft een nieuwen vorm bedacht voor een toestel om dergelijke metingen te doen. Van dat toestel, dat zeer vernuftig moet zijn, werden dadelijk verschillende exemplaren besteld.

***

Ten slotte wil ik de aandacht vestigen op een boek van J. Klootsema, vroeger onderwijzer, thans adjunct-directeur aan het Rijksopvoedingsgesticht te Alkmaar: *Misdeelde Kinderen*, *inleiding tot de paedagogische Pathologie en Therapie*, uitgegeven bij J.B. Wolters, te Groningen.

Wie belang stelt in de verlaten of verstooten kinderen in de maatschappij, 't zij idiote en achterlijke, 't zij misdadige of verwaarloosde; wie de anatomische, physiologische, zielkundige en zedelijke verschijnselen van die ongelukkigen wil nagaan; wie de verschillende middelen wil omvatten, die ter verzorging van misdeelden of misdadigen kunnen aangewend worden, of de verschillende methoden voor de beoefening van de zielkundige pathologie - zal hier eene reeks aanteekeningen vinden, die ook hun nut kunnen hebben voor wie alleen met zoogezeide normale kinderen omgaat, al leerde hij er maar uit, dat men dikwijls gevaar loopt onmacht te beschouwen als onwil.

Januari 1905.

P.A.

Werkstakingen in België.

Eerst in de allerlaatste jaren is men zijn aandacht gaan schenken aan de bewegingen onder den arbeidersstand. Aldus zijn o.a. ook de werkstakingen tegenwoordig een onderwerp van studie geworden, en onze tijd, die er vooral een is van formules, heeft ook de golving der werkstakingen, hun hoogten en laagten, oorzaken en uitslagen onder cijfers zoeken te brengen.

* * *

Onlangs werd door het Arbeidsbureau, gevestigd bij ons Ministerie van Arbeid een onderzoek ingesteld over de werkstakingen, ten onzent uitgebroken gedurende de jaren 1896 tot en met 1900.(1)

Uit de massa der cijfers - het werk vormt een vrij lijvig boekdeel van 214 bladzijden, willen wij hier eenige grepen doen. Zij bebben belang voor al wie zich interesseert voor den toestand der arbeidende klasse.

De werkstakingen werden er onderzocht ten opzichte van het vak van industrie; het doel; de middelen aangewend om er een einde aan te maken, het resultaat voor partijen; de duur en de tijd waarop zij uitbraken.

In de aangewezen tijdruimte nu werden aan het Arbeidsbureau 610 werkstakingen bekend. Dit geeft een gemiddeld cijfer van 122 werkstakingen per jaar, doch men moet hierbij in aanmerking nemen dat slechts een enkele staking werd aangeteekend, wanneer in verscheidene fabrieken tegelijkertijd de arbeid werd neergelegd.

Zoo waren er 46 welke plaats hebben in 2 tot 5 fabrieken; 12 in 6 tot 10; 10 in 11 tot 25; 9 in 26 tot 50; 2 in 51 tot 100; 1 in 163. Daarentegen waren er 530 welke slechts in één etablissement woedden.

De 610 werkstakingen hadden plaats in 1.519 fabrieken, welke te zamen 305.053 werklieden tellen.

Van deze 305.053 hebben er 162.637 aan stakingen deelgenomen en deze dwongen 32.473 andere eveneens den arbeid neer te leggen, zoodat het totaal der stakers eigenlijk beliep 196.110. Dit hooge aantal kan een voorstelling geven van de groote belangen die op het spel stonden in deze geschillen.

De stakingen, waarin het grootst aantal arbeiders betrokken waren, zijn die in de steenkolennijverheid. Zooals bekend, geven de oeconomische

(1) Statistique des Grèves en Belgique (1896-1900) 1 vol. in 8^{o} de LXX-214 p, 1903. Bruxelles, Office de Publicité.

conflicten in dit vak gewoonlijk aanleiding tot groote beroering en kenmerken zich steeds door snelle uitbreiding.

Juist daarom was er een groot onderscheid het eene jaar bij het andere in het aantal der werkstakingen en vooral der daarbij betrokken arbeiders. Zoo waren er in 1897 35.958 stakers en in 1899 zelfs 57.931, in beide gevallen omdat de staking plaats had in het kolenvak.

Men zou verwachten, dat de provincies, waar de industrie het meest ontwikkeld is, vooraan zullen komen in het opzicht van de frequentie der werkstakingen, alsook van het aantal der arbeiders welke er aan deelnamen. Is dit laatste vermoeden gewettigd, het eerste is het minder. In Henegouwen en Luik, welke respectievelijk 204,300 en 136,400 arbeiders tellen, buitenshuis werkzaam, waren de stakers het meest in aantal, resp. 39,640 en 28,623.

Doch, hoewel in de provincie Luik niet minder dan 127 werkstakingen bekend werden, wordt dit cijfer overtroffen door Oost-Vlaanderen, waar in het tijdvak 1896-1900 tot 184 werkstakingen woedden.

Gerangschikt volgens de vakken, leverden de mijnwerkers 96,503 stakers; de textielnijverheid, 25,580; de metaalnijverheid, 11,157; de steennijverheid, 4,600; de scheikundige nijverheid, 4,077; de houtnijverheid, bouwnijverheid en steenbakkerij elk 3,000 en de boeknijverheid (typografen) 2,627. De overige vakken mogen wij buiten beschouwing laten.

* * *

De mijnwerkers zijn die welke het gemakkelijkst overgaan tot het neerleggen van den arbeid: 143 werkstakingen werden onder hen gesignaleerd terwijl er 142 voorkwamen onder de textielarbeiders en 76 onder de metaalbewerkers. Voor de drie vakken dus 361 of ongeveer 6/10 van het gezamenlijke aantal. Toch hebben deze cijfers in werkelijkheid niets absoluuts aan zich; om zich een eindoordeel te kunnen vormen omtrent den rustigen gang eener industrie, zou het noodig zijn een langere tijdruimte in oogenschouw te nemen. Daarom ook onthield zich het Ministerie van Arbeid van alle dieper onderzoek. De glasindustrie b.v. komt in de periode 1896-1900 nauwelijks in aanmerking; hield zij zich in die jaren betrekkelijk rustig, in 1902 integendeel was zij woelig.

Intusschen leveren de gegroepeerde cijfers reeds nu eenige resultaten, en stellen zekere feiten in het licht welke de aandacht verdienen van hen die iets voelen voor den socialen vrede.

* * *

De aanleidingen tot de stakingen waren vele; niet minder dan 34 worden opgegeven. Zij laten zich echter terugbrengen tot 4 groepen:

salaris; arbeidsduur en arbeidsorganisatie; reglementatie; personeel en syndicale kwesties.

Het ligt voor de hand, dat in de eerste plaats gestreden is geworden voor het loon: in 55,90 gevallen op 100. Van de 610 conflicten zijn er 298, welke loonsverhooging ten doel hadden, d.i. 48.9 pct.

Als tweede voorname aanleiding vinden wij den eisch omtrent het opnieuw aannemen van ontslagen werklieden; namelijk in 71 gevallen of 11.64 pct.; dan komen de wijzigingen (geëischt of geweigerd) in de arbeidsorganisatie, 55 gevallen of 9 pct.; eindelijk het ontslaan van personeel (directeur, meestergast, opzichter of arbeiders) 46 of 7.54 pct.

Het verzet tegen loonsverlaging kwam niet zoo heel veel voor: het gaf aanleiding tot slechts 30 stakingen of 4.91 pct.

Uit de statistieken laat zich dus in de eerste plaats afleiden een sterk uitgesproken onvoldaanheid met de bestaande loonen. Onder de kolenwerkers waren er niet minder dan 83 werkstakingen, steunende op een eisch tot loonsverhooging, met 59.035 arbeiders. Voor hen blijken alle andere kwesties slechts bijzaak te wezen. Zoo hadden er niet meer dan 3 stakingen plaats wegens loonsverlaging en slechts eenmaal werd het minimum van loon ter sprake gebracht. Ietwat vaker liep het over vermindering van arbeidsduur, 5 maal; over verzet tegen reglementatie, 6 maal, over wegneming van boete, 5 maal. In 13 gevallen werd het heraannemen van ontslagen werklieden geëischt, doch niet een enkele maal gaven syndicale kwesties aanleiding tot staking.

In de textielindustrie staakte men 47 maal om den eisch tot loonsverhooging kracht bij te zetten. In dit vak kwam verzet tegen loonsverlaging het vaakst voor, 10 maal; en ook, als corollair, de eisch tot instelling van een minimum van loon, 7 maal. In 22 gevallen liep het over het heraannemen van ontslagen arbeiders.

In de metaalnijverheid, evenals in de overige, blijkt dus, onder al de vooropgestelde eischen, die tot loonsvermeerdering de voornaamste te zijn; tevens die, welke steeds het hoogste aantal stakers leverde.

* * *

Minder dan 2 dagen staakten 7.736 werklieden; 27.743 minder dan 5; 22.785 minder dan 10; 6.785 minder dan 15; 5.505 minder dan 20 6.302 minder dan een maand; 83.030 langer dan een maand.

Onder deze laatsten vormden de meerderheid alweer de 43.000 mijnwerkers, die in 1899 gedurende 43 dagen wegbleven, en 19000 mijnwerkers uit Henegouwen, die 41 dagen lang staakten, omdat zij van geen reglement wilden weten. Een kleine kolenmijn met 122 werklieden heeft zelfs 172 dagen stil gelegen; een werkstaking van steenkappers duurde 141 dagen; 106 wevers staakten gedurende 122 dagen; 538

letterzetters, 101 dagen; 110 sigarenwerkers, 162 dagen; 1500 schrijnwerkers, 70 dagen en 2178 wevers, 53 dagen.

Deze cijfers geven echter geen geheel en al juist denkbeeld van den uitgeoefenden weerstand. In werkelijkheid is deze minder eenparig en ook minder duurzaam; want, deze werklieden waren nooit allen te samen weg: de getallen zijn steeds berekend op het grootst, en de duur der staking berekend op het langst. Immers, in deze statistiek is op de volgende wijze genoteerd: wie maar eens gestaakt heeft, al was het maar voor een enkelen dag, is als staker opgenomen; en elke dag, dat er staking was, al was het ook maar van een half dozijn man, is meegerekend in den duur der staking.

Teekenend is daarbij, dat niet die stakingen, waarbij de stakers persoonlijk het meeste belang hadden, het langst hebben geduurd. Het waren namelijk die, welke begonnen werden naar aanleiding van het wegzenden van bestuurders of meesterknechts.

***

In hoeveer zijn nu al deze bewegingen geslaagd? Ziedaar wel de gewichtigste kwestie, doch het antwoord luidt weinig bemoedigend voor de werklieden. Slechts 16,460 stakers bekwamen wat zij eischten; 130,164 moesten zich onvoorwaardelijk onderwerpen.

Gegroepeerd naar het aantal der stakingen, is de uitslag ongeveer dezelfde; want op 100 stakingen eindigden er ten gunste der arbeiders slechts 19, ten gunste der patroons 63. Bij onderlinge overeenkomst eindigden er 15, en zonder bepaald resultaat 3.

Ziehier nu de verhouding tot het aantal der stakers. Op 1000 stakers waren betrokken in stakingen die slaagden, 101; in stakingen die niet slaagden, 800; in stakingen die eindigden door schikking, 79; en in stakingen zonder bepaald eindresultaat 20.

Zeer gunstig zijn deze cijfers zeker niet. Zij worden het nog minder wanneer men de uitslagen beschouwt in verband met de vakken.

Een échec leden de mijnwerkers in de verhouding van 81 pct.; de huid- en leerbewerkers, 70 pct.; de metaalbewerkers, 68 pct.; de steenarbeiders, 65 pct.; de textielarbeiders, 62 pct.; de chemische arbeiders, 61 pct. In de speciale nijverheidsvakken leed men een échec slechts in de verhouding van 50 pct.; 44 pct. in het bouwvak, en 29 pct. in het houten meubelvak.

Ietwat gunstiger, hoewel nog altijd zeer ongunstig, zijn de cijfers, wanneer men de resultaten rangschikt volgens 't doel, beoogd door de stakers. Van de 341 stakingen, begonnen wegens loonskwesties, slaagden voor de arbeiders 22,58 pct.; een beslist échec leden zij in 57,18 gevallen. Als gedeeltelijk succes moeten nog worden aangemerkt de stakingen, welke eindigden met een transactie of 17,31 pct. Nog moet

worden aangestipt, dat transactie juist het meest voorkwam in de stakingen, welke in verband stonden tot loonkwesties.

Ook in de stakingen, ondernomen wegens reglementatiekwesties, zijn de cijfers van 't standpunt des arbeiders nog betrekkelijk hoog: geslaagd 19,23 pct., transactie (dus, gedeeltelijk geslaagd) 11,54 pct. Hierbij behoort men echter in 't oog te houden dat zulke stakingen zich vrij zelden voordeden.

Gedurende het vijfjarig tijdvak 1896-1900 zijn dus in België het grootste deel der stakingen mislukt, en als slachtoffers zijn de werklieden meestal uit dezen strijd getreden, namelijk met verlies hunner broodwinning.

De voor hen slechte uitslag treedt nog in een klaarder licht, wanneer men de cijfers beschouwt naar het aantal der arbeiders, welke aan de staking deelnamen, of gegroepeerd naar de vakken.

Op 100 stakingen in de steenkolenmijnen vielen er slechts 3.50 ten gunste der werklieden uit; in de steengroeven 3.85 pct., in de metaalnijverheid, 14.47 pct.; in de weefnijverheid, 15.49 pct.; in de leernijverheid 18.52 pct.; in de bouwnijverheid, 29.63 pct.

Naar het aantal der stakers berekend, gelukten niet in de kolennijverheid 94.45 pct.; in de textielnijverheid, 73.84 pct.; in de steennijverheid, 68.54 pct.; in het bouwvak, 67,59 pct.; in het houtvak, 58.53 pct.; en in de metaalnijverheid 48.05 pct.

* * *

Het grootste aantal der werkstakingen eindigde door onderhandelingen gevoerd rechtstreeks tusschen werkgevers en arbeiders, namelijk in 505 op 582 in aanmerking komende gevallen.

In 38 waren de onderhandelaars een der partijen en een vakassociatie.

Slechts 11 eindigden door onderhandelingen, gevoerd tusschen twee vakassociaties van arbeiders en patroons.

Door den Raad van Nijverheid en Arbeid werden bijgelegd 16.

Opvallend is hierbij onbetwistbaar het hooge aantal der stakingen, geëindigd door directe onderhandelingen tusschen partijen. Beschouwd volgens het vak, treden in dit opzicht zeer eigenaardige verschillen aan 't licht. Steen, glas, levensmiddelen, papier en vervoer hebben steeds onderhandeld van partij tot partij.

De kolenwerkers mede gedragen zich bij voorkomende geschillen alsof er geen vakasociatie bestond. Slechts in 4 van de 143 gevallen werd het syndicaat aangesproken, en in een enkel geval de tusschenkomst van den Raad van Nijverheid en Arbeid ingeroepen. Voor de overige vakken bewijzen de cijfers al evenzeer, dat de werkman nog geen begrip heeft van het doel noch het gewicht der vakassociatie.

De statistiek intusschen wijst er op, dat *de kans tot slagen verhoogt wanneer de arbeider zijn toevlucht neemt tot vakassociaties of tot verzoeningsraden.*

Wij nemen b.v. de stakingen, welke goed eindigden voor de arbeiders. Het percentage van 't succes is aanmerkelijk hooger, wanneer de onderhandelingen niet werden gevoerd door partijen. De laatste categorie levert slechts 16 pct.; 't cijfer stijgt tot 37, wanneer wij vinden als onderhandelaars een vakassociatie tegenover een der partijen. Staan echter de vakassociaties tegenover elkaar, dan stijgt het succescijfer voor de arbeiders tot 54 pct., en evenzoo wordt de kracht der patroons teruggebracht van 84 tot respectievelijk 63 en 46 pct.

Ook de interventie van den Raad van Nijverheid en Arbeid - weinig ingeroepen echter - verhoogt het percentage van succes voor de arbeiders tot 37.

Wel het meest merkwaardig is in deze statistiek de zwakte der kolenwerkers, trots hun sterke syndicale organisatie, wier actie steeds een zoo aanzienlijken invloed had op het oeconomische leven der natie en wier krachtsontwikkeling steeds de ontroering verspreidt tot in het Parlement.

Toch, hoewel, te oordeelen naar deze cijfers, er wel verband schijnt te bestaan tusschen vakorganisatie en succes, schijnen de werklieden nog zoo weinig solidariteitsgevoel te bezitten, dat zij eenvoudig het Syndicaat buiten het conflict laten.

* * *

Nog andere opmerkingen zijn er te maken naar aanleiding van deze statistiek.

Er zijn driemaal meer stakingen in de grootindustrie dan in de gemiddelde, hoewel de inrichtingen, behoorende tot deze laatste, zesmaal talrijker zijn.

De meeste stakingen breken uit wegens loonskwesties; ook in dit opzicht verkrijgen de werklieden het meest.

In 't opzicht van tijd, zien de lente en de herfst het grootste aantal stakingen ontstaan.

Zijn deze conclusies juist, zoo mag men zich voorbereiden eenerzijds op het vermeerderen der stakingen, daar de grootindustrie zich ontwikkelt ten koste van de gemiddelde. Verder zou deze beweging worden verminderd door de uitbreiding, welke zich begint af te teekenen in de patronale organisatie. Organisatie leidt dus tot conciliatie, en de organisatie beiderzijds schijnt, in den vorm van twee goed afgebakende sociale lichamen, den grondslag te geven tot overeenkomst.

AUG. GITTÉE.

Thorbecke vóór 1830. (vervolg)

V.
Thorbecke als hoogleraar te Gent.

Hoe zag er alsdan de Arteveldestad[1] uit, die tot in 1795 de hoofdstad van het aloude graafschap Vlaanderen en nog tot in 1814 het *chef-lieu* was geweest van het *département de l'Escaut*? Een student uit dien tijd beschrijft ze als volgt[2] in zijne gedenkschriften: ‘Gent was dan nog de moderne stad niet van heden, met hare nieuwe straten, met hare moderne huizen, met hare vriendelijke squares. In vele gebuurten zag men niets dan vervallen woningen en smerige huisjes door den arbeidenden stand bewoond. Op vele plaatsen en straten was het eenzaam, stil en doodsch... Doch, indien het er in zekere gebuurten en straten treurig uitzag, Gent bezat talrijke overblijfsels zijner vroegere grootheid, die het als eene der merkwaardigste steden van ons land deden bewonderen. Gent had zijne prachtige en rijke kerken,

> die tempelen van echt arduin,
> belaan met eeuwen op de kruin,

zooals Ledeganck ze eenige jaren later bezong; zijn zoo fijn gebeiteld stadhuis, zijnen *Mammelokker*, zijn Belfort, zijne *Dulle Griete*, zijne ontelbare schilderachtige markten en straten, zijnen Kouter met zijne sierlijke gebouwen, zijne

(1) Gent telde alsdan ongeveer 70,000 inwoners. Heden is dit getal nagenoeg 170,000 en, met de aanpalende gemeenten, 200,000.

(2) *Uit Vader Bergmann's Gedenkschriften*, blz, 111, 114, 115. (Gent, 1895.)

eigenaardige doch treurige Vrijdagmarkt, die van zooveel groote gebeurtenissen getuige was geweest en waarop wij in onzen tijd nog zoo dikwijls schandpalen, ja ook de ijzingwekkende guillotien zagen oprichten.

Gent had ook nog zijn aloud Gravenkasteel; maar de nijverheid had zich toen van dit middeleeuwsch gebouw meester gemaakt en de prachtige zalen van vroeger met weversgetouwen en andere werktuigen gevuld, terwijl een ander gedeelte door schamele gezinnen was bewoond[1]. Wij mochten getuigen zijn van de aanzienlijke ontwikkeling en welvaart, welke de nijverheid te Gent alsdan had bereikt en die nog dagelijks met reuzenschreden vooruitging, dank zij den hebzuchtigen Hollander, dien wij in 1830 hebben weggejaagd.

Maar het waren niet alleen die overblijfsels zijner vroegere grootheid, die het Gent van dien tijd aantrekkelijk maakten: nieuwe straten werden er aangelegd of voltrokken, als de gelijkvormig gebouwde Brabantstraat; en de grootsche *Aula academica* was juist ingewijd. Dit aanzienlijk gebouw, met zijnen prachtigen gevel en zijne arduinen zuilen in de Voldersstraat, was alsdan het voorwerp der algemeene bewondering; "de vreemdeling bleef" op hetzelve "in stomme aanbidding staren"[2], en wij studenten mochten met fierheid naar dit grootsche gebouw opzien: het was immers voor de Hoogeschool en hare studenten opgericht.'[3]

Tot verdere kennis van den tijd zij hier nog aangeteekend, dat het jaar 1825 te Gent onder anderen werd gekenmerkt door de volgende groote en kleine gebeurte-

(1) In de laatste jaren werd het Gravenkasteel gezuiverd en knap hersteld door den bouwmeester Jos. De Waele.

(2) Ledeganck, in zijne *Drie Zustersteden* (1846).

(3) Den 4 Augustus 1819 had er Falck, alsdan minister van openbaar onderwijs, den eersten steen in groote plechtigheid van gelegd. In October 1826 werd het 'Paleis der Hoogeschool' even plechtig ingehuldigd. Op den gevel prijkte in groote bronzen letters het opschrift: *Auspice Gulielmo I, acad. conditore posuit S.P.Q.G. MDCCCXXVI.* Dit opschrift werd in 1830 na de omwenteling afgenomen, maar later hersteld; het prijkt er heden ongestoord voort.

nissen: aanbesteding der werken van het nieuw zeekanaal op Neuzen, waar 4000 werklieden weldra aan 't graven gaan; stichting der elfde katoenspinnerij binnen den tijd van twee jaren; invoering van het gaslicht, dat men eerst ‘gaz-olie’ noemt (alleen enkele bijzondere huizen worden er van voorzien, terwijl de straatlantarens voortdurend met de oude lijnolie verlicht blijven); de beroemde baryton Martin zingt in opera's van Boïeldieu en van Nicolo; de tenor Van Campenhout, die in 1830 de muziek der *Brabançonne* componeerde, zingt in Weber's *Freyschütz*; Wellington komt de nieuwe citadel der Kortrijksche poort inspecteeren, die met 't Fransche geld der oorlogsbelasting was gebouwd(1).

Toen Thorbecke in Juli 1825 als hoogleeraar te Gent aankwam(2), was het Latijn in al de Universiteiten van Europa (buiten Engeland en Frankrijk) de voertaal van het geheele hooger onderwijs, uitgenomen voor enkele leervakken. Alzoo waren er te Gent een drietal hoogleeraren, die van de regeering de toelating bekomen hadden om hunne lessen in 't Fransch te geven(3). Alleen Prof. Schrant, die de Neder-

(1) P. Claeys, *Mémorial de la ville de Gand (1792-1830).* Gent, 1902.

(2) Thorbecke ging eerst kamers betrekken in de Veldstraat bij den heer De Ridder. Kort daarna ging hij op kamers bij eene weduwe wonen in de Bagattenstraat, n^{r} 2. Daar had hij het gebruik van eenen uitgestrekten tuin, waarover hij in zijne brieven met opgetogenheid schrijft. Hij wandelde er rond met zijne boeken al lezend en bereidde er zijne lessen voor. Maar zijne kamers waren te vochtig en zijn studeervertrek niet rustig genoeg. Met 15 Dec. 1829 huurde hij van den heer Jacob van Beerlere voor f. 472.50 's jaars een huis gelegen Oudburg n^{o} 14, dat van achter op de Lei uitkwam, maar geenen tuin had. Zijn jongere broeder kwam bij hem inwonen om te Gent in de medecijnen te studeeren. Onder Thorbecke's papieren berust nog een ontvangstbewijs van een gulden, door hem betaald aan eenen zekeren heer Van Meerbeke, deken, als ‘willekom’ in de gebuurte der Oudburg, 19 April 1830, eenige maanden vóór de Belgische omwenteling.

(3) In de Faculteit der wijsbegeerte en letteren, Prof. Raoul een Franschman (vrije leergang in de Fransche letterkunde). In de Faculteit der rechten, Prof. Van Wambeke (*Code Napoléon*). In de Faculteit der natuurwetenschappen, Prof. Garnier, een Franschman (Mathesis). Over de voertaal van 't onderwijs in de Faculteit der medecijnen heb ik geene inlichtingen dienaangaande aangetroffen.

landsche letterkunde en de vaderlandsche geschiedenis doceerde, sprak Nederlandsch in zijne lessen.

Volgens het gebruik dier dagen hield Thorbecke eene plechtige openingsrede[1] in het Latijn[2], op dinsdag 4 October 1825[3]. *Rector magnificus* was dat jaar Prof. J.L. Kesteloot, van de Faculteit der medecijnen, een West-Vlaming uit Nieuwpoort, die te Leiden gestudeerd had, eenige jaren arts was geweest in Holland, er eene Hollandsche rijke vrouw getrouwd had en sedert 1817 als hoogleeraar te Gent was komen wonen, waar de gulhartige degelijke geleerde de *trait-d'union* tusschen Belgen en Hollanders was geworden. Of hij die eerste les van Thorbecke bijwoonde, is onzeker; want de nieuwe professor richtte het woord tot de curatoren der Hoogeschool en hunnen secretaris alsmede tot de professoren (*quarumvis doctrinarum professores celeberrimi*);

(1) Johannis Rudolphi Thorbecke *Oratio de disciplinarum historico-politicarum argumento*, habita die IV. Octobris M.DCCC.XXV., quum professionem historiae politicae atque diplomaticae et statistices extraordinariam in Academia Gandensi solemni ritu capesseret. (Opgenomen in *Annales Academiae Gandavensis 1825-1826,* 28 blz.; Gandavi apud P.F. De Goesin-Verhaeghe, Academiae typographum, 1829). Ook afzonderlijk in den handel gebracht.

(2) In de Hoogeschool droegen de studenten den naam van *cives academici.* De professoren spraken hunne studenten aan als *ornatissimi* en kregen van de studenten den titel van *clarissimi.*

(3) Den vorigen dag had de plechtige opening der leergangen plaats gehad en in zijne Latijnsche oratie had de aftredende rector Prof. Raoul den nieuwen hoogleeraar met deze woorden welkom geheeten: ‘Ordini nostro adjunctus est clarissimus professor J.R. Thorbecke, quem, medio studiorum decursu, triplici jam palma insignitum, collegam salutare laetor.’ Zie ook de ‘traduction libre du latin’ van deze oratie in het tijdschrift *Le Messager des sciences et des arts* (Gent, 1825, blz. 358-377.) - In ditzelfde tijdschrift (blz. 271) vindt men Thorbecke's benoeming aldus aangekondigd: ‘M.J.R. Thorbecke, docteur en lettres et en philosophie spéculative à l'Université de Leide, dont il fut l'un des élèves les plus distingués, vient d'être nommé par S.M. professeur extraordinaire à la même faculté à l'Université de Gand. Après avoir remporté plusieurs palmes dans les concours académiques, ce savant a voyagé trois ou quatre années en Allemagne pour y acquérir de nouvelles connaissances. Il paraît que M. Thorbecke sera chargé des cours de statistique et d'économie politique.’

maar den Rector sprak hij in het bijzonder niet toe, hetgeen nochtans in de gewone pleegvormen lag en door hem zeker niet zou verzuimd zijn geworden. Natuurlijk vergat hij de studenten niet (*ornatissimi adolescentes*, *spes Academiae*, *parentum*, *patriae, humanitatis*), noch al de overige aanwezigen, die aangesproken werden als *vos denique*, *quotquot adestis*, *cives*, *hospites*, *cujuscunque loci*, *ordinis*, *dignitatis*, *auditores honoratissimi.* Zonder verdere plichtplegingen begon dadelijk Thorbecke te spreken over het hem toevertrouwde onderwijsvak: de *historia politica*, de staatkundige geschiedenis.

Wanneer men nu, na 80 jaren, die Latijnsche oratie leest, en bedenkt, dat zij werd geschreven en uitgesproken door Thorbecke, dat toonbeeld van kristalheldere duidelijkheid en van scherpe klaarheid, dan staat men waarlijk verbaasd over het ingewikkelde en nevelachtige der Duitschgetinte gedachten en over het stroeve en duistere der droge latiniteit van den stijl. Die *Oratio de disciplinarum historico-politicarum argumento* is blijkbaar een tweelingbroeder van de Duitsche epistel aan Prof. Eichhorn uit Thorbecke's Göttingschen tijd. In zijn artikel van den *Tijdspiegel* (1872) schijnt Prof. Tellegen van Groningen er klaar in gezien te hebben, waarover ik hem hartelijk gelukwensch. Hij zegt beslist: ‘Thorbecke hield den 4 October 1825 te Gent eene inwijdingsrede over de historisch-politische wetenschap. Wij vinden daarin het thema ontwikkeld: Het individu is het deel van een geheel. De individuën zijn als zoovele deeltjes, als zoovele *particulae* gevlochten in en gebonden aan dat groot geheel. In wat de mensch denkt, wenscht, handelt, is hij het kind van zijnen tijd.’ Inderdaad schijnt zulks wel de grondgedachte te zijn van Thorbecke's oratie; maar ik betwijfel het, dat zijne toehoorders er veel van naar huis zullen gedragen hebben(1), daar ik het stuk tweemaal

(1) Nochtans las men in den *Journal de Gand* (n^{o} van Vrijdag 7 October 1825) het volgend vleiend berichtje over die eerste les van Thorbecke: ‘*Université.* Mardi dernier, 4 de ce mois, a eu lieu l'installation de M. le professeur Thorbecke. Son discours inaugural, succinctement écrit et d'une élégante latinité, a été entendu avec un vif intérêt. Chargé de l'enseignement de trois branches essentielles pour tous ceux qui, après avoir étudié la jurisprudence, rougiraient de n'être que des légistes, il a entretenu ses auditeurs de la nature et de l'importance des sciences historico-politiques. Assez habile, quand la matière était infinie, pour se renfermer dans l'espace de quelques minutes, il en a dit assez pour convaincre son auditoire du plaisir et de l'utilité qu'il y aura pour nos élèves en droit à suivre ses leçons d'histoire politique, d' histoire diplomatique et de statistique. L'adjonction au corps des professeurs d'un savant déjà connu, comme M. Thorbecke, par des productions estimées et des palmes académiques, ne saurait manquer d'ajouter à l'illustration de l'université.’

en met gespannen aandacht heb gelezen zonder er volkomen wijs uit te worden. Wellicht zal menigeen in zijn gehoor gedacht hebben met den Franschen schrijver: ‘Quel puits de science! On n'en voit pas le fond!’ Dit zeg ik hier zeer openhartig, want ik schrijf geene lofrede op Thorbecke, en ook omdat ik het zeer belangrijk acht aan te stippen, hoe al zijne degelijke Duitsche geleerdheid nog eenigszins onverteerd bij hem was gebleven, op 't oogenblik dat hij te Gent op 27-jarigen leeftijd het hoogleeraarsambt aanvaardde.

Al de collega's zijner Faculteit, die hij in de Arteveldestad vond, waren ouder dan hij. In het *Ordo philosophorum et litteratorum* telde men naast hem in 1825 slechts vier[1] hoogleeraren: G.L. Mahne, J.W. Schrant, L.V. Raoul en G.W. Rassmann.[2]

(1) Volgens de *Series lectionum* van 1825-1826, behandelden die hoogleeraren de volgende leervakken, te weten, Prof. Mahne: Litterae latinae, Antiquitates Romanae, Historia doctrinarum tam apud Graecos quam apud Latinos. - Prof. Raoul: Historia medii aevi universalis, Demosthenis oratio pro Corona, Litterae Gallicae. - Prof. Schrant: Historia patriae, Praecepta styli bene Belgici (Nederlandsch), Grammatica Belgica, Vondelius, Eloquentiae exterioris exercitia. - Prof. Rassmann: Logica, Ethica philosophica, Historia philosophiae, Exercitationes disserendi et disputandi. - Prof. Thorbecke: Historia Europae politica universa.

(2) De medische Faculteit bestond uit *vijf* hoogleeraren (Kesteloot, Van Rotterdam, Verbeeck, Kluyskens, Van Coetsem) en een *prosector,* (J.C. Boddaert), die der rechten (De Rijckere, Haus, Van Wambeke) en die der natuurwetenschappen (Garnier, Hauff, van Breda) elk maar uit drie. Men denkt onwillekeurig aan Minister Kuyper's laatste wet op de vrije hoogescholen in Noord-Nederland.

Een student uit dien tijd[1] heeft ze ons met enkele pennekrassen geteekend:

‘Professor Mahne, een Hollander, die den cursus der Romeinsche oudheden (*antiquitates Romanae*) gaf, droeg zijne lessen zeer klaar en methodisch voor en was in Holland als een *monstrum eruditionis* bekend. - Professor Raoul, een Franschman, was met de lessen der algemeene geschiedenis belast. Hij bepaalde er zich bij de Latijnsche vertaling te geven van uittreksels uit een Fransch chronologisch werk. Zijn onderwijs was zeer gebrekkig en Raoul was de eerste om zulks te bekennen. “Ik ben geen geschiedschrijver”, zeide hij soms vertrouwelijk, “ik ben een Fransch litterator”. En dit was hij ook in den volsten zin van het woord. Bij de winteravonden opende hij kosteloos eenen leergang van Fransche letterkunde. Hij bestudeerde alsdan eenige Fransche klassieken en wist dit zeer aantrekkelijk te maken. Soms ontving hij van jonge dichters naamlooze stukken van hun maaksel, die de professor in de lessen voorlas, critiseerde, goed- of afkeurde. Zijn leergang over de Fransche letterkunde werd uit liefhebberij door studenten van alle vakken druk bezocht, ten verschille zijner lessen over de geschiedenis, waarin men slechts toehoorders tegen dank ontmoette. - Professor Rassmann, een Duitscher, was belast met het onderwijs der logica. Het schijnt, dat zijne lessen diepdoordacht en doorgeleerd waren. Ik kan er mij niet bijzonder over uiten; evenals de studenten van het eerste jaar, woonde ik de lessen bij, zonder mij veel moeite te geven om dezelve te verstaan. - De professoren Mahne, Raoul en Rassmann bepaalden er zich bij hunne lessen in het Latijn te dicteeren, zonder er vele uitleggingen bij te voegen.

Professor Schrant, een Hollander van geboorte, was een man van hooge gestalte en van krachtigen lichaamsbouw, zeer deftig in zijne houding en die ook aan iedereen eerbied inboezemde. Te Gent was hij met het onderwijs der Nederlandsche geschiedenis en letterkunde gelast. Ik herinner mij met hoeveel genoegen en belangstelling de Gentsche studenten

(1) *Uit Vader Bergmann's Gedenkschriften*, blz. 97-99 en 130.

zijne lessen volgden, die hij in het Nederlandsch voordroeg. Professor Schrant droeg de kleedij der Noord-Nederlandsche katholieke priesters: korte broek, zwarte kousen en langen neerhangenden overjas. Op het hoofd droeg hij eenen driekantigen hoogen hoed, dien men alsdan *chapeau Napoléon* noemde en dien hij op de straat zeer deftig oplichtte onder het groeten. Hij was Roomsch-katholiek priester; maar nooit zal ik vergeten met hoeveel welsprekendheid en onafhankelijkheid hij de gebeurtenissen der 16de eeuw besprak, met welke levendige kleuren hij den reusachtigen strijd van ons klein vaderland tegen het machtige Spanje afschilderde, den gewetensdwang afkeurde en het lijden onzer voorvaderen betreurde. Dikwijls verlieten wij opgetogen zijne lessen en de meeste studenten bewaarden later een warm en dankbaar aandenken aan den talentvollen professor, aan den welsprekenden redenaar, aan den verdraagzamen priester'.

Ziedaar dus de ambtgenooten van Thorbecke in het *ordo philosophorum et litteratorum.* En zijne leerlingen? Die waren alsdan van eene zeer eigenaardige soort in de pas opgerichte Hoogescholen van de Zuidelijke Nederlanden, die, na de afschaffing der oude Brabantsche *Alma Mater* van Leuven in 1797 door de Fransche Sans-Culotten, gedurende twintig jaren verstoken waren gebleven van een eigenlijk hooger onderwijs. Nogmaals levert ons de toenmalige Gentsche student George Bergmann(1) een schilderachtig portret van den *studiosus* uit den Hollandschen tijd:

'Elke student leefde naar goeddunken. De meesten gaven zich over aan vermakelijkheden van allen aard; velen krenkten hunne gezondheid en vernietigden hunne toekomst; maar ook waren er velen, die zich met letterkunde en wetenschappelijke vraagstukken bezig hielden.... Studentengezelschappen bestonden er niet aan de Gentsche hoogeschool, zoodat elk student zijn eigen *modus vivendi* volgde. Eenigen bleven 's avonds thuis, anderen gingen in de eene of andere herberg van hunne keus den avond doorbrengen. De inwoners van Gent

(1) *Gedenkschriften,* blz. 99, 102 en 106.

noemden de studenten *Messieurs les élèves de l'Université....* In den dagelijkschen omgang spraken de *cives academici* onder elkaar schier uitsluitend Fransch.[1] De reden was, dat de gegoede standen, als een gevolg der twintigjarige Fransche overheersching van 1794 tot 1814, nog sterker verfranscht waren geworden dan zij reeds in de 18de eeuw waren; en ook dat de Vlamingen alsdan niets anders dan hunne platte plaatselijke dialecten spreken konden, hetgeen somtijds onder de studenten veel verwarring bracht.

Wanneer de jongelingen der provinciën Zuid-Brabant en Antwerpen te Gent met hun Brabantsch *patois* aanlandden, trokken zij zich met de Gentenaars nog al wel uit den slag; maar met de Bruggelingen en andere West-Vlamingen ging het moeilijker. Daarom vonden wij het eenvoudiger en voornamer onder elkander Fransch te spreken. De Hollandsche studenten, die de moedertaal zuiver en sierlijk spraken, begrepen wij dadelijk en *vice-versa*; want, als wij met hen spraken, hollandiseerden wij zooveel mogelijk ons plat Vlaamsch. Doch de meeste Hollanders[2] schikten zich gretig naar het heerschend gebruik ten einde met ons Fransch te leeren. Dit had voor gevolg, dat zij zich soms van zulke rare Fransche woorden en wendingen bedienden, dat wij onzen lachlust niet konden bedwingen. Maar zulks ontmoedigde de Hollanders niet; en wanneer zij de hoogeschool

(1) Generaal W.J. Knoop, die vóór 1830 als officier in België verbleef, schrijft in zijne zoo gemoedelijke *Herinneringen aan de Belgische Omwenteling van 1830* ('s Gravenhage, 1886, Guldenseditie, blz. 10), het volgende: “Ook in de Vlaamsche gewesten werd de Fransche taal gebezigd in de gezelschapskringen van den fatsoenlijken stand. Soms, als Vlamingen onder elkander waren, voerden zij het gesprek in het Vlaamsch; maar, nauw bespeurden zij een Hollander in de nabijheid, of zij gingen over tot het Fransch. Het had den schijn, alsof zij zich schaamden over hunne volkstaal, die men toen beschouwde als eene soort van *patois,* alleen goed voor de mindere standen, maar niet voor hen, die aanspraak maakten op kennis en beschaving.”

(2) Onder hen bevonden zich de latere Dr Wap, de latere Utrechtsche Professor Vreede en de latere minister van Buitenlandsche zaken Roest van Limburg.

verlieten, spraken zij het Fransch bijna zoo goed als wij; en wij hadden de pretentie zeer goed Fransch te spreken, och arme!

Somtijds werden wij verzocht met andere studenten serenades te gaan geven aan de eene of andere Gentsche schoone. In dien tijd was het een gebruik onder de studenten van aan de jonge juffrouwen, die zij opgemerkt hadden, hunne hulde bij middel van avondmuziek vóór hunne deur te gaan betuigen. In die serenades speelden de zangers en guitaristen de hoofdrol. Alsdan was de guitare *à l'ordre du jour.* Bijna elk wel opgevoed jongeling kon de guitare genoegzaam bespelen, om de eene of andere bevallige zangster te begeleiden... Hoe zagen er onze studenten van omstreeks 1830 dichterlijk, schilderachtig, ja ridderlijk uit, wanneer zij, met hunne guitare in de hand, die bij middel van rooskleurige zijden lintjes om den hals was gebonden, onder het venster stonden van de eene of andere *Dulcinea* en haar hunne bekoorlijke pizzicato's toestuurden! ...'

Te midden van zulke niet genoegzaam voorbereide en meestal Franschsprekende guitaristen denkt men zich de magere ernstige stroeve figuur van den geleerden Prof. Thorbecke niet al te goed op hare plaats. Ook schijnt hij, ten minste, in den beginne, wel veel ontzag te hebben ingeboezemd, maar toch maar half in den smaak der Gentsche studenten te zijn gevallen; want George Bergmann, die de Hoogeschool in Maart 1828 verliet, schrijft(1) van hem: 'Professor Thorbecke, een Hollander, werd tijdens mijn verblijf aan de Hoogeschool professor benoemd voor het openbaar en volkerenrecht (?). Zijne lessen waren door en door geleerd, wel bestudeerd en werden correct voorgedragen, maar slechts door weinige studenten naar hare ware verdienste geschat. Thorbecke was bij zijne benoeming slechts 27 a 28 jaar oud. Hij was alsdan een mager, stijf, zorgvuldig gekleed Hollandsch heertje, dat zeer afgetrokken leefde en het grootste gedeelte zijner dagen op zijne studeerkamer doorbracht.'

(1) *Gedenkschriften*, bl. 125.

Nochtans zou men ongelijk hebben te meenen, dat Thorbecke zich afzonderde te Gent en er geheel op zijn eentje leefde[1]. Met zijne ambtgenooten onderhield hij de beste betrekkingen en hij spreekt herhaaldelijk in zijne brieven over hunne inschikkelijkheid jegens hem en over zijne goede verstandhouding en overeenstemming met allen. Met hooge waardeering gewaagt hij in 't bijzonder van zijne drie Duitsche ambtgenooten Hauff, Haus en Rassmann. Ook was hij lid van enkele Gentsche vereenigingen: alzoo van de *Société littéraire*, van de Zuidelijke Maatschappij van Weldadigheid (sub-commissie der stad Gent) en van de Maatschappij van Taal en Letterkunde *Regat prudentia vires.* Deze laatste werd te Gent in 1821 door Prof. Schrant en eenige vrienden der Nederlandsche moedertaal (waaronder zijne collega's Kesteloot en Mahne) opgericht onder de machtige bescherming van niemand minder dan Minister Falck. Het doel was ‘eene taal zoo rijk en schoon als de onze uit den staat van diepe vernedering, waarin zij nog verkeerde’, op te trekken[2]. Gedurende een tiental jaren bloeide die taalminnende kring tot aan de Belgische omwenteling en, onder den invloed der hoogleeraren, was hij de kweekschool van de beschaafde en geletterde Vlamingen, die later te Gent, met Jan Frans Willems (uit Antwerpen overgekomen) aan hun hoofd, de

(1) De heer graaf Oswald de Kerckhove de Denterghem, lid van den Belgischen Senaat, schreef mij nog dezer dagen: ‘J'ai vu Thorbecke une fois. J'étais allé avec mon père (alsdan burgemeester van Gent) lui rendre visite à La Haye. J'étais encore fort jeune. C'était, je crois, entre 1861 et 1864. Mon grand-père (ook burgemeester van Gent na 1830) avait beaucoup connu Thorbecke à Gand avant la révolution belge. Au moment de notre visite à La Haye, Thorbecke jouissait d'un crédit immense. Il était de taille moyenne, autant que je me souvienne, mais son oeil avait une acuité étonnante et sa mémoire une sûreté merveilleuse. Il parlait le français des réformés huguenots, un peu vieilli, mais ayant fort grand air. Il rappelait à mon père des souvenirs de son séjour à Gand, des rues qui lui étaient restées familières. Il avait aussi gardé la mémoire de maints collègues restés en Belgique. Que n'était-il ministre en 1829!’ (Brief van 14 Februari 1905).

(2) Zie het Register der verslagen van *Regat prudentia vires,* berustende op het Stadsarchief te Gent.

Vlaamsche beweging tegen de verfransching, uitgaande van de Belgische regeering, als eenen nationalen dam hebben opgeworpen. George Bergmann zegt daarover: ‘Nog iets, dat het Gent van dien tijd bij de Flaminganten van dezen tijd moet in achting doen stijgen: het Gent van toen telde veel ijverige beminnaars onzer moedertaal. Eene maatschappij ter beoefening der Nederlandsche taal en letterkunde was er tot stand gekomen en wekelijks hield deze hare vergaderingen, waarop eenige studenten dikwijls tegenwoordig waren. Prachtige redevoeringen en welsprekende voordrachten werden er soms gehouden. Daar heb ik Prof. Schrant, Vervier, Prof. Kesteloot en anderen het woord hooren voeren’[1].

Den 30 December 1825 werd Thorbecke als lid aangenomen; in 1828 zien wij hem tot rechter aanstellen in eenen prijskamp voor een historisch opstel over den invloed der Bourgondische vorsten in de Nederlanden en voor een gedicht over Maria-Theresia, door de Maatschappij uitgeschreven[2]. Het onderwerp der historische prijsvraag schijnt mij blijkbaar op Thorbecke's voorstel gekozen; doch zijne werkzaamheid als rechter liep op niet veel uit, daar geene enkele geschiedkundige verhandeling inkwam en de vier ingezonden gedichten echte prullen waren en niet bekroond konden worden. In voorgaande jaren had men integendeel zeer middelmatige gedichten met eerepenningen beloond. Zou ditmaal de meerdere strengheid niet voor een goed deel aan de aanwezigheid onder

(1) *Gedenkschriften,* blz. 116.

(2) Die prijsvragen staan als volgt geboekt in het Register der Verslagen: ‘1. *Proza.* Een gouden eerepenning ter waarde van honderd Nederlandsche guldens voor de beste en de bekrooning waardig gekeurde geschiedkundige ontwikkeling van den invloed en de gevolgen, welke de heerschappij van het Bourgondisch huis voor de Nederlanden in het algemeen heeft gehad. (De maatschappij verlangt, dat die invloed worde aangewezen ten aanzien zoo wel van de inwendige staats- en burgerlijke gesteldheid en den toestand der letteren, wetenschappen en kunsten als van de staatkundige en handelsbetrekkingen der Nederlanden met andere rijken.) 2. *Dichtkunst.* Een gouden eerepenning ter waarde van vijf- en zeventig Nederlandsche guldens voor het beste en der bekrooning waardig gekeurde lofdicht op de keizerin Maria-Theresia.’ (Register, fol. 61).

de rechters van den strengen koelen Thorbecke grootendeels te wijten zijn? Den 16 October 1829 wordt hij tot lid van den ‘besturingsraad’ verkozen, in vervanging van Prof. Mahne, wiens beurt van aftreding het was. Eindelijk zij hier nog vermeld, dat Thorbecke een gewichtig aandeel in de wetenschappelijke werkzaamheden nam en tweemaal eene ‘spreekbeurt’ vervulde, dat wil zeggen dat hij er, naar het gebruik der Maatschappij, twee geschrevene verhandelingen voorlas, de eene[1] ‘over de koophandelsbetrekkingen, welke de Belgen, van het begin der middeneeuwen af, met de overige volkeren van Europa hebben gehad, en den invloed, welke daaruit voor de beschaving is ontstaan’; en de andere[2] ‘over den invloed van het gebruik der machines op het zamenstel der maatschappelijke en burgerlijke betrekkingen.’[3] De keus dier onderwerpen getuigt bij Thorbecke van grooten ernst en veelzijdige studie, terwijl de meeste zijner medeleden hunne taak meer uit een dichterlijk of rhetorikaal standpunt beschouwden[4].

Maar klimmen wij eerst nog wat hooger op. Tegen het

(1) Op 23 Januari 1829.
(2) Op 22 Januari 1830.
(3) Het handschrift dier ‘spreekbeurt’ berust in het familiearchief van den heer Mr W. Thorbecke. Het was mij vergund er kennis van te nemen. Zoo merkwaardig en nieuw (in 1830) zijn die beschouwingen, dat eene uitgave er van mij in alle opzichten als zeer wenschelijk voorkomt. Hetzelfde kan gezegd worden van de meeste der andere kleine geschriften van den grooten Thorbecke tot einde 1830. Mocht daar spoedig toe besloten worden.
(4) Den 29 April 1830 onderteekende Thorbecke met zijne medebestuurders van *Regat prudentia vires* een verzoekschrift aan Burgemeester en Schepenen der stad Gent tot het bekomen van eene geschiktere zaal ‘wegens de meerdere uitgebreidheid der werkzaamheden onzer Maatschappij.’ Eenige weken nadien brak de Belgische omwenteling uit; de Noord-Nederlandsche leden, die de ziel der Maatschappij waren; vluchtten een voor een naar Holland en *Regat prudentia vires* hield geene zittingen meer, en werd in 1839 door de overblijvende Gentsche leden ontbonden; al zijne bezittingen verkocht men alsdan in 't openbaar ten bate der armen van Gent.

begin der Juli maand 1825 had hij de Arteveldestad bereikt en schreef[1] aan zijnen vader te Zwolle:

> *Gent*, *den 2 Julij 1825.* - Beste Ouders, Dinsdag avond te 8 ure van Amsterdam vertrokken ben ik hier den volgenden avond over Haarlem, den Haag, Delft, Rotterdam, het Hollandsche Diep bij de Moerdijk, Willemstad, Breda, Antwerpen te 10 ure behouden aangekomen. Alles gaat tot nog toe naar wensch en ik begin mij met kennis te verheugen hierheen geroepen te zijn. De ontvangst was en is ten hoogste vriendschappelijk. De heeren Mahne (oude letteren), Schrant (Nederl. lett.) en Kesteloot (medecijn) inzonderheid behandelden wij dadelijk den eersten dag met de meeste gewenschte vriendelijkheid en openhartigheid. Geen minderen dienst doet mij de heer Schoutheer (Hye-Schoutheer), secretaris van de Stad, aan wien Prof. van Lennep mij eenen brief had medegegeven. Toen ik hem denzelven had gezonden, kwam hij dadelijk bij mij, verzocht mij den volgenden ochtend vroeg bij hem te ontbijten, waarna hij mij aan de heeren curatoren, den graaf van Lens, gouverneur der provincie Oost-Vlaanderen, den burgemeester van Gent Pierse (Piers de Raveschoot) en den baron (?) van Hulthem zou voorstellen. Dit geschiedde gister morgen. Na den heer Pierse kwamen wij bij den heer van Hulthem, die mij dadelijk voor zijne rekening nam, mij in den botanischen tuin, de tentoonstelling van bloemen en de bibliotheek bracht, mij in de Societeit (*de Concorde*) introduceerde en daarna aan den Gouverneur presenteerde, die mij heden morgen den eed zal afnemen.
> Uw innig liefhebbende zoon
> J.R. THORBECKE.

Na een verblijf van een viertal maanden in Vlaanderen's hoofdstad schreef hij[2] in denzelfden zin aan zijnen oud-leermeester Prof. D.J. van Lennep, te Amsterdam:

> *Gent, den 6 Nov. 1825.* - Weledelgeboren Hooggeleerde Heer!
> Op deze standplaats bevinde ik mij zeer wel en heb reden allezins te vreden te zijn. Men bespeurt niet, dat de tegenstribbelingen, die de regeering van de zijde der geestelijkheid ondervindt, van eenen ongunstigen invloed zijn op de Hoogescholen hier te lande. Men telt te Gent thans 365 studenten, waaronder ik met veel genoegen heb waargenomen, dat zich nagenoeg 30 Hollanders bevinden. De *viri clarissimi* der Universiteit zijn

(1) Er is eene gaping tusschen dezen brief van 2 Juli 1825 en de brieven aan zijne ouders van 1829-1830. Zijn die verloren of slechts mislegd? Laat ons het laatste hopen.
(2) Papieren van D.J. van Lennep (in bruikleen berustende op het Alg. Rijksarchief te 's Gravenhage).

uit verschillende natien saamgekomen: daar zijn 2 Franschen[1], 3 Duitschers[2], 4 Hollanders[3], de overigen zijn Vlamingers (*sic*). Zoo deze onderscheiden bestanddeelen al nog niet tot één geheel zijn versmolten, waartoe wellicht een langer tijdverloop wordt vereischt, is er echter gedurende de 8 jaren, sedert welke deze Hoogeschool is opgericht, meer gedaan dan men scheen te kunnen vermoeden. Daartoe draagt gewisselijk de werkzame deelneming der Stad aan het belang der Academie niet weinig bij, en dat door de middelen, die eene groote stad van zelf aanbiedt; inzonderheid daar voor de inrichtingen en subsidien der medische faculteit zeer goed is gezorgd.
Ik vergenoeg mij gedurende dit eerste jaar de *historia politica Europae* te geven, waarin het getal der *auditores* een groote 70 bedraagt. De *Bibliotheca critica nova* heeft ook hier de oplettendheid van sommigen gewekt. Ik verlang daarna te vernemen, of de stichters zich eene algemeene medewerking der Nederlandsche geleerden zullen kunnen beloven.
Ik bericht UwEHooggel. de complimenten van den heer Hye-Schoutheer, wiens vriendelijkheid te mijnen opzichte zeer groot is.

Over de ontvangst te Gent bij zijne aankomst betoonde hij zich aldus geheel voldaan en bleef ook verder in dezelfde stemming. In eenen brief aan zijnen vader van 10 Mei 1829 schreef hij, naar aanleiding der aanstelling van zijnen vriend Groen van Prinsterer tot secretaris des Konings: ‘Ik verheug mij over de spoedige bevordering van Groen, maar zou voorzeker met hem niet willen ruilen. Ik ben met mijne standplaats volkomen tevreden en veel onafhankelijker wat innerlijke ontwikkeling en uitwendige handeling betreft, dan hij het ooit wezen zal.’ En wanneer Thorbecke reeds de naderende omwenteling in 't verschiet ziet, schrijft hij evenzoo (13 Juni 1830): ‘Ik voor mij was hier tevreden en koesterde, in de hoop van hier jaarlijks al meer en meer vruchten van mijne bemoeiingen te zullen plukken, geen verlangen naar verplaatsing. Nu wend ik de oogen weder naar Holland, om er over kort of lang eene werkzaamheid voort te zetten, die hier misschien weldra overbodig zal zijn.’

Het eerste jaar had Thorbecke alleen over de *historia politica Europae* zijne lessen gegeven. De volgende jaren

(1) Garnier en Raoul.
(2) Hauff, Haus, Rassmann.
(3) Mahne, Schrant, van Breda.

voegde hij er de statistiek en de staathuishoudkunde bij. In zijne leergangen over statistiek en staathuishoudkunde sprak hij Nederlandsch, maar hij gaf ook eenen Latijnschen leergang in die vakken ten behoeve van de Waalsche studenten, zoodat hij te Gent eene soort van tweetalig stelsel heeft toegepast[1]. De statistiek en de staathuishoudkunde noemde hij ‘vakken tot dusver aan deze Hoogeschool niet voorgedragen en waaromtrent hier te lande in het algemeen de wegen niet gebaand zijn.’[2] Maar hij was wel de man om nieuwe wegen te banen.

Spoedig nadat hij zijne betrekking aanvaard had, klaagde hij over het misbruik, dat de Gentsche studenten in de rechten binnen de twee eerste jaren hunner rechtstudie alle lessen volgden, die voor het candidaats en doctoraal examen voorgeschreven waren. Na afloop van het tweede jaar keerden zij dan naar huis, van waar zij slechts in het begin van het derde jaar tot de aflegging van het doctoraal examen en op het einde van het derde jaar voor eenen korten tijd voor hunne promotie terugkwamen. Thorbecke wenschte dit misbruik tegen te gaan door de wijze, waarop hij zijne lessen verdeelde; maar hij vond

(1) Zulks geschiedde niet zonder eenig tegenstribbelen van het College der Curatoren, zooals blijkt uit de volgende stukken. Den 25 April 1826 schreef dat College aan Thorbecke: ‘Rescriberende op Uw E.G. missive van den 21 dezer, strekkende om uwe statistieksche lessen in de landstaal te mogen doceren, hebben wij de eer Uw E.G. te melden, dat wij zulks niet kunnen noch mogen toestaan, niet alleen omdat dit tegenstrijdig zoude zijn met de op het stuk staande reglementen, maar ook verre is van met de belangen der hoogeschole bevolking te strooken, alzoo bij dezelve vele Walen aan zijn, welke men aldus zoude berooven deelachtig aan die lessen te zijn en alzoo van de hoogeschool zoude kunne verwijderen. Gaf men die lessen in de Fransche taal, zoude zulks voor anderen hinderlijk zijn, zoo dat de Latijnsche weldra voor alle coursen zonder uitzondering strengelijk zal moeten worden gebruikt. - Het Kollegie van Curatoren der hoogeschool te Gent: Ph. de Lens.’ - Thorbecke antwoordde, dat hij voor de Walen dienzelfden leergang in het Latijn zou herhalen; waarop het College hem schreef; ‘Wij maken geene zwarigheid meer toe te staan, dat uwe lessen van statistiekkunde in de landstaal worde gegeven.’ (3 Mei 1826.)

(2) Brief van 4 Augustus 1828 aan van Ewijck, administrateur van onderwijs in het Ministerie.

weinig medewerking bij de Curatoren der Hoogeschool[1] en bij zijne ambtgenooten.

Te vergeefs beproefde Thorbecke het om van de Regeering den rang van gewoon hoogleeraar te Gent te bekomen. Tijdens de vacantie schreef hij, den 4 Augustus 1828, daarover uit Zwolle aan den heer van Ewijck, administrateur van het Onderwijs:

> De functien mij te Gent aanvertrouwd heb ik gedurende 3 jaren waargenomen, in het eerste jaar één collegie, in het tweede en derde elk twee collegien over de staatkundige historie, de diplomatie, de staathuishoudkunde en statistiek. Terwijl de lessen over de staatshistorie en statistiek gehouden werden in het Nederduitsch, is in ieder der beide laatste jaren daarbij gehouden een derde afzonderlijk collegie over diezelfde onderwerpen in het Latijn voor de jonge lieden uit de Waalsche provincies. Zoo ik daarenboven een werkzaam deel heb gehad in velerlei academische belangen en verrichtingen, vloeide dit voort uit het deel, dat ik heb in het onderwijs. Intusschen moet de aanleiding tot deze meerdere ruimte van akadem. werkzaamheid meer gezocht worden in een persoonlijk verstaan met mijne ambtgenooten dan in de rechten van het extraord. professoraat op zichzelven. Het blijkt echter, dat de bevoegdheden, uit zoodanige bijzondere inschikkelijkheden en overeenstemming ontspringende, toevallig zijn en op geenen vasten grondslag rusten.
> Het zij mij voorts geoorloofd te doen opmerken, dat de vakken aan mij opgedragen en derzelver verband met het overige Universiteitsonderwijs geene ongepaste aanspraak op ruimere attributies van acad. rechten schijnen te hebben dan die aan het extraord. professoraat verbonden zijn, bijaldien geene bedenking tegen den leeraar pleit. Te Leyden en te Leuven worden deze vakken dan ook door gewone professoren geleerd.'

Hij verklaart zich verder bereid om, zoo noodig, van de faculteits-emolumenten 'gereedelijk afstand te doen.' Anderhalf jaar nadien schrijft hij uit Gent aan denzelfden van Ewijck (28 Maart 1830):

> Ik neem eindelijk de vrijheid om Uw Hoog Edel. Gestr. een ander verzoek te herinneren, nagenoeg twee jaren geleden voor het eerst aan Uw H.E. gedaan betrekkelijk mijne bevordering tot het gewoon professoraat.

(1) De Curatoren der Gentsche Hoogeschool, die over haar een niet onbelangrijk recht van toezicht uitoefenden, waren sedert 1816: ridder de Coninck te Brussel, Van der Haeghen-Van der Cruyssen te Gent, baron Van Keverberg van Kessel te Gent, Prins van Gavre te Brussel en de Burgemeester der stad Gent (eerst graaf Philips van Lens; later sedert 1820, Piers van Raveschoot).

> Mag ik bij de beweegredenen toen voorgedragen nog eene andere, voor mijn persoon van geen minder gewicht, voegen?
> Ik zou Ued. G.H. dan verzoeken het groote verschil tusschen mijne jaarwedde en de inkomsten van het gewone hoogleeraarsambt in aanmerking te willen nemen. Mag ik zeggen, dat ik verplicht ben veel voor mijne familie te doen en dat de aanschaffing der noodige boeken in mijne vakken, daar de Universiteitsbibliotheek ten eenenmale arm in is, mij eene aanzienlijke altoos nog voortdurende uitgave heeft opgelegd? Ik wil deze finantieele bedenkingen niet verder voortzetten; maar ik mag zonder onbescheidenheid wenschen, dat dezelve, benevens andere, bij Ued. H. ter mijner gunste zullen pleiten.
> 'Indien ik gedurende de aldra afgeloopen 5 jaren mijn werk bijna uitsluitend van het onderwijs en van het belang der kweekelingen heb gemaakt, het was dewijl ik deze als mijne eerste academische roeping beschouwde. Dat onderwijs is mij voorgekomen eene meer dan gewone inspanning en zorg te eischen, omdat het vakken aanging tot hiertoe bij deze Hoogeschool niet voorgedragen en waaromtrent men over het algemeen hier te lande de wegen niet gebaand vond. Heb ik nevens deze dagelijksche taak en roeping minder uitgegeven dan ik, mijne werkzaamheid buiten dit verband gedacht, wel zou gewenscht hebben, ik liet daarom mijne plans niet varen en schorste ze slechts op tot den tijd dat ik dezelve, zonder aan de plichten van het onderwijs te kort te doen, zou kunnen afwerken.'

Doch van deze beide aanvragen is niets gekomen.

Met de beste zijner studenten stond Thorbecke op goeden voet en jaren na 1830 onderhield hij nog briefwisseling met enkelen onder hen als Ed. Conway, Jules Van Praet en P.J. Ronse in België, G.W. Vreede (den lateren Utrechtschen professor en hevigen politieken tegenstander van Thorbecke) en T.M. Roest van Limburg (eerst journalist, daarna diplomaat en minister van buitenlandsche zaken) in Holland, enz. In brieven aan den Minister van Binnenlandsche zaken of aan den Algemeenen Bestuurder van het Openbaar Onderwijs bracht hij geregeld verslag uit over zijne verdienstelijkste studenten aan de Regeering, die er op bedacht was hare ambtenaren onder de knappe studenten harer zuidelijke hoogescholen te zoeken, ten einde de breed uitgemeten grief der Belgen over het te veelvuldig bezetten der openbare ambten door Hollanders te ontzenuwen. Thorbecke, die zich zeer vrijmoedig en soms zeer scherp over de middelmatige en luie studenten uitlaat, bespreekt integendeel met grooten ernst en

sympathie de verdiensten en hoedanigheden der goede. Onder deze laatste stelt hij in de eerste plaats en bovenaan E.H.J. Conway, die later bestuurder der civiele lijst en vertrouweling van Koning Leopold I is geworden. In zijn verslag aan den Minister van Binnenlandsche zaken (Gent 23 Sept. 1827) schrijft Thorbecke:

> Ik heb de eer Uwer Excellentie.... verslag te doen over de jonge doctoren sedert Paaschen tot aan het eind van het academisch jaar bij de rechtsgel. faculteit gepromoveerd. Ik noem in de eerste plaats en bovenaan den heer E.H.J. Conway (gepromoveerd den 25 Juli) van Brugge, van zeer goeden, maar niet vermogenden huize. De heer Conway heeft gedurende 5 jaren de academische lessen bezocht en al dien tijd door vlijt, toeleg en besten geest uitgemunt. Zijne studiën zijn hoofdzakelijk op de staatkundige en diplomatische wetenschappen gericht geweest en hij heeft van zijne goede en grondige vorming in deze vakken eene doorslaande proef gegeven in eene treffelijk bewerkte dissertatie over de neutraliteit. Deze jongeling mag aan Z.M. 's regeering ten sterkste worden aanbevolen, vooral zoo er gelegenheid ware om hem de loopbaan der diplomatie te doen intreden.

Reeds in October 1828 verkreeg overigens Conway een openbaar ambt. Op den vooravond der Belgische Omwenteling schrijft[1] Thorbecke uit Gent (30 Maart 1830) eenen brief aan Groen van Prinsterer, secretaris van het Kabinet des Konings, waarin hij Conway voor een hooger staatsambt warm aanbeveelt: ‘Mocht vroeger of later eene benoeming van commiesen bij het Kabinet op til komen, herdenk dan, als 't u belieft, mijne aanbeveling van den heer Conway, bijaldien hetgeen Gij van zijne administratieve geschiktheid mocht vernemen, ter zijne gunst pleit.’ Door geschiktheid en naarstigheid onderscheidden zich nog Louis Fredericq van Zottegem, die als griffier van het Beroepshof te Gent overleed, J.B.A. Coppieters t' Wallant van Brugge en J. Ghesquiere van Waasten, als notaris op hoogen leeftijd te Gent gestorven. ‘Indien men zegt - getuigt Thorbecke - dat alle deze zich voor het administratieve of rechterlijke bestemmen, zoo moet men aanmerken, dat zij dit verlangen met de meesten gemeen hebben, die zich liever een vast bestaan in den dienst van den

(1) *Brieven van Thorbecke*, blz. 13.

Staat dan eene onzekere praktijk voorstellen. Ik heb ze over het algemeen als goede studenten leeren kennen.' F. de Roisin, de zoon van den generaal bevelhebber der vesting Namen, had talent en eene niet gemeene mate van vatbaarheid en oordeel. Ook van G.C.L. Bergmann[1] van Lier (den lateren liberalen burgemeester zijner geboortestad en vader van Tony Bergmann, schrijver van *Ernest Staas*) wordt gezegd, dat hij zich voordeelig heeft onderscheiden; zijn toeleg is voornamelijk bepaald geweest tot de vakken onmiddellijk dienstbaar aan de rechtspraktijk. Hij heeft zich overigens ten aanzien van gedrag, vatbaarheid en werkzaaamheid alleszins als goed student doen kennen.

Over twee der latere uitstekendste advocaten aan de Gentsche balie, van Huffel en Rolin vader, waarvan de laatste lid van een liberaal ministerie was (1848-1850), schrijft Thorbecke in een verslag van 13 April 1827:

> Eug. van Huffel van Gent en Hipp. Rolin van Kortrijk munten boven de anderen uit door vlugheid, ijver en verkregene kennis. Beiden bestemmen zich tot het advocaatschap en behooren tot niet onvermogende families. Indien zij nog eenige jaren, zooals zij begonnen zijn, voortgaan om hunne onderrichting grondig te volmaken, mag men, mijns inziens, de hoop voeden, dat zij nuttige leden der maatschappij kunnen worden.

Maar blijkbaar is te Gent zijn lieveling onder de studenten geweest Pieter Jan Ronse van Thourout (West-Vlaanderen), dien hij hoopte als hoogleeraar te zien aanstellen aan zijne zijde.[2] In eenen brief aan den heer van Rappard, hoog-ambtenaar aan het ministerie van onderwijs, schreef hij uit Gent (23 December 1829):

> Ik heb gewacht met op UwE. Gestr. hoogst aangename letteren van den..... te antwoorden, totdat de promotie van den heer Ronse

(1) Hij is de schrijver der meermaals aangehaalde *Gedenkschriften.*

(2) Ronse, van wien Thorbecke zooveel verwachtingen koesterde, was de zoon van eenen metser van Thourout. Hij stierf zeer vermogend als advocaat te Brugge in 1887, waar hij een der geleerdste en geduchtste rechtsgeleerden der balie was. Hij stond bekend voor zijne vereering van koning Willem I.

mij in staat zou stellen om iets naders van hem te zeggen. Ik stem met UwE.G. volmaakt overeen, dat de uitwendige vormen van den heer Ronse nog veel te wenschen overig laten en niet beantwoorden aan de innerlijke gehalte. Het bewerken zijner dissertatie heeft hem aanleiding gegeven om met mij in gestadige aanraking te zijn en mij de gelegenheid verschaft om hem nauwkeuriger te leeren kennen. Ik meen de overtuiging te hebben verkregen, dat de heer Ronse zich door eene meer dan gewone kracht van denken, door eenen uitmuntenden aanleg tot oorspronkelijke wetenschappelijke nasporingen en door eene even grondige als omvattende studie onderscheidt. Zijne dissertatie, die ik de eer heb hierbij te voegen(1), strekt daarvan, mijns inziens, voor den onpartijdigen en kundigen beoordeelaar ten gedeeltelijken bewijze. Hij heeft nog niet dat geleidelijke, die gemakkelijkheid en algemeene helderheid van ontwikkeling en uitdrukking, welke bij oppervlakkige jonge lieden eer en vroeger dan bij stille waters met diepe gronden pleegt te worden aangetroffen.
Het zou jammer zijn, indien de heer Ronse niet in de gelegenheid werd gesteld om zich ook dit, hetgeen hem nog ontbreekt, door dadelijke oefening in eenen acad. werkkring te verwerven. Ik herhaal dus met aandrang mijn vroeger voorstel. Ik mag openhartig met UwE.G. spreken en niet ontveinzen, dat, bijaldien men mocht afgaan op het gevoelen van eenige leden onzer Hoogeschool, niet alle stemmen om onderscheidene redenen zijner benoeming even gunstig zouden zijn. Eene dier redenen is gelegen in het belang, dat door sommigen in den heer Rolin wordt gesteld, die, ofschoon een wezenlijk talent, mijns inziens, verre beneden den heer Ronse te achten, de behagelijkheid der vormen in zijn voordeel en minder onafhankelijkheid van eene aangenomene denkwijze heeft. De heer Ronse is zonder eenig fortuin en zou zich verplicht vinden om, indien hem geene aanstelling te beurt viel, onmiddellijk tot de practijk over te gaan, die hem zou onttrekken aan de acad. oefening, zoo noodzakelijk om een goed leeraar te worden. Ik ben overtuigd, dat de heer Ronse met der tijd, vooral bij de Gentsche Academie, veel goeds zal kunnen doen, en blijf dus wenschen, dat het Departement genegen zij om hem aan deze Universiteit te verbinden.

Aan den Administrateur voor het publiek onderwijs schrijft Thorbecke nog den 4 Januari 1830:

De heer Ronse, van Thourout, heeft, na zijne studies hier ten einde te hebben gebracht, dezelve, ondersteund door de Regeering, nog gedurende 3 jaren te Bonn en te Berlijn voortgezet en is eindelijk in het 8ste jaar van zijne acad. loopbaan alhier gepromoveerd.

(1) Het academisch proefschrift van Ronse (*De possessione rei mobilis ex codice juris civilis*) is opgedragen aan zijnen Duitschen leermeester Prof. J.C. Hasse, van Bonn.

> De toeleg van dezen jongen geleerde heeft op deze wijze eene veel ruimere strekking verkregen, dan die men bij onze kweekelingen pleegt te ontmoeten; hij heeft van de hem aangeboden gelegenheid partij getrokken in dien wetenschappelijken geest, welke den aanstaanden leeraar behoort te bezielen. Het Romeinsch en hedendaagsch recht, maar beide in den ruimsten zin, zijn de middenpunten zijner werkzaamheid geweest. De heer Ronse verdient alleszins aan UwE.Gestr. aandacht voor eene (kan het zijn) dadelijke plaatsing in het vak van onderwijs te worden aanbevolen.
> De heer Ronse heeft, ten aanzien van de ontwikkeling en mededeeling zijner denkbeelden, thans nog met eenige ongeschiktheid en stroefheid te worstelen, die men bij jonge lieden van eene niet alledaagsche innerlijke gehalte zoo vaak aantreft en die bij hem door de oefening aldra zullen worden overwonnen. Ik meen, dat de hoogere regeering, indien zij kon goedvinden om dezen jongman bij de rechtsgeleerde faculteit onzer Universiteit aan te stellen, in het vervolg alle reden zou hebben over hare keus voldaan te wezen.

Ook van Jules van Praet, den lateren minister van het Huis des Konings onder Leopold I en II en vertrouwden raadsman der beide koningen, had hij eenen tamelijk goeden dunk(1). Van Praet was, zegt een zijner tijdgenooten, ‘alsdan nagenoeg de eenige student, die met Professor Thorbecke bijzondere betrekkingen had’(2).

Uit dit alles blijkt hoe ernstig Thorbecke het karakter en den aanleg zijner leerlingen bestudeerde en hoe hij hen bij de Regeering zijne machtige voorspraak schonk, zoodra het bij hem vaststond, dat er timmerhout aan was. Bijzonder verheugde het hem, dat de Gentsche studenten zoo goed als vreemd bleven aan de steeds heftiger handelingen der oppositiepartijen, die België tegen de regeering van Willem I in be-

(1) In een verslag van Dec. 1826 schrijft Thorbecke over hem: ‘J. van Praet, van eene goede familie uit Brugge, heeft wel eene zekere gemakkelijkheid en vlugheid van werken, welke hem bij eenen post, door hem gezocht, in eenig bureau van ministerie, zouden te stade komen. Maar het is te wenschen, dat hij door eene gezette arbeidzaamheid zijne kundigheden aanvulle, die, ten gevolge eener weinig ijverige studie, tot dusverre oppervlakkig en gebrekkig zijn.’

(2) *Uit Vader Bergmann's Gedenkschriften,* blz. 120.

roering brachten. Uit Gent schrijft hij[1] den 11 Juni 1829 met welgevallen aan zijnen vriend Groen van Prinsterer: ‘Onze studeerende jeugd bemoeit zich met de politiek niet. Wij hebben in lang geen jaar gehad, waarin wij met den algemeenen geest der jonge lieden zoo tevreden waren als tegenwoordig, en ik in 't bijzonder ben er zeer over voldaan.’ Den 18 Juni 1829 schrijft hij aan zijne ouders: ‘De goede geest onzer studenten is (bij het bezoek van Koning Willem I te Gent) in een schoon licht uitgekomen, vooral in vergelijking van Luik en Leuven, waar men zich meer met de politiek van den dag dan met studie schijnt te bemoeien. Beide die hoogescholen hebben al meermalen aanleiding tot ernstige en gegronde ontevredenheid gegeven.’

Den 2 September 1829 was in eender voornaamste oppositiebladen *Le Courrier des Pays-Bas*, een artikel tegen de Gentsche Hoogeschool verschenen, tevens ook tegen Thorbecke; dat stuk werd toegeschreven aan zijnen ambtgenoot Prof. Raoul, een Franschman[2]. In eenen brief van 10 September aan zijn vader te Zwolle schrijft Thorbecke daarover: ‘Den *Courrier des Pays-Bas* had ik niet gezien, maar heb dat blad om uw schrijven gisteren gelezen. Ik verwachtte wel, dat ook ik eene beurt zou krijgen; maar deze luchtige aanval heeft mij in het minst niet geraakt. Men weet eigenlijk niets anders te zeggen, dan dat ik onverstaanbaar ben; en het tegendeel is mij zoo dikwijls gebleken, dat mij deze aanmerking niet verontrust. Dat Raoul van tijd tot tijd tegen mij uitvalt, geloof ik gaarne. Dit kan niet anders zijn; maar een bepaald epigram is mij niet bekend en ik denk ook niet, dat er een bestaat. De partij is boos, dat ik, dat onze kweekelingen geen deel aan hun drijven hebben genomen. *Hinc illae lacrymae.* Van daar is de Gentsche Hoogeschool nietig; van daar zijn de twee provincies Oost- en West-Vlaanderen achterlijk in staatkundige ontwikkeling. De geheele historie is slechts der moeite

(1) *Brieven van Thorbecke*, uitg. door Groen, blz. 10.

(2) Diezelfde Raoul had in 1825 als rector eene Latijnsche oratie gehouden, zoo vol loftuitingen op Koning Willem I, dat de curatoren ze onmiddellijk lieten drukken.

waard, dat men er over lacht, en ik verzoek U van 't gelijke te doen.’ Nogmaals geeft Thorbecke hieraan zijne studenten een getuigschrift van rustigheid in de algemeene Belgische opwinding. De Gentsche Hoogeschool is dan ook in de woelingen, die 't jaar '30 voorafgingen, de rustigste der drie Zuidnederlandsche Rijksuniversiteiten geweest en in haren schoot zijn de meeste der latere Vlaamsche liberalen aangekweekt, die de Belgische omwenteling als eene ramp voor hun vaderland betreurden.

VI
Thorbecke's geschriften te Gent.

Buiten zijne Latijnsche inwijdingsrede van 4 October 1825 heeft Thorbecke in zijnen Gentschen tijd nog enkele geschriften van beteekenis geleverd.

Te Göttingen was hij een der medewerkers geweest van de *Göttinger gelehrten Anzeigen*, en had er veel recensies in geschreven. Hetzelfde wetenschappelijke werk verricht hij nu te Gent, maar in een Nederlandsch tijdschrift, dat te Leiden verscheen en in het Latijn was opgesteld: de *Bibliotheca critica nova*, bestuurd door de hoogleeraren Bake, Geel, Hamaker en Hofman Peerlkamp. Daarin plaatste hij uitgebreide recensies (*censurae*) en kleinere boekbeschouwingen (*relationes breviores*). In 1825 bespreekt hij er twee[1] boeken van eenen Belgischen schrijver, die voor zeer geleerd doorging in dien tijd: J.J. Raepsaet's *Histoire des Étatsgénéraux et provinciaux des Gaules* (1819) en de drie deelen van zijne *Analyse historique et critique de l'origine et des progrès des Belges et Gaulois* (1824). Thorbecke prijst die uitgaven, maar verwijt den schrijver terecht, dat hij de Duitsche standaardwerken over zijn onderwerp niet eens kent. Verder vindt men berichtjes[2] over K.D. Hüllmann's pas

(1) *Bibliotheca critica nova,* Vol. III, 1827, blz. 30-57.
(2) Ibid., blz. 351-357, 255-266 en 146-158.

verschenen *Städtewesen des Mittelalters* (Bonn 1826), over G.P. Phillips' *Versuch einer Darstellung der Geschichte des Angelsächsischen Rechts* (Göttingen 1825) en over de *Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie* (Göttingen 1825) van zijnen Duitschen vriend Prof. Karl Otfried Muller[1], dien hij als vertrouweling van Krause en van Tieck en als collega had leeren kennen, in den tijd toen hij zelf privaatdocent was aan zijne zijde in de oude en beroemde hoogeschool van Göttingen. Zijne voornaamste bijdrage van 1827 in het Leidsche tijdschrift is de geestdriftige recensie[2] over het eerste deel der *Scriptores* van de sedertdien wereldbekende *Monumenta Germaniae historica.* Het was in 1826 pas te Hannover van de pers gekomen en heeft, zooals men weet, eene omwenteling teweeg gebracht in de wetenschappelijke studie der geschiedenis van het Duitsche Rijk en, men mag er wel bijvoegen, van al de andere landen van Europa. Thorbecke, die in Duitschland getuige was geweest van de voorbereidende studiën voor dit nationaal gedenkteeken, vertelt eerst het ontstaan en de inrichting dier geleerde onderneming, door den beroemden Pertz gesticht en geleid sedert 1819. Ten slotte verheugt hij er zich over, dat Willem I ook iets dergelijks voor de Nederlandsche geschiedenis op het oog heeft, blijkens een onlangs uitgevaardigd koninklijk besluit[3]. Over de te stellen eischen voor eene echt wetenschappelijke bronnenstudie der vaderlandsche historie geeft hij guldene wenken in deze betrekkelijk korte doch uitstekende recensie, die te gelijk in hem den denker en den geleerde aan 't woord laat komen.

Van belang is ook zijne grondige recensie[4] over de twee eerste deelen van Guizot's *Histoire de la révolution*

(1) In die recensie zegt hij bescheiden: ‘Nos vero nec mythologi sumus nec haberi volumus’. Maar het werk is op historische gronden gebouwd en als zoodanig mag de geschiedschrijver er over meespreken. Thorbecke zet den inhoud van het boek uiteen en critiseert enkele gedeelten.
(2) *Bibliotheca,* III, blz. 381-387.
(3) Zie ons volgende hoofdstukje.
(4) *Bibliotheca,* IV, blz. 66-77, 1828.

d'Angleterre (Parijs 1826 en 1827). Hij geeft er een volledig overzicht van den inhoud van 't werk en staat stil om het eigenaardig karakter en wezen van het protestantisme in Engeland te schetsen in verband met de staatkundige geschiedenis van het Engelsche volk. Gansch persoonlijk en zeer merkwaardig zijn deze beschouwingen over de diepere drijfveeren der Puriteinen in hunnen strijd tegen de gevestigde Anglikaansche Kerk en tegen Koning Karel I omstreeks 1640. Reeds in zijne *Bedenkingen aangaande het Regt en den Staat* had Thorbecke in 1825 't bewijs geleverd, dat hij dat tijdvak der Engelsche geschiedenis, waarover hij te Giessen als privaatdocent lessen had gegeven, doorgrond had.

Wegens zijne onpartijdigheid is hij met Guizot's boek zoo ingenomen, dat hij het stelt boven al de historische bijdragen der Engelsche geschiedschrijvers zelven over deze bewogene tijden. In het gansche verhaal van Guizot roemt hij de goedgeordende harmonie, den uitersten eenvoud, de groote scherpzinnigheid, de bewonderenswaardige bescheidenheid gepaard aan soberheid(1). Die lof is hem als uit het hart gesproken; want wat hij prijst in den grooten Franschen geschiedschrijver, zijn de hoofddeugden van zijn eigen verstand en van zijnen lateren Nederlandschen stijl in de gebeeldhouwde *Historische schetsen* uit zijnen rijpen bloeitijd. Evenzoo is op hem later van toepassing geweest de lof, dien hij Guizot toezwaait over zijne taal: eene ongeblankette sierlijkheid in de edele zegskracht, eene nauwgezette zorg om met de juiste woorden den vorm en het beeld van iedere zaak duidelijk uit te drukken, eene reine en voorname bondigheid(2).

Zijne medewerking aan de *Bibliotheca* van Leiden schijnt hem niet gansch voldaan te hebben, daar hij droomde te Gent met eenige ambtgenooten een eigen wetenschappelijk

(1) In totius narrationis itinere elucet similis ordinis concinnitas, summa simplicitas et perspicuitas cum admirabili prorsus modestia et sobrietate conjuncta.

(2) Dictionis nobilis est sine fuco elegantia et magna propriam cujusque rei formam ac speciem suis aptisque verbis dilucide exprimendi diligentia, pura et illustris brevitas.

tijdschrift, niet in het doode Latijn, maar in de levende moedertaal op te richten. Aan zijne ouders schreef hij daarover den 8 Januari 1829: ‘Ik tracht hier een Nederduitsch Journaal voor alle vakken (met uitzondering der theologie en der medecijnen) op touw te zetten, zoo ongeveer op de wijze der *Gött. gel. Anzeigen*; maar het wil mij nog niet gelukken. Ik heb grond om te gelooven, dat de regeering een subsidie zou toestaan, groot genoeg om de kosten voor eenige jaren ook bij het minst mogelijk debiet te dekken. Het moeielijke punt is de redactie. Ik zou daartoe gaarne Schrant, Mahne en van Breda met mij vereenigen. Maar Schrant blijft weigerachtig. Op Breda valt niet te rekenen, tenzij nadat de zaak reeds haar beslag mocht hebben gekregen. En zoo zit ik met Mahne alleen. Kon ik hier het middenpunt der redactie vestigen, zoo zouden alsdan de meest uitstekende mannen over geheel het rijk tot medewerking moeten worden uitgenoodigd. Maar zoolang wij ons hier niet organiseeren kunnen en een welgesloten lichaam van althans vier professoren bijeenbrengen, is het vergeefs buitenaf te werven.’ Van dit plan is overigens niets gekomen.

(*Wordt vervolgd*)

PAUL FREDERICQ.

Anthemoesa

I.

Toen we, op een straalheldere zonnedag in de hoge Zomer, die vlocht zijn kransen van smaragdgeel licht overal om de blanke kunst van de Bosporus af tot de Zuilen van Herakles toe, het liefelike Ausonië en het verschrikkelike Yerne waren voorbijgevaren, en eindelik de boeg zouden wenden naar het Zuiden langs het Tyreense strand...; toen op eens, terwijl de kleine guitige golfjes, deinend in goud met witte randen van schuim, opklotsten jolig tegen de groene voorsteven van het Schip, toen was het of de zonnelucht, drukkend en zwaar van bedwelmende geuren, onze longen vulde met dronkenmakende aromen.

De Argo, die ons naar Kolchis had gebracht, zoog langzaam voort door het blanke schuim, terwijl een lauw windje, speels als een kind, de smalle witte zeilen deed zwellen als vleugels van huiswaartkerende zwanen.

Wij hadden het eiland van Kirke bezocht, zij 't ook enkel in het voorbijgaan maar, met geen ander doel dan om er water in te nemen en de averij te herstellen aan de boeg van het schip, dat twaalf dagen lang, op de Westkunst van Hibernia, door vreeslike stormen was geteisterd geweest.

En terwijl we nu zachtjes verder gleden met het geheimzinnig fluisteren van de wind in het want, dachten we met een huivering van vrees aan de gezellen van Odusseus, die wij door de toverkunsten van de boze tovenares hadden veranderd gezien in beren, hyena's, zwijnen en ander gedierte, met menselik licht noch in de wanhopige ogen en een vage mensenklank in de stem van het beest....

Al van de eerste morgenuren, toen de zon in goud de golfjes kuste van de grondeloze azuurzee, hadden de mannen,

welke die nacht de laatste waak hielden, de eerste noch flauwe streling gevoeld van die wonderbare geur.

En het was geweest een geur van bloemen, doordringend zoet, zachtjes voortdrijvend op de blonde nevel van de zee, hangzwevend boven de purpere lijn, die laag, bijna één met het lichtroze schuim, golfde, in schier onmerkbare schommeling, langs de schemergouden horiezon.

En altijd doordringender werden de geuren, eerst zacht, heel teer als van stervende rozen, dan bedwelmend als een walm van wierook en murre, tot de zichtbaar trillende zonwarme lucht in wolken scheen voort te drijven, in volle wolken van enkel reuk!

Nooit noch hadden wij zulke geuren geroken.... 't Was of daar duizend onzichtbare bloemen dobberden op het spiegelend vlak van de zee, of er duizend onzichtbare bloemen bloeiden in de ons omringende luchtlagen en hoog boven tussen de wolken; en teder gestreeld, met een huivering van genot, als bij de eerste liefkozing van jonge lippen, verminderden onze roeiers het gelijk ophalen en neerlaten van hun riemen, en nu en dan, slechts even, als met de zachte slag van een vogelwiek, de spanen indompelend in de blauwe plas, roeiden ze langzaam op in de goude klaarte, die de zon achterliet op de vooroverhellende kam van elke golf.

Daarboven, in de staalblauwe lucht, was het groote licht al bijna gestorven.

Noch éénmaal, eer het voor goed wechzonk in het bad van louter rippelend goud, scheen het nog even op de kim te rusten, hangend als een purpere kroon tusschen de drijvende violette wolken, die als een krans van bloemen zweefden langs de aldoor deinzende westerkim.

Op de voorplecht van het schip waren Jasoon en Medeia in slaap gevallen. Schoon lagen zij, als twee jonge goden, op de rode mantel van den held aan de voet van de hoge mast, waaraan het wondere Vlies, de heerlike vacht, waarvan elke wolvlok een goudklomp was, hing opgebonden onder het zwaard en het schild, waarmee de goddelike held de rekken van Aietes had verslagen.

De linke arm van de held omsloot, met een gebaar van bescherming en inbezitneming te gelijk, het heerlike lichaam van de schone al-wetende koningsdochter en het kleine fluweelzwarte hoofdje van Medeia lag, vertrouwelik als dat van een kind, aan Jasoons borst.

En altijd bedwelmender werden de geuren, strelende geuren van leeljen en rozen, geuren van bloemen, zoals ze op aarde niet zijn....

Toen zagen we de lage purpere streep, de lijn van violet die dreef op het water, langzaam omhoog rijzen boven de zee, en enkel zacht spelend met de lichtgroene riemen roeiden de slaven altijd verder, heel stilaan verder in een streelkus van licht.

En uit de golven verrees het nu als een paleis van enkel kleuren. Wemelende tinten van blauw en oranje, purper en vermiljoen, geel en karmijn schemerden op en neer als onder een in de lucht zwevende, door niets gedragen koepel van het reinste zachtste wit, tot wij eindelik, geen honderd riemstreken verder, half drijvend half roeiend nu in een dromerige zwijmel, tussen waken en slapen in bijna, vóór ons zagen dobberen.... iets als een reusachtige bloemkorf op een tapijt van blauwe zijde, als een schip van enkel vreemde bloemen, vastgemeerd op een stille slapende zee, als een eiland van louter niets dan gebloemt.

Dan weer zagen wij als lage heuvelen, oplijnend achter een goudblonde kust. En als, bij het langzaam verder roeien, het hele strand, goed zichtbaar nu, als een lenteviezieoen van licht omhoog rees uit de in avondpurper gloeiende golven, onderscheidden we duidelik, achter een gladde rotswand van roomkleurig albast, zachtgolvende kleurige plekken van heuse bloemen van alle vorm en kleur, - rood, teergeel, purper en heel helder blauw, en hoog boven alles uit als een bos van heel slanke boomstammen, opstekend, wijd, hun uitgespannen waaiers van kelken sneeuwwit.

II.

Wat mocht het toch zijn, het wondere land dat we

wazig, verweg, in een sluier van stralen, nu eens zagen één worden met de lijn van de kim, dan weer plotseling, als werd het omhoog geheven uit de golven, blinkend van bloemen zagen stralen inde glans die uit het Westen viel?

Was het een gezicht uit een droom of heuse werkelikheid? Was het een goochelbeeld van onze door die wonderbare geuren geprikkelde verbeelding, of lag daar - wezenlik - zichtbaar en tastbaar vóór ons het heerlikste, noch ooit door menschen ontdekte land?

En de slaven voelden hun spieren verslappen en de riemen gleden neer langs de beide wanden van het schip.

Was het mogelik, dat wij zo allen te gelijk droomden, droomden op het zelfde oogenblik één en dezelfde droom; dat wij elkander, dromend met open ogen, met uitgestrekte handen toonden het nooit aanschouwde toverland en woorden van vreugdevolle bewondering hoorden in melodieuze tonenval uit elkanders mond?

Of was het veeleer - want Orpheus, de Wijze, had ons van zulke verschijnselen gesproken, - een van die bedrieglike spiegelingen van de lucht, als vaak diegenen misleiden die reizen, weken en maanden lang soms reizen door de Nubiese zandwoestijn?

En meer en meer bedwelmden de wondere roken ons de zinnen....

En dromerig teer, als in zachte ekstaze, sidderden we als van jonge, ontluikende liefde en staken, zonder het zelf te weten, de lippen uit als tot een kus.

En trillend van begeerte na die heel lange tocht, openden we smachtend de brandende lippen, ademden we en dronken, als een zoelzoete zoen van vrouwen, die lieflike geuren van bloemen in.

En nu - nu zagen we ze, de bloemen!

't Was of de lucht zelf haar beeld naderbij voerde tot dicht vóór onze ogen, tot nauw één spanne van onze mond.

En o! ze groeiden en bloeiden overal, heinde en ver,

zo ver we zagen, zo ver we zien konden! Ze woekerden in struiken, in bosjes en bossen, overal langs helling en delling van het dromenland!

Ze slingerden zich in duizend girlanden over de heuvels, over de bomen die op die heuvels groeiden; ze rankten op tot in de hoogste takken en zweefden van uit de kruinen in lange trossen en festoenen wijd en zijd over het albasten strand.

III.

Van de gehele bemanning van het sneldrijvend schip was er, buiten de noch altijd slapende Jasoon en Medeia, noch één enkele, die de geweldige betovering, welke het nader en nader komen van het wonderbare eiland op al de anderen maakte, geen ogenblik had ondergaan.

Het was Orpheus, de goddelike zanger, de schone blonde Thrakiër, die, priester tegelijk en dichter, gezangen kende die de macht hadden van een zegen of van een vloek en die stormen verwekken en stormen bedaren konden.

Hij leunde zwijgend over de boord van de Argo, op enige schreden van het roer, en in zijn klaarblauwe ogen blonk wel het levendiger licht van de nieuwsgierigheid, maar niet de schroeiende vlam van de zinnelike begeerte...

Hij alleen van ons allen kende het geheim van het Bloemeneiland, dat klom en klom ol hoger en hoger uit de zongoude golven.

Toen stond hij recht, en grijpend de kleine gouden harp, die hem, toen hij als een heel kleine knaap eens lag en sliep in het bos, een misterieuze verschijning, zeker wel een van de ontsterfelike bewoners van Olumpos, geschonken had en leren bespelen, en die hem, van die dag af, op al zijn reizen de hele wijde wereld door, geen enkel ogenblik noch had verlaten, begon hij te zingen, in welluidende woordenval, van de pracht van het veroverd Gulden Vlies, van de dapperheid van Jasoon, de grootste van alle helden, en van de wondere schoonheid van de donkerharige Medeia.

Zo beproefde de Wijze onze aandacht af te leiden van het bovenaardse kleurenmooi van het eiland daar vóór ons en los te maken onze zinnen uit de bedwelmende dronkenschap waarin de stroom van geuren, die de hete lucht vervulden, ons hield gekluisterd.

Wij echter luisterden niet! Geen van ons allen luisterde...

Nauweliks hoorden wij iets als een vaag ge zingzang van op en neer gaande geluiden, en van de woorden, die de Priester-Zanger sprak in zijn lied, begrepen wij geen van allen iets.

En zie! Daar ontgleed de harp, alsof hij niet langer de kracht had bezeten ze op te houden, aan zijn bevende handen, want nu mengden zich op eens in de zoete bedwelming van die zee van geuren de lieflike ritmen van droommooie zangen, die verleidelik golfden langs het goudblinkend water en als weerkaatst werden, hoog, in de purpere lucht.

En het was één zoete verrukking van tonen, de teerbruine alten, de blonde sopranen, de volle gamma van stemmen van vrouwen, de tedere streelklacht van Zee op het strand.

Nu wierp de stuurman, zonder dat iemand het hem had bevolen, als gehoorzaamde hij aan een onzichtbare macht, met vaste hand het peillood uit in het ondiep water, en met een zacht geruis als het kleppen van vleugelen, als het tedere ruisen van het kleed van een vrouw, gleden en vielen de zeilen langs de kreunende masten, sneeuwwitte zeilen zo blank als meeuwen, met in het midden een drietand in rood en goud.

Toen lieten wij haastig de sloepen uit en roeiden uit alle macht naar de oever, snel, met korte krachtige slagen, om zelf te zien, met eigen oogen, wat het geheim van het eiland mocht zijn.

III.

Ik zat met Butes, Pandioon's zoon, in de voorste en vlugste van de twee boten, en lijze, met heel zacht geklots van riemen, naderden de roeiers het lage strand....

En wonder-tedere kleuren fonkelden op het blauw; satijnglans van bloemen lag tussen de blâren en met half-open lippen, trillend van vreemd verlangen, dronken wij de aromen van de bloemen in.

Zonnig geel en heel licht blauw, sneeuwdonzig wit en gloeiend purper, zó bogen de vreemde bloemen de hoofdjes en schenen te luisteren naar het wondere gezang.

Overal, in de kreken van het lichtblonde strand, op de golvende heuvelen, in lichte dalen waar de zon, die nu statig neerzonk in de baren, een lichte schemer van goud over lei, groeiden de zeldzaamste bloemen, een weelde van vreemde, grillig gevormde klokken en kelken, lichte heliosbloemen van het teerste violet en affodillen, bloemen van de doden, en grote rode bloedpapavers als purpervlekken op het blond van het strand.

Ook sneeuwwitte en heldergele kollen groeiden laag bij het smaragdgroene water, waar de grote veelkleurige zeeanemonen als dode vlinders op de bodem lagen.

En half bedolven onder die bloemen, als kleine sterren op kussens van mos, zagen we een heel teer, blankrozig geschemer als van noch veel groter, veel heerliker bloesems, in de verte gelijkend op grote tuberozen, voortdeinend, met de stralende golfjes, tussen de gouden lovertjes van het licht.

* * *

Onze bootjes vlogen als gevederde pijlen over het water en de roeiers hielden recht op het eiland aan.

En al teerder zoemde het zoete gezang, het betoverende lied van heel jonge vrouwen, heel zachtjes op en neer deinend met de teer geritmeerde kadans van de zee.... Zó voeren wij langzaam op in het licht, terwijl de stervende zon de golfjes kuste.

Toen wendde ik even, heel haastig, om toch maar dadelik weer naar het Bloemeneiland te staren, het hoofd om naar het grote schip, en ik zag het vóór anker liggen in de kreek in een lichtmantel van de laatste stralen, en ik herkende de hoge gestalte van Medeia, die, door het uitzetten van de boten

ontwaakt, angstig, handenwringend, naar 't mij scheen, als een waanzinnige op het dek heen en weer holde en de roeiers toeriep, dat zij niet zouden landen.

Want ook zij, de heerlike met de bruingouden ogen, de trouwe en lieflike, die alle toekomst en alle verleden kende en de geheimen wist van al wat leeft, ook zij kende het vreeslike geheim van het land, dat ons aantrok als een magneet het geslagen staal, en ze wilde ons, nu het tijd was, waarschuwen angstig, met bevende stem, voor de verleiding van de Seirenen, die sedert eeuwen het eiland bewonen.

En enkelen van de oudsten luisterden naar haar stem en wilden weer, haastig, de steven wenden naar de stilligende Argo toe, maar gloedrood, hijgend, met fonkelende ogen drong Butes, de jongste van allen, om verder te gaan, en zo naderden wij langzaam het lage strand.

IV.

Het wonderbare, dat ik nu moet vertellen, zal geen tijd of macht uit mijn geheugen wissen, al vergunden mij de goden dat ik, tachtigjarig grijsaard, mijn schone leven mocht leven opnieuw van de geboorte af....

Wat wij nu aanschouwden geleek op een schoonheidsviezieoen in een droom, zoals dromen daarboven de grote Goden alleen.

De wondere roosblanke gedaanten, die wij uit de verte voor noch groter en mooier bloemen hadden gehouden, het waren vrouwen, die als waterelven met de bloemen speelden, enkele als gekleed door haar zwevende haren, andere naakt tot aan heup en dij.

Vóór aan de uiterste ingang van de kreek op een ievoorwitte albastrots die uitstak in het water, zaten twee heel jonge, heel lichtblonde kinderen, spelend met jonge visjes, wuivend met haar lange goudblonde haren, de voetjes verborgen in bloemen en groen.

Ze bukten zich vlug en lenig voorover en grepen met de hand naar de dartele visjes, die voortschoten, als fonkel-

juwelen, rood als robijn, over de gladde keien, met een zonnevonkje op de lichtblauwe rug.

Ze waren zo heel, heel jong en blond, twee zachte zongoude kinderen, de fijne heupen noch slechts half gevormd, de bloem van de boezem noch niet meer dan een schuchter knopje, en het lange goudhaar als een levende sluier vallend om de teder beroosde, bloosblanke huid.

Dicht achter haar, in een bosje van bloeiende oleanders, zat een sombere eenzame gedaante. Zwaar golfde het lange haar om de licht ademende bronsgouden schouders. Breed zwol de malsvolle lijn van de heup boven de bloedanjers uit die haar voeten bedekten, en over de gloei-ogen, met een tartend speellichtje in de pupil, trilden heel even de volle wimpers en de kersrode lippen openden zich en toonden een rij tanden wit als ievoor.

Ginds verre wiegde de Argo zacht op de golfjes, uitkomend als een heel grote vogel met open vleugels tegen de vlamrood gloeiende Westelucht.

* * *

Eén steenworp slechts van het strand verwijderd, achter lage berken met ritselende blaadjes lag een klein helder meer tussen wilde rozen. Blauwe irissen droomden er om de lage zomen en in de zwevende schaduwen van de hoge biezen zaten de vrouwen als witte bloemen, als beelden van marmer in het zachte mos.

Ze lagen naast elkaar op de oever, een levende weelde van mooiheid en grasie, een krans van zachtademende mensenbloemen, een Olumpos van Chariten in de zweefschaduw van het wuivende gras.

En de vrouwen waren als volle gedegen rozen en de maagden waren als bloesems in knop.

De meeste waren jong, blond, met goudgloed in de zachte haren, olumpies schoon in hun zachtrozig vlees; maar toen de jongste van ons allen haar in een opjuichen van zijn vurige geestdrift noemde de schoonste, de allerschoonste

die ooit verheugden het oog van een man, zie, toen zagen we naast de blondienen mollige slanklenige bruine, en naast deze bruine weer rosharige met vlammende lokken, ... en het schoonst waren die, welke wij het laatst hadden gezien.

En donszacht bij alle was het rozige vlees, en alle waren ze lieflik als gaden van goden, en zij waren als godinnen in de heerlike tedere weelde van haar kleuren, haar rozige vleeskleur tussen het lichte violet van de avond en het donkere sluiergroen van het geboomt.

Ze lagen achterover met de handjes boven het hoofd, of dompelden zich in het goudgroen water, dat zacht zuigend deinde tussen het wuivend riet.

IV.

En bedwelmend suisde het wondere gezang.... De meerminnen zwommen onze bootjes tegen... Ze dartelden tussen de gouden visjes, nu eens naderend zo dicht bij de plecht, dat wij ze bijna konden grijpen bij de wuivende haren, dan vluchtend weer, als we ze zacht wilden strelen, gillachjes lachend, speelziek en dartel, wondersnel wechzwemmend, zodra we een van haar meenden te vangen, lokkend, vluchtend, naderend, weer vliedend als grote rozige vlinders, voortzwemmend heel vlug als glinsterende vissen, maar altijd tot aan de heupen verborgen in het straalvonkeldansende, zonzoomde nat.

En weer luisterden we allen, als in een droom, verlangend gretig, met trillende lippen, en het lied van de roosblanke minnen wiegde onze laatste gedachten in slaap.

Nu daalde de zon, als een groote tulp met schitterende randen, in teedere rippelingen van amarant, purper en lichtgele topazen, als was het voor immer, in de eindelooze zee.

En zeldzaam lichte, zwevende nevelen omweefden met doorzichtige waduwen de Argo, die droommooi als een sprookjesschip, de lichte lijnen in zilveren randen, zachtjes kabbelend op de deining, lag geland in de inham van de kreek.

En de grote lichtbloem van de zon straalde noch even op uit de bovenste golven....

Als gesmolten goud kabbelden de kleine golfjes, zacht opklotsend met roosrood schuim op de topjes tegen de boeg van de bootjes aan.

* * *

En weldra konden we niet meer verder.

Lange fijne slingerplanten hielden ons in haar webben van twijgen gevangen. Als met heel fijne groene vingers hielden ze ons vast aan alle zijden.

En toen wij de hoofden vooroverbogen, ver voorover over de kabbelende zee, zagen we zeeanemonen in lichtgroene dalen als vlinderbloemen tussen het zwevend wier.

Even noch wendde ik het hoofd...

- Waar lag nu de Argo?

Goden! Hoe ver achter ons lag de Argo, in de opkomende eerste nevel nauw zichtbaar met masten en zeilen, vaag, bijna vaag als een schim in de opaalgrijze lucht.

En het scheen mij, dat er geen Argo meer was..., dat er nooit een Argo bestaan had..., dat de tocht naar Kolchis, Medeia en Jasoon, en de Drakentanden en het goud-vlammend Vlies, dat dit alles niets was dan een stervende mare uit een eeuwen geleden, verborgen Verleên.

De Argo en het leven....

Dààr was nu het leven!

Wààr was het voor ons, het werkelik leven, met zijn lusten en lasten, zijn plagen en plichten, zijn weelden en weeën, wààr was het voor ons?

Had het ooit wel bestaan, dat werklike leven?

En waren wij helden, - ik, Butes en de anderen, - de helden van Argo, de winners van 't Vlies?

O! het leven, - het leven....

Een droge boomtak, met rosse, doorboorde bladeren; wat bloemen, verslenst neerhangend op een dorre struik; enige onduidelike toetsen op een uitgevaagd schilderij; het gelaat van een dode, vóór dagen gestorven, heenblekend vaal door

een verweerd stuk glas; ... - o het leven, zó zagen wij het leven, het ijdel, waardeloos leven; - zó zagen en zó voelden wij het....

En wij begrepen, wij wisten, hoe waardeloos het was..., het leven...

Iets was er, een enkel wonder Iets, dat waarde kon schenken aan dat leven,-

Iets-

dat zelfs de goden niet kunnen ontberen, dat hun bestaan inhoud en waarde schenkt zelfs in de eeuwige Olumpos...

L i e f d e noemen het dwazen...., wijzen noemen het G e n o t .

Waarom zou men werken, waarom zich vermoeien, waarom alle zenuwen spannen voor een begoocheling, waar het enige doel van het droomkorte leven toch enkel maar liefde was en genot?

Het ganse heelal zong een humnos van liefde. Liefde van Goden had bloemen doen bloeien; uit een godenkus was de schepping geboren; de vogeltjes zongen van liefde in de takken; de bloemen..., ze bloeiden door liefde in het licht.

Het begin en het eind van het menszijn was liefde; door de hevige drang van begeerte in liefde - was alles, wat ademt, op aarde ontstaan.

En op eenmaal werd het ons allen klaar en stond het vóór ons als een lichtende, verblindende waarheid...

Noch nooit hadden mensen, van mensen geboren, de wil van de eeuwige Goden verstaan!

> In liefde geboren,
> tot liefde verkoren,
> wie liefde niet kent
> de wijsheid schendt!

Maar het groote liefdegebod van de schepping hadden zij door hun wetten tot zonde gemaakt en het heerlikste wezen, in een lichtzoen ontvangen, gedoemd tot een lijden dat het dier zelfs niet kent.

En het allerreinste en teerste gevoel, de zuivere, vrije liefde tussen mannen en vrouwen, hadden zij door onthouding doen ontaarden in zonde, bezoedeld, ontheiligd door gebod en verbod.

Geboren worden in liefde, leven in liefde, sterven in liefde, - het begin en het eind van de schepping was liefde, in liefde werd de wil van de Goden vervuld.

En een zware bedwelming lag over onze zinnen, al staarden onze ogen noch op naar het licht.

En allen verlangden we vreemd naar dat land, waar de vrouwen bloeiden als grote bloemen en de bloemen zich openden als lippen van vrouwen, om gezoend te worden door de kus van de zon.

En toch, met een vreemde huivering van vrees, terwijl alleen noch de voorste roeiers heel zachtjes met de riemen speelden in het nu doffe, groene, ijskoude nat, wendden wij het hoofd naar het grote schip, van waar heel zacht, heel teer als in een droom, het lijze klagen van Orpheus'lura zich vermengde met het schrille gekrijs van de meeuwen rond ons.

Maar de blonde Butes, Pandioon's zoon, van ons allen de jongste en schoonste, riep met luide overmoedige stem, terwijl hij heftig, met schokkende schouders, zijn arm onttrok aan mijn sidderende handen: ‘Laat mij gaan, gij Hermas, Herakles' zoon, en poog mij niet te weerhouden langer... Ik wil van nabij zien die vreemde bloemen en drinken haar roken en slurpen haar wijn.

Ik wil de lippen kussen van al die vrouwen, schoner dan bloemen in de weelde van 't vlees! Ik wil strelen de warme, roosblanke armen, de schouders, de gloeiende boezem. Genieten wil ik, al was het één uur slechts, als de Goden genieten, zonder kommer en zonder te vragen: “wat komt er later?” - als de kus gekust is en de weelde dood... Laat los, gij Hermas, ik wil genieten! En kussend sterven en stervend kussen... een God gelijk!’

V.

Toen begreep ik, dat wie deze woorden had gesproken niet was de jonge Butes, Pandioon's zoon, maar wel dat het waren de eeuwige Goden, die orakeltaal spraken door Butes' mond.... En wetend, dat er geen wil bestaat tegen de wil van de Goden zelven, bevrijdde ik zijn hand uit de mijne - en zweeg.

En met een stoute haal sprong hij uit de boot en zette de voet op de weke bodem, waar ieder kleurgolfje een bloemenhoedje droeg; en lachend, luidop lachend tegen de blonde vrouwen die hem verlijdend de mondjes boden en lenig op de heupen wiegden, riep hij juichend met zijn jonge stem: ‘Ach, dat al die vrouwen één hoofdje hadden, één hoofdje in 't goud van die lokkenpracht, één mondje rood om mijn lippen te kussen, één boezem om mijn hoofd aan te vlijen, één armenpaar om zacht in te sluimeren, te dromen, te sterven in eeuwige kus...’

En zachter, al zachter fluisterend, als antwoordde hij in de verte op een onhoorbare stem, droomden de woorden wech als in sterven: ‘Vaart henen, gij, mannen en helden uit Hellas! Medeia en Jasoon, mijn hulde en groet! Ik kies de weelde van de eeuwige Goden! Vaart henen, gij helden! Ik blijf en geniet.’

En nauwliks, heendringend door de slingerplanten, had hij het strand bereikt van albast, of de nacht viel in nevelen over het land.

Maar de Argo lag in een kroon van licht. Helblauwe vlammen kropen over het water en bij iedere deinende beweging van het schip vlogen er vonken, kleine geheimzinnige vonken over het teergroene water heen.

Nu werden, één voor één, de sterren geboren en wondere lichtjes gloorden in de zee.

Ze bewogen op en neer met de zucht van het water; ze kropen heinde en ver erover als groote kevers; ze schenen te fladderen als vlinders van licht.... Als vreemde, heerlike insekten, skarabeeën, spinnen, grote torren, wriemelden daar diep beneden in het klagende, klotsende nat. En achter een

reusachtige draak van wolken zwaaide de maan haar roode sikkel door de hemel en omzweefde met het fijne rag van haar teerwitte zweeflicht het albasten eilandstrand...

Toen weerklonk op de Argo weer Orpheus'stem, en ditmaal verbrak ze de betovering van onze zinnen...

En wij hoorden hem zingen en luisterden naar zijn zangen, heerlik meeslepende, overweldigende zangen, van het hemels genot dat er ligt in de Plicht - en van het heerlik glanzende Vlies, en van Perseus, die de Erunnieën doodde en van Herakles, die de Hudra versloeg.

En het jonge, reine, krachtige bloed, het frisse jeugdbloed van al die mannen bruiste weer hoger en krachtiger in hun aderen op en weer ontwaakte hun moed, en ze smachtten naar daden, naar hoger en beter dan zinnengenot.

Toen namen we in doodsangst de riemen weer op en roeiden als razenden wech van het eiland, klommen vlug omhoog langs de zwaarden van 't schip en haalden de sloepen in langs het boord. En op een kort bevel van Medeia bogen nu de slaven zich weer over de riemen, en deden ze, met ritmies geregelde drukking van krachtige armen, op en neer gaan in de violetgetinte zee... En langzaam en zuchtend geraakte het logge gevaarte in beweging en stevende, met breed uitgezette zeilen, terug in het zog van vóór enkele uren, het heerlike eiland voorbij.

En zonder dat noch een enkele durfde om te zien naar het land van de Seirenen, hoorden wij de toverzachte stem van Medeia, nu niet meer, als daareven, van heel in de verte, maar van heel nabij nu, Orpheus bedanken, de wijze zanger, omdat hij door de kracht van zijn lied de mannen uit Hellas had teruggeroepen en verlost uit de klauwen van de wrede Seirenen, die de mannen verslinden, als Lust is geboet.

Maar Butes hoorde niet naar het lied. Onbeweeglik, onbewogen, als betoverd door een vreemde bedwelming, was hij neergeknield tussen al die bloemen en al die vrouwen, die hem zacht lokkend omringden.

En snikkend, klagend bijna als een kind, wenend van onbewuste begeerte, rustte hij schreiend in de armen van de Seirenen, die zachtjes hem streelden het roodblonde haar.

* * *

Hoger en hoger dreef, als een Argo van zilver, de halve maan boven het wondere land, en goot zulk een heldere klaarte uit over de bloemen en de vrouwen, - over de bloemen, waar die wiegelden in het zachte mos of hoog oprankten tussen de takken van de bomen; over de bloemvrouwen, waar deze zwommen tussen de hooge varens of te rusten lagen op bedden van bloemen, - dat men weerom, schier noch duideliker dan straks bij het purpergloeien van de avond, elke Seirene onderscheiden kon...

Doch al de helden lagen nu, de ogen met de hand bedekkend, in groepen verspreid over het dek van het schip, en alleen Orpheus stond recht aan de voet van de mast en zong verder zijn lied van het Werk en de Plicht.

Ik leunde alleen op de achterplecht van het schip. Als betoverd hield ik de ogen gevestigd op het wonderstrand dat langzaam, langzaam begon te wijken, en dacht met een gevoel van afgunst en bewondering tegelijk aan Pandioon's zoon, die alles waagde voor liefde en genot.

En huiverend, in een trilling van begeerde, zag ik de stoute vastberaden jonge man, die, wankelend, als bewoog hij zich in de slaap, langzaam ging van de een tot de andere vrouwbloem, strelend de volle licht ademende schouders, strelend hun handjes en het zachtzijden haar, niets meer wetend van ons en het gouden Vlies, of van de snel-zeilende Argo die zachtjes heendreef in de stilte van de nacht.

En het land waasde wech, héel vaag, héel ver onder de tere, witte wade. En het vuur van de zee, als gouden vlinders, omgaf het noch altijd met een krans van licht. En plotseling was het, of het in de zee verdween.

En in de vreemde zigzagvlammen, die bij iedere gelijke slag van de riemen opschoten in bliksemflitsen om het schip, verwijderde de Argo zich al meer en meer van de plaats, waar wij het wonder hadden aanschouwd, en lang noch volgden ons de wondere geuren van de bloemen en het stille roepen van het seirenenlied.

1896.

POL DE MONT.

Uit ‘Brugge in Woord en Beeld’

Onze vriend Julius Sabbe stemde er in toe, dat wij enkele Sonnetten drukken uit zijn bundel *Brugge in Woord en Beeld*, vóór dat deze als boek het licht ziet. Voor wie den dichter kent, en wie kent hem niet waar een Vlaamsch woord klinkt en een Vlaamsch hart klopt, roepen deze zijne verzen een dieptreffend menschenbeeld voor den geest.

Hij, die deze woorden schreef, vertolkte ze in daden; hij, die deze droomen wiegde in zijn hoofd, gaf hun het aanzijn in de werkelijkheid. Hij zong onvermoeid van het groote Brugge van weleer en werkte onverdroten voor het groote Brugge van straks. Zijne leus was, als die van een anderen onzer vrienden: Zeggen en Doen.

Hij bleef niet treuren, toen hij den Halletoren daar zag staren op de eenzame reien en naar het verlaten zeestrand; hij werd een der eerste en wakkerste werkers, om te verwezenlijken, dat rond den steenen reus nieuw leven woelde en weer handel en nijverheid tierden.

Hij zuchtte niet het lied van ‘de doode maged’ en doorliep niet schreiend de straten, doodsch ‘als lag in elke woon een lijk;’ maar hij verhief de stem, om de vergode uit den doodenslaap te wekken. Hij deed de Vlaamsche volkshelden in brons te midden der markt oprijzen. Door de stad, waar hij geen ingeboren was, maar een eereburger mocht zijn, liet hij de aangebeden taal klinken en weergalmen, om te wekken wat sluimerde, en fierheid te doen ontvlammen in de oogen, die verdoofd en gebroken waren. De droom, om de geliefde stad weer tot eene groote haven te verheffen, hielp hij verwezenlijken, als de beste luitenant, de rechter arm van den ‘Vader’ dezer haven, B^{on} Aug. de Maere van Aertrijcke.

En zoo zijn deze sonnetten, die weekgestemde mijmeringen schijnen, eigenlijk strijdzangen, die spreken van moed en hoop, en zoo is heel het leven van den dichter, zijn opzweepend en aansporend werken op zijn volk, een voortdurende verklaring van zijn verzen, die voor ons nog een andere aantrekkelijkheid bezitten dan het mooie van het woord en het aanminnige van het beeld.

NAMENS DE REDACTIE,
MAX ROOSES.

De Halletoren in den Nacht.

Daar, in uw kracht, als op een troon gezeten,
In 't hooge schemerlicht der blauwe nacht,
Houdt g' op de stad, als in een droom, de wacht,
En schijnt voorop haar verder lot te weten.

't Is, om uw kroon, een wilde wolkenjacht,
Gelijk een schimmenstoet uit ver verleden,
Bij maneglans, hoog boven 't grauw, beneden:
Visjoenen uit een tijd van pracht en macht. -

Is 't niet uw droom, o grijze reuzentoren,
Dat g' in 't voorheen de toekomst sluimren ziet,
En wacht gij op de blijde stonde niet,

Dat Brugge's zon weer door dien nacht zal boren,
Den golvendans aan uwen voet zien gloren,
Begroet door uw herlevend beiaardlied?!

Brugge, 26 Sept. 1897.

Liefdedroom. - Zomer.

‘Toute cité est un organisme comparable à l'être humain....
FIERENS-GEVAERT.
La psychologie d'une ville

Mijn Lief, mijn Liefdestad, och, dingt niet om mijn hart.
Hoe zou ik nog wel ooit u van elkandren scheiden? -
De schoonheid, die bezielt, die wild begeestrend sart
En streelt in elk van u, versmelt zich in u beiden.

Zoo 't heerlijk murengrauw uw donkre haarkroon tart,
Toch zal geen muurbloem als uw vlammend oog verleiden!
'k Heb uit den lotoskelk zoo vaak uw beeldje ontward.
Ik pluk de waterbloem, om z'over u te spreiden!

Kom, laat, in 't lichte bloemenschuitje, ons varen gaan,
Langs Rozenhoed en 't Groene al dweepend varemeien,
Heel 't panorama door, dat opduikt aan de Reien.

Als 't water golft uw borst, en 'k voel het hartje slaan! -
Is 't moog'lijk tusschen Brugge en U nog 't onderscheien,
Zoo, droomend, voortgesleept aan rozen door de Zwaan?

Brugge, 12 Januari 1904.

Liefdedroom. - Ingesneeuwd.

Zoetlief, waar zijt gij heen? - De stad is ingesneeuwd!
Ons Brugge duikt daar weg in witten vlokkenregen.
De zwanenpels, kniedik gespreid, ligt allerwegen,
En 't zwerk is gansch met ijzergrauw als overbreeuwd.

En in dien blanken nood heb ik uw naam geschreeuwd!
Niets klonk de bangheid van mijn jagend herte tegen!
't Is alles in het vlosse dons als weggezegen!
Geen beeld bedroog mijn ziel, zoo eenzaam en verweêuwd!

Maar zie, de Toren houdt dan toch de wâ geheven!
De Rei, met ijs bevloerd, verbergt noch vloeiend leven!
En aan den einder daagt allengs een blozend licht! ...

En daar verschijnt nu ook, van rijm, als kant, omweven,
Uit al die blankheid, door uw handjes opgelicht,
Gelijk een liefdebloem, uw rozig aangezicht!

Brugge, 26 Januari 1904.

Gouden avondstond.

't Goud der gevallen loovers dekt den grond.
Nog ruischen, roest en goud, er blaren aan de boomen.
Goud stort de herftstzon kwistig in het rond,
En, stil in al dien gloor, ligt de oude stad te droomen.

Een lichte mist steeg op, als goud zoo blond,
En komt de rosse murenpracht der kerk omdoomen.
De toren staat in 't goud. De horizont
Draagt als een wolkgebergt, dat baadt in lavastroomen. -

Wat leunt aan 't kerkportaal, in al die pracht
Zoo roerloos preevlend daar, als aan den muur geklonken,
Bleek in haar donkre kap en lompendracht,

De hand naar 't volk gestrekt, als d'orgels lofzang ronken,
Die bedelvrouw, tot matte wanhoop als verzonken,
In 't milde licht, gelijk een beeld der nacht?

10 October 1899.

De ‘Peurder’

Hij komt in 't avondrood, zijn halam op den schouder:
De kuip, de wemelkwast voor 't aas, aan roede en speer;
Bereikt zijn plaatjsen op den vestingdam, aanschouwt er
Nog eens het heerlijk Brugge, en vleit zich droomend neer.

Nu is zijn hart gericht naar ‘hope’, en steeds vertrouwder
Spreekt alles, stad en wal, tot zijn verbeelding weer.
De dag stierf glorend weg; de jonge nacht werd ouder....
Daar glimt weer 't spiegelbeeld, als in een toovermeer: -

Dóór goudomzoomde wolkendrift glijdt manegloren,
En, op dat zilvrig licht, rijst, om den reuzentoren,
De heele torenrei uit lage duisternis.

En 't is of elke spits, weerkaatst, in 't water doope,
Benieuwd heenkijkend over 't buigend oeverlisch, -
En, waar de visscher tuurt, het raadselwoord is: ‘hope’!

Brugge, 19 Oogst 1903.

De Rozenhoedkaai. - Een Duivenvlucht.

't Is een krans van paleizen, met torens bekroond,
In hun grijsheid zoo zacht van het Meilicht omweven!
En 't zijn tuintjes vol groen, waar de bloei al op troont; -
En dat alles getrouw in de Rei weêrgegeven!

Maar 't is alles zoo stil, dat het lijkt onbewoond,
Als had lang hier een toover gestremd alle leven.
En kristal is 't azuur, in zijn schoon nog verschoond,
Over Brugge, als een stolp, tot die vastheid gesteven.

Denkt g'aan Sneeuwwitje niet in de glazene kist? -
Maar ze lacht in haar droom, of z'iets wachtte, of z'iets wist! ...
Als, op eens, een geruisch, van de glimmende daken,

Kleppert op, zwirrelt rond, - 't is een duivenvlucht! -
En ze vindt, op den wind, haren weg in de lucht: -
Blanke boden, zoo 't schijnt, van het machtwoord: Ontwaken!

Brugge, 22 Oogst 1903.

Zonnenondergang.

L'idylle en souriant couronne l'épopée
Sous les maisons de bois défilent les aieux.
Et mon âme est si bien de son rêve occupée.
Que je crois ouïr comme un bruit silencieux.

CLOVIS HUGUES. *Bruges.*

De zon treedt af in gouden tooverstoet
Dóór dampend groen het oude Reitje kronkelt.
Zwart welft de steenen brug zich op dien gloed,
Waar 't water als een lavastroom van vonkelt.

Het wordt een droom: - uit scheemring aan zijn voet
Een houten gevel rijst. In 't licht karbonkelt
Omhoog een raam, waaruit, weemoedig zoet,
Een oudje naar dat roode laaien monkelt.

Wat lang vergeten beeld ontvlamt haar oog,
Opdoemend ginds, in 't grauw, vol pinkend flonkren,
Of zwaardglans zich in vlaggewuif bewoog? ...

't Is of daar, over d'ouden bruggeboog,
Een Clauwaertstoet van neringsvolk en jonkren
Ter zege toog, in 't licht, van uit den donkren! ...

6 Juli 1895.

S.-Donaas. - De Kerels.

> On a prévenu leur justification en les exterminant... Ils demandaient des juges, on leur donna des bourreaux
> ABBÉ CARTON. *Le Prévot Bertulf.*

O S^{t}-Donaas, ontwijde kerk, gij zijt verdwenen!
  En waar gij reest, daar prijkt in bloei nu 't prachtgeboomt. -
Gerechte boet, want vorstenbloed besmeurde uw steenen! ...
  Maar, hoe de straf is wild geweest, wordt niet gedroomd! ...

Daar lag, vermoord, door een flambeeuw nog flauw beschenen,
  De vreemde Graaf, op 't marmerwit van rood omstroomd. -
Het donkre koor vol lijkenreeuw, en rondomhenen
  Had Keerlentrots ‘de Min’ gevierd, en niet geschroomd!

Wie zei: 't is laf!? - Die zag ze niet in hunnen toren,
In 't wagg'lend graf, dien weêrstand biên en luid doen hooren, -
  Hoe lang bestookt door d'overmacht, - hun keerlenzang.

Toch kwam het eind': en één voor één werd neêrgepletterd,
Eerst Wulfert Knop en d'andren dan, in 't bloed gesmetterd!
  Maar, met hen meê, de Vrijheid, ach! ... voor ridderdwang!

Brugge, 23 Januari 1904.

Kerstening van heidensche zaken, vooral in verband met Boom- en Bronvereering in België. (*Vervolg.*)

II.

De stroomen, rivieren en bronnen waren, evenals de bosschen, den Germaan heilig; immers, zij werden evenals deze, door goddelijke wezens bewoond en ontvingen dan ook offers: menschen, dieren, planten, spijzen, enz.(1). Onder al de dingen, waaraan de oude Germaan, zelfs na zijn bekeering, het meest gehecht was en dan ook het hardnekkigst bleef vasthouden, mogen zeker, naast enkele andere, boom- en bronkultus genoemd worden. Van den laatste is echter meer overgebleven dan van den eerste. Boomen, trouwens, kan men omhouwen of ze sterven hun natuurlijken dood, maar bronnen doen verdwijnen gaat niet zoo gemakkelijk.

Van waar komt het bronwater? vraagt Prof. K. WEINHOLD bij den aanvang van zijn studie over *Die Verehrung der Quellen in Deutschland*, en de mythe antwoordt ‘uit de zetelplaats der goden, den wolkenzamelenden hemel. De bliksem splijt de wolken en de hemelsche wateren stroomen neer op aarde; de bliksem dringt in den aardbodem en de bron springt te voorschijn.’ ‘Een goddelijke geheimenis, zegt hij verder (bl. 17), omgaf de bron en des te geheimnisvoller was die plaats, dewijl zij ook de ingang scheen tot de mysteriën der onderwereld.’ Van daar tot het geloof dat bronnen,

(1) Ook de waterkultus bij Grieken en Romeinen is bekend. Zie verder WEINHOLD, *die Verehrung der Quellen* bl. 3 en 49 vlgg.

- ook rivieren, stroomen en zeeën - door goddelijke wezens werden bewoond, was slechts een stap; bronvereering, waterkultus hier rechtstreeks uit voort. Nog in de 17e eeuw bepaalde te Baden (bij Weenen) een badreglement, dat degene strafbaar was, die niet met ontblooten hoofde de warme bron, bij het in- en uitgaan, zou groeten en zegenen.(1)

Al spoedig begreep dan ook de Kerk dat het een ijdel pogen was den waterkultus bij den bekeerden Germaan te willen uitroeien, en daarom was zij op middelen bedacht, om er een kristelijke wijding aan te geven. In Duitschland b.v. zien wij haar beelden van heiligen (een apostel, een Joannes Nepomucenus, de H. Maagd) op de bruggen plaatsen, ten einde aldus de afgodenbeelden te verdringen. Een merkwaardig voorbeeld van bronkerstening - en van dien aard zijn er meer - treft men te Trafoi (Tirol) aan: boven deze vermaarde bron staan thans de beelden van den Verlosser, van O.L. Vrouw en van St. Jan, elk met een ijzeren buis in de borst, langs waar het geneeskrachtig water uit vloeit.(2)

Even karakteristiek en welsprekend is het feit, dat een aantal bronnen, zoowel te onzent als in Duitschland, Frankrijk, enz., binnen de muren van kerken en kapellen te vinden zijn: hier onder het hoogaltaar, ginder in de sacristij of een bijbouw van de kerk, elders in een alleenstaande kapel. Dat is o.a. het geval in de St-Kunibertuskerk te Keulen, de St-Kiliaanskerk te Heilbronn (beteekenisvolle naam), de Mariakapel te Dresden, de Berwardskapel te Hildesheim,(3) enz. Ook Prof. WEINHOLD en Dr. R. ANDREE(4) geven beiden een reeks kerken en kapellen op, binnen wier muren zich mirakuleuze bronnen bevinden. Voor ons land kunnen wij insgelijks op eenige voorbeelden wijzen, o.a. te Grembergen (zie beneden, ons no15), te Anderlecht (no 30), te Meldert-bij-Tienen (no 54), te Nijvel (no 56), te Lissewege (no 92) en te Maastricht (no 50).

(1) WEINHOLD, t.a. pl., bl. 68. - GRIMM, *D. Myth.* bl. 496.
(2) R. ANDREE, *Votive und Weihegaben*, bl. 23 vlg.
(3) OBERLE, *Ueberreste german. Heidentums im Christent.*, bl. 135
(4) *Die Verehr. der Quellen*, 38 vlg.; *Votive u. Weiheg.*, 24.

Ontegenzeglijk hebben wij in dat geval met oude bronnen te doen, die bij onze heidensche of half heidensche voorouders in hoog aanzien stonden en is de vereering van de thans er mee verbonden heiligen slechts achterna gekomen.

Het gewone kersteningsmiddel evenwel, door de Roomsche Kerk gebruikt, was het bouwen, dichtbij de druk bezochte bron, van een kerk of kapel aan een heilige gewijd: ook op deze wijze kreeg de heidensche grond een kristelijke kleur en was voorloopig de schijn gered.

Bij de heilige bron te Aken, stichtte Karel de Groote een kapel ter eere van O.L. Vrouw. Op de plaats, waar de Domkerk te Baden-Baden, die dichtebij of bijna over de heete bronnen staat, zich heden verheft, moet oorspronkelijk een Romeinsch-heidensche tempel geweest zijn.(1) Gregorius van Tours verhaalt dat in het land van Gevaudan, opeen berg Helanus geheeten, zich een groot meer bevond, waaraan de plattelandbewoners offers brachten: stoffen, koeken, enz. Zij kwamen er elk jaar heen met wagens, voorzien van mondbehoeften, slachtten dieren en maakten er drie dagen lang goede sier. Den vierden dag, op het vertrekuur, werden zij door een geweldig tempeest overvallen. De bisschop van Javols begaf zich ter plaatse en maande het volk aan, zich van die gebruiken te onthouden, hen zelfs met de goddelijke gramschap dreigend. Doch, het hielp niet. Dan bouwde hij op den zoom van het meer eene kerk ter eere van St. Hilarius van Poitiers, plaatste er relikwieën in van den heilige en ditmaal had hij het bij 't rechte eind. Het meer werd verlaten - in schijn althans, en wat men er placht in te gooien werd voortaan naar de kerk gebracht. Ook het tempeest woedde aldaar op den Feestdag niet meer(2).

Legio is in de katholieke landen het aantal kapellen die naast een bron staan, en zoo traden langzamerhand de kristelijke heiligen (vooral O.L. Vrouw) in de plaats van Vrouw Holle en van de meestal vrouwelijke watergeesten. ‘Nur die

(1) OBERLE, bl. 125.
(2) HIPP. DELEHAYE, *Lég. hagiographiques, p. 192.*

Namen hatten sich verändert, zegt WEINHOLD (bl. 36), die Sache selbst war die alte.'

In ons land vindt men nagenoeg hetzelfde stelsel toegepast. Een eerste reeks van mirakuleuze of geneeskrachtige bronnen en waterputten draagt den naam van een heilige of van een heilige zaak, 't zij dat men het ontstaan van de bron aan dien heilige of die zaak toeschrijft of dat er in de onmiddellijke nabijheid een kapelletje staat, of dat de kerstening op eenige andere wijze heeft plaats gehad.(1)

1) *O.L. Vrouw-ten-Putte* (Kortrijk). Men bedevaart er, vooral in de Meimaand, voor de koortsen, oogziekten en kinkhoest en schept water uit het putje, bij de kapel gelegen.

2) *De fontein van O.L. Vr. van Wijnendale* (Torhout). Volgens sommigen werd de kapel gesticht door Boudewijn Hapken (1118) uit dankbaarheid, omdat hij ten tijde van gebrek aan drinkwater, ter plaatse een fontein ontdekt had.(2)

3) *O.L. Vr. fontein* of *de mirakuleuze fontein* (West-Rozebeke). Dit Mariabeeld, thans in de parochiekerk, berustte tot in 1382 in een kapelleken in het bosch van W.-R., daarom Kapellebosch geheeten. Toch wordt de fontein nog heden bezocht, en haar water vooral gebruikt tegen oogpijn en blindheid. - Volgens de overlevering heeft dit Mariabeeld krachtig meegewerkt tot de nederlaag der Gentenaars in den slag van West-Rozebeke. Men leze daaromtrent het belangrijke opstel van J. VUYLSTEKE, *Eenige bijzonderheden over de Artevelden in de 14*e *eeuw* (*Verz. Prozaschriften*, dl. IV., afl. 1, bl. 63 vlgg).

4) *St-Omaarsput* (Alveringem). St-Omaar, vertelt de legende, kwam in 663 bij Adalfridus, overste van Veurne-Ambacht en vader van een blindgeboren kind. De H. Bisschop wou het kind doopen, maar had geen water; met zijn staf boorde hij een putje in den grond en er ontstond een put, met welks water hij het doopsel toediende, en terstond werd het

(1) Mijn lijstje is door gebrek aan documenten, zeer onvolledig; ik houd me dus voor vollediging en terechtwijzing aanbevolen.

(2) SCHOUTENS, *Maria's West-Vlaanderen*, 133.

kind ziende. Anderen zeggen dat de put destijds reeds bestond.[1]

Ter verklaring van dit wonder, wijzen we op den mythus van den bronverwekkenden bliksem, waarvan boven (bl. 45) sprake is. Aan den bliksem beantwoordt het best de werpspiets, zegt WEINHOLD. De krijgsgod Baldr leed eens met zijn leger grooten dorst; hij stiet zijn speer in den grond en dadelijk ontsproot er een bron. Volgens anderen was het door een hoefslag van zijn paard. In Baldr's plaats stelde het kristendom Karel den Groote, Graaf Arnold III, van Holland, den H. Bonifacius. Gemeenlijk echter vervangt een staf den bronscheppenden bliksem: ik wijs hier op den staf van Mozes in de woestijn, en op dien van Rheia Kybele in Arkadië. In de heiligenlevens is het meestal door een staf dat het wonder verricht wordt. Verg. n^{o} 47, 42 en 27.

5) *St-Willebrordsputteken*, vroeger *St-Garembertusputje* geheeten (Wulpen). 't Putje bevindt zich nevens een ‘landskapelle’; de oorsprong werd toegeschreven aan St-Willebrordus, die dergelijke putjes ook deed ontstaan te Heiloo[2] en in Friesland op verscheidene plaatsen.

Jaarlijks gaat er op de Sinksendagen eene processie naar de kapel en den put, waarvan het water dan telkens door den pastoor wordt gewijd. Men bedevaart er voor de koortsen en drinkt dan van dat heilig water.[3]

6) De *St-Arnoldusbron* (Tiegem). Ze ontspruit naast de St-Arnolduskapel, te midden van een bosch. Vermaarde bedevaartplaats.

7) *Het putken van Ste-Godelieve* (Gent). Moordenaars, die Godelieve verwurgd hadden en zich van haar dood wilden verzekeren, dompelden haar met het hoofd in een nabijgelegen bron. Sedert geneest dat bronwater al wie aan keel- en oogpijn

(1) *Biekorf*, III, 2-4.

(2) Te Heiloo was gebrek aan water, luidt de sage; de heilige liet een kuiltje graven, en op zijn gebed liep dat kuiltje vol water. Dit heet nog heden de *St-Willebrordsput.* Hier is dus de natuurmythe geheel verdwenen.

(3) *Rond den Heerd*, II. 387 vlg. en *Biekorf*, IX. 5 vlg. ALF. VAN LOO, *Levensschets v.d.H. Willebrord*, bl. 15 vlg.

lijdt. Haar plechtige novene, aanvangend met 6^{n} Juli, lokt jaarlijks nog veel geloovigen naar 't Klein-Begijnhof, waar, men hare relikwieën bewaart en het mirakuleuze bronwater te drinken geeft.[1]

8) *De put van St. Makaris* (Gent). Daar, waar te Gent de tempel van Wodan gestaan heeft, stichtte St. Bavo een abdij, waar St. Makaris eenigen tijd heeft gewoond. Hiervan is een kapelletje overgebleven met 2 verdiepen, St. Makaris' kapel geheeten. Bij de onderste kapel, die verwelfd is, spruit de fontein van St. Makaris, aldus genoemd, omdat de H. Man van dat water heeft gedronken. Men vertelt dat die put, bij menschengeheugen, nooit is gereinigd geweest, en toch is 't water heel zuiver en smakelijk. Vroeger werd het door de koortslijders gedronken.[2]

9) *De fontein van St. Fiacrius* (Akkergem-Gent). Men bedevaart er voor de kinderen, die ‘van den Ouden Man hebben’ (rachitisme). De bedevaarder brengt gemeenlijk een hemdje en een mutsje van den zieke mee en werpt die in de bron; gaan ze onder, zoo zal 't kind sterven; drijven ze boven, zoo zal 't genezen. Dit gebruik 't welk ook op tal van andere plaatsen, vooral hier en in Frankrijk[3], wordt aangetroffen, is een overblijfsel van de heidensche offers aan het water. De oorspronkelijke menschenoffers, aan stroomen en rivieren gebracht, werden later tot schijnoffers - een strooman, een kleedingstuk, een stukje stof, spelden - en bestaan nog heden, in die vormen, vooral in Duitsche en Fransche gewesten. In Finland offert men thans nog bloed (dierenbloed? oorspronkelijk voorzeker menschenbloed) met een weinig zout.[4]

(1) J. HILLEGEER, *België en zijne Heiligen*, II. 326, REINSB.-DÜRINGSF., t.a. pl. II. 21.
(2) *Leven en Miraekelen v.d.H. Macharius*, bl. 25. *Rond den Heerd*, II, 175.
(3) L. LEX, *Le Culte des Eaux*, p. 7; P. SÉBILLOT, *Petite Légende dorée* 8; *Revue des Traditions pop.*, X, 213 vlg.; XII, 411; XIII, 100, 616; XVII, 506.
(4) P. HERRMANN, *Deutsche Mythologie*, bl. 419 vlg.; *R.d. Trad. pop*, IX, 303.

10-11) *De fontein van St-Amandus* (Strombeek). Het kapelletje van den heilige bevindt zich in de nabijheid. Weer een bedevaart voor den ‘Ouden Man’, met indompeling van 't hemdje van het kind. Op de bron, die zelfs in de droogste jaren overvloedig water geeft, staat thans een monumentale pomp, zoodat men de proeven met het hemdje in den pompbak, welke men sluiten kan, dient te nemen. De bedevaarder draagt ook een fleschje water uit de fontein mede, 't zij om den kleinen zieke te drinken te geven of het te huis in een kuip water te gieten, waarin men dan dezelfde proef met het hemdje kan doen.

‘De overleden pastoor, schreef mij een vriend uit Strombeek (in 1894) hield dit gebruik voor superstitie en raadde de bedevaarders aan, om alleen vertrouwen te stellen in den heilige; de tegenwoordige pastoor[1] daarentegen heeft op de nieuw gekleurde santjes, voor de bedevaarders bestemd, een vrouw doen afbeelden, die met een hemdje in de hand vóor de bron is gezeten.’ Dat klopt dus met hetgeen ik reeds zeide, dat er geestelijken zijn, die om bekende redenen, sommige heidensche gebruiken eerder bevorderen dan bestrijden (Verg. beneden, n° 20).

Ook te Kortenberg, waar St. Amand de patroon is der parochiekerk, bestaat een *St. Amandsborré.*[2]

12) *De fontein van St. Germanus* (Chapelle-lez-Herlaimont). Zelfde gebruiken voor dezelfde kinderziekte: het gedeelte van het hemdje, dat eerst nat wordt, duidt den zetel der kwaal aan. De schrijver[3] zegt niet, hoe de bron aan dien naam gekomen is. - Zie nog n° 86.

13) *De fontein van de drie Maagdekens*, de gezusters Bertilia, Eutropia en Genoveva (Brustem, Rijkel en Zepperen). Vermaarde bedevaartplaats voor de bleekzucht der vrouwen, en te Brustem ook voor de koorts. Over de bijzonderheden is men het echter oneens: de een

(1) Onlangs nu weer vervangen door M. Mercelis, den dichter der *Kempische Harp.*
(2) A. WAUTERS, *Hist. des Environs de Brux.*, III, 208.
(3) A. HAROU, *Folkl. de Godarville,* 32.

spreekt van slechts één enkele bron, de ander van drie bronnen, die vóór de graven der 3 maagdekens ontspruiten. Om te weten of een vrouw werkelijk van bleekzucht is aangedaan, werpt men haar muts in een bron: gaat ze onder, dan heeft ze de ziekte, anders niet.(1) Men offert er wat naaigaren, een naald en wat koorn, en die voorwerpen moet men onderweg afgebedeld hebben; men dient er tevens een novene te onderhouden, en die zoodanig te schikken, dat er twee Vrijdagen in komen.(2)

14-15) *De fontein van St.-Elooi* (Burst). De bron bevindt zich achter het koor der parochiekerk en wordt elk jaar op den feestdag van Petrus en Paulus (29 Juni) gewijd. Dien dag komen er meer dan honderd ruitersbedevaarders in een stormpas den ommegang doen, en laten dan zichzelf en hun paard met de relikwieën van St.-Elooi zegenen. Zij ontvangen hierbij een driekantig papieren vaantje waarop een paard met de kerk en de processie afgebeeld staan: dat wordt op 't hoofd van 't paard gestoken en daarna in den paardenstal bewaard. Zulke heidensche paardenrennen met dezelfde gebruiken verbonden, vindt men ook nog te Herdersem, te Grembergen, Vosselare, Mater, Hakendover, Anderlecht, Galmaarde, Rutten, enz. De Kerk heeft het gebruik gekerstend en laten voortbestaan. De gewone bedevaarder ‘van Burst en Borstbeke’ (voor huiduitslag en zweren) wascht met het bronwater den brand af, en de ruiters drenken er hun paarden mee.

Ook te Grembergen bestaat een fontein van Sint-Elooi, en wel binnen de muren eener kapel aan dien heilige gewijd. Ofschoon die kapel op een hoogte staat, droogt het putje nooit uit, zegt men, zelfs niet wanneer

(1) Die proef kan ook thuis genomen worden, als men wat gewijd bronwater van Brustem krijgt of bezit en dat in een kuip water mengt.

(2) Zie SCHAYES, *Les Usages, les Croyances*, *... des Belges*, p. 237; WOLF, *Niederl. Sagen*, n^{o} 338; HOCK, *Croyances et Remèdes pop. au pays de Liége*, I. 35; *Ons Volksleven*, VI, 113 vlg.

er in heel den omtrek gebrek is aan water. Het putje wordt er, evenals te Burst, jaarlijks gewijd; het water en de vaantjes dienen eveneens voor de paarden.

16-17) *De fontein van Ste Amelberga* (Mater). Door de tusschenkomst der heilige ontstaan. Ook hier is jaarlijks een ommegang te paard, en deze, naar men zegt, is een zegen voor de veldvruchten, juist als b.v. te Hakendover. Op zekeren keer had men verwaarloosd die processie te gaan, en dat jaar werd de oogst totaal verwoest door den hagel.

Te Temsche bestaat insgelijks een fontein van Sint-Amelberga, en de oorsprong wordt er verklaard als te Mater: Bij de oude kapel van de heilige te Temsche was een bron, de eenige van de streek en die water verschafte aan de omliggende dorpen. Ongelukkiglijk bevond zich die fontein op den akker van een zeer gierigen eigenaar, die er den toegang van verbood. Op verzoek van de inwoners ging Amelberga, met een zeef tot bij de bron en vulde ze met water, dan goot zij het op den aanpalenden akker uit en dadelijk ontsproot er eene rijke bron, die nog steeds bestaat, terwijl de andere op hetzelfde oogenblik uitdroogde.(1)

18) *De steenborn van Ste Christiana* (Dikkelvenne). De bron, uit een steenachtigen grond opborrelend, werd volgens de overlevering te voorschijn geroepen door de heilige, opdat zij en haar gezellinnen hun dorst konden lesschen.(2) Het zoogenaamde *Ziekenputje*, op de wijk Rots (Dikkelvenne), zal wel met de steenborn één en dezelfde fontein uitmaken. Deze naam wijst op de talrijke mirakuleuze genezingen, waarvan een sage gewaagt.

19) *De St. Lambrechtsfontein* (Denderwindeke). In St. Lambrechtsbosch aldaar wordt de H. Lambrecht (Lambertus) in een oude kapel aangeroepen voor de *lamheid* bij mensch en dier: door zijn naam was die heilige daartoe als

(1) WOLF, t.a.p., n^{o} 570; REINSB. DÜR., II. 31 vlg.; *Volk en Taal*, V. 44 vlg. Verg. nog WOLF, n^{o} 355.

(2) HILLEGEER, t.a. pl. II. 143.

voorbeschikt.[1] Op deze bedevaartplaats (begankenis 2^{en} Paaschdag) vindt men boom- en bronkultus vereenigd[2]: eerst gaat men 3 m. rechtsom rond de kapel, dan 3 m. linksom rond een nabijstaanden, heiligen boom, aan welks voet een kleine bron vloeit. Een weinig van dat water wordt in 't voedsel van den lijder gemengd, anderen wasschen er de aangetaste lichaamsdeelen mede.

20) *De fontein van Ste Berlindis* (Meerbeke, bij Ninove). Ze bevindt zich op een 100-tal met. afstand van de kerk. Daar ging indertijd de H. Berlindis, patrones der parochie, water putten; en nog heden schrijft menigeen er wonderkracht aan toe en gebruikt het vooral voor het zieke stalvee. De tegenwoordige geestelijkheid der parochie, schrijft mij een vriend, houdt niet veel van de bron, zoodat tal van bedevaarders er niet langer gebruik van maken.[3] Algemeen zal die onthouding toch niet worden, en hierbij wijs ik op de fontein van St. Léger in het Fransch dorp Bissey-sous-Cruchaud. Die fontein wordt van heinde en ver bezocht, doch de tegenwoordige pastoor, dat misbruik willende uitroeien, liet ze door een afsluitingsmuur bij zijn tuin voegen. Nu kruipt men vaak over de omheining, ondanks het verbod van den pastoor.[4]

21) *De St. Aldegondisput* (Hofstade bij Aalst). Volgens de mededeeling van den schrijver (A. GITTEE, in *Volksk.* I. 54) zou die put het overblijfsel zijn van

(1) Zie daarover mijn *Volksgeneeskunde*, bl. 29-42.

(2) Merkwaardige voorbeelden van een dergelijke vereeniging vindt men ook in Duitschland: lindeboomen, uit wier stam of wortelgestel een bron vloeit; aan den boom hangt natuurlijk een Mariabeeld. Aldus te Weihelinden, bij Högling, en tusschen Miesbach en Parsberg in Opper-Beieren (HÖFLER, *Wald-und Baumkult*, 90-91.)

(3) Verg. boven n^{o} 10.

(4) LEX, t. a pl. 14 vlg. Eenige Fransche geestelijken, die dergelijke gebruiken bestreden, verloren alle gezag en zagen zich genoodzaakt hun verplaatsing aan te vragen. Omtrent nog andere werd verteld dat zij zelf door de kwaal werden aangetast en van het water der bron moesten gaan drinken. Zie LEX, 5-6.

den ‘wal’ van haar vaders kasteel. Deze wilde Aldegondis tot een huwelijk dwingen, maar zij vluchtte en werd door een engel opgenomen en aan de overzijde van de kasteelgracht neergezet.

22) *O.L. Vrouw van Sterreborne* (Butzel-Boutersem). De naam van *Sterreborne* wijst op den oorsprong: Twee jonkvrouwen van Leuven reisden naar Tienen. Smachtend van dorst, riepen zij Maria aan: daar bemerkten zij een glansrijke ster, die haar een plaats te midden van 't bosch aanwees; zij ontdekten aldaar een bron, wier water haar laafde en sindsdien vele zieken heeft genezen. In de 17e eeuw werd er een O.L. Vrouw kapelletje bij gebouwd, maar volgens de legende bezat de bron toen al sedert twee eeuwen een buitengewone vermaardheid. Groote begankenis op O.L. Vrouw Hemelvaart en dan wordt de bron telkens gewijd.(1)

23) *O.L. Vrouw ter Bron* (Kortenaken). Twee eeuwen geleden, zegt de overlevering, hing het Mariabeeld aan een eik, aan welks stam een bron vloeit. Vooral koortslijders kwamen hier genezing zoeken. Boom- en bronvereering gingen ongetwijfeld ook hier gepaard.(2) Later bouwde men er een kapel.

24) *O.L. Vrouw ter Kluis* met het *Kluizeputteke* (Hekelgem). De kerstening van die aloude bron, thans *Kluizeputteken* genaamd, is merkwaardig. In de onmiddellijke nabijheid, vertelt een legende, had eeuwen geleden, een heilige monnik van Affligem zijne kluis.(3) 't Was die zelfde monnik, die eens in de bosschen rondom de abdij, 100 jaren lang naar het hemelsch gezang van een vogel luisterde.(4) Ter herinnering aan dat

(1) SCHOUTENS, *Maria 's Brabant*, 73 vlg.; WOLF t.a. pl. no 342.

(2) Verg. boven no 19.

(3) Een monnik van de abdij van Lobbes, zegt WAUTERS, in zijn *Hist. des environs de Brux.*, I. 478. Heel deze alinea is aan mondelinge overleveringen ontleend.

(4) DOM BERNARD, *Gesch. der abdij van Affligem*, bl. 46-48, WOLF, t, a. pl. no 148.

wonder, werd aldaar later een kapel gebouwd aan Maria gewijd en *Kluizekapelle* geheeten. Op 'Kluizekermis', den 1^{en} Zondag na Paschen, gaat iedereen de kapel en het putje bezoeken; immers het water wordt geacht de koorts te genezen. De moeders vertellen aan hunne kleinen dat uit het kluizeputteken de nieuwgeboren kinderen komen. Vele jongens en meisjes gaan dan ook in het putje kijken om te zien of er geen enkel kindje in ligt, of leggen zich met het oor op den rand van den put en denken dan soms het geschrei der nog ongeboren kindjes heel in de verte te hooren.

Diepen mythischen grond, zegt WEINHOLD (*Verehrung der Quellen*, bl. 26-28) hebben de kinderbronnen, uit welke, naar een in gansch Duitschland verbreid geloof, de kleine, nieuwgeboren kinderen opgevischt, of door den ooievaar of de vroedvrouw opgehaald worden. Hier en daar heeft zich de overlevering staande gehouden dat zij van Vrouw Holle komen, tot wie ook de stervende kinderen terugkeeren.(1) Te Hekelgem is O.L. Vrouw in de plaats getreden van de heidensche godin, wat ook in Duitschland vaak is geschied. Thans bestaat er weer een strekking om al de plaatselijke bronheiligen, hier en elders, die eeuwen lang in de kapelletjes over of bij de heilbronne zijn vereerd geworden, door de modernste brongodin, de Fransche O.L.V. van Lourdes te vervangen (Z. ook WEINHOLD, 37.)

25) *O.L. Vr. ten Poel* (Tienen). Dirk van Kempen, hoogleeraar te Parijs, een zeer deugdzaam man, werd op een terugreis naar zijn vaderland, te Tienen vermoord en in een modderpoel geworpen. Buitengewoon licht boven den poel wees die plaats aan, en er gebeurden tal van wonderen. Men besloot den poel te vullen en er een kapel te bouwen. Bij 't leggen van de grondslagen, ontdekte men het lijk van Dirk te midden van drie frissche bronnen. Een dezer bronnen bestaat thans nog aan de rechterzij beuk

(1) Zie nog WOLF, *Hessische Sagen*, n^{o} 17, en LIPPERT, *Christenthum*, 556 vlgg.

der later gebouwde kerk. Dat bronwater, als drank gebruikt, heeft al veel zieken genezen, vertelt men.[1]

26) *De fontein van Ste Renildis* (Ste Renelle).[2] De oorsprong van dien nog al diepen put, waaruit men het water met een emmertje bovenhaalt, wordt aan de heilige toegeschreven: Op zekeren dag werkte zij aan den hooioogst; doordien haar medearbeiders verschrikkelijk door dorst werden gekwollen, stak Renildis hare hark in den grond en dadelijk ontstond daar een waterput.[3] Honderden ooglijders komen daar jaarlijks hunne oogen wasschen en laten dan het gebruikte doekje naast den put liggen. Aan die oude doenwijze ligt oorspronkelijk deze voorstelling ten grondslag: de kwaal op het doekje te doen overgaan. Elders, in 't buitenland, bestaat het gebruik in de nabijheid van een bron natgemaakte kleedingstukken aan boom of struik op te hangen, en ze ter plaatse te laten tot zij in stukken vallen.[4] Te St. Renelle evenwel neemt men tevens een fleschje van dat bronwater mede naar huis, om er zich de oogen mee te wasschen, en zulks is een afwijking van 't heidensche gebruik en wijst hier meer op heiligengeloof: kristelijk en heidensch treden hier weer beide duidelijk in 't licht.

27) *Het bornputje van Ste Apollonia* (Ledeberg-Pamel). Het opgemetste putje, van welks water de bedevaarders-tandpijnlijders drinken om hun kwaal weg te nemen, bevindt zich op slechts enkele stappen van het kapelletje der heilige.

28) *De fontein van O.L. Vr. van Schaffen.* Een steenen Mariabeeld wordt in de parochiekerk te Schaffen bijzonder vereerd. Eens, ten tijde van buitengewone droogte, smeekten de inwoners O.L. Vr. om drinkwater, en zie!

(1) SCHOUTENS, t.a. pl. 176 vlgg.
(2) Het volk zegt *Sinter-Nellen* (Saintes).
(3) De staf waarvan boven (bij ons n^{o} 4) sprake was, is hier vervangen door een hark, elders (ons n^{o} 42) door een stok.
(4) HERRMANN, t.a. pl., 420.

daar ontsprong schielijk een milde bron, die overvloedig water gaf.[1]

29) *De heilige Put*[2] (van O.L. Vr. van Werchter). Een eigenaardig voorbeeld van kerstening: Op zekeren Sinksendag, den gewonen processiedag, was, uit hoofde van het slechte weder, het mirakuleuze Mariabeeld in de processie niet meegedragen geworden; ook had men enkel den kleinen processieweg afgelegd, in plaats van den grooten. Maar 's nachts ging Maria zelve den grooten processieweg; men zag 's morgens haar voetstappen op de treden van het altaar en vond haar averechts op haar oude plaats staan. En iemand had haar aan den put van het plein gezien, bezig met haar beslijkte kleeren te wasschen. Sedert heet die put *de heilige put.* Tevens was de groote processieweg met een roodzijden draad afgespannen.[3]

Op dit mirakel van den roodzijden draad, gemeenlijk ter aanduiding van het plan van een nieuwe kerk of kapel, werd boven reeds de aandacht gevestigd. Niet minder verbreid is het andere mirakel van Werchter: Maria die gansch alleen processie houdt. Dat is ook geschied o.a. te Hakendover, Hollebeke, Zele, Hallaar, Tongeren, Hasselt en Maastricht. Te Temsche en te Mater vertelt men hetzelfde van Ste Amelberga.

30) *De Sint Wijdens-borre* (Anderlecht). Toen mente Anderlecht een nieuwe kerk wilde bouwen, moest men de oude bidplaats van Sinter Wijen, waar zijn graf zich bevond, totaal afbreken. Zijn gebeenten werden dan ontgraven en gewasschen in een bron, die sedert bovennatuurlijke eigenschappen heeft behouden. Zij ontsprong uit den grond, ter plaatse

(1) SCHOUTENS, t.a. pl., 154.

(2) *Heilige put, heilige bron*, dien naam vindt men ook nog dikwijls in Duitschland, Cornwallis en Ierland. Heilig, gewijd, gelukaanbrengend waren in den grond alle bronnen; en vooral waren dit de niet opdrogende, waterrijke, die ook 's winters niet bevroren en als heilzaam voor gezonden en kranken golden (WEINHOLD, t.a. pl. 30 vlgg.) Verg. beneden ons n^{o} 65 en n^{o} 70.

(3) SCHOUTENS, t.a. pl. 206 vlg.

waar het middelpunt is van de tegenwoordige kerk en waar men later het graf van den heilige gemaakt heeft. Heden vindt men de bron halfweg de noordelijke helling van de vlakte van Anderlecht[1].

31) *De fontein van S*te *Ragenufla* (Incourt). Daags vóor de processie der Sinksendagen wordt de relikwieënkast der heilige naar die bron gedragen en door aanraking met die kast wordt het water gewijd. Dit geneest vooral waterzuchtige[2].

32-34) *De Ste Annafontein* (Laken). Ze ontspruit bij de druk bezochte Ste Annakapel. Men drinkt haar water om zeere en loopende oogen te genezen. WAUTERS noemt deze bron den *Borrekene* of de *Borre van de vijf Wonden;* volgens hem is haar water koortsverdrijvend.[3] Men vindt ook een Ste Annabron te Haren en te Roosbeek op beide plaatsen gelegen tegen de parochiekerk, waarvan de H. Anna de patrones is.

35) *De Veronusborre* (Lembeek). Men heeft op de bron, die nooit uitdroogt, een pomp geplaatst, en op den arduinsteen leest men: St Veronus heeft deze bron doen ontspringen binst zijn leven. Men bedevaart er voor de hoofdpijn.

36. De *St. Veronaborre* (Leefdaal), op den Veronen- of Vronenberg. Dichtbij staat (stond?) de kapel van het H. Kruis, waarin de H. Verona, zuster van den H. Veronus, begraven is. Dit bronwater, als koortsverdrijvend beschouwd, lokte eertijds veel bezoekers.[4]

37) *De fontein van Ste Wivina* (Groot-Bijgaarden). Men vertelt dat de heilige, toen zij de bosschen van deze gemeente bewoonde, geen ander water dronk dan dat van een nabijgelegen bron; sedert werd het als geneeskrachtig beschouwd. Zij is de patrones tegen de keelpijn, de pleuris, de heete koorts en de beroerte[5].

(1) A. WAUTERS, *Hist. des environs de Bruxelles*, t. I. 20.
(2) HILLEGEER, I. 273.
(3) A. WAUTERS, t.a. pl., II. 354 vlg.
(4) REINSB.-DÜR. II. 127 vlg; A. WAUTERS, t.a. pl. III. 437.
(5) REINSB.-DÜR. II. 317 vlg.

38) *De fontein van Ste Odila* (Sint-Adele-Orp-le-Grand). Volgens de overlevering is die bron aan de heilige te danken; haar water geneest de oogziekten.[1]

39-41) *De St. Quirinusfontein* (Loenhout). Deze bron droogt nooit uit; haar water wordt gebruikt voor de oogziekten: men wascht er zijn aangezicht mede.

Een tweede *St. Quireyns* of *Quirinus borre* treft men aan te Bunsbeek, dicht bij de kerk, aan dien heilige gewijd,[2] en een derde, te Zellik, bij de kapel van St. Quirinus. De heilige wordt er aangeroepen voor de oorpijn[3].

42) *De St-Gommarusfontein* (Emblehem). De legende vertelt dat de werklieden van den heiligen patroon van Lier aan den graanoogst werkten, maar bijna stierven van dorst. Gommarus plantte zijn stok in den grond, en terstond welde daar een bron op. Thans staat er ook een kapel van St-Gomar, Het volk kent aan dat water buitengewone krachten toe. Tijdens de kermis van Lier en van Emblehem (zijn naamfeest) gaat iedereen, door middel van een ijzeren schepvat, aldaar water putten om er van te drinken[4].

43) De *fontein van O.L. Vrouw in 't Zand* (Herenthals). Voorheen een vermaarde bedevaartplaats, waarbij van het water der bron gedronken werd. Sedert 1830 is de kapel afgebroken en het Mariabeeld naar de parochiekerk overgebracht[5].

44) De *St. Evermaarsfontein* (Rutten). Deze bevindt zich in een weide door een gracht omgeven, in de nabijheid van de kapel van den heilige. Haar water geldt als een uitstekend middel tegen de derdendaagsche koorts[6].

45) De *St. Antonisput* (Barbefosse-Havré). Dicht bij den put, welks water door St. Antonius werd gewijd en ge-

(1) HILLEGEER, t.a. pl.. I. 288.
(2) A. WAUTERS, *Géogr. et Hist. des Communes belges, Canton de Glabbeek*, p. 123.
(3) A. WAUTERS, *Hist. des environs de Brux.*, I. 378.
(4) *Leven van den H. Belijder Gummarus* bl. 21 vlg. REINSB.-DÜR., II. 208.
(5) SCHOUTENS, *Maria's Antwerpen*, 89-90.
(6) *'t Daghét*, III. 71.

acht wordt besmettelijke ziekten te genezen, staat de Antoniskapel waar de heilige gewoond had[1].

46) *De fontein van St. Humbertus* (Maroiles).[2] De H. Aldegondis, abdis van Maubeuge, kwam eens den H. Humbertus te Maroiles bezoeken, en daar zij bijna bezweek aan dorst, deed Humbertus door zijn gebeden uit den dorren grond een fontein opwellen.[3]

47-48) De *fontein van St. Servaas* (Maastricht).[4] Deze ontsproot op een half uur gaans van Maastricht op den weg naar Neer-Kanne. Het water wordt geacht oogziekten te genezen; eertijds ook de koorts. HENDRIK VAN VELDEKE (12e eeuw) gewaagt er van:

> De borne die was vele goed
> Ende de beke, ende de vloed,
> Die uit den borne daar vloot,
> Vele lieden daarvan genoot.
> Ende het vee dat daar drank,
> Dat ongezond was ende krank,
> Het wierd gansch ende genaas,
> Dus wierd geëerd Sinte Servaas.

Volgens de overlevering was St. Servaas door een hevigen dorst gekwollen, toen hij aldaar aankwam, en, zijn reisstaf in de grond stekend, ontstond er dadelijk een fontein; een engel bracht hem een drinknap, die thans nog wordt bewaard.

> Eenen nap hem de Engel brochte
> Daar hij des bornsmede drinken mochte
> Die nog in zijn monster es.
> Ende die van den *febres* (koorts)
> Ziek zijnde ende ongezond
> Komen daar te menigen stond.[5]

Verg. boven de nos. 4, 18, 22, 26 en 42.

(1) REINSB.-DUR. t.a. pl. I. 57-60.
(2) In Henegouw, zegt HILLEGEER, I. 254. In Fransch Henegouw?
(3) HILLEGEER, t.a. pl. I. 254 en 376.
(4) Ik ga niet buiten ons land, doch Maastricht denk ik te mogen beschouwen als eenigszins tot ons grondgebied te behooren.
(5) Verzen, met veranderde spelling, ontleend aan: *Sinte Servatius*, legende van HEYNRYCK VAN VELDEKEN (uitg. van Prof. BORMANS). - *Rond den Heerd.* II. 189.

Een tweede *St. Servaasborne* bestaat te Hoegaarde (wijk Rommersom). Er is een Servaaskapel nevens gebouwd.(1)

49) De *jontein van St. Gerlach* (Maastricht). Zij is overdekt en voorzien van 2 emmers om water te putten. De bedevaarders drinken er van en geven het ook, ten tijde van veeziekten, als voorbehoedsmiddel aan hun staldieren.(2)

50) *De put van Ste Barbara* (Maastricht). Hij bevindt zich in het koor der O.L. Vrouwekerk. Men wijdt het water door er het kaaksbeen der H. Barbara in neer te laten.(3)

51-52) *St. Jorisborne* (St. Joris-Winge). Te midden van het dorp aldaar, bestaat eene weide, die *Strijdbeemd* genoemd wordt, en waarin de mirakuleuze *St. Jorisborne* vloeit. Volgens de sage heeft St. Joris aldaar een monsterachtig dier overwonnen en om de 3 jaar wordt er te zijner eer, den 23e April, een godsdienstig feest gevierd. Dan wordt telkens de bron gewijd en de boeren drenken hun paarden.(4)

Ook te Oorbeek vindt men een *St. Jorisfontein*, aldus genoemd naar den patroon der parochie. Bron in 1790 gewijd.

53) *De fontein van St. Domitianus* (Hoei). Volgens de legende had een draak het water van die bron vergiftigd; de heilige doodde den draak en reinigde het bronwater. Daarna gebruikte men het tot genezing van een aantal ziekten.

Jaarlijks wordt, door indompeling van de relikwieën van den heilige, het water opnieuw gewijd.(5)

In de laatste twee ners vindt men dus een nieuwe

(1) A. WAUTERS, *Canton de Tirlemont*, II. 8.
(2) HOCK, t.a. pl. 44.
(3) HOCK, I. 42.
(4) A. WAUTERS, *Ville de Tirlemont,* p. 24 en *Canton de Glabbeek,*, 59; *Canton de Tirlemont,* II. 163.
(5) HILLEGEER, I. 110; WOLF, *Nied. Sagen*, bl. 684 (no 155).

wijze van kerstening: het heidendom, hier gesymboliseerd door een monster, bezoedelt alles waarmee het in aanraking komt; het kristendom, overwinnaar van den heidenschen draak, reinigt en adelt alles.

54) *Sinte-Ermelindis bron*, in de 15e eeuw (in 1454) geheeten: *Sinte Ermelen borne*, en in de 16e eeuw *Sinte Ermelynen borre* (Meldert, bij Tienen). Wijdvermaarde, mirakuleuze bron, waaruit duizenden bedevaarders, vooral op de Sinksendagen, water komen putten om van de koorts of van een of andere kwaal verlost te worden. Reeds in 600, beweert men, werd de kapel van Ste-Ermelindis, patrones der parochie, boven die bron gebouwd; eerst in de 13e eeuw wordt er melding van gemaakt. Kapel en bron bevinden zich op het kerkhof(1).

55-59) De Ste *Gertrudisput* te St. Jans-Molenbeek, dicht bij de St. Janskerk, waarvan de stichting aan Ste Geertruid wordt toegeschreven. Het water beschouwd als met bovenatuurlijke krachten toebedeeld werd eertijds druk bezocht(2).

Een gelijke wonderkracht kende men weleer ook toe aan het water van Ste Gertrudisput, in de onderaardsche kapel van de Gertrudiskerk te Nijvel. Van heinde en ver kwamen de buitenmenschen, die door ratten en muizen geplaagd werden, naar Nijvel om bronwater, waarmede zij hunne huizen en stallen besproeiden.(3) Immers, Ste Geertruid is als patrones tegen ratten en muizen in België algemeen bekend; in de Ste Gertrudis kerk te Leuven ziet men haar beeld tegen een pilaar geplaatst, en ratten en muizen kruipen haar het lijf op.

Ook te Tervuren stond vroeger een Gertrudisput bekend; deze bevrijdde van de koorts, doch heeft omstreeks 1600 zijn goeden naam en zijn bezoekers verloren(4).

Een vierde bron van denzelfden naam (in 1562 luidde hij: *Sinte Geertruyen borre*), vindt men te Wommersom en

(1) A. WAUTERS, *Canton de Tirlemont*, II. 63 en 77 vlg.
(2) A. WAUTERS, *Hist. des environs de Brux.*, I. 323.
(3) REINSB.-DÜR., t.a. pl. I. 171 vlg.
(4) REINSB.-DÜR., I. 173.

een vijfde (reeds in de 14e eeuw vermeld) te Meldert bij Tienen(1).

60) De *O.L. Vrouwfontein* te Brussel. In de 18e eeuw bestond erop de binnenplaats van het paleis van den Landvoogd (heden het muzeum) een fontein met een Mariabeeld bekroond. Om aldaar genezing te bekomen van de koorts, dienden, voor de mannelijke zieken, 7 jongens 7 maal rondom de bron te gaan, en voor de vrouwelijke, 9 meisjes 9 maal(2). Ondanks de kerstening ziet men dus ook hier de heidensche gebruiken en voorstellingen voortleven, want het toekennen van een bijzondere kracht aan de getallen 7 en 9 (ook aan 3, 77 en 99) is heel en al heidensch.

61) *St. Lardusfontein* (Huise). Men bedoelt Sint-Adelardus, geboren te Huise, alwaar vroeger, naar men vertelt, een jaarlijksche begankenis te zijner eere zou geweest zijn. Men wijst er ook twee oude linden aan, door 't volk *larduslinden* geheeten(3).

62) *Ste Alénebörre* (Dilbeek, wijk Couden Haerd). In de onmiddellijke nabijheid der bron staat de kapel van Ste Alena, patrones der parochie. Talrijke bedevaarders trekken er heen, putten water uit de bron, baden daarmede hunne oogen en nemen dan nog een fleschje mee naar huis. Jaarlijks, op Ste Alena's dag (17e Juni), gaat de geestelijkheid processiegewijze de kapel bezoeken.

63) *St. Lendriksbörreken* (Neder-Overheembeek). Op eenigen afstand van de thans vervuilde bron is de mooie kapel gebouwd van St. Lendrik, tevens patroon der parochie. Was vroeger een zeer bezochte bedevaartplaats voor de koorts; de beeweg wordt door 3 personen afgelegd; de lijder doopt zijn kouseband in het bronwater en werpt hem dan door een rond kijkgat der ingangdeur in de kapel. Dit is weer een nieuwe vervorming der koorts-afbinding, waarover wij boven (afl. 2, bl. 167-168) spraken: bij gemis van een traliedeur, weet men een nieuw middel te vinden.

(1) A. WAUTERS, *Canton de Tirlemont*, I. 41, en II. 63.
(2) SCHAYES, t.a.p., 209.
(3) *Volk en Taal,* V. 48,

64) De *put van het H. Kruis* (Galmaarden, wijk St. Pauwels). Volgens de legende had de graaf van Galmaarden van hertog Filips van Bourgondië een stuk van het H Kruis ontvangen, maar in oorlogstijden raakte het verloren. Doch een heilige eremijt, uit Pruisen, maakte aan twee vluchtelingen, geboortig van Galmaarden, bekend dat de verloren relikwie in een put van hun dorp, wijk St. Pauwels, lag. En inderdaad, men had bemerkt dat een troep vogels, zoo winter als zomer, zoo bij nacht als bij dag, hun mooiste liedjes over dien put kwamen zingen. Men zocht en vond er het H. Kruis, en plaatste het in de nabijgelegen kapel van St. Paulus. Nadien werd het gestolen, maar men vond het spoedig weer terug, waarna men het naar de parochiekerk overbracht. Later, bij nieuwe oorlogen, wanneer krijgslieden de kerk wilden gaan plunderen, zag men ‘dat er uyt gemelde kerk een klaer licht verscheen, hetwelk zich verspreydde over eene waterbron, genaemd *den Houwerick* te Gallemaarden.’ En te dier plaats vond men ‘het H. Kruys tusschen twee toórtsen aldaer aangedréeven uyt vyands handen, tot welkers gedachtenis het zelfde H. Kruis alle jaeren op den eersten Kruysdag gestéeken word in het water der gezegde waterbron, tot eeuwige memorie.’[1]

Maken deze waterbron en de reeds vermelde put niet éene en dezelfde fontein uit? Ik denk het; zooveel is zeker dat het godsdienstig feest bij den put en de St. Pauluskapel den 25^{en} Jan. (Paulus' bekeering) geschiedt. Men rijdt alsdan met paarden om den put, men zaait er de gewijde pauwelbroodjes (wormkoekjes), die, als souverein middel tegen den worm in 't land, door de bedevaarders worden medegenomen en in hun akkers gestoken. Ook van dat put- of bronwater neemt men mee, om het in 't zaaigraan te mengen.

Een merkwaardige bijzonderheid uit deze legende is de

(1) *Historie van een stuk van het Heilig Kruis*, binnen Gallemaerden. Ook WOLF, *Nied. Sagen*, n^{o} 155.

aanwijzing van de verborgene relikwie door vogels; denzelfden trek vindt men in de legende van *O.L. Vr. ter Zwaluwen* en van *O.L. Vr. van Borgersteen*, in het eerste geval zijn de vogels bepaaldelijk zwaluwen, in het tweede is 't een paard (zie 2e afl., bl. 160-161). Zulke wonderen treft men reeds in het Grieksche Heidendom aan: Theseus, de groote held, had zijne begraafplaats op 't eiland Scyros, doch de bewoners wilden die aan niemand bekend maken. Toen nu het orakel van Delphi de Atheners aangespoord had om het gebeente van den held naar hunne stad over te brengen, en Cimon, zoon van Miltiades, het eiland had veroverd, werd hem door een arend het verborgen graf van Theseus aangewezen(1).

65) De *heilige put* (Exaarde). De heer van Hontenisse liet op een zijner eigendommen te Exaarde een boom omhouwen. Delvend, vond de werkman een kruis, daarna een tweede, die hij beide opnam. Zijn arbeid voortzettend, stiet hij met de spa op een derde kruis, en bemerkte met verbazing dat het bloedde. Toen hij nu ook dat kruis wilde opnemen, zakte het en werd weer onzichtbaar. De man dolf opnieuw, maar telkens drong het kruis dieper den grond in, zoodat hij na vruchteloos een diepen put gemaakt te hebben, het ten langen leste opgaf. 's Anderendaags droeg de man de twee kruisen naar Hontenisse, maar zie, den volgenden morgen waren ze verdwenen en hij vond ze terug te Exaarde, naast den gedolven put. Een 2e en 3e maal droeg de werkman de kruisen naar Hontenisse, maar telkens keerden ze terug naar Exaarde. De eigenaar liet dan bij den put een kapel bouwen, waarin de 2 mirakuleuze kruisen werden geplaatst. Sedert komen daar talrijke geloovigen, ook vele Hollanders die kruisen vereeren.

Nadien heeft men een ronden, steenen put gemetseld, met arduinen boordsteen, op manshoogte. Het volk vertelt dat men nooit de diepte van *den heiligen put* heeft kunnen peilen. De bedevaarders, die aan de kapel den kruisweg eindigen, gaan al biddend 3 m. om de kapel

(1) DELEHAYE, t.a. pl. 183.

en daarna 3 m. om den put. Zoo ik me niet vergis, wordt het putwater jaarlijks gewijd, en op de Kruisdagen zet men een emmer ervan bij den put, waarmee de bedevaarder een kruis slaat.[1]

66) De *Kruisborre* (Assche). Op de plaats, waar het wonder der geroofde hostie en van 't eerste H. Kruis was geschied (zie afl. 2, bl. 161), dicht bij een fontein, werd toen een kapel gebouwd, die, naar deze bron, *kapel van Kruisborre* werd geheeten. De fontein is thans ringrond met steenen afgezet, en ter herinnering aan den ouden, mirakuleuzen elzeboom, staat er nu nog een els vóor de kapel.

67) De *putjes van den Kruisberg* of *Kruiskesberg* (Herentbout). Te midden der bosschen, tusschen Herenthout en Bevel, staat een koortskapel, met een groot kruisbeeld vòor den ingang; aan de zijmuren ziet men vijf nog al diepe putjes, welke naar men verzekert, nog nooit zonder water zijn geweest, zelfs niet na de droogste zomers. De koortslijder-bedevaarder drinkt uit elk putje, soms enkel stok of paraplu in 't water stekend en dan aflikkend, en bindt daarna zijn kouseband aan het traliewerk der kapellevensters.

68) De *fontein van de Hegkapel* (Poederlee). De bron bevindt zich nabij een kapel, waaromtrent de legende vertelt dat eeuwen geleden een dief de kerk van Poederlee bestal en de gewijde hostiën in een hegge verborg; s'anderendaags vond men een aantal konijntjes in aanbidding vóor de hosties neerzitten[2]. Op die plek verrees weldra de Hegkapel, welke

(1) Uit mondelinge mededeelingen mij welwillend verstrekt door DR. AM. DE VOS. Te Wachtebeke luidt die volksoverleving eenigszins anders. Zie nog *Oorsprong van de twee Miraculeuse Crucifixen van Exaerde*, bl. 2 vlgg.

(2) Dien sagentrek vindt men ook elders: bij THOMAS VAN CANTIMPRÉ (zie VAN DER VET, *Het Biënboec,* 238) en in een Fransche sage (uit de Vogeezen) zijn het bijen die voor een gestolen hostie zingen (*Revue des Trad. pop.*, XI. 388), in een Bretonsch vertelsel (LUZEL, *Lég. chrétiennes de Basse-Bretagne,* I. 299 vlg en *Mèlusine*, I. 386) zijn het kikvorschen in een vijver. - Verg. de leg. van *O.L. Vr. ter Zwaluwen,* (Gent) en die van de mirakuleuze Kruisen te Assche.

duizenden bezoekers kreeg. Op H. Sakramentsdag is het aldaar plechtige ‘ganging’ tot genezing van allerhande hoofdpijnen. Men dient zich hierbij met het water der bron het hoofd te wasschen en achter de Hegkapel, in een soort van konijnenpijp wat fijne aarde op te snuiven.

69) Die *fonteyne van der Kercken*(1) (Hakendover). Belangrijke bron met uitmuntend en als mirakuleus geldend water, ontspruitend dicht bij de parochiekerk, aan St. Salvator toegewijd(2).

70) De *heilige borne* van O.L. Vrouw, (te Kersbeek). De nog heden bestaande bron lokte voorheen om haar geneeskrachtig water veel bedevaarders. In de 14e eeuw bouwde men in de nabijheid een kapel van O.L. Vrouw, maar het vereerde beeld werd in de 16e eeuw vernield(3).

71) *Het mirakuleuze water van de Sauvenière* (Spa). Hier vindt men nogmaals een nieuwe wijze van bronkerstening. Sedert eeuwen genieten de minerale bronnen van Spa, en vooral die van de Sauvenière, de faam dat zij velerlei kwalen genezen, en de onvruchtbaarheid der vrouw wegnemen. Kinderlooze vrouwen zochten en zoeken dan ook troost aan de Sauvenière. In de onmiddellijke nabijheid stond eertijds een kapel, ook *Hutte de St. Remacle* genaamd, waar, volgens de legende, de heilige gewoond had. Nu, eens was St. Remaclius, al biddend, ingesluimerd, en zijn voet was in den steen gedrongen, waarop hij hem had neergezet en daar was een indruksel van overgebleven. Dat heette voortaan *le Pied de St. Remacle.* Sindsdien moet elke onvruchtbare vrouw, wil zij verhoord worden, 9 achtereenvolgende dagen het water der Sauvenière drinken, wel zorg dragend echter, bij't drinken haar voet in dat mirakuleuze indruksel te plaatsen. Reeds in een document van 1608 worden die kapel en dat voetindruksel vermeld. De schrijver van *Amusements des Eaux de Spa* (Amst. 1734) deelt mee dat vooral priesters, monniken en nonnen aan de Sauvenière genezing zochten. Die bron, immers, was geker-

(1) Dien naam vindt men vermeld in 1642.
(2) A. WAUTERS, *Canton de Tirlemont,* I. 55.
(3) SCHOUTENS, *Maria's Brab.*, 100 vlg.

stend. - De oorspronkelijke voetindruk is sinds lang verdwenen en in de 18e eeuw door een kunstmatigen vervangen: de steenhouwer heeft aan zijn werk, niet den vorm van een voet, maar van een schoen gegeven.(1)

Mirakuleuze indruksels van handen en vingeren, voeten en pooten zijn in de folklore overal bekend, ook buiten Europa: in de 19 verschenen jaargg. van de *Revue d. Trad. pop.* werden reeds 238 sagen van dat slag (*Empreintes merveilleuses*) medegedeeld.

De Luiksche Sauvenière heeft, als vruchtbaarmakende bron, in Duitschland en elders, menigen tegenhanger. Reeds eenigermate op zich zelf, voor mensch, dier en plant vruchtbaarheid aanbrengend, heeft de bron haar levenscheppende kracht hoofdzakelijk te danken aan de inwonende goddelijke wezens, van wie alle bevruchting uitgaat. Het water roept niet alleen gras en gebladerte te voorschijn, het bevat ook de kiemen der menschen. Vrouwen, die onvruchtbaar waren, werden door een dronk of bad in zekere bronnen vruchtbaar. Heden geldt dat als werking van bijzondere scheikundige zelfstandigheden; de voortijd schreef het aan goddelijke machten toe.(2)

72) *De fontein van Plinius*, ook *fontein van St. Gillis* geheeten (Tongeren, wijk Mulken). Dichtbij deze vermaarde fontein, wier naam op hare oudheid wijst, staat het kerkje van St. Gillis. Men bedevaart er voor de vallende ziekte en offert levende harten, d.i. hoenders, eenden en duiven, - nogmaals een overblijfsel van het heidendom.(3) Gemeenlijk draagt de bedevaarder een fleschje water mee uit de fontein van Plinius, waarvan de zieke dan 9 dagen lang moet drinken(4).

Hier volgen nog een aantal bronnen van gelijken aard, waaromtrent ik echter geene bijzonderheden ken. Ze zijn

(1) A. BODY, in *Wallonia*, IX. 113 vlgg.
(2) WEINHOLD, t.a. pl., 25-26. Ook WOLF, *Hessische sagen*, no 16.
(3) Zie mijn *Volksgeneeskunde*, 101 vlgg.
(4) *Volkskunde* V. 165 vlg; H. CLAEYS, *Sint Gillis.* bl. 130.

ontleend aan het reeds herhaaldelijk vermelde werk van A. WAUTERS.

73) *Sinte-Margriete born* (Houtem). Dicht bij de parochiekerk, die aan de H. Margaretha is toegewijd[1].

74) *Sinter-Viven borne of Sinte Genovijnen borre*[2] (Oplinter). De H. Genoveva is aldaar de patrones[3].

75-76) *Sinte-Sulpicius borne* (in 1469) of *Plissen borne* (in 1661) te Neer-Heilissem, dicht bij de kerk, waarvan St. Sulpicius de patroon is[4].

Een tweede bron, naar dien heilige genoemd, vindt men te Glabbeek-Zuurbeemde, waar hij de patroon is van de parochie Zuurbeemde.[5]

77) De *fontein van St. Quintijn* (Wommersom), patroon der parochie.[6]

78-80) De *St. Martensfontein* (Op-Heilissem) en de *Martensborne* (gemeente Dormaal, parochie Neer-Dormaal). Op beide plaatsen is St. Marten de patroonheilige.

Een derde nog is die van *St Martens Avendoren*, waar een St. Martenskerk heeft bestaan.[7]

81) De *fontein van St. Barthelemi* (Zittard). Patroon der parochie.

82-83) *Sint-Jansborne* (Hoegaarde, wijk Hoxem), bij de kapel van St. Jan-Baptista, en *St. Jansborne* (Heelenbosch).[8]

84) *Sinte-Odulphusborn*, bij de kapel, thans de kerk van Bodenhoven, aan den H. Odulf toegewijd (Halle-Bodenhoven)[9].

(1) *C. de Tirlemont*, I. 3.
(2) Aldus in 't jaar 1677.
(3) *C. de Tirlemont.* I. 18.
(4) *C. de Tirlemont.* I. 80.
(5) *C. de Glabbeek*, 4.
(6) *C. de Tirlemont*, I. 41.
(7) *C. de Tirlemont*, I. 97.
C. de Léau, 79; *Ville de Tirlemont*, 6 en 12
(8) *C. de Tirlemont*, II. 8 en 143;
C. de Léau, 113.
(9) *C. de Léau*, 213 en 223.

85) De *St. Laurentiusfontein*[1] (Tienen).

86) *Sint-Germanusborre* (Hoeleden). Aldus vermeld in 1566, maar thans vergeten, zegt WAUTERS.[2] Ofschoon WAUTERS voor geen enkele dezer laatste twaalf bronnen vermeldt dat zij als mirakuleus worden beschouwd, meen ik uit hun naam te mogen afleiden dat zij eertijds door het volk vereerd zijn geworden.

Van een viertal andere bronnen, werkelijk als mirakuleus beschouwd, zijn mij de naam en de wijze van kerstening onbekend; ik vermeld dus eenvoudig het dorp:

87) De *bron van Bornhem.*
88) De *bron van Steenhuffel.*
89) De *bron van Rosmeer.*
90) De *bron van Weysbeke* (wijk van Quenast).

Op elke dezer vier plaatsen bedevaart men voor dezelfde kwaal, nl. voor den 'Ouden Man' bij de kleine kinderen, en voor de indompeling der kleedjes en mutsjes handelt men hier zooals te Strombeek en elders (Zie boven n^{ers} 9 en 10).

Voor sommige mirakuleuze putten heeft men weer een anderen vorm van kerstening verzonnen; de legende vertelt nl. dat er hier en daar bij of in een put, beek of rivier, een beeld van O.L. Vrouw werd gevonden, die gemeenlijk op een duidelijke wijze haar wil te kennen gaf om ter plaatse zelve vereerd te worden. Ik noem:

91) *O.L.V. van Breedene.* In de duinen aldaar staat een kapelleken, waar vooral de visschers van Oostende Maria komen aanroepen. Naast de kapel is een waterput en volgens de overlevering is het bij dien put, dat het vereerde Mariabeeld gevonden werd. Het werd door de geestelijkheid processiegewijze naar de kerk gedragen, doch 's anderendaags was het beeldje uit de kerk verdwenen en weer teruggekeerd op zijn oude plaats, bij den waterput. En dat geschiedde zoo verscheidene malen achtereen. Men erkende daarin eindelijk den vin-

(1) *Ville de Tirlemont*, 12.
(2) *C. de Glabbeek*, 135.

ger Gods en bouwde aldaar een kapelletje voor dat wonder beeld. Groot was eerlang de toeloep. Het mirakuleuze water dient vooral voor de oogziekten.[1]

92) *O.L. Vr. van Bijstand* (Lissewege). De legende vertelt dat het beeld van O.L. Vrouw van Lissewege tusschen het riet van een waterput werd ontdekt en dat de schippers van Heist het, als aan hen toebehoorend, terugeischten. De inwoners van Lissewege gaven toe, doch den volgenden dag vonden zij het beeld terug op het altaar hunner kerk. Anderen zeggen dat boven den put een kapel werd gebouwd, waaraan de vermaarde abdij van Ter Doest haar oorsprong verschuldigd is, welke kapel heeft gestaan waar zich thans de groote beuk der kerk bevindt.[2] Omtrent het bestaan van den put zelf heeft men geen zekerheid. 'Pour consacrer le souvenir de ce fait miraculeux, zegt E. VAN BEMMEL, on creusa un puits au milieu de l'église'[3].

93) *O.L. Vr. ten heiligen Eike* (Beerse). Ossendrijvers vonden in het oeverzand van het riviertje de Aa een Mariabeeldje en hechtten het wat verder aan een eenzamen eik. 's Anderendaags namen de inwoners van Beerse het aldaar weg en droegen het naar hun dorp, doch 's morgens hing het weder aan den eik. Later werd ter plaatse een kapel gebouwd, thans vervangen door een kerk.[4] Hier vindt men nogmaals boom- en waterkultus vereenigd.

94) *O.L. Vr. van Westwezel.* Op zekeren dag kwam ze aldaar langs de kleine Aa aangespoeld. Naar de parochiekerk gedragen, lag het beeld 's anderendaags weer op dezelfde plaats aan 't riviertje. Dat gebeurde verscheidene malen. In de nabijheid staat thans een kerk.[5]

(1) SCHOUTENS, *Maria's West-Vl.*, 26.
(2) SCHOUTENS, t.a. pl., 97 vlgg.
(3) EUG VAN BEMMEL, *La Belg. illustrée*, I. 371 vlg.
(4) WOLF, *Nied. Sagen*, n° 108.
(5) SCHOUTENS, *Maria's Antw.* 173.

95) *O.L. Vr. van Meuleschette* (Aalst). De knecht van den molenaar, die op de Siesegembeek zijn watermolen had, zag op zekeren morgen een Mariabeeldje vóor 't schof van den molen drijven. Hij vischte het op en droeg het naar zijn meester, die het in zijn keuken op een schoorsteen zette. Den volgenden morgen was het verdwenen en lag weer vóor 't schof van den molen. Zulks gebeurde driemaal. Ter plaatse werd dan een kapel gebouwd.

96) *O.L. Vr. van veertien bunders* (Blaasveld). Honderd jaar geleden, vertelt het volk, vond men dit Mariabeeldje in een waterput, te midden van een veld dat wel veertien bunders groot is. Men hing het aan een in de nabijheid staanden boom; later bouwde men er een kapel, die veel bezocht wordt, vooral door koortslijders. De inwoners beweren dat het water van dien put nooit bevriest.(1)

97) *O.L. Vr. van Stierbeek* (Tweebeek). In en omtrent de beek, die de gemeente doorsnijdt, vertelt de sage, wiesen voorheen een menigte bloemen en daar half onder verborgen, dobberde op zekeren dag een O.L. Vrouwenbeeldje. Het werd opgenomen en ter plaatse in een nisje gesteld, later door een kapelletje vervangen. Weldra was er een groote toeloop van zieken, die het water van de beek kwamen drinken of er zich mede wasschen.(2)

* * *

Thans wil ik, als aanhangsel, nog enkele gevallen aanhalen, die op geen eigenlijke bronvereering wijzen, maar wel op waterkultus in een breederen zin. Zoo zijn er een aantal legenden in omloop van Mariabeelden of lichamen van heiligen, die op de rivier komen aangedreven of ergens uit stroom of zee worden opgevischt. Ziehier eenige voorbeelden:

98) *O.L. Vr. ten Druiven*, (Aalst). In 681, zoo

(1) SCHOUTENS, t.a. pl.; 53 vlg.
(2) SCHOUTENS, *Maria's Brab.* 185.

luidt de sage, dreigde een overstrooming heel Aalst te verwoesten. De inwoners, door St. Amand reeds kristenen geworden, smeekten O.L. Heer en zijne Moeder om hulp. En zie! daar kwam een Mariabeeld op een bos druivenranken den Dender opgevaren en landde waar thans de werfkapel staat. Het beeld werd opgenomen en toen zag men dat het tranen schreide van medelijden; van dit oogenblik af begon het water zichtbaar te zakken.

99) *O.L. Vr. van Calfort* (wijk van Puurs), of *O.L. Vr. ten Traan.* Is, naar men vertelt, op het water van een riviertje komen aangedreven. Men bouwde haar een kapel, later een kerk, waar zij tegen allerlei kwalen, doch vooral tegen oogziekten en blindheid, wordt aangeroepen en zeer veel bedevaarders heenlokt.

100) *O.L. Vr. ten Boom* (te Boom). Men vertelt dat aldaar, eeuwen geleden een onbekende boom stond, aan welks stam een Mariabeeld hing (Van daar ook: *O.L. Vr. ten naamloozen Boom*). Anderen zeggen dat de boom, ten tijde van een overstrooming, te dier plaatse was aangespoeld, en dat de Madonna daaruit gesneden was. Dat beeld verdween in de 16e eeuw, en volgens de overlevering werd het, op 't einde der 17e eeuw, vervangen door een ander, dat op zekeren dag op den Rupel kwam aangedreven. Boom- en bronvereering gaan in dit geval nogmaals samen(1).

101) *O.L. Vr. van Kopkapel* (Lokeren). Dit Mariabeeld, dat vooral voor de hoofdpijn wordt bezocht, werd volgens de overlevering opgevischt uit de Durme; in de nabijheid verrees weldra een kapel, sedert herbouwd en vergroot.

102) *O.L. Vr. van VII Weeën* (Gent). In 1584 zag men, nabij de Minnebrug, een Mariabeeld in de Leie drijven. Men vischte het op en droeg het naar de kerk, en zette het tegen den gevel neder. 's Morgens vond men het beeld in de kerk, naast de sakristijdeur. Men zette het op een geschikter plaats, maar 's anderendaags stond het weer bij de deur der

(1) SCHOUTENS, *Maria's Antw.*, 54 vlgg.

sakristij. En dat gebeurde zoo meermaals. Het berust thans in de kerk van H. Kerst[1].

103) *De gelukzalige Margaretha*, bijgenaamd 'Fiere Margrietken' (Leuven). Deze heilige maagd werd door baanstroopers gedood en in de Dijle geworpen (1225). Men vertelt dat haar lijk bovendreef en lichtstralend, stroomopwaarts, terugging naar de stad. Daardoor heeft, in de meening der Leuvensche volksklassen, het Dijlewater de eigenschap gekregen om ons van de oogpijn te genezen. Negen dagen lang gaan de lijders, elken dag, hunne zieke oogen in de Dijle baden.[2] In hoeverre dat volksgeloof en -gebruik thans nog voortleven, heb ik niet kunnen achterhalen.

104) *O.L. Vr. ter Riven of van den Oever* (Gent). Volgens de overlevering zou dat Mariabeeld niet verre van de St-Pietersabdij (door St-Amand gesticht en thans tot kazerne dienend) uit de Schelde zijn opgevischt. Berust heden in O.L. Vr. Kerk.[3]

105) *O.L. Vrouw* (uit Antwerpens hoofdkerk). We bedoelen het huidige beeld, dat de oude, oorspronkelijke *L. Vr. op 't Staaksken* vervangen heeft. Volgens de legende is 't nieuwe beeld in 1371 in de Schelde komen aangedreven en vóór Antwerpen opgevischt.[4]

106) *St-Lambrechtskapelleken* (bij Maastricht). Naar een legende vertelt, werd het lichaam van St-Lambertus, die te Luik den marteldood stierf, in een zak genaaid en in de Maas geworpen. Het dreef, stroomafwaarts, naar Maastricht. Daar zagen nu de inwoners dezer stad, op den toren van O.L. Vr. kerk, een engel staan die den vinger uitstak in de richting der Maas. Men liep naar de aangewezen plaats en twee bootslieden namen het drijvend voorwerp op en wilden het te St-Pieter aan wal brengen. Doch hun bootje bleef, ondanks alle pogingen, als vastgeankerd te midden van den stroom.

(1) SCHOUTENS, *Maria's Oost-Vl.* 67 vlg.
(2) SCHAYES; t.a. pl.; 210; *Dietsche Warande en Belfort*, 1904, afl. 7; bl. 28-33.
(3) SCHOUTENS, *Maria's Oost-Vl.*, 69.
(4) SCHOUTENS, *Maria's Antw.*, 19.

Zij begrepen toen de beteekenis van dat wonder en lieten hun schuitje, in Godsnaam, maar dobberen en zie, nu ging het van zelve eenige minuten verder naar den oever. Daar besloot men een kapel te bouwen en St-Lambrecht te begraven.(1)

107) *O.L. Vr. van Remedie* (Lier). Dit beeld is, zegt men, uit Holland naar Lier, dus stroomopwaarts komen aangedreven, zooals dit onderschrift leert:

> 'O Honighzoete Beld uyt Holland langs de baren
> Der zee hier aengespoelt en in ons stad gevaeren
> Ons tegen oorlog en tegen pest bevryt
> In allen noot ons Moeder van Remedi zyt.'

Het staat, in een nis, naast de poort van 't begijnhof; eerst was het naar binnen, met 't aangezicht naar 't begijnhof geplaatst, doch tot 3 maal toe keerde het zich om, zoodat men besloot het buiten aan de straat te zetten, met den rug naar 't klooster.(2)

108) *O.L. Vr. van Lombartzijde.* De volkstraditie verhaalt dat het mirakuleuze Mariabeeld in 1596 door eenige zeelieden op den oever der Noordzee werd gevonden en ter plaatse in een kapelleken gezet.

Daar kwamen de visschers, alvorens in zee te steken, zich onder Maria's bescherming stellen, en na hun terugkeer haar bedanken. Later werd het beeld naar de parochiekerk van Lombardzijde overgebracht.(3)

109) *O.L. Vr. van Meetkerke.* Volgens een merkwaardige legende werd dit beeld door visschers van Blankenberge uit de Noordzee opgevischt en in een kapelleken op de zeekust geplaatst; doch 's anderendaags vond men het op de duinen staan. Nu bracht men het beeld naar een naburige kerk, maar den volgenden morgen stond het weer op de duinen. Dan werd het naar een andere nabijgelegen kerk gedragen, maar voor de derde maal werd het op dezelfde plaats,

(1) MED. VERKEST, in *Volkskunde*, V. 190 vlg.
(2) SCHOUTENS, *Maria's Antw.*, 104 vlg.
(3) SCHOUTENS, *Maria's West-Vl.*, 100.

in de duinen, teruggevonden. Toen kwam men op de gedachte het wonderbeeld te laden op een jongen ezel, die nog nooit eenigen last gedragen had, en het dier vrij te laten gaan, waar het heen zou willen. En zie, de ezel toog recht naar Meetkerke, en vóór de kerk hield hij stil. Daar werd dan ook het beeld geplaatst. Bovendien besloten de visschers de opbrengst hunner eerste vischvangst aan Maria's tooi te besteden. En, o wonder! daar trok een dezer visschers met zijn net een kistje op, waar een groenzijden O.L. Vr. mantel ingesloten zat. Naar men zegt, bestaat die mantel thans nog, en op den zoom zijn nog heden de vlekken zichtbaar, door het zeewater veroorzaakt. Op de Sinksendagen is er te Meetkerke een buitengewone toeloop, en binnen de voorafgaande novene gaat 2 maal de processie uit; en tot den huidigen dag komen de visschers van Blankenberge het wonderbeeld in de processie dragen.(1) De trek van den ezel die het beeld op de bestemde plaats voert is een Bijbelmotief, zooals de lezer wellicht weet: de Ark des Verbonds, ten tijde van Heli door de Filistijnen bemachtigd, werd op een wagen, door 2 zoogende koeien bespannen, zonder geleide, teruggebracht naar 't land der Israëlieten. Dat motief vindt men ook in volkssagen uit Frankrijk, Duitschland, Holland, Lijfland, enz. terug. In het buitenland evenwel zijn het meestal een paar ossen, zeldzamer stieren, koeien of kalveren, welke met die taak belast worden.

* * *

In plaats van het heidensch gebruik te kerstenen, heeft men somwijlen, juist zooals voor de boomvereering, het tegenovergestelde gedaan: men bracht namelijk het water - bron of put - in verband met den helschen geest(2)

(1) SCHOUTENS, *Maria's West.-Vl.*, 109 vlg.

(2) Van zekere bronnen zegt het volk dat zij de ingang zijn tot de hel, als de Duivelskuil in de Zwaneheide (Meklenburg), of dat ze tot de hel afdalen. In Hessen zijn er verscheidene duivelsbronnen. Menige bron heet ‘de helle’ (WEINHOLD, 23.)

of met hekserij; vandaar op eenige plaatsen, de zoogenaamde *duivels*- of *helleputten.*

1) *De Duivelsput te Herdersem.* Het is min of meer bewezen dat de H. Gudula in die gemeente, bij Aalst gelegen, ter wereld kwam.(1) Haar levensbeschrijvers vertellen dat zij met haar dienstmaagd, die een brandende lantaarn droeg, elken morgen, na het eerste hanengekraai, naar de kapel van het naburige Moorsel ging, om er te bidden. Zij moest door eene straat, thans nog *Goeds (Gods)straat* of *Goeistraat* geheeten, en waar zich een put bevond, nog heden in beide dorpen onder den naam *duivelsput* bekend. Dàar hield zich de duivel schuil en zoodra Gudula verscheen, blies hij de lantaarn uit.

2) *De Duivelsput te Hekelgem.* De ridder van Boukhout, door den heer van Liedekerke beleedigd, riep, om zich te wreken, de hulp in van den duivel. In den put, beneden Boukhoutberg, kwamen de ridder en Satan 's nachts bijeen, en deze beloofde den heer van Liedekerke te dooden en zijn lijk in den waterput te werpen, als de ridder hem zijne ziel wilde afstaan. 't Voorstel werd aangenomen en de duivel hield zijn woord. Dank echter aan de tusschenkomst der paters van Affligem, slaagde men er in de met bloed geschreven handteekening van den ridder uit Satans klauwen te krijgen.(2)

3-4) *Het Heintjesbörreken te Meerbeke.* Volgens de overlevering, verblijft elken avond, na zonnenondergang, in deze bron een tooverheks, die er zoet en zacht een klaaglied zingt. De moeders verbieden hun kinderen 's avonds aldaar te gaan, want wie in den donker van dat bronwater wil drinken, wordt er arm, been of nek gebroken.(2)

Heintje wijst hier natuurlijk op *Heintjepik*; immers heks en duivel zijn nauw verwant. Ook te Dworp bestaat een *duivelsborre* (bepaaldelijk tusschen Beersel en Dworp); een

(1) Zie daarover O. REYNTENS, *De Gemeente Moorsel*, bl. 23-32; ook DE POTTER en BROECKAERT, *De Gesch. van Herdersem*, bl. 6 vlgg.
(2) Uit mondelinge mededeelingen, die ik aanmerkelijk bekort.
(2) Uit mondelinge mededeelingen, die ik aanmerkelijk bekort.

duivelsbeek vloeit, dichtbij Alsemberg, in de beek van Lansrode[1].

5) *De Helleput te Dendermonde.* Sedert onheuglijke tijden draagt een waterput te Dendermonde, dicht bij de Appelsche poort, den naam *helleput.* Lang geleden gingen 12 leden van 't broederschap van S^{t} Rochus, in duivels verkleed, op Vastenavond in de stad rond om giften voor den H. Patroon in te zamelen Zoo waren zij tot aan de bewuste poort bij den waterput gekomen. En zie, daar was hun getal op eens tot dertien geklommen. Verschrikt noemden zij elkander hun naam, maar de 13^{e} sprak niet. Toen sloegen zij een kruis, en dadelijk ontvlood de onbekende en plofte in den put.[2]

Een tweede Dendermondsche helleput, met een vuil stinkend water gevuld, past minder in ons kader; dat mag eveneens gelden voor het vroegere *hellegat* bij Ronse en den helleput te Melden.[3]

* * *

De lezer zal opmerken, dat mijn lijstje gekerstende bronnen en putten bijna uitsluitend betrekking heeft op Brabant, Antwerpen en de beide Vlaanderen. Mocht er voor deze provinciën een grondiger onderzoek worden ingesteld en kon dat onderzoek zich ook over de andere provinciën uitstrekken, zoo zou dat lijstje stellig op verrassende wijze aangroeien. Een Fransch geleerde, de heer LEX, heeft het gedaan voor het dep. Saone-et-Loire en vond, voor slechts 65 gemeenten, 76 bronnen en putten: enkel twee daarvan dragen geen heiligennaam; twee putten liggen binnen een kerk; de bronnen vindt men bij parochiekerken, naast kapellen, hermitages en kruisen; bij een 4-tal wijst men mirakuleuze voetindruksels aan.

Ik erken met den schrijver dat men in deze zaak niet te veel mag generalizeeren; uit het feit namelijk, dat onze voorouders den waterkultus in eere hielden en dat deze

(1) A. WAUTERS, *Hist. des env. de Brux.*, III, 714.

(2) WOLF, *Nied. Sagen*, n^{o} 180.

(3) WOLF, n^{o} 463, n^{o} 576 en n^{o} 580.

tot heden toe is blijven voortbestaan, mag men niet afleiden dat volstrekt *al* de bronnen, die in de middeleeuwen of in later dagen vereerd werden of worden, ongetwijfeld overleefsels zijn uit den heidenschen tijd. Voor het meerendeel zal dit echter wel degelijk het geval zijn.

En te recht dan ook zegt Prof. WEINHOLD (bl. 32); ‘Aber die meisten (*bronnen*) gewiss sind älter als die Heiligen, sie wurden aus den Heidenthum übernommen.’

Door de voorgaande bladzijden meen ik dus bewezen te hebben, dat de oude, Germaansche boom- en bronvereering, en vooral de laatste, ten huidigen dage, nog innig versmolten is met de Vlaamsche volksreligie. Doch het heidendom van den onbeschaafden werkman grijpt veel verder. Gewoonlijk, ja, gaat hij 's Zondags ter mis, en eens per jaar te biecht; hij laat zijn kinderen doopen en opleiden ter eerste communie, doch de godsdienstplechtigheden laten hem koud, en bidden doet hij niet, tenzij een of andere bedevaart ter genezing van mensch of dier, het gebed verplichtend maakt. Aan hemel, hel noch duivel hecht hij geloof, en voor den pastoor en ‘zijnen winkel’, zoo 't heet, heeft hij niets dan minachting en spot. Maar zijn twijfel verdwijnt en zijn spot verstomt, wanneer het heksen, maren en spoken, alven en zeemeerminnen geldt; tooverformulieren en bezweringen, ook bedevaarten met geheimzinnige handelingen verbonden (het offer van een zwart hoen, van afgebedelde voorwerpen, of van een hoeveelheid koorn, gelijk aan zijn gewicht, het stilzwijgend heen en weer gaan met 3, 7 of 9 personen), zijn voor hem de krachtigste en zekerste geneesmiddelen; amuletten, een gevonden hoefijzer, een vierklaver, een marentak, een Paaschnagel, het Gebed van Keizer Karel, bezitten voor hem een mysterieus vermogen; nachtelijk hondengeblaf, een ravenvlucht, enz. acht hij kwade voorteekens; voor 't getal 13, het reizen op een Vrijdag, schrikt hij terug. Kristelijke gevoelens zijn hem geheel vreemd; met vrouw en kinderen twist en krakeelt hij en hij ranselt hen duchtig af; vloeken en sakkeren, zuipen en dobbelen zijn, in de vrije uren, zijn gewoon

tijdverdrijf; en niet zelden, voorwaar, komt het tot vechten en bloedvergieten. Zulk een man is meer dan een halve heiden; 12 eeuwen kristendom en beschaving hebben in hem den natuurmensch slechts met een dun laagje vernis kunnen bedekken. Hoe stond het dan wel met de bekeerde Germanen van het einde der 8e eeuw? En men zegge niet dat op het platteland, werklieden van dat slag een zeldzame uitzondering zijn. Te Denderleeuw woonden op 200 ingeschreven schoolknapen, slechts 150 min of meer regelmatig de school bij; de 50 anderen kwamen zelden of nooit; welnu, de helft van dat getal groeit op tot halve heidenen, en in de aanpalende gemeente Liedekerke is de verhouding straatloopers zeker niet minder. En hoeveel andere dorpen met een talrijke arbeidersbevolking bevinden zich niet in hetzelfde geval?

Bronnen:

1. P. Fr. Stephanus Schoutens, *Maria's Vlaanderen*, (a. *Oost-Vlaanderen*, Aalst, 1903; b. *West-Vlaanderen*, Aalst, 1903); *Maria's Brabant*, Aalst, 1904; *Maria's Antwerpen*, Aalst, 1905.
2. Reinsberg-Düringsfeld, *Calendrier Belge*, 2 tomes. Brux. 1861.
3. A.G.B. Schayes, *Essai histor. sur les Usages, les Croyances... des Belges*, Louvain, 1834.
4. A. Hock, *Croyances et Remèdes au Pays de Liége*, 2 tomes. Liége, 1872 et 1883.
5. J.W. Wolf, *Niederländische Sagen*, Leipzig, 1843.
6. A. De Cock, *Volksgeneeskunde Vlaanderen*, Gent, 1891.
7. J. Hillegeer, *België en zijne heiligen*, 2 dln. Gent, 1868.
8. H. Claeys, *Sint-Gillis*, Kortrijk, 1885.
9. Alf. van Loo, *Levensschets van den H. Willebrord*, Gent, 1892.
10. *Het leven van den H. Belyder Gummarus*, Lier, z.j. (rondom 1790.)

11. *Leven en Miraekelen van den H. Macharius*, Gend, z.j.
12. H. BUSSELIUS, *Kort verhael van den eersten Oorspronck van de twee Miraculeuze Crucifixen*, berustende in de vermaerde Prochie-Kercke van *Onse Lieve Vrouwe*, in de Heerelyckhede van Exaerde. Tot Gendt, 1621.
13. *Historie van een stuk van het H. Kruys*,.. bewaerd wordende in de kerk van Gallemaerden. Geerardsbergen, 1830. (1e uitg. in 1745).
14. A. WAUTERS, *Géographie et Histoire des communes belges*, Arr. de Louvain. *Ville de Tirlemont*, Brux. 1874. *Canton de Tirlemont*, Brux. 1875-1876. *Canton de Glabbeek*, Brux. 1882. *Canton de Léau*, Brux. 1887.
15. A. WAUTERS, *Hist. des Environs de Bruxelles*, 3 tomes. Brux., 1855.
16. EUG. VAN BEMMEL, *La Belgique illustrée*, 2 t., Brux. 1880.
17. DE POTTER en BROECKAERT, *Gesch. van de Gemeenten der Prov. Oost-Vlaanderen*, 5e reeks, 3e deel (*Herdersem*) Gent, 1897.
18. O. REYNTENS, *De Gemeente Moorsel*, bij Aalst. Gent, 1892.
19. D. DE GRAVE, *Gesch. der Gemeente Assche*, Gent. 1900.
20. DOM. BERNARD O.S.B. *Gesch. der Benedictijner abdij van Affligem*, Gent, 1890.
21. DR. W.A. VANDER VET, *Het Biënboec van Thomas van Cantimpré en zijn Exempelen.* 's Hage, 1902.
22. A. HAROU, *Le Folklore de Godarville.* Anvers, 1893.
23. E. BOCHARD, *Brux. ancien* et *nouveau*, *Dictionnaire histor.* des rues, places, édifices, promenades, etc. Brux. s.d. (1857.)
24. *Rond den Heerd.* Jaargg. I-X en XXV. Brugge, 1866-75 en 1890.
25. *Volkskunde.* (Redactie POL DE MONT en AUG. GITTEE, jaargg. I-VI; red. POL DE MONT en A. DE COCK, jaargg. VI-XVII.) Gent, 1888-05.

26) *Volk en Taal*, Jaargg. I-VII. Ronse en Waregem, 1888-94.
27. *'t Daghet in den Oosten.* Jaargg. I-XXI, Hasselt, 1885-05.
28. *Biekorf*, Jaargg. I-XVI. Brugge, 1890-1905.
29. *Ons Volksleven* (red. J. CORNELISSEN en J.B. VERVLIET) Jaargg. I-XII. Brecht, 1891-1900.
30. *Wallonia.* (Red. O. COLSON, J. DEFRECHEUX en G. WILLAME, Jaargg. I-VII; red. O. COLSON, jaargg. VII-XII). Liége, 1893-05.
31. *Dietsche Warande en Belfort.* 6 jaargg. Antwerpen, 1900-05.
32. H. PIRENNE, *Hist. de Belgique*, 2e Edit. Brux. 1902.
33. G. KURTH, *Manuel d' hist. de Belgique*, Namur, s.d.
34. V. LOVELING, D*e Bruid des Heeren*, Amsterd. 1895.
35. Dr. JOS. SCHRIJNEN, *Overblijfselen van den Wôdankultus in Limburg*, Roermond, 1897.
36. Baron SLOET VAN DEN BEELE, *Het Volksgeloof aan het bovennatuurlijke in het rijk der Planten* (In den *Gids*, Mei-Juni 1881, bl. 209-239; 412-449.)
37. L.PH.C. VANDEN BERGH, *Proeve van een Krit. Woordenb. der Ned. Mythologie*, Utrecht. 1846.
38. Dr. P.D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, *Gesch. van den Godsdienst der Germanen*, Haarlem, 1900.
39. J. GRIMM, *Deutsche Mythologie.* 4e Ausg. besorgt von E.H. MEYER. 3 dln. Berlin, 1875-1878.
40. P. HERRMANN, *Deutsche Mythologie.* Leipzig, 1898.
41. K.A. OBERLE, *Ueberreste german. Heidentums im Christentum.* Baden-Baden, 1883.
42. J. LIPPERT, *Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch.* Berlin, 1882.
43. K. WEINHOLD, *Die Verehrung der Quellen in Deutschland* (in *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften* zu Berlin (Febr. 1898.)
44. L. LEX, *Le Culte des Eaux* dans le dép. de Saone-et-Loire. Macon, 1898.
45. J.W. WOLF, *Hessische Sagen*, Leipzig, 1853.

46. R. ANDREE, *Votive und Weihegaben des kathol. Volks in Süddeutschland.* Braunschweig, 1904.
47. Dr. M. HÖFLER, *Wald-und Baumkult in Beziehung zur Volksmedicin Oberbayerns.* München, 1892.
48. HIPP. DELEHAYE S.J. *Les Légendes hagiographiques.* Brux. 1905.
49. P. SEBILLOT, *Petite Légende dorée de la Haute-Bretagne*, Nantes, 1897.
50. *Revue des Traditions populaires.* (Red. P. SEBILLOT) Jaargg. I-XX. Paris, 1886-05.
51. *Mélusine* (Red. H. GAIDOZ) Jaargg. I-X. Paris, 1878; 1884-01.
52. F.M. LUZEL, *Légendes chrétiennes de Basse-Bretagne*, 2 tomes, Paris, 1881.
53. LOD. VAN VELTHEM. *Spiegel Historiaal of Rym-Spiegel*, uytgeg. door Isaac le Long, t' Amsterdam, by Hendrik van Eyl, 1727.

A. DE COCK.

Nederlandsche Letterkunde.

Het leven en de werken van Michiel de Swaen, door Maurits Sabbe, leeraar aan het Koninklijk Athenaeum te Mechelen. (Brussel, Hayez, 1905. - 235 bladz. 4°).

Het is voorzeker geen alledaagsch verschijnsel in de geschiedenis onzer letteren, te zien hoe de Vlaamsche Westhoek, die voor het overige al bijzonder weinig heeft bijgedragen tot den letterkundigen roem der Nederlanden, in de tweede helft der zeventiende eeuw, juist nadat Lodewijk XIV door aankoop in het bezit van Duinkerke was gekomen (1662), een niet onverdienstelijken beoefenaar der Nederlandsche dichtkunst heeft geteld: Michiel De Swaen, in voornoemde stad geboren den 20n Januari 1654 en aldaar overleden den 3n Mei 1707.

Michiel De Swaen toch mag met eere genoemd worden tusschen het niet aanzienlijk getal dergenen, die de letterkundige faam der Zuidelijke Nederlanden nog in zekere mate helpen in stand houden tegenover den schitterenden glans der Hollandsche dichtkunst in de zeventiende eeuw. Was hij op verre na geen eerste-rangs-figuur in onze litteraire geschiedenis, hij is toch een dier weinigen, wier namen aan het Zuiden de schande besparen dat zijn aandeel in de letterkundige historie van dit tijdvak nagenoeg eene onbeschrevene bladzijde zou zijn, dan wanneer de eeuw van Frederik Hendrik prijkt met de glorievolle namen van Joost van den Vondel, Pieter Cornelisz. Hooft, Constantijn Huygens en hunne volgelingen, om niet te spreken van den populairen Cats en zijne school.

Het is toch van algemeene bekendheid, dat de Zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw niet rijk waren aan scheppende vernuften op dichterlijk gebied; dat deze armoede de vrucht was van de politieke toestanden onzes lands, ligt al te duidelijk voor de hand dan dat men er zich zou dienen over te verbazen.

1585-1648: noodlottige jaartallen in onze vaderlandsche geschiedenis! Na den val van Antwerpen, die Noord en Zuid voor goed van elkander rukt, zijn onze provinciën, van alle verkeer met het kettersche Noorden afgezonderd, als een geknakte tak met dorheid geslagen. De overgave der Scheldestad in de handen van Parma teekende het verval van het Zuiden op

intellectueel gebied; welken glans de schilderkunst ook later over ons land mocht verspreiden, op het gebied der dichtkunst althans zouden wij geen Rubensen, geen Van Dyck's, geen Jordaensen tellen. En toen verder de vrede van Munster geteekend en de Schelde voor de scheepvaart gesloten werd, begon voor onze gewesten eene periode van diep verval, die bijna twee eeuwen duren moest, vòòr dat zij wederom plaats zou maken voor een nieuwen bloei.

De Antwerpsche Keulenaar Vondel mocht, als rechtgeaard Amsterdammer die hij geworden was, in zijn bekoorlijk herdersspel *De Leeuwendalers* het herstel van den vrede bezingen; voor *onze* litteratuur was het tractaat van Westfalen als een doodsvonnis; zij zou zich alleen nog blijven voortslepen, meer dan anderhalve eeuw lang, in het slenterspoor der verouderde kamers van rhetorijke....

En toch, niet zoo plotselings laat zich het leven dooven, zelfs niet in een lichaam, door het oorlogszwaard diep gewond en door het snijmes der diplomaten kunstig gekorven. De letterkundige geest, die in de middeleeuwen een *Reinaart de Vos*, eene *Beatrijs* had geschapen, een Maerlant, een Boendale, een Assenede, een Ruysbroec had voortgebracht, die in de zestiende eeuw, in de *Refereinen* van Anna Bijns, in den *Bijenkorf* van Marnix van St. Aldegonde, in de geuzen- en martelaarsliedekens, zich zoo geheel had vereenzelvigd met den geest des tijds, - deze dichterlijke begaafdheid van den Vlaamschen stam zou zoo niet in eens uitsterven, zonder nog eene laatste flikkering te werpen, om dan voorts onder de assche te blijven smeulen, tot de dageraad der Herleving zou aanbreken te gelijker tijd met de morgenschemering der Vrijheid.

Even vrome als vruchtbare leer- en zedendichters, pater Adrianus Poirters, pater Petrus Croon, de seculiere geestelijken Justus de Harduyn en Jacob Moons zetten de didactiche school der middeleeuwen voort en leveren een Roomschen weerslag op den Calvinistischen geest der poëzie van vader Cats. Met de Antwerpenaren Willem van Nieuwelandt, Jan Ysermans, Willem Ogier, met den Lierschen kunstvriend Cornelis De Bie, beleeft het tooneel nog een tijdperk van betrekkelijken bloei, waaruit blijken kon dat de poëtische adem die vroeger de dichters der *abele spelen* en der *sotterniën*, die later een Cornelis Everaert en een Karel van Mander bezielde, nog niet geheel was uitgestorven.

Naast deze namen dient ook die van Michiel De Swaen vermeld.

* * *

Het werk van den heer Maurits Sabbe doet de figuur van den Duinkerkschen dichter voor ons herleven in de omgeving van zijnen tijd. Gewetensvol samengesteld en met zorg geschreven, verdient het alleszins de eer welke er aan te beurt viel, namelijk de bekroning door de klasse der letteren en der zedelijke en staatkundige wetenschappen der Koninklijke Academie van België (wedstrijd van 1904), Ook vanwege het *Comité des*

Flamands de France moet aan dit geschrift eene eervolle onderscheiding toegekend zijn geworden.

Niemand, die zich met de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenìs der Nederlandsche letteren in het bedoelde tijdvak bezig houdt, zal dit academisch prijsschrift voortaan onbenuttigd laten.

In vijf hoofdstukken ingedeeld, geeft het inderdaad een volledig beeld van het leven en de werken des dichters.(1)

Indien de schrijver zich genoopt gevoelt tot het afleggen der bekentenis, dat zijne pogingen tot het nasporen van andere levensbijzonderheden dan die van elders reeds bekend waren, nagenoeg vruchteloos bleven, en hij zich dus zoo ongeveer heeft moeten bepalen bij het verzamelen van hetgeen door zijne voorgangers, namelijk in het *Bulletin du Comité flamand*, alreeds bijeengebracht was, - met des te meer uitvoerigheid vindt men De Swaen's werken hier ontleed en beoordeeld. Den schrijver te dezer plaatse in zijne uiteenzetting en zijne critische beschouwingen te volgen, ware even langwijlig als nutteloos. Bepalen wij ons bij het aanstippen van enkele gedeelten, die om de eene of andere reden ons belangwekkender of boeiender toeschijnen dan het overige.

Vermakelijk en typisch ten opzichte van de zeden des tijds is alzoo, in den aan vang van het tweede hoofdstuk, het verhaal van het krakeel tusschen Michiel De Swaen en de Brugsche rederijkers, ten gevolge van den prijskamp, uitgeschreven in 1700 door de Kamer der *Drie Santinnen* en waaraan De Swaen, als prins der Duinkerksche *Verblijders in den Tijd*, had deelgenomen met een gedicht op *Den Oorspronck en den Lof der Rijmkonst.*

Aan de Duinkerkenaars viel de tweede prijs te beurt, terwijl de factor der Ninoofsche kamer *Al vloeyende bloeyende* met den éérsten prijs ging strijken. Uit deze rivaliteit ontspon zich een dichterlijke pennetwist, waarvan men het verslag bij den heer Sabbe moet lezen om een kijkje te werpen in het kleingeestig wereldje der Vlaamsche dichtoefenaren van het einde der zeventiende eeuw.

Een belangwekkend hoofdstuk is ook het vierde, gewijd aan het blijspel *De Gecroonde Leerse*, in de kamer van rhetorica te Duinkerke, op vastenavond 1688 opgevoerd, en waarin De Swaen eene bekende anecdoot uit het leven van Keizer Karel op dramatische wijze, en heel niet onverdienstelijk, wist te bewerken. Het wil ons ten minste voorkomen dat onze dichter in dit blijspel beter beantwoordde aan de moderne eischen van het tooneel dan in zijn *Zedelijke Doodt van Keyser Carel den Vijfden* en zijne andere treurspelen.

(1) Ziehier de tilels dezer vijf hoofdstukken: I. Levensbeschrijving. Werken. - II. Krakeelende Rederijkers. De Swaen's Rijmkonst. - III. De Swaen's treurspelen. - IV. De Gecroonde Leerse. - V. Verhalende en lyrische leerdichten.

Naar het oordeel van den schrijver, had Michel De Swaen aanleg om heel dicht bij Bredero en Langendijk, de beste onzer comische tooneelschrijvers, plaats te nemen. Daar heeft hij echter klaarblijkelijk niet naar gestreefd, en scheen integendeel het comische genre gering te schatten. De heer Sabbe kent aan den Duinkerkenaar eene plaats toe in de onmiddellijke nabijheid van Thomas Asselijn, en betreurt - wij doen het met hem - ‘dat de goede vastenavondluim, die aan De Swaen zijn *Gecroonde Leerse* in de pen gaf, niet vaker over hem gekomen is.’

De Swaen onderging den invloed der poëzie van Vondel en van Cats, en streefde behalve in zijne zoo even genoemde klucht, waar hij personen uit de mindere volksklasse doet optreden, naar een beschaafd en algemeen verstaanbaar Nederduitsch, als waarvan de Amsterdamsche taalzuiveraars en Vondel zelf het voorbeeld hadden gegeven. Dat hij zich, hoewel Fransch Staatsburger, op taalgebied gevoelde als behoorende tot Groot-Nederland, en als dusdanig eene levendige sympathie voor de vrije provinciën van de Noordelijke Republiek koesterde, moge o.a. blijken uit deze verzen uit een sonnet, door hem gedicht na een bezoek aan Holland:

> O Hollant! vreedsaem lant, waer in de vryheyt leeft,
> Wat socht ik die vergeefs bij uwe nagebueren,
> Waer Frans en Castiliaen de rust en vrede schueren,
> Waer 't hooft der borgery voor vreemde heeren beeft.
>
> O! had ik, Lieve Lant, in uw begrijp gebleven,
> Hoe vroolijk wierd myn stem tot zingen voortsgedreven
> Of aen de Rotte-stroom of midden op de Maes!
>
> Nu leef ik, in een oort, waer vreughde is uitgeweken:
> Mijn spijs is bittre gal; mijn sang: Eylaes! Eylaes!

‘De Swaen's werken’, zegt de heer Sabbe met een treffend woord, ‘zijn het mooie afscheidsgeschenk, dat de Westhoek aan de overige Nederlanden gaf, op het oogenblik der afscheuring.’ Als zoodanig verdienden zij dubbel aan de vergetelheid ontrukt te worden, waaraan de geschiedschrijvers onzer letteren ze meestal prijs gegeven hadden.

ARTHUR CORNETTE.

Antwerpen.

Iets over Albrecht Rodenbach

I.

Albrecht Rodenbach werd geboren te Roeselare den October 1856. Zooals wel meer met buitengewone kinderen [het] geval is, was hij van een zeer zwak lichaamsgestel, doch in [d]at broze hulsel stak zulk een verbazende wilskracht, en die wilskracht werd bestuurd door een zo schrandere geest, dat de kleine Albrecht, zonder dat ouders, broeders, en speelmakkers het ooit als iets onnatuurliks of zonderlings zij opgevallen, in haast elke omstandigheid, bij spel evenals bij studie en oefening, door allen met een soort van ontzag, als 'iets meer en hooger' behandeld werd.

Wat *hij* wilde, dat wilden zo geheel als van zelf al zijn kleine vriendjes, ja, somtijds niet dezen alleen, ook wel eens volwassen personen. Vooral te huis kwam deze voorrang duidelijk uit: had een van zijn broeders enige opheldering nodig tot het aanleren van een bizonder moeielijke les of bij het maken van een ingewikkeld rekenwerk, Albrecht was het, die werd geraadpleegd; had een ander hulp nodig, tot het vervaardigen of herstellen van dit of dat speelgoed, Albrecht wist raad, ook waar meer bejaarden geen raad wisten. Noch geen tien jaar oud, heerste hij letterlijk over broeders en zusters. Zijn wenken waren voor allen bevelen; zijn woord voor allen wet. En mooi was het, dat de schrandere knaap nooit meer dan een enkel keertje - door hem weldra uit eigen beweging betreurd met heete tranen - misbruik maakte van deze bevoorrechte toestand.

Toen zijn talent zich allereerst veropenbaarde, kon Rodenbach zo wat zeven jaar oud zijn. Hij had tijdens de kermisfeesten te Roeselare, in de bekende schouwburgtent

van Verplancke, de vertoning van de Passie bijgewoond, en was daardoor zo diep getroffen geworden, dat hij weldra beproefde ‘uit te tekenen,’ wat hij gezien had.

Van zijn zevende tot zijn veertiende jaar schijnt zijn fantazie geen ander middel van uitdrukking te hebben gevonden dan potlood of pen en eerst later ook het penseel. Zijn aanleg voor de schilderkunst was verbazend! Ik heb tekeningen van hem gezien, voltooid toen hij twaalf of dertien jaar oud was en nooit enig tekenonderwijs had genoten, en die een scherpte van blik, een talent van groeperen verraden, als men slechts zelden bij jonge lieden van achttien à twintig jaar zal aantreffen.

Ook later noch, toen hij reeds zijn ware roeping kende, vond hij er genoegen in, dit of dat toneel uit een pas gelezen boek, dit of dat voorvalletje uit het studentenleven, en vooral de voornaamste toestanden uit de gedichten, die hij zelf schrijven wilde, in omtrek of ook gekleurd weer te geven. *De Vlaamsche School* van 1896 bevatte o.a. de reproduksie van enige zijner beste proeven in het vak, o.a. van een waterverfschildering, *Onthoofding van Pieter van Roeselare*, en van enige tonelen uit zijn onvoltooid gebleven dramaties gedicht *Irold.*

Albrecht was student in grammatica, d.i. *quarta*, op het klein Seminarie van Roeselare, toen hij zijn eerste verzen schreef. Wat die allereerste proeven betekenden is onbekend. De eerste verzen, die van hem gedrukt werden, verschenen in de zelfs in Vlaams-België schaars bekende *Almanakken voor de leerende Jeugd van Vlaanderen, uitgegeven onder de bescherming van* SINTE LUITGAARDE, *patronesse der Vlaamsche taal- en letterkunde*, en in *De Vlaamsche Vlagge*, welke van 1875 af deze *Almanakken* verving. Ver van mij, aan die van 1874 of zelfs 1873 gedagtekende eerstelingen, iets meer dan een noch niet grote dokumenteere waarde te hechten. Ontkennen kan ik echter niet dat reeds in verscheidene dezer proefjes iets van dat ‘ik-en-weet-niet-wat’ vernomen wordt, waaraan men de ware dichter herkent.

De zunne rees op aan 't Oosterstrand
en ik - trok langs het land vol droomen.
Het windeken waaide zoet en breed,
en schudde het groene kleed der boomen.
De vogelkens zaten alle zoo blij
en zongen vrank en vrij zoo schoone!
Langs hagen en kanten door 't dikke bosch,
zoo braken juichend los hun tonen....
En 't harte licht en 't oog in brand,
trok ik langs bosch en land vol droomen...

Enkele van de stukjes uit 1875 nam Rodenbach in zijn later, in 1878 gedrukte *Eerste Gedichten* op, en deze stukjes leveren het bewijs, - en elk beschaafd lezer zal 't in de ogen springen - dat dit jonge talent in een tijdbestek van niet meer dan 2 jaren, 1873-1875, zich met ongelooflike snelheid ontwikkeld had. De beste van volgende zes gedichten: *Op het Slagveld*, *Stoet*, *Minnezingers Meilied*, *Die Beke*, *Regendag*, *De laatste Storm*, munten juist uit door hoedanigheden, welke men in 't algemeen eerst van volkomen rijpe, ten volle ontwikkelde talenten, pleegt te vergen, namelik, - door een bijna klassieke en zeker wel van de klassieken afgeleerde konsentrasie en een verbazende soberheid. Intussen, in Oktober 1876 namelik, was Rodenbach student geworden in wijsbegeerte en letteren aan de Hogeschool te Leuven. Was het de vrijheid, die hij tans zo volop mocht genieten en die hij dan ook met zielewellust genoot, de vrijheid om meer van nabij het leven te leren kennen en de mensen, de vrijheid ook om de kring van de graag gelezen of even graag bestudeerde werken naar eigen wens uit te breiden? Of was het de invloed van die vijf à zes maanden unieversieteer onderwijs, die - voor de tweede keer nu - Rodenbach's talent een geheel nieuw stadium deed doorloopen? 't Zal zeker wel vooral, ja, wel uitsluitend die vrijheid geweest zijn. Wat in die gedichten van 1876 al dadelik treft, dat is, zo noch niet de diepte dan

toch de ernst van de gedachten. Rodenoach had een groot iedee van de taak, welke geheel Vlaams-België door de Vlaamsgezinde, toen aan de unieversieteiten opgroeiende jeugd, op zich moest nemen tot verheffing daarna van ons volk. Met enige jonge strijdmakkers uit Antwerpen, Brabant en elders had hij de beste krachten, in die jeugd te vinden, pogen te verenigen tot één van dan af handelend, strevend en strijdend geheel, in de vorm van een *Studentenbond*, waarvan hij, op mijn voorstel, tot eerste hoofdman werd gekozen. En nu trachtte hij, niet alleen door zijn proza-artikelen in *De Vlaamsche Vlagge*, en in 't orgaan van de pas gestichte *Bond*, *Het Pennoen*, maar ook in zijn gedichten, zijn iedealen bij de bevriende '*Knapenschap*' ingang te doen vinden.

Maar niet alleen door de ernst van de inhoud, ook door een veel groter kracht van diksie zijn de gedichten uit die tijd (1876-1877) gekenmerkt.

Zij maken vooral deze indruk dat niemand, - die niet weet hoe oud degene was die ze schreef, - ze *niet* zal houden voor 't werk van een volwassen, in de strijd des levens gerijpt man.

> Begeestre 't lied de werkzaamheid uws levens,
> Ja, zing en dicht van wonne en wee en woede,
> Van liefde en haat; ja, zing en dicht - maar steeds
> Beheersche waarheid, in het vroedend hoofd
> Gerust en kalm gedragen, Dicht en Zang!

Fierheid, *Wandeling langs de Vaart*, *De Coninck verlost*, *Ter Venster*, *Abyssus abyssum invocat* en ook de onvoltooide fragmenten van *De Brugsche Metten*, behoren tot deze al zeer merkwaardige serie.

In de stukken, die Rodenbach schreef van 1877 tot 1880, treedt een ander element meer en meer op de voorgrond; laat me 't noemen het pittoreske, het gevoel voor kleur. Zeker, reeds in een paar uit 1876, in *Mozes verlost* en in *Weelde*, treffen enkele plaatsen, nu door een bijna skulpturale uitsprong, dan weer door een realieteit van koloriet, een groot schilder waardig. Toch komt deze eigenschap van zijn gave veruit het meest tot haar recht in *Van eene Jonkvrouw*, *De Skald*, en vooral in *Avond*, een van de voortreffelikste

schilderijen van het landelik leven, die er in onze gehele letterkunst bestaan.

Karakteristiek zijn ook voor Rodenbachs temperament stukken als deze kleine: *Duitsch Beleg*, *De Zwane*, *Arend.* Het Goethiaanse, het olympiese van zijn geheel innerlik wezen verraadt zich daarin. Zijn trotse maar tevens reine, essensjeel edele ziel spreekt uit de twee laatste stukken.

Doch ook in de andere verzen uit die dagen treft men, te midden van zekere sporen van vroeger lektuur, bewijzen aan van Rodenbachs ongemeen talent. Mogen de noch al vele gelegenheidsgedichtjes al niet beter zijn dan de meeste monstertjes van deze soort, miestieke schilderijtjes als deze in twee kleuren: leliewit en hemelsblauw, uitgevoerde *Stoet*:

> Langzaam trekt een blanke stoet door d'heemlen,
> Jesus eerst, der maagden koning, 't aanzicht
> als de zonne glanzend en de kleedren
> als de sneeuw, en hunne koninginne,
> de Onbevlekte met haar sterrenkrone.
> Zeven englen volgen, blank in 't slepend
> koorkleed, houdend haren wijd ontvouwden
> hemelsblauwen goudgesternden mantel,
> dragend hare blauwe lelievane.
> Duizend, duizend, duizend maagden volgen,
> sneeuwblank door de nevelige sluiers,
> dragend in de hand de blanke lelie,
> zingend zoete koren door de heemlen,
> volgend waar hij gaat, der maagden koning
> en hunne onbevlekte koninginne,

(1875)

en van buiten ontvangen stemmingen, zo juist en diep gevoeld en zo duidelik weergegeven als *Regendag:*

> ‘Och! Hoe droevig sleept de dag! Betrokken ligt de lucht met wolken grijs
> en grauw...’

vertonen reeds onmiskenbaar de stempel van een hogere ongemene begaafdheid.

En hoe sober was hij niet in het kiezen en aanwenden van woordenkleur en plastieke trekken? Hoe krachtig treedt uit dit lakonieke zestalletje verzen het geziene beeld vóór ons op!

Zondag

Later zit de mannenschaar
in der linden schauw te gaâr,
en zij klappen, smooren, drinken;
bachten de hage wederklinken
vreugdekreten bij 't gerol
der geschoten bol.

(1875)

Had Albrecht Rodenbach langer geleefd, voorzeker was hij geworden de koenste en meest zelfbewuste aller '*apporteurs de neuf*'! Bij twintigtallen kan ik in zijn enig tijdens zijn leven verschenen bundeltje de verzen aantonen, die of een nieuwe gedachte bevatten of een reeds door anderen geuit denkbeeld op nieuwe of betere wijze herhalen.

Vooral in zijn natuurviezioenen kwamen deze eigenschappen schitterend uit. In *Weelde*, een puik getoetst schilderij, dat wij het best konden vergelijken met een door de jaren rijkgeëmailleerd *gobelin*, maalt hij een tuin, zich uitstrekkend

'.... in 't nachtlijk donker, met zijn kronkelende wegen,
waarover trilt der boomen zwarte kruin,
en zijne vijvers, waar nu een betrokken maan in spiegelt
en eene grijze zwart gevlekte lucht....
.... waarin de mane doolt te midden duistre wolken.'

In *Avond*, een *Beatus ille qui procul negotiis* van zulk een echt Nederlandse, echt Rodenbachse oorspronkelikheid, dat al de nabootsingen, die wel een tiental van onze vroegere poëten van dat Latijnse model vervaardigden, er bij in het niet verzinken, komen tekenachtige regels voor als:

'De zon smelt weg en monkelt nog een rooden avondlach alover 't veld,
dat uren lang doorploegd en omgereden nu rusten gaat....
En 'keere', zegt de boer, en 't paard schudt droomend zijne mane, en telt
vermoeid de steenen van zijn rood beschongen bane met klinkend hoef,
terwijl na hem de ploeg den steenweg slaat...'

In het kloekgeborsteld fresko: *Der Walkuren Rid*, bewonder ik deze puik gerhytmeerde versregel:

(de reuzepaarden der sperемeiden)
'zij schudden brieschend rosse manen in den wind....'

En verder:

> ‘vier hoeven vallen diep daavrend op den steen. Daar staat een hijgend
> ros, vermoeid, verschrikt, den muil in schuim, den zadel los, pal!’

Van een dam zegt de dichter, hoe hij

> ‘te zwak
> voor 't stormen van den waterval
> brak
> en 't wilde water liet woelen in 't dal,’

en geeft ons in deze laatste regel, én door de hoogst gelukkige allitterasie, én door de rythmus zelf de indruk van een bruisende stortvloed.

Van het opleven van de bonte kleuren van waaiers in dameshanden luidt het ergens:

> ‘De rijke waaiers leven als in eenen hof de vlinders....’

en dit enkele vers werkt machtiger en veelzijdiger in zijn lapiedeere bondigheid dan een gehele beschrijving.

En is dit slot-*détail* uit *Na den Slag*, een reminiscentie uit de *Ilias*, niet onovertroffen in zijn homeriese soberheid:

> ‘... In 't nachtlijk donker glom het staal van hunne wapens en tegen nek
> en hiel sloeg beurtelings
> der ronde schilden leedren rand, terwijl de mannen stapten....’!

Al deze stukken echter, ook de allerbeste, beschouwde Rodenbach zelf maar als vooroefeningen van minder waarde, vooral geschikt ‘*pour se faire la main.*’ Wat hij wilde, wat hij, zo het noodlot het gedoogd had, ook zeker zou verwezenlikt hebben, - was van heel wat hoger gehalte. Hij droomde van niets zozeer, als van onze letterkunde te verrijken met een reeks toneelspelen, opgevat in een verheven vaderlandse geest; stoffen zoveel mogelik ontleend aan de sagen van onze stam of de geschiedenis van ons volk, en gegoten in een moderne, tevens bepaald Germaanse vorm.

Gudrun was geensins Rodenbachs eersteling. Reeds in 1875-1876 had hij verscheidene kleinere ‘spelen’ geschreven ten behoevevan de *Spelersgilden*, welke, grotendeels onder zijn invloed, onder de studerende jongelingschap van West-Vlaanderen waren ontstaan, en in elk dier stukken, hoe

gebrekkig zij dan ook zijn mogen in ieder ander opzicht, treft men toch telkens de onmiskenbare bewijzen aan van een rijke, een buitengewone aanleg.

In de min of meer beperkte kring van Westvlaanderse leraars en studenten, waarin hij zich tot dan toe hoofdzakelik had bewogen, hadden zelfs een tweetal van deze stukken, zo o.a. *Karel de Goede* en *Der Kerels Val*, het eerste in verzen, dit in proza, de hoogste verwachtingen gewekt, toen hij in 1876 noch de eerste schets ontwerp van een spel, waarvan hij, metal het vertrouwen in eigen krachten, dat hem, en terecht, kenmerkte, het hoogste verhoopte, en waaraan hij dan ook besloot al zijn krachten te wijden. Einde 1877 reeds was zijn stuk voltooid - en ik durf zeggen dat de jonge man dat gehele jaar, wat hij ook verder noch bestudeerd, geschreven of verricht hebbe, uitsluitend geleefd heeft voor dat stuk, zijn *Gudrun.*

Hij zond het ter medinging naar de jury, die uitspraak zou doen over de toneelwedstrijd, door de stad Antwerpen uitgeschreven, en waarin twee Noord-Nederlanders, Rosier Faassen en Arnold Ising bekroond werden; door de jury ‘onopvoerbaar’ geoordeeld, werd zijn stuk van de prijskamp uitgesloten, doch op voorstel van Jan van Beers werd aan de volkomen onbekende en door niemand vermoede inzender een gouden erepenning toegewezen.

‘Dit stuk’, verklaarde de verslaggever A. Cornette, ‘staat in vele opzichten verre boven hetgeen onze tooneel-letterkunde gewoonlijk oplevert. Daar zijn gedeelten in van hooge dramatische en dichterlijke waarde, doch, daarnevens ook zwakkere plaatsen... Metal die feilen blijft het niettemin een werk, grootsch van opvatting, echt nationaal, frisch en verheven en van degelijke studie en gewetensvollen kunstarbeid getuigende.’

In Oktober 1878 ontving Rodenbach, op het Antwerps stadhuis, de hem verleende erepenning. Van die tijd tot de Lente 1880 arbeidde hij onvermoeid, om zijn werk, en niet alleen in 't opzicht van taal en vorm, te beschaven en te verbeteren. Meer dan één tooneel werkte hij geheel om en zeer

zeker zoude hij noch meer omgewerkt hebben, o.a. de twee laatste bedrijven, waarvan het een te vol en 't andere te hol is, indien, - ja, indien het onwederroepelike, het onherstelbare zich niet had voorgedaan, - eilaas! zo vroeg, zo heel, heel veel te vroeg immers.....

Albrecht Rodenbach stierf te Roeselare op 23. Junie 1880.

Zijn stuk verscheen eerst twee jaar later in druk bij Adolf Hoste, te Gent.

II.

Gudrun, en niet *Goedroen.* Ik heb inderdaad zeer goed onthouden, dat de dichter die naam *opzettelik* met de gewone Nederlandse *u*-klank uitsprak, wat er dan ook, van een histories-letterkundig standpunt uit, tegen die uitspraak mag in te brengen zijn.

Hoe kwam een pas twintigjarig Leuvens student er toe, tot stof van een drama - tot *gedeeltelike* stof, zoals wij zien zullen - de *Goedroensage* te verkiezen?

Beter dan wellicht iemand kan ik op deze vraag antwoord geven.

Van 1877 tot 1879 verkeerde ik dag aan dag met de dichter, niet alleen als zijn medelid in de te Leuven bestaande Vlaamsgezinde en letterkundige studentengenootschappen, maar ook als mede-redakteur van het reeds vroeger genoemd studententijdschriftje, *Het Pennoen.*

Ik bezocht hem meer dan ééns in de week op zijn in de Kortstraat, 2, achterzijde, gelegen studentenkamer, en had aldus ruimschoots gelegenheid, niet alleen om hem over zijn drama te horen, maar ook om waar te nemen, welke in die tijd zijn meest geliefkoosde lektuur was. En nu ken ik geen boek, dat Rodenbach op bedoeld tijdstip meer in handen had dan een Duitse vertaling van Oehlenschlägers drama's en Schiller's *Wallenstein.* Niet dat hij met de Deense dichter zozeer dweepte of zijn dramatiese werken zoo overdreven bewonderde; neen, maar de stoffen, door Oehlensläger behandeld,

trokken hem onweerstaanbaar aan; hij bevolkte zijn fantazie met de machtige gestalten van de zeekoningen; hij haalde, in zijn gesprekken, op van Ragnar Lodbrock en Palnatoki, als waren het nasjonale helden geweest.

Dan kwam Wagner. *Lohengrin*, *Tannhäuser*, doch vooral de *Tetralogie* maakten een machtigen indruk op zijn geest en gemoed. De bonte wereld der Germaanse sage ging hem open - en van nu af '*sehnte*' hij naar een onderwerp dat hem zou toelaten uit te drukken in beeld en vers, welke eigen, zeer personeele viezie hij bezat van die mysterieuze, eigenaardige voortijd.

En - in ééns - *had hij het*! Vol van Oehlensläger's en Wagner's helden, had hij in de geschiedenis nu gezocht naar een meer reëele achtergrond, waartegen de gestalten van de sage voortaan in zijn verbeelding zouden opstaan en zo was hij, bladerende in Kervijn's *Histoire de Flandre*, gevallen op de Menapiër Carausius en zijn opstand tegen de Romeinen.

Carausius de Menapiër - een zoon van het Noorden, die, groot geworden door eigen daden, zich door zijn legioenen laat uitroepen tot *Imperator*... in een tijd, toen hier, in onze gewesten, de eerste voorhorden van de weldra bij duizenden zuidwaarts afzakkende Franken en van de - vier eeuwen later - al onze stromen opvarende Noormannen begonnen huis te houden.

Ja, die Carausius was wel een dramaties fieguur, uitnemend geschikt om *de* held of *een* held te zijn van een toneelspel, waarin een of andere verheven vaderlandse gedachte zou kunnen belichaamd worden.

Doch, van Carausius' omgeving, afkomst, nakomelingen, tijdgenoten is zo weing bekend...

Wat de geschiedenis van Carausius mededeelt zou, op zich zelf alleen, ook wel ontoereikend wezen voor een toneelstuk... Noodzakelik moest dus het paar hoofdmomenten uit *zijn* leven in een andere handeling gevlochten worden. In welke aksie? Wagner had bewezen, wat al heerliks onze oude sagen ook voor de hedendaagse dichter opleveren...

Aan die sagenschat zou Rodenbach op zijn beurt een handeling ontlenen.

Carausius was een *held*.. Maar men behoefde immers een heldin! Een Germaanse heldin, een heldin, in welke de met al wat Germaans en Duits is dwepende dichter de eigenschappen en deugden van de Germaanse vrouw zou laten triomferen...

Brunhilde..., Kriemhilde..., prachtige indrukwekkende fieguren voorzeker, maar - in geen leeft zo volledig en zo betoverend de zieleadel van de Germaanse vrouw als in Gudrun.

Eén aksie dus, waarin zouden te zamen smelten de sage van Goedroen's trouw en de epizode van Carausius' opstand; één aksie, waarin zouden optreden, tegen elkaar, een in wording zijnde nasjonalieteit van Germanen en het tot verval geraakte Keizerrijk.

Dus, aan het epos zou hij ontlenen de romantiese, zo men wil de passionele gegevens, de geschiedenis van Herwigs liefde tot Gudrun, Hetels dochter, van de schaking van deze Gudrun door Hartmoed van Normandië en van de onwankelbare standvastigheid van de maagd; aan de historiese sage zou hij ontnemen de epiezode van Carausius de Noordgalliër, zijn rebellie tegen Rome en zijn kortstondig keizerschap.

En deze aksie nu, deze overigens door strenge eenheid uitmuntende aksie, welke de dichter uit die dubbele stof heeft weten te saam te weven, laat ons toe zonder veel moeite de gedachte af te leiden, welke hem bij het schrijven voor de geest heeft gestaan. Het was er hem blijkbaar om te doen, de strijd der hedendaagse Vlamingen voor het behoud van hun nasjonalieteit te verzinneliken, te symboliseeren in een groots half geschiedkundig, half romanties tafereel. Daarom maakte hij de strijd voor de bevrijding van Oud-Moerland, het land der Morini, tot de alles beheersende gedachte van zijn stuk, en liet hij - vooral in de laatste bedrijven - de toekomst van Gudrun en Herwig zo teenemaal athankelik zijn van deze strijd voor vaderland en vrijheid.

Natuurlik was het de dichter onmogelik de beide onderwerpen, 't historiese en 't romantiese, zonder enige

wijziging in zijn *spel* te benuttigen. Doch de veranderingen, welke hij zich, door nood gedwongen, veroorloofde, getuigen van grote habieleteit. Caurausius vervangt Hegel van Hegelingenland als vader van Gudrun; Herwig van Zeeland wordt de zoon van Hagen, Koning van Denemarken, en voert bevel over een honderdtal ontembare Wikings; de rol van Hartmoed wordt vervuld door Allectus, een romeins tribuun, later legatus, vertrouweling en handlanger van Caurausius, daarna zijn mededinger en verrader; de boze Geerlinde van Normandië wordt herschapen in de wrede en hovaardige Claudia, Allectus' moeder.

Zoals in het epos de Hegelingen en Herwigs Zeeuwen de Noormannen verslaan en Gudrun verlossen, zo zullen, in het drama, de Moeringen, verbonden met de Wikings, de Romeinen verdelgen en Gudrun bevrijden.

Twee elementen dus maken schering uit en inslag van dit weefsel, 't een, dat ik het vaderlandse, 't andere, dat ik het romantiese wil noemen; 't een, de strijd van Carausius eerst; daarna van zijn zoon Ortwin, zijn vrienden en de zeekoningen, tot herwinnen van een vrij vaderland; 't ander, de liefde van Gudrun en Herwig, hoe zij gescheiden en weder vereenigd worden.

En dat éne element belichaamde Rodenbach niet alleen in Caurausius en Ortwin en Herwig, maar ook - en wellicht wel 't meest en best - in een van de eigenaardigste personaazjes uit het stuk, de oude Wate Hegeling, de afstammeling van Moerlands oude koningen, de dwepende runenlezer, in wie de wraakzucht van vele generasies is vlees geworden te samen met de eerste, helder zelfbewuste gedachte tot wederverovering van de vrijheid.

En tegenover deze minnende twee, Herwig en Gudrun, liet hij optreden aan de ene kant Camillus, de deugdzame, eerlike, voor zijn plicht levende Romein, en Allectus, de wellusteling, de gladde, listige, onvatbare intrigant, de opkomeling, voor wie alle middelen goed zijn als hij maar tot zijn doel geraakt. Beiden hebben Gudrun lief - deze met zijn hele ziel, de ander met zijn hele zinnelikheid. Vooral tussen deze vier ontspint zich het gehele passionele konflikt.

Ik denk er niet aan, de handeling hier uiteen te zetten. Slechts van de karakters der personaazjes wil ik beproeven een gedachte te geven. Te recht wel, dunkt, mij! Immers, zo in iets, dan ligt juist daarin de grote verdienste van het gehele *spel.*

Caurausius vooreerst, de beschaafde barbaar, de *self-made-man*, de man van de ver-peilende iedee en de stale, onwrikbare wil; de uit heerszucht afvallig geworden veldoverste, die - door eigen voorbeeld sterk - de hulp versmaadt en mistrouwt van allen, in wie hij iets ontwaart van zijn eigen schranderheid en wilskracht, maar die zich roekeloos prijs geeft aan de laffeling en de vleier, de enige, die hij tot geen grote zelfdaad in staat acht, en die hem, Caurausius, evenwel ten val brengt.

Geheel van Rodenbachs eigen vinding is een personaazje - ik noemde 't al, - dat, zonder nochthans voor het dramatiese verloop volkomen onontbeerlik te zijn, toch op uiterst handige wijze daarin is opgenomen en er zowat de rol in vervult van *deus ex machina.*

Wate is op zichzelf beschouwd een ware *vondst.* In hem leven de mensen en de dingen van het verleden; wat hij zegt klinkt nu als een sage, dan als orakeltaal; hij is als de door lijden uitgeputte, met bitterheid volgepropte ziel van het vaderland.

Wate is de *sage*: hij is degenedie leeft in het verleden, zonder daarom dood te zijn voor een heden, dat hij verfoeit, maar waarin hij het middel wil ontdekken, om de enige gedachte, die onder zijn hersenpan licht, te verwezenlijken: ‘Moerlands vrijheid’. Hij is ook de wanhoop - de wanhoop die overslaat tot razernij - van 't ogenblik af, waarop hij twijfelde aan de mogelikheid om tot zijn doel te geraken. Dan verandert de eerste gedachte in deze andere: ‘wraak over de Romeinen’.

Gudrun is, ofschoon de dochter van een beschaafd en verromeinscht veldheer, onverbasterd Germaans, een echt kind van de natuur.

't Romeinse in haar beperkt zich tot de kleren, die zij

draagt; haar hart en geest beide bleven vrij van alle ontaarding. Haar liefde is ‘geven’ zonder enig berekenen, zonder enig redeneren zelfs. Doch, ééns uitgesproken, blijft haar eenvoudig maar waarachtig *ja* een band, waarvan niets haar ontheffen kan en zal dan de dood alleen. Naar die Gudrun moest deze Herwig zich aangetrokken voelen.

Een zeekoning, stout van taal en ruw van gebaren, gewoon aan die allervolledigste indievieduеele vrijheid, welke men alleen op zee, nooit op het vasteland genieten kan, een als 't ware natuurlike, aangeboren afschuw gevoelende voor al wat gelijkt op een band, een vermindering van zijn ikheid; de barbaar, die slechts één idée te gelijk dient, maar die dan ook dient en nastreeft met al de krachten van zijn wezen, alle andere, tot roekeloosheid toe, voorbijziende onbewust... Ridderlik overigens, vatbaar voor al wat edel is en schoon; een van die, welke volgens de oude sagen, lachend gingen in de dood.

Camillus, de vertegenwoordiger van 't oude, strenge, sobere, eerlike en ridderlike Romeinse volk uit de bloeitijd der Republiek en naast hem - treffende tegenstelling - produkt van een tijdperk van zedelijk verval, Allectus, de wellusteling, *die er komen wil om 't even hoe*, gaat het niet naar de voorschriften van eer en eerlikheid, dan maar met de meest lage middelen zelfs; Horand en Ortwin, natuurmensen, van één stuk in hun denken en voelen en ook in hun willen, al de ridderlike deugden vertonende van de jonge, veerkrachtige, noch door geen beschaving of konvensie aangetaste rassen; voorwaar, het zijn voortreffelike fieguren, en het moet een zeldzaam genot wezen, om ze, voor het voetlicht, in eigen gestalte, gebaar en woord te mogen doen leven.

En voortreffelik heeft de dichter het onderscheid doen uitkomen, dat daar bestaat, innerlik en uiterlik beide, tussen deze Germanen en de Romeinen, die zij gaan bestrijden. En niet alleen in de hoofdpersonazjes, Camillus en Allectus hier, Carausius, Herwig, Wate, Horand daar: reeds van het eerste toneel van 't eerste bedrijf af, in dat handjevol om niets meer dan een woord krakelende en vechtende legioensoldaten,

komen de eigenschappen van de beide tegenover elkaar staande nasjonalieteiten duidelik uit.

Ik zei 't al - vooral in de ontleding van de karakters, veel meer b.v. dan in de *intrigue*, zit de verdienste van het spel. Toch zijn er wel, ook in die karakters, een paar zwakke kantjes aan te wijzen. Gudrun is wel niet overal vrij van zekere sentiementalieteit; ik bedoel vooral in die tonelen uit het vierde bedrijf, waar zij, als een echte *Julie* of zo, dweept met haar eigen lijden. Niet zeer duidelik is het ook, hoe Carausius, van wie de ‘ziel wijder vademt dan de hemel en dan de wijde zee’, en die zoo gemakkelik in de ziel van de geheimzinnige Wate leest, zich door Allectus zo lang laat verschalken. Moeiliker te wettigen schijnt mij ook het weggaan van Herwig uit Carausius' kamp in het derde bedrijf. Zeker is het niet onnatuurlik, dat de zeekoning, die ‘zijn wapenbroeders om de min van een vrouw (heeft) verlaten,’ die ‘ze heeft laten verraden, leveren, gevangen nemen en voeren naar des werelds polen,’ door berouw gedreven, die makkers wil terugvinden en verlossen. Doch juist op dat ogenblik - een waarop hij, zooals Wate het hem zegt, ‘hier kan ter wrake medehelpen van dezen die verraden werden,’ namelik van Gudrun en haar vader, schijnt zijn henenvaart - let wel, van Brittannië naar.... de Zwarte Zee - werkelik al te weinig gemotieveerd. Dat Ortwin, Gudrun's broeder, hem daarenboven als zijn bloedsbroeder *moet* vergezellen, maakt het geval noch hacheliker en bedenkeliker.

Er zijn overigens noch andere gebreken in Gudrun - vooral wanneer men het beschouwt als ‘voor de planken bestemd’, wat het werkelik in Rodenbach's gedachte *was*.

Het hindert mij weinig, dat het stuk zo lang is, dat het, onbesnoeid opgevoerd, 5 à 6 uur spelen zou. Ook op enkele reminisensies van Shakespeare, b.v. in de woorden van Horand en Herwig op blz. 119, blijf ik niet gaarne dood! Een erger gebrek ligt in de vele, lange, soms zeer lange alleenspraken - zekere *aparte*'s zijn ook erg lang - in de nutteloze herhalingen, misschien ook wel in het te weinig gepassioneerde, het al te beredeneerde van enkele rollen.

Ook is er één rol, die ik voor werkelik zwak, immers veel te ondramaties houd. Die van Claudia namelik, de Geerlinde uit het *Goedroenlied.* Dat opgeschroefd en onafgebroken toornen, dat overspannene van haar hele wezen, dat sistematies en zonder voldoende aanleiding woeden, razen, dreigen, bulderen, nu tegen Wate, dan tegen Gudrun, schijnt mij wel epies, maar niet dramaties waarschijnlik.

Van enige minder goed geslaagde verzen, van een paar voorbeelden van mislukte beeldspraak of, zoals op blz. 228, van een verkeerd uitgevallen vergelijking:

> 'Want meent gij dat de worm, die men vertrappelt,
> niet al met eens zou stijgen, een leeuwin
> gelijk, wie men haar welpen rooven wil'.

geef ik mij de moeite niet hier te reppen.

Het mag dus zijn! Een vlekkeloos meesterstuk is *Gudrun* niet; het is toch zeker het werk van een, die, had de dood hem willen sparen, een meester, een groot meester geworden was.

En meer dan één meesterlike bladzijde bevat het *spel* toch, ook zó. Meesterlijk is - noch min noch meer - de wijze waarop deze twintig- of een-en-twintig-jarige poëet die twee boven door mij vastgestelde handelingen heeft versmolten tot één zelfde, volkomen ééne aksie. Want zij *is* volkomen één, die aksie, het gehele stuk, de vijf bedrijven door. Alleen konsentreert zich deze aksie bij beurten in de personaazjes van een der beide hoofdgroepen: in Carausius, Wate en de Romeinen nu, in Gudrun, Herwig en Allectus dan weer. Juister: de aksie wordt nu eens gevuld met de epiezoden van de strijd om Moerlands vrijheid, dan weer met de ontwikkeling van de liefderoman van Carausius en de Wiking. Maar altijd zo, dat zowel deze liefde als die strijd de lezer geen oogenblik voorkomen als twee afzonderlike, van elkaar onafhankelike dingen, maar wel als de twee kanten, als het onder en boven van één dezelfde zaak.

Overigens onafscheidbaar zijn die liefde en die strijd van elkander als de geur en de kleur van een zelfde bloem, als de klank en de beteekenis van eenzelfde woord. De toekomstige vrijheid van Moerland en het bezit van Gudruns

hand worden meer en meer, van toneel tot toneel meer en meer, het ene, niet meer van elkander te scheiden doel, de ene, niet in tweemaal, 't een nu, 't andre straks, maar in één enkele keer en met één enkele daad te verkrijgen prijs.

Ook is de voorstelling niet alleen pittoresk, maar tevens - ondanks de lange alleenspraken en redeneringen - zeer afgewisseld. Dat pittoreske zal natuurlik alleen dan voldoende uitkomen, als men zich bij 't *inscenieren* niet al te gierig en vooral intelligent toont. Vooral bedrijf I, II, V geven gelegenheid te over tot heel mooie taferelen en groepementen. Die afwisseling echter zal wel van zelf tot haar recht komen. In dit opzicht verdienen vooral de eerste twee en ook het vierde bedrijf geprezen te worden.

Voor 't eerst hebben wij hier een stuk, waarin onze eigen duinen, zoo dromerig in hun schaars begroeide zandnaaktheid, tot dekor dienen (bedrijf I en IV). En dan - wat partij is er niet te trekken uit die bonte mengelingen van Romeinen, Moeringen, Zeekoningen, en wat dies meer?

En wat is er door een geoefend personeel niet te maken van al die zeldzaam mooie en eigenaardige rollen: van Carausius, de geniale heerszuchtige met de wijdstrekkende begeerten; van Camillus, de soldaat, aan eer en plicht getrouw ook ondanks... alles; van Wate, de dweepzieke wichelaar, van Herwig en Horand en Ortwin, mannen van één stuk, getrouw als goud en hard als staal; van Gudrun, en van haar vooral, opgaande in haar eerste en enige liefde als een heel mooie vlam. Zelfs van de kleinere rollen, die van Hilde, van Gallia, van Geiserik, van Fabianus, kunnen ware artiesten heel wat voortreffeliks maken.

Neen, geen meesterstuk hoeft Rodenbachs *Gudrun* te wezen! Ook met en ondanks zijn gebreken - en de lezer zal wel gelieven toe te geven dat ik deze niet in het duister heb gelaten - overtreft het spel ver, zeer ver het meeste, zo niet alles, dat in Noord- en Zuid-Nederland sedert Vondels tijd, tot van Eedens *Lioba* en Verwey's *Oldenbarneveld* toe, voor het toneel is geschreven.

Gudrun is geschreven in vijfvoetige jamben, rijmeloos

in de regel, rijmend evenwel overal waar de lyriese rhytmus krachtiger wordt. Die verzen zijn soms werkelik mooi, van een ongewone kracht in rollen als die van Caurausius, van een zeldzame teerheid in zulke als die van Gudrun.

En hoe fris, hoe jong, hoe onakademies is de taal! Westvlaams gekleurd ja, te veel zelfs, naar mijn oordeel, maar wie kan er een artiest een verwijt van maken dat hij *die Sprache uberwindet*, zooals hij 't zelf verstaat?

Hoe jammer, hoe onuitsprekelik jammer, dat Rodenbach - waarom juist hij en waarom, zo kort na hem, Jacques Perk? - zo vroeg moest worden weggenomen. Hij was er de man naar, en zo al niet hij alleen, dan toch hij *het meest van allen*, om onze letteren te verrijken met een reeks van dramatiese werken, die...

Eilaas! dat het zó niet komen mocht!

POL DE MONT.

Herinneringen uit mijn Kindertijd.

Perrîco en Grootmoeder Tonia.

‘*Le père* Ricaud,’ was eigenlijk zijn benaming in huis, maar wij, kinderen, spraken dat Perrîco uit, met den klemtoon op de middelste lettergreep.

Hij was door zijn eerste huwelijk de aangetrouwde grootvader van onze oudste broeders en zusters, dus geen eigenlijk bloedverwant van hen, nog minder van ons, jongeren, die een anderen naam droegen.

Hij was mijn peter nochtans en in de familie een soort van God.

Braver man, zei men, bestond er op de wereld niet. In die overtuiging waren wij opgevoed, en zagen op naar hem met een mengsel van eerbied, ontzag, teederheid en toch halve verwijdering; want van zoover ik mij herinner, sprak hij niet of enkel hier en daar een in den mond gemurmeld woord. Het dient gezegd, dat hij destijds reeds heel oud was: op het einde der tachtig.

Hij was geboortig uit Provence - te Barcelonnette - niet verre van den meer dan drieduizend meter hoogen Alpenberg Pelat, had reizenden handel gedreven in lakensche stoffen, zich eindelijk door zijn huwelijk met eene weduwe op ons dorp gevestigd en was en blijven wonen: bergboom in plattelandschen grond verplaatst, in vreemden omkring aangeworteld en gedijend.

Hij was reeds tweemaal in Vlaanderen weduwnaar geworden en voor de derde maal hertrouwd. Bij zijn tweede vrouw, langgeleden, had hij een zoon gehad - Guustje Ricaud, noemde men hem steeds, - grootgebracht tot aan

zijn vijftiende jaar en toen aan tering gestorven. Perrîco's huis, een grooten blok vormend, stond alleen op de Plaats, juist aan het kerkhof. Het was een eigenaardig huis met een trapgeveltje en dat dadelijk de aandacht der vreemdelingen trok. Aan de voorzijde waren twee ramen, langs elken kant der ingangsdeur. De grond, er omheen, zeker vroeger opgehoogd zijnde, moest men er met een trede in dalen. Aan den hoek, links bij 't buitenkomen, waren de trapjes op om naar de kerk te gaan, met een schuin bevloerd pad, over het groene leege kerkhof, waar te dien tijde, zoo 't scheen, verbod bestond van den toenlevenden bisschop van het diocees tot het oprichten van gedenksteenen of het planten van herinneringskruisen.

Heel de diepte van het diepe huis liep langs het kerkhof: winkel, woonplaats en slaapkamer. In deze laatste was een venstertje langs dien kant, rechtover een der groote ramen, die op het binnenhof uitzicht hadden. Juist vóór dat venstertje, zei men, lag zijn zoontje begraven, en men vertelde, dat hun hond op dat plekje was gaan zitten huilen, tot hij zelf, verhongerd, gestorven was.

Dat nooit gekend Guustje Ricaud en dat hondje waren spoken der verbeelding voor mij, hun geest omzweefde mijn bedje des nachts met kinderschrik.

Perrîco sprak nooit daarover; of hij slapen gaande en opstaande naar dat onheilsplekje keek, kan ik niet zeggen.

Wij noemden hem ‘Grandpapa.’

Zijn vrouw werd ‘Grootmoeder Tonia’ geheeten. Die naam *Tonia* instinctmatig er bijgevoegd als een vermindering van familiegraad. Zij was ook reeds heel oud, schoon jonger dan hij en vormde een contrast met hem: zoo stil en ingetogen hij zich voordeed, zoo levendig en druk was zijn vrouw: zij was veeleer klein, verdord, gebogen, scherp van aangezicht, een aangezicht vol beweegbaarheid, lachend, fratsig vertrekkend bij elke gemoedsontroering, in harmonie met de guitige uitdrukking harer felle, bruine borende oogjes.

Perrîco was heel hoog van gestalte, eerder smal

geschouderd, met lang hangend grijs haar, een steeds gladgeschoren donker, rimpelig gelaat: groote trekken, niet versomberd door uiterlijk ongenoegen noch door innerlijke aandoening opgeklaard.

Altijd dezelfde in kleinen tegenspoed, met gelijke kalmte de hand reikend aan wie binnenkwam of henenging, wie slecht nieuws aanbracht of goed. Steeds bereid, zei men, eenieder dienst te doen, het hoofd misprijzend schuddend, stilzwijgen verzoekend aan wie het zou gewaagd hebben een enkel woord van blaam over wien of wat ook uit te spreken in zijn tegenwoordigheid.

Op hoogdagen gingen wij er steeds allen in een bende heen: 'Grandpapa en Grootmoeder Tonia, ik wensch u een goed-zaligen Hoogdag.'

'*Bon*, *bon*,' antwoordde hij, van zijn armstoel opstaande, beurtelings een hand op ons hoofd leggend, het achterover buigend om in onze oogen te kijken.

Grootmoeder Tonia stond - nauw neergezeten - ook weder op, wat heel wat beduidde voor onze snoeplust. Wij wisten wat er volgen moest: in elk seizoen had ze droge okkernoten en blinkend bruine baarnoten in voorraad. Zij trok een trapje op, een akelig iets: namelijk smalle treden aangebracht op een hellende valdeur boven den keldermond, vreeselijk om naar beneden in het donker mysterie te kijken, als de deur bij toeval eens geopend werd. Hare stappen galmden hol en onbeholpen op die trap. Zij had een zakje mede en daaruit werd met milde hand gegrepen: een echte hoorn des overvloeds:

'Dààr, dààr,' sprak ze, en: 'nog, nog,' als wij reeds meenden, dat het met geven gedaan was.

'Welke schoone noten,' zeiden de groote menschen, die bij ons waren.

'Ze zijn niet leelijk,' antwoordde Grootmoeder Tonia, 'maar te Wacken hadden wij er toch nog veel schooner,' en zij zuchtte, wat maar gebeurde als ze van Wacken sprak. Dochter uit een talrijk zuster-huisgezin was ze bij een tante te Wacken grootgebracht, en hare rijke phan-

tasie tooverde haar dat dorp en haar verblijf aldaar als een Eden voor.

Perrîco zat steeds zwijgend, uitgedoofd op zijn stoel, maar Grootmoeder Tonia trok ons tot haar, stelde ons allerlei vragen, waarmede men een kind minzaam plaagt:

‘Wie ziet ge nu 't liefst: *le père* Ricaud of mij?’

‘Alle twee gelijk,’ zeiden wij.

‘Wilt ge hier blijven wonen? Is het waar, dat ge van geen noten meer houdt? en dergelijke dingen meer, naieve en toch reeds menschkundige antwoorden opwekkend van onzen kant.

‘Wil ik u een vertelselken vertellen?’ vroeg ze toen, dadelijk haar vluggen geest naar iets anders omgewend.

‘O ja, Grootmoeder Tonia!’ en wij schaarden ons om haar heen;’ eentje van Wacken,’ vleiden wij.

‘Ja, van Wacken, de beste komen van daar, ‘verze kerde zij en begon van ‘Jaakje met zijn Fluitje,’ en van ‘Dulle Griete en Peetje Mekrul’. Hare oogjes vonkten, en de onze zeker ook wel, want ze droeg het zoo aanschouwelijk voor, zoo schrander-geestrijk, zoo afgewisseld van betoning, dat wij een brok leven voor ons hadden.

Onze uitbundig kond gegeven pret moest een groote belooning voor haar kunst wezen.

Op Nieuwjaardag moesten wij zeggen: ‘Grandpapa en Grootmoeder Tonia, ik wensch u een goed-zalig Nieuwjaar en veel navolgende.’ Toen kregen mijn twee oudere zusters elk een zilverstukje, ik, als petekind van Perrîco, of misschien, geacht wordend als nog geen waarde van geld kennend, een grooten lekkerkoek in lozange-vorm met drie kalken schilden, rijk gekleurd met een bloemmeisje of een soldaat te paard er op in 't midden, een appel of een peer, ruw rood, geel en groen gemaald, op de kleinere schilden aan de uithoeken. Gewoonlijk was dat ‘nieuwjaar’ nog niet gereed. Er had een heimelijk afgezonderd mondgemurmel plaats tusschen de meid en Grootmoeder Tonia, die in den zak schoot en geld in hare hand duwde, welks uitslag ik vol vertrouwen in de verzekerde onmiddellijk daarop volgende toekomst afwachtte.

Perrico had in zijn tijd een grooten lakenwinkel gehad. Deze bestond nog als ruimte van plaats; maar sommige der goederen-planken waren ledig thans, uitverkocht, door geen nieuwe koopwaren vervangen. Op andere hooge ‘boordels’ lag het stof grijs, onverstoord in zijn jarenlange rust, tenzij lichtelijk door de motten, die als zilveren stipjes er onder en rondom het goed vlogen.

‘Het is al verslapen, het eet zijn eigen op,’ hoorde ik in huis zeggen, ‘geen kooper die er nog over de zul (drempel) gaat.’

Ik herinner mij inderdaad, dat er vóór elk venster een paar zwarte wollen kousen hingen, altijd onveranderd in hun uitstallingshouding. Wanneer men er van binnen naar buiten tegen 't licht op keek, kon men er helle gaatjes in bespeuren.

‘Grootmoeder,’ zei Mama eens, koen oprechtheid wagend, ‘mij dunkt, dat ik in uw plaats dat laken naar een openbare verkooping zou laten voeren. Feitelijk doet ge toch geen zaken meer, en het zou heel wat opbrengen; zie toch eens hoeveel stukken er nog liggen!’ en hare oogen waarden rond.

Grootmoeder Tonia volgde met haar eigen blik die reis rond de winkelplanken, toen zei ze met zonderlinge trekken om haar mond: ‘Had ik te Wacken, waar wij ook winkel hielden, één stukje goed moeten verplaatsen, verre van het weg te doen, mijn tante zou er te kwiste van zijn gegaan, geloof ik. En wie weet hoe Djaak - zoo heette zij Perrîco - het opnemen zou, moest ik er aan gaan peuteren; neen, neen, rust laten, waar rust is.’

En de motten mochten zich blijven vermeien, en het stof mocht zich meer en meer aanhoopen, en de verdufte lucht, die heel het huis door heerschte, mocht voortduren.

Ik durf het bijna niet bekennen. Het is eene afwijking van het reukorgaan, maar ik geloof, dat het de herinnering aan dat huis is, die mij zoo welkom aandoet, als ik in een kamer geleid word, waar mufheid heerscht, iets waar mijn medebezoekers zoo erg over klagen, fluisterend, neusoptrekkend naar 't

gesloten venster kijkend, voordat de huisgenooten verschijnen...

Alles was stemmig, somber, ouderwetsch bij Perrîco. De meubels waren bruiner, doffer dan elders, nooit glom een zonnestraal in die woonplaats, en de olieverfschilderijen aan den wand, en diegene boven de deur, de heilige Cecilia voorstellend, schenen bij valavond gemaakt, zoo donker zaten zij in hunne zwarte lijsten. Het was alsof alles aldus sedert onheugelijke tijden had bestaan en niet veranderen kon...

Perrîco hield geiten van een eigenaardige soort: groot, geelgrijs of heel wit, met stevige, achteruitliggende horens. Het waren afstammelingen van degene, welke hij eertijds uit zijn geboortestreek had laten komen. Hij verpleegde deze zelf met vaderlijke toewijding. Behalve aan den voorgevel van zijn huis hadden er alle vensters uitzicht op een binnenhof. Langs de straat en den anderen kant van den rectangle, die zijn domein uitmaakte, was een blinde muur met in- en uitsprongen, de muur van stallen en allerlei kotten en hokjes, naar binnen openend; een enkele deur verleende van buiten ingang naar het geitenkot.

Op zijn besloten erf stond geen wijngaard, bloeide er geen bloempje, groeide er geen pijltje gras. Hij bezat een tuin juist buiten het dorp, op den weg naar den Steenen Molen, heel met een doornenhaag omgeven. Groenten won hij er in overvloed. In 't midden was er een grasplein. Daar werden de geiten aan staken gesteld. Aan niemand vertrouwde hij die zorg toe. Hij leidde ze zelf in 't zeel langs de dorpsstraat, struikelend voortgetrokken soms door de levendige dieren, die zijn stap te traag vonden: groot, smal, ietwat gebogen, met zijn lang, sluik grijs haar, waarboven Grootmoeder Tonia aandrong, dat hij, uitgaande, een zwarte gebreide tipmuts trekken moest, uit vrees voor verkoudheden.

Ik zie hem nog terugkomen aldus met zijn geiten, drie of vier in getal, de meid met een hooggeladen mand vol beeten of vee-groen voorop; hij stijf als een houten pop, strompelend, beleefd met de vrije hand naar zijn muts wijzend

als een voorbijganger hem toeriep: ‘Mijnheer Ricaud!’ of: ‘Dag, mijnheer de Safiaar.’[1]

- ‘Goeden avond, mijnheer Ricaud!’

Aan het poortje haalde hij den sleutel uit, een zeer grooten, weifelend het gat zoekend, terwijl de ongeduldige geiten trokken en snokten en binnen wilden.

Niet alle dagen echter leidde hij ze naar zijn tuin. Vaak stonden zij op 't kerkhof in het welig gras tusschen de mauve maluwbloemen en den blanken, schermvormigen hondegervel; en het gebeurde, dat zij hun streng lossprongen en, onder de macht van vage, overgeleverde bergherinneringen en steilheid-verlangens, klauterden en rondwandelden op den kerkhofmuur en, met den kop omhoog, ijle vrijheidslucht insnoven.

Ik zag er eens eene alleen staan, met uitgerekten hals, eene gansch witte. Zij teekende zich op den blauwen hemel af als een pleisterbeeld. De drie andere, in 't groen gekluisterd nog, blaatten heimwee naar haar uit....

Alle namiddagen werd bij Perrîco met de kaart gespeeld: een buurman, bijna zoo oud als hij, de weduwe van een decoratieschilder, een ongehuwde zuster van Grootmoeder Tonia en zij zelve. Zij speelden whist. Zij hoefden met vijf te wezen, omdat Perrîco zich soms tijdelijk verwijderen moest, ten einde zijn geiten uit te stellen of in te halen.

Dat duurde jaren en jaren aldus, totdat eindelijk ook dààr het noodlottige van alle menschelijk bestaan zijn recht gelden deed.

Perrîco was reeds in het midden der negentig. De laatste maal, dat wij hem een Hoogdag gingen wenschen, had hij enkel nog geknikt en niet meer gezegd: ‘*Bon*, *bon*’, of ook ons hoofd niet meer achterover geheld om in onze oogen te kijken. Hij schepte kolen, hief het deksel van de kachel op en gooide alles bezijden de opening.

‘Djaak, Djaak,’ wat doet ge nu? ‘riep Grootmoeder Tonia. ‘Hij ziet niet goed meer, oud zijn is geen leute, ik ondervind het ook,’ voegde zij er met een schaterlach bij.

(1) Savoyard.

Op een morgen, korts daarop, werd het nieuws aangebracht, dat de weduwe van den decoratieschilder gedurende den nacht ten huize van Perrîco gestorven was.

Zij hadden heel den namiddag kaart gespeeld als naar gewoonte, het gebeurde in het omliggende besproken, en op het oogenblik van 't scheiden, nog een woord laten vallen over den plotselingen dood van een jongen notaris, elders geplaatst, doch uit het dorp van geboorte.

‘Zoo trekken allen op,’ had Grootmoeder Tonia gezegd; ‘maar wij moeten ons aan 't gras houden, 't hoofd boven 't water,’ en zij had gelachen met haar guitig humeur.

‘Hij is dood en zal niet meer terugkomen,’ had de zuster ernstig geantwoord.

‘Dat zullen ze van ons ook eens zeggen,’ sprak de weduwe van den decoratieschilder, en zij deed herhaalde pogingen om de kap van haar mantel met eene speld boven haar hoofd aan hare muts vast te steken. Doch plots sloeg ze hare armen uit, greep Perrîco tot steun vast, wankelde en zakte ineen op den grond.

Eene beroerte!

Zij was niet meer bijgekomen, had eenige uren op een aangebrachte matras op den grond in haar doodstrijd gelegen, en werd, toen alles over was, vòòr 't morgenkrieken, naar haar huis gedragen.

Perrîco had er bij gezeten, heel dien tijd zenuwsidderend met hare hand in de zijne, had die schrikkelijkheden sprakeloos aangezien....

Dat moest het sein tot eigen oproeping naar elders wezen.

De begrafenis had nog niet plaats gehad, toen men Mama kwam halen voor hem zelf.

En ik mocht medegaan, ik mocht mijn peter eene laatste maal zien.

Toen wij in de kamer traden, zat de ongehuwde zuster op den vloer neergeknield en las uit een kerkboek de gebeden der stervenden. Hij steunde tegen kussens en keek ons paarschkleurig, als verdwaald aan; de aderen op zijn hals

waren hoogopge... doch mijn inzicht is niet zijn einde te beschrijven...

Na zijn overlijden kwam het aan het licht, dat hun vermogen erg geslonken was. Het scheen niet, dat Grootmoeder Tonia groote huishoudelijke hoedanigheden bezat: de eene eigendom na den anderen was heimelijk verkocht of belast geworden, vier ten honderd te betalen, terwijl de overblijvende, vaste goederen enkel één en half of hoogstens twee opbrachten.

Het huis werd te koop geveild en smadelijk tot den rang van herberg verlaagd. De ligging bij de kerk was juist geschikt voor boeren en drinkebroers....

En Grootmoeder Tonia, volstrekt niet neergedrukt door fortuinverval, vervulde een lang gekoesterden wensch, namelijk haar leven te gaan eindigen in haar geliefkoosd Wacken.

Maar zij hield het er geen drie maanden uit, dààr waar zij, zelf thans onbekend, niemand meer kende.

Nooit in 't vervolg vernoemde zij Wacken meer. Eerst vestigde ze zich te Gent, doch keerde vandaar terug naar haar geboortedorp.

Thans had ze zuinig moeten leven, en kon het echter niet:

'Het zal allicht mijn tijd duren,' zei ze opgewekt. 'Vette keuken, magere erfenis.' Zij lachte om hetgeen zij kluchtig vond. En het was zoo, ze stierf te einden haar goed.

Nu liggen ze alle bei begraven op dat kerkhof, dat om zoo te zeggen deeluitmaakte van hun leven en hun huis. De plaatsen weet ik niet meer. Weinigen bestaan er nog, die hen gekend hebben, maar steeds met liefderijke gevoelens - hoe zelden toch! - wordt nog hun naam genoemd en hun gedachtenis heropgewekt....

VIRGINIE LOVELING.

Gent, Juli 05.

Ingeborg.

I.

De Werving.

Machtig rondt het gewelf zich boven de pijlers,
Die met sober versierde koppen het schoren;
Grijs en zwaar staat de wand om het breede vloervlak,
Dat met bonte, verniste steenen gelegd is; ..
Zwijgend staan, op een rij, langs den muur, de ridders,
Stil, aandachtig en roerloos eerbiedig toeziend, ..
Maliekolders en helmen en blinkende zwaarden,
Soms een speer met pennoen of hangenden haarbos.

Op zijn troon zit de vorst, fiere telg van de rekken,
Koning Knut, die de Scandjers verwon en dë Esthen,
Leent gehoor aan de rede der eedle gezanten,
Die Filippus hem zond uit het verre Frankrijk,
‘Macht'ge vorst,’ luidt dë aanspraak, ‘o dappere koning,
Dien tot vriend zoekt, wie heerscht over heel dë aarde,
Wien gehorken en volgen de koenste krijgers,
Voor wien siddert, al wie in den strijddrang u zag, ...

Zoon van Waldmar, van Hunger en al de helden,
Groot als Erik, als Lavard en Suenon,
Fiere heerscher der Wenden, die felle verwon'nen,
Geef Augustus, ons vorst, in zijn boden, gehoor...
Hem ontviel over maanden zijn trouwe gade,
Tien jaar lang mocht ze deelen met hem den troon,
Hem liet treurig en eenzaam, dë hooge vrouwe,
Isabeau, 's graven dochter, van Henegouw.

In uw burcht, groote vorst, en in uwe hoede,
Leeft een kind, teere spruit van uw edelen stam,
Zoete maagd, nauw het spel en de kindsheid ontwassen,
Ingeborg, luidt de naam, dien het lot haar gaf.
Mocht ze worden, o koning, en mocht ze wezen,
Van Augustus, de lieve en teedere gade;
Mocht ze heerschen met hem in het rijk der Franken,
Hem, tot zegen; tot welzijn van heel het land.'

Langzaam rijst en met statig gebaar, de koning,
Bokelschild aan zijn voet, flonkersteen in zijn kroon,
En de mantel van bont om de breede schouders,
En het wollen gewaad in den gordelband.
'Van mijn schatten,' zoo zegt hij, 'van heel mijn have,
Van al wat mij hoort in mijn prachtig rijk,
Stel ik hoogst, o gezanten, en houd ik heiligst,
Wat geen mensch in mijn bijzijn ooit laken zal.

't Is mijn akst niet, de felle, de hard gesmeede,
Hoe besneden aan de handgreep op wondere wijze;
't Is mijn ros niet, het vlugge, het ongetemde,
Hoe mijn zekerste vriend in het strijdgedrang;
't Is mijn slot niet, het hechte, het onverwinbre,
Noch de flonkrende steen uit dees gouden spang;
't Is de maagd, nauw het spel en de kindsheid ontwassen,
Teere spruit van ons ouden en edelen stam,

't Is dit kind, dat mijn vader mij bette beschermen,
Ingeborg, wie Augustus tot vrouwe vraagt.'
En nu wijst nevens zich, de eedle maagd, de koning,
Legt beschermend zijn hand op haar blonde kruin...
'Dat ze worde, 'zoo zegt hij, 'en dat ze weze,
'Van Augustus de trouwe en teedere gade,
'Dat ze heersche met hem in het rijk der Franken,
'Hem, tot zegen; tot welzijn yan heel het land.

Dankbaar hoort het en buigt nu met eerbied de schare,
Biedt geschenken den vorst en de lieflijke jonkvrouw,
Roemt de schoonheid en de edele gratie van 't bruidje,
't Schuchtre kind, dat een koning nu krijgt tot gemaal.
En goed keuren 't en noemen 't gepast, de ridders,
't Eelste bloed en het oudste van 't Deensche land,
Schudden allen tot teeken van bijval hun speeren,
Met hun schilden blij ramlen door heel de zaal.

Daadlijk vult zich het slot, hoog en laag, met kreten,
't Houtvuur vlamt en rond draait aan het spit, het wild.
Vlijtig draven en slaven gestadig de knapen,
Brengen kruiken vol paarlend, blond gerstenbier.
En luidruchtig gaat rond nu en schuimt de beker,
De hofnar gekt en vol leven is de hooge zaal,
De huisheer gromt en zijn kunsten haalt uit de goochler,
Tromp en toeter verkond'gen het feestelijk maal.

II

De reis.

‘Zie, die spang, Ingeborg,
In de sombere holen van 't Noorsche land,
Smeedde ze eens voor een elve, een kundige dwerg.

Kijk, dees ringen, dees wrong,
Die uw broer u bescheert, ..
Schooner goud vond geen delver in groeve, noch berg.

Weeg dees band in uw hand;
Als om de aardkluit de slang, die met Mitgaard men noemt,
Windt hij zich om uw arm zoo gesmijdig en eng.
Kan 't u al niet bekoren, o Ingeborg.

* * *

Zie niet langer daarheen.
Wat ontwaart ge ginds nog?
Lang verdween in den nevel het Deensche strand;

Wat ge ziet, is slechts Sylt,
't Lage, treurige Sylt.
Als op Seeland en spoelt er geen amber aan land;

Slechts de lijken, haar buit,
Brengt de Noordzee daar,
Rolt ze heen en weer en vergeet ze in het zand.
Zie naar Sylt toch niet langer, o Ingeborg.

* * *

Is uw bruigom zoo wijd
En en kent ge hem niet?
Niet één vorst evenaart hem in roem en macht.

Is zijn land, meer dan 't onze,
Niet heel prachtig en rijk?
Bloeit de wijnstok daar niet in de zon, die lacht?

Blij versierd is zijn burcht,
Zacht gespreid ligt zijn bed,
Spiedend staat op zijn torens zijn trouwe wacht,

't Is naar u, dat ze uitziet, o Ingeborg.'

* * *

En de kog op de zee
Danste op en neer
En de steven, die kliefde de hooge baar,

En van 't varen, het zog
Spoelde schuimend heen,
En luid sloeg in den wind 't witte zeilenpaar.

En steeds suste en wiegde

En paaide zoet
Als een kind, 't kleine bruidje, haar maagdenschaar.
Droevig tuurde in de verte zoete Ingeborg.
.....
.....

Traag vinnend zwommen de minnen om de zandbank,
Of sleepten in 't rulle haar vadsige lijven;
Luid krijschend vlogen de meeuwen om de kogge,
Of netten in 't zilte haar hoornige snebbe.
Wild schuimend spoelde de zee op de hooge boeg aan,
En zweepte uit peillooze diepten haar monsters...
En zacht piepend ging een meerman nu plots overeind staan,
Kwam, traag schuivend, op zijn staart naar hen toe,
En rampspellend opeens dan begon hij
Een klagend, hartscheurend gezang.

Als in de herfstwind het riet, rilde Ingeborg.

III.

Philippus Augustus zegt:

‘Zijn de wimpels geplaatst, is de vloer bestrooid?
Is, met ranken en groen, 't oude slot getooid?
Zijn de maagden gekleed, is de weg verbreed?
Is den clerus gedaan reeds voor 't laatst de weet?

Zijn de zangers genood, is de disch gezet?
Is op 't plaatsen van bidstoel en troon gelet,
Zijn de wagens bereid, is 't den luiders gezeid,
Is tot orde gedwongen het volk, dat beidt? ....

Hoog van de torens, dan seint en bazuint het,
Wachters, mijn wachters, uit koperen mond;

Meldt en vermeldt het en trompt en verbreidt het,
Doet het alomme mijn volkeren kond.

Eerst naar het Oosten, waar juist uit de kim rijst,
Balder, de lichtgod, naar heidensch begrip;
Dan naar het Westen, waar vuurroode wegen
's Avonds hem wijzen zijn wachtende krib.

Voorts naar het Zuiden, waar troont op de wolken,
Donar, die goochelt met keilen van vuur,
Laatst naar het Noorden, welks ijzige kolken,
Duisternis aad'men en vrieswinden, zuur.

Seint en bazuint het en meldt het den volken,
't Uur is gekomen, de stonde is nu daar,
Weest van mijn blijdschap luidruchtige tolken,
Ingeborg wordt met uw koning, een paar.'

IV.

De heks.

In een somber verblijf, waar geen zon meer reikt,
Waar de deuren gekeerd staan naar 't Noorden;
Waar de giftdroppen druppelen van 't laag gewelf,
Dierenriffen traag zwieren aan koorden.
In een vochtige krocht, van geen lucht doorwaaid,
Waar de runen het houtwerk doorkervlen,
Waar de muren gemetst zijn met slangenbloed,
En de steenen geen steen zijn, maar wervlen, ...
In dit hol, zit de heks.

Liefdedranken, doodesdranken,
Duivelsmiddels allegaar....

Dranken, die in slaap u houden,
Als weleens, in tooverwouden,
Dorenroosje, honderd jaar.

Dranken, die met lamheid plagen,
Aan de levensdeelen knagen,
Zenuw, merg en nierenpaar.

Dranken, die aan de aarde ontheffen,
Die u dragen, stuwen, heffen,
Waar niet volgt een eidebaar...

Dranken, die u droomen geven,
In één stond een eeuw doen leven,
Twintig levens, na elkaar...

Dranken, drabbig, zwaar van droesem,
Dranken, frisch als appelbloesem,
Dag en nacht, die brouwt ze daar.

.....

Wat heeft ze geschonken den vorstlijken bruigom,
Wat weeral gebrouwen in nacht en in duister,
Dat afkeer verving zijn zoo vurig verlangen,
En gloeienden haat, zijn liefdedroom.

Wat mengsel van kruiden, van giftige bloemen,
Wat sappen en vochten in toovergeraad,
Dat plots hij van zich stoot zijn arreme gade,
Onwaardig en slecht haar voor allen durft noemen.

Wat geest is gevaren in priesters en leeken,
Wat lafheid belemmert hun arm en tong,
Dat roerloos zij toezien en laten gebeuren,
Geen woord nu en reppen, geen hand uit en steken.

En rond nu bazuint het de faam, allerwegen,
En siddrend verneemt het nu volk bij volk,

De koning, krankzinnig; heel Frankrijk, bezeten,
Van gouwe tot gouw wordt het Knut aangedregen.

Gezanten, gekomen uit Jutland en Skagen,
Met woorden van vrede in den mond en het harte,
Geen goed hier te stichten vermochten, noch zagen,
En meer dan één poging niet dierven te wagen.

Legaten, zoo gauw ze de grenzen betraden,
Met vreeze bevangen, geen sprake meer hadden,
En werden als honden, die 't blaffen verleerden,
Geluid niet meer geven en kunnen, noch stem hên...

V.

Knut zendt een klager naar den paus.

‘Maak u veerdig, mijn makker, mijn ouwe en trouwe,
‘Jaag niet langer den brommenden beer in het woud,
‘Noch 't gehorende hert op de helling der heuvlen,
‘Noch den grimmigen wolf, in het kreupelhout.

‘Haal uw ros uit den stal; gord uw gordel aan,
‘En gezellen uzoek, veertien, goede en êele;
‘Vest de spoor aan uw hiel, vul uw tasch met goud,
‘Voor geschenken dan zorg: steenen, kostbre en vele.

‘Maar de akst aan den muur en de speer erbij,
‘Niet tot wig zendt u Knut, langs de straten en wegen;
‘Niet tot jagen, en hotsen en krijgsgeschrei,
‘Niet tot worstlen, tot strijden en zegen; ...

‘Om te klagen; als wroger van meineed en echtbreuk,
‘Om mijn bode te zijn bij het hoogste gerecht;
‘Om het pleit te bezorgen van de arme miskende,
‘Aantedragen den schenner van hijlik en recht!

‘Om te voeren mijn woord en voor mij op te trekken,
‘In beroep bij 't gezag van den heiligen stoel;
‘Daar te zeggen ons rouw, tusschenkomst af te smeeken,
‘En te wraken den vorst en zijn eerlooze boel.

‘Is gebonden, ontbonden, naar keus en behagen?
‘Is een christene echt niet heilig meer?
‘Kan 't een koning betamen zulk voorbeeld te geven?
‘Is het weerdig te spelen met vrouweneer?

‘Maak u veerdig, mijn makker, mijn ouwe en trouwe,
‘En gezwind trek naar Rome, het verre oord.
‘Ga, en teeken verzet bij den stadhouder Christi,
‘Tegen schaamtloos geweld stel uw veelzeggend woord.

VI.

Na den banvloek. De kanselredenaar zegt:

‘Gij wilt bidden, Fransche mannen, en uw koning is verdoemd;
In den ban is 't volk, dat christen, boven allen werd geroemd;
Op den vloek, die kwam van Rome, brak den band met 't hemelrijk,
Van 't gemeens met God verstoken, is het land een levend lijk.
Evenals eens Teutoberga, werd verstooten Ingeborg,
Hoe diep 't griefde dees rampzaal'ge, is des koning minste zorg,
In een klooster deed hij sluiten de echte vrouw hem aangetrouwd,
Huwde een ander en durft zeggen zich rechtmatig toch gehouwd.

Gij komt smeeken, handenwringen, eindloos staan, hier, tal bij tal,
Durft ge hopen, dat de hemel voor u weer zich op'nen zal?
Dat de kerk, in mild erbarmen, over u zich toch ontfermt?
Dat 't haar moederhart zal treffen, steeds te hooren, hoe gij kermt?
Klokken, in den doop gekerstend, luiden niet voor volk als gij;
Van den last van uwe zonden spreekt geen priester u meer vrij!
Heil'ge aarde, kerkgewijde, ontvangt nimmer uw gebeent,
Al de beelden, afgenomen, liggen neer op 't vloergesteent,
Aan geen outer stijgt een bede, 't levenswoord daalt niet meer neer,
Leven moet ge, sterven zult ge, in den haat van God den Heer.
Heft uw handen maar ten hoogen, klaagt maar, ja, en zucht en woelt,
Steenen krijgt ge elken avond uit de hoogt' van 't spreekgestoelt,
Steenen krijgt ge, wacht ge iets anders? Hoort naar dezen, hoe hij zoeft,
Buigt uw koppen, rept uw beenen, ezels, honden, laag geboeft.'

VII.

De koning, tot den bísschop van Parijs en meteen tot de heele geestelijkheid:

'Gij, met uw mijter, uw sleep en uw kromwis,
Wijl u gezalfd en geschoren de kruin is,
Meent dat tot alles, gezag u verleend is...
Schroomt niet, wie meer is dan gij te berispen,

't Leven uws koning te laken, te gispen; ...
Vonnis op vonnis uit de hoogte te strijken,
Alles en allen voor u te doen wijken.
't Kan u niet schelen, wie lijdt, wie vermoeid raakt,
Wat of het volk denkt, of 't mort of 't zich opmaakt,
Als gij 't maar goed hebt, in vrede moogt zwelgen,
Baten en winsten genoeglijk kunt delgen, ...
Weet, dat den bras ik u denk te verdunnen...'

VIII.

Ingeborg, in de eenzaamheid van haar klooster:

'Ik ben de zwaluw, in een kooi gevangen,
De schuwe marder, wie felle ijzers prangen,
De dartle bronne, in een kom gemetst....
Ik ben de bloeme, op heur stam gebroken,
De teere vlinder, door het lijf gestoken,
De vlugge hinde, door een pijl gekwetst...

Mij schijnt geen zon, geen lichte dag,
Mij schalt geen lied, geen blijde lach,

Ik ben de zwaluw, in een kooi gevangen...

IX.

Wat het volk in het begin over den banvloek zei:

Wij zijn maar het kleine, gemeene diet,
Wij ploegen en spitten en leggen de voren,
Wij spinnen en weven en dorschen het koren,
Maar, wetten en schriften, dat kennen we niet.

We ontginnen de bosschen, wij snijden het riet,
Wij timmren de schepen en bouwen de sluizen,
Wij smeden de bijlen en metslen de huizen,
Geleerden en klerken, dat zijn we echter niet.

Een oordeel te vellen, dat wagen we ook niet,
Wij willen goed eeren den paus én den koning,
Wij weten, hoe *hij* trok den doem op zijn woning,
Doch wat *wij* misdeden, begrijpen we niet.

Wat het volk nù zegt:

Omdat het den koning behaagt naar zijn grillen te handlen,
Den paus te weerstaan, eigen wegen te wandlen,
Een ga nevens zich op den troon te verheffen,
In snoodheid, voor haar, al wat leeft, te overtreffen,
Zijn het wij, die, gepijnigd, gefolterd dus moeten?
Wij worden er moe van voor andren te boeten.'

X.

Van Lyon en van Langres, Châlons, Périgueux,
Angoulème, Auvergne, Poitiers, Lisieux;
Van Bazas en van Tarbes, St. Quentin en Coutances,
Van Bordeaux en van Bourges; Dax, Hiesmes, Le Mans;
Van Amiens en van Rennes, van Clermont, Rodez,
Auch, Auxerre; van Reims, van Evreux, Uzès;
Van Avranches en van Saintes, Albi, Autun;
Van het zonnig Marseille; van Senlis, Embrun,
Van Tours op de Loire, waar eens leefde Gregóor,
Van Parijs en van Nantes; ook Evreux, Cahors,
Van de verst verre bisdommen, krachtens pauslijke bullen,
Kwamen zij, die den koning nu vonnissen zullen.

En de koning, gedaagd voor hun raad te verschijnen,
Norsch, gramstorig, zelfs onder het boerten der zijnen,
Rijdt Soissons in.
En zijn vrouw, ook gemaand, na veel aarzlen, veel poozen,
Droef, verschrikt, bij 't gedenken des konings, des boozen,
Volgt, bang van zin.

.....

De lente is in het land, vernieuwd is alle kruid,
Lief gaat in boom en heg der vogels zoet geluid;
't Concilie zit bijeen; voorbij gaat menig nacht,
De koning raast en woedt; de burger gaapt en wacht.

XI.

Rijzig stijgen de pijlers uit den bodem
En steunen 't gewelf, het spitsbogige, lichte.
Hooge reiken de ramen in 't dikke der muren
En laten in 't kerkschip het licht door, getemperd;
Op banken, gerijde, verwijlen de priesters,
De geestlijke rechters, die 't vonnis gaan vellen:
Gemijterde hoofden, en mantels en stolen,
In de handen een boek of een blinkende krootse.

Op 't houten verhoog, langs den kant van 't outer,
In zetels, besneden aan de armen en sporten,
Voorzittend, getweeën, de pauslijke boden,
Octavius, die 't ding leidt, en Jean de Paul.
Ze houden hun hoofden in luistren gebogen,
Hun baard duikt 't juweel hun op de borst,
Op 't paarsch der gewaden en 't bleeke der vleezen,
Vonkt lichtend hun ring, als kerkevorst.

Het kruis spreidt zijn armen hun boven de hoofden,
Nog hooger zweeft, sneeuwblank, dë heilige duif,

In goudplaat gedreven vertoont 't tabernakel,
't Symbolische koren en de eeuwige druif.
De geur van den wierook hangt nog in de beuken,
Het daglicht valt bont door het bonte glas,
De stem van den spreker galmt luid van 't gestoelte,
Op 't koper der kandlaars, bleekt 't blanke was.

En plots nu wordt ruchtbaar, het nieuws, het wondre,
Elk schouwt in verstomdheid naar zijn gezel,
De koning, vertrokken. Zoo luidde zijn boodschap:
‘Ik houde mijn vrouwe zeer waard en wel.
Ik heb ze gehuwd om haar jeugd en schoonheid,
Dat 'k ze opsloot was niets dan een kleine proef,
Ik geef u het recht niet daarover te vitten,
Gehuwd blijft gehuwd, 't zij blij, 't zij droef.’

Vertrokken, den koning; - vertrokken, vertrokken!
Zijn ga, Ingeborg, voert hij mee naar huis,
Hij nam ze in genade na al die jaren,
Hij noemde ze weder schoon en kuisch.
Recht staan al de priesters, herhalen 't elkander,
In rep en in roer is gansch de kerk,
Zij schreeuwen dooreen, luid, en zwaaien de krootsen,
Gedaan en voltooid is opeens hun werk.

Ze omringen den bode, verlaten hun banken,
Gezwind daalt de spreker van zijnen stoel,
Zij wenken hun dienaars en sluipen de kerk uit,
Hun samenkomst mist voortaan haar doel!
En reeds weet het volk het, de wachtende schare,
Het zag in de straten den vorstlijken stoet,
Het prees nu den koning, het juichte Ingeborg toe,
Het voelt zich opeens zeer verlicht en goed.

Door 't land, Noord en Zuid, doet het nu zijn ronde,
De wind draagt het voort van huis tot huis,
De vooglen, die tjilpen het op de daken,

De havik vertelt het der kleine muis.
De zonne, die straalt nu nog zoo vroolijk,
De werkman, die zingt wel nog zoo blij,
De vloek is geheven, de heks verwonnen,
Gelicht is de ban, het land is vrij!

ANNA GERMONPREZ.

Thorbecke vóór 1830. (Tweede vervolg)

Naast zijne merkwaardige recensies in de *Bibliotheca critica nova* schreef Thorbecke te Gent twee kleine degelijke vlugschriften[(1)], die getuigen van zijne bezorgdheid voor het lager evenals voor het hooger onderwijs. Op dat gebied was hij een overtuigd geestverwant en volgeling van zijnen schranderen beschermer Falck, die als minister een der voornaamste ijveraars geweest was voor de verstandelijke opbeuring der alstoen zoo verachterde Zuidelijke Nederlanden door middel van de openbare school van allen graad. Onschatbaar zijn alsdan de diensten geweest, die Falck en zijne opvolgers in 't Ministerie van onderwijs aan het zoolang verwaarloosde België hebben bewezen. Op geen enkel ander gebied was dan ook een ergerlijker achteruitgang na 1830 te betreuren dan de wraakroepende stelselmatige verwoesting der uitstekende openbare onderwijsgestichten van Willem I door de sluwe Roomsch-katholieke geestelijkheid en door de blinde leiders van de Belgische omwenteling. De school is overigens het

(1) Een derde vlugschrift van zijne hand uit dien tijd zag nooit het licht. In eenen brief van 6 Juni 1829 bericht hij daarover aan zijne ouders: ‘Ik meen U geschreven te hebben, dat ik een klein stukje, eene bijdrage tot eene vergelijking tusschen de Noordelijke en Zuidelijke provincies van Nederland, aan *De Weegschaal* (te Leiden) had gezonden. De redactie heeft dat opstel niet op eens kunnen plaatsen, maar hetzelve over twee achtereenvolgende nummers willen verdeelen. Ik kon hierin niet toestemmen en heb mijn stuk terug gevraagd, zonder voor het oogenblik eene andere gelegenheid tot openbaarmaking te kennen.’ Het zou nochtans wel belangrijk zijn dat stukje van Thorbecke te bezitten, waaruit zijne opvatting der reeds zeer gespannen toestanden tusschen Noord en Zuid waarschijnlijk blijken zou. Laat ons hopen, dat het zal teruggevonden worden in het familiearchief van Mr. W. Thorbecke in den Haag.

eigenlijk slagveld der partijen in België geweest en gebleven, vóór als na 1830.

Thorbecke's eerste geschriftje op onderwijskundig gebied was getiteld: *Bedenkingen over de Hoogescholen en het Academisch onderwijs van de Letterkundige Faculteit aan de Universiteit te Gent*[1]. Het is eene soort van ambtelijke memorie, door hem namens ‘de Faculteit van bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren der Hoogeschool te Gent’ opgesteld ‘om hare bedenkingen aan de Regeering over te leggen’ aangaande de voorgenomen herinrichting van het hooger onderwijs. Dat hij namens de Faculteit in dit stuk de pen voerde, laat reeds vermoeden, dat zijne eigene gedachten hier grootendeels zijn uitgedrukt. Zij zijn belangrijk genoeg om er hier een bondig overzicht van te beproeven.

In vroegere eeuwen waren de hoogescholen brandpunten van internationale wetenschap. ‘In den tegenwoordigen tijd zijn de Universiteiten landsinstellingen en hare strekking betreft bepaaldelijk den Staat, in welken zij zijn gevestigd. De Hoogescholen zijn hierin den gang der gezamenlijke wetenschappelijke beschaving gevolgd, die zich meer en meer met het eigenaardige en nationale van elk volk verbonden. Hun doel is alzoo vooral de vorming van bekwame Staatsdienaren en Staatsburgers, in zooverre deze vorming eene eigenlijk wetenschappelijke grondlegging onderstelt.’ Alle polytechnische bemoeiing moet van het academisch onderwijs afgescheiden blijven; beide richtingen verschillen zooveel van elkander als kunst van wetenschap. Integendeel moet een nauw en vast ‘verbond’ tusschen alle Faculteiten eener zelfde Hoogeschool gehandhaafd worden. Het hooger onderwijs moet ‘op eene zekere eenheid van geest en hoofdbeginsel gegrond zijn’, opdat ‘de wetenschappelijke ontwikkeling der jeugd, over alle deelen des Rijks, eenen gelijkmatigen tred houde.’ Voor het vervullen van ambten, bedieningen en beroepen is het noodzakelijk, dat er verplichtende academische graden geëischt worden, met uitsluiting van examen-commissies buiten de Faculteiten. De

(1) (Gent) ter Universiteitsdrukkerij, 1828, 54 blz.

stichting eener afzonderlijke Faculteit van kameralistische of Staatswetenschappen is af te keuren, al wordt ze aan sommige Duitsche hoogescholen aangetroffen: ‘eene inrichting, die, van den beginne af uit geen vast plan ontsprongen, waarlijk geene navolging verdient, en, door de meest bevoegde beoordeelaars onder de Duitschers zelve afgekeurd, daar waar zij niet reeds aanwezig is, niet gemakkelijk zal worden daargesteld.’ De Staats- en rechtswetenschappen moeten derhalve vereenigd blijven in den schoot der ééne juridische Faculteit.

Men heeft voorgesteld de diplomatische leervakken in 't Fransch te laten doceeren; maar dan zal men eenen Franschman daarvoor moeten aanstellen. Men vergete niet, dat een hoogleeraar moet zijn ‘een man, die een Nederlandsch hoofd aan een Nederlandsch hart paart. Door het Fransch voor deze lessen in te voeren, zal teweeggebracht worden, dat men bij de behandeling dezer stoffen meer of min op den stroom rake der Fransche beginselen en van eene Fransche wijze van zien. Of is de taal eene onverschillige zaak bij eene gezette en stelselmatige ontwikkeling der denkbeelden, hetzij voor den leeraar, hetzij voor den leerling? Dat dan bovenal diegeen, welke eerlang kan geroepen worden om Nederland's uitheemsche betrekkingen te behartigen, Nederlandsch leere denken over de grondslagen zijner bestemming, en de daartoe strekkende kundigheden zie in het licht van de taal zijns Vaderlands. Hij zal vervolgens de uitwendige vormen van het diplomatisch verkeer, in zooverre deze op een volkomen bezit der Fransche taal berusten, veel beter van den onderwijzer, die hem goed Fransch leert spreken en een goed Fransch opstel vervaardigen, ontleenen, dan van de lessen der Hoogeschool.’

Waarom niet in 't Nederlandsch onderwezen? ‘Zoodra voor het onderwijs eene moderne taal wordt aangenomen, treedt het Nederduitsch alsdan in zijne natuurlijke rechten. Wij oordeelen, dat niet alleen voor de diplomatische vakken, maar ook voor het hedendaagsch recht de aanneming der landstaal noodzakelijk is.’ Nochtans zijn er bijzondere omstandigheden en plaatselijke behoeften, die niet gedwongen

mogen worden. ‘De Latijnsche taal dient in het algemeen als academische taal te worden gehandhaafd,’ maar men stelle voor zekere vakken (voor de Nederlandsche geschiedenis, de Nederduitsche letterkunde, de wetenschappen van Staat, het hedendaagsch burgerlijk en lijfstraffelijk recht, de rechtspraktijk) aan elken leeraar de keus tusschen Latijn en de landstaal uitdrukkelijk vrij. Omtrent de overige vakken make men het gebruik der landstaal in plaats der Latijnsche afhankelijk van eene bijzondere vergunning door Curatoren te geven. Het spreekt echter van zelfs, dat op de erlanging van zulk eene vergunning, bijaldien zij gevraagd wordt, de meeste aanspraak hebben de wijsgeerige vakken der Faculteit van Letteren en het natuurrecht in de Faculteit van Rechten. Ten aanzien van alle de andere lessen in beide deze Faculteiten behoort het verlaten der Latijnsche taal niet, dan in geval van uiterste noodzakelijkheid, door de Curatoren te worden toegestaan. Datzelfde geldt aangaande eene nog verder ingrijpende afwijking, zoo in enkele gevallen gevraagd wierd om de landstaal door de Fransche of eene andere te doen vervangen. Het komt ons nuttig voor, dat, buiten Luik, de uitspraak hierover telkens alleen aan het Gouvernement zelf verblijve.’

Ieder hoogleeraar moet een wel omgrensd leergebied alleen bezitten; anders moet men vreezen voor naijver, twist en gunstbejag bij de jeugd. Privaat-docenten zijn in Duitschland mogelijk, hier niet. ‘Aan de Duitsche Hoogescholen, op eene grootere schaal ingericht, en door een aanzienlijk getal vreemdelingen bezocht, is het voor privaat-docenten, ofschoon gemeenlijk slechts voor het kleinere deel van de aanwezige, mogelijk om zich eenen zekeren werkkring te verschaffen. Daarenboven, terwijl zij zich voor en in het leerambt oefenen, biedt hun de talrijkheid der Duitsche Hoogescholen en derzelver verbintenis met die van andere Rijken (Oostenrijk en Zwitserland) een ruim uitzicht op eene eindelijke plaatsing aan. Bij ons integendeel zoude al hunne verwachting op de eventueele vacature van eenige weinige leerstoelen berusten.’ Ook van geene *professeurs suppléants* op zijn Fransch kan er spraak zijn: ‘Wij hebben

te veel bewijzen van de Fransche neigingen bij een groot deel der Universiteitsleden van het Zuiden heerschende, om niet daaruit eenen grond te ontleenen tegen elke andere dan buitengewone aanneming van privaat-docenten; met welke onvermijdelijk een der schadelijkste en onuitroeibaarste misbruiken zou insluipen.' Slechts in uitzonderlijke gevallen zal de Regeering eenen privaat-docent kiezen onder de 'gepromoveerden van eene uitstekende bekwaamheid, aanleg en neiging voor het academisch onderwijs,' die anders voor de wetenschap 'onherroepelijk zouden verloren wezen.' Af te keuren is het invoeren van wedstrijden voor het aanstellen van hoogleeraren. Ernstige geleerden zouden zich daar niet aan onderwerpen, vooral geene Nederlanders. 'Daarentegen zou het ons niet verwonderen, wanneer de instelling van *concours* eenen zwerm van jonge vreemdelingen, vooral Franschen, in het strijdperk lokte.'

Onder den titel van *Inkomen der professoren* worden eenige geldelijke zaken behandeld. De jaarlijksche 120 lessen van iederen hoogleeraar kosten aan den student 30 gulden, dat is 25 cents per les. 'Wat wordt er aan eenen gewonen taal-, muziek-, teeken- of dansmeester betaald? Zeker het drie-, ja vierdubbel.' Het academisch onderwijs kost den student geen 800 gulden, 'hetgeen minder is dan in onderscheidene pensionaten'(1). Waarom het studeeren al te goedkoop gemaakt? 'Het is geenszins in het belang van de goede studiën of van Staat en maatschappij, dat de deur der Hoogeschool al wijder en wijder voor die klasse worde opengezet, waaruit de stand der handwerklieden moet worden aangevuld. De bestemming der Universiteiten is niet om algemeene verlichting te verspreiden; maar zij hebben het te doen met dat deel der jeugd, hetwelk geroepen zal zijn om tot de hoogst en meest gewichtige oogmerken der maatschappij mede te werken. Dit wijst reeds eene zekere grens van standen en van eene wenschelijke vermenigvuldiging

(1) Tot vermeerdering van de bibliotheek der Hoogeschool zou ieder student bij zijne inschrijving 3 gulden en bij zijne promotie even zooveel moeten betalen.

der academieburgers aan: eene grens, die men niet mag omver rukken, zonder de academische studiën meer en meer tot gelijken trap te doen afdalen met alle andere voorbereidsels eener gemeene broodwinning.'

Veel studenten zijn 'te jong en te weinig voorbereid, ... zoo jeugdig op de Universiteiten aangekomen, dat zij veelal eer studenten dan jongelieden mogen heeten; grootendeels door ouders gezonden, die alleenlijk de huishoudelijke en maatschappelijke vestiging hunner zoons tot den minsten prijs op het oog hebben; misschien van eenen goeden wil bezield; misschien wel uitgerust met wat Latijn en Grieksch en een weinig oude historie, geographie en wiskunde daarbij; maar vreemd aan alle niet op pensum gebouwde werkzaamheid en zonder eenig denkbeeld of oordeel over den omvang en de onderscheidene takken dier studie, waarheen hunne bestemming leidt... Men geloove niet, dat wij eenen bij uitstek ongunstigen toestand schetsen, dien wij zouden meenen achterlijk bij andere landen en voor algemeene verbetering vatbaar te zijn. Het is overal meer of min eveneens gesteld.'

Het redmiddel ligt in een streng examen vóór de Faculteit, aleer men tot de Hoogeschool worde toegelaten; en in een voorbereidend eerste studiejaar aan de Universiteit met candidaats-examen in de Faculteit der Letteren, eer men tot eene andere Faculteit mag overgaan. Vrije studie zou eene ramp zijn; ten onrechte roept men het voorbeeld van Duitschland in: 'Eene volkomen vrijheid van studie wordt aan geene Duitsche universiteit gevonden, maar de landsonderdanen zijn bij elk derzelve onderworpen aan zekere reglementen, zoo ten aanzien der bij te wonen collegiën als ten aanzien der examina. Die vrijheid van studie is dus inderdaad slechts aanwezig voor diegenen, welke dezelve in alle andere rijken, zooals natuurlijk is, eveneens genieten: voor de vreemdelingen. Maar juist in de aanwezigheid van dezen, in de talrijkheid der vreemdelingen, minder uit niet Duitsche staten dan uit andere insgelijks Duitsche gewesten, die de massa van de academie-burgers niet zeldzaam meer dan verdubbelt, moet eene hoofdzaak gezocht worden van het onderscheid

tusschen de Duitsche Hoogescholen en die van andere rijken. Deze vreemdelingen brengen den goeden geest van studie aan of houden dien staande; en de luister van een groot deel der lessen en inrichtingen berust of alleen op de vreemdelingen of op den invloed, waardoor zij de geheele Universiteit als van een nieuw leven bezielen. Want terwijl zij, welke eene vreemde Hoogeschool bezoeken, over het algemeen geacht kunnen worden wetenschappelijke oogmerken te voeden, zoo strekken zij tot een heilzaam voorbeeld voor de landsonderdanen, waarvan de groote hoop in alle landen, aan zich zelven overgelaten, slechts verlangt van de Hoogescholen den couranten stempel voor de uitoefening van eenigen stand of beroep weg te dragen. Het bewijs leveren de kleinere Duitsche universiteiten op, welke zich met eene bevolking van inlanders moeten vergenoegen.'

Het stelsel der getuigschriften zonder examen voor zekere vakken zou moeten worden afgeschaft. Schriftelijke opstellen zijn bij zekere examens aan te bevelen. Slechts bij meerderheid van stemmen - getuigt Thorbecke - is de Faculteit voor het behoud der academische prijsvragen; want 'jonge studenten verzuimen de collegien' om prijsvragen te behandelen, 'waarvoor zij nog niet berekend zijn.' Integendeel worden de studiebeurzen met geestdrift verdedigd: 'De landsbeurzen schijnen zoo onmisbaar, dat men ze vragen moest, wanneer zij niet bestonden. Het is eene milde en verlichte Regeering bij uitstek waardig, het behoeftig talent op den weg zijner ontwikkeling te ondersteunen. Uit dit oogpunt toch moeten de beurzen worden beschouwd en geenszins als een middel om over het algemeen tot de studië aan te moedigen. Van alle Staatsuitgaven wordt geene tot een edeler en nuttiger gebruik besteed dan het waarlijk niet bovenmatige fonds der beurzen. In hetgeen door de beurzen bereikt wordt, zou op geene andere wijze kunnnen worden voorzien.'[(1)].

(1) Hier vernemen wij, dat de stad Gent voornemens was eene 'Paedogogie' voor de studenten der Hoogeschool op te richten, waarin zij in goedkoope voorwaarden zouden samen wonen. De betaling voor kost en inwoning had men reeds in 1829 bepaald op 200 gulden 'sjaars voor elken student. Daarbij waren te voegen 200 gulden voor college- en examengelden. 'De student zou dan jaarlijks onderwezen kunnen worden voor 400 gulden, eene som beneden hetgeen, wij zeggen niet in welk pensionaat ook, maar beneden hetgeen voor het leerlingschap op ieder koopmanskantoor of in eenigen tak van handel moet besteed worden.'

Bij dit geschriftje van Thorbecke hebben wij zoolang stil gehouden, omdat de vraagstukken, die er in behandeld worden, in nauw verband staan met de beginselen, waarop een degelijk hooger onderwijs moet gegrond worden. Zij zijn er ook verre van, alle reeds onherroepelijk opgelost te zijn, na 80 jaren! Thorbecke heeft ze met kalmen geest en doordringende wijsheid onderzocht en naast de theorie, die beiden bezielen moet, nooit de practijk noch de werkelijkheid, die niet weg te cijferen zijn, uit het oog verloren. Zijne vertrouwdheid met de ingewikkelde inrichting en met de ware toestanden van het hooger onderwijs in Duitschland straalt hier overal door. De vroegere privaat-docent van Giessen en Göttingen, die alles met scherpen doordringenden blik had doorgrond, kon er over mee spreken: *Intus te et in cute novi*, zooals Persius zei. Ook zijn wantrouwen voor Franschen invloed en voor alles wat Fransch is, kenmerkt hem en vindt zijne rechtvaardiging in het schadelijke van dien alstoen (en nu nog) al te overwegenden uitheemschen invloed in Zuid-Nederland.

Het vraagstuk der voertaal in het hooger onderwijs heeft hij vastberaden, maar bedachtzaam in de oogen gekeken en hij heeft eene wijze, behoedzame en echt Nederlandsche overgangs-oplossing aanbevolen. Hij zelf gaf overigens het eerste voorbeeld om, naast zijn Latijnsch college, er andere over hetzelfde vak in de landstaal te houden, aldus het *tweetalig stelsel*, dat heden ten dage door de groote meerderheid der Gentsche hoogleeraren, die de vervlaamsching hunner hoogeschool genegen zijn, als overgangsmaatregel wordt aangeprezen.

Eigenaardig is ook zijn standpunt aangaande de aanmoediging van arme studenten. Hij wil de deuren der

Hoogeschool niet al te wijd openstellen. Blijkbaar is hij bang voor het aankweeken door de drie nieuw opgerichte hoogescholen van een wetenschappelijk proletariaat, dat eene oorzaak van onrust en ontbinding worden zou in den Staat. Dat die vrees niet ingebeeld was, bewijst hetgeen kort na de Omwenteling van 1830 geschreven werd door eenen Oranjist te Gent, door den bekenden hartstochtelijken polemist Charles Froment(1): 'La création des trois universités dans un territoire aussi rétréci et chez un peuple qui ne brille point souverainement par les dons de l'intelligence, avait peuplé le pays d'une foule de demi-savants, excellente étoffe de séditieux et de conspirateurs. Cette espèce d'hommes audessus d'un métier et au-dessous d'un état, à la fois incapable et avide, envieuse et fainéante, dénuée de talent et de modération, se trouvait, sans qu'elle s'en doutât elle-même, dans la honteuse nécessité de ne valoir quelque chose que par l'anarchie et de ne monter, comme l'écume, que dans la tempête.' Thorbecke schijnt dit te hebben voorzien, toen hij, met bewoordingen, die bij 't eerste zicht een vreemd aristokratisch tintje hebben, zoo beslist sprak van de zonen der 'handwerklieden' als niet moetende naar de Hoogeschool gelokt worden, van 'eene grens van standen,' van eene niet wenschelijke 'vermenigvuldiging der studenten' als 'geenszins in het belang van de goede studiën *of van*

(1) *Etudes sur la Révolution belge,* blz. 8. (Gent 1835). De bekende aanvoerder der Gentsche Oranjisten, wijlen de bekwame advocaat Metdepenningen, vertelde mij in 1880, dat dit vlammend stuk van Froment eerst niet voor de openbaarheid bestemd was en integendeel, als geheim vertoog, door den prins de Ligne (op aandringen zijner tweede vrouw, geboren markiezin de Trazegnies en dochter van eenen warmen Oranjist) in eene samenkomst van gekroonde hoofden in 1833 of 1834 werd aangeboden om hen te bewegen de Belgische revolutie te onderdrukken. Die stap bleef zonder gevolg en het geheim vertoog werd Froment's rumoerig vlugschrift, dat in 1835 te Gent van de pers kwam. Froment zou overigens dit stuk niet alleen hebben opgesteld, maar onder het toezicht en met de medewerking van Metdepenningen en andere Belgische Oranjegezinden. Deze waren later de stichters en inrichters der liberale partij in de Vlaamsche gewesten, toen alle hoop op terugkeer bij Holland moest worden opgegeven.

Staat en maatschappij.' Doch, dat zijn hart warm sloeg voor den onbemiddelden vernuftigen jongeling, voor het 'behoeftig talent', - en hoe kon het anders bij hem, die de reisbeurs in Duitschland met zooveel recht genoten had? - dat hoort men, waar hij met kracht en klem de instelling verdedigt der 'onmisbare' studiebeurzen tot ondersteuning van schamele begaafde studenten. In dit geschriftje toont hij reeds tegenover al die zeer kiesche, ingewikkelde en diepgrondige vraagstukken die rijpheid en die matigheid, waardoor hij later beroemd werd.

Het tweede geschrift van Thorbecke op dat gebied is getiteld: *Over het bestuur van het onderwijs in betrekking tot eene aanstaande wetgeving.*(1) Het handelt over de lagere school, alstoen de groote twistappel tusschen de Nederlandsche regeering en de oppositiepartijen (vooral van den kant der Roomsch-katholieke geestelijkheid), die eendrachtig en heftig optraden tegen het monopolium van den Staat en voor de vrijheid van onderwijs. Beslist schaart zich Thorbecke aan hunne zijde, mits eenige voorbehoudingen en waarborgen. Het is een stout en vrijmoedig betoog, warm en scherp te gelijk. Vanwege eenen zoo trouwen voorstander van Willem I was het stellig eene daad van echten burgermoed in die fel bewogen dagen; ook meenen wij op deze brochure al onze aandacht te moeten vestigen.

(1) Te Zutphen bij W.C. Wansleven, 1829, 42 blz. (Zonder vermelding van den naam des schrijvers.) Uit eenen brief aan zijne ouders (25 Maart 1829) vernemen wij, dat hij zijn werkje, dat hij zes of zeven weken onder handen had gehad, juist den vorigen dag voltooid had. Het werd te Zutphen gedrukt door de tusschenkomst van zijnen academievriend Baron Schimmelpenninck van der Oye, maar niet tot zijne voldoening. In eenen brief van 6 Juni 1829 schrijft hij bitsig: 'Dat stukje onderscheidt zich door slordigheid van druk, door slechtheid van papier en gemeenheid van letter. Ik kon dit eenigszins verwachten van de Hollandsche pers, te meer daar alles buiten mijn eigen toezicht is omgegaan.' Schimmelpenninck bezat een kasteel op de Poll bij Deventer, waar Thorbecke gedurende de vacantie sedert jaren eenige dagen of weken doorbracht en waar hij telkens veel voorname bloedverwanten en vrienden van den gastheer ontmoette.

Eerst betreurt, ja schandvlekt Thorbecke in striemende bladzijden de onbehendigheid der Regeering. Zij heeft immers als het ware zelve dat kunstmatig petitioneeren ten voordeele der vrijheid van onderwijs uitgelokt en aangemoedigd uit alle gemeenten van Vlaanderen en Brabant, ondanks de heerlijke vruchten die door de officieële volksschool reeds zijn afgeworpen en die zoo sterk en zoo gunstig afsteken bij de school-verwoesting in het naburige Frankrijk. Nochtans trekt Thorbecke te velde tegen het monopolium van den Staat en ontzenuwt hij met onverbiddelijke logica de bewijsredenen eener Fransche brochure(2), die in den Haag en te Amsterdam verschenen was om dat monopolium te verdedigen. Hij doet het om 'de bevoegdheden en plichten der Regeering omtrent het onderwijs aan eene opzettelijke en gestrenge overweging, verheven boven de hartstochten en omstandigheden van het oogenblik, te onderwerpen.'

Het Staatsmonopolium op het gebied der school is 'een exceptioneel verschijnsel bij uitnemendheid, afkomstig, ten gevolge der Omwenteling, van het despotisme des souvereinen volks in Frankrijk. Napoleon, voor de handhaving van dat despotisme opgekomen, heeft het eerst dat uitsluitend gebied over het onderwijs gevestigd. In Frankrijk moest, na de Omwenteling, het onderwijs geheel nieuw als van den grond opgebouwd worden. De Regeering belastte er zich mede; en zij volvoerde dat groote werk in den geest, waarin Napoleon de Omwenteling verstond... Wie denkt hier niet met schrik aan het ontzettend gevolg, waarmede Bonaparte gedurende de korte jaren zijner heerschappij getracht heeft om de jeugd volgens zijn stelsel en zijne oogmerken te doen africhten?' Eene regeering is overigens altijd 'achterlijk in

(2) De la direction exclusive de l'instruction publique dans les Pays-Bas, considérée comme une des prérogatives de la Couronne. ('s Gravenhage en Amsterdam 1829.) Thorbecke schrijft aan zijne ouders (25 Maart 1829), dat hij reden heeft om te gelooven, dat die brochure uit de pen van eenen zijner Gentsche ambtgenoten is gevloeid. Daarom verzwijgt hijzelf zijnen naam, ten einde geene 'hatelijkheid in de ambtgenootschappelijke betrekking te veroorzaken.'

de daarstelling dier middelen van onderwijs, welke de vordering des tijds en de aanleg der burgers gebieden.' Uit haren conservatieven aard zelven, kan zij 'geen gelijken tred houden met den rusteloozen voortgang van den menschelijken geest.' Men werpt tegen, dat het vrij onderwijs tegen de Regeering zou kunnen gewend worden en dat de scholen aldus 'het middel zouden worden om het opkomend geslacht aan de goede beginselen te ontvreemden. Maar wat belet ons het omgekeerde geval te onderstellen: eenen toestand, in welken eene despotieke regeering geene rechten, geene overtuiging acht, en de onderdanen slechts tot werktuigen wil maken van heerschzuchtige en onstaatkundige oogmerken? Indien de partij, welke er zich tegen verheft, zoekt te verhoeden, dat het volgend geslacht geen speelbal worde in de handen der willekeur? Indien de leerlingen, aan welke zij tegen den wil der staatsmacht ingang zoekt te verschaffen, niet schadelijk voor den Staat, maar heilzaam zijn? Zoo de tegenpartij slechts in eene welopgeleide jeugd den waarborg ziet, dat de natie zich eerlang weder uit hare verlaging opbeuren en het recht ten laatste over het onrecht zegepralen zal? ... Aan wien, vragen wij, zal in dit geval de regeling van het onderwijs meest doelmatig of liever rechtvaardig behooren? En, daar bij alle staatkundige verdeeldheid over het algemeen elke partij beweert het recht en de waarheid op hare zijde te hebben, wie zal bevoegd zijn om het pleit ten nadeele der eene of der andere te beslissen?' Wanneer men het Staatsmonopolium tot zijne uiterste gevolgen doordrijft, 'kan de Regeering, gelijk die van Rusland, den invoer van uitlandsche boeken of het onderwijs der staatswetenschappen verbieden.'

Allengskens maakt de bezadigde Thorbecke zich geheel warm: 'De verontwaardiging weerhoudt mij om deze ongelukkige leer verder na te gaan. En ik kan een smartelijk gevoel niet onderdrukken, dat men het waagt om in dit land, van ouds den zetel der vrijheid, en aan onze vrijgezinde en edelmoedige Regeering zulke lessen te geven van een despotisme, dat slechts in Frankrijk op de puinhoopen eener omwenteling kon stand grijpen, welke alle gevoel van eigene

en nationale waarde verdoofd had. Geen Nederlandsch hart kan zoodanige leeringen koesteren of ze dulden. Zij zullen geenen ingang vinden; maar die het wel meent met zijn vaderland, moet ze niettemin met woorden en daden afweren uit vrees, dat zulke sombere wolken soms den morgenstond onzer herwonnene onafhankelijkheid verduisteren.' In die heftige beeldrijke taal herkent men den koelen Thorbecke te nauwer nood. De zaak moest hem wel ter harte gaan om hem zulke woorden in de pen te geven.

Doch laat ons zijn betoog verder volgen.

De bevoegdheid der ouderlijke macht en het voordeel der vrije mededinging verzetten zich tegen het Staatsmonopolium der school, maar niet onbeperkt. 'Niemand mag gerekend worden recht te hebben op de openbare deelneming van het hoogst gewichtig beroep van onderwijs, welks verkeerde waarneming met onherstelbare nadeelen, voor die zich aan den leeraar toevertrouwen, gepaard is, - tenzij hij bewijs heeft gegeven van eene genoegzame bekwaamheid.' Daarin ligt de waarborg, waarvoor de Staat moet waken. Verder is 'de noodwendigheid eener tusschenkomst van regeeringswege ten aanzien van het onderwijs' niet te loochenen, zooals Thorbecke met klemmende bewijsredenen betoogt(1), hetgeen nochtans de vrijheid der bijzondere onderwijsgestichten geenszins uitsluit: 'De medewerking tot de vorming zijner medemenschen en der jeugd vooral is, onder de voorwaarde van voldoende bekwaamheid, eene algemeen menschelijke roeping en een der heiligste gezellige plichten... De doelmatigste leiding van het onderwijs is een onderwerp van individueele en vrije overtuiging, ja van geloof en vertrouwen. Aan niemand mag, omtrent hetgeen hij in dit opzicht meest heilzaam rekent, de denk- of handelwijze eens anderen als regel worden opgedrongen. Deze bedenking verplicht de Regeering om noch den onderwijzer

(1) Zie daarover hoofdstuk II (*L'intervention de l'Etat dans l'enseignement primaire est indispensable*) van Emile de Laveleye's uitstekend boek *L'Instruction du peuple* (Parijs 1872), dat met Thorbecke's betoog menig punt van overeenkomst vertoont.

noch den onderwezenen het daarstellen of het bezoek van inrichtingen te beletten, onafhankelijk van het plan bij de openbare scholen aangenomen, geregeld.'

Welke zijn nu de voorzorgen in 't algemeen belang te nemen in zake van vrij onderwijs? De voldoende bekwaamheid tot het geven van onderricht zal blijken uit 'een van regeeringswege ingesteld examen.' Voor het oprichten van elke vrije school moet 'de autorisatie van de Regeering' worden gevraagd en bekomen; doch het doel mag niet zijn 'om aan de Regeering eene voorkomende of preventieve macht in handen te geven.' Eindelijk is het 'toezicht' van den Staat over de vrije scholen onontbeerlijk, doch zeer kiesch. Weigering van autorisatie of sluiting van eene vrije school moet met 'eene volkomene publiciteit' gepaard gaan. De Staat zal ook te bepalen hebben in hoeverre hij de leerlingen van het vrij onderwijs tot zijne ambten en bedieningen kan toelaten en onder welke voorwaarden en waarborgen.

Ziedaar het stelsel van onderwijsvrijheid, door Thorbecke ontwikkeld met eene warmte, eene overtuiging en eene logica, die echt medeslepend mogen heeten. Het is verreweg zijn bestgeschreven werk tot hiertoe en ook dat, waar zijn in den grond zoo vurig gemoed veel minder dan elders met de ijskorst der onverstoorbare uiterlijke kalmte wordt bedekt. Zoo goed als ongedwongen uit hij er zich soms in hartstochtelijke bewoordingen en zooals hij tot dan toe nog nooit in schrift had gedaan. Hoe die ongewone drift te verklaren bij eene zoo bedaarde natuur, die altijd haar evenwicht bewaart in de uitdrukking der gedachten?

Thorbecke leefde te midden der Roomsch-katholieke Vlamingen en zag het opkomende tij der misnoegdheid aan 't wassen. Vooral het drijven der Roomsche geestelijkheid moet hem getroffen hebben; maar bij dien uiterst koelbloedigen opmerker was het minder te doen om die zoo laakbare handelingen te veroordeelen als om bedaard te onderzoeken wat er billijk en gegrond lag in de hardnekkige oppositie der clericalen op schoolgebied. Hij stelt zich in de plaats der Roomschen tegenover het monopolium der

Regeering en schetst als volgt hunnen gemoedstoestand: ‘De katholiek zal antwoorden, dat de Goddelijke Waarheid, welke de Kerk belast is over te leveren, niet mag worden vergeleken met de menschelijke, gebrekkige en veranderlijke instellingen van den Staat of met de wijsheid dezer wereld. Hij zal antwoorden, dat de Kerk, uit kracht van haar wezen, een leerend lichaam is, bestemd om een zeker bepaald stelsel te doen kennen, hetwelk in haren schoot bij gestadige overlevering nedergelegd, niet dan van haar kan worden ontleend. Hij zal antwoorden, dat alleen op voorwaarde van de geloovige en onderworpene aanneming van dit ééne stelsel, het lidmaatschap der Kerk verworven wordt en deze het heil harer leden waarborgt. Is de staatsmacht in hetzelfde geval?’

Thorbecke, die, ofschoon protestant geboren, de gemoedsbezwaren der Roomsch-katholieken zoo eerlijk begreep en uitdrukte, was een der zeer dungezaaide Hollanders - in elk geval de eenige, die het op den vooravond der Belgische omwenteling niet alleen gevoelde, maar ook zeggen dorst - welke duidelijk begrepen, dat de tijd rijp was voor vrijheid, ook op het gebied der school, en dat een langer tegenstribbelen der Nederlandsche Regeering naar onvermijdelijke rampen leiden zou.

Een der eerste maatregels der Belgische omwenteling is dan ook geweest een blinde reactie tegen het Staatsmonopolium door het uitroepen der onbegrensde onderwijsvrijheid, zonder eilaas! eene enkele der waarborgen door Thorbecke als noodzakelijk geacht: aldus zonder eenig bewijs van bekwaamheid bij den onderwijzer, ja zelfs met de onvervreemdbare grondwettelijke toelating van den meest zedelooze tot het geven van onderricht aan de jeugd! Met het oog van den ziener had Thorbecke de ware oplossing der moeilijkheden gevonden en den gulden middelweg aangeduid tusschen het ondragelijk Staatsmonopolium en de anarchie der vrijheid zonder rechtmatige waarborgen. In België hebben wij sedert 1830, naast de gezegende weldaden der edele vrijheid van on-

derwijs, ook de vele wrange vruchten moeten smaken van de misbruiken voortspruitende uit die toomelooze vrijheid.

Wanneer men de hooge beteekenis van het geschriftje van Thorbecke bedenkt in die dagen van onbehendig rondtasten, weifelen, geven en nemen der Regeering van Koning Willem I, dan slaakt men onwillekeurig de onmachtige verzuchting hierboven aangehaald: ‘Que n'était-il ministre en 1829!’

Immers Thorbecke - en dit is geene geringe verdienste - schijnt heel goed beseft te hebben, dat de school in de oogen der Roomsch - katholieke geestelijkheid de inzet van alles was en dat haar onverbiddelijke tegenstand het best op dat gebied kon weggenomen worden. De Noord - Nederlandsche clericale geschiedschrijver Nuyens getuigt het[1] overigens uitdrukkelijk en scherpzinnig, 50 jaren later, waar hij schrijft over 1829:

‘Wellicht had een rondborstig en oprecht vrijstellen van het onderwijs toen nog de gemoederen der katholieke Belgen, dat is de kracht der oppositie, zonder wie de liberalen machteloos waren, kunnen bevredigen; want de geestelijkheid vooral begeerde geene omwenteling en was tamelijk koel voor hetgeen de liberalen als *summum bonum* in het politieke beschouwden.’

Uit Thorbecke 's brieven aan zijne ouders blijkt, dat zijne brochure aan Koning Willem I niet onbekend is gebleven. In een schrijven van 18 Juni 1829 zegt hij daarover: ‘Ik had een exemplaar van mijn stukje over het onderwijs aan Groen van Prinsterer gezonden, met wien ik in eene zeer goede verstandhouding ben en dien ik geloof te mogen vertrouwen. Het schijnt op hem eenen zeer gunstigen indruk te hebben gemaakt, en ik heb door de tweede hand vernomen, dat hetzelfde plaats heeft bij van Rappard, den eersten ambtenaar onder Van Ewijck. Deze is de weg, dien deze denkbeelden op moeten, dat zij ingang vinden bij het bestuur. Groen heeft mij voorgesteld hem een tweede exemplaar

(1) W.J.F. Nuyens, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk van 1815 tot op onze dagen*, deel X, blz. 250 (Amsterdam 1883).

voor den Koning te zenden, dat hij zou bezorgen ter plaatse waar het behoort. Hij oordeelde, dat men aan eenen vorst, die het goede wil, het goede moet bekend maken. Ik heb aan zijn voorstel voldaan. Mijn naam blijft bij dit alles *sub rosa.*' Nagenoeg eene maand later meldt hij weer naar Zwolle aan zijne ouders: 'Groen heeft mij geschreven, dat hij in de gelegenheid is geweest om het stukje over het onderwijs spoedig onder het oog en onder de opmerkzaamheid van Z.M. te brengen.' Dat er iets van gekomen is, blijkt geenszins. Bijtend voegt Thorbecke er alleen bij: 'Intusschen is de autheur van de door mij bestreden brochure voor deze en eene menigte andere laagheden ridder geworden[1]. *Transeat cum ceteris.*'

VII.
Thorbecke en de studie der vaderlandsche geschiedenis.

De Bataafsche Republiek,[2] die, onder de onweerstaanbare drukking van Frankrijk en na bittere burgertwisten, op de oude Republiek der Vereenigde Nederlanden was gevolgd, had zich het bewaren der historische archieven aangetrokken en in 1802 was Hendrik van Wijn, de bekende patriot en medeoprichter van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden, tot het nieuw ambt van 'archivaris der Bataafsche Republiek' aangesteld. Hij bleef tot aan zijnen dood in 1831 zijne betrekking vervullen; alleen zijn titel veranderde naar de staatkundige wisselingen van den dag; zoo werd de 'archivaris van de Bataafsche Republiek' in 1806 'archivaris van het Departement Holland' en in 1814 ''s lands archivarius of archivarius van het Nederlandsch Rijksarchief.'

(1) In Juli 1829 werden twee hoogleeraren van Gent door Koning Willem I geridderd: Haus en Verbeeck.

(2) Zie P.F. Hubrecht, *De onderwijswetten in Nederland en hare uitvoering*, E, vijfde afdeeling, *Wetenschap en Kunst*, blz. 28 en volg. *Archiefwezen* (Den Haag 1882).

Eene der eerste daden van Willem I, alstoen slechts ‘Souverein vorst der Vereenigde Nederlanden’ en nog geen koning, was de uitvaardiging op 8 Maart 1814 van een ‘souverein besluit’ tot herinrichting van het Rijksarchief in Den Haag; en twaalf jaren later verscheen het koninklijk besluit van 23 December 1826, afgekondigd op voordracht van minister L. Van Gobbelschroy(1), dat van eene nog grootere bezorgdheid getuigde.

Het erkent, ‘dat er vele bronnen voor de Nederlandsche geschiedenis aanwezig zijn, welke nog niet nauwkeurig onderzocht noch bewerkt zijn, en dat er ook tot nog toe geene (op echte bescheiden gegronde) geschiedenis der Nederlanden tot alle de gewesten van dit Rijk betrekkelijk bestaat’. Om in die leemte te voorzien, ‘in aanmerking nemende het groot belang van eene zoodanige geschiedenis, tot aankweeking van vaderlandsliefde, bevordering van burgerdeugd en instandhouding van het nationaal karakter,’ kondigt het koninklijk besluit de volgende bepalingen af:

‘Art. 1. Er zullen middelen daargesteld en aangewend worden om de bronnen der Nederlandsche geschiedenis (in zooverre die tot nog toe onbekend of nog niet volledig bewerkt mochten zijn) op te sporen, nader te onderzoeken en, zooveel noodig, in het licht te geven. - Art. 2. Alle vaderlandsche geschied- en letterkundigen worden door Ons uitgenoodigd om vóór Paschen aanstaande(2) aan Ons in te zenden: 1° eene uitgewerkte schets, inhoudende een plan, naar hetwelk, volgens hunne meening, de algemeene Nederlandsche geschiedenis zoude behooren te worden bewerkt op zoodanige wijze, dat dezelve alleen op de meest echte bescheiden gegrond en door dezelven geheel wordt gerechtvaardigd; 2° eene opgave der middelen, welke meest gepast worden geoordeeld om zoodanig plan te verwezenlijken. - Art. 3. Degeen, wiens ontwerp

(1) Gachard zeide van hem in 1872: ‘Cet homme d'Etat, à l'administration duquel on n'a pas rendu toute la justice qui lui était due, prenait un vif intérêt aux études historiques’.

(2) Die termijn bleek spoedig te kort te zijn en werd verlengd tot 1 Juli 1827.

na een opzettelijk bevolen onderzoek, aan ons het doelmatigste zal voorkomen en die overigens bekwaam en genegen mocht zijn om het meest gewichtige deel des werks op zich te nemen, zal door Ons op een nader te bepalen voet tot Geschiedschrijver des Rijks worden benoemd. - Art. 4. Zij, welke later afzonderlijke gedeelten der Nederlandsche geschiedenis, bij afzonderlijke vragen vast te stellen, het best zullen hebben bewerkt, zullen niet alleen eene schadeloosstelling erlangen, maar ook door Ons met eereblijken of anderszins worden beloond.' Bij art. 5 werd bevolen in het geheele Rijk alle archieven van provincien, steden, gemeenten en corporatien in orde te brengen en er inventarissen van op te maken, waarvan afschriften aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken zouden gezonden worden, 'ten einde daarvan voor de samenstelling der Algemeene Nederlandsche geschiedenis in het vervolg zoodanig gebruik te maken als zal vermeend worden te behooren.'

Het was een uitstekende maatregel genomen door de verlichte regeering van koning Willem I. Alleen was het toch eenigszins ouderwetsch naïef, er in de 19de eeuw nog aan te denken om eenen officieëlen 'geschiedschrijver des Rijks' aan te stellen. Vroeger, wel is waar, was dat in alle landen van Europa in zwang geweest en in de Nederlanden had men onder de Bourgondische hertogen en onder de Oostenrijksche Habsburgers eenen *historiographe de Monseigneur le Duc* gehad. Chastellain van Aalst en andere kroniekschrijvers der 15*de* en 16*de* eeuwen vervulden dat ambt met zekeren luister. Zelfs tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden hadden de groote Hollandsche steden ook zulke historiografen bezoldigd, als Amsterdam in de 18*de* eeuw, dat Jan Wagenaar tot 'stadshistorieschrijver' aangesteld had. Maar dat aartsvaderlijk gebruik weder in zwang te brengen, na de Fransche omwenteling en na den slag van Waterloo, mocht wel een anachronisme heeten.

Wat er ook van zij, meer dan veertig liefhebbers boden zich voor de opengestelde plaats aan, en daaronder mannen van geleerdheid en talent. Eene commissie van Noord- en

Zuid-Nederlanders[1] werd belast met de beoordeeling der 44 ingezonden antwoorden. Den 12 Maart 1830, op den vooravond der Belgische Omwenteling, kondigde de Nederlandsche Staatscourant den uitslag af. Van de benoeming van eenen lands-geschiedschrijver zag de regeering af en geen der antwoorden werd eigenlijk bekroond; maar aan vijf hunner werd namens den Koning eene gouden medaille ‘ten blijk hunner verdiensten’ toegekend.

De vijf gelauwerde schrijvers waren: J. Scheltema, Prof. Hugo Beijerman, Prof. H.J. Rooijaards, G. Groen van Prinsterer en Jhr. J.C. de Jonge, onderarchivaris te 's Gravenhage. Geen enkel Zuid-Nederlander kon eervol vermeld worden; onder hen bevond zich nochtans de later beroemde rijksarchivaris van België Prosper Gachard.

Een der 44 mededingers had zonder omzien de aanstelling van eenen lands-geschiedschrijver als geheel ondoelmatig in zijn antwoord afgekeurd en integendeel den wijzen gulden raad gegeven, zich niet aan het onmogelijke te wagen met voorbarig te beproeven eene algemeene geschiedenis der Nederlanden op te bouwen, voordat de noodige materialen door de wetenschap bijeengebracht waren. Ook had de commissie zich wel gewacht hem eenen gouden eerepenning toe te wijzen. En wie was die afgewezen mededinger[2], die alleen klaar gezien had in de zaak met den scherpen blik van den waren geleerde, van den man die zijnen tijd vooruit is? Niemand anders dan de jonge hoogleeraar van Gent, Thorbecke[3].

(1) Deze commissie bestond uit de heeren C.F. van Maanen, N. Cornelissen (Gent), H. Baron Collot d'Escury van Heinenoord; L.D.J. Dewez (Brussel), Ph.W. van Heusde, Ch. van Hulthem (Gent), J.D. Meijer, R.J.W. van Pabst tot Bingerden, J.J. Raepsaet (Oudenaarde) en H.P. Raoul (Gent).

(2) Waarschijnlijk had Thorbecke het verwacht. In elk geval wenschte hij zijnen vriend Groen van Prinsterer hartelijk toe, dat hij door de commissie mocht bekroond worden. (Zie zijn schrijven van 3 Februari 1829 in de *Brieven.*)

(3) Eerst in 1882 werd Thorbecke's zoo belangrijk antwoord uitgegeven door Hubrecht in zijn hierboven aangehaald werk, blz. 39-61.

In dien tijd was Thorbecke zeer bevriend met den ook jeugdigen Groen van Prinsterer, met wien hij aan de Leidsche universiteit gestudeerd had en die destijds secretaris was van het Kabinet van Koning Willem I. Later bekoelde die vriendschap wel eenigszins, nadat Thorbecke en Groen regelrecht tegenover elkander waren komen te staan onder de Regeering van Willem III, Thorbecke als leider der liberalen, en Groen als aanvoerder der anti-revolutionnairen. Maar vóór 1830 waren zij nog boezemvrienden. In hunne vertrouwelijke brieven wisselden zij zelfs hunne gedachten over de door de regeering uitgeschreven prijsvraag(1); maar zij stonden reeds op een geheel verschillend standpunt. Groen van Prinsterer schijnt er van gedroomd te hebben tot lands-geschiedschrijver te worden aangesteld; Thorbecke wilde van het ambt en van de zaak niet hooren en zijn antwoord was eene grondige critiek van het ontwerp der Regeering. Zelden heeft men met zulke schranderheid eene officieele opvatting gewogen en te licht bevonden. Hierin verraadt Thorbecke's meerderheid over zijne beste tijdgenooten zich alweer schitterend. Onlangs werd, in December 1903, aan Thorbecke's denkbeelden van 1827 eene laattijdige, doch volledige hulde gebracht door eene commissie, die in haren schoot de geleerdste geschiedschrijvers van Noord-Nederland telde.(2) ‘Zoo er thans (in 1903) een programma uitgevoerd wordt - verklaart die Commissie - is het dat van Thorbecke, in bijzonderheden gewijzigd naar eene ondervinding van vijf en zeventig jaren.’

(1) Zie den brief van Th. aan G. van 3 Februari 1829, in *Brieven van Thorbecke*, uitgegeven door Groen bij Thorbecke's dood. (Amsterdam 1873).

(2) Namelijk door de Commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën, ingesteld door Koningin Wilhelmina en bestaande uit de heeren algemeen Rijksarchivaris Th.H.F. van Riemsdijk, oud-minister W.H. de Beaufort, Prof. P.J. Blok van Leiden, G. Brom, Prof. G.W. Kernkamp van Utrecht, Prof. P.L. Muller van Leiden, Rijksarchivaris S. Muller van Utrecht, C. Pijnacker Hordijk, Prof. F.C. Rutgers van Amsterdam en H.T. Colenbrander. (Zie hun verslag *Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche geschiedenis*, blz. VI-VIII (Den Haag 1904).

Maar keeren wij terug tot 1827. Het was Thorbecke's gewoonte niet alleen afbrekend op te treden; ook opbouwend was zijne critiek. Nadat hij de onmogelijkheid eener *algemeene* geschiedenis der Nederlanden heeft aangetoond, voordat men wetenschappelijke geschiedenissen der gewesten en der voornaamste steden zal gekregen hebben, wijst hij er op hoe weinig er tot dusverre gedaan was om de archieven te benuttigen en hunne oorkonden bekend te maken. In Italië, in Frankrijk, in Engeland en in Duitschland is men daarmede ernstig aangevangen. Natuurlijk vergeet Thorbecke niet de *Monumenta Germaniae historica*, ontworpen in 1819, die bij hunne eerste verschijning in 1827 door hem aan de geleerden van Nederland waren aangeprezen geworden. ‘Hiervan - zegt hij met nadruk - mag het voorteeken ontleend worden van den oogst, dien wij bij eene gelijke bemoeiing zouden mogen te gemoet zien. Deze Duitsche onderneming is ook nog van eene andere zijde voor ons hoogst belangrijk. De ondervinding namelijk bij dezelve gemaakt, de trapsgewijze meer volmaakte behandeling, de voortreffelijkheid der uitvoering geven, althans voor de vroegere tijdperken, de leidende beginselen aan de hand, indien men zich ook ten onzent tot zulk een wezenlijk nationaal werk geroepen achtte.’ Het weinige, dat men daartegenover voor de Nederlanden stellen kan, noemt Thorbecke in 1827 terecht niets dan ‘stukwerk’. Men moet daarom beginnen met ‘de openbaarmaking der bronnen’.(1)

De omstandigheden onder het herboren koninkrijk der Nederlanden zijn bijzonder gunstig. ‘Bij de lotgevallen, die de Nederlanden vervolgens troffen, werd de veerkracht dezer vaderlandsche studien verlamd. Thans mag men de hoop voeden, dat de Koning deze schatten voor de landsgeschiedenis zal willen doen ontsluiten. Deze toch zijn de meest echte bescheiden, op welke de ware geschiedschrijvers hetzij van den innerlijken staat van ieder gewest, hetzij van derzelver onder-

(1) Enkele der hier ontwikkelde hoofddenkbeelden vindt men reeds in Thorbecke's beknopte recensie over deel I van de *Scriptores* der *Monumenta Germaniae historica,* door hem geplaatst in de *Bibliotheca critica nova* van Leiden (deel III, blz. 381-387, 1829).

ling verkeer, of van hunne betrekking tot een gemeen lichaam en belang moet gegrond zijn, en die tevens over de buitenlandsche zaken de onfeilbaarste ophelderingen zullen verbreiden.' Ook voor eene 'critische verzameling en uitgave onzer oorspronkelijke geschiedboeken' moet te gelijk gezorgd worden. En dit alles licht hij met volledige en omstandige bijzonderheden toe, die eene verbazende belezenheid en kennis van de historische bibliografie der vaderlandsche geschiedenis bij den jongen Gentschen hoogleeraar bewijzen. Nu nog kan zijn scherpzinnig betoog met vrucht worden geraadpleegd door den beoefenaar van dit vak, dat sedert tachtig jaren zooveel voortgang heeft gemaakt.

Van eene heilzame samenwerking van Noord en Zuid, 'thans op het gelukkigst vereenigd', verwacht Thorbecke veel. 'Eene gezamenlijke uitgave der bronnen zoude dit verschil vereffenen en de geïsoleerde studiën op één punt vergaderen'.

Ook de organiseerende kracht, die hij in lateren tijd bij het tot stand brengen van zijne Nederlandsche Grondwet van 1848 en van de groote organische wetten, die er uit voortvloeiden, zoo schitterend moest aan den dag leggen, verraadt zich reeds hier in zijne tweede afdeeling, die hij begint met den beslisten vastberaden volzin: 'Ik kome tot de middelen, om het voorgestelde plan te verwezenlijken.' De volledige inrichting van den ontzaglijken historischen arbeid, dien hij noodig achtte, heeft hij duidelijk omschreven.

'De hoofdzaak is, mijns inziens, - zoo schrijft hij - dat de vrienden der vaderlandsche geschiedenis, die genegen en geschikt zijn om voor dezelve iets te doen, vereenigd en in eene geregelde gemeenschap onder elkander gebracht worden. Voor het algemeen beleid schijnt het geëigend om eene centrale commissie in Den Haag op te richten, waarvan een tak te Brussel zou behooren te zijn... Deze commissie, in dadelijke verbintenis tredende met alle geleerden over het geheele Rijk, zou zich met de redactie moeten belasten van een tijdschrift, in hetwelk zij zoowel hare eigen ontwerpen als die mededeelingen en berichten van anderen, welke bevorderlijk

en nuttig voor de zaak gerekend werden, publiek maakte. Men zoude hierdoor zoowel met de hulpmiddelen als nader met de personen, waarop staat te maken ware, bekend worden, en gelegenheid geven tot eene openbare discussie, welke al dadelijk eene menigte punten zou vaststellen en toelichten. Behalve deze zich verder uitstrekkende gemeenschap zoude de commissie in elke provincie een paar letterkundigen aan zich moeten verbinden, die zich meer opzettelijk belastten met de opsporing en herziening van de bronnen der provinciale geschiedenis en derzelver hulpmiddelen.' Daarop neemt hij de onderscheidene 'klassen' van uit te geven bronnen nauwkeurig in oogenschouw.

'De veiligste weg schijnt te wezen, dat alleen het overleg en algemeen beleid gemeenschappelijk, maar de uitvoering altoos zooveel mogelijk individueel zij; weshalve elk zich met eene bepaalde wel omschrevene taak belaste en daarmede zelfstandig voortga, zoodat verantwoordelijkheid en eer op hem alleen te huis komen.... Het is waarschijnlijk, dat na een niet al te lang tijdverloop de voorraad der stoffe tot eene genoegzame volledigheid zal zijn gebracht, om de bewerking der stukken, die voor een eerste deel bestemd zijn, definitief te verdeelen en met de uitgave zelf een begin te maken.' Natuurlijk is 'onderstand in geld' vanwege de Regeering eene noodzakelijkheid; maar 'de behoefte zal in geen geval het peil te boven gaan van hetgeen door de Regeering niet zeldzaam voor ondernemingen van veel minderen omvang is toegestaan.'

Zijn besluit is: 'Nadat bij samenspanning van krachten de uitgave der bronnen tot eene zekere hoogte en de particuliere geschiedenis (der gewesten en steden) tot eenige volledigheid en gelijkmatigheid zal zijn gebracht, komt laatstelijk de beurt aan eene algemeene geschiedenis.... Wij mogen er eerst op rekenen na die voorbereidingen.' En leuk voegt hij er bij: 'Terwijl ik aldus den zin heb opgevat van hetgeen bij 's Konings besluit wordt bedoeld, meen ik mij niet te hebben bedrogen. Een plan wordt begeerd over hetgeen moet gedaan worden om tot de bewerking eener algemeene

landsgeschiedenis, die alleen op de meest echte bescheiden gegrond en door dezelve geheel gerechtvaardigd wordt, in staat te stellen.' Het zijn inderdaad de eigene woorden van art. 2 uit het koninklijk besluit van 23 December 1826, waarbij de prijsvraag werd uitgescheven.

Zijne laatste woorden leggen getuigenis af van zijn eilaas! te vroeg bedrogen betrouwen in de stevigheid van het jonge koninkrijk der Nederlanden en in de eenmakende kracht der gemeenschappelijke vaderlandsche geschiedenis. 'Het levend geslacht - zegt hij - is de opbouwing van zulk een werk aan zichzelf en aan het overige Europa, aan het verledene en aan de toekomst schuldig. De vastheid der Staatsvereeniging zal er opnieuw door worden bekrachtigd. Gewisselijk zullen de Nederlanders elkander bij dezen naam in die mate duidelijker en oprechter erkennen en door uitheemschen erkend worden, hoe helderder en meer doorwrocht de geschiedkundige herinnering zal wezen.'

Bij dit geleerd, verheven en toch zoo practisch betoog van Thorbecke heb ik wat lang stilgestaan, omdat het nog zoo goed als onbekend is voor velen en ook omdat het den goeden weg heeft gewezen, waarop eerst België en veel later Noord-Nederland de wetenschappelijke studie van hun verleden hebben aangevat.

Den 30 Juni 1827 had Thorbecke uit Gent zijne verhandeling aan den Koning gezonden. Reeds in de maand Juli handelde de toenmalige minister van Binnenlandsche Zaken Van Gobbelschroy geheel in zijnen geest. Had hij, die de historische studiën zoo innig genegen was, wellicht op voorhand kennis gehad van de denkbeelden van den schranderen Gentschen hoogleeraar, die tot zijne bekenden behoorde? Wat er ook van zij, de Minister stelde eene Zuid-Nederlandsche Commissie te Brussel aan tot uitgave eener verzameling van *Scriptores rerum Belgicarum*. Deze commissie bestond uit Van Hulthem, curator der Gentsche Universiteit; Prof. Raoul van Gent: Prof. de Reiffenberg van Leuven; Bernhardi, bibliothecaris der Leuvensche hoogeschool; S. Van de Weyer,

bibliothecaris der stad Brussel; en Jan Frans Willems[1], ontvanger der registratie te Antwerpen[2]. In 1829 maakte deze Commissie het ontwerp harer voorgenomen uitgaven bekend, bevattende tien ongedrukte bronnen, die te zamen een dertigtal deelen in-8^{o} zouden hebben uitgemaakt, en zij ging aanstonds en moedig aan het werk. Prof. de Reiffenberg liet in 1830 het eerste deel verschijnen van de Brabantsche kroniek van A Thymo[3] en Willems had reeds den tekst van den *Slach van Woeronc* van Jan van Heelu afgedrukt[4], toen

(1) Den 6 Augustus 1827 schrijft Willems uit Antwerpen aan zijnen Noord-Nederlandschen vriend Jeronimo de Vries: 'Gij zult vast uit de nieuwspapieren gezien hebben, dat ik tot eene commissie benoemd ben, belast met de uitgave onzer oude kronijken. Ik zal voor mijne taak 8 a tien deelen te bewerken hebben en begin vooreerst met de Rijmkronijk van Braband (*Brabantsche Geesten*) van Nicolaas de Klerck.' (*Brieven van Jan Frans Willems*, uitg. door Max Rooses, blz. 57; Gent, 1874). Den 7 Februari 1828 schrijft hij aan denzelfden vriend: 'Ik ben nog altijd drok aan de mij opgelegde taak tot eene uitgave van Nicolaas de Klerk en Jan van Heelu.' (Aldaar, blz. 64).

(2) GACHARD, *Rapport sur les travaux de la Commission royale d'histoire* (*1834-1872*) in *Centième anniversaire de l'Académie royale de Belgique* (1872).

(3) *Collection d'ouvrages inédits relatifs à l'histoire des Pays-Bas.* publiés par ordre du Roi. - *Petri A Thymo Historia Brabantiae diplomatica*, edidit F.A.F.T. baro ab Reiffenberg. Tome I. Bruxelles 1830. Al de aanteekeningen evenals de voorrede zijn in het Latijn; in deze laatste, gedagteekend uit Leuven (29 Juni 1829), wordt de lof van Koning Willem I gezongen: 'Hujus modi laborum se patronum praebuit REX AUGUSTISSIMUS quem Belgae, post longa divortia in foedus unanime iterum juncti, amore suo prosequuntur', etc.

(4) In 1836 verscheen, door de zorgen der *Commission royale d'histoire*, in de 'Collection de chroniques belges inédites publiée par le Gouvernement', de *Chronique en vers de Jean van Heelu* ou Relation de la Bataille de Woeringen, publiée par J.F. Willems, membre de l'Académie, met den Nederlandschen bijtitel: *Rijmkronijk van Jan van Heelu* betreffende den slag van Woeringen van het jaar 1288, uitgegeven met ophelderingen en aanteekeningen door J.F. Willems, lid der Koninklijke Academie van Brussel. Daarop volgen eene Fransche *Préface* en *Introduction.* Dan komt de tekst onder den titel van *Slag van Woeringen in twee boeken* met breedvoerige Nederlandsche voetnota's. Ten slotte *Bijlagen-Appendices*, eerst met Nederlandsche, vervolgens met Fransche voetnota's, gevolgd van een uitgebreid *Codex diplomaticus*, waarin al de aanteekeningen van den uitgever in 't Fransch zijn gesteld alsmede de *Table des matières*, de *Tables des noms topographiques*, *des noms de personnes, familles ou de terres* en het *Glossaire des vieux mots flamands renvoyant aux vers*, dit laatste nochtans in 't Nederlandsch, wat de uitleggingen bij ieder woord betreft, met een klein *Glossaire français* als aanhangsel, waarin de uitleggingen in 't Fransch worden gegeven evenals in de laatste bladzijde *Addenda et corrigenda.* Deze vreemdsoortige uitgave der *Commission royale d'histoire,* de eenige harer uitgaven, die tweetalig is, mag beschouwd worden als een overgang tusschen de doodgeboren Hollandsche en hare erfgename de Fransche Commissie. Waarschijnlijk waren de Nederlandsche gedeelten reeds vóor 1830 afgedrukt en werden zij voor de uitgave van 1836 behouden.

de Onwenteling van 1830 plotseling uitbrak en de historische Commissie met al de andere nieuwe instellingen van Koning Willem I's regeering in puin deed vallen.

Doch reeds in 1834, op voordracht van Minister Rogier, verrees zij als de fenix uit hare asch, onder den naam van *Commission royale d'histoire.* Van hare eerste leden werden alleen de Reiffenberg en Willems behouden; en hun werden toegevoegd de Ram, Dewez, Gachard en Prof. Warnkoenig. In Noord-Nederland bleef de Regeering integendeel onwerkzaam en liet de zorg voor de uitgaven van de bronnen der vaderlandsche geschiedenis aan het bijzonder initiatief over. Het Historisch Genootschap van Utrecht, in 1845 gevestigd, en andere geleerde genootschappen kweten zich overigens zeer verdienstelijk van die nationale taak, totdat eerst in 1903 de regeering van Koningin Wilhelmina, op voordracht van Minister A. Kuyper, het voorbeeld van België volgde en eene officieele historische commissie instelde.

Uit het bovenstaande overzicht blijkt genoeg hoe juist de jonge Gentsche hoogleeraar Thorbecke reeds in 1827 gezien had. Ook mag het eenigszins bevreemden, dat hij, die onrechtstreeks als de geestelijke vader dier instellingen in Noord en Zuid mag beschouwd worden, niet de Nederlandsche Minister van Binnenlandsche Zaken is geweest (driemaal[1] bekleedde

(1) In 1849-1853, in 1862-1866 en in Januari 1871 tot aan zijnen dood, 4 Juni 1872.

hij in Noord-Nederland en met glans dit gewichtig ambt), die aan zijn vaderland deze onmisbare historische commissie heeft geschonken. In elk geval was zijne verdienste in 1827 niet gering. Tot hiertoe is daar al te weinig acht aan gegeven.

Het belangrijk optreden van Thorbecke voor de herinrichting der historische studiën in de Nederlanden bekroont zijne wetenschappelijke werkzaamheid te Gent. De Belgische Omwenteling bracht weldra een niet geheel onvoorzien, maar onherroepelijk keerpunt in zijn eigen leven als in dat van zijn vaderland.

(*Wordt vervolgd*).

PAUL FREDERICQ.

Jeanne d'Arc en Prof. Thalamas.

Niet alleen het groot publiek, maar ook tal van intellectueelen beelden zich wel eens in dat men omtrent het leven der beroemde Fransche heldin nog altijd in de grootste duisternis rond tast bij gemis aan oorkonden of gelijktijdige getuigenissen. Dat, dienvolgens, hare levensbeschrijvers noodzakelijk naarmate zij tot eene of andere politieke partij behooren, de Maagd van Orleans *a priori* moeten beoordeelen, - de katholieken haar afschilderende als eene hemelsche verschijning door God gezonden om Frankrijk van den Engelschman te verlossen en die nog slechts hare beurt afwacht om in den Roomschen kalender onder de heiligen opgenomen te worden, - de rationalisten pogende ze te verheffen tot eene soort van leeksche heilige, ja zelfs haar als eene revolutionnaire maagd af te beelden.

Ongetwijfeld is dit wantrouwen gerechtvaardigd voor de negen tienden der boeken en verhandelingen over Jeanne d'Arc, opgesomd in de beredeneerde en ontledende lijst van meer dan 2200 artikels opgenomen door P. Lanery d'Arc, in zijn *Livre d'Or de Jeanne d'Arc* (1894); want het spreekt van zelf dat beruchte personaadjes altijd eene massa prulwerken uitlokken, de eene nog meer fantazistisch en nutteloos dan de andere. Doch men kan met den pas overleden August Molinier deze ontzaglijke reeks werken aanzienlijk besnoeien en ze beperken tot ongeveer twee honderd nummers, die of nieuwe aarde aan den dijk brengen of van critischen aanleg getuigen.

Echter is 't eene bepaalde vergissing te meenen dat wij geen voldoende getal gelijktijdige getuigenissen of onweerlegbare oorkonden nopens de befaamde oorlogsvrouw bezitten. Sedert 1849 schonk ons J. Quicherat het volledig dossier van

het *Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc*, in vijf deelen, die eene onschatbare mijn voor de levensbeschrijving der heldin vormen. Daarbij voegden de geschiedschrijvers der regeering van Karel VII, Vallet de Viriville en G. du Fresne de Beaucourt, enkele nieuwe gegevens, en P. d'Ayroles gaf de belangrijke uittreksels der Venitiaansche kroniek van den tijdgenoot Antonio Morosini.

De iconographische onderzoekingen van Vallet en Bordier leidden tot ontkennende uitslagen; G. Lefèvre Pontalis beschreef het pinioen der heldin; Vallet de Viriville bewees de voorliefde van Jeanne voor de juweelen en prachtkleedij. De werken over de afkomst van de familie d'Arc of Darc vormen eene kleine bibliotheek. Is zij in Champagne of in 't hertogdom Bar geboren? is zij wel eene Lorreinsche? L. Dorez schijnt bewezen te hebben dat haar gezin afstamt uit een dorpje van het oude Lorreinen; over hare bloedverwanten schreef zeer uitvoerig Boucher de Molandon. De geleerde Siméon Luce gaf ons het beste werk over de jeugd van Jeanne d'Arc; de Pimodan en de Boismarmin bestudeerden hare reis naar het koninklijke kamp te Chinon. Talrijke monographiën, bevattende uittreksels uit alle mogelijke gelijktijdige rekeningen, verschenen over het beleg van Orléans; de belangrijkste verhandeling is die van Boucher de Molandon en Adalbert de Beaucorps in 1892 geschreven.

Men weet dat men Jeanne d'Arc na het ontzet van Orléans talrijke brieven aan de groote steden van Frankrijk liet schrijven, deels om deze aan te wakkeren in hunne vaderlandsliefde, deels om ze in de gehoorzaamheid aan den koning te houden; alle hebben het licht gezien; de brief aan de stad Doornik werd zelfs in lichtdruk afgebeeld door E. Reusens in zijne *Paléographie.* Andere brieven van koning Karel VII en van krijgers uit het koninklijke leger verschaffen nauwkeurige inlichtingen omtrent den Tocht der Maagd op Reims om de wijding van den koning en nopens haar verblijf in die stad. Alexandre Sorel heeft in een zeer uitgebreid werk de gevangneming van Jeanne te Compiègne verhaald.

De drie gevangplaatsen der heldin te Beaurevoir, te

Atrecht en te Rowaan zijn het voorwerp geweest van afzonderlijke artikels. Denifle en Châtelain in hun *Cartularium* der Universiteit van Parijs hebben al de oorkonden afgedrukt betreffende het aandeel der godsgeleerde faculteit aldaar aan het geding tegen Jeanne ingespannen. A. Sarrazin heeft een welgelukt portret gemaakt van Pierre Cauchon, bisschop van Beauvais, die het proces van Rowaan voorzat, en Ch. de Beaurepaire heeft op vernufte wijze de stukken van het geding ontleed en het karakter van het vonnis vastgesteld. De zoogezegde afzwering van Jeanne op 't kerkhof van St. Ouen te Rowaan vóor haren dood, werd door Pastoor Dunand, later door U. Chevalier, critisch onderzocht. Het beste werk over het Proces van de eerherstelling der Maagd in 1456 is dat der PP. Belon en Balme in hunne verhandeling over den grootinquisitor Jean Bréhal.

Men ziet dat de minste bijzonderheid van Jeanne d'Arc's leven het voorwerp is geweest eener critische monograpie.

Nevens deze afzonderlijke verhalen, noemt Molinier als de beste werken die eene algemeene levensbeschrijving van de Fransche heldin geven, het verouderde boek van Goerres, dit van Marius Sepet en de vijf groote deelen van de vreemde verhandeling van Pater Ayroles, allen natuurlijk in den streng katholieken zin; de providentieele zending van Jeanne is het leitmotief dezer drie werken. In denzelfden zin schreven pastoors Chassagnon en Dunand, in hunne wederzijdsche memoriën over *Les voix de Jeanne d'Ar*c, de laatste zelfs met eene proeve van toepassing op Jeanne's visioenen der laatste gegevens der pathologische zielkunde.

Alhoewel hij tot in zekere mate de bovennatuurlijke zending der Maagd aanneemt, heeft H. Wallon in zijne *Jeanne d'Arc* zich weten te weerhouden van de overdrijvingen der tegenwoordige hagiographen van de vaderlandslievende jonge vrouw; zijne studie is zeer volledig voor zijnen tijd en zijn oordeel even voorzichtig als gematigd.

Michelet in zijne *Histoire de France* (b. X, k. III) heeft prachtige bladzijden aan Jeanne gewijd; voor hem is zij de vleeschwording der vrouwelijke zuiverheid, der vaderlands-

liefde en der goedheid; wellicht heeft zijn dichterlijk gevoelen het best de persoonlijkheid der heldin begrepen.

In den rationalistischen zin schreef reeds in 1850 J. Quicherat zijne kundig gestaafde *Aperçus nouveaux sur Jeanne d'Arc*, die nog niet merkelijk gewijzigd werden door de nieuwe critiek; en tien jaar later Theodoor Sickel zijn vernuftig artikel in de *Historische Zeitschrift* van Von Sybel(1).

En nochtans ontbrak, na al deze keurige verhandelingen, meest allen in Frankrijk geschreven, nog het definitieve werk over Jeanne d'Arc: want al de Fransche werken lijden noodzakelijk aan chauvinismus. Misschien zou een vreemdeling beter geschikt zijn om de zaak meer uit de hoogte te aanschouwen, en alzoo dichter bij de waarheid te komen.

Eene eerste poging in dien zin werd gedaan door Henry Ch. Lea, den beroemden Amerikaanschen schrijver der *History of the Inquisition in the Middle Ages* (1888), in het derde deel van dit onovertroffen standaardwerk; de critische bespreking van het proces aldaar, door Molinier, wonder genoeg, niet gekend, gaf aanleiding tot eene nieuwe uitvoerige studie door eenen anderen Amerikaan ondernomen en met eene ongemeene scherpzinnigheid volmaakt. Voor den vreemdeling die zich niet met de glorie en roem van Frankrijk, maar wel met de geschiedkundige waarheid bekommert, zal Fr. C. Lowell's *Joan of Arc* (Boston, 1896) het geliefkoosde boek blijven, omdat de schrijver eenvoudig en zonder bijoogmerk de gebeurtenissen verhaalt, en omdat hij steunt op de beste bibliografie.

Let overigens wel op dat de opstellers der laatste speciale Geschiedenis van Frankrijk, E. Lavisse en zijne medewerkers, de denkbeelden van Lowell in 't algemeen deelen: dezes meening omtrent de tamelijk geringe rol van Jeanne

(1) De studieën van Anatole France zijn uitstekend, maar ongelukkig verspreid in allerlei tijdschriften: *Revue de Familie* (1889-1891), *Revue illustrée* (1890), *Revue hebdomadaire* (1893), *Revue du Palais* (1897), en de belangrijke verhandeling in *Revue de Paris* (1902).

in den veldtocht voor Orléans en Jargeau in 1429-1430 zal dus wel het bepaalde oordeel der geschiedenis blijven.

De lektuur der uitstekende studie van Lowell1 boezemde den heer Thalamas, leeraar in de geschiedenis aan het Condorcet-Lyceum te Parijs, het denkbeeld in door een zijner leerlingen uit de tweede klas ‘den persoon en de rol van Jeanne d'Arc’ te laten behandelen volgens Lavisse's of Michelet's *Histoire de France.* De leerling gebruikte integendeel de lofrede van Pater Coubé tot grondslag zijner taak, en ontwikkelde dezes standpunt zeggende dat Jeanne een bovennatuurlijk figuur was door God gezonden om Frankrijk voor Christus te winnen.

Heeft de heer Thalamas gedurende de verbetering van dit opstel, in den gloed der uiteenzetting, misschien zijne opvatting door zijne uitdrukkingen laten overvleugelen? Is hij, zooals dit meermaals gebeurd, te ver gegaan in de wêerlegging der overdreven chauvinistische denkbeelden omtrent Jeanne?

Wat er ook van zij, eender leerlingen van Condorcet vertelde te huis op min of meer nauwkeurige wijze wat er op de school gebeurd was; het feit werd overgebriefd, en dit voorval werd zelfs vòòr net Fransche Parlement gebracht door den gezworen vijand der ‘verklikkers’, den afgevaardigde Berry. Een onderzoek werd ingesteld omtrent die zaak, die nooit het bureel van den Provisor had moeten overschrijden; de heer Thalamas werd door den minister Chaumié afgekeurd en verplaatst.

Die zaak - alhoewel ze den heer Thalamas wellicht onschuldig heeft doen treffen - is zonder belang voor ons, aangezien wij het verslag der twee opzichters van de Academie hieromtrent niet kennen. Doch de heer Thalamas, om zich te rechtvaardigen, heeft een werkje in 't licht gezonden, op de beste voorarbeiden en inzonderheid op Lowell gesteund, waarin hij op uitmuntende wijze de *Histoire et la Legende* van Jeanne d'Arc uiteeenzet.

Dit kleine boekje van een zestigtal bladzijden is de beste samenvatting der critische geschiedenis van de Maagd van Orléans. In een eerste hoofdstuk geest de opsteller een zeer nauwkeurig overzicht der, ongelukkig zeer dikwijls ontoerei-

kende, bronnen harer geschiedenis; hij toont aan op welke wijze vele zoogezegde geschiedschrijvers deze hebben misbruikt of verdraaid; de heer Thalamas steunt vooral op de voorzichtigheid waarmede men de gegevens van het Eerherstellingsproces gebruiken moet, daar de opgaven der getuigen soms zeer tendencieus zijn. Daarna onderzoekt de schrijver den toestand in Frankrijk vóor Jeanne's verschijning, de regeeringloosheid die aldaar heerschte dank zij den strijd tusschen Bourguignons en Armagnacs, de oppervlakkige inbezitneming van Noord-Frankrijk door den Engelschman en de wezenlijke onmacht van den engelschen landvoogd; terwijl niettegenstaande de zwakheid langs Franschen kant, de toestand van Karel VII veel voordeeliger was. Overigens *le roi de Bourges* bestaat slechts in de verbeelding van zekere geschiedstellers; feitelijk behield de koning nog de helft van Frankrijk en zijne macht had in den laatsten tijd veel vooruitgang gedaan; maar Karel VII was besluiteloos en bezat geen de minste wilskracht. Alleen het beleg van Orléans, den sleutel zijner domeinen en erfgoederen bezuiden de Loire, vermocht het, den koning uit zijne langdurige werkeloosheid te wekken. De schrijver geeft daarop eene uitvoerige beschrijving der stad Orléans, wijst op de meest door de Engelschen bedreigde poorten der stad, en toont den wanhopigen toestand der belegerden omstreeks half April 1429: gelukkig voor hen dat de Bourgondische troepen het vijandelijke kamp, na een geschil om het bestuur der belegerde stad, verlieten, en dat Karel VII en zijne raadgevers aan hunne aarzelingen om de stad te bevrijden een einde stelden, dank zij de komst der zienster uit de Maasvallei.

Het portret der Maagd is uitstekend door den schrijver geteekend. Hij toont hoe hare vroomheid, hare overdreven godsdienstigheid sedert hare prilste jeugd al vroeg de aandacht op haar getrokken hadden; hoe zij weldra verviel in vervoeringen, gedurende de welke zij ‘stemmen’ hoorde, die haar hunnen wil verkondigden, Frankrijk van den Engelschen te verlossen en Karel VII te Reims te doen zalven.

Ziehier hoe de h. Thalamas zich over deze ‘stemmen’ uitlaat:

‘De geleerde moet dus erkennen dat Jeanne zinsbegoochelingen heeft gehad, zoowel van den reuk en het gevoel als van het zicht, maar vooral van het gehoor. Doch zij is niet eene gemeene raaskalster geweest, ten prooi aan onberedeneerde indrukken. Die stemmen waren voor haar geene kwellingen die hare wilskracht vernietigden. Haar stevig gezond verstand, hare natuurlijke fijnheid, hare passende en treffende vernuftigheid verlieten haar nooit; de heiligen waren voor haar raadgevers die door hunne zedelijke overheid de ingevingen harer rede versterkten, en niet meesters die hare onafhankelijkheid van geest vernietigden. Zij heeft met hen geredetwist, hun soms zelfs gehoorzaamheid geweigerd. Terzelfdertijd heeft de geestesvervoering in haar verwekt door het sterke geloof in hare geestelijke zending, hoegenaamd niet de goedhartigheid noch de edelmoedigheid van haar karakter veranderd.’(1) Zoo verschijnt ons het figuur van Jeanne, edel en zuiver, doch gansch bevrijd van die ingebeelde aureool waarmede de legende 't zij de godsdienstige, 't zij de patriotische haar heeft willen bekransen.

Voorts in het hoofdstuk getiteld *La Geste de la Pucelle* leeren wij zeer stipt hare krijgskundige rol te Orléans en te Jargeau, veel min gewichtig dan men het zich heeft voorgesteld; dan, het echt nationale en populaire karakter der zalving te Reims die haar werk was; later de veronachtzaming en onverschilligheid van den ondankbaren Karel VII; verder de advonturen, de begoochelingen, de militaire fouten die de heldin ten verderve leidden; daarna hare gevangneming en het proces door den bisschop van Beauvais, bijgestaan door den onder-inquisitor van Frankrijk, schijnbaar regelmatig geleid, en eindelijk de verbranding, door den wereldlijken arm waaraan de Inquisitie haar overleverde, van de ongelukkige maagd te Rowaan.

(1) Vgl. bij Fr. C. Lowell, *Joan of Arc*, de Aanhangsels A en B, blz. 364 tot 372, getiteld *The insanity or inspiration of Joan of Arc*, en *Joan of Arc and St. Catherine of Siena.*

In zijn Besluit onderzoekt de schrijver op welke wijze zich de legenden ontwikkeld hebben nopens Jeanne d'Arc; reeds gedurende haar leven vertelde men allerlei mirakuleuze feiten die zij zou gepleegd hebben; doch 't is vooral na het proces van ineerherstelling dat de legendarische vertelsels zich belichamen. Jeanne wordt een episch persoon, die men sedert de Renaissance als eene vaderlandsche heilige zal vereeren; het Classicismus omhult haar met een grieksch-romeinsch gewaad; Voltaire uit tegenwerping bespot en belastert haar in zijn vuig gedicht. In de 19e eeuw dient de Maagd als een oorlogswerktuig der wijsgeeren of der ultramontanen om de openbare meening tot zich te trekken. Quicherat doet haar figuur bepaald in den werkkring der critische geschiedenis treden.

Terecht eindigt de heer Thalamas zijne brochure met de volgende overwegingen: ‘Ik heb gepoogd de gebeurtenissen op mijn best samen te vatten: in elk geval indien ik me soms vergist heb, meen ik dat mijne dwalingen nog voordeeliger zullen wezen aan degenen die mij lezen, dan de arglistigheden of de onnoozelarijen van dezen die Jeanne d'Arc in litanieën stellen, en die in fetisjen de asch van hun voormalig slachtoffer willen veranderen’.

Mocht dit boekje in Frankrijk en elders toegang vinden, om de historische waarheid over die dappere heldin, al te zeer door partijschap in een valsch daglicht gesteld, in den geest der jeugd te prenten[1]; dan zal Jeanne d'Arc 's beeld haar verschijnen, zooals zij waarlijk was: eene goede en deugdzame boerendochter die zich voor haar vaderland opofferde!

Dr. V. Fris.

(1) De *Revue Historique* van Parijs, waarvan het gezag in de geleerde wereld algemeen wordt erkend, zegt te recht over het boekje van den heer Thalamas: ‘On ne peut que souhaiter à tous nos enfants d'apprendre l'histoire d'une manière aussi respectueuse de la vérité et des grands souvenirs historiques’ (Afl. Maart-April 1905, blz. 431).

Nederlandsche Letterkunde.

H. Melis, *Zonnige Dreven*, (Uitg. *Nationale Drukkerij*, Antwerpen).

'*Zonnige dreven*' zijn het inderdaad waarlangs H. Melis ons henen leidt! Heel dat boek zingt van levensblij optimisme, geluk en goedheid. In jaren hebben wij geen verzenbundel in handen genomen, waaruit ons een zoo gul en verkwikkend licht tegenstraalde.

Wij zouden Melis haast dankbaar moeten zijn omdat hij de eerlijkheid gehad heeft in onzen tijd van levensmoede, droefgeestige poëzie onbewimpeld het geluk van 't leven te bezingen.

Jonge Lente, *De Boomgaard, Vader*, en heel de reeks *Het nieuwe Tehuis* zijn treffende uitdrukkingen dier gezonde levensblijheid en -goedheid.

Deze levensbeschouwing wordt uitgezongen in een vloeiend, eenvoudig vers, niet verrassend of overweldigend door oorspronkelijkheid of rijkdom van beelden, maar steeds zangerig en tot in de puntjes verzorgd.

Melis' kunstvaardigheid komt vooral tot haar volle waarde in stukken als *De Smis* e.a. waar hij met klanknabootsingen en rythmisch gespeel verrukkende strophen schept. Waar hij die gave aanwendt in volksliedjes als *Klompeken-Klep* en zijn onlangs in den Antwerpschen volksliederenprijskamp bekroonde *Kermislied,* levert hij meesterstukjes.

Het komt ons overigens voor, dat Melis aan ons Vlaamsche volksgezang nog menigen dienst zal bewijzen. *Margriet* en *De Matroos* zijn volksdeuntjes een Burns waardig. Wie zulke liederen schreef zal er nog schrijven.

De Groene Linde, Jong katholiek Tijdschrift, Leuven.

Een groepje jongere katholieke schrijvers stichtten vóór eenige maanden het tijdschrift *De Groene Linde.* Ze komen en gaan, de tijdschriften, en lijken zoowat alle op elkander, doch deze nieuweling is wel de aandacht waard dergenen, die belang stellen in de ontwikkeling der Vlaamsche letteren. *De Groene Linde* legt de getuigenis af, dat er in de katholieke letterkundige wereld iets verjongd en verhoogd is ten bate onzer Vlaamsche literatuur in het algemeen. Na verklaard te hebben, dat de levensbeschouwing der medewerkers aan dit tijdschrift de Christelijke is, schrijft Dr. J. De Cock, pr., al dadelijk: 'We voegen er evenwel bij, dat we ons tevens zullen hoeden voor overdreven enghartigheid en ziekelijke preutsheid.' Dit is een goed woord

onder eene katholieke pen. Nog duidelijker doet Leo van Puyvelde in een belangrijk en flink gesteld artikel *De Katholieke Vlaamsche Literatuur* deze zienswijze uitschijnen. Wij kunnen niet weerstaan aan den lust hier een fragment uit deze studie mede te deelen.

'Nooit mag een strekking het tastbaar hoofddoel zijn van een kunstwerk: want dan verdwijnt het louter kunstgenieten. En zeker mag ze niet de katholieken beletten het volle goede leven af te beelden.

Tot groot nadeel van ons katolieke literatuur zelf, wordt door sommige overvoorzichtigen vereist dat ook onze broertjes en zusjes met smaak zouden moeten kunnen snoepen aan al de lettervruchten van katolieken.

O, we weten het: iedereen draagt in zich om een woelend duiveltje, - en op de literaire voortbrengselen die het nog ophitsen, die op ons zedelik gemoed terugstotend werken, moet zonder dralen het brandmerk worden geslagen.

Maar omdat een overangstig gemoed - vervormd door een verkeerde opvoeding-in-onwetendheid of opgehitst door een verdorven fantasie - bij het goed-natuurlike "shocking" zou huilen, - mag daarom aan het lezend publiek geen lektuur gegeven worden, die zijn eigen ware leven weergeeft, dat een botsen is van goede en kwade vermogens tegen malkaar?

Mag daarom de *goede* liefde, die het motief ìs van de levenssimfonie van de meeste lezers, niet in al haar schakeringen voorgesteld worden? - Moet men daarom den Schepper euvel opnemen dat - zoals D^{r} P. Schmidt zegt - "*das genus*: *homo sapiens aus Männlein und Weiblein besteht und sein Bestehen an diese Zweiteilung geknüpft ist?*"

Wie zo iets niet lezen kan is een abnormaal mens. Die heeft slechts zichzelf tot het leven te sterken en te volmaken, maar die mag zich niet het recht aanmatigen de dichters over het leven zelf te doen zwijgen.'

En zoo gaat het betoog voort.

Het is bepaald een frissche, beloftevolle wind, die door *De Groene Linde* waait.

Wij verbergen het niet, dat deze verklaring van *De Groene Linde* ons verheugt en opbeurt vooral omdat zij ons de overtuiging geeft, dat niet alle katholieke letterkundigen de denkbeelden, ontwikkeld in het beruchte boek *Romans à lire et romans à proscrire* van den Kamerijkschen pastoor Louis Bethlehem, tot de hunne maken. Deze priester is nog strenger dan de pauselijke *index*-commissie. Tal van werken, die niet op de pauselijke lijst der verboden boeken gebracht werden, worden hier aan de kaak gesteld als godlasterend en onzedelijk. Tolstoï, d'Annunzio, France, Barbey d'Aurevilly (O *Prêtre marié!*), Mérimée, Loti, enz. enz., allen moeten geweerd worden uit de deftige huizen! Zelfs onze brave, zuivere Conscience mag niet in de handen van jonge lieden komen.

Neen, maar... dan toch honderd maal liever de *Groene Linde*!

S.

Nieuwe Boeken.

Théodore-Agrippa d'Aubigné. OEuvres poétiques choisies, publiées sur les éditions originales et les manuscrits. Avec une notice biographique, des notes historiques et critiques et des variantes par Ad. Van Bever. Portrait d'Agrippa d'Aubigné d'après le tableau du musée de Bâle. - Paris, Bibliothèque internationale d'édition E. Sansot et C^ie^, MCMV.

Onze tijd staat zonder twijfel in het teeken der critiek. Maar de critiek die haar naam waardig is, werkt niet alleen afbrekend; zij werkt ook opbouwend. Uitgaande van den geest des onderscheids en, even als elke wetenschappelijke vorsching, - al weze zij misschien zelden vrij van eenige bijmenging van subjectivisme, - gericht op waarheid, werpt zij soms de afgoden van het voetstuk waarop de onwetendheid of de vooringenomenheid van vroeger tijd die plaatste; maar menigmaal ook leert zij ons iemand of iets beter en juister waardeeren dan wij het deden zoolang wij ons door traditioneele vooroordeelen lieten leiden. En dit schijnt wel de schoonste zending der critiek te wezen, dat zij ons oordeel terecht wijst, daar waar wij vroeger iets goeds of schoons, of al ware het slechts iets menschelijk-belangwekkends, hadden ont- of miskend.

Een boek dat in dit opzicht misschien voor velen als eene veropenbaring kan wezen, is het pas verschenen werk van Ad. Van Bever over Théodore-Agrippa d'Aubigné.

Agrippa d'Aubigné is inderdaad in de geschiedenis der Fransche letteren een dier miskenden, door sommigen volkomen geïgnoreerd en doodgezwegen, door anderen met minachting bejegend, door enkelen slechts behandeld met de sympathie waarop hij als mensch en als dichter aanspraak heeft. De geschiedschrijving der Fransche litteratuur was immers maar al te lang doordrongen van den klassieken en katholieken geest, voor wien de zestiende eeuw nog een tijdvak van halve barbaarschheid en de Hervorming eene laakbare scheuring was.

'Enfin Malherbe vint....' was en bleef het wachtwoord, en Nisard drukte zonder twijfel de meening van de meerderheid der Franschen, en niet alleen die der geloovige Katholieken, maar zelfs van onverschilligen of zoogenaamde vrijdenkers uit, toen hij schreef: 'Le calvinisme, schisme religieux, est, pour l'historien de la littérature française, un schisme littéraire. Son plus glorieux titre est d'avoir réveillé le catholicisme.' (Hist. de la litt. fr., I, 341.)

De zestiende eeuw, eeuw van woeling, van worsteling, van wording, waarin de gedachten gisten, de hartstochten zieden, en waaruit eene nieuwe maatschappij geboren wordt, zoo geheel verschillend van die welke den naam van middeleeuwsche draagt! Weinige tijdvakken zijn zoo aantrekkelijk voor den geschiedvorscher en den letterkundige, weinige leveren zooveel

belangrijks op voor de studie van den mensch, als die eeuw waarin de groote stroomingen van de Wedergeboorte, van het Humanisme en van de Hervorming zich tot één geweldigen stroom pogen te vereenigen, waarin veel zal verzwolgen worden, maar waaruit de Nieuwe Wereld zich verheffen moet.

En in die veel bewogene eeuw is Agrippa d'Aubigné stellig eene der eigenaardigste figuren van de Fransche geschiedenis. Menige trek van gelijkenis vertoont hij met onzen Marnix van St. Aldegonde: niet alleen dat beiden vurige Calvinisten waren, maar tevens beiden zoowel mannen van de daad als van de gedachte, strijdend met het zwaard, met het woord, met de pen; krijgslieden, staatslieden, diplomaten, historieschrijvers, theologanten, taalkenners, dichters. De een, de rechter arm van den Zwijger tot aan diens verfoeilijken moord; de ander, de trouwste raadgever van Henri IV tot het oogenblik dat deze vorst in de kerk van St. Denis plechtig zijn geloof afzwoer en de mis aanvaardde om Parijs voor zich te winnen. Voor een parallel tusschen deze tijdgenooten, stof genoeg voorwaar, al willen wij daarbij niet vergeten dat er tusschen beiden ook zeer gewichtige punten van onderscheid vallen op te merken. Zoo zou onze Marnix zeker niet de dartel-gloeiende minneliederen gedicht hebben die d'Aubigné aan zijne geliefde richtte, en zou eerst Hooft ten onzent zulke kunstig-verfijnde sonnetten en stanzas smeden, naar den Italiaanschen smaak, als men er met tientallen aantreft onder de lentevruchten van den Franschen dichter.

Tusschen de voortbrengselen van d'Aubigné's rijpen leeftijd prijkt *Les Tragiques,* zijn meest bekend werk, geen eigenlijk heldendicht, maar eene lyrische uitboezeming in zeven tafereelen over den rampspoedigen toestand van Frankrijk en de vervolgingen waarvan de Protestanten het slachtoffer waren. Van dit gedicht zegde Emile Faguet: Un méchant dirait: ‘Si c'est beau, les *Tragiques*? Il n'y a pas une page qui ne renferme un beau vers!’ Dezelfde criticus - anderen deden dit eveneens - wijst ook op den invloed van d'Aubigné op Victor Hugo: de dichter der *Châtiments* was een groot bewonderaar der *Tragiques,* en leerde van deze de kunst van ‘*l'invective lyrique*, la satire qui est un discours, qui a le mouvement de l'ode.’ Indien men in onze letterkunde een werk wilde aanwijzen dat eenige gelijkenis heeft met het hier bedoelde, zou men het wellicht kunnen vinden in *De Geusen* van Onno Zwier van Haren, ook geen echt heldendicht, maar eene reeks historisch-lyrische tafereelen uit den strijd der Nederlanden tegen den Spaanschen verdrukker en vrijheidsverkrachter, - met dit groot onderscheid evenwel dat, waar d'Aubigné al de bitterheid van zijn gemoed in vlijmende kreten van haat en wraak uitstort en den geesel der satire zwaait met onmeedoogenden arm, de Friesche edelman zijn gemoed mocht luchten in een jubelenden triomfzang ter eere der zegepralende Watergeuzen en tot glorie van het huis van Oranje.

Uit de *Tragiques* bevat de bloemlezing van Ad. van Bever dertien

fragmenten, waarbij het ons verwonderde ook niet die beschrijving van het Laatste Oordeel aan te treffen, een der schoonste gedeelten van het gansche gedicht, waardig van het penseel van een Michelangelo. Buitendien geeft deze bundel - eene kleine levensbeschrijving van den dichter niet medegerekend - sonnetten, stanzas en oden uit zijne jeugd, hekel- en puntdichten, dialogen, liederen enz., die ons d'Aubigné als dichter in de verschillende tijdvakken van zijn leven en de verschillende zijden van zijn talent doen kennen en waardeeren. Dit alles bewerkt naar de beste uitgaven en vergeleken met de bestaande handschriften, waarvan de varianten worden opgegeven. Versregels, die ten gevolge van drukfeilen in vroegere edities geen zin hadden of kwalijk te begrijpen waren, zijn hier naar de manuscripten verbeterd; ook die welke door overtollige lettergrepen tegen de maat zondigden.

Friedrich Schiller in seinen Beziehungen zur Musik und zu Musikern, von D^r Adolph Kohut. Stuttgart. Nationaler Verlag Curt Etzold. 1905.

Tusschen de menigvuldige, haast ontelbare, geschriften van allen aard en grootte, waartoe de honderdste verjaring van Schillers overlijden in Duitschland de natuurlijke aanleiding gaf, is er één, dat door zijnen specialen inhoud en door de nieuwheid van het behandelde onderwerp meer bijzonder onze aandacht op zich riep: een monographie over de betrekkingen van Schiller tot de muziek en de toonkunstenaars. De schrijver, D^r Ad. Kohut, een Hongaar van geboorte, te Berlijn woonachtig, is geen onbekende op het gebied der muziekwetenschap. In het boekje van 122 blz. dat wij hier met enkele regels willen aankondigen, deelt hij ons belangwekkende bijzonderheden uit het leven van Schiller mede, en leeren wij den mensch en den dichter kennen van eene zijde welke tot heden minder in aanmerking kwam.

Voorzeker, wanneer men Schiller met andere Duitsche dichters vergelijkt, heeft hij op de muzikale productie zijner landgenooten niet dien overweldigenden invloed uitgeoefend dien men bijv. bij een Goethe of een Heine waarnemen kan. En toch is die invloed grooter dan het schijnt. Niet alleen dat hij in *Die Macht des Gesanges* en andere prachtige lierzangen en liederen, de toovermacht der toonkunst in de welluidendste verzen heeft verheerlijkt, maar vele zijner dichtstukken werden door een aantal der voornaamste componisten in muziek gezet. Al ware het slechts dat Beethoven de ode *An die Freude* als slotkoor in zijne negende symphonie heeft ingelascht, dit alleen zou reeds volstaan om aan Schiller eene plaats in de voorste rij der melische dichters te waarborgen. Maar, buitendien, zijn Lied van de Klok en ettelijke balladen leverden bij herhaling de stof voor melodramatische muziek, terwijl zijn *Wilhelm Tell,* gecomponeerd door Carl Reinecke, een der beste lyrische dramas van het Duitsche repertoire is.

Dat betrekkelijk weinig *liederen* van Schiller - vooral in vergelijking met de zoo even genoemde Goethe en Heine - op muziek werden gebracht, is bij eenig nadenken zeer begrijpelijk. De poëzie van Schiller toch, zelfs zijne lyrische, is minder spontaan, minder natuurlijk, of - om zijne eigene terminologie te bezigen - minder naïef dan die van verscheidene der grootsten onder zijne landgenooten. Zij is meer eene vrucht van het bespiegelend verstand, waarbij de scheppende fantazie niet den boventoon heeft, maar zich in toom laat houden door het philosophische nadenken, door de *reflexie*. Deze eigenschap maakt de poëzie minder geschikt voor muzikale bewerking, ten minste voor den liedvorm, voor den eenstemmigen zang. Want de monodie is bij uitnemendheid uitstorting van het gevoel, en indien het nadenken de begrippen verheldert, de frissche opborreling der gemoedsaandoeningen wordt er veeleer door verzwakt en de vleugelslag der verbeelding in zijne vlucht verlamd.

Intusschen, dat ook Schiller soms den ongekunstelden toon van het echte volkslied treffen kon, moge o.a. blijken uit het lied van den visschersknaap:

> Es lächelt der See, er ladet zum Bade,

in het 1e, en uit het lied van den jager uit Uri:

> Mit dem Pfeil, dem Bogen,

in het 3e bedrijf van den reeds vermelden *Wilhelm Tell*, de meest populaire van Schillers dramatische scheppingen; zoo ook uit het bekende ruiterlied in het slottooneel van *Wallensteins Lager;*

> Wohl auf, Kameraden, aufs Pferd, aufs Pferd!

Andere liederen, in zijne treurspelen ingevlochten, als het aandoenlijke

> Eilende Wolken, Segler der Lüfte,

in het 3e bedrijf van *Maria Stuart;* het in de gegeven situatie zoo tragische morgenlied van den poortbewaker in het 2e bedrijf van *Macbeth:*

> Verschwunden ist die finstre Nacht,

vertoonen reeds een geheel ander karakter(1).

Over de betrekkingen van Friedrich Schiller met virtuozen van beider kunne, met zangers en zangeressen, met componisten, inzonderheid

(1) Men vergelijke met het bovenstaande eene kleine maar hoogst suggestieve studie van Prof. Dr Hugo Riemann, *Schiller in der Musik*, in den loopenden jaargang van *Bühne und Welt*, blz. 651-656. Op zeer vernuftige wijze, treffend-juist, verklaart Riemann uit den aard zelf van Schillers poëzie, waarom zoo weinige zijner gedichten gecomponeerd werden in den vorm van sololiederen, terwijl het niet ontbreekt aan bewerkingen in koor, hetzij met of zonder begeleiding van orkest of pianoforte. Ook voor symphonische program-muziek leent zich de Schillersche poëzie uitstekend. ‘Wäre Schiller 500 Jahre älter,’ zegt de schrijver drastisch genoeg, ‘so würde man ihn nicht zu den Lyrikern, sondern zu den Spruchdichtern zählen.’

met Rudolf Zumsteeg, met Andreas Streicher, met Chr. Gottf. Koerner, met K.F. Zelter, met Friedr. Reichardt, met Fri. Rochlitz, met Chr. Jak. Zahn, deelt ons Dr Kohut tal van belangwekkende bijzonderheden mede, meest uit de briefwisseling van den dichter en andere authentieke bescheiden van den tijd.

Een laatste hoofdstuk brengt het bewijs dat C.M. von Weber en Richard Wagner - deze laatste vooral - vurige bewondering koesterden voor Schiller als dramaticus.

Chansons populaires des provinces belges. Anthologie. Introduction, harmonisations et notes par Ernest Closson. Bruxelles, Schott Frères, z.j. (1905).

Bij Schott frères verscheen in den loop van dezen zomer een lijvige 4^{o} bundel, bevattende niet minder dan 206 liederen met de muziek en eene klavierbegeleiding, namelijk 119 Vlaamsche en 87 Waalsche.

Deze uitgaaf, welke zeer verzorgd is, zal er, van den eenen kant, toe bijdragen om de kennis onzer prachtige Vlaamsche volksliederen te verspreiden bij diegenen die, bij gebrek aan voldoende taalkunde, de groote musicologische werken van Flor. Van Duyse niet kunnen benuttigen of voor wien deze wetenschappelijke monumenten te uitvoerig of te geleerd zijn, - van den anderen kant om ons, Vlamingen, eenigszins op de hoogte te brengen van het Waalsche volkslîed, dat, al is het niet zòò rijk als onze eigene litteratuur op dit gebied, toch nog altijd rijk en eigenaardig genoeg is om in hooge mate onze belangstelling te wekken.

In eene zeer lezenswaardige inleiding, geeft de heer Ernest Closson, buiten de grondige uiteenzetting van het welbestudeerde plan zijner uitgaaf, eenige beschouwingen ten beste over de volksliederen in het algemeen, over de Vlaamsche en de Waalsche in het bijzonder. Tusschen deze beide laatste een parallel trekkend, zegt hij o.a. dit: La chanson flamande a quelque chose de plus savoureux, elle est plus variée, plus colorée, d'expression plus adéquate au texte, d'une pâte musicale plus riche et plus essentiellement *harmonique;* la chanson wallone est plus délicate, plus gracieuse, d'une ligne mélodique dégagée et gracile, fine et déliée, d'une séduisante gaucherie; elle est plus essentiellement *monodique,* plus naïve et plus simple.'

De Vlaamsche liederen behooren tot alle bekende soorten: vaderlandsche, plaatselijke, geestelijke, gelegenheidsliederen, verhalende, minne-, spot - en kluchtliederen, liederen voor verschillende bedrijven, dans - en kinderliederen. Eigenlijke nationale liederen komen onder de Waalsche niet voor, plaatselijke wel. 'La Wallonie ne possède pas de chansons patriotiques collectives,' zegt de heer Closson. Daarentegen nemen hier dansliederen

eene ruimere plaats in, vooral in den vorm der zoo belangwekkende Luiksche *crâmignons*, waarvan er hier een 15 tal voorkomen.

Kortheidshalve heeft de schrijver zich genoopt gezien, van de liederen met een groot aantal koepletten slechts de eerste strophen op te nemen; het vervolg van het lied wordt dan beknopt samengevat, terwijl bij de Vlaamsche stukken ook eene getrouwe niet - rhythmische Fransche vertaling is gevoegd. Op vijf uitzonderingen na, zijn al de liederen door den schrijver zelf geharmoniseerd. Om van-zelf-begrijpelijke redenen moeten wij ons onthouden van elke beoordeeling over dit gedeelte van het werk des heeren Closson. Maar, buiten deze voorbehouding, aarzelen wij niet de *Chansons populaires des provinces belges* te begroeten als eene ernstige en welgelukte poging om de dichterlijke en muzikale beteekenis der volksliederen in ruimeren kring bekend te maken.

ARTHUR CORNETTE.

Ernest Gossart. - ***Espagnols et Flamands au XVI^e^ Siècle. L'établissement du régime espagnol dans les Pays-Bas et l'insurrection. Bruxelles, Lamertin.***

> Als een groot zwaar man
> Van vroeger eeuw en kleeding, rijker dan
> Nu in dit land zijn; bruin fluweel en zij
> Als zilver en zwart vilt en pelterij
> Vèr uit Siberisch Rusland; geel koper
> Brandt vele lichtjes in de plooien der
> Hoozen, in knoopen en in passement
> Van het breed overkleed, wijd uithangend.
>
> (GORTER: MEI).

Zoo stel ik mij gaarne den Vlaming der eerste helft der XVI^de^ voor - rijk door handel en nijverheid, rijker nog door 't bewustzijn van eigen kracht, prachtlievend en levenslustig, fier op zijne ‘costuymen en de privilegien’ wars vooral van allen dwang, het type van gulhartigheid en rechtschapenheid; tegenover den Spanjaard van dien tijd, even verwaand als berooid, even fanatiek als dom, even sober, nuchter als wreed, vol haat en verachting voor den Vlaming, ‘bij wien er niets te leeren was dan te drinken en te eten als de beesten.’ Men begrijpt gemakkelijk dat de strijd tusschen twee zoo verschillende volkeren, twee volkskarakters, twee zoo uiteenloopende idealen, bitter en verschrikkelijk moest zijn.

En juist verscheen een merkwaardig werk over den heldenkamp der XVI^de^ eeuw tusschen Spaansch-fanatismus en Vlaamschen vrijheidszin. De schrijver, Ernest Gossart, briefwisselend lid der Konink. Academie van België, schonk ons in zijn boek (1) de vrucht van een geheel leven, toegewijd aan de studie van dit heldenepos. Onpartijdig rechter, heeft hij de helden voor de vierschaar der geschiedenis gedaagd en het eindoordeel geveld. Hij stemt daarbij op deels gekende, deels onuitgegeven processtukken en niemand zal noch zijne goede trouw noch zijne geleerheid

verdenken. Hij gaat uit van de meening dat ‘de geschiedenis van dit tijdvak nog onvolkomen gekend is, omdat er niet genoeg rekening gehouden werd met de plaats, welke de Nederlanden in de algemeene Europeesche politiek innamen’ (8 V). Waarom behandelde Karel V zijne landgenooten, niet als vreemdelingen, maar als vijanden, waarom spreekt hij, in zijne gedenkschriften, van de vreeselijke tuchtiging zijner vaderstad als ‘van eene zeer gewone gebeurtenis’? (b. X.) Omdat hij ze opofferde aan de belangen van zijn vorstenhuis, omdat onze provintiën het steunpunt waren zijner politiek in Europa, en omdat hij ze slechts beschouwde als werktuigen, ter handhaving en verdediging van zijne Europeesche staatkunde. Daarom drukte de last zijner wereldpolitiek: het overwicht van Spanje tegen Frankrijk en Engeland op te houden, het katholicismus met deze staatkunde vereenzelvigd, tegen het protestantismus te verdedigen, zoo loodzwaar op onze gewesten. Geen wonder of zijn erfgenaam heeft geaarzeld, alvorens die zware taak te aanvaarden, heeft, als erfprins, afleiding gezocht ‘in feesten en liefdesavonturen met Brusselsche dames, terwijl hij zijne echtgenoote, Maria Tudor, van verdriet het verkwijnen’ (b. 7).

Doch op den troon is hij een man uit één stuk: het koning geworden fanatismus, de waardige opvolger van Karel V. ‘Liever verloor hij duizend levens dan eenige wijziging toe te brengen aan de plakkaten zijns vaders’ (b. 62) welke het nieuw geloof te vuur en te zwaard wilden uitroeien. Hij durfde de Spaansche inkwisitie niet invoeren. Hij betuigde plechtig dat er geen letter veranderd werd aan de bestaande wetten tegen de protestanten, maar zijne werktuigen, Titelmans vooral en een Spaansche monnik Villavicencio pasten ze, met zijne goedkeuring, in Spaanschen geest toe (b. 57). Zij schopten onze aloude wetgeving, het schoonste voorrecht van ons land, met voeten, namen de verdachten naar willekeur gevangen, onttrokken ze aan hunne wettige rechters. Zoo hield Philips II den eed van getrouwheid aan 's lands wetten. Dubbelzinnigeid en valschheid kenmerken overigens zijn geheel wezen. Men vergete niet dat Spanje het vaderland der kazuiestiek is. En Philip was in al hare knepen en grepen volleerd. Hij liet den ongelukkigen Montigny, een afgevaardigde der edelen, in zijne gevangenis verworgen, regelde in hoogst eigen persoon de terechtstelling, doch liet tevens het gerucht verspreiden dat Montigny een natuurlijken dood gestorven was. (b. 96). In 1566 vaardigt hij eene algemeene kwijtschelding uit voor allen, die betrokken waren in de onlusten, maar hij laat terzelfdertijd eene notarieele akte opmaken, waardoor hij ze intrekt ‘omdat hij niet vrij heeft kunnen handelen’ (b. 69). Alva werd gelast den opstand ‘in 't bloed te smoren’ (b. 77). Oranje ontsnapt, Egmont en Hoorn sterven op 't schavot, na een schijngerecht, ‘a mock’ eene bittere spotternij, want reeds vóór het vertrek van zijn gevolmachtigde was hun dood besloten (b 91) en

Philips juicht om den moord. Alva is steeds zijn vertrouweling geweest. De Koning heeft al zijne handelingen goedgekeurd. Nooit heeft hij een traan gestort over de slachtoffers (b 303), En wanneer katolieke geschiedschrijvers de bloedschuld van den hals van Philips II op dien van Alva willen schuiven, alsof deze zijne volmacht te buiten ging, dan wraakt de onpartijdige geschiedenis deze apologie als *eene legende*! Alva heeft gewoed en gemoord op last van Philips II. Voor zijne komst verbrandde men iedere week een ketter (b 49), na zijne komst werden zes tot acht duizend Vlamingen ter dood gebracht. Duizenden verlieten ons land, zoodat Alva in 't jaar 1567 die uitwijking verbood op straf van verbeurtverklaring der goederen (b 313). De wetten werden verkracht, alle rechten en voorrechten met de voeten getreden, de ‘groote, zware man’ als een varken gekeeld. De bloedhond rook overal geuzen. Aan de vroedvrouwen werd de verplichting opgelegd de geboorten binnen de 24 uren aan te geven (b 184). Er mocht eens een ongezalfde ter wereld komen! Hij dreef het machiavelismus zoo ver dat hij de verbeurde goederen wilde laten verkoopen ten voordeele der getrouwen ‘om alzoo tusschen goeden en boozen eene heilzame vijandschap te stichten’. (b 184)

Eindelijk brak in 't jaar 1572 de opstand uit. Helaas! onze voorvaderen waren reeds zoowel gekneveld, zoo verzwakt door de bloedlating en de uitwijking, dat ‘noch het Spaansch fanatismus noch de inkwisitie’ (b 210) hen tot wanhoop dreven. Doch met hand en tand verdedigden zij - hunne beurs. Alva had veel, veel geld noodig. Deze brave huisvader liet zijn zoontje, dom Fabrique, een liefhebber van vrouwen en ‘Venusdiertjes’, en zijne Spaansche vertrouwelingen de landspenningen verkwisten (b 272). Toen nu de ‘ijzeren hertog’ de zware belastingen van den tienden, twintigsten en hondersten penning oplegde, stond het land op en het ware wellicht uitgeweest met Spanje's heerschappij, indien door eene bijzondere schikking Gods - zooals Philips II het geliefde te noemen in een brief aan Alva (b 258) - de Fransche protestanten in den St. Bartolomeusbloednacht niet waren uitgeroeid geworden en geene hulp opdaagde uit Frankrijk. Onze gewesten vielen weer in de klauwen van Spanje en het uitgeplunderde, uitgemoorde Mechelen boette voor allen. Het Noorden vochten de geuzen vrij, ondanks het bloedbad te Zutphen en te Naarden ‘waar God de inwoners zoo verblind had, dat zij tegen de overmacht kampten en daardoor de welverdiende straf niet ontgingen’ (Brief van Alva b. 272.) Alva stierf den dood der gelukzaligen in 1582. Op zijn doodsbed verzekerde hij geen druppel bloeds tegen zijn geweten gestort te hebben. Wij gelooven het gaarne. Zijn geweten was Philips II.

Tegenover de twee Spanjaards staan eenige Vlamingen. Ik reken niet tot hen dien ellendigen prelaat Granvelle ‘evenmin een Vlaming

als een Italiaan' - getuigt hij zelf - (b. 40), het werktuig van dwingelandij en fanatismus, den opstoker van den moord op zijn ouden vriend Oranje pepleegd (b. 44). Voor ons rijzen de beelden op van Willem van Oranje, den heldhaftigen verdediger onzer rechten (b. 102), den verlosser van Nederland; van zijn broeder, Lodewijk van Nassau, den sympathieken 'ridder van den nieuwen geest', van den zwakken, edelmoedigen Egmont. Goethe heeft in zijn idealen Egmont het ideaalbeeld van een edelman der Renaissance getooverd, die uit den fijn geslepen kelk der heidensche schoonheid het levensgenot met volle teugen drinkt. De historische Egmont is een 'stoutmoedig soldaat, weinig ervaren in de schoone letteren, onbeschaafd en onwetend in staatskunde, verzot op roem, openhartig en lichtvertrouwend, die het leven als een jachtpartij beschouwde' (b. 90). Hij ontwaakte uit den roes op 't schavot.

Toen de zoon van denzelfden Egmont, bevelhebber in Spaanschen dienst, tegen Brussel oprukte, riepen de inwoners hem toe: 'Ga naar de Groote Markt, breek de steenen op, de grond is er nog vochtig van 't bloed door uw vader voor de vrijheid vergoten.' Wij, geuzen, wij mogen den strijd onzer voorvaderen niet vergeten. Dit boek frischt ons geheugen wat op. Er bestaat geen gewetensdwang meer, niet waar, in Vlaanderen? Maar toch... maar toch... Nooit heeft de katolieke kerk Philips II verloochend. Voor haar en voor hem is de gewetensvrijheid een 'kwaad', geen natuurrecht noch maatschappelijk recht. Voor haar en voor hem is zij eene 'hypothesis' d.i. een kwaad, waarin men zich schikken moet als de tijdsomstandigheden er toe dwingen, dat men moet uitroeien - als men kan.

'Nog houdt het schrikbre pleit van dwang en vrijheid aan'.

BRAND.

De gezondheidstoestanden onder de Vlaamsche vlasspinners.

Wanneer het vlas na een eerste bereiding op het land in de machinale spinnerij aankomt, ondergaat het daar eerst verschillende bewerkingen, vooral om het te ontdoen van de vele onzuiverheden welke het bevat. Daartoe wordt het gehekeld, d.i. herhaaldelijk gekamd, daarna uitgerekt en in strooken gelegd, dan bewerkt met heet water en eindelijk op groote door stoom verwarmde cylinders gedroogd. Onder den vorm van afgewogen pakken wordt het dan aan de weverij afgeleverd.

De onderscheiden werkplaatsen welke tot een vlasspinnerij behooren, dragen den naam van *hekelzalen*, *appreteer-* of *preparatiezalen*, dan de lokalen waarin het eigenlijke spinnen plaats heeft, de *natspinzalen* waarin het vlas bewerkt wordt tot doorloopenden draad, de *kaarderijen*, de *haspelkamers* en de *droogzalen.*

De voornaamste vlasbewerkers zijn Engeland met 1.800.000 spillen, Frankrijk met 600.000, België met 200.000, Oostenrijk met 340.000 en Duitschland met 280.000 spillen.

In België is de vlasindustrie hoofdzakelijk gelocaliseerd in Vlaanderen. Op de 200.000 spillen bezit er Gent alleen 180.000.

Meer bepaaldelijk zal er hier kwestie zijn van de toestanden in de Vlaamsche vlasspinnerijen.

Men weet lang dat de gezondheidstoestanden in deze inrichtingen te wenschen overlaten, in 't bijzonder ten opzichte van de luchtverversching.

Met het oog hierop werd in 1892 de arbeidsduur verkort, en gebracht tot een maximum van 11 1/2 uren voor de arbeidsters van 13 tot 21 jaar, alsook voor de kinderen van 13 tot 16 jaar; tot een maximum 6 uren voor de kinderen beneden 13 jaar. In zekere werkplaatsen, in de hekelzalen namelijk werd de toegang aan jongens van minder dan 14 jaar totaal ontzegd.

Den waren toestand hebben wij eerst leeren kennen uit het onderzoek ingesteld in 1895 op last van het Belgisch ministerie van Arbeid.[(1)]

Wat den doorslag gaf tot het instellen van dit onderzoek, waren de onthullingen gedaan door geneesheeren omtrent de kindersterfte onder de vlasarbeiders. Deze cijfers zijn nl. zeer hoog voor arbeidsters van de natspinzalen, in Vlaanderen in navolging van de Fransche benaming steeds ‘*natte con-*

(1) *Les Filatures de lin*, *étude d'hygiène professionnelle*, par le d^{r} Glibert, 1902.

tinu's' geheeten: 62 pct. van de kinderen dezer arbeidsters bezwijken voor den ouderdom van 5 jaar.

Omtrent de uitslagen van dit onderzoek willen wij hier een en ander mededeelen. Eigenaardig mag het heeten, dat de beginselen welke daarbij werden in acht genomen, bij de verschillende politieke partijen slechts instemming hebben ontmoet, zoodat de onpartijdigheid der commissie daardoor boven alle verdenking komt te staan. In een land als het onze waar de politieke hartstochten tot een zoo hoogen graad van heftigheid zijn opgedreven, is dit een punt van gewicht.

* * *

De oorzaken van het ongezonde karakter van de spinnerij worden door den heer Glibert, den dokter die met het onderzoek belast was, aldus omschreven: 1° de afmattende werking van de lucht voornamelijk in de natspinzalen, warm en vochtig tegelijkertijd; 2° het overvloedig opvliegen van stof.

De hygiënisten hebben lang het gevaar aangetoond van het verblijf in een vochtige en terzelfdertijd warme lucht. Een ander bezwaar in de genoemde werkplaatsen is, dat van de sneldraaiende klossen van welke het garen afrolt, gestadig op de arbeidsters water wegspat. Haar kleederen zijn dan ook meestal doornat, waarbij nog komt het overvloedige zweeten. Aldus komen zij, bij het staken van den arbeid, in de open lucht en dus, zonder overgang, in een temperatuur welke niet zelden 20 à 25 graden lager is dan die in de werkplaats.

Allerlei ziekten loopen de werksters daarbij natuurlijk op, vooral maagstoringen en bloedarmoede. Bloedarmoede werd geconstateerd in de verhouding van 40 pct. van het totaal der arbeidsters. Wagens het aanhoudend staan komen aderspatten veelvuldig voor, terwijl de vochtige kleeren vaak aanleiding geven tot rheumatische aandoeningen. Ook aan huidziekten, o.a. aan eczema, zijn deze arbeidsters meer blootgesteld dan andere.

Erger nog werkt het stof, dat steeds overvloedig uit het vlas opstijgt, meer bepaaldelijk in de hekelzaal. Borstziekten, ten gevolge van dit stof, zijn onder de hekelaars zeer gewoon; de kwaal treedt echter vaak eerst op lateren leestijd te voorschijn en bereidt het terrein voor longtering. Dr. Arlidge, een autoriteit op het gebied van beroepsziekten, verklaart dat de hekelaar meestal niet ouder wordt dan 45 jaar.

Zoo overvloedig is dit stof, dat de arbeiders zich vaak bevinden in een groote wolk. 'Een vrouw, schrijft dr. Purdon die van haar 18, 19 jaar af gewerkt heeft in de kaarderijen, begint reeds te vervallen op dertigjarigen leeftijd: de gemiddelde levensduur voor deze arbeidsters is niet hooger dan 45 jaren.'

Elders, in de droogzalen bv., vliegt wel is waar minder stof, doch de

hitte is er steeds groot, zoodat men zich onder den arbeid vaak van de bovenkleeren ontdoet. De keelaandoeningen welke men daarbij krijgt, leiden vaak tot erger.

* * *

Zoover wat de volwassenen betreft.

Het behoeft wel geen betoog, dat een bevolking, in dergelijke verhoudingen werkende, in zeer ongunstige omstandigheden verkeert om kinderen te verwekken. Bij de beroepsziekten komt dan nog het onder onze bevolking woedende alcoholisme, met al de bekende gevolgen.

De werksters bezoeken meestal nog de fabriek, wanneer zij reeds in gevorderden staat van zwangerschap zijn. Talrijke andere hebben, reeds in haar jeugd, wegens ziekelijkheid de werkplaats moeten vaarwel zeggen en brengen later, ten gevolge van de aldaar opgedane algemeene verzwakking, slechte ten halve levensvatbare kinderen ter wereld.

Met deze laatste categorie van vrouwen heeft zich de commissie van onderzoek niet kunnen bezighouden. Omtrent de sterfte bij de kinderen der werksters evenwel zijn wezenlijk treurige cijfers aan het licht gekomen. Ondervraagd werden 2599 moeders, die het leven hebben geschonken aan 6312 kinderen. Hiervan zijn bezweken, voor den ouderdom van 5 jaar: 3254 of 52 pct.

De algemeene sterfte onder de kinderen van minder dan 5 jaar in geheel het Rijk, voor de periode 1891-1900 was slechts 24 pct. Er sterven dus ruim *tweemaal* meer kinderen bij de vlasbewerkers dan bij het overige peel der bevolking.

Omtrent deze 3254 gestorven kinderen nog het volgende:

260 werden dood geboren.

1177 stierven voor den leeftijd van 3 maanden.

Misgeboorten zijn alweer talrijker bij de vlasarbeidsters, namelijk in de verhouding van 6,34 pct. tegen 4.5 voor het geheele Rijk.

Voor een deel is deze hooge kindersterfte te wijten aan het gebrek aan moederlijke zorg.

Meestal wordt de arbeid hervat reeds kort na de bevalling, en de daaruit voortgesproten plotselinge verandering in de voedingwijze van het kind, werkt reeds schadelijk. De zuigeling moet weldra de moedermelk derven en wordt gevoed met moeilijk te verteren broodpap of met de zuigflesch, terwijl hij grootendeels wordt overgelaten aan de zorg van een dienstvaardige buurvrouw of zelfs van een kind. Het kind bezwijkt dan ook zeer dikwijls aan maag- en darmontsteking of anders aan aandoeningen der ademhalingsorganen.

* * *

De kindersterfte is niet dezelfde vooralle klassen van vlasarbeidsters. Zij houdt nl. gelijken tred met het ongezond karakter van het werk in de onderscheidene werkplaatsen.

In deze donkere lijst komen vooraan de arbeidsters in de stofkaarden met 54 pct., daarna die der natspinzalen met 53; onder de arbeidsters in de appreteerzalen is de kindersterfte 51, bij die der haspelkamers 45 pct.

De oorzaken dezer toestanden hebben wij te zoeken niet alleen in den aard van den uitgeoefenden arbeid. Wel echter ook in het geslacht en in den leeftijd der arbeiders.

Ondervraagd werden te Gent over het geheel 12.275 arbeiders.

In de kaarderijen waren er op 601 werkers 432 vrouwen;
in de hekelzalen 1583, allen mannen;
in de natspinzalen 4627; waarvan 4166 vrouwen;
in de appreteerzalen 2259, waarvan 2130 vrouwen;
in de haspelkamers 1996; allen vrouwen;
in de droogzalen 133, allen mannen.

De drie eerstgenoemde bewerkingen gelden voor de ongezondste: zij nemen 6811 werklieden in beslag of 55 pct. van het totaal der vlasarbeiders. Daaronder komt voor de vrouwen een cijfer van 4598 of 67 pct.

De vlasnijverheid wordt dus voor meer dan 2/3 uitgeoefend door vrouwen.

Ziehier nu een en ander over den ouderdom der arbeiders.

De gemiddelde leeftijd der vlasbewerksters in Vlaanderen is 22 jaar, 9 maanden, 8 dagen; die der vlasbewerkers 27 jaar, 5 maanden, 2 dagen.

Van de mannelijke werklieden zijn er 47 pct., van de vrouwelijke werklieden 49 pct. minder dan 20 jaar.

Nog geen 20 jaar tellen 1179 van de 1583 werklieden der hekelzalen (dus 74 pct.); 203 van de 601 stofkaardewerkers; 2622 van de 5627 arbeiders der natspinzalen. In de drie ongezondste werkplaatsen zijn er 58 pct. der arbeiders minder dan 20 jaar.

De gemiddelde leeftijd op welken de arbeid aangevangen werd, is voor de mannen 15 jaar, 11 maanden, 3 dagen; voor de vrouwen 13 jaar, 4 maanden, 1 dag.

De zwakkere vrouw begint dus den arbeid vroeger.

Doch dit gemiddelde cijfer geeft nog geen kijk op de volle werkelijkheid. Om een helder beeld te krijgen van den toestand moet men onderzoeken op welken leeftijd de werkman in de fabriek kan worden aangenomen en werkelijk aangenomen is geworden.

Welnu, van de 12,275 ondervraagde werklieden zijn er 4409 die begonnen zijn tusschen 12 en 14 jaar (1399 jongens en 3010 meisjes); 3144 tusschen 10 en 12 jaar (607 jongens en 2537 meisjes); 674 tusschen 8 en 10 jaar (196 jongens en 478 meisjes); en zelfs 259 voor zij 8 jaar oud waren (46 jongens en 213 meisjes).

Ziedaar de cijfers voor de geheele provincie. Voor de stad Gent zijn zij al niet gunstiger. Aldaar betraden de fabriek, voor zij 12 jaar telden, 27 pct. van de mannelijke, en 39 pct. van de vrouwelijke arbeidersbevolking.

In de bij uitstek ongezonde natspinzalen zijn de verhoudingen als volgt: 2228 begonnen voor twaalfjarigen leeftijd (of 53 pct.); 1733 begonnen tusschen 10 en 12 jaar; 320 begonnen tusschen 8 en 10 jaar; 175 begonnen voor 8 jaar.

Dus 295 van de Vlaamsche vlasarbeiders, en onder deze 175 in de natspinzalen, werden reeds te werk gesteld voor zij acht jaren telden. Het beoordeelen van dezen toestand laat ik liever aan den lezer zelf over.

* * *

Zooals wij zagen zijn ruim 2/3 van de vlasarbeiders, in de gevaarlijkste lokalen werkzaam, vrouwen, en op zeer jeugdigen leeftijd, vaak nog als kind, hebben zij dus den arbeid aangevangen.

Het onderzoek naar de toestanden der vlasindustrie heeft dan ook aan 't licht gebracht dat de algemeene gezondheid onder de vrouwelijke fabrieksbevolking aanmerkelijk slechter is dan onder de mannelijke.

Van deze laatste verkeerden in volkomen goeden gezondheidstoestand 80 pct., van de vrouwelijke bevolking slechts 65 pct.

Niet alleen komt dit hieruit voort dat de vrouw in de vlasspinnerijen het ongezondste gedeelte van den arbeid verricht; in werkelijkheid blijkt zij minder geschikt te zijn tot het fabriekswerk, terwijl zij daarenboven ook jonger de fabriek betreedt dan de man.

Het ligt voor de hand dat de nadeelige invloed zich scherper moet doen gevoelen bij den nog niet behoorlijk ontwikkelden mensch, en deze gevolgtrekking wordt door de cijfers gestaafd.

Onder de mannen die begonnen te werken voor twaalfjarigen leeftijd, verkeerden in goede gezondheid 79 pct.

Onder de vrouwen slechts 60 pct.

Onder de mannen die begonnen na twaalfjarigen ouderdom, verkeerden in goede gezondheid 81 pct.

Onder de vrouwen slecht 69 pct.

Hoe ouder het kind de fabriek betreedt, des te meer kans heeft het om later gezond te blijven. Dit laat zich wel vermoeden, doch het heeft zijn gewicht dit in cijfers te zien uitgedrukt. Deze stijgen bij de mannelijke bevolking van 76 (arbeid aangevangen voor 8 jaar) tot 87 (voor 22 jaar); bij de vrouwelijke bevolking, van 47 tot 74 pct.

De afstand is, zooals men ziet, vooral groot bij de vrouw. Uit de cijfers blijkt nogmaals dat de zeer jong aangevangen fabrieksarbeid bij de vrouw meer schade aanricht dan bij den man. Doorloopend blijkt de gezondheidstoestand bij de vlasarbeidsters minder gunstig te wezen dan bij haar mannelijke vakgenooten. De volgende tabel stelt dit feit in een helder licht:

MANNEN.			VROUWEN.		
Aangevangen	voor 14 jaar,	79% gez.	Aang.	voor 14 jaar,	63% gezonden.
	na	82% gez.		na	71% gezonden.
	voor 16 jaar,	79% gez.		voor 16 jaar	64% gezonden.
	na	82% gez.		na	71% gezonden.
	voor 18 jaar,	80% gez.		voor 18 jaar	65% gezonden.
	na	83% gez.		na	70% gezonden.

Wij beschouwen thans alleen de werklieden, welke begonnen zijn voor 12 jarigen leeftijd.

Op 100 vrouwen van minder dan 20 jaar, welke de fabriek betraden voor zij den leeftijd bereikt hadden van 12 jaar, bevonden zich 59 gezonden, doch 69, onder diegenen, die de fabriek betraden na 12 jarigen leefiijd;

voor de vrouwen van 20 tot 30 jaar zijn de beide cijfers respectievelijk 59 en 68; van 30 tot 40 jaar, 60 en 67; van 40 tot 50 jaar, 67 en 68.

Uit al deze cijfers blijkt, dat de werkster, die op meer gevorderden leeftijd begon, er steeds beter aan toe was.

De stad zelf is hierbij al weer in slechter omstandigheden dan het platteland. Men telt onder de Vlaamsche mannelijke vlasbewerkers 81 pct. werklieden in gezonden toestand (stad en land bijeengenomen). Het platteland alleen telt er echter 86, de stad slechts 78.

Onder de vrouwen zijn de drie cijfers respectievelijk in 't algemeen 65; het platteland alleen 79, de stad alleen 63. De invloed der landlucht treedt hierbij duidelijk te voorschijn.

* * *

De toestand is vooral bedroevend voor de arbeiders van de als ongezond geldende werkplaatsen.

In alle afdeelingen zijn er ten minste 76 pct. gezonden; in de natspinzalen daalt dit cijfer echter tot 57.

In geen afdeeling werd ‘bepaald slechte gezondheidstoestand’ geconstateerd in hooger verhouding dan 1.55 pct.; doch in de natspinzalen stijgt het percentage tot 3.14.

In deze afdeeling zijn de werksters beneden de 20 jaar in gunstiger gezondheidstoestand dan later: beneden de 20 jaar 67 gezonden, tusschen de 20 en 30 jaar 64 gezonden tusschen de 30 en 40 jaar 63 gezonden.

De natspinzalen tellen de meeste werksters onder de 20 jaar. Op dien leeftijd beschikt de natuur over haar volle kracht, en biedt het best weerstand aan de schadelijke invloeden. In dezelfde werkplaatsen blijven ook de werksters met de meeste snelheid weg, zoo zeer zelfs, dat de vrouwelijke werklieden aldaar niet talrijker meer zijn dan 2,62 pct. Zij blijven weg wegens ziekte of opgedane kwalen, niet omdat zij huwen of een huishouden inrichten. Ziehier het bewijs: 54 pct. begonnen voor zij 13 jaren telden, en 53 pct. zijn gehuwd.

* * *

Uit al deze cijfers blijkt, hoe weinig bevredigend de toestanden zijn waarin de Vlaamsche vlasarbeiders verkeeren. Zelfs bij diegenen, werkzaam in de lokalen waar lompen gesorteerd worden - een bij uitstek ongezonde bezigheid - staan de vlasarbeiders nog in het nadeel. Onder de lompensorteerders verkeeren er 88 pct. van de mannelijke en 79 pct. van de vrouwelijke werklieden in goeden gezondheidstoestand, bij de vlasarbeiders slechts resp. 79 en 73 pct.

Van de 12.275 ondervraagde werklieden, vielen er ziek. binnen een bepaalde tijdruimte, 48 pct. van de mannen en 52 pct. van de vrouwen. Deze cijfers zijn gebaseerd op de verklaring der werklieden zelf en de controle met de registers der patroons bewijst, dat deze getallen veeleer te laag dan te hoog zijn.

Werkloosheid wegens ziekte kwam voor gedurende 1.57 dagen per jaar en per man, gedurende 3.53 dagen per jaar en per vrouw. En wanneer men nu deze algemeene cijfers vergelijkt met den toestand der stad Gent alleen - 1.73 per man, 3.93 per vrouw - dan komt men men tot de slotsom, dat de arbeider in de stad er alles wel beschouwd nog erger aan toe is dan de arbeider op het land. De oorzaak hiervan heeft men te zoeken in de woningtoestanden die, zooals men weet, in de grooter agglomeraties beslist ongunstiger zijn dan op de dorpen.

* * *

De conclusie ligt voor de hand. *Verbetering is dringend noodig.*

Noodig in het opzicht van de ventileering en de verwijdering van het stof, doch noodig tevens in het opzicht van de gelegenheden welke den arbeider ter beschikking staan om zich te reinigen en voor zoover zekere lokalen betreft, om zich te kleeden. Kleedkamers voor de werkmeisjes zijn volstrekt noodzakelijk. Thans zijn zulke slechts zeer zelden voorhanden. De werksters in de natspinzalen die, zooals hooger gezegd werd, gewoonlijk doornat zijn bij het staken van den arbeid, moeten zich omkleeden in tegenwoordigheid van allen, ook van de mannelijke arbeiders, meestergasten of opzichters. Velen doen het niet uit schaamtegevoel, en gaan met haar nat pak de straat op. Reeds van het standpunt der zedelijkheid is deze toestand niet te rechtvaardigen, en het ligt voor de hand, dat verbetering in den aangewezen zin ten goede zal komen aan de gezondheid van lichaam en ziel beide.

AUG. GITTÉE.

Thorbecke vóór 1830. (derde vervolg)

VIII.
Thorbecke en de Belgische Omwenteling.

Hij had den storm zien aankomen. Reeds in zijn uitgegeven brieven aan Groen van Prinsterer merkt men het; en had men ook al zijn overige vertrouwelijke brieven aan zijn andere vrienden onder de oogen, dan zou men er zeker dag vóór dag kunnen in volgen wat er destijds in zijn onwrikbaar kalm, doch in den grond zoo hartstochtelijk gemoed is omgegaan[(1)].

Toen hij in 1825 te Gent aankwam, was alles in Zuid-Nederland nog rustig, in schijn ten minste; maar korten tijd nadien pakken de onweerwolken reeds samen. Het moet hem alsdan gegaan zijn, hem die ter plaatse zelve leefde, te midden van de onderaardsche kuiperijen, van het mollenwerk der vijanden van het jonge koninkrijk der Nederlanden, vooral van de aanhoudende ondermijning van koning Willem I 's gezag door de Roomsch-katholieke geestelijkheid, - het moet hem gegaan zijn als zijnen vriend Groen van Prinsterer, die er lange jaren nadien over schreef: ‘In Juli 1828 hield Van der Palm te Leiden zijne meesterlijke rede ter feestvierende herinnering van den Academischen leeftijd, in het bijzijn des Konings, ter nagedachtenis tevens aan de zegenrijke vruchten van het vrijzinnige regeeringsbeleid. Niet als pluimstrijkende lofrede. Neen! als getuigenis door schier elken toehoorder beaamd,

(1) Al zijne onschatbare brieven uit Gent aan zijne ouders uit de jaren 1829 en 1830 mocht ik benuttigen, dank zij de allerliefste dienstvaardigheid van Mr. W. Thorbecke zoon. Daardoor gevoel ik mij even vereerd als diep erkentelijk.

als historiebeschrijving, als steunpunt van heilrijke profetie. Welnu, misschien was, in deze heel talrijke scharen, niemand over dit schitterend en veelbelovend retrospectief overzicht meer opgetogen dan ikzelf... In September vertrok ik naar Brussel, om uit de illusiën eener alleszins verklaarbare nationale zelfvoldaanheid in de tragische werkelijkheid te worden overgebracht(1).'

In Juli 1828 hadden juist de twee onderdeelen der Belgische oppositie, de Waalsche liberalen en de clericalen van geheel het land, zich met elkander verzoend en de *Unie* tot stand gebracht, die een groot petitionnement aan de Kamer op touw zette, waarbij de meest ingrijpende hervormingen geëischt werden: afschaffing van zekere impopulaire belastingen, vrijheid van onderwijs, vrijheid van drukpers en invoering der jury voor de persovertredingen, ministeriële verantwoordelijkheid, beperking van het Nederlandsch als officiële taal. De Regeering antwoordde met hatelijke drukpersvervolgingen en overlaadde de journalisten met geldboeten, met maanden of jaren gevangzetting en later zelfs met verbanning; zij ondersteunde integendeel met milde toelagen eene officiële pers, opgesteld door Fransche, Italiaansche en andere gelukzoekers van zeer twijfelachtig allooi. Doch de oppositie, geholpen door enkele leden uit het Noorden, wist het in de Tweede Kamer zoo ver te brengen, dat in Mei 1829 de tienjarige begrooting met 79 tegen 26 stemmen en de wet op de middelen met 86 tegen 19 stemmen verworpen werden. Zou de Regeering toegeven? De Koning, die slechts tegenover eenige misnoegde en baatzuchtige volksopruiers meende te staan, besloot eene rondreis te doen door de voornaamste steden van België. In Mei en in Juni 1829 bezocht hij aldus Mechelen, Lier(2), Antwerpen, Gent, Brugge, Oostende, Ieperen, Kortrijk, Bergen, Namen en Luik. Overal werd hij

(1) Groen van Prinsterer, *Nederlandsche gedachten*, 2 Dec. 1873; aangehaald bij G.J. Vos, *Groen van Prinsterer en zijn tijd* (*1800-1857*), I, blz. 26 (Dordrecht, 1896).

(2) Over 's Konings bezoek in de kleine stad Lier zie het schilderachtig relaas van G. Bergmann in zijne *Gedenkschriften*, bl. 173-180.

onthaald ‘met de gewone eerbetuigingen en met de opgewondenheid aan het beweegbare Belgische volk eigen[1].’ Nu was Willem I, eilaas! overtuigd, dat de meerderheid aan zijne zijde stond en dat hij, mits enkele niet ingrijpende toegevingen, gerust kon volharden in zijnen tegenstand aan de eischen der oppositie. Allerlei onbehendige halve maatregelen volgden toen elkander op, die wantrouwen wekten en zwakheid gepaard aan hoofdigheid verrieden. Daarover schrijft Thorbecke aan Groen eenen langen ontmoedigden brief[2] uit Gent (11 Juni 1829), waarvan het leitmotiv is: ‘Naar mij voorkomt, is het wankelbare en hachelijke van onzen toestand grootendeels niet aan het gewicht der oppositie, maar aan de zwakheid der Regeering te wijten[3].’

(1) W.J.F. Nuyens, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk van 1815 tot op onze dagen*, deel I, blz. 241 (Amsterdam, 1883). - Dat Thorbecke eerst zelf niet geheel ontsnapte aan die begoochelende gerustheid, bewijst zijn volgend schrijven aan zijne ouders: “*Gent, den 6 Juni 1829.* De Koning heeft hier drie dagen doorgebracht, die mij tegen verwachting groot genoegen hebben gegeven. Ik heb den Koning veel en van nabij kunnen gadeslaan. Het natuurlijke, eenvoudige en hartelijke in alle zijn gedragingen kan niet missen eene groote gehechtheid voor zijnen persoon in te boezemen. De ontvangst was zoo eensgezind, zoo vol van betoon van liefde en eerbied, dat de Koning bewogen en verrast was; en het minzame, edele en vaderlijke in de houding des Konings heeft daaraan volkomen beantwoord. Dadelijk na de aankomst hadden wij met alle autoriteiten audientie. Den volgenden dag was er een luisterrijk bal op het stadhuis, en den dag daaropvolgend hebben wij den Koning in het gebouw der Universiteit ontvangen, waar de studenten eene fraaie muziek maakten en de Koning bijkans twee uren vertoefd heeft. De Koning heeft zich met ons in het groot auditorium in het midden der studenten begeven, daar eene korte aanspraak van eenen derzelve aangehoord en op de allerliefste wijze beantwoord. Zoo Z.M. hierop op nieuw aller harten heeft gewonnen, zij is zeker met bijzondere genegenheid van Gent en van de Universiteit gescheiden. Ik zelf heb voor het overige met den Koning niet gesproken. De Koning heeft eenen allerhartelijksten brief aan de Universiteit laten schrijven over de ontvangst alhier genoten.”

(2) *Brieven van Thorbecke*, blz. 8-11.

(3) Even ontmoedigd en beangst was een andere trouwe vriend der Nederlandsche Regeering in België, Jan Frans Willems, die uit Antwerpen (15 Juli 1829) aan Jeronimo de Vries schreef: “Het gaat hier in het Zuiden niet bestig... De schuld van dit alles ligt oorspronkelijk bij het Gouvernement, hetwelk al te zeer ingenomen is geweest met Fransche liberalen en vuilaardige schrijvers, die het met geld ondersteunde om onze geestelijken en onzen Roomschen eeredienst dagelijks belachelijk en versmadelijk te maken... Ik heb het U vóór twee, drie jaren reeds geschreven: dergelijke maatregelen zouden hier eenen publieken geest van oppositie tegen het Noorden doen ontwaken, die de zaken van ons Gouvernement verre achteruit zouden zetten en misschien alles bederven. Wij Brabanders waren nog niet rijp genoeg voor uwe Duitsche philosophie; en uwe Duitsche professoren aan onze Universiteiten, met al hunne arrogantie, zijn niet veel beter als pedanten.” (*Brieven*, blz. 70.)

Op eens hield dat weifelen der Regeering op door de boodschap van 11 December 1829 van den Koning aan de Tweede Kamer, waarin Willem I beslist verklaarde noch te willen noch te kunnen toegeven. In Noord-Nederland werd de koninklijke boodschap met gejuich onthaald en geprezen ‘als eene mannelijke en vorstelijke daad des Konings geschikt om aan de “factie” en de kwalijk gezinden te toonen, dat een Oranje niet wijken zou noch vóór de Jezuieten noch vóór de Jacobijnen(1).’ In België was de verbittering algemeen bij de vijandige meerderheid en de angst zeer groot bij de kleine Nederlandschgezinde minderheid. Wat Thorbecke betreft, hij zag zeer juist in, dat die kranige houding der Regeering te laat kwam en onmachtig zou blijken te zijn. Aan Groen, die stellig als Kabinetsecretaris van Willem I niet vreemd is gebleven aan dien beslissenden stap van den Koning(2), schrijft Thorbecke(3) daarover: ‘De gevolgen van de beroemde koninklijke boodschap zijn mijne berekening althans ver te buiten gegaan. Hoogst wenschelijk zoude het, dunkt mij, geweest zijn, dat de zaken niet zooverre gekomen waren om zulk een uitersten maatregel noodig te keuren. Een klein gedeelte der vastheid en gestrengheid, waarvan men ten laatste de maat heeft volgemeten, zou, bijtijds en in den beginne getoond, wellicht genoegzaam zijn geweest om het verlangde

(1) Nuyens, *Geschiedenis*, deel I, blz. 261.
(2) Aldaar, deel I, blz. 257-259.
(3) *Brieven van Thorbecke*, blz. 12 (brief van 30 Maart 1830).

gevolg te verkrijgen. De toekomst moet leeren, of de nu erlangde uitkomst duurzaam zal wezen[1].'

Intusschen werden de tienjarige en eenjarige begrootingen op nieuw in de Tweede Kamer behandeld. De oppositie was nog stouter geworden. Na heftige debatten werd de tienjarige begrooting aangenomen met de meerderheid van 61 tegen 46 stemmen, en de eenjarige met slechts 54 tegen 53 stemmen, terwijl het tienjarig budget der middelen verworpen werd met 55 stemmen tegen 52. De verpletterde Regeering trok het eenjarig budget der middelen in en verdaagde de Kamer tot in Januari 1830. Om dezen niet schitterenden uitslag te bekomen, had de Regeering eene ongehoorde drukking op talrijke leden van 't Parlement uitgeoefend, hetgeen in België veel verbittering verwekte. Zij had daarenboven de kleingeestige onhandigheid zich over de standvastig gebleven oppositiemannen te wreken door afzetting uit hunne openbare ambten of door intrekking van genoten pensioenen. Het werd

(1) Willems, die de koninklijke boodschap van 11 December 1829 blijkbaar goedkeurde, was ook met angst bekropen. Den 28 December 1829 schrijft hij uit Antwerpen aan Jeronimo de Vries: "Indien het Gouvernement (dat sedert eenige weken den Nederlandschen weg wederom schijnt ingeslagen te zijn) zoo blind wil zijn, dat het nu nog niet zien wil, dat geheel de oppositie en alle de geïnventeerde grieven te zamen niets anders dan een Fransche quaestie uitmaken; indien het nu nog niet inziet, dat de Fransche taal leert met de Franschen sympathiseeren; - dan heeft het de reputatie ten volle verdiend, die het van onze Fransche journalisten wordt toegekend. Fransche taal en Fransche Jesuieten, die moeten wij hebben, de eenen voor de Fransche advocaten en dagbladschrijvers voor de drukpers; de anderen voor het onderwijs; - en dan zijn wij klaar, dan, zullen wij oprechte Nederlanders zijn! Het is schande gelijk het Gouvernement met alle die Franschen boeleert! ... Onze Harmonie is Koninklijke Harmonie benoemd en drie der directeuren van dezelve (waaronder mijn persoontje) zullen binnen kort naar den Haag om Z.M. voor dit gunstbewijs te bedanken. Ik ben van zins bij die gelegenheid eens ferm-weg aan den Koning te spreken. Wat dunkt U?" (*Brieven,* blz. 77.) Deze laatste woorden bewijzen hoe toegankelijk voor iedereen de stugge Willem I was, dat een eenvoudig ambtenaar der registratie als Jan Frans Willems er ernstig aan denkt hem "eens ferm-weg" in zijn paleis op eene openbare audientie de les te gaan lezen!

nu tusschen de Regeering en de oppositie der verbondene liberalen en clericalen een strijd op leven en dood, die wellicht een inwendige storm zou gebleven zijn, had niet de Juli-revolutie in Frankrijk den weg voorbereid voor de Belgische Omwenteling.

Uit dien tijd bezitten wij gelukkig al de brieven van Thorbecke aan zijne ouders te Zwolle. Zij vormen als eene soort van vertrouwelijk dagverhaal, waarin men hem en de gebeurtenissen, zooals hij ze opvatte, in weerspiegeld vindt. Dadelijk na 's Konings triomfantelijk bezoek in de Oranjegezinde stad Gent, dat hem zooveel goed bloed had gezet, wordt hij opnieuw bezorgd en zelfs ontmoedigd bij de eerste onvoorziene toegevingen der Regeering. Den 13 Juni 1830 schrijft hij:

> Gij zult, lieve vader, de beide besluiten van Z.M. over het onderwijs en de Fransche taal hebben gelezen.
> Ik mag het niet ontveinzen: het eerste van die besluiten, dat, gelijk ik stellig meen te weten, buiten kennis van den heer van Ewijck genomen is, maakt mijne toekomst hoogst onzeker. De verplichting tot het bijwonen der lessen ophoudende, zou ik hier met vele andere professoren binnen kort een tamelijk nutteloos persoon kunnen geworden zijn.
> Terwijl de Regeering het Nederduitsch niet meer als landstaal handhaaft, zullen Fransche geest en Fransche haat in deze gewesten wederom de overhand krijgen. De Universiteiten zullen als dwang-inrichtingen, die niet meer bewaakt worden, leeg loopen en wellicht die professoren slechts nog hoorders hebben, welke het dadelijk praktikale of hetgeen daarvoor gehouden wordt, onderwijzen. Smaak en geest van grondige wetenschappelijke studie zijn hier te lande op verre na nog niet diep genoeg doorgedrongen, dan dat ouders en jonge lieden van de plotseling verleende vrijheid niet een algemeen misbruik zouden maken, vooral op dit oogenblik, daar men sedert twee jaren getracht heeft om alle onderwijs, door de Regeering daargesteld, te verguizen en deszelfs krediet bij het publiek te ondermijnen. Er moet, wel is waar, nog een ander besluit tot nieuwe regeling der examina volgen. Die examina kunnen zoo uitgebreid zijn en streng worden gemaakt, dat de vrees ervoor de lessen evenwel niet doet verzaken. Ik reken hierop echter niet veel. Er blijft mij niet over dan in geduld de uitkomst af te wachten, die, ook in het gunstigste geval, eene aanmerkelijke bekorting van mijnen akademischen werkkring en van mijn inkomen zal aanbrengen.
> Bovenal grieft het mij, dat Z.M. door de twee genoemde besluiten deze provincies aan haar lot overlaat, en het goede, dat hier sedert 13 of 14

jaren voor den opbouw van nationaliteit en wetenschappelijke beschaving aanvankelijk gesticht was, voor het tegenwoordige en voor de toekomst verloren geeft. In deze opzichten zie ik nu geen steunpunt van hoop, geene bronnen van herstel meer.

Op die beangstheid volgt kalmte in Thorbecke's gemoed. In het begin van 1830 zijn al zijne brieven rustig en uitsluitend aan familiezaken gewijd. Hij gaat vervolgens met vacantie naar Holland en keert eerst in de beslissende Augustusmaand naar Gent terug. Nu begint eigenlijk zijn aangrijpend dagverhaal, dat wij hier laten volgen:

Gent, *den 29 Augustus 1830.*
Met den nieuwen Minister van Binnenlandsche zaken (La Coste) heb ik tamelijk lang gesproken (te 's Gravenhage onderwege) evenwel niet over mijzelven, dat mij voor eene eerste kennismaking niet gepast scheen. Z. Ex. gaf mij zijne goedkeuring van de noot over de examina, aan den heer van Rappard eenigen tijd te voren op deszelfs verzoek overgemaakt, te kennen. De Minister heeft een koud en droog uiterlijk; maar ik heb gevonden, dat hij in den loop van het onderhoud gemakkelijk wordt en dan zelfs gaarne voortpraat, zoodat men met hem al spoedig in het gesprek komt.
Te Rotterdam ben ik 's nachts ten twee uren op den wagen gaan zitten, die mij zondag avond te half 10 ure behouden hier (te Gent) heeft aangebracht.

Ik heb vervolgens mijn werk met frisschen moed opgevat. Intusschen zijn er, gelijk gij zult vernomen hebben, te Brussel volksonlusten losgebarsten, gepaard met buitensporige schending der publieke orde, en met het gevolg dat de niet sterk gewapende macht de stad en burgerij aan zichzelven heeft overgelaten. Eene dadelijk opgerichte burgerwacht (niet schutterij) heeft de rust hersteld, ofschoon het schijnt, dat die burgerwacht het met de kwaadwillige partij eens is. Want men heeft overal de koninklijke wapens vernield of weggenomen, het vaandel der Brabantsche onafhankelijkheid van 1789 uitgestoken, en het schijnt, alsof men aan den Koning voorwaarden zou willen voorschrijven, eer men tot de gehoorzaamheid terugkeert. Nu zegt men, dat Prins Frederik in de residentie is aangekomen, ten einde eene genoegzame gewapende macht bijeen te brengen en de noodige maatregelen te nemen. Men is hier ook sedert een paar avonden niet zonder ongerustheid en op zijne hoede geweest. Tot dusverre is alles rustig gebleven, en ik vertrouw nog al op Gent. De regeering (der stad) heeft alle gezetene burgers uitgenoodigd om, zoodra er iets mocht gebeuren, zich onverwijld op het stadhuis te vereenigen, ten einde mede te werken tot het behoud van personen en eigendommen.
Zooveel ik er over kan oordeelen, is men te Brussel bij den aanvang

> weifelende en besluiteloos van de zijde des bestuurs en der macht geweest, of liever heeft men niets gedaan; en hierdoor is een weinig beduidende oploop binnen den tijd van 8 tot 10 uren aangegroeid tot eene beweging, die men meende geen meester te kunnen worden(1).
> Ik verzoek U vriendelijk en hartelijk om niet ongerust ten mijnen aanzien te vezen. Ik denk niet, dat wij hier iets te vreezen hebben en meen, dat men gereed is om op het eerste gerucht met nadruk te handelen. Mocht er evenwel tegen alle verwachting iets voorvallen, zoo begeef ik mij dadelijk op het stadhuis, en zal mij laten gebruiken tot bewaring of herstel der orde. Ik schrijf U dit alles, ten einde Gij soms niet door overdreven tijdingen of praatjes een valsch denkbeeld krijgt van onzen toestand, waaromtrent ik vastelijk vertrouw U ook verder de beste berichten te zullen kunnen mededeelen(2).

Hij voegt er in *post-scriptum* nog bij:

> Ik heb mij zoo even, bij het stadhuis zijnde, overtuigd, dat men bij ons reeds zeer doelmatige maatregelen heeft genomen. Van dit oogenblik af aan trekken sterke patrouilles van de burgerwacht te voet en te paard, van de infanterie en de husaren gestadig de straten door.
> Dit alles is zekerheidshalve en om hen, die kwade oogmerken mochten voeden, in tijds te toonen, dat men hen zal weten te ontvangen. Voor het overige is er nog niet het minste ontrustende blijk voorhanden, dat een kwaad vermoeden omtrent het volk hier ter stede zou doen opvatten, behalve dat de bewegingen van Brussel, Brugge en andere steden slechte voorbeelden zijn, waarvan de besmettende invloed tijdig dient te worden gekeerd of beteugeld.
> *Gent, den 31 Aug. 1830.*
> Binnen één uur moet ik voor 24 uren de burgerlijke wacht betrekken en schrijf U nog in haast eenige regels om U te melden, dat ik wel ben en dat hier tot dusverre niets strijdigs met de publieke orde of rust is voorgevallen. Mijne goede verwachting is niet teleurgesteld en ik denk, dat het zoo blijven zal. De waakzaamheid en beslissende houding der buitengewone burgerwacht, die in de beste verstandhouding is met het garnizoen en uit de meest fatsoenlijke en gezetene burgers bestaat, snijdt aan de kwaadwilligen alle hoop en gelegenheid af.
> Ingevolge de berichten gister ontvangen zijn de twee Prinsen met 15.000 man te Antwerpen aangekomen, zoodat wij aldra iets beslissends

(1) Over de ongehoorde zorgeloosheid en zwakheid der overheden te Brussel, zie graaf O. de Kerckove de Denterghem, *Les préliminaires de la Révolution belge de 1830*, in de *Revue de Belgique*, 1897.

(2) Heeft Thorbecke hier, om zijne beminde ouders gerust te stellen, een grooter vertrouwen geveinsd dan hij wel had? Of verwachtte hij waarlijk eene spoedige bedaring der gemoederen?

zullen hooren. Men meent in eenige dagen eene armée van 30.000 man in de omstreken van Brussel bijeen te zullen hebben. De grootste moeielijkheid echter zullen de Waalsche provinciën, vooral Luik, aanbrengen, waar het gemeene volk geene wanorde gepleegd heeft, maar waar alles in de handen is der oppositiepartij, die reeds een gezantschap aan Z.M. heeft gezonden om aan den Koning eene reeks voorwaarden voor te schrijven. De Prins van Oranje wordt heden hier gewacht.

Gent, den 12 Sept. 1830.

Ik heb U bij voortduring goede berichten mede te deelen omtrent de gesteldheid in deze stad. De nijvere middenstand is hier niet alleen vol ijver voor de bewaring van rust en orde, maar ook vijand van de voorgestelde scheiding tusschen de Noordelijke en Zuidelijke gewesten. Wij zullen nu zien wat in de vergadering der Staten Generaal zal voorvallen.

Ik voor mij geloof, dat, zoo ons Rijk behouden wordt, zulks aan eene buitenmenschelijke voorziening, en zoo het verloren gaat, zulks aan de zwakheid, verkeerdheid en gebrek van eenheid des Bestuurs zal te wijten zijn. Vòòr eenige dagen twijfelden degenen, welke den Koning van nabij omringen[1], er niet meer aan of de scheiding, die mij volstrekt ongerijmd voorkomt, zou plaats hebben. Eenige hoop stel ik nog altoos op de veranderlijkheid des Gouvernements, hetwelk de verklaring der groote Mogendheden Engeland, Rusland, Oostenrijk en Pruisen afwachten moet, die de stichters zijn van onzen Staat in zijne tegenwoordige gedaante mijns inziens niet zullen of kunnen toegeven, dat België, in gevolge eene afzondering van Holland, prijsgegeven wordt aan Frankrijk. Deze is nog de eenige waarborg; want voor het overige zou men eigenlijk bevoegd zijn om moed en vertrouwen ten eenemale vaarwel te zeggen, daar en waar men de gewichtigste aangelegenheden eener natie aan het geluk en aan het toeval ziet overgelaten.

Ik heb in dezen tijd meer brieven geschreven over hetgeen mijne belangstelling uitsluitend tot zich getrokken heeft, dan gewerkt[2]. De aanvang der lessen is te Leuven en te Luik voor twee maanden uitgesteld; maar onze Universiteit zal op den gewonen tijd, maandag over 8 dagen, opengaan. Ik ben verlangend te zien wat er van de studiën, in zulk een tijd, worden zal.

Gent, den 29 September 1830.

De opening der lessen is onbepaald uitgesteld. Onze toestand begint thans bedenkelijker dan ooit te worden. De troepen zijn van Brussel afgetrokken en hebben die stad met het omliggende land in de macht der opstandelingen gelaten. Van nu af hangt ook hier het behoud der rust aan een zijden draad. Tot dusverre is het nog tamelijk stil gebleven; maar elk moet het zichzelven zeggen: men mag des morgens niet meer op den avond

(1) Dit steunt waarschijnlijk op mededeelingen van zijnen vriend Groen van Prinsterer, secretaris van Willem I.

(2) Hoe gaarne zouden wij die brieven bezitten!

rekenen. Wat van onzen Staat, wat van onze stad worden moet, mag God weten.
Ik zal het met moed en bedaardheid afwachten en mij door geen voorbarigen schrik van hier laten drijven. Mocht het echter zoover komen, dat de burgerwacht en het garnizoen te kort schoten, dan ben ik aan mij zelven verplicht om mij te verwijderen. Het Gouvernement heeft ons het vervallen kwartaal niet betaald, en daar zal ook vooreerst niet veel van komen. Eenige weken kan ik het nog uithouden; en dan moet ik mij met opnemen(1) trachten te helpen.
Ik meld U de zaak gelijk zij is en verzoek U hartelijk aan geene overmatige bekommering toe te geven. Ik zal mij niet noodeloos in gevaar stellen en met omzichtige bezadigdheid bij tijds op de maatregelen voor het uiterste geval bedacht wezen. Op dit oogenblik houd ik mij nog bezig om een stukje over de scheiding te laten drukken. Bedenkt, lieve Ouders, dat het niets baten kan het oogenblik te willen vooruit loopen. Mijne openhartige mededeeling, terwijl ik U niets verberg, moet U bemoedigen. Wellicht loopt alles nog beter af dan Gij denken moogt. In deze stad is nog meer kans op het behoud der orde dan in eenige andere gewesten.
P.S. Vermijd, als Gij wilt, in Uwen volgenden brief, alle harde uitdrukking over den opstand. Het zou kunnen zijn, dat de loop der posten alsdan gestremd ware en de brief in verkeerde handen kwam.
Gent, den 1 October 1830.
Beste Ouders! Ik geloof, dat het tijd is om de maatregelen, daar ik U in mijnen vorigen van sprak, te nemen. De troepen verlaten morgen de stad en met derzelver vertrek zal men hier hoogstwaarschijnlijk de vrijheidstooneelen beleven, waarvan de andere steden reeds het voorbeeld hebben gegeven.
Heden heb ik mijne beste boeken en meubelen bij eenen burger dezer stad en inboorling, zoo ik hoop, in zekerheid gebracht. Morgen vertrek ik wellicht reeds, en denk mij over Antwerpen naar Leyden bij Kaathoven te begeven. Het behoud der rust hier ter stede, nadat de Gouverneur zich reeds eergister verwijderd heeft en het Algemeene Gouvernement ook Vlaanderen aan zijn lot overlaat, zou schier met een wonder gelijk staan.

Wat zal ik hier doen? Mij aan onaangenaamheden en misschien erger blootstellen zonder eenig doel, zonder werkkring? Want de Universiteit, zoo zij ooit weder opengaat, zal gewisselijk vooreerst nog geen begin der lessen maken. En, al gaat zij ooit weder open, ik twijfel zeer, of er alsdan de Hollanders toe geroepen zullen worden.
Men ziet hier reeds eenigen met de Brabantsche kokarde loopen. Morgen zal deze leus, welke die van afval geworden is, algemeen zijn en niemand zal zonder dezelve meer veilig wezen. Ik kan dit niet meedoen en

(1) Leenen van geld.

zal, zoo God wil, in Holland den loop der zaken afkijken. Een groot aantal personen, Hollanders en Vlamingers (sic), heeft reeds van hier de wijk genomen. In de straten scheen het dezer dagen, alsof de huurtermijn aller huizen plotseling verstreken ware. Het is eene harde omstandigheid en het ongeluk der particulieren is nog voor niets te rekenen bij dat van den Staat.

Mijn stukje over de scheiding, dat bij Luchtmans te Leyden uitgegeven zal worden, ofschoon het hier gedrukt is, zal morgen ten naastenbij afgedrukt zijn. In zulke tijden echter als de tegenwoordige is een gematigd en verstandig woord nauwelijks nog iets waard. Uit Leyden zal ik U aldra schrijven; maar rekent, als het U belieft, niet op den eersten dag, daar er zoo licht iets tusschen beide kan komen.

Gent, 2 October 1830, 's morgens 6 ure.

Ik hoor het klokkengelui en spel. Ik denk dus, dat de driekleurige vlag thans ook van de publieke gebouwen zal wapperen. Ik blijf bij mijn voornemen om heden te vertrekken, ten einde morgen ochtend met de stoomboot van Antwerpen naar Rotterdam over te steken. Weest van harte gegroet, beste Ouders, gelijk ik Herman en Claartje groet. Als altoos

Uw innig liefhebbende zoon J.R. Thorbecke.

Leyden, den 5 Oct. 1830.

Gister avond ben ik hier behouden aangekomen. In den Haag heb ik de heeren van Ewijck, Groen en anderen gesproken, maar zij hebben mij geen troost kunnen geven. De toekomst is zoo donker mogelijk en het is nog geen tijd om op particuliere aangelegenheden te denken. Het komt mij meer dan waarschijnlijk voor, dat het met mijnen werkkring te Gent voor altoos gedaan is. Het provisionele bestuur in Brussel vestigt en breidt zich meer en meer uit. Het heeft reeds zijne ministers, provinciale gouverneurs, procureurs, burgemeesters, enz. benoemd. Het zal ook spoedig zijne professoren benoemen gelijk het reeds zijne vier inspecteurs van het publiek onderwijs heeft. Mocht dat Gouvernement al geen steek houden, mocht eene buitenlandsche tusschenkomst het Noorden en Zuiden alweer aaneen lappen, dan blijft het toch nagenoeg zeker, dat de Hollanders geene posten meer in België zullen bekleeden.

Tot dusverre heb ik zelf nog weinig op mijne toekomst gedacht[1]. Wellicht opent zich, spoediger dan wij meenen, eenig uitzicht. Op den duur zal men mij niet laten zitten, en ik verzoek U om in dit vertrouwen den moed niet te laten zakken. Elk moet thans zijn grooter of kleiner aandeel dragen in de algemeene ramp.

De Koning mag en kan geen plan meer maken om door eigen krach-

(1) Dit eenvoudig woord teekent wel den oprechten vaderlander die Thorbecke was.

ten België te herwinnen; hij moet veeleer op de verdediging van het Noorden bedacht zijn.
Laat U niet ter neder slaan, beste Ouders, en laat ons de groote rampen van dezen tijd niet ondragelijk maken door moedeloosheid.
Leyden, den 30 Dec. 1830.
Beste Ouders! Leyden is uwe lievelingsplaats. Gij wenscht bovenal, dat Leyden mijne bestemming worde. Welnu, het is waarschijnlijk, dat uw wensch zal worden vervuld.
Gister is de heer curator d'Escury bij mij geweest. Ik had hem, zoo lang ik hier ben, niet bezocht om niet den schijn te hebben mij voor Leyden aan te bevelen. Ik had hem slechts vòòr eenige dagen, daar hij lid is der Tweede Kamer en een van de hevigste voorstanders der scheiding, mijn boekje met een paar regels toegezonden. Hij kwam nu om er mij veel moois over te zeggen en gaf vervolgens te kennen, dat hij zeer wenschte mij hier voor de Leidensche Akademie te houden. Hij verlangde hier eene gelegenheid te zien daargesteld tot de vorming van aanstaande staatslieden, dat ik daartoe de man mocht wezen, en ten dien einde met de diplomatie en moderne geschiedenis bij de rechtsgeleerde Faculteit belast worden. Hij zeide hierover in dezen geest met den heer van Ewijck te hebben gesproken, dat de heer van Ewijck het met hem eens en de zaak dus klaar was, zoo de Koning slechts in dezen appel wil bijten. De schikking met de aanwezige professoren omtrent de door mij te geven collegiën te beramen, mocht ik maar aan hem, aan de curatoren overlaten. Zij zouden zorgen, dat ik geene moeielijkheid ondervond. Dit alles, in den toon der grootste belangstelling voorgedragen, verrastte mij en was verre van mij te mishagen. Ik heb mijne gevoeligheid over deze welwillende gezindheid en mijn genoegen van in Leyden een werkkring te zullen vinden, die bij voorkeur met mijne wenschen strookte, levendig uitgedrukt. Bij mijn contra-bezoek zal ik de gelegenheid zoeken om opzettelijk over het gewoon professoraat te spreken. Het is mij voorgekomen, dat d'Escury dit als van zelfs sprekende beschouwde. In allen gevalle vlei ik mij, dat ik deze gewichtige omstandigheid er wel zal doorkrijgen, al is het dan ook niet met het volle tractement (f. 2800).
Het genoegen, dat U, naar Gij schrijft, de lezing van mijn opstel heeft bezorgd, schijnen ook anderen te hebben ondervonden. Althans heb ik er hier veel vriendelijks over vernomen. Van den heer van Ewijck heb ik uit zijnen naam en uit dien van den Minister van Binnenlandsche Zaken (La Coste) een bedankbrief voor de toezending ontvangen met betuiging, dat het werkje met veel genoegen is ontvangen. Aan den Koning heb ik het, vergezeld van een brief, door Groen doen geworden, gelijk ik ook een exemplaar aan den heer Falck in Londen heb geadresseerd. Ik maak geene zwarigheid om mijnen naam te noemen, terwijl het stuk, naar ik meen, met zooveel bezadigdheid is geschreven, dat niemand er aanstoot aan kan nemen. De Koning heeft geen tijd om zulke dingen te lezen. Anders zou

het Z.M. misschien wel bevallen, want de Koning heeft nog altoos eene wezenlijke Belgomanie, zooals men in den Haag zegt.
In Amsterdam echter en aan oom Frans zal het niet behagen; want de Amsterdammers denken alleen op hun bekrompen eigenbelang, dat hen ten laatste nog deerlijk bedriegen zal. De verhandeling van Lipman, een Jood en Amsterdamschen schreeuwer, heb ik niet gelezen, en er ook niet bijzonder naar getracht, dewijl zijn brochure geheel en al de weerklank, ofschoon wel gesteld, der Amsterdamsche gevoelens moet wezen.
Misschien kan ik U binnen kort eene Fransche vertaling van mijn opstel zenden, die te Bonn wellicht zal worden vervaardigd door mijnen ouden leerling Conway, en daar ik eene voorrede voor heb geschreven

Van denzelfden dag bezitten wij eenen brief aan zijnen ouden leermeester Prof. David van Lennep te Amsterdam:

Leyden, *den 11 Dec. 1830*[1].
Uw E. Hooggel. gelieve welwillend een stukje aan te nemen, dat ingevolge het eerste voorstel omtrent de scheiding te Brussel gedaan, vòòr het eind van September te Gent werd gedrukt. De gebeurtenissen, die aldaar met het begin van October plaats grepen, hebben de verzending der exemplaren verhinderd, die thans eerst in mijne handen zijn gekomen.
In den loop van twee maanden heeft de gesteldheid des lands eene groote verandering ondergaan. Desniettegenstaande mag wellicht ook nu nog worden herinnerd welke plaats aan het Rijk der Nederlanden in Europa was aangewezen.
De erkentenis van het provisioneele Brusselsche Gouvernement in Gent heeft mij in de eerste dagen van October van daar de wijk doen nemen naar Holland. Sedert ruim twee maanden houd ik mij voorloopig in Leyden op, in afwachting van de gelegenheid om mijne boeken en andere goederen uit Gent weder onder mijn bereik te brengen. Ondertusschen heeft men mij hier van onderscheiden kanten de vriendelijkste gezindheid, om mij definitief te Leyden te houden, aan den dag gelegd. De heer d'Escury heeft mij de eer gedaan van mij zijnen wensch te verklaren, dat de diplomatie en de moderne historie mij mochten worden opgedragen. Of en wanneer daar iets van zal kunnen worden, weet ik niet. Zooveel is zeker, dat ik zulk een werkkring te Leyden als hoogst wenschelijk zou beschouwen.
Alleraangenaamst zal het uitzicht voor mij zijn om in de nabijheid van Uw E. Hooggel. te worden gevestigd, en hierdoor in de gelegenheid te komen om Uw E. Hooggel. dikwerf de eerbiedige en bestendige erkentelijkheid te betuigen, waarmede ik de eer heb te zijn,
WelEdelgeboren Hooggeleerde Heer!
Uw E. Hooggel. toegedane dienaar
J.R. Thorbecke.

(1) Papieren van D.J. Van Lennep (in bruikleen berustende op het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage).

Ziehier nog eenen laatsten brief aan zijne ouders te Zwolle:

Leyden, den 31 Dec. 1830.
De bewerking van een stukje over de erkentenis der onafhankelijkheid van België, dat nu gedrukt wordt, heeft mij uitsluitend bezig gehouden. Zonder dezen band zou ik ook al eens weder naar den Haag zijn geweest; want het is wezenlijk te erg, dat ik noch geld[1] noch eenig bericht ontvang. Mijne zaak staat thans minder gunstig dan zij in den beginne scheen. Ik heb den heer d'Escury verklaard, dat ik inzonderheid op het gewone professoraat moest aanhouden; dat ik van de faculteits-emolumenten, zoo die zwarigheid maakten, wilde afzien; maar dat ik, om hier met moed en gevolg werkzaam te zijn, al de gewone rechten meende te mogen verlangen. De plaatsing bij de juridische faculteit vindt eene, zoo het schijnt, onoverkomelijke zwarigheid, daar ik geen *doctor* (*juris*) ben. Die bij de letterkundige faculteit (vindt) andere moeilijkheden, terwijl in dezelve reeds twee gewone hoogleeraren boven het bij het reglement bepaalde aantal worden geteld. Ik zal evenwel niet gemakkelijk loslaten, en den heer van Ewijck, zoodra ik naar den Haag kan gaan, openhartig zeggen, dat ik liever gewoon te Groningen dan buitengewoon te Leyden wensch te zijn. Die onbillijkheid ten mijnen opzichte, aan wien reeds in 1821 het gewoon professoraat te Leyden toegelegd was, heeft lang genoeg geduurd. De heer d'Escury heeft mij volgens mijnen wensch, met bijvoeging dat men mij ook het volle tractement diende te geven, voorgedragen. Evenwel voor zuiver en klaar houd ik die aangelegenheid nog lang niet.
De volgende week hoop ik van den heer van Ewijck iets naders te vernemen. Blijft hij bij zijn vroeger plan om al de Hollandsche professoren uit het Zuiden bij voorraad over de drie Universiteiten in het Noorden *à la suite* van die Akademies te verdeelen, een plan dat reeds 4 of 6 weken aan den Koning is voorgesteld, en treedt de Koning daarin, dan zit er voor mij niet op dan om een overbodig aanhangsel te worden.
Ik beveel mij, beste Ouders, bij den overgang tot het nieuwe jaar, in Uwe liefde. God geve, dat het beter eindige dan het afgeloopene en dat spoedig eene hoop verwezenlijkt worde, welke een zoo noodzakelijke prikkel is om niet de oogen voor de toekomst ten eenenmale te sluiten.
P.S. Aan den heer de Vos heb ik mijn stukje over de scheiding doen toekomen en, tegen alle verwachting, tegen den Amsterdamschen geest in, bijval en toestemming gevonden. Van den heer Prof. van Lennep, met wien ik sedert jaren noch mondeling noch schriftelijk in gemeenschap was geweest, heb ik eenen buitengewoon hartelijken brief ontvangen ten antwoord op mijn bericht van mijnen tegenwoordigen toestand.

(1) Zijn achterstallig tractement als hoogleeraar te Gent.

De Fransche vertaling van mijne verhandeling heeft geen voortgang, daar het uitgeven bij den boekenwurm Marius zwarigheid heeft ontmoet.

Thorbecke werd kort daarna buitengewoon hoogleeraar te Leiden, waar hij eene schitterende loopbaan als professor heeft gehad, die zijne overwegende rol als staatsman voorbereidde.

'Die ramp (de Belgische Omwenteling) - zoo sprak de heer Van der Linden bij de onthulling van Thorbecke's standbeeld te Amsterdam in 1876 - was het slot van het tijdvak van zoeken. Nu is de plek gevonden, waar de jonge boom krachtig wortel zal schieten, en een reus worden van het reeds hoogstammige woud. Eenige maanden later werd hij te Leiden gewoon hoogleeraar en in den zomer van het volgende jaar *honoris causa* doctor in de rechten.'

Maar hij was natuurlijk voor de Zuidelijke Nederlanden verloren. Alleen zij hier nog vermeld, dat hij in October 1831, een jaar na zijne haastige uitwijking, naar Gent teruggekeerd is om er zijne zaken te regelen en zijne overgebleven boeken en meubels te gaan halen. Over zijn kortstondig laatste verblijf in de Arteveldestad vonden wij[1] enkele aanteekeningen van zijne hand, waarin hij zijne indrukken en zijne gesprekken met eenige vrienden en kennissen in eenen, eilaas, zeer bondigen vorm heeft geboekt. Wij drukken deze bladzijden hier af als eene belangrijke getuigenis over de ontgoocheling, die in een aanzienlijk gedeelte der Gentsche bevolking heerschte slechts een twaalftal maanden na de zegepraal der Belgische Omwenteling. Thorbecke's stukje luidt als volgt:

Gent, *October 1831.*
v. Toers, de Ryckere, v. Coetsem, v. Huffel, Metdepenningen, Verbeeck, v. Crombrugghe, de Thiennes[2].

(1) In het familiearchief van den heer Mr. W. Thorbecke.

(2) Deze namen schijnen de personen aan te duiden met wie Thorbecke te Gent heeft gesproken. De advocaat van Toers was een oudleerling van Thorbecke en stierf als ontvanger der Hoogeschool. De Ryckere, Dr. van Coetsem en Dr. Verbeeck, deze twee laatsten bekende Gentsche geneesheeren, waren zijne ambtgenooten aan de Hoogeschool geweest. De advocaten Van Huffel en Metdepenningen waren voorname Gentsche Oranjisten. Van Crombrugghe werd na 1830 burgemeester der stad Gent en was het hoofd der Oranjegezinde stadsregeering, die herhaaldelijk tijdens de eerste jaren na 1830 in botsing kwam met de Belgische ministers, welke haar zelfs moesten opschorsen. De Graaf de Thiennes was een vermogend en invloedrijk persoon van ouden adel. Allen waren Oranjegezinden, zelfs Prof. De Ryckere, die het hooger onderwijs verliet in 1830 om gedurende korten tijd gouverneur van Oost-Vlaanderen te worden, maar zijn ontslag kreeg, omdat hij als lid van het Belgisch Congres voor de uitsluiting der Oranje-Nassau's niet had willen stemmen. Later werd hij benoemd tot gezant van België in Zweden, doch hij werd plotseling krankzinnig en kon dit laatste ambt niet bekleeden.

Het gemeene volk is opgemaakt tegen de Hollanders. Van de middel- en gegoede klasse wenschen 2/3 met al hun denken en trachten de vorige orde van zaken terug: Gent, Brussel, Luik, Bergen, Doornik.
De scheiding tusschen de Oranjisten en Patriotten is openbaar en de eersten aarzelen niet om voor hunne meening uit te komen. Maar handelen kunnen zij niet, zoolang zij het gemeene volk moeten vreezen.
Het grootste deel der generaals en officieren is der oude Dynastie toegedaan. Het leger zal onder de Fransche officieren niet of met groote misnoegdheid vechten. De garde-civique kan nergens op eenen behoorlijken voet worden gebracht. Zij bestaat uit lieden van de geringste klasse en uit remplaçcanten. Zij is niet geoefend en voor een zeer klein gedeelte bijeen.
De priesters zijn de kern der Patriotten; maar zij beproeven (volgens het oordeel der beide partijen tusschen welke zij staan: de Oranjisten en de Franschgezinden) het onmogelijke.
Plundering te Gent en te Brussel vooraf georganiseerd.
Stemming voor de afgevaardigden en senateurs te Gent ten voordeele der priesterparij uitgevallen door middel der stemgerechtigden van het platte land.
Men heeft zich onbegrijpelijk verheugd over des Prinsen van Oranje's inval in België en daarvan, tot de aankomst der Franschen toe, onmiddellijke redding gewacht.
Eén bataillon Hollanders in Gent, - en Vlaanderen ware om in 24 uren.
De inval, 4 weken vroeger gedaan, zou de restauratie ten dadelijken gevolge hebben gehad.

Thorbecke's verrassende aanteekeningen moeten ons nochtans niet verwonderen. Tal van andere getuigenissen uit die dagen van algemeene verwarring, misnoegdheid, ontgoocheling, nijverheids- en handelscrisis, ja stoffelijke ellende

kunnen er de juistheid van bevestigen[1]. Doch zulke eene scheuring als die, welke in 1830 tusschen België en Holland was geschied, kon niet weder goedgemaakt worden. Thorbecke's hart was niet het eenige in Noord en Zuid, dat bloedde; maar de scheiding was onherroepelijk.

IX.
Thorbecke's twee vlugschriften over de scheiding.

In de laatste maand van zijn verblijf te Gent, deels in de tusschenpoozen der uren, waarin hij onder de gewapende burgerij de wacht moest gaan optrekken, schreef Thorbecke een stuk, dat hij te Gent onder zijne oogen liet afdrukken en eenige weken later te Leiden, waar hij toen gevlucht was, zonder zijnen naam verschijnen liet: *Een woord in het belang van Europa*, *bij het voorstel der scheiding tusschen België en Holland.* (Te Leyden bij S. en J. Luchtmans, 1830). Ik benuttig zijn eigen exemplaar, op welks titelblad van zijne hand geschreven staat: *Septemb. 1830*, hetgeen wel bewijst, dat deze verhandeling vóór zijn vertrek uit Gent (2 Oct.) was ontworpen en opgesteld, zooals overigens uit zijne brieven aan zijne ouders ten overvloede blijkt.

Olympisch kalm zijn deze beschouwingen van Thorbecke. Echt verbazend mag men het heeten, dat zoo'n bezadigd vertoog in eenen zoo bewogen tijd en onder zulke rumoerige omstandigheden kon geschreven worden. Thorbecke

(1) Zie, onder meer, G. Bergmann in zijne *Gedenkschriften.* (blz. 208-211), waar hij het schilderachtig hartroerend spotliedje *De Belgische Pierlala*, door hem gedicht in 1831, afdrukt. Dat lied werd in België voor de Oranjisten heimelijk gezongen en zelfs in 't Fransch vertaald. Het drong door tot in Den Haag, waar het door eenen Joodschen liedjeszanger op de straat werd voorgedragen, zoodat prins Albert van Pruisen, echtgenoot van prinses Marianne der Nederlanden, hem eens hoorde en hem meenam naar het Paleis, waar de liereman vóór Koning Willem I en de koninklijke familie tot aller genoegen zijn liedje herhalen moest. In dat liedje klagen in België de fabrikant, de koopman, de werkman, de boer en de zeeman achtereenvolgens over hunne diepe armoede als een gevolg der Belgische Omwenteling.

onderzoekt er de zending, die Nederland in Europa te vervullen heeft, en vraagt zich bedaard af, wat ervan zou komen, indien het Koninkrijk der Nederlanden in twee helften gesplitst werd. Het is een vraagstuk van hoogere staatkunde, dat hij met zijne grondige kennis der algemeene geschiedenis en met zijnen helderen geest van alle zijden bekijkt en dat hij met de koelbloedigheid van eenen degelijken geleerde en den scherpen blik van eenen geboren staatsman behandeld.

Sedert eeuwen was Nederland ‘de hoeksteen van Noordwestelijk Europa’. Ten bate van Engeland's zekerheid en ook als tegenwicht voor de anders overweldigende zee- en koloniale macht van Groot-Brittanje moet Nederland krachtig zijn. Daarom heeft het Weener Congres het Koninkrijk der Nederlanden gesticht. ‘Zou de taak nog uitvoerbaar zijn bij eene versnippering in twee afgezonderde rijkjes? .... Het Europisch belang eischt militaire zekerheid tegen Frankrijk; het eischt, dat in Nederland eene grootheid van innerlijke en uitwendige macht gevestigd zij, evenredig aan den aanwas van de overige rijken; het eischt, dat nimmer in België beginselen van staatsbeleid heerschen tegenstrijdig met die, welke de gedraging van Holland regelen. Onder dit drieledig oogpunt is de vereeniging van België met Holland tot een zelfde staatkundig en nationaal bestaan noodzakelijk.’ Die drie gezichtspunten licht hij omstandig toe in zijn vlugschrift, de geheele moderne geschiedenis tot staving zijner gezegden met zekere hand ter hulp roepende.

Terloops teeken ik deze verklaring aan, die door de beslissing der groote Mogendheden eerlang moest gelogenstraft worden: ‘België kan niet onzijdig worden verklaard gelijk Zwitserland.’ Maar voor het overige zijn Thorbecke 's beschouwingen bijzonder treffend, diep doordacht en veelzijdig. In zijne historische redeneeringen komen enkele verrassende gezichtspunten voor, die in dien tijd fonkelnieuw waren, bij voorbeeld daar waar hij het spoedig verval der Zeven Vereenigde Nederlanden uitlegt door het gebrek aan een uitgestrekt en sterk bevolkt grondgebied in Europa: ‘De geschiedenis der voormalige Republiek heeft geleerd, dat de

zeemogendheid Holland op een ruimer bestek van grondgebied en volk dient te rusten. De verdeeldheid en het ontbrekend evenwicht van belang tusschen de zee- en de landprovinciën hadden de vastigheid der Republiek ondermijnd. Zij hadden bewezen, dat het gewicht der landprovinciën vermeerderd worden, dat de Staat minder als een eiland op het water dobberen, dat hij diepere en breedere wortels aan den vasten wal schieten moest. De Republiek werd maar al te dikwijls topzwaar bevonden, en de last harer scheepsmacht te groot voor het bekrompen landje, daar dezelve op drukte.' Daarom moeten de Belgische gewesten met Noord-Nederland vereenigd blijven. Aldus wordt Holland verplicht 'een altoos wakker lid der groote Statenmaatschaphij' van Europa te zijn. Anders geeft het zich over 'aan die werkeloosheid en angstvallige ingetogenheid, waartoe de Republiek sedert den vrede van Utrecht (1713) verviel.' Ook België's nijverheid en landbouw mogen niet van Holland's zeemacht en koloniën gescheiden worden zonder Nederland's onmacht en Europa's onrust te veroorzaken. Alzoo hebben de verbonden mogendheden, na Napoleon's val, de twee brokken der oude Nederlanden bijeen gevoegd, 'niet om Holland in het bijzonder of België in het bijzonder te gerieven, maar ter zake van het gemeen belang van Europa.'

Welke zijn de uitslagen dier schikking geweest? 'België heeft, in eene vijftienjarige vereeniging met Holland, al zijne groeikrachten op nieuw zien ontkiemen. Het heeft zich tot eene hoogte van huishoudelijke welvaart en staatkundige zelfstandigheid verheven, die, sedert het bloeiende tijdvak der Bourgondische heerschappij, voor de vurigste verbeelding schier niet meer bereikbaar scheen. Nu, te midden van dezen jeugdigen en frischen wasdom, in het genot aller dezer voordeelen, die België niet in, maar ondanks de vereeniging met Holland beweert te hebben verworven, - wil België zich eensklaps afzonderen om op eigen wieken, buiten samenhang met en ongehinderd door Holland, zijne vlucht voort te zetten. Onbewimpeld wordt de onverzoenbaarheid van het Hollandsche met het Belgische staatsbestaan als de reden van dit verlangen opgegeven.' Maar die oneenigheid kan niet door

afscheuring tot bestendige verzoening leiden. ‘Geen haat is feller dan broederhaat. Door de afscheuring der Zuidelijke gewesten van de Noorderlijke zou een afgrond van tweedracht en vijandschap geopend worden, in welke de macht en het aanzien des Staats naar buiten, de invloed van Nederland op Europa zoowel als de dierbaarste wederzijdsche belangen reddeloos zouden verzinken.’

Zelfs bij eene bestuurlijke scheiding met den Koning als gemeenschappelijken vorst zijn de moeilijkheden even groot. België zou geheel en al door Frankrijk op sleeptouw worden genomen. ‘Zoo groot is de invloed van Frankrijk op België, dat dezelve alleenlijk door eene innige vermaagschapping en doordringing van den Belgischen met den Hollandschen aanleg allengs kan worden opgewogen.... Men zoeke geene middenwegen. Eene halve scheiding zoude, over kort of lang, eene geheele scheiding noodzakelijk maken.... Met het lidmaatschap van Nederland te verzaken, verzaakt België zijnen Europischen rang.’ Ook Noord-Nederland zou verloren zijn. ‘Holland's staatkunde zal ten eenen male behoeftig, machteloos en lijdelijk en tot de bekrompenste berekeningen van eigen belang en eigen behoud bepaald worden. Het zal een beschermeling worden van hen, wier toeverlaat het moest wezen. Een Staat, wiens behoud geene andere wachters heeft dan vreemde belangstelling en vreemde hulp, is, eer nog de dag des gevaars aanbreekt, alrede half verloren. Zoo zal, met de scheiding van België, Nederland's onafhankelijkheid ook in Holland ten val neigen.’

Met die sombere voorspelling besluit Thorbecke zijn vlugschriftje van 40 blz. Ondanks den koelen vorm is het een betoog, waarin men, als het ware, een hart voelt kloppen vol van angstvoor de toekomst van het te Waterloo herrezen Groot-Nederland. Men denkt onwillekeurig aan het aangrijpend ruw beeld van dichter Julius Vuylsteke over de scheiding van 1830, die hij dertig jaren later in 1860 aldus bejammerde[1]:

(1) In zijne in Vlaamsch-België beroemde mijmering *Nog iets voor den Almanak*, verschenen in den *Gentschen Studenten-Almanak* van *'t Zal wel gaan voor 1861*; herdrukt in zijne *Verzamelde gedichten* (Gent 1881; 2de druk 1887) en in den bundel *Klauwaard en Geus*, na zijnen dood uitgegeven door het Julius Vuylsteke-fonds (Gent, 1905).

Geen hope meer! wij hebben 't zoo gewild:
wij splitsten Nederland. Wij boeten, sterven.
En 't Noorden ook zal sterven. - Zaagt gij ooit
een' paling, die in twee gekapt was? Zaagt gij
hoe beide deelen nog een tijdlang spertlen?
Gij dacht: Zij leven beide; in plaatst van één,
zijn daar twee wezens nu. Welk een vooruitgang!
Helaas! dat is het beeld van onze toekomst.

En 42 jaren na Thorbecke schreef de bekende Luiksche hoogleeraar Emile de Laveleye, in een groot Engelsch tijdschrift(1), eene niet minder krasse verklaring, die in zijne Fransche werken als volgt te lezen staat: ‘La révolution de 1830 fut une grande erreur... L'érection du royaume des Pays-Bas, réalisant le but poursuivi autrefois par les ducs de Bourgogne, fut la meilleure oeuvre du Congrès de Vienne. Les provinces du Nord, de sang germanique, formaient un obstacle à la conquête de la part de la France; celles du midi, de langue latine, s'oppposaient à la conquête par l'Allemagne. La Belgique apportait à la communauté son agriculture, son industrie, ses fers et ses charbons. La Hollande apportait ses colonies, ses vaisseaux, son commerce. Un Etat ayant 9 à 10 millions d'habitants et un budget de 400 millions de francs était aussi fort que la Prusse en 1815 et se trouvait en état de se défendre lui-même. Actuellement la Hollande regarde avec inquiétude du côté de l'Est, et la Belgique du côté du Sud, et il n'y a de sécurité complète pour aucun des deux... Le clergé belge, en fomentant la Révolution de 1830, a donc commis un crime contre la sécurité de l'Europe(2).’

Dat alles profeteerde Thorbecke in 1830 nog vóór de scheuring, met evenveel klem en logica, en met woorden waarvan de bezadigdheid krachtig afstak bij den hatelijken toon der pers

(1) *The Fortnightly Review* van Londen (1 Nov. 1872); de Fransche uitgave van de Laveleye's artikel (*Le Parti clérical en Belgique*) werd gedrukt op 14.000 ex., waarop een even groote tweede druk dadelijk volgde, benevens vertalingen in het Nederlandsch (Amsterdam, 1873) en in het Duitsch (Bonn, 1875).

(2) E. de Laveleye, *Essais et Études*, deel I, blz. 264 (Gent en Parijs, 1894).

en der vlugschriften van den tijd, te midden van het oorverdoovend geschreeuw der Belgische ‘muiters’ en het sarrend gemor der Oranjeklanten. Het was eene fiere kalme mannelijke taal. Den hartstocht, dien hij in zijne brochure over het lager onderwijs niet bedwingen kon, heeft Thorbecke hier manmoedig onderdrukt. Als een rechter spreekt hij zijn vonnis uit, dat het vonnis der geschiedenis is geworden. Tot hiertoe getuigde geen ander zijner geschriften van zooveel zelfbeheersching, verhevenheid, scherpzinnigheid en rijpheid van geest. Wie was in het Nederland dier dagen de tweede, die buiten Thorbecke zoo'n stuk had kunnen schrijven? Zelfs niet de schrandere Gijsbert Karel van Hogendorp, die met de Belgische Revolutie blindelings meeliep; ook niet de edelgeaarde dweeper Groen van Prinsterer, die de Koninklijke boodschap van 11 December 1829 had helpen opstellen. Wie dan? Falck alleen wellicht, maar hij hield zich buiten schot als gezant te Londen. De jonge man, die in den storm zóó denken en schrijven kon, moest een kloeke Staatsman zijn of een onverstoorbare kamergeleerde. In 1830 kon men nog niet weten wat van beide de Gentsche professor wel zijn zou. Het vervolg van jaren heeft het geleerd.

Ondanks zijne hooge waarde is dit zoo merkwaardig stuk, in het geloei van 't staatkundig onweder, dat aan 't woeden was, niet naar verdienste opgemerkt geworden. Hij zelf begreep best, dat zulks onvermijdelijk was. Den 1 October 1830, toen hij zijne uitwijking tegen den volgenden dag aan 't voorbereiden was, schreef hij uit Gent in der haast en niet zonder droefheid aan zijne ouders te Zwolle over zijn afgedrukt stukje: ‘In zulke tijden echter als de tegenwoordige is een gematigd woord nauwelijks nog iets waard.’ Nochtans kreeg hij waardeerende brieven van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van den hoogen ambtenaar van Ewijck, van zijnen oud-leermeester Prof. David van Lennep en enkele anderen. Hij had er een exemplaar van aan Willem I gezonden, maar vleide zich niet met de begoocheling, dat het eenigen invloed op diens gemoed zou hebben. ‘De Koning - schreef hij uit Leiden aan zijne ouders (11 Dec. 1830) - heeft geen tijd om zulke dingen te

lezen. Anders zou het Z.M. misschien wel bevallen; want de Koning heeft nog altoos eene wezenlijke Belgomanie, zooals men in den Haag zegt[1].' Thorbecke speelde hier de niet benijdenswaardige rol van Cassandra, en men luisterde niet naar die *vox clamantis in deserto.* Zelfs te Amsterdam vond het onder de kleinzielige kooplieden veel tegenkanting, waarvan Thorbecke met minachting gewaagde: 'De Amsterdammers denken alleen op hun bekrompen eigenbelang, dat hen ten laatste nog deerlijk bedriegen zal.'

Sedertdien is dat vertoog totaal vergeten geraakt. De gele bladzijden van het te Gent in die bange dagen als met zijn hartebloed geschreven, dun armzalig vlugschriftje verspreiden heden eenen doffen reuk en de exemplaren er van zijn schier onvindbaar geworden. Nochtans verdient het eene eereplaats te krijgen onder Thorbecke's beste geschriften. Ik kan maar niet begrijpen, dat hij zelf het niet in 1860 aan 't hoofd heeft herdrukt van zijne verspreide *Historische Schetsen.* Hij was immers gevat genoeg om de geheele beteekenis te voelen van dit kernachtig geschrift uit zijnen Gentschen tijd.

Ondertusschen verbleef Thorbecke te Leiden en dacht hij met bitterheid na over den loop der Belgische Omwenteling. Den 29 October 1830 schrijft hij[2] onbevangen aan zijnen vriend Groen van Prinsterer:

> Het kan niet genoeg worden herhaald, dat het bondgenootschap des Gouvernements met de liberale gevoelens de hoofdoorzaak is van ons ongeluk. Tien jaren lang heeft het Gouvernement zich beijverd om, door de dagbladen en andere middelen, eene liberale publieke meening in België op zijne hand te vormen. Dezelve moest als een bolwerk worden opgeworpen tegen de geestelijkheid, welke de Regeering van den beginne af met een hoogst onstaatkundig wantrouwen heeft bejegend. Geestelijke aanmatigingen bestreed de Regeering, het hoofd vol schrikbeelden over het rondwaren

(1) Hierboven zagen wij hoe eene Fransche vertaling te Bonn ontworpen werd door zijnen oud-leerling Conway, maar achterwege bleef.

(2) *Brieven*, uitg. door Groen, blz. 20 en 21. - Nuyens (*Geschiedenis*, deel I, blz. 250 en 251) haalt dezen brief aan als zijnde (zooals inderdaad het geval is) aan Groen den 29 Oct. 1830 geschreven; maar hij zegt verder, onbegrijpelijker wijze: 'Zoo beschouwde Thorbecke den staat van zaken *omstreeks het midden van het jaar 1829.*'

> eener Jezuïtische macht, met pijlen uit den koker der liberale beginselen. Gelooft Gij, dat het katholieke België, zoo de Regeering zich niet inliet in eenen tartenden worstelkamp met onderstelde of wezenlijke bedoelde usurpatiën, welker afwijzing aan den geheelen voortgang der maatschappij moest en veilig kan worden toevertrouwd, gevaarlijker voor haar zou zijn geworden, dan Silezië het voor Frederik II is geweest? De geestelijkheid kan niet beter verlangen dan om tegen een protestarsch Bestuur een proces te hervatten, dat zij bij de beschaafde leeken der eigen Kerk reeds verloren had. Zich te moeten verdedigen tegen zulk eenen aanval gaf haar nieuwe kracht. Al was de invloed der geestelijken nog schrikbarender geweest dan bij het Gouvernement werd gevreesd, dezelve kon zoo hachelijk niet zijn als de onberaden tactiek van tegenwerking door het Gouvernement te baat genomen. Dien éénen vijand in het oog, haalde de Regeering hare afhankelijkheid van den liberalen tijdgeest, van de publieke meening, al nauwer en nauwer toe, en zag het veel grooter gevaar, dat haar van den kant harer hulpbenden dreigde, over het hoofd. Waarom zou de liberale opinie, onder de vleugelen des Gouvernements geformeerd, zich niet tegen het Gouvernement doen gelden, zoodra hetzelve achterlijk was in de betaling harer eischen? Waarom zou zij ten laatste niet in eigen naam eene souvereiniteit aanvaarden, daar men haar zoo lang onder eenen anderen naam mee gevleid had?

Deze en soortgelijke overwegingen, die in de andere brieven aan Groen voorkomen, speelden hem in het hoofd, toen hij nogmaals de pen opvatte om zijne gevoelens over de scheiding neer te schrijven, bijna in dezelfde bewoordingen als in zijne vertrouwelijke brieven. Drie maanden na zijn eerste stuk over de scheiding gaf hij eene tweede brochure uit, getiteld: *Over de erkentenis der onafhankelijkheid van België. 31 December* (Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans, 1830).

De gebeurtenissen hadden niet stil gestaan, De scheiding was eene werkelijkheid geworden. Alleen was nu nog de vraag: Is het oogenblik reeds gekomen om ze te erkennen en om in 't onvermijdelijke te berusten? of blijft er nog eenige kans over, om door den loop der zaken voorzichtig af te wachten tot beterschap te geraken?

Van de eerste woorden af hoort men hoe Thorbecke zich aan de laatste hoop vastklampt, als een schipbreukeling aan de redplank: ‘Het Rijk der Nederlanden is nog niet rechtens ontbonden. Al heeft zich een aanzienlijk deel door

opstand van het Rijk afgescheurd, de Koning is nog de wettige bewaarder van deszelfs rechten. De ingezetenen der afgevallen provinciën zijn nog zijne wettige onderdanen.' Niettegenstaande dat wil men de oplossing doordrijven met overhaasting: 'Van onderscheidene kanten wordt in het getrouwe Nederland verwacht, ja geëischt, dat de Koning aan dezen toestand een einde make. Men wenscht, dat de Koning de veiligheid, de rust, de hulpbronnen van Noord-Nederland niet aan eene reeds verlorene heerschappij opoffere. Men verlangt, dat de Koning de scheiding bekrachtige, dat hij afstand doe van België, dat hij vrede sluite met een volk, hetwelk door de wapenen niet te herwinnen is.' Over die brandende en dringende vraag van den dag geeft nu Thorbecke zijn gevoelen, als het ware onder den vorm van een beredeneerd plechtig advies in 't openbaar aan de Kroon aangeboden.

Hij heeft zeer wel ingezien, dat de Roomsch-katholieke geestelijkheid in België de omwenteling heeft voorbereid en geleid. Ook vangt hij met haar aan: 'Men ga de betrekking des Gouvernements tot de geestelijkheid sedert de oprichting des Koninkrijks na. Van 1815 af was het (sedert trouw volgehouden) ontwerp des Gouvernements om België met en door de gunst eener openbare meening te regeren. Het Gouvernement stelde er den hoogsten prijs op om voor een liberaal Gouvernement te worden erkend. Het werd in de dagbladen als een model van liberale staatswijsheid geprezen. De gemoederen in België behoefden deze aanprijzing niet om, nog verder gaande dan het zoo welgezinde Bestuur, zich aan de theoriën der Fransche Revolutie en aan de leer der nieuwere Fransche liberalen aan te sluiten. De Regeering echter, terwijl zij wezenlijk aan de liberale beginselen verkleefd was, had nog een bijzonder oogmerk om niet alleen liberaal te zijn, maar het ook te willen schijnen. 's Konings Regeering was met vooroordeel en weerzin ontvangen geworden door de Roomsche geestelijkheid van België, en wederkeerig was het Bestuur van vooroordeel en argwaan jegens dat lichaam vervuld.'

Hier stelt Thorbecke eene waarheid vast, die ieder's

oogen uitstak. Maar elk Noord-Nederlander, zelfs de Zuid-Nederlandsche vriend der Regeering, kon in dien tijd niet zonder verontwaardiging en wrevel denken aan den gespannen toestand tusschen de geestelijkheid en den Koning. Thorbecke integendeel, die met eene koelbloedige onpartijdigheid gedurende zijn vijfjarig verblijf te Gent den loop der zaken heeft bestudeerd, erkent zonder omwegen, dat de houding der clericalen in België niet anders zijn kon dan zij was. Verbazend is die opvatting bij eenen Hollander, te midden der losgelaten hartstochten van 1830. Volgt nu Thorbecke's doodbedaard betoog: ‘Men behoort zich wel in den toenmaligen toestand te verplaatsen. Men brenge zich de onbepaalde overspannen verwachtingen omtrent eenen aanstaanden wederkeer tot de oude orde van zaken vóór den geest, waaraan, bij de opening van het Congres te Weenen, schier geheel Europa, vooral de met geestdrift om den herrezen Paus geschaarde katholieke wereld, zich overgaf. Zoolang de nieuwe inrichting van ons werelddeel nog niet ten volle geregeld was, scheen de zekere maatstaf van elks rechten die te zijn, welke aan een onbetwist bezit vóór de Fransche Omwenteling ontleend waren. In deze buitengewone stemming waren de stappen van eenen Bisschop van Gent bij het algemeen Congres[1] en was de wederstand der Belgische geestelijkheid tegen de onderwerping aan een protestantsch Koningshuis, tegen eene Grondwet oorspronkelijk voor Holland geschreven[2], tegen de onvoorbereide

(1) Hier zinspeelt Thorbecke op het bekende feit, dat de vicarissen-generaal van Gent, namens hunnen bisschop Prins Maurice de Broglie, den 8 October 1814 aan de ‘hautes puissances assemblées dans le Congrès de Vienne’ eene memorie lieten aanbieden, waarbij al de voorrechten der geestelijkheid van vóór de Fransche Omwenteling als onontbeerlijk werden teruggeëischt, ‘pour que le clergé demeure à jamais libre dans l'exercice de ses fonctions, conformément aux saints canons.’ Daaronder legden zij den nadruk op het herstel der *tienden*, ‘fonds inaliénable et sacré’.

(2) In 1815 hadden de Belgische bisschoppen hun berucht *Jugement doctrinal* tegen de Grondwet uitgevaardigd, waarin te lezen stond: ‘C'est pour remplir un des devoirs les plus essentiels de l'épiscopat, pour nous acquitter envers les peuples, sur lesquels le Saint-Esprit nous a établis évêques pour gouverner l'Eglise de Dieu (*Actes des Apôtres*, 20, v. 28), de l'obligation qui nous a été strictement imposée par l'Église, que nous avons jugé nécessaire de déclarer qu'aucun de nos diocésains respectifs ne peut, sans trahir les plus chers intérêts de sa religion, sans se rendre coupable d'un grand crime, prêter les différents serments prescrits par la Constitution, par lesquels on s'engage à maintenir la nouvelle loi fondamentale ou à concourir à son maintien et à l'observation de la dite loi.’ De opgegeven grieven tegen die Grondwet waren, dat zij de vrijheid van godsdienst, de gelijke burgerlijke en politieke rechten zonder onderscheid van geloof, eene zekere vrijheid der drukpers en het staatsonderwijs onder het toezicht van eenen protestanschen Koning invoerde. Ieder punt werd in dat stuk der Belgische bischoppen besproken met de slotsom: ‘Il nous suffit d'avoir prouvé que la nouvelle loi fondamentale contient plusieurs articles opposés à l'esprit et aux maximes de notre Sainte Religion et qui tendent évidemment à opprimer et asservir l'Église de Jésus-Christ; que, par conséquent, il ne peut être permis aux fidèles catholiques de s'engager par serment à les observer et à les maintenir.’ Dank zij dit *Jugement doctrinal* hunner bisschoppen hebben de Belgische notabelen de Grondwet verworpen met 798 stemmen tegen 527. Aan de Belgen, die de Grondwet als ambtenaars bezworen hadden, werden de sacramenten geweigerd, zelfs op hun sterfbed.

vereeniging met eenen Staat, (daar België vóór bijkans derdehalf honderd jaren uit hoofde van godsdienstig verschil van gescheiden was,) schoon niet in overeenstemming met de verlichting der eeuw, althans niet onnatuurlijk.

Intusschen boezemde deze wederstand aan de Regeering een diep onverzettelijk wantrouwen in, dat haar de geestelijke partij als de gestadig werkzame ondermijnster van het nieuwe Staatsgebouw deed beschouwen. Zij zocht dit wantrouwen zoo weinig te ontveinzen of te onderdrukken, dat zij het veeleer in den ganschen loop harer handelingen liet doorstralen. Betoond vertrouwen kan eenen kwaden wil temperen of zelfs in eenen goeden herscheppen; achterdocht daarentegen, terwijl het alle toenadering belet, stijft den weerstrever, ja kan van den vriend een vijand maken.

De Regeering had twee wegen vóór zich open. Zij kon, vrees en argwaan omtrent duistere bedoelingen beneden zich achtende, en alleen de daden in derzelver betrekking tot de wet bewakende, de geestelijke partij aan zichzelve overlaten. Deze is de weg, dien Frederik II met opzicht tot Silezië

insloeg[1], en Silezië is voor de Pruisische monarchie nimmer gevaarlijk geweest. De Regeering zou zich, dit voorbeeld volgende, vergenoegd hebben met de verijdeling van overdrevene aanmatigingen aan den geest des tijds en aan de geheele strekking van een daarmede in overeenstemming bestuurd Staatsgestel toe te vertrouwen. Of zij kon de overtuiging tot richtsnoer nemen, dat hare nieuwe betrekking tot België haar den plicht eener bijzondere zorge voor de eigenaardige belangen en rechten der Belgische Kerk oplegde. De geestelijkheid als een bij uitstek nationaal en machtig lichaam aanmerkende, kon de Regeering gelooven hetzelve door snelle beslissende oprechte grootmoedige tegemoetkoming in den opbouw van het kerkelijk stelsel opzettelijk aan zich te moeten verbinden.

De Regeering heeft gemeend noch den eenen noch den anderen weg te mogen kiezen. Zij hield zich niet voor sterk genoeg om op de stribbelingen der geestelijkheid tegen den geheelen maatschappelijken voortgang uit de hoogte neder te zien; en geloofde evenwel met de geestelijkheid over het minimum der haar in te willigen voorwaarden te moeten en zonder nadeel te kunnen dingen. Angstvallig en het hoofd vol schrikbeelden over het rondwaren eener Jezuïtische macht, begaven zich de voorvechters der Regeering in eenen dagelijkschen tartenden worstelstrijd met de geestelijkheid. Om derzelver nationalen invloed te besnoeien legde het Gouvernement er zich op toe om eene tegengestelde partij en publieke meening te formeeren. Het Gouvernement sloot met al wat liberaal wilde heeten, een bondgenootschap en ontleende pijlen tot bestrijding der geestelijkheid uit den koker der liberale beginselen. De geestelijkheid kon niet beter verlangen dan om tegen een protestantsch bestuur een proces te hervatten, dat zij bij de beschaafde leeken der eigen Kerk reeds verloren had. Zich te moeten verdedigen tegen hetgeen zij als aanval en onderdrukking deed voorkomen, gaf haar nieuwe kracht. Tegen de liberale verlichting des tijds op zichzelve aan te

(1) Men weet, dat koning Frederik II in 1741 op Oostenrijk het katholieke Silezië veroverde, dat sedertdien aan het protestantsche Pruisen is gebleven.

kampen, was zij niet meer bestand. Nu echter had zij de schoonste gelegenheid om in het Gouvernement de liberale leer, die haar met eenen langzamen ondergang dreigde, te bestrijden, en dezen strijd met den schijn van zelfverdediging tegen protestantsche onverdraagzaamheid te omkleeden.'

Bewonderenswaardig is de scherpzinnigheid, waarmede de kerkelijke toestand van den tijd in België door Thorbecke wordt ontleed; en niet minder te loven is zijne objectieve onpartijdigheid tegenover de bittere vijanden zijner geliefde Nederlandsche Regeering. Slechts bij geschiedschrijvers van de eerste gehalte zijn die twee hoedanigheden in zoo hooge mate aanwezig, vooral wanneer het de allerlaatste geschiedenis van gisteren en heden geldt(1).

Om haar kerkelijk doel te bereiken heeft de Belgische geestelijkheid niet geaarzeld een verbond aan te gaan met de liberalen, die in de beweging den bovenzang hebben: 'Alle tot heden bekende openbare handelingen van het vrijgeworden België dragen het merk van de liberale beginselen, bij welke kerk, geestelijkheid en adel niets winnen, maar wel hetgeen zij tot dus verre inhadden, verliezen kunnen.' Maar is die liberale richting der Belgische beweging een 'onoverkomelijke struikelblok eener Staatsvereeniging met Noord-Nederland?'

Op die vraag geeft Thorbecke een verrassend antwoord, wanneer hij stoutweg (let wel, in December 1830) schrijven durft: 'Zijn het wellicht de grieven uit den vrijheidsgeest van den dag gesproten, is het de daarmede gepaarde omwentelingszucht, welke de Belgen voor altoos van de Hollanders schei-

(1) Over de uiterst onhandige politiek der Nederlandsche Regeering tegenover de Roomsch-katholieke geestelijkheid van België zie de merkwaardige beschouwingen van Mr. W.H. de Beaufort (naar aanleiding van Nuyens' *Geschiedenis*) in zijn stuk *De eerste regeeringsjaren van koning Willem I* (1885), opgenomen in zijne *Geschiedkundige opstellen*, deel II, blz. 157-186 (Amsterdam 1893). Zie ook Alfred Stern, *Geschichte Europas von 1830 bis 1848*, deel I, blz. 79 en volg. (Stuttgart en Berlijn 1905), in het uitstekend hoofdstuk getiteld *Die Niederlande: Revolution und Losreissung Belgiens* (blz. 75-128), alsmede generaal W.J. Knoop's *Herinneringen aan de Belgische Omwenteling van 1830* ('s Gravenhage 1886).

den? Maar meest al de grieven hebben eenen sterken en algemeenen weerklank in Noord-Nederland gevonden, en veel grootere veranderingen worden thans bij ons begeerd dan in België vóór den afval. Dezelfde beginsels en gronden, daar de Belgen zich op beriepen, men bedient er zich bij ons in het openbaar en in bijzondere gesprekken dagelijks van. Wanneer bij ons de publieke meening eene geheellijke herziening der Grondwet verlangt, aan het personeel van het hooge Bestuur alle vertrouwen ontzegt en deszelfs inrichting ten eenenmale hervormd wil hebben, schijnt het niet, dat wij er aanspraak op maken om de Belgen in gehechtheid aan de Staatsregeling of in vooringenomenheid met het Gouvernement de loef af te steken. Wij hebben een afgrijzen van de Belgische revolutie; en onze rechtstoestand om te keeren achten wij noodzakelijk. De aankanting der Belgen tegen het Bestuur was oproerigheid; doch onder ons, zoo 't schijnt, mogen wij het er wel voor houden, dat de Regeering niet deugt. Wij veroordeelen de Belgen, en door onze handelingen of immers onze wenschen maken wij, tot op den dadelijken weerstand toe, hunne zaak tot de onze.'

Ondanks den ironischen toon en den duidelijken afkeer van Thorbecke voor eene onvaderlandsche ondermijning der Regeering in een zoo hachelijk oogenblik, onder voorwendsel van dringende hervormingen, schemert hier reeds de Grondwetsherziening van later door. Zijne veelzijdige objectiviteit doet hem beseffen, dat België eigenlijk niets anders vraagt, in den grond (hoe onbetamelijk ruw en geweldig ook in den vorm), dan hetgeen ook voor het Noorden zoo noodig als brood is geworden: namelijk eene betere Grondwet en het keeren van veel bestuurlijke misbruiken en verkeerdheden.

Zelfs 'de tooneelen van geweld, brandstichting, roof en wederzijdsche vernieling' in België zijn geen reden om het 'ten eeuwigen dage' van het Noorden los terukken. Burgeroorlog en tweespalt vindt men op iedere bladzijde van de geschiedenis, zonder dat daarom een Staat in twee moet worden gesplitst. Zeker is de tijd der verzoening nog niet gekomen; met er nu reeds naar te trachten, zou men alles bederven. Maar

ook de tijd voor de onwederroepelijke afscheiding is nog niet daar. Zoodoende zou men ‘de toekomst aan het oogenblik, de wijsheid aan de vrees, het recht van het Rijk der Nederlanden en van Europa aan een kortstondig eigenbelang der Noordelijke provinciën opofferen.’

België kan nog tot inkeer komen. Het eenige middel om de Fransche inpalming, die dreigend is, niet onvermijdelijk te maken, is nu nog niet over te gaan tot de scheiding. Ook de vreemde Mogendheden hebben wel iets te zeggen, zoolang de Koning niet voorbarig toegeeft. En de toekomst moet open blijven: ‘Men staat niet buiten noodzaak de helft van zijn Rijk af, tenzij men ten minste wete aan wien de neergelegde kroon voor het vervolg zal behooren.’ En met wien te onderhandelen in België? ‘België is zichzelf niet meester. Congres en Bestuur zijn op verre na nog niet genoeg gevestigd, om het gansche land voor de toekomst te kunnen verbinden.’

Intusschen zou men voorloopige schikkingen kunnen nemen: ‘Geen zwarigheid om den grooten koninklijken weg op te gaan en, onder behoorlijke verzekering der grenzen van 1814, aan de opstandelingen toe te staan al hetgeen zij met eenigen schijn kunnen verlangen. Zij zullen aandringen op de ontruiming der citadel van Antwerpen en de opheffing der blokkade, ook der Schelde, vragen. Is er afdoende reden om hun zulks te weigeren? Wij verklaren (met alle bescheidenheid zij het gezegd en zonder te gelooven, dat zulk eene reden in ons onbekende omstandigheden niet zou kunnen bestaan), wij verklaren die niet te bevroeden.’ Dit alles te weigeren zou grootere verbittering en felleren haat aankweeken in België zonder eenig voordeel voor het Noorden, mits op 't beginsel der afscheiding te gelijk niet voorbarig worde toegegeven. ‘Vergeefs hoopt men de gisting van België door middelen van dwang meester te worden. Men late haar uitzieden, men late de omwenteling hare woede tegen zich zelve verspillen; het is het eenige middel om haar daarna te behandelen... Wanneer de Belgen ontwaren, dat men zich niet met hen bemoeit, dat men hun niets in den weg legt, dat men hen aan hun lot overlevert, zullen zij zich enkel en alleen tegen zichzelven keeren.

Zij zullen allengs de ware bron hunner rampen in den eigen boezem ontdekken.' Een wapenstilstand, geene afscheiding. Zijne leus is: 'Genezing der wonde zonder afzetting.'

Daarna onderzoekt hij met koelbloedigen ernst den toestand van het Noorden. Algemeene misnoegdheid en dringende behoefte aan hervormingen zijn onloochenbaar evenals de ontoereikendheid der Regeering. Geene Grondwetsherziening kan dit nu schenken, maar het optreden van een nieuw ministerie met nieuwe mannen, die niet meer weifelen en naar de eischen van den dag zouden handelen(1). 'Niet een nieuw reglement beveiligt den geteisterden bodem in den storm, maar de bekwaamheid van den stuurman.' En dan schetst hij het breede programma van dat nieuw ministerie, zonder achterdocht gesteund door den Koning. Stout genoeg in die dagen!

De tweede helft der brochure is gewijd aan de studie van het vraagstuk 'van de zijde der Mogendheden.'

Theoretisch onderzoekt hij eerst de vraag, of de volkssouvereiniteit onbeperkt is en of de volkeren geene verplichtingen hebben tegenover de anderen, welke verplichtingen het recht van interventie billijken. Het is geheel de professor der diplomatische wetenschap, die hier aan 't woord is. Daarna betwist hij het recht van België op onafhankelijkheid en volkseenheid. Zelfs stoffelijk kan België niet leven tenzij verbonden met Noord-Nederland of met Frankrijk. België bezit geen der 'levensbeginselen en voorwaarden der vrijheid.'

(1) In denzelfden geest schreef hij den 15 Dec. 1830 aan zijnen vriend Groen van Prinsterer, die secretaris des Konings was in den Haag: 'Denkt U niet, dat wanneer de Koning kon goedvinden om zijn ministerie te veranderen, zulks een eerste groote, misschien de eenige stap zou wezen om die kracht van beleid te hernemen, welker verzwakking dagelijks zichtbaarder wordt? Onderstel, dat een vertrouwen- en eerbiedwekkende naam, *gelijk die van Falck*, formeel aan het hoofd van het Ministerie geplaatst,' enz. (*Brieven,* blz. 31). Ook de nakomelingschap denkt aan Falck als aan den eenigen stuurman, die in dat benard oogenblik het Staatsschip het best zou bestuurd hebben. - Thorbecke zegt - in een schrijven aan Groen van 30 Januari 1831 - 'eenen belangrijken brief' van Falck uit Londen te hebben ontvangen over de noodige en spoedige scheiding. (*Brieven*, blz. 40).

Zeer lang hebben de Mogendheden het uitgesteld om de Republiek der Vereenigde Nederlanden of die der Vereenigde Staten van Noord-Amerika te erkennen. Slechts na ‘lange jaren van beproeving’ mocht zulks gebeuren. België heeft nog niet bewezen daarvan waardig te zijn. Men moet het afwachten: ‘Nadat, met verloop van tijd, de onmogelijkheid eener vereeniging van België met Holland boven alle redelijke bedenking zal zijn verheven; nadat de Belgen al de begaafdheden van een zelfstandig volk zullen hebben ontwikkeld; nadat hun strijd met Noord-Nederland het karakter van een burgeroorlog ten eenenmale verloren en dat van eenen krijg tusschen twee vrije volken aangenomen zal hebben; - alsdan mag eene oorspronkelijke en wel verworvene aanspraak van België op het burgerrecht in het algemeen Statenstelsel bij de vreemde Mogendheden ter baan worden gebracht.’ Evenals de Koning der Nederlanden moeten aldus de mogendheden elke erkenning van België's bestaan uitstellen. Dat is hun plicht tegenover het koninkrijk der Nederlanden, waarmede zij door de Europeesche tractaten verbonden zijn.

Ook in al die beschouwingen erkent men den meester in de diplomatische leerstelsels.

Doch die theorie, juist terwijl Thorbecke haar verkondigde, werd door de Europeesche diplomatie verloochend, hetgeen zijne verbazing en verontwaardiging verwekt: ‘Op dit oogenblik kondigt men aan[1], dat de ministers der vijf groote Mogendheden, te Londen vergaderd, het beginsel der onafhankelijkheid van België hebben vastgesteld. Wij geloofden eerst, bij het lezen, onze oogen niet. Wij herinnerden ons vervolgens, dat het paard van Caligula consul was en dat wij ons over zoovele dingen verwonderen, alleen omdat wij ze niet hebben bijgewoond.’ Slechts de vrees voor eene onmiddellijke inpalming van België door Frankrijk kan zulke houding der andere groote Mogendheden verklaren. Maar welk een gevaarlijk spel spelen zij daar! ‘Kan Groot-Brittanje voor Ierland, Pruisen voor zijne Poolsche en Rijnprovinciën, Oostenrijk voor Italië, Gallicië en Hongarije het wisse loon van den

(1) Zie het Londensche protocol van 20 Dec. 1830.

opstand aanlokkelijker maken, dan met aan den Koning der Nederlanden België te ontzeggen?' Ondertusschen is de plicht van Nederland duidelijk aangewezen: 'In den storm komt het er op aan om het roer vaster dan ooit in bedwang te houden en de kostelijkste goederen niet uit voorbarigen schrik en angst over boord te werpen... Het kan onvermijdelijk zijn het onrecht te lijden; nimmermeer, zichzelven te vernederen. Eene kleinhartige overgave der rechten van de Nederlandsche zijde zal, hoe de zaak ook keere, niet weder ingehaald of goed gemaakt worden. Wanneer alle andere kansrekeningen falen, blijft de beste nog overig: die beradenheid, welke vóór de overmacht des oogenbliks weet te zwichten, zonder de eer, zonder het recht op de toekomst te verzaken. Een tijd van weder opbouwen zal de slooping der tegenwoordige vormen van het Gemeenebest der Volken vervangen. Moge ons uitzicht op dien tijd niet door eigen schuld worden verduisterd!'

Ziedaar de mannelijke fiere woorden, waarmede Thorbecke zijne brochure van 64 bladzijden besluit, die wel verdiend had onder de oogen der Londensche en andere protocolmakers te worden gebracht. Het is wel te betreuren, dat dit verheven en krachtig pleidooi ten voordeele van Nederland's recht en van Europa's algemeen belang niet in het Fransch, de taal der toenmalige internationale diplomatie, kon bekend gemaakt worden. Evenals van zijn eerste niet minder merkwaardig, te Gent geschreven stuk kwam er van zijn Leidsch vertoog, ongelukkig genoeg, geene uitgave in eene der groote Europeesche talen uit(1).

In Noord-Nederland miste het nochtans niet geheel en al zijn doel, zooals uit Thorbecke's brieven aan zijne ouders en aan Groen kan worden opgemaakt. Ook aan den Koning met eenen begeleidenden brief heeft hij het gezonden, blijkens zijn schrijven aan Groen (10 Januari 1830) uit Leiden: 'Waarde vriend! Hiernevens een exemplaar voor Z.M. Vindt Gij er geene zwarigheid in om hetzelve met de nevensgaande regelen aan den Koning te doen geworden, zoo berust ik volkomen in

(1) Groen noemde het 'een meesterstuk van staats- en volkenrechtelijke kritiek.' (*Nederl. Gedachten*, deel II, blz. 138-140.)

uw oordeel. Mij maakt in zulke dingen de mogelijke schijn, alsof ik raad wilde opdringen, huiverig[1].' Doch ook hier geldt zijne ontmoedigde uiting aangaande zijn voorgaande vlugschrift: 'De Koning heeft geen tijd om zulke dingen te lezen.' In elk geval was Willem I niet de man op dit oogenblik om zich 'zulke dingen' ten nutte te maken.

X.
Een laatste woord.

Uit de voorgaande bladzijden rijst, hopen wij, een tamelijk volledig beeld op van Thorbecke tot aan zijne vestiging te Leiden in 1830.

Het was de tijd zijner algeheele vorming en zijner langzame voorbereiding tot de groote levenstaak, die hij in Noord-Nederland zoo schitterend zou volbrengen.

Wij zien hem eerst als jongeling in zijne stille geboortestad Zwolle. Hij worstelt er verborgen, maar manmoedig tegen de vele bekommernissen van dengene, die zich zelven door vlijt en studie eene plaats in de maatschappij zal moeten veroveren ondanks de zorgen en de geldverlegenheid, waaronder zijne ouders gedrukt gaan. Reeds als knaap van 15 jaar kiest hij zich een ideaal van mannelijken levensstrijd: den Duitschen *self-made* geleerde Christiaan Gottlieb Heyne, zijnen ouderen tijdgenoot, onlangs overleden. Op 17jarigen leeftijd verlaat hij zijne kleine provinciestad om in het hart van Holland kennis te maken met de groote hoofdstad der kooplieden en met de stille stad der getabberde hoogepriesters van Neerlands eerste hoogeschool. Op de Academie te Amsterdam en te Leiden werkt hij dapper en steekt hij zijne makkers de loef af in de wetenschappelijke prijskampen. Zoo wordt hij door zijne leermeesters als buitengewoon veelbelovend onderscheiden en naar het buitenland gezonden om er zich te voltooien. In Duitschland leert hij de Germaansche wetenschap en beschaving grondig kennen. Hij komt er in

(1) *Brieven*, uitg. door Groen, blz. 34.

aanraking met enkele der beste vernuften en geleerden van den tijd en treedt er zelf als nederig privaat-docent op in twee der beroemdste hoogescholen. Wij zien er hem zijne pijp rooken in vertrouwelijk gekout met den jongen dichter August von Platen, die hem zijne onuitgegevene Ghazelen voorleest onder het lommer van eenen koffietuin, of als vriend verkeeren in het schamel huisgezin van den miskenden wijsgeer Krause, of de stormen en diepste gepeinzen van zijn gemoed uitstorten in zijne brieven aan Dr. Ritgen en Ludwig Tieck. Hij eet er het zure drooge brood der geleerde armoede, maar is er rijk aan wetenschappelijke ontwikkeling, aan edele kunstindrukken, aan uitgelezene vriendschapsbanden en leert er zelfs de harsstochten kennen der eerste liefde. Hij groeit er op tot man met een karakter en eene geleerdheid even kloek als diep. Dat zijn zijne harde vruchtbare leerjaren. Hij is nu 27 jaar oud.

In alle opzichten is hij rijp, toen hij te Gent de rustige haven meent binnen gevaren te zijn, waar hij zich ongestoord zou mogen wijden aan de wetenschap en aan de vorming van nuttige burgers tot heil en versterking van het Grooter Nederland, dat op het slagveld van Waterloo als bij tooverslag was tot stand gekomen. Na de geldelijke zorgen zijner jeugd en zijner Duitsche zwerfjaren, herademt hij hoopvol en kalm. Wij zien hem met onze verbeelding rondwandelen in den tuin der Bagattenstraat, te midden van wuivende boomen en van bloeiende bloemen. Den 25 Maart 1829 schrijft hij uit Gent naar Zwolle aan zijne zoo innig geliefde ouders, die nu ook met hem uit de bekommernissen des levens zijn gered: ‘Het is pas 6 uren in den morgen... Het is wederom (gelijk reeds gedurende acht dagen het weder in de beste luim blijft) de schoonste helderste lentemorgen. De knoppen in mijnen tuin beginnen zich allengskens tot bladeren te onwikkelen, hoewel langzaam: het zoude reeds groen zijn, indien de warme dagen niet telkens door de nachtvorst werden afgewisseld. Ik verheug mij onbeschrijfelijk in dit aankomen van de lente en geniet zulks met volle teugen, meer dan eenig ander jaar, dat mij vóór den geest is. Ik loop reeds in den “hof” lezen en

studeeren. Ik bereid er mij in voor ten behoeve mijner lessen en doe dagelijks eene groote wandeling in de omstreken der stad. Ik moet op deze wijze, volgens den raad der doctoren, de gevolgen voorkomen van het overmatig studeeren in den nacht gedurende de vroegere jaren.'

Enkele weken later schrijft hij: 'De rozen in mijnen tuin (en deze zijn er van ontallijke menigte in alle soorten) beginnen sedert eenige dagen te bloeien.' Hij heeft gedurende de vacantie te Leiden leeren paardrijden en wandelt en draaft buiten Gent door de omliggende stille schilderachtige Vlaamsche dorpen voor zijne gezondheid rond.

Hij is geestig en opgeruimd in zijne brieven; want, na de harde jaren der beproeving, lacht hem een rustig en nuttig leven toe. Zijn vertrouwde Leidsche Academievriend Groen van Prinsterer heeft hem in 1826 een vlugschrift gezonden *Over den oorlog in Portugal*, waarin deze zijne 'staatkundige gedachten' ontwikkelt; en Thorbecke schrijft hem lustig: 'Ik heb ze met gretigheid gelezen, zooals men van den ingeschonken Champagne althans den schuim haastig pleegt af te drinken[1].' Elders schertst hij ondeugend[2] in zijn vertrouwelijk gekeuvel met zijne ouders: 'De heer van Heusde[3] heeft mij een dik boek toegezonden, dat hij geschreven heeft over den aard en de strekking van het hooger onderwijs. Dat geschrift is, mijns inziens, eene mislukte naäping der Platonische samenspraken en komt van den beginne ten einde toe op een ondragelijk geleuter en oudewijvengebabbel neer. Enkele goede gedachten zwemmen daar in een oceaan van *loci communes* en van nietsbeduidende aanmerkingen. Zoo het der moeite waard was om van dat alles iets te schrijven, zulks had op 16 bladzijden dan kunnen gezegd worden, en het behelst er bij de 400. Gij zult evenwel zien, zoo ik me niet zeer bedrieg, dat men in Holland gansch verrukt en opgetogen over dit eindelooze gewauwel zal wezen en hetzelve als een meesterwerk onzer eeuw, als een bijbel van wijsheid prijzen en

(1) *Brieven,* uitg. door Groen, blz. 3.
(2) In eenen brief uit Gent van 18 Juni 1829.
(3) De bekende Utrechtsche hoogleeraar.

verheffen zal. Waarlijk, het is geene aanmoediging om iets zakelijks en goeds te zeggen, wanneer degenen, voor welke men schrijft, nog zoo weinig de tarwe van het kaf verstaan te onderscheiden.'

Dat belet hem niet hard en lustig te werken, soms zoo hard, dat hij zijne wandelingen verwaarloost, geenen avond te missen heeft, zijne vriendschappelijke betrekkingen verzuimt en alle briefwisseling hem een lastpost is. Hij doceert nieuwe en zware vakken. Hij is de raadsman en de wetenschappelijke leider van eenige begaafde studenten, die hij na hunne promotie aan de Regeering warm aanbeveelt. Hij schrijft in geleerde tijdschriften, wijst met scherpen blik den rechten weg aan tot heropbeuring van de studie der vaderlandsche geschiedenis en maakt zijne eigenaardige beschouwingen kond over het brandend vraagstuk van het hooger en lager onderwijs. Ofschoon de jongste onder zijne ambtgenooten, schijnt hij reeds de Faculteit der letteren te beheerschen: hij voert de pen in een gemeenschappelijk gewichtig advies over de hervormingen, die in voorbereiding zijn en die hij met zijne grondige kennis der Duitsche hoogescholen zoo scherp toelicht en afbakent. Maar voor zijne oppervlakkige Vlaamsche studenten is hij nog niet veel meer dan 'een mager, stijf, zorgvuldig gekleed Hollandsch heertje, dat zeer afgetrokken leeft en het grootste gedeelte zijner dagen op zijne studiekamer doorbrengt' om zijne lessen 'door en door geleerd, wel bestudeerd, correct voor te dragen.' En, wanneer ten slotte het onweder der Belgische Omwenteling dreigend in de schijnbaar zoo zonnige lucht van het zelfvoldane koninkrijk der Nederlanden losbreekt, schoudert hij het geweer en gaat hij vastberaden kalm de wacht optrekken tot handhaving der bedreigde orde, of zit hij op zijne studeerkamer, aan de achtervensters van zijn huis in de Oudburg, zijne krachtige vaderlandslievende pamfletten te schrijven, onbewogen en ongestoord gelijk de traagvloeiende kalme waters der Lei, die onder zijn raam stroomen naar de Schelde en verderop naar het trouw gebleven Zeeland en naar de zee van Nederland. In den geleerde ontwaakt aldus te Gent de

Staatsman, dank zij de nijpende rampen, die het vaderland onverwachts komen teisteren.

Te Gent was hij in Juli 1825 als een onbekend professor aangekomen. Te Leiden trad hij in 1830 de Sleutelstad binnen, toegerust met al de sluimerende krachten van den ontzagwekkenden hoogleeraar en van den toekomstigen Minister van Koning Willem III.

Aanvulling.

De hoofdstukken over Thorbecke's studentenjaren en over zijn privaat-docentschap in Duitschland waren reeds afgedrukt, toen ik in de papieren van zijnen Amsterdamschen leermeester David van Lennep[1] nog eenige brieven vond, waaruit een en ander tot aanvulling kan gebruikt worden.

Den 2 Januari 1818 - Thorbecke was destijds op eenige dagen na 20 jaar oud - schreef zijn vader aan Prof. van Lennep uit Zwolle eenen brief overvloeiend van geluk over de bekroning van zijnen zoon in den academischen wedstrijd en tevens overvloeiend van erkentelijkheid voor den hoogleeraar wegens zijne ‘zeer welwillende en gunstige medewerking ter beschaving en ontwikkeling’ van den jongen Thorbecke, die zijnen vader niet te vergeefs gevraagd had om, een jaar langer dan te voren het plan was geweest, onder Prof. van Lennep's leerlingen te mogen blijven. ‘Met het grootste genoegen - schrijft de gelukkige vader - gaf ik mijne toestemming tot dien schoonen wensch, en thans genieten wij daarvan eene zoo hoogst aangename voldoening, dat ik mij niet in staat gevoel om de gewaarwordingen van mijnen eerbied en van mijne dankbaarheid te uiten voor al hetgeen ik gevoel.’

En als de jonge Thorbecke te Leiden is gaan studeeren, schrijft hij aan zijnen Amsterdamschen leermeester een reeks brieven, die denzelfden geest ademen[2]. Den 22 Februari 1819 drukt hij zich uit als volgt: ‘Mijne betrekking tot UWE, gedurende den tijd mijner studie aan het Athenaeum (van Amsterdam) en hetgeen ik

(1) Die papieren bevinden zich in bruikleen op het Algemeen Nederlandsch Rijksarchief te 's Gravenhage. Ik betuig hier den heer Dr. H.T. Colenbrander mijnen dank voor zijne hulpvaardigheid te dier gelegenheid.

(2) Die brieven vangen aan met de geijkte titulatuur van den tijd: *Wel Edel Hooggeleerde Heer!* dadelijk gevolgd door de woorden: *Innig* (of *Zeer*) *vereerde Leeraar!*

aan UWE verschuldigd ben, staan met erkentelijk aandenken in mijn hart gegrift.' In November 1819 raadpleegt hij Prof. van Lennep over het plan zijner doctorsdissertatie *De Asinio Pollione*, waar hij vlijtig aan bezig was. In April 1820 vraagt hij hem een exemplaar van den *Seneca Rhetor* van Gronovius ter leen. Den 2 Juni 1820, op den vooravond zijner promotie, vraagt hij aan Prof. van Lennep verlof om hem zijn Leidsch academisch proefschrift te mogen opdragen: 'Aan UE. Hoogg. mijnen ouden zeer vereerden leermeester wenschte ik mijne dissertatie in de eerste plaats op te dragen; welk bewijs van innige erkentelijkheid ik hoop, dat UE. Hoogg. niet zult weigeren van UWE. Hoogg. vorigen leerling aan te nemen, die met hartelijk gevoel het aandenken blijft bewaren der groote verplichtingen, waardoor hij aan UE. Hoogg. verbonden is. Mij zeker kan niets aangenamer zijn, dan UE. Hoogg. van deze mijne standvastige gezindheid eenig blijk, hoe gering hetzelve ook zij, te kunnen geven[(1)].'

En, toen Thorbecke twee jaar later, na de mislukking van een professoraat te Leiden, naar Duitschland vertrekt om er zijn geluk als privaat-docent te gaan beproeven, schrijft hij uit Zwolle, den 27 Augustus 1822, aan Prof. van Lennep den volgenden belangrijken brief over zijne plannen en vooruitzichten:

WelEdel Hooggeleerde Heer!

Ik stel niet uit UWE. Hoogg. kennis te geven van hetgeen omtrent mijne toekomstige werkzaamheden en bestemming voorloopig is beslist. Daar mijne omstandigheden mij niet gedogen onafhankelijk te leven, zoo heb ik reeds sedert eenigen tijd naar eene aanstelling moeten uitzien. Intusschen bestond er bij mijne terugkomst geene vacature, evenmin als die er nu bestaat, en de Regeering kan derhalve bij de meeste genegenheid mij te plaatsen, wellicht niet gerekend worden daartoe in staat te zijn. Sedert bevond ik mij te Zwolle, verder verwijderd van hulpmiddelen en mededeeling ten opzichte mijner studiën dan deze vorderen; en, daar de noodwendigheid van te moeten bestaan geen uitstel of keus lijdt, zoo werd ik gedwongen op eene geenszins voorziene of gewenschte wijze voor de gegeven omstandigheden, die het niet aan mij stond te veranderen, onder te doen.

Daartoe zag ik geen ander middel als eene vrijwillige ballingschap, gedurende welke ik zou trachten aan eene der Duitsche hoogescholen

(1) Uit eenen brief van Thorbecke aan Prof. van Lennep (van 20 Juni 1820), waarbij hij hem een ex. zijner afgedrukte dissertatie zond, vernemen wij, dat zijne promotie eenige dagen moest uitgesteld worden wegens "eene hevige koorts", die hem aangetast had. Den datum der promotie, op den titel der dissertatie vermeld, noemt hij derhalve valsch.

gelijkelijk te leeren en te leven. Ik stond tusschen Heidelberg en Giessen, maar bepaalde mij tot de laatste, waar men mij gedurende mijn kort verblijf voorgesteld had, of ik voor de vervulling van een toen opengevallen professoraat in de philosophie wilde in aanmerking komen. Hetgeen ik destijds buiten alle beraad rekende, stellende het vaderland boven alle andere streken, waar ik zou wenschen te leven en te werken, en op geenerhande wijze de verbintenis met onze Regeering, waaraan ik zooveel verplicht was, willende verzaken. Die post sedert vervuld zijnde, bleef er over als gewoon docent de kans te beproeven, waartoe men mij ook vanwege het Gouvernement van Hessen-Darmstadt de beste uitzichten geopend heeft; en, terwijl men het liefst wenscht, dat ik de algemeene geschiedenis en die der philosophie aanvatte, zoodat ik in deze zaken de proef van mijne krachten kon nemen.

Het is onnoodig te zeggen, dat ik met leedwezen tot het verlaten van het vaderland besluit, en verwijderd, gaarne zou terugkeeren, indien de gelegenheid medebrengt, dat ik geoordeeld worde er werkzaam te kunnen zijn. Hetgeen ik aan onze Regeering verschuldigd ben, blijft zoowel te Giessen als elders op mij rusten, en de aangewezen aanleiding daaraan te kunnen voldoen, zal mij overal even welkom zijn.

Deze is de toedracht der zaak, waarvan ik aan Z.E. den Minister Falck en den heer Kemper kennis heb gegeven, en welke ik UWE. Hoogg. rond en eenvoudig wilde mededeelen, tot overtuiging, dat geene willekeur of andere drijfveeren als de noodzakelijkheid zelve, mij hebben bewogen dezen weg in te slaan, dien ik minder dan iemand onder de mogelijke geacht had.

Ik denk tegen het eind der aanstaande maand te vertrekken, en hoop, dat UWE. H. mij ten allen tijde dat vertrouwen en die genegenheid blijft bewaren, waarin ik mij voortdurend met den meesten ijver aanbeveel.

Met hoogachting en vereering,
WelEdele, Hooggeleerde Heer,
UWEd. Hoogg. toegedane dienaar
J.R. THORBECKE.
Zwolle, *den 27 Augustus 22.*

Dit zoo bezadigd schrijven van den jongen Thorbecke aan zijnen geliefden Amsterdamschen leermeester werpt een verrassend licht over den gemoedstoestand, waarin hij verkeerde op het voor hem zoo beslissend oogenblik, dat hij op den drempel stond van eene niet al te rooskleurige loopbaan als onvermogend docent in den vreemde.

PAUL FREDERICQ.

Ridder Wenemaer.

Sedert drie jaar leefde ridder Jacob Wenemaer op zijn klein landgoed, genaamd ‘De Goedinghe’, eene beschuurde en behuisde hofstede, met moestuin, welbeplanten boomgaard, wei- en akkerland, ‘zooals beschreven op den koopbrief,’ luidde het, toen de kleine hofstede bij openbare veiling verkocht werd.

Het lage en breed uitgestrekte woonhuis stond tusschen boomgaard en moestuin. Met zijne zes groen geschilderde ramen en luiken, zijne eenvoudige huisdeur met den koperen appel in 't midden, zag het er uit als eene welgestelde boerenwoning; maar de gesloten schuur en stallingen en de alom heerschende rust getuigden dat er geene nering op het hof was.

November sleepte zijne nevelsluiers als lijkwaden over de ontbladerde boomen en eentonig drupten de regentranen van de takken. Rond den middag echter braken bleeke zonnestralen door de wolken.

Mijnheer Wenemaer opende de achterdeur en stapte langzaam den middenwegel op tusschen de groene zoomen palmhout die moeilijk de wild uitgroeiende scheuten der bloemstruiken in bedwang hielden.

De hooge gestalte gebogen, ging hij met de handen in de zij-zakken van zijn ouden ‘schanslooper’.

De stap was nog vast. Van onder den lagen vilten hoed hing zijn lang wit haar in klissen op den gewelfden rug. O die rug! hij was sprekend. Hij getuigde van zwaar getorscht leed; hij had zich als gespannen en gewelfd onder de harde slagen die het leven hem had toegebracht. Men behoefde niet eens de verdoofde grijze oogen te zien, noch het edel gelaat met diepe groeven doorkerfd, om het

te raden. Hier en daar op het geel en rosse der verdorde blâren lachte nog een bloem: flauwe herinnering aan de zomerweelde. Voor een bleeke maandroos, voor een eenzamen struik mauve asters bleef hij staan, zag de druipende bloemen even aan en ging verder. Ten einde van den wegel was een breede gracht die den tuin scheidde van uitgestrekte weiden. Dààr bleef hij lang stil, en overzag den breeden horizont. Al de groote torens van Gent zag hij ginder in de wazige verte; de spitsen alleen door de zon verlicht, de rest wegdoemend in den nevel rezen zij daar als droomverschijnsels, als in een vizioen van 't verleden op. Lang bleef hij daar staan in gedachten verdiept, door herinneringen weggevoerd. Eindelijk, door een huivering overvallen, keerde hij langzaam naar huis, een laat afgevallen appel vóór zich uitschuppend.

Jan, zijn knecht en eenige dienstbode, een oud soldaat, zijn ‘ordonnance’ toen hij, ridder Jacob Wenemaer, een schitterend officier bij de ruiterij was, stond in het portaal hem eerbiedig af te wachten.

- Zal ik vuur aansteken, generaal? Het is zoo vochtig.

- Neen, Jan, nog niet. Daar ligt een appel op den wegel, raap hem op, sprak de oude generaal, terwijl hij zijne voeten in drooge sloffen stak en de deur der woonkamer opende.

Hij was een man van strikte orde en nauwgezetheid, zelfs in kleine huishoudelijke zaken duldde hij niet de minste nalatigheid, In den laatsten tijd was hij ook zeer spaarzaam geworden. Jan wist dat zijns meesters fortuin zeer ingekrompen was en het zijn reden had wanneer hij op vuur en licht spaarde.

De woonkamer was hoogst eenvoudig gestoffeerd.

Een hooge leunstoel met zijstukken, waarvan het Utrechtsche groene fluweel verschoten was, stond dicht aan een der twee vensters, bij een tafeltje beladen met brochuren en dagbladen.

Aan den gekalkten muur tegenover de ramen hingen

geschilderde portretten, Mijnheer Wenemaer's ouders voorstellend, in dof geworden vergulde lijsten.

Een schoon manshoofd met romantieke lokken, uit de plooien van een mantel à la Byron fier opkijkend, had als tegenhanger een lief vrouwenkopje, wien de ‘coiffure à la giraffe’, 't lievelingskapsel der schoonen van 1830, allergeestigst stond, in harmonie met de guitige bruine oogen, wier geschilderde blik sedert meer dan een halve eeuw den bezoeker toelachte. In een der bovenhoeken van de schilderijen was het wapenschild der Wenemaer's aangebracht.

Onder de portretten eene rustbank met tijke overtrokken; verder biezen stoelen langs de wanden Naast de ingangdeur een opgehangen boekenrek, waarop een bijbel en een burgerlijk wetboek verbroederden met werken van Voltaire, Renan, met Lamertine's *Méditations*, Hugo's *Napoléon le Petit*, Multatuli's *Max Havelaer*, een doodversleten *Virgilius* en een *Thomas a Kempis.* Te midden der met blauwe tegels gevloerde kamer, op eene grove mat, stond eene langwerpige tafel.

Ridder Wenemaer liet zich vermoeid in den zetel neerzakken en keek door het vensterglas naar den landweg die over den kouter naar het kleine dorp Malte voerde.

- De pastoor zal niet komen vandaag, zei hij bij zichzelf met een trek van teleurstelling op het aangezicht.

Van de eerste dagen dat de ridder op de ‘Goedinghe’ woonde was de heer Vilain, de eenige geestelijke van het kleine Malte, hem komen bezoeken:

- Om kennis te maken en ook, had de priester joviaal glimlachend gezegd, om Mijnheer Wenemaer te verzoeken den arme der gemeente niet te vergeten.

- Ik zal u ronduit bekennen dat ik voor geen schooien ben, Mijnheer de pastoor, was het stroef antwoord; nochtans, als ge mij verzekert dat de aalmoezen die ge opgaart wel rechtstreeks tot de armen gaan, wil ik hun mijne kleine gift niet onthouden. Arm zijn is pijnlijk.

Verwonderd en geërgerd zag de priester hem aan.

- Vergeef mij, Mijnheer de pastoor, indien ik zoo

brutaal mijn gedacht zeg, maar ik weet dat de door geestelijken verzamelde gelden maar al te dikwijls dienen tot het steunen van zoogezegde ‘goede werken’ die ik afkeur. Wij verschillen hemelsbreed van gedachten daaromtrent, dat kan niet anders. Gij zijt dienaar van de Kerk, ik ben niemands dienaar en ga nooit ter kerke. Vroeger, ja vroeger, - en hij deed met de hand een gebaar welk dat ‘vroeger’ ver, heel ver in het verleden terug drong - vroeger had ik geloof. O, het valt zoo gemakkelijk wanneer men gelukkig is, te gelooven in de goedheid Gods, in de Voorzienigheid en wat dies meer maar er komen dagen, Mijnheer de pastoor, dat men zijne ziel wil aan stukken scheuren, dat men bidt en schreeuwt om hulp, om steun, om uitkomst... en hij bleef doof en stom, de God, die men geloofde barmhartig te zijn, die men in vertrouwen toesprak als ‘Vader in den hemel’! Hij bleef stom toen zijn kind het uitschreeuwde van pijn... Ik wil liever gelooven dat hij er niet is, Mijnheer, liever dan mij een Vader voor te stellen die, almachtig zijnde, koelbloedig toeziet wanneer zijn wanhopend kind vergaat!

Bij dien hevigen uitval werd het open, minzame gelaat van den zestigjarigen priester bleek en ontdaan; weldra kreeg het eene uitdrukking van innig medelijden. Hij besefte hoeveel die opstandeling moest geleden hebben; hij raadde dààr eene doodkranke ziel, en in zijn edel hart, waaruit de menschlievendheid luider sprak dan 's priesters waardigheid, voelde hij zich tot dien kranke aangetrokken.

Hij ondernam geen nutteloos redetwisten noch zedepreeken, maar eerbiedigde zwijgend het pijnlijk overdenken waarin Mijnheer Wenemaer na zijne hevigheid vervallen was. Na een tijd wendde deze zich tot den priester met eene uitdrukking op het gelaat en een gebaar die onmiddellijk een man van fijne opvoeding en hoffelijke manieren verrieden. Den priester de hand toestekend zegde hij:

- Vergeef mij, Mijnheer, ik heb uwe gevoelens gekwetst. Het verdriet en de eenzaamheid hebben van mij

een verbitterd en ongezellig mensch gemaakt. Ga zitten, bid ik u, doe een kluizenaar het genoegen een uurtje met hem te praten.

Met veel takt nam de geestelijke de uitnoodiging aan en begon onmiddellijk, naar aanleiding eener bij de hand liggende brochuur, over een wetenschappelijk onderwerp te spreken, heel bescheiden en tevens heel open en breed van gedachten, zoodat de ridder verwonderd en verrukt opkeek, zoo'n opening van geest, zoo'n onverwachte ontwikkeling te vinden bij een eenvoudig dorpspriester. Hij wist nog niet dat deze merkwaardige studiën had gedaan en het uit keuze was dat hij op dit nederig dorpje bleef om er zich gansch aan zijne geliefde boeken over te geven. Pastoor Vilain was een hoogst vreedzaam en verdraagzaam man en daar zijn dorpje een te klein terrein was voor politieke schermutselingen, werd hem van hoogerhand niet opgelegd een kamper te zijn.

Bij het afscheidnemen schudden de mannen elkander de hand en spraken een hartelijk ‘tot weerziens’ uit. In beider hart was een wederzijdsche symphatie onstaan.

Van toen af bracht Pastoor Vilain een wekelijksch bezoek op de ‘Goedinghe’ en het was den ridder een heilzame afleiding. De avond was dikwijls geheel ingevallen toen de priester verschrikt opsprong en uitriep:

- Ik moet naar huis! Wat! al acht uur? Begga zal mij weer beknorren. Gij weergasche betooveraar, zei hij luidkeels lachend, gij zoudt iemand aan 't praten houden tot hij zijne voornaamste plichten vergeet, namelijk: op tijd te huis zijn en het souper niet laten koud worden. Tot de aankomende week, Mijnheer Wenemaer, houd u goed!

Bij herfst of winterdag stond Jan gereed met de lantaarn en begeleidde den priester tot aan het dorp. Allengs, door vertrouwelijke mededeelingen van den knecht, door opwellingen uit het verbitterde hart van den meester, kwam de priester op de hoogte der vroegere gebeurtenissen, die van den eens zoo schitterenden generaal ridder Wenemaer den ouden, gebroken man gemaakt hadden die hij thans was.

Na den gulden droom der kinderjaren, als eenig aangebeden kind van rijke ouders, had hij de militaire loopbaan gekozen daar deze, volgens zijne meening en ook die zijns vaders, de eenige was die strookte met een oud-adellijken naam. Heel jong nog, was hij naar de keuze zijns harten getrouwd met een vaporeus blond meisje, eene wees zonder fortuin, maar ook van adel, pas uit een aristocratisch klooster bij haren voogd ten huize gekomen. Mevrouw Wenemaer, de moeder, had voor haar zoon wel een degelijker vrouw gewenscht dan dat blonde wassen-popje maar de jongeling was er op verzot en dus geheel verblind.

Twee lieve kinderen kwamen zijn geluk bekronen en zoo leefde hij een tiental jaren in het geluk en den glans die liefde en fortuin bijbrengen.

Midden in dat geluk viel de eerste wreede slag. - Och! eene banale geschiedenis nochtans, waarover de wereld even glimlacht en de schouders ophaalt. Wat wilt ge? Het gebeurt dagelijks!

Ja, 't is de schipbreuk van eer en geluk, maar hij moest maar beter oppassen, - zóó besluit de wereld.

Wanneer eene vrouw haar volle geluk niet meer vindt in het volbrengen harer dagelijksche plichten, hoe klein, hoe nietig ze ook schijnen mogen; wanneer de kinderen ophouden haar popjes te zijn, die zij den heelen dag friseert en pomponeert; wanneer zij de vorming van hun geest en hart aan vreemden overlaat, dan gluurt de vijand om den hoek; te goeder ure sluipt hij binnen, vervult het ijdele kopje met dwaze droomen en het hart met ongezonde verlangens. Dan doet zich altijd een of ander gemeen mensch op om uit dien toestand het beste voordeel voor zichzelf te trekken; om de schrikkelijke gevolgen bekreunt hij zich niet; en wanneer de roes over is blijft de arme speelpop alléén aan hare schande overgelaten. Dan komt ze om vergeving smeeken, kruipt op hare knieën om te mogen terugkeeren bij diegenen, die zij zoo plichtvergeten verliet.

Soms vergeeft de gehoonde man en neemt de afgedwaalde terug onder zijn dak en dan slijten ze beiden

een leven waaruit liefde en achting verbannen zijn. Soms vergeeft hij niet en wijst de onwaardige moeder de deur. Zoo deed ridder Wenemaer.

Hij was zoo diep gegriefd, zoo bloedig gekrenkt dat, moest hij erbij sterven, hij niet vergeven kon.

Hij verbood haar nog ooit een stap tot toenadering aan te wenden. In den eenigen brief dien hij haar schreef kende hij haar een ruim pensioen toe, welk zij kon ontvangen bij een notaris te Brussel.

Hij zelf ging met zijne twee kinderen bij zijne ouders inwonen. Fier en waardig droeg hij zijn ongeluk en nam de opvoeding van zijne dochter en zijn zoon zeer ter harte.

Zijne Ada groeide op als een lieve engel, doch hare weeke gezondheid baarde hem veel onrust. Haar broeder Joris had ongelukkiglijk de lichte, losse natuur hunner moeder overgeërfd en weldra bleek hij tot ernstige studie onbekwaam. Van eene onrustwekkende karakterzwakheid liet hij zich altijd medeslepen, meestal op den verkeerden weg; verzot op buitenhuizige genoegens was hij niet bestand tegen de minste verleiding. Het duurde ook niet lang of het zakgeld dat hij kreeg was ontoereikend en naarmate men hem er meer gaf groeiden zijne behoeften aan zoodat zijn vader er eindelijk paal en perk moest aan stellen. Toen maakte de jongen schulden en was zoozeer onbloot van zedelijk gevoel dat hij zijne huisgenooten bestal.

Hem verwijderen, hem onder strenge vreemde leiding plaatsen was zijns vaders laatste hoop.

Door bescherming en voorspraak kwam hij in de militaire school. Een geregeld leven, strenge beginselen, goede voorbeelden zouden misschien een gunstigen invloed op hem uitoefenen.

Joris, die niettegenstaande al zijn gebreken, zijn vader innig liefhad, beloofde al wat men wilde wanneer hij zag welk grievend verdriet hij veroorzaakte. Doch de goede voornemens waren gauw vergeten. De slechte geest

nam weer de bovenhand; als een stroohalm werd hij door den omstuimigen stroom van 't kwaad medegesleept. Het geld-verkwisten, schulden-maken herbegon en weldra verviel hij tot het ergste: hij speelde. Zijn vader moest belangrijke sommen betalen daar het de eer van zijn naam gold. Weldra werd de jongeling op valsch spel betrapt en weggejaagd. Hij was onteerd.

Een vlek op zijn naam, dat kon de hoogmoedige ridder Wenemaer niet dulden. Een woeste, onmenschelijke gedachte vloog hem, als eene roode bliksemschicht, door het hoofd: hem docht, op dat korte oogenblik, dat hij met vaste hand zijn zoon had kunnen nêerschieten.

Hij deed het niet, doch zonder dralen bracht hij den jongeling naar Antwerpen, nam eene plaats voor hem op de eerst vertrekkende boot naar Amerika, gaf hem eene kleine som gelds en keerde hem den rug toe. Joris smeekte om vergeving, om een woord tot afscheidsgroet, om een blik ten minste. Ridder Wenemaer, bleek als een doode, maakte een afwijzend gebaar zeggende:

- Ik ken u niet meer. Wacht u, nog ooit onder mijne oogen te komen.

En hij verliet de kade en stapte recht dóór, terwijl zijn hart hem als uit de borst gereten werd van hoon en smart.

Toen kwam een lange, bange winter.

Jacob's oude vader, reeds zeer aangetast door de slagen die zijn zoon overvielen en innig lijdend in zijne teedere blinde liefde voor zijn kleinzoon, voor wien hij zoo menige schuldige toegevendheid op het geweten had, was niet bestand tegen het gure jaargetijde en eene heerschende ziekte greep hem ernstig aan.

De jonge Ada ook scheen te kwijnen. De bloem dreigde te vergaan in den knop.

Na een onderhoud met den geneesheer kwam haar vader tot het besluit, haar naar zachter luchtstreken te brengen.

En de bezorgde vader voerde zijn kwijnend kind naar zonneschijn en bloemen.

Geen oogenblik verliet hij haar. Hij bemerkte dat zij,

na eene korte opflikkering, ras verzwakte. Hij volgde angstig dien stillen, o zoo stillen gang naar het einde.

Intusschen werden de berichten over zijn vader iederen dag slechter en eens, op een heerlijken morgen, toen hij weenend gebogen zat over het uitgeteerde, in 't wit gekleede lijkje dat in zijne armen den eeuwigen slaap was ingegaan, werd hem het nootlottige telegram overhandigd: ‘Vader dezen nacht ontslapen.’

Wat moest hij doen, tusschen die twee geliefde dooden die hij begraven zou? Hij wilde geen van beide verlaten bij 't uiterst vaarwel.

Met wonderbare zelfbeheersching nam hij oogenblikkelijk een besluit. Hij zou naar de vaderstad terugreizen met het lijk van zijn kind.

Met eigen handen legde hij zijne Ada in haar smalle kist en met behulp van den franschen dokter, die hem een vriend geworden was, werden spoedig maatregels genomen tot het verkrijgen van een lijkwagen.

En dan, in den hoek van een coupé gedoken, ondernam hij den langen tocht in expresstrein, den nacht door, den dag door en dan nog een nacht... Bij oogenblikken docht hem, dat hij zijn leed ontvluchtte. Doch neen! Hij voerde het met zich mede, het wachte hem af bij het aankomen van den trein in zijne geboortestad, waar hij afstapte, niet meer kennelijk, zóó gebroken, zóó afgemat zag hij er uit, onder zijne wit geworden haren.

- In dien nacht, verhaalde hij aan den pastoor, heb ik mijn Golgotha bestegen. Men leert in onzen godsdienst dat de helsche folteringen voorbehouden zijn aan de misdadigers, aan de slechten. Was ik misdadig? Was ik slecht? Mijn geweten getuigt voor mij. O, toen ik in dien schrikkelijken nacht Hem daarboven terhulpe riep, Hem vroeg waarom, - waarom word ik doodgefolterd, wordt stuk bij stuk mijn vleesch afgereten? .. Ik heb het u reeds gezegd, Mijnheer de pastoor, koel en onmachtig heeft hij het aanschouwd: dan is mijn geloof, mijn vertrouwen geheel in puin gevallen, dan was er niets meer! Niets dan mijn snerpend leed dat met mij mêeholde door de duisternis.

Hij liet zijn wit hoofd in beide handen vallen en steunde met de armen op zijn knieën.

Daar zat hij ineengedoken en gekromd, als drukte al het lijden der menschheid op hem neer.

De priester ging naast hem staan en zag hem aan met innig medelijden. Hij legde de hand op den schouder van zijn vriend en, zijne aandoening beheerschend, sprak hij zacht:

- Gij zegt dat gij dien nacht een Golgotha hebt bestegen? Dan hebt gij ook gedacht aan den grooten Lijder, die aan het kruis in zijne foltering ook heeft geroepen: Vader, vader, waarom hebt gij mij verlaten? - En hebt gij vergeten dat Hij ook, in onderwerping het hoofd buigend, gezegd heeft: Dat uw wil geschiede! Hij heeft ons leeren lijden en berusten; dat maakt hem groot door de eeuwen heen. Zijn kruis overschaduwt de wereld als het reuzensymbool van menschelijk lijden maar ook van heilige onderwerping. - Zijn er niet honderd waarom's, die ons, kortzichtigen schepsels, onbeantwoord blijven? Breken wij onzen hoogmoed, buigen wij het hoofd. O, kondet gij vergeven aan wie u zoo grievend misdeed, kondet gij vergeven, gij zoudt uw leed voelen verzachten als onder een balsem. Vergeven en berusten: gij zoudt in uw hart voelen herleven die goddelijke sprank die alles overheerscht, zelfs den dood - de heilige sprank der liefde... Kom, breng uw hart tot vergeving, tracht te berusten.

Pijnlijk rechtte Mijnheer Wenemaer het hoofd op; in het bleeke aangezicht waren de oogen gesloten, de lippen opeengespannen:

- Ik kan niet, sprak hij dof.

De postbode, die dagelijks het nieuwsblad en drukwerken op de ‘Goedinghe’ bracht, maar hoogst zelden een brief, had er dien morgen een bij zich aan het adres van den heer ridder Wenemaer. Een tamelijk groot vierkant couvert met vreemde postzegels en menigvuldige stempels overdekt; er was port op te betalen, zei de bode tot Jan, die den brief om en om keerde vooraleer er mede bij zijn meester te gaan. Mijn-

heer zat in den grooten zetel aan het venster en stak gretig de hand uit naar het pak papieren welk zijn knecht binnenbracht.

- De bode zegt dat er iets op te betalen is, generaal, zei Jan.

Mijnheer Wenemaer strekte den langen arm uit, greep den brief en - vertelde Jan later aan den pastoor - pas had hij de stempels bekeken of hij zag er uit als werd hij waanzinnig; hij wierp mij den brief naar het hoofd roepend: ‘Hier uit! Weg! Weg!’ Ik stond als verslagen en wist niet wat te doen. Maar ineens bedaarde de generaal; hij zag zoo wit als een lijk. ‘Betaal den bode en laat mij alleen’, gebood hij. Ongeveer een uur later heeft hij mij naar u gezonden, Mijnheer de pastoor. Ik geloof, onder ons, dat er tijding is van M. Joris... Wat heeft de generaal toch al verdriet gehad in zijn leven!

- Maar zeg mij eens, Jan, ondervroeg de pastoor, terwijl hij op den landweg naast den knecht stapte, er moet nog meer gebeurd zijn dan wat ik van Mijnheer zelf weet. Ik heb gehoord dat de familie Wenemaer rijk was en nu schijnt de generaal zeer zuinig te moeten leven.

- Voor zooveel ik weet, Mijnheer de pastoor, heeft de generaal veel geld moeten betalen om de schelmerijen van M. Joris goed te maken. En het ergste is dat na den dood van de oude mevrouw, die zooals gij weet nog een paar jaar bij den generaal geleefd heeft, gebleken is dat er van de fortuin van den ouden heer zeer weinig overbleef. Hij had in 't geheim kleine sommen aan M. Joris gezonden en om alles in te winnen had hij willen speculeeren op de beurs en had verloren. Dat alles is maar later uitgekomem. Toen heeft de generaal zijn ontslag bij 't leger genomen, alles in de stad verkocht: huis, paarden, meubelen; hij heeft nog achterstallige schulden betaald en dan met hetgeen hem overbleef de ‘Goedinghe’ aangekocht om er als een kluizenaar te leven.

- En van de vrouw van mijnheer, Jan, is daar nog van te hooren?

- Het moet zijn dat ze nog leeft, Mijnheer de

pastoor, want viermaal 's jaars moet ik naar de post in de stad om eene som gelds op te sturen naar Brussel, voor mevrouw. Meer weet ik niet; de generaal heeft mij streng verboden ooit van haar te spreken; ten andere, dat zijn mijne zaken niet.

Toen de pastoor de woonkamer binnentrad vond hij den ouden generaal op- en neerstappend, het hoofd diep gezonken, de handen achter den rug. Wanneer hij zich naar den priester toekeerde was deze getroffen door de bittere, wanhopige uitdrukking die over het wezen van den generaal lag.

- Mijn lijdensbeker schijnt nog niet geledigd, sprak de grijzaard, met de oogen den gesloten brief, die op de tafel lag, aanduidend.

In wachtende houding bleef de geestelijke hem aanstaren.

- Ik kan vermoeden van wien hij komt, ging hij voort, en ik begrijp niet wat mij tegenhoudt hem in 't vuur te werpen zonder vrees. Zou ik zwak worden? Maar misschien is er wel eene nieuwe schandevlek op mijnen naam uit te wisschen... Wie weet? Wezenlijk, Mijnheer de pastoor, ik word te zwak om het lijden te gemoet te gaan. Wilt gij den brief eens lezen?

De priester boog toestemmend en ging met het papier bij het raam zitten.

- Zeg mij maar ‘grosso modo’ waarvan er kwestie is, sprak Wenemaer, zenuwachtend trillend.

De lezing duurde lang; nu en dan moest de priester zijn brilglazen klaarvagen; ter sluiks pinkte hij een traan weg.

Intusschen hernam de generaal zijne wandeling door de kamer.

De brief bevatte de lange biecht van Joris' leven sedert hij in Amerika aangekomen was. Al zijn worstelen, al zijne afdwalingen, al zijn lijden vertelde hij er in; niets

verzweeg hij zijn vader. Zijn verhaal droeg den stempel van waarheid en van echt berouw.

- Ik heb geboet, vader, hard geboet - hier begon de pastoor luidop te lezen. - Met uw beeld in mijn hart heb ik moedig mijne straf gedragen. Ik zal niets inbrengen tot mijner verontschuldiging.

Vijf jaar geleden heb ik regelmatig werk gevonden te Brooklijn en ben er getrouwd met een eerlijk, braaf meisje uit den kleinen burgerstand; ik droeg uw naam niet meer. Wij werkten beiden en konden bestaan. Na een jaar is een kind geboren dat het leven kostte aan zijne moeder; dan heb ik voor mijn kind gewerkt, maar de verhitte lucht der werkzaal heeft mijne longen ziek gemaakt en nu lig ik in het gasthuis te New-York. Het zal niet lang meer duren, ik gevoel het, en gebruik mijne laatste krachten om tot u eene vurige bede te richten die, wordt zij verhoord, mij het teeken der vergeving zal zijn en mij, verre van huis, verre van alle vrienden, het stervensuur zal verzachten. - Vader, mag mijn kind tot u komen. Mag het onder uwe hoede opgroeien om, God geve het, een edel en rechtschapen man te worden als zijn grootvader? Een protestantsche priester, mijn eenige vriend hier, die naar Holland reist, wil zich gelasten mijne Georgie tot bij u te brengen. Weigert gij, dan moet het kind naar een weeshuis. Nu wacht ik in angst, vader, in doodsangst, op uw antwoord. Moet ik ellendig sterven, of zal uw aandenken en uw vergeving mij een lichtstraal zijn bij het donkere heengaan. Wees niet onmêedoogend tot het laatste, vader, en verhoor mijn bede! Indien gij toestemt, stuur dan een telegram aan het adres van George Wild, zaal n^{r} 6, St. John's Gasthuis, New-York. - Maar haast u!

Pastoor Vilain had meermalen zijne lezing gestaakt, de stem gebroken door aandoening. Toen hij gedaan had keek hij op: ridder Wenemaer zat nu op de rustbank, in zijne gebroken houding, het witte hoofd in zijne magere handen gezakt.

Stil rees de priester op en kwam den open brief op de tafel leggen, vóór den generaal.

Bij eene lichte aanraking en het zacht uitgesproken ‘Mijn vriend...’ verhief deze het hoofd; twee natte strepen daalden van zijne oogen tot in zijn grijzen knevel. Angstige stilte heerschte.

Des priesters wezen was àl medelijden, àl smeeken om genade voor den zondaar.

Alsof hij een zwaren last te torschen had rees de ridder langzaam, steunend op, legde zijne tot bidden gevouwen handen op den ontplooiden brief, sloot de oogen en sprak met eene van tranen schorre stem:

- Dat uw wil geschiede!

- En vergeef ons onze schulden, zooals wij vergeven onzen schuldenaren, klonk het, stil biddend, uit des priesters mond.

- Amen! was het plechtige nawoord.

ANNA COGEN-LEDEGANCK.

Verzen

Mijn Doornroosje

Doornroosje, zeg, ben je wakker?
Is je slaap geëindigd voor goed?
Doornroosje, zeg, ben je wakker?
Voel je bruisen je fris-jeugdig bloed?

Heb je jë oogjes geopend?
Zie je de zonneschijn?
Doornroosje, zeg, ben je wakker?
Ben je nu, blijf je nu mijn?

Hield men zo lang je gevangen?
Was 't om je hartje zo koud?
Hield men zo lang je verborgen
op het somberste plekje van 't woud?

Kon er dan niemand je wekken?
Gingen allen dan, allen voorbij?
En had dan het Noodlot besloten
dat je wachten zou, wachten op mij?

En 'k heb je gevonden, Doornroosje,
ik, die je toch niet zocht!
Ik heb je gevonden, Doornroosje,
en 'k heb je verlossing gebrocht. -

'k Heb me□over je slaap gebogen,
met de lippen je voorhoofd geraakt,
mijn lippen geprest op je lippen,
en - ben je nu heus ontwaakt?

Doornroosje, ben je gelukkig?
Kwam het Wonder dan eindlik tot jou?
Begrijp je nu 't leven, Doornroosje,
en wat liefde□is, weet je het nou?

Ook voor mij kwam het wonder, Doornroosje,
en is dit niet het heerlikste loon?
Nu weet ik, wie 'k ben, Prinsesje:
- ik ben een koningszoon!

Wel heb ik noch schepter noch krone -
en wat zou ik er ook wel mee doen?
Doch doden kan ik verwekken
alleen door de gloed van mijn zoen.

Van Niets dan Vreugd

Van niets dan vreugd heb ik gezongen,
sinds ik u ken.
Herleven voelde ik me en verjongen,
sinds ik u ken;
verjongen door uw liefdevuur
van dag tot dag, van uur tot uur.

't Is of, aan smart gewend, mijn harte,
sinds ik u ken,
voor goed ontwende aan alle smarte,
sinds ik u ken.
Vol is het wel als nooit voorheen,
maar van geluk, geluk alleen.

Schaars vond ik in mijn vroeger leven
oprechte trouw...
Toch had ik alles, al gegeven
voor echte trouw!
De liefde, die ik andren bood,
wou trouw en echt zijn tot de dood!

Wie half bemint, die kan niet minnen!
Ik min geheel...,
met lijf en ziel, met hart en zinnen,
geheel, geheel!
In elke rode droppel bloed
voel ik de laaie liefdegloed.

Bij wie ik min verzinkt elk wezen
   waardloos in 't niet...
Kwaam' een godin vóór mij verrezen,
   zij zonk in 't niet!
Wie 'k min, heeft alles wat ik ben!
Zo hebt gij t' al, sinds ik u ken!

Maar met geen mindre liefde□ook wil ik
   of kan ik ooit
mij laten paaien... Alles wil ik,
   niet delen, - nooit!
Van wie mijn liefste Lief zal zijn
zij alles, en nóch alles mijn!

Wilt gij mij zò? Kimt, wilt gij geven,
   als ik aan u,
uw hele zijn, uw hele leven,
   als ik aan u?
Niets, niets van wat gij doet en zijt
kan 'k derven, zonder dat ik lijd...

Leg op mijn hart, zo moegeleden,
   uw zachte hand,
en zeg dan, vroom, als in gebeden:
   u blijft verpand
al wat ik doe, al wat ik ben!
't was al van u, sinds ik u ken!

Scheiden

En weder was 't het uur van scheiden...
Wij stonden op de zoom van 't bos...
In vage scheemring, bruin en ros,
vóór ons de grenzelooze heiden...
Daar achter, ver, in wolken rood
bloedde de grote zonne dood.

Hoe vreedzaam ruiste 't loof der sparren!
Hoe stil, hoe eenzaam was het al!
Terwijl, in de eindlooze hemelhal
ontglommen, één voor één, de starren
en, hier en daar, in kruinen hoog
een vogel noch naar 't nestje toog.

Die ganse dag - hoe ras vervlogen! -
had ik genoten aan uw zij. -
Voorbij! Voor heel een week voorbij!
En vochtig voelde ik bei mijn ogen.
Koud werd mijn hart en zwaar als lood..,
mijn pols viel stille, stil als dood...

De kus, die 'k toen je heb gegeven,
was koud, niet waar, als ijs zo koud!
Hoe was 'k op eens zo moe, zo oud,
zo zonder moed en hoop in 't leven?
En wat ik pijnde en dacht en zocht,
geen woord, dat mij verluchten mocht!

Toen 'k ging, verrees op al de wegen
de mist... Noch eenmaal keerde ik om
en zag je staan, roerloos en stom,
en stak je bei mijn armen tegen.
Met lome, wankelende schrêen,
stapte ik de nacht in, gans alleen!

Slapeloos

Van op mijn leger
tuur ik naar buiten...
De sterren schijnen,
de merels fluiten

ver in de nacht.

Ik kan niet slapen,
geen oge sluiten... -

Geest van mijn Liefste,
naar wie ik smacht,
zweef om mijn sponde,
lach op me zacht...

De sterren schijnen,
de merels fluiten...
Mijn tranen vloeien,
en niets kan stuiten

hun zilte vloed...

Iets als een aanschijn
bleekt door mijn ruiten... -

Geest van mijn Liefste,
die 'k derven moet,
druk op mijn voorhoofd
uw kus vol gloed!

Ik kan niet slapen,
geen oge sluiten...
Naar woorden zoek ik!..
O! kon ik uiten

mijn ongeduld!

Al luider, luider
de merels fluiten... -

Geest van mijn Liefste,
is 't dan mijn schuld,
dat gij mijn ziele
tot stervens vult?

O! Hoe mijn zinnen
branden en blaken!
Nu u te horen,
u zien, en raken

uw wonnig schoon!

Uw vlammenkussen,
o, nu ze smaken! ...

Zo zoet en gloeide
noch nooit mijn mond,
nooit glom mijn oog als
dees éne stond...

Van op mijn leger
tuur ik naar buiten...
De sterren schijnen,
de merels fluiten

ver in de nacht...

Ik kan niet slapen...,
geen oge sluiten... -

Geest van mijn Liefste,
is 't zonde en schuld,
dat gij tot stervens
mijn ziele vult!

Zo als de boom

Zó als somtijds in late Julie-avond,
op hille of berm een breedgetakte boom,
in schaduw van een wolk vol donker staat
en zucht zijn weemoed uit met duizend twijgen,
die klagend aldoor reuzlen in de wind;
dan, wijl op eens, gelijk een doek van tulle,
die wolk aan flarden scheurt en rafelt, rafelt
langzaam uiteen haar bleekwit dampenrag,
drijft in de lucht, gelijk een zilvren kom,
de volle maan, en strooit haar rijkste luister
neer op de boom, en kleedt - zo groot hij is -
de ganse bouw van 't dichte takkenwerk
met niets dan klaarheid... Zie! Geen boom meer lijkt, wat
daar staat op hille op berm; een tempel is 't,
en Kerstmis lacht in gloed van duizend kaarsen
zijn hoge feestvreugd alle vensters uit...
Dan, in de holten van de ruige stam
is vaar en vrees... Door 't laaie licht gewekt,
vouwen de vledermuizen hare vlerken
open, en fladderen schuw en schichtig, als
geplaagde zielen, wijd en zijd in 't rond...
Hoog rekt de boom naar 't licht zijn brede kruin
en niets dan vrede ruist noch in zijn takken.....

Zó als die boom, mijn Lief, mijn enig Lief,
zó vaak ik u mag zien, zó gaat het mij!
Uw enkel bijzijn jaagt uit mijne ziele
de donkre spoken wech van wrange twijfel

en bitre onzekerheid...; één blik van u
vult heel mijn binnenst als met hemelklaarheid...
Nauw raakt uw koele hand mijn voorhoofd aan,
of al wat in mijn binnenst brandt en stormt,
't komt al tot rust... Gelijk na stikkend onweer
een bloem, verkwikt door 't frisse regenbad,
wellustig haar geheimste poriën opent,
dat haar doordringe□en vull' de koele wonne
dier zonnige koelt, zo gaat, zo vaak gij nadert,
mijn hele wezen als een bloemkelk open
en slurpt en zuigt de wondre zoetheid in,
die straalt uit u als maan- of zonneglans,
en vrede, zalige vrede vult mij gans...

Ik ben - jij bent.....

Ik ben de bruine, barrë aard -
jij bent de Lent', die er bloemen baart.

Ik ben het bos, zo dicht en donker -
jij spat en speelt er als zongeflonker.

Ik ben de droeve, droomrige hei -
jij bent de purpere bloemensprei.

Ik ben de mosplant, zwart en treurig -
jij bent het viooltje, fleurig, geurig.

Ik ben de kamer vensterloos,
waar duister heerst en kou altoos -

jij bent de luchter met gouden armen,
die 't al verlicht en 't al komt warmen!

Ik ben het eindloose schotsenveld -
jij bent de zon, die alles smelt!

Jij bent mij Al, hebt me□al gegeven:
'k lag dood in 't graf, jij deedt m'herleven!

Gedachte-vlinder

Een purperen vlammetje,
kreitst en kranst
een vlinder, een vuurrode vlinder,
en glanzedanst
en zwiert en zwaait
en licht en laait
nu hier dan ginder;
doch komt en keert altoos, altoos
naar de zelfde roos!

Duizend bloemen met open monde,
duizend bloemen geuren in 't ronde...
De vlammende vlinder ziet er één
en anders geen!
Het purperen vonkje kreitst en kranst
en glanzedanst
daarheen
alleen! ...

Die roos ben jij,
de vlinder.... mijn gedachte!
Bedroefd of blij,
zó dag als nachte
bij jou is zij!

O Laat ons

O Laat ons wenen, laat ons wenen,
uit-wenen 't al te wrange wee;
laat onze tranen zich verenen
tot ene zee;
een zee, waarop onze zielen beiden,
twee levensmoeden, één van zin,
de schriklik - zoete stond verbeiden,
dat zij verzinken mogen in
dë afgrond.....

Wij hebben laat elkaar gevonden,
wij, die het Leven wreedlik sloeg.
Toch, om elkanders diepe wonden
te helen, is 't noch vroeg genoeg,
Meer, veel meer dan een vriend, een broeder,
wil 'k voor u zijn, zo 'k mag, zo 'k mag!
Met al de teerheid van een moeder
wil ik u troosten dag voor dag,
u troosten!

Geloof in mij - en heb vertrouwen!
Trouw is mijn liefde en echt als goud.
Weet: zo gij op mijn woord wilt bouwen,
dan hebt gij op de rots gebouwd.
Doch laat mij in uw binnenst lezen,
meeleven al wat gij beleeft,
en 'k zal voor u de vader wezen,
die alles weet en 't al vergeeft
- de vader!

Vertrouw! 't Kan alles noch verkeren!
Wie, die des avonds slapen gaat,
wie, buiten God, kan andren leren,
wat brengt de nieuwe dageraad?
En zou ons enkel ramp verbeiden,
dan, hand in hand en één van zin,
zo willen, welbewust, wij beiden,
trouw tot het einde, zinken in
dë afgrond.

Noen in de Tuin

Ziet hoe rood de rozen gloên
op de noen,
op de noen, -
laaien doen,
ze als laaie vlammen!
Ziet de trotse hanekammen,
peilrecht op peilrechte stammen
bloên
op de noen,
de volle noen.
Rododendron en pioen,
op de noen,
op de noen,
ziet ze bloên
als bloênde wonden.
Wilde kollen, rode en ronden,
roepen 't uit met rode monden:
‘Noên!
Rode noen is 't, rode noen!’

Wit is 't geel en goud is 't groen
op de noen,
op de noen;
kankerrood de wilde zwammen...
Hettebleek blaakt heel de lucht...
In de bomen waai noch zucht...
Vonken druipt het, vonken, vlammen...
Wit is 't geel en goud is 't groen
op de noen,
de Julienoen.

Epigrammen

Mijn simpel lied bevalt u om de drommel niet, zegt gij!
Ei! zo verneem toch, goede vriend, het bedelt om uw gunst niet....
Mijn lied heeft één pretensie slechts: vrij wil het klinken, vrij!
Kunst, die om gunstjes kwisplen gaat, dat is de rechte kunst niet.

* * *

- Juist, veel te vrij, te dwaas, te dwars klinkt u mijn lied, zegt gij,
en zanger X en Meester Z verstaan het zéker zó niet.... -
Heil Meester Z en zanger X! *Hun* liedje zingen zij...
Maar... zo *hun* huis van marmer is, daarom is 't mijn van stroo niet.

* * *

- Van alle voorbeeld, nieuw of oud, geef ik de brui, zegt gij!
Ja, aan de leiband lopen, man, dat 's al zo lang mijn doen niet.
Maar meent gij dat uw hoed mij past, uw brilglas deugt voor mij?
Mijn voet heeft *eigen* vrijf en hiel -, *uw* schoen is dus mijn schoen niet.

* * *

- Ja maar... de regels... Als ik die maar eren wou, zucht gij,
en - wie zich aan geen regels stoort noemt ge een talentverkwister!
Van alle regels voert maar één ter hoogste heerschappij:
Dicht voor de dag, die morgen komt, en niet voor die van gister!

POL DE MONT.

Horatii Flacci Carmina.
Een gelegenheidsdicht van Horatius.

Om de honderd en tien jaar hield Rome een Eeuwfeest, en in 737 u.c., ongeveer elf jaar vóór Christus' geboorte, zou het voor de vijfde maal, en wel met ongemeenen luister, onder keizer Augustus gevierd worden.

Volgens de Sibillijnsche voorschriften moest die plechtigheid drie volle dagen en drie volle nachten duren en besloten worden op den Palatijnschen heuvel, in den Tempel van Febus-Apollo, met een lofzang ter eere van den Zonnegod en zijne zuster Diana, aangeheven door een koor van Romeinen, doch vooral door 54 knapen en maagdekens onder de schoonste uitgekozen.

In dit jaar was Horatius aangeduid om het poëma te vervaardigen.

Rome was toen in het toppunt van glorie en macht gestegen.

Op de uitvoering dier *kantate*, zooals wij tegenwoordig zouden zeggen, waren aanwezig: keizer Augustus, de overwinnaar van Actium, de meester der wereld; zijn kunst- en ook kunstenaarslievende vriend Maecenas; de grootste van allen, Virgilius, voor wien het volk oprees als hij het amphitheater binnentrad; Horatius zelf; Ovidius, die zijne *Herscheppinge* dichtte, dat wondere boek, en die eerst later den weg der ballingschap zou moeten inslaan; Titus-Livius, die een bladzijde van Rome's geschiedenisse kwam medeleven, even als Sallustus, om maar de beroemdsten te noemen. Geen tweemaal gedurende gansch haar bestaan zou de wereld zulk godengezelschap te aanschouwen krijgen.

Van de muziek weten we niets - de toonkunde is tegenwoordig minder bescheiden - doch het gedicht is ons in zijn geheel toegekomen en nu schijnt het niet van belang ontbloot, in dit jaar van kantaten, jubelzangen en gelegenheidsdichten, hier den oorspronkelijken tekst, met eene Vlaamsche vertaling ernaast, van Horatius' heerlijken feestzang mede te deelen. Twee andere oden van Horatius, laten wij als een nederige proeve van vertaling volgen.

R.V.

Carmen Seculare.

Puerorum Puellarumque Chorus

Phoebe, sylvarumque potens Diana,
Lucidum coeli decus, o colendi
Semper et culti, date quae precamur
Tempore sacro,
Quo Sibyllini monuere versus
Virgines lectas, puerosque castos,
Dîs, quibus septem placuere colles,
Dicere carmen.

Chorus Populi et Puerorum

Alme Sol, curru nitido diem qui
Promis et celas, aliusque et idem
Nasceris, possis nihil urbe Roma
Visere majus!

Chorus puellarum.

Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithyia, tuere matres;
Sive tu Lucina probas vocari
Seu Genethyllis;
Diva producas sobolem; patrumque
Prosperes decreta super jugandis
Feminis, prolisque novae feraci
Lege marita;
Certus undenos decies per annos
Orbis ut cantus referatque ludos,
Ter die claro totiesque grata
Nocte frequentes!

Eeuwzang.

Koor van Knapen en Maagdekens.

O Zonnegod! o Woudvorstin Diana, licht
En trots des hemels! Beiden steeds geëerd,
En die het immer wezen zult! Ons bede richt
Zich thans tot u, in dezen heilgen tijd,
Waarop, zooals het Sibillijnsche boek begeert,
Verkoren maagden, kuische jongelingen,
Een lofzang moeten zingen
Den Goden toegewijd,
Beschermers van de zeven heuvelklingen!

Koor van Volk en Kinderen.

Weldoende Zon, die op uw vlammenwagen
Aanvoert den dag en met hem henenvliedt,
Die ondergaat om weer te dagen,
Dat gij iets grooters ooit dan Rome ziet,
Dat zal toch niet!

Koor van Maagden.

Zachtaardige Ilithyja, of hetzij
Gij liever heet Lucina, - of nog: Teelster, - gij
Die oopnen moet den rijpen schoot,
Bescherm de moeders; en, Godin, vergroot
Ons kroost! Dat ook voorspoedig zij
De wet der hooge vaadren op den vrouwenecht
Waardoor een vruchtbaar ras ons wordt voorzegd:
Zoo zal hier weer na elfmaal nog tien jaren
Een tijdstip zijn om te vergaren
Drie dagen lang en nachten evenveel,
Tot zang en tot gespeel.

Populi chorus.

Vosque veraces cecinisse, Parcae,
Quod semel dictum est stabilisque rerum
Terminus servat; bona jam peractis
Jungite fata.
Fertilis frugum pecorisque tellus
Spicea donet Cererem Corona:
Nutriant foetus et aquae salubres
Et Jovis aurae.

Puer.

Condito mitis placidusque telo,
Supplices audi pueros, Apollo!

Puella.

Siderum regina bicornis, audi,
Luna, puellas!

Uterque chorus.

Roma si vestrum et opus, Iliaeque
Litus Etruscum tenuere turmae,
Jussa pars mutare Lares et urbem
Sospite cursu:
Cui per ardentem sine fraude Trojam
Castus AEneas, patriae superstes,
Liberum munivit iter, daturus
Plura relictis.
Dî, probos mores docili juventae,
Dî, senectuti placidae quietem,
Romulae genti date remque, prolemque
Et decus omne.
Quique vos bobus veneratur albis
Clarus Anchisae venerisque sanguis,
Imperet, bellante prior, jacentem
Lenis in hostem.
Jam mari terraque manus potentes

Het Volk.

Gij, Parken, die altoos de waarheid spelt,
Wier uitspraak eeuwig metterdaad blijft vastgesteld,
O Schakelt nieuw geluk aan 't reeds verworven goed!
Dat de aarde, zij die mild ons oogst en kudden voedt,
Aan Ceres eenen krans van korenaren geve!
En dat de vaag van 't land bij wind en regen leve!

Een knaap.

Wees goed, Apollo, berg uw vreeselijken schicht;
Aanhoor wat u de knapen vragen!

Een Maagdeke.

Vorstin van 't sterrenheir, tweehoornig hemellicht,
Laat u ons meisjes beê behagen!

Beide koren.

Zoo Rome wél u werk is; en zoo op uw woord
Trojaansche scharen togen naar 't Etrusker oord,
En door een goede reis aanlanden kwamen
Waar zij een ander erf en ander huisgoôn namen;
Zoo kuische AEneas, die zijn stad bleef overleven,
Trouwhartig uit het laaiend Iljon trad,
En langs een vrijen weg zijn volk zou geven
Meer dan al 'tgene het verlaten had:
o Goden, geeft der handzaam jeugd dan reine zeden;
o Goden, geeft den kalmen ouderdom dan rust,
En geeft den stam van Romulus in 't heden
De macht van goed en volk, en alle de eer die 't lust!
't Doorluchtig bloed van Venus en Anchises, - hij,
De vorst die sneeuwwitte ossen slacht hier te uwer eere, -
Hij heersche! Dat hij in den oorlog triomfeere,
En den gevallen vijand lenig zij!
Reeds ducht de Meed zijn sterke hand
Te water en te land,

Medus, Albanasque timet secures:
Jam Scythae responsa petunt, superbi
Nuper et Indi.
Jam fides et pax et honos, pudorque
Priscus, et neglecta redire virtus
Audet; apparet que beata pleno
Copia cornu.

Puerorum Chorus.

Augur et fulgente decorus arcu
Phoebus, acceptusque novem Camoenis
Qui salutari levat arte fessos
Corporis artus,
Si Palatinas videt aequus arces,
Remque Romanam Latiumque felix,
Alterum in lustrum meliusque semper
Proroget aevum.

Puellarum Chorus.

Quaeque Aventinum tenet Algidumque
Quindecim Diana preces virorum
Curet, et votis puerorum amicas
Applicet aures.

Populi, Puerorum ac Puellarum Chorus

Haec Jovem sentire Deosque cunctos,
Spem bonam certamque domum reporto,
Doctus et Phoebi chorus et Dianae
Dicere laudes.

En vreest de bijlebundels uit zijn Albe-stad,
De Scythen en de Indjanen, dat
Hooghartig volk van gister, alles wacht
Deemoedig op het lot hun toegedacht.
Reeds durven vrede, goede trouw en eer,
Miskende deugd en oude zeden weer
Verschijnen. Welig treedt hervoren
Ook de overvloed met zijnen vollen horen.

Koor van Knapen

O Febus, met uw zienersoog,
En met uw schitterenden boog,
Gij lieveling der negen Zanggodinnen,
Die door de zoete gunst
Van uwe kunst,
Aan 't matte lichaam krachten laat herwinnen;
Indien gij minzaam neemt in oogenschouw
Den Palatijnschen tempelbouw;
En Rome, en heel ons uitverkoren land,
O Breng het dan, door de eeuwen heen, tot hooger stand.

Koor van Meisjes

En gij, Diana, die den Aventijn
En Algida bewoont, bewillig heden
't Gebed der Vijftien, die uw priesters zijn.
Welwillend neig uw oor naar ons gebeden.

Allen: Volk en Koren.

Met ons is Jupiter! Met ons de goden allen!
Dit is ons vaste hoop nu dat ze huiswaarts gaan
Ons koren, die den lofzang deden schallen
Voor Febus en Diaan.

Cappellen, den 16^{n} September 1905.

RAFAËL VERHULST.

Horatii Odes.

LIB. IV. ODE VII.

Ad manlium torquatum.

Diffugere nives: redeunt jam gramina campis,
Arboribusque comae;
Mutat terra vices, et decrescentia ripas
Flumina praetereunt.
Gratia cum Nymphis geminisque sororibus audet
Ducere nuda choros.
Immortalia ne speres monet annus, et almum
Quae rapit hora diem.
Frigora mitescunt zephyris; ver proterit aetas
Interitura, simul
Pomifer autumnus fruges effuderit; et mose
Bruma recurrit iners.
Damna tamen celeres reparont coelestia lunae:
Nos ubi decidimus
Quo pius AEneas, quo dives Tullus, et Ancus,
Pulvis et umbra sumus.
Quis scit an adjiciant hodiernae crastina summae
Tempora Dî superi?
Cuncta manus avidas fugient haeredis, amico
Quae dederis animo.
Quum semel occideris et de te splendida Minos
Fecerit arbitria,
Non, Torquate, genus, non te facundia, non te
Restituet pietas.
Infernis neque enim tenebris Diana pudicum
Liberat Hippolytum;
Nec Lethaea valet Theseus abrumpere caro
Vincula Pirithoo.

NOTA. - Beurtelings een hexameter, en een vers uit twee dactylen en één lange lettergreep bestaande.

Oden van Horatius.

VIERDE BOEK 7de ODE.

Aan Manlius Torquatus.

De sneeuw is nu gesmolten; 't gras keert op de weien,
Het loover op de boomen weer.
't Land wisselt van gewaad; de stroom aan 't spelemeien
Vliet nu langs lager oevers neer.
Eén van de Gratiën durft naakt met Nimfen reien
En leidt ten dans haar zusterpaar.
Maar 't uur, dat rooft den blijden dag, laat niet verbeien
Iets eeuwigs, evenmin het jaar.
De guurte lauwt, doch lente moet voor zomer wijken,
Die zelf verzwindt gelijk een droom.
Beladen herfst staat pas met bogaarden te prijken
Of Bamis is daar log en loom.
Doch maanden heelen snel het euvel van de luchten.
Zóo niet met ons; wij dalen ras
Naar 't oord waar Ancus, Tullus en AEneas zuchten;
Eens dààr: we zijn nog schim en asch.
Wie zegt ons dat de Goden aan den dag van heden
Den dag van morgen snoeren saam.
Maar 'tgeen gij middlerwijl met goed hart zult besteden
Ontsnapt den vraten erfgenaam.
En eenmaal dood, en eens dat Minos heeft gegeven
Zijn loflijk vonnis over u,
Dan helpen stam noch deugd, noch reên terug aan 't leven,
Torquatus, vriend, bedenk het nu.
Zelfs niet Diana kan aan 't schimmenrijk ontvoeren
Haar kuischen lieven Hippoliet;
En dierbren Pirithoüs aan den dood ontsnoeren
Theseus zelve kan het niet.

CAPPELLEN, 1-9-'05.

LIB. II. ODE X.

Ad licinium.

Rectius vives, Licini, neque altum
Semper urgendo; neque, dum procellas
Cautus horrescis, minium premendo
Litus iniquum.
Auream quisquis mediocritatem
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.
Saepius ventis agitatur ingens
Pinus, et celsae graviore casu
Decidunt turres, feriuntque summos
Fulgura montes.
Sperat infestis, metuit secundis
Alteram sortem bene praeparatum
Pectus. Informes hiemes reducit
Jupiter, idem
Summovet. Non, si male nunc, et olim
Sic erit: quondam cithara tacentem
Suscitat musam, neque semper arcum
Tendit Apollo,
Rebus angustis animosus atque
Fortis appare; sapienter idem
Contrahes vento nimium secundo
Turgida vela.

TWEEDE BOEK. 10de ODE.

Aan licinius.

Gij kiest den rechten weg, niet steeds te willen streven,
Licijn, naar volle zee; doch wend ook niet den steven,
Voor den orkaan beducht, te dicht bij 't looze strand.
Hij die bemint den gulden middelstand
Bedankt er voor, berooid, in eene hut te wonen,
En stemmig derft een praal, dien nijd niet kan verschoonen.
De rijzige spar verroert bij 't minste windgeruisch;
Als hooge torens vallen, 't geeft een zwaar gedruisch;
En bliksemflitsen
Treffen bergenspitsen
Een hart ter rechter plaatse hoopt in tegenspoed,
En vreest, wanneer het meegaat, dat het keeren moet.
Jupijn herbrengt en weert den groezeligen winter.
Nu slecht, doch morgen kan het beter zijn. Vindt er
Apollo niet zijn blijdschap in
De stilte van zijn zanggodin
Te storen op de citersnaren? Ook de peze
Van zijnen boog zal altijd niet gespannen wezen.
Vertoon u sterk en fier in een benarden staat.
Reef zeilen, even wijs, als 't vóor den wind u gaat.

RAFAËL VERHULST

De strophe vae Horatius, in deze ode, bestaat uit drie Saphische verzen en één Adonisch vers.

Het *Saphisch* vers telt vijf voeten: trachaeus, spondeus, dactylus, en twee trochaeën.

Het *Adonisch* twee voeten: één dactylus en één spondeus.

Licinius heeft zeer slecht den raad van zijn vriend Horatius gevolgd; hij liet zich verwikkelen in een samenzwering tegen Augustus en betaalde 't waagstuk met den hals.

Om wille der maat zou er moeten staan *de rijz' ge spar*, doch niet voor 't oor noch voor 't oog. De tweede voet weze een anapaestus.

Ode aan Jordaens.

Wat uw heldre kunst ons heeft gegeven,
Jordaens, het is een schallend jubellied;
Het is een hooge lofzang aan het leven,
En 't is, op 't zevenmondig riet
Van Pan, vuurrood van 't blazen,
Een blijde galm van levensvreugd.
Gij laat de feestschalmeien razen
Voor grijsheid en voor jeugd.

Gij hebt ons, klaar en stout, weer voorgezongen,
Het heidensch lied dat eeuwen lang,
Terug werd in de keel gedrongen,
Dat stierf op prevellippen bleek en bang.

't Gedoemde vleesch is dan verrezen,
Verheerlijkt, en van hulsels los,
En schuchter lief, doch zonder vreeze,
En, ongesluierd, warm van blos,
En puur van lijnen, en, in liefdegloren
Met roomig blank en ambergloed,
Zoo komt het edelnaakt naar voren,
Doorzonnig rozig van het jonge bloed.

En hij die angstvol jammert en die femelt,
Van lusten, wulpsch en kriel,
Wat bazelt hij? Hij loochent de aandrift onzer ziel
Die ons venveeldrigt en verhemelt.

Uw volk, Jordaens, herhaalt nu blij
't Gezonde lied dat gij hebt aangeheven,
Want heel de Vlaamsche ziel hebt gij geweven
Met zonnelicht en kleurenpoëzij.

Gij laat de kelen zingen; laat de romers kralen.
't Geschal van uwe blijdschap vult de zalen;
En die bij u te gast met de oogen is geweest,
Keert roezig en bedwelmd terugwaarts van een feest.

Gij zijt voor ons de vreugdeschenker,
Die kent ons hart, peilt onzen tuk;
Gij zijt de zeekre gids, gij zieledrenker,
Naar méér volmaking, méér geluk.

Vrijmoedig kunstenaar, en godenkind
Dat levenswijsheid maalde en beeldde,
Gij straalt ons oogen zonneblind,
En vult ons borst met levenslust en weelde.

Wij dansen op uw lied en zingen mee!
En laten ook den wijn in schalen vonken,
En zien uw lieve meisjes lonken,
Met boezems malsch en blank als snee.

Maar is uw voet verward
In wijnloof; hebt gij om den slaap geslingerd
Den pijnboomrank en dartlen wingerd;
Wij blikken dieper in uw hart.

Uw ziel is hooggestemd, is fijn besnaard, is edel;
Zij leeft en baadt in rein azuur;
En flikkeren zien wij op uw schedel
Den glans van 't godlijk dichtervuur,

Maar zijt ge blijdschap, zijt ge zon,
Toch is uw ziel ook sterk gediept;
En wat uw kunst vermocht en kon
Toont gij, die ‘Jezus leerend inden tempel’ schiept.

Gij zongt voor uw volk het heidensche lied
Van schoonheid, van vreugde, van vrede,
Nu juicht weer ons ziel en leeft mede
Het leven van bosch en van vliet.

Het bosch en zijn saters; de beek en haar vreugd
Van geruisch, en 't lommer en 't licht op haar stroomen;
En van blanke najaden een stoeiende jeugd,
En faunen in struiken en boomen.

In den glans en 't geschitter der hooge zon,
Het groene, het rechte, het klimmende koren:
En sylphiden vol spel, uit den doom van een bron,
En uit licht en uit lucht er geboren.

Amphitrite zwevend op de dartele zee;
Daar komen haar rozige tritons gevaren,
En ze tillen azuren hoornen mee
En ze toeten, op de kuif van de baren.

In groen het geflonker van spannende druiven
De een, vol amberlicht, de ander vol donkren gloed:
En de jonge bacchanten die wingerds wuiven
En die reien haar speelschen, haar wulpschenstoet.

En de liefde zonder wee, in een lach,
Uit vreugde gejond en uit goedheid gegeven;
Genoten in den lommer op een zomerschen dag,
In tempelheimnis van ruischende dreven.

En de kalme dood, die met een stil gebaar,
Met amper wat meewoed in de oogen,
Kan sterven gelijk in den herfst van 't jaar
De boomen zacht sterven mogen.

Dat is uw kunst, Jordaens, de zin van uwe kunst;
Die levenswijsheid hebt gij ons gegeven
In eeuwige schoonheid; en het is een godengunst
Die in uw schoonheid en uw wijsheid mogen leven.

RAFAËL VERHULST.

CAPPELLEN, den 23 September 1905.

Een Economisch Programma voor de Vlaamsche Beweging.[1]

Zonder ons te verdiepen in de sociale wijsbegeerte, mogen wij ons afvragen wat onze tijd zoo al typisch heeft, wat hem onderscheidt van vroegere tijdvakken der geschiedenis. Dat typische vinden wij dan vooral hierin, dat wij thans de volle ontplooing van alle geestes- en lichaamskrachten bij enkelingen en volkeren gadeslaan. Het leven golft breeder, zoo niet immer hooger, dan vroeger. De kamermuziek der achttiende eeuw heeft plaats gemaakt voor een machtige tonenrijke wagneriaansche symphonie.

Tegen het schraal idealisme van het begin der 19e eeuw stellen wij het veelzijdiger, dieper, reëeler, ja grootscher bestaan van heden. Is het leven breeder en dieper op zich zelf geworden, de gezichteinder heeft zich ook oneindig verruimd: het neemt den schijn aan alsof al de volkeren der aarde leven van denzelfden hartslag, die het bloed tot in de meest verwijderde deelen doet stroomen. Dit verschijnsel doopte Neumann-Spallart, nu reeds meer dan twintig jaar geleden, als *Weltwirtschaft;* het vierde zijn hoogtij dit jaar in ons land, als *économie mondiale*, *expansion mondiale*, en ja, *mondialisme.*

Het kenmerk van onzen tijd is dus het ongehoord opbloeien der economische, der stoffelijke bedrijvigheid. Naar het woord van Bismarck: ‘de diplomatische verwikkelingen zijn eigenlijk twisten van kooplieden geworden.’

De quaestie van Marokko, de steeds toenemende vijandschap tusschen Groot-Brittannië en Duitschland, de gedachte

(1) Voordracht gehouden in den Gentschen tak van het Algemeen Nederlandsch Verbond, op 30 October 1905.

eener nauwere aansluiting tusschen Nederland en België, om enkel de vraagstukken van den dag te melden, hebben alle als achtergrond en als voorname oorzaak economische belangen.

Welnu, een mensch, een volk dat de stroomingen van zijnen tijd niet klaar inziet en zich niet kan aanpassen aan de nieuwgeboren verhoudingen, is mettertijd tot ondergang veroordeeld. En dan denk ik aan Vlaamsch-België. In de wereld dergenen die ijveren voor de veredeling van hun volk bij middel zijner taal, is men nog niet genoeg van het komende bewust. Nochtans moet ten onzent nog meer dan elders de nieuwe bries de atmosfeer vernieuwen. Want meer dan in andere landen werden in het verleden de economische belangen verwaarloosd door de Regeering en allen die invloed hadden.(1) Overigens, onze nationale helden, waar men steeds naar opkijkt, waren *realisten* in merg en been, men bestudeere maar eens de economische politiek van een Artevelde; het is immers juist omdat deze menschen zoo goed hunnen tijd begrepen en daardoor invloed konden uitoefenen, dat de geschiedenis hunnen naam opgeteekend heeft.

Laat ons daarom trachten de eischen van onzen tijd met verstand en scherpzin te ontleden. Zoodoende bekomt de Vlaamsche Beweging hare volle beteekenis.

De woorden die ik heden tot u richt hebben een dubbel doel: zij willen eene poging zijn om te doen uitkomen niet het eenige noodige, dat zou éénzijdig wezen, maar het méest noodige voor ons volk, en vervolgens willen zij de wegen en middelen aanwijzen die kunnen bijdragen tot de verwezenlijking van dat noodige voor onze Vlaamsche menschen. In andere woorden, het is een aansporing tot nadere studie onzer specifiek Vlaamsche economische belangen.

Doch om dat noodige in zijn volle licht te stellen, acht ik het wenschelijk nog even van te dringen op de typische stroomingen van onzen tijd.

* * *

(1) *Lodewijk de Raet.* Vlaanderen's economische ontwikkeling, in *Vlaanderen*, Juli 1905.

Niet ten onrechte noemde Franklin de mensch een *tool making animal*. Bij begaafde en hoog in cultuur staande volkeren komen er tijden waarop, door de talrijke ontdekkingen op natuurkundig gebied, de techniek plotseling een hooge vlucht neemt. Zoo ging het in den tijd der Renaissance, zoo is het sedert een eeuw. James Watt en Volta, Liebig en Wöhler, Faraday en Maxwell, Gauss en Weber, Stephenson en Bessemer, Helmholtz en Siemens hebben een systeem van practische wetenschap opgebouwd zooals het menschdom er tot hier geen gekend had. Zij schiepen een gansch nieuw tijdvak voor het economisch-technisch leven. De tijd der persoonlijke technische routine, al werd deze ook gediend door scherpzin en natuurlijken aanleg, ging over in de beredeneerde beheersching der technische vraagstukken door volkomen kennis hunner oorzaken. Aan de groote leidende geesten, die hoofdzakelijk van 1770 tot 1870 werkzaam waren, sloot zich sedert de jaren 1830-1840 een gansch nieuwe verspreiding der technische wetenschap door de hoogescholen, de technische en nijverheids- en vakscholen. Nog in de 18e eeuw spelen schrandere werklieden een groote rol op het gebied der technische ontdekkingen; heden zijn het nog enkel de wetenschappelijk opgeleide krachten, die oprecht tot het meesterschap kunnen opklimmen. Naar het juiste woord van een Franschman '*aujourd' hui on ne trouve plus*, *on invente*'. Men denke slechts aan de werkplaatsen van Edison en Tesla, waar stelselmatig 'uitvindingen' worden gedaan.

De omwenteling in de nijverheidstoestanden, door de vorderingen der techniek veroorzaakt, begon tusschen 1768 en 1800, met het uitvinden der spin- en stoommachiene en der cokeshoogovens. Door de oorlogen van het eerste keizerrijk tot 1830 tegengewerkt, neemt de groot-industrie van dan af een nieuwe vlucht met het spoorwegbouwen tusschen 1840 en 1860, doch breekt eerst zegevierend overal door in de economisch bloeiende tijdperken van 1850-1873 en 1880-1900(1).

(1) *Gustav Schmoller.* Grundriss der algemeinen Volkswirtschaftslehre 1ste Deel, Leipzig 1900. (*Die Entwickelung der Technik in ihrer Volkswirtschaflicher Bedeutung,* bladz. 187-228.

Deze uitbreiding is het gemakkelijkst te meten aan de vermeerdering der drijfkracht: in België bedroeg de drijfkracht gebruikt door de nijverheid, in 1846, 40,000, in 1896, 430,000 krachtpaarden, dus vertiendubbeling in vijftig jaar(1).

Het mijnwezen en de metaalproductie hielden noodzakelijk met de algemeene ontwikkeling gelijken tred. Op het einde der 18e eeuw, zocht men middelen om aan de stijgende vraag naar ijzer te voldoen door vergrooting der hoogovens en verwarming met steenkolen en cokes.

Het aanleggen van spoorwegen, de ontstaande machienenindustrie en de uitrusting der mijnen met groote mechanische kracht deden de ijzerproductie geweldig toenemen. De grootste omwenteling ontstond op dit gebied door de vervanging van ijzer door staal, dat men eerst rond het midden der laatste eeuw in groote hoeveelheid leerde voortbrengen, door de verbeterde methodes van Siemens (1852), Bessemer en eindelijk Martin (1858).

De meest moderne ijzer- en staalwerken, zooals die van Krupp te Essen, die van de Creusot in Frankrijk, van Cockerill in België, van Carnegie te Pittsburg in Amerika, zijn wel op technisch gebied de meest volledige der moderne reuzengestichten.

Deze wonderen der techniek hebben nog rechtstreeks op ons stoffelijk leven gereageerd: door de verandering in de arbeidswijze, door de aanwending van de arbeidsmachienen die steeds goedkooper en beter werken.

Door de techniek is de machtsverhouding tusschen de volkeren een andere geworden: de landen met kolenrijke streken kwamen nu aan de beurt. Zoo bracht de techniek aan zekere volken rijkdom en macht, eerst op economisch, dan op staatkundig terrein. Men is tot de overtuiging gekomen dat de economische macht een factor van allereerste beteekenis is en men streeft er naar op economisch gebied overwinnaar te blijven. De politiek stelt alle middelen - geoorloofde en door de rechtvaardigheid verafschuwde - in het

(1) *Recensement général* des Industries et des Métiers (31 octobre 1896). volume XVIII. Exposé des Résultats, bladz. 344 en volgg.

werk om nieuwe afzetmarkten voor de toenemende productie te verwerven. Dit is immers de voornaamste drijfveer der koloniale politiek van Europa en van Amerika.

Door het hedendaagsch verkeer werd in onmiddellijke nabijheid gerukt, wat vroeger wereldver en aan elkander vreemd was. Voorheen onontwikkelde volkeren hebben zich met ongelooflijke snelheid tot de Europeesche beschaving opgewerkt en op dezelfde lijn gesteld als de landen met eeuwenoude cultuur: dit wonder geschiedde door het aanwenden onzer moderne techniek. Heeft Japan niet nauwkeurig afgekeken hoe Europa werkte, treedt het thans niet in het strijdperk met de meest dreigende voordeelen toegerust, veel goedkooper arbeidskrachten?

* * *

Anderzijds werd door die techniek in ieder land een rijker en breeder veld aan den ondernemingsgeest opengesteld. Krachten zijn niet zoo ongelijk verdeeld tusschen de verschillende volkeren, maar wel de kunst om die krachten oordeelkundig uit te baten, en daar komt het eigenlijk op neer in de wereldmededinging.

In deze wereldmedinging kan die methodische uitbating van krachten zich onder twee voorname gedaanten voordoen: wij zullen die bestempelen als *de technische inrichting* en *de economische* (in den engeren zin van het woord) of *handelsinrichting*.

Ik zeg u dadelijk wat ik daarmede bedoel.

De technische inrichting omvat alles wat betrekking heeft op het voortbrengen, op het produceeren; de handelsinrichting, alles wat het verkoopen der vervaardigde producten aangaat.

De vraagstukken, door de *technische inrichting* opgeworpen, zijn talrijk en in steeds wisselende beweging, zelfs buiten de zuiver mechanische verbeteringen, die ik hier volkomen terzijde laat. In het Engelsch worden deze problemen samengevat met de woorden '*modern workshop practice*' dit is, de inrichting van de hedendaagsche werkplaats. Zoo zullen

op tijd verouderde machienen en werktuigen (machines-outils) opgeruimd en door de nieuwste stelsels vervangen worden; en daar in dit vak de vooruitgang aanhoudend is, zal dit streven naar verbetering van drijf- en arbeidsmachienen eene steedsche zorg voor den technischen leider blijven. Boeken over technologie verouderen verbazend snel en zijn tien jaar na hun verschijnen onbruikbaar.

Niet enkel verbetering in de machienen is van het grootste gewicht, maar ook verbetering in de arbeidsmethodes, in de werkwijze is hoogst noodig, en de nijveraar die er naar streeft zijn fabrieksprijs gestadig te verlagen, mag dat nooit uit het oog verliezen.(1) Doch is de aanschaffing van het beste materiëel onontbeerlijk, is de verst gedreven organisatie een onmisbare factor, men moet ook de menschen, de beste arbeidskrachten bezitten om dat alles door te voeren en toe te passen.

Voorwaar, een gewichtig element in de hedendaagsche productiewijze met het oog op de wereldmededinging!

Om u de waarheid van deze bewering dadelijk te doen voelen, haal ik slechts één voorbeeld aan, tusschen honderden mij bekend. Ik ontleen het aan het werk van Schulze-Gävernitz over het groot-bedrijf, en daar wij hier te Gent zijn, aan de katoenspinnerij. Schulze heeft twee spinnerijen bestudeerd. de eene gelegen te Oldham in Engeland, de andere te Mülhausen. Ziehier tot welken uitslag hij komt:(2)

	Oldham	**Mülhausen**
Aantal spillen in de fabriek:	70.000	32.000
Aantal werklieden in de geheele fabriek:	167	185
Aantal werklieden per 1000 spillen:	2,4	5,8

Daaruit blijkt dat in Oldham minder arbeiders gebruikt

(1) Men zie in de uitstekende studie van *Prof. Waxweiler* typische voorbeelden daarvan uit de amerikaansche werkwijze: La concurrence américaine et le rôle de l'ingénieur commercial, in *Revue Economique internationale,* n^{r} van 15 Mei 1904.

(2) *G. von Schulze-Gävernitz.* Der Grossbetrieb, ein wirtschaftlicher und socialer Fortschritt. Leipzig 1892. Bladz. 127.

worden om 70.000 spillen dan in Mülhausen om er 32.000, nog niet de helft, te besturen.

Voor het spinnen van het garen merk n^{r} 40 twist, in de voormelde Engelsche en eene Zwitsersche spinnerij bekwam dezelfde geleerde volgende uitslagen:[1]

	Oldham	**Zwitserland**
Aantal werklieden per 1000 spillen:	2,3	6,2
Daarvan:		
Voor de voorbereiding:	0,31	1,7
Voor het grofspinnen:	0,62	1,2
Voor het fijnspinnen:	1,37	3,3

Te Gent staan wij zeker niet hooger dan in het Duitsche Mülhausen of het Zwitsersche Zürich.

Het valt niet moeilijk het gevolg te trekken uit deze reeksen cijfers: zij leeren ons dat men in Engeland met hetzelfde aantal werklieden tweemaal zooveel kan produceeren als op het vasteland. Is het dan te verwonderen, dat de Engelsche spinner een veel hooger loon trekt voor 8 of 9 uur werk dan de Gentenaar voor 11½ of 12 uur arbeid?

Het geheim van dien toestand is niet ver te zoeken en kan aldus samengevat worden: betere machienen (met meer productievermogen), grootere specialisatie in den arbeid, beter geoefende of geleerde arbeiders.

Lang heeft men gemeend dat de uitbreiding van het machienengebruik voor gevolg zou hebben de verlaging van den arbeider, zijn verandering in een vleeschelijk werktuig. Het is juist omgekeerd uitgevallen. Zeker, de geoefende fabrieksarbeider kent niet zooals veel ambachtslieden van vroeger een half dozijn stielen. Er is verdeeling, specialisatie van den arbeid ontstaan. Maar juist deze specialisatie vergt van den werkman meer kennis, meer aandacht, meer verstand, meer technische opleiding dan vroeger.

Laat mij toe een paar citaten te doen, waarin deze waarheid erkend wordt door de meest bevoegden: Ziehier wat de Prof. Waxweiler, ingenieur, bestuurder van het *Institut de*

(1) Aldaar bladz. 138.

Sociologie Solvay en van de *Ecole de Commerce* van Brussel dienaangaande zegt:

'C'est que, en vérité, si l'ouvrier moderne ne doit guère dépenser d'énergie musculaire, son labeur est d'une autre nature. Forcé de fixer son attention sur un mécanisme dont le fonctionnement est éternellement identique, constamment harcelé par un mouvement ininterrompu, son système nerveux s'use plus vite que l'acier dont est faite sa machine. Il lui faut de la vigilance,, de la dextérité, de la souplesse, nous dirions presque une virtuosité spéciale ce que M.T.F. Bayard, ancien secrétaire d'Etat aux Etats-Unis, définissait "le produit de l'éducation des facultés" (*the outgrowth of educated senses*). Tout cela ne vas pas sans un important dégagement d'énergie vitale, et surtout cela ne se rencontre que chez des hommes appartenant à une classe socialement avancée'(1).

Andries Carnegie bevestigt dit in zijn werk *The Empire of Business*; wij nemen slechts het volgende uit de Fransche vertaling: 'L'ouvrier d'autrefois serait incapable de diriger les machines compliquées d'aujourd'hui et de fournir l'effort d'intelligence et d'activité que les méthodes actuelles exigent'.(2)

Een der factoren, om een enkel voorbeeld aan te halen, die in het wetenschappelijk landbouwbedrijf het gebruik der machienen heeft tegengewerkt is toch, dat de gewone landarbeiders de noodige vakkennis niet bezaten om er mede om te gaan. Men moest zijn toevlucht nemen tot geleerden arbeid, tot beter betaald personeel, en met de gedrukte prijzen der producten, kon de landbouwer niet altijd zulk een duren handenarbeid bekostigen.

Er bestaan immers twee soorten van werklieden, de fabrieksarbeider zonder eenige bijzondere kennis, die aan den werkgever zijn spierkracht verkoopt, dat is de sjouwer, de maneuver, de ongeoefende arbeider, de *unskilled labourer* der Engelschen, die vandaag werkzaam is in eene machienenfabriek, morgen de flesschen spoelt bij een bierhandelaar en

(1) E. WAXWEILER. La concurrence américaine enz. bladz. 616.
(2) *André Carnegie.* L'empire des Affaires, bladz. 280.

overmorgen in eene scheikundige nijverheid terecht komt. Die man is de koelie der nijverheid; door gebrek aan kennis of aan aanleg kan hij het nooit verder brengen dan overal het grof werk te verrichten. Daar er veel van zulke ongeleerde werkhanden zich aanbieden, is het loon van die soort werklieden steeds laag.

Van gansch ander soort, haast tot een andere klas behoorend, is de geleerde werkman, monteerder, werktuigkundige, bank- of paswerker, spinner, wever. Dit is de toongevende arbeider der nijverheid, de *skilled labourer* en ook de best betaalde.

De industrieele ontwikkeling van een land berust grootendeels op deze geleerde arbeiders, naar gehalte en getalsterkte. Het voorbeeld uit Schulze's werk leerde ons reeds dat de arbeid van goed betaalde werklieden op het einde der rekening kan goedkoop zijn. De Amerikaansche arbeider ontvangt nog hooger loonen dan de Engelsche, en toch is dit geen hinderpaal voor de mededinging, want, zegt een Amerikaansch ingenieur, ‘Jet the American has a way of doing things and producing things with dear labour more cheaper than others can with cheap labour.(1)

Die geleerde arbeider is dus een factor van groote beteekenis in de concurrentie. Hoe meer geleerde arbeid een land bezit, hoe meer gelegenheid om goed en goedkoop te produceeren en hoe meer kans van welgelukken op de internationale nijverheidsmarkt. ‘In the industrial battle being fought between nations, the most important weapon is an intelligent man technically educated.(2)

In de talrijke studiën, die zich tot doel stelden de oorzaken der huidige verzwakking van Engeland's nijverheids- en handelspositie te onderzoeken, hoort men telkenmale als een leitmotief weerklinken: wij lieten ons door onze mededingers, Amerika en Duitschland, voorbijstreven omdat wij de tech-

(1) *G.R. Dunell.* Prospective expansion of American shipbuilding, in The Engeneering Magazine. April 1899.

(2) *Louis Duncan.* Technical education, in The Engeneering Magazine. November 1903.

nische opleiding van bestuurders en werklieden verwaarloosden, en het geneesmiddel luidt: ‘sharpening the wits of our people,’[1] het verstand verscherpen van onze werklieden, door algemeen en technisch onderwijs.

Elk land heeft er dus alle belang bij de vorming van geschoolde arbeiders aan te moedigen, en daarom kan het technisch onderwijs, zoo hooger als lager, niet genoeg naar waarde geschat worden. Dit heeft men in Duitschland sedert lang erkend, en daaraan is voor een goed deel de zegepraal der Duitsche industrie te danken. De heer Tutein Nolthenius, in een geestig Gids-artikel, bracht dit onlangs nog onder de oogen van het Nederlandsch publiek, voor wat de patroonsleergangen betreft.[2]

Ziedaar in korte trekken wat wij verstaan met de technische inrichting.

* * *

Hoe staat het nu met de opleiding der krachten van de nijverheid in Vlaamsch-België, waar verscherpt men het verstand onzer werklieden? Waar worden deze mannen gekweekt die, volgens Prof. Waxweiler, tot een gevorderden maatschappelijken stand moeten behooren, die, naar Carnegie, in staat moeten zijn de verstandelijke inspanning te leveren, geeischt door de hedendaagsche werkmethodes? Het lager onderwijs, dat tot grondslag van alles moet dienen, verkeert in een erbarmelijken toestand. Geen streek van België, waar nochtans voor het geheel reeds 30 t.h. der militianen onbekwaam zijn een tekst te lezen, levert meer ongeletterden op als Vlaanderen,

De eerste en noodigste maatregel om onze werklieden op hooger technisch peil te brengen, is dus *streng toegepaste leerplicht.* Gedurende meer dan veertig jaar heeft men in ons

(1) *Sir William H. Bailey.* Technical education in Great-Britain and Foreign competition, in *Cassiers Magazine.* Februari 1898.

(2) *R.P.J. Tutein Nolthenius.* Bijlage tot Baedeker's Zuid-Duitschland, in *De Gids,* Juni 1905.

land over dit vraagstuk getwist, maar alleen uitgaande van het eng standpunt der politiek, *doch niemand stond op om aan te toonen dat dit vraagstuk eerst en vooral van economisch belang is.*

'En wat het meest te betreuren is, 't is dat onze volkskinderen, wanneer ze de school verlaten, hunne moedertaal niet genoegzaam kennen om als ambachtslieden, zich in hun vak door zelfstudie te bekwamen. Om zich van die waarheid te overtuigen is het voldoende te denken aan hetgeen gebeurt in Nederland en Duitschland. Dààr verschijnen volksboeken die handelen over alle stielen... Hoeveel onzer vlaamsche werklieden lezen en gebruiken dergelijke boeken? De meesten vermoeden zelfs niet dat dergelijke dingen bestaan! Waaraan de schuld? Aan de onvoldoende kennis der Nederlandsche taal. Ons volk leest niet (politieke bladen en romans niet medegerekend); het leest niet, omdat het die boeken en tijdschriften niet begrijpt... De vlaamsche werkman blijft niet op de hoogte van wat zijn vak in andere landen is. Als we hem niet beter voor het leven voorbereiden, zal zijn toestand steeds erger worden, want het dalen onzer industrie zal ook de loonen doen dalen'.[1] Voor het lager technisch onderwijs telt Vlaamsch-België (Brussel niet medegerekend), een half dozijn nijverheidscholen en eenige weefscholen, en deze scholen zijn op verre na niet alle op de hoogte van de eischen des tijds, nog voor de leerkrachten noch voor de onderwijsmiddelen.

Als ik een hooger Vlaamsch technisch onderwijs vraag aan de vervlaamschte hoogeschool van Gent, dan is het grootendeels om die geestelijke atmosfeer te doen ontstaan waarin de goede nijverheidskrachten gedijen, meesterknechts en lager technisch personeel, even noodig als de ingenieurs, en mettertijd onontbeerlijk om de nijverheid te doen bloeien.

De instellingen daartoe noodig zijn in Vlaanderen schaarsch. Wij zijn arm aan dat intellectueel kapitaal, zooals

1 Uit *Ons Volksonderwijs,* orgaan van den Bond van oud-leerlingen der stadsscholen van Gent, overgedrukt in het *Volksbelang* van 23 Juli 1904.

Hipp. Meert het zeer juist noemde. Laat ons dat intellectueel kapitaal eens schatten voor de meest nijverige Waalsche provincie en de meest gevorderde Vlaamsche, voor Henegouw en voor Oost-Vlaanderen.

Volgens het *Annuaire de statistique*[1] vond men in beide provinciën voor het jaar 1902-1903 de volgende instellingen:

Henegouw	**Oost-Vlaanderen**
40 Nijverheidsscholen	5
met 11.561 leerlingen	met 1754 leerlingen

Thans (1905) bezit Henegouw 43 nijverheidsscholen, dit is, de □ van al de bestaande scholen van het land, met 13000 leerlingen, waaronder 900 meisjes!

Daar nu al deze gestichten van den Staat finantieelen onderstand in ruime mate genieten, ligt het klaar dat ook de Waalsche provincie daarvan het leeuwenaandeel wegdraagt. De geldelijke tusschenkomst van den Staat voor het vakonderwijs steeg van jaar tot jaar.

Het bedroeg:	144.312 fr.	in 1875
	180.941 fr.	in 1880
	333.080 fr.	in 1890
	1.105.008 fr.	in 1903

Dus verdriedubbeling in dertien jaar. Welnu deze vermeerdering geschiedde om zoo te zeggen enkel ten bate der Waalsche gestichten.

Is het niet kenschetsend dat zelfs voor de hoofdnijverheid van Vlaanderen, de textielnijverheid, het Walenland ons vooruit is voor het wetenschappelijk onderwijs in dien nijverheidstak? Oost- en West-Vlaanderen bezitten 35 weefscholen met 644 leerlingen (1903), maar deze scholen, overblijfsels der weinige hulpmiddelen tijdens de crisis van 1847 aangewend, kwijnen: de staatstoelagen beliepen in 1875 reeds 46.106 fr., in 1903 58.791 fr. Deze scholen hebben dus blijkbaar geen aandeel aan de uitbreiding van het middelbaar en

(1) *Annuaire Statistique* de la Belgique pour 1904. Bruxelles 1905 bladz. 315 en volg.

lager technisch onderwijs, waarneembaar aan de vermeerdering der toelagen voor dit onderwijs besteed, zooals hooger gezegd.

Welnu, vòòr een tiental jaren werd te Verviers eene *Ecole supérieure des Textiles* opgericht, waarvan de begrooting in 1902-1903 99.000 fr. beliep, waaronder 34.337 fr. van den Staat.

Men bedenke nu dat de gestichten dezer nijverheid in October 1901 over de drie provinciën van Oost- en West-Vlaanderen en Luik aldus verdeeld waren, de inrichtingen van minder dan tien werklieden niet medegerekend:[1]

	Aantal inrichtingen	**Werklieden**	
Oost-Vlaanderen	330	38.268	*53.40* } t.h. van al de werklieden in de nijverheid gebruikt
West-Vlaanderen	112	7.249	*10.06* } t.h. van al de werklieden in de nijverheid gebruikt
Luik	201	14.479	*20.17* } t.h. van al de werklieden in de nijverheid gebruikt

In Oost- en West-Vlaanderen vindt men dus 63.46 t.h. van al de werklieden in de textielnijverheid werkzaam. Gent alleen geeft brood aan 18.800 textielarbeiders of 26.2 t.h., en buiten een paar leergangen aan een of twee nijverheidsscholen wordt er niets gedaan om de technische kennis der bevolking te vermeerderen.

Het moet ook gezegd worden dat gemeenten en provincie in Henegouw heerlijk in dezen hunnen plicht verstaan: moet ik even herinneren aan het oprichten van een hoogere nijverheidsschool en museum te Charleroy, voor wiens inrichting het provinciaal bestuur 900.000 fr. uitgeeft?

Als men nu aanneemt dat op die 13.000 leerlingen der Henegouwsche nijverheidsscholen, er jaarlijksch 3000 de school verlaten om in de industrie hun bestaan te vinden, dan maakt dit na twintig jaar ongeveer 50.000 werklieden en meesterknechts die optreden als geleerde arbeid. Een waar leger tegenover de weinige duizende Vlaamsche werklieden in den zelfden tijd gekweekt!

Men voege daarbij nu: een *Technische hoogeschool*, bestaande sedert 1836, waarvoor onlangs 1.200.000 fr. voor

(1) Men zie het omvangrijk onderzoek door den schrijver dezer studie bestuurd en bewerkt: Salaires et durêe du travail dans les industries textiles. Bruxelles, 1905. (Uitgave van het Belgisch Arbeidsambt) bladz. 52 en 283.

materiël en nieuwe gebouwen door de stad Bergen en de provincie uitgegeven werd, en twee hoogere handelsscholen: de *Ecole supérieure commerciale et consulaire du Hainaut* en het *Institut commercial des industriels du Hainaut*, beide te Bergen.

Men bedenke daarbij nog dat in Henegouw eenheid heerscht voor wat de taal aangaat, Fransch voor alle graden en takken van het onderwijs, dat men daar niets bemerkt van dien scheidsmuur tusschen ontwikkelden en arbeiders, waarvan ik de verderfelijke gevolgen aantoonde, in een vroeger opstel over de sociale rol der technische leiders: ‘Terwijl in andere landen (ten onzent in het Walenland) de gedachten van hoog naar laag dringen, gelijk het zonnelicht tot den bodem van een rivier, om daar het minste plantje te beschijnen, blijft hier alles halverwege steken. Is het dan vreemd, dat de Vlaamsche fabrieksarbeider in een zoo bekrompen gezichteinder gesloten is, en zich niet verheft boven zijn slaafschen arbeid dan om wat uitspanning te zoeken in den drank en de grofste vermaken?

Waar geen liefde voor de taal is, is ook geen liefde voor het volk dat die taal spreekt, en geen neiging om het zieleleven van het volk te bestudeeren of te veredelen. Er gebeurt in Vlaamsch-België een schromelijke verspilling aan sociale energie, die verloren gaat of schadelijk werkt, terwijl ze verbazend veel zou opleveren, als ze maar goed bestuurd werd.

De gevolgen van dien jammerlijken toestand blijven niet uit; de fabrieksarbeider staat in technisch opzicht niet op de gewenschte hoogte: hij is doorgaans traag en onontwikkeld. Dat weegt op den prijs en vermoeilijkt de mededinging. En eindelijk betaalt de fabrieksarbeider grootendeels voor het gebrek aan doorzicht der technische leiders: de mededinging wordt weer mogelijk gemaakt door het uitkeeren van lage loonen voor een langen arbeidsduur’[1].

Prof. Mac Leod spreekt niet anders: ‘en bezoeken wij in de eerste plaats onze groote nijverheidsgestichten, b.v. de

(1) *Lodewijk de Raet.* Vlaamsche Captains of Industry, in *Vlaanderen,* n^{r} van Maart 1905.

groote fabrieken te Gent. Wij zien dat in vele gevallen, Waalsche of vreemde werklieden de beter betaalde plaatsen bekleeden waartoe meer kennis wordt vereischt; die plaatsen ontnemen zij aan evenveel Vlamingen die met zwaarderen arbeid gelast blijven en minder verdienen. Waar de nijverheid nieuwigheden invoert neemt zij zeer dikwijls hare toevlucht tot niet Vlaamsche werkkrachten, omdat de Vlaamsche werklieden meestal met nieuwe doenwijzen onbekend, met moderne vakkennis zeer karig bedeeld zijn.[1]' Om uit eigen ervaring te putten, te Baelen in de Kempen heeft de maatschappij *La Vieille Montagne* een zinkfabriek opgericht: ondanks den goeden wil van de bestuurders kon men er niet toe komen Vlaamsche meesterknechts en geleerde arbeiders te vinden of te vormen: de Vlamingen verrichten daar het grofste werk, het vervoeren van erts en dergelijke karweien. Walen uit de provincie Luik nemen al de best betaalde plaatsen in.

Is het wel noodig aan te dringen op de grondige hervorming en degelijke uitbreiding van ons technisch onderwijs, *in het Vlaamsch?*

* * *

Ik zegde het u reeds, op een ander gebied nog moet er tegenwoordig gewerkt worden om in de wereldmededinging goed figuur te maken. De *handelsinrichting* mag niet minder op de hoogte zijn dan de technische inrichting. Het is immers niet voldoende te produceeren, de producten moeten hunnen weg vinden bij den verbruiker. En dit gaat in onzen tijd van gemakkelijke verbinding met spoorweg, stoomboot en telegraaf niet meer zoo licht als vroeger. In die gezegende tijden was het immers voldoende goede waar te leveren, om een vasten aftrek te bekomen. Thans baat het niet meer goedkoop en goed voort te brengen, men moet ten eerste in elke waar voortbrengen wat het meest gezocht wordt, en daarna moet men de markt vinden om te verkoopen. De handels-

(1) *J. Mac Leod.* Nieuwe wegen, in *Van nu en straks*, 1901, bladz. 6.

man gelijkt den reiziger in een sneeuwstorm: voor de een als voor de andere is het stil blijven staan een wisse dood.

Dit alles maakt op handelsgebied een methodische doenwijze onontbeerlijk. Vooral in een land met een handelsbeweging als België.

Na de scheuring met Nederland was onze handel tot het onbeduidende vervallen; in 1831 bedroeg de in- en uitvoer 202 millioen frank. In 1904 beliep het cijfer van onzen algemeenen handel de fabelachtige som van 8.276 millioen frank. Wij zijn de vijfde handelsmacht van de wereld en streven landen als Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Italië voorbij.

Door vergelijking van het cijfer van den bijzonderen handel der voornaamste landen, in 1884 en 1904, dus in eene tijdruimte van twintig jaar, bekwam ik den volgenden uitslag:

Tusschen 1884 en 1904 vindt men voor

	Invoer.	**Uitvoer.**	**Tezamen.**
België een vermeerdering van	95 t.h.	63 t.h.	79 t.h.
Duitschland	103 t.h.	61 t.h.	83 t.h.
Groot-Brittannië	41 t.h.	57 t.h.	47 t.h.
Frankrijk	4 t.h.	38 t.h.	49 t.h.

Onze bijzondere handel is gestegen in deze twintig jaar van 2,763 millioen (1884) tot 4,965 millioen (1904). Iedereen heeft van de verbazende economische ontwikkeling van het Duitsche Rijk gehoord, welnu onze uitvoer bedraagt, zooals men hooger ziet, een grootere percentage dan die van het steeds aangehaalde Duitschland.

Uit de vermelde cijfers blijkt ook wat zich meer en meer afteekent: Engeland en vooral Frankrijk zijn op nijverheids- en handelsgebied aan het zinken. En de oorzaak is juist het gebrek aan die hoofdvereischte hooger opgegeven: op handelsgebied mag men niet rusten ‘Frankreich hat keine Itinitiative: es ist zufrieden mit dem Abglanz früherer grösserer Taten[1].’ ‘England, das auf eine industrielle Vergangenheit zurückblickt und sich doch von allem

(1) *Vanderlip.* Amerikas Eindringen in das Europäische Wirtschaftsgebiet. Berlin 1903. bladz. 1.

abwendet, was einer Wechsel bedeutet und festhält an den Einrichtungen der Väter...[(1)]'

Duitschland en Amerika hebben Engeland ingehaald en Frankrijk achteruit gedrongen, omdat zij dit initiatief in handelszaken bezaten en niet minder omdat zij wetenschappelijk te werk gingen. Wat sir Norman Lockyer, met ietwat overdrijving, maar met veel waarheid, in zijne toespraak over de rol van het verstand in de geschiedenis (Brain-power in history) aldus uitdrukt 'we are suffering because trade no longer follows the flag as in the old days, but because trade follows the brains.'

De Duitsche handel nam als uitgangspunt zijner uitbreiding over den aardbodem die methodische doenwijze, vrucht van kennis en overleg, vrucht van de *brains* toegepast op de handelszaken. Daaraan is de reusachtige vooruitgang van dit land toe te schrijven. Maar om zoo methodisch te werk te gaan zijn goede wil en orde niet voldoende, kennis is hier onontbeerlijk.

Men is immers allengs tot de overtuiging gekomen dat tot het opleiden van een beslagen handelsman wetenschappelijke vorming zoo noodig is, als voor elk ander liberaal beroep. In dit opzicht verliest de verouderde stelling, dat men de handelszaken enkel al doende, door de practijk leert, gestadig veld. Door het ingewikkeld economisch leven van onzen tijd is de handel een wetenschappelijk vak geworden dat veel studie vergt. Dit werd al vroeg ingezien in de twee landen, waar men juist op handelsgebied de meeste voortvarendheid aan den dag legt, in Duitschland en in de Vereenigde Staten van Amerika.

Zoo ontstonden in Duitschland de handelshoogescholen van Leipzig, Francfort, Keulen en Berlijn (October 1905), nevens talrijke middelbare handelsscholen en handelscursussen[(2)].

(1) *Lenzchau.* Die amerikanische Gefahr. Berlin 1902. bladz. 33.

(2) *Das Unterrichtswesen* im Deutschen Reich, herausgegeben von *W. Lexis* (Band IV. Das Technische Unterrichtswesen, 2ter teil. Die Hochschulen für besondere Fachgebiete). Berlin, 1904.

In Amerika vindt men niet minder dan 5040 handelsscholen met 226.400 leerlingen; 67 dezer scholen zijn aan universiteiten gehecht en tellen 8.600 studenten. De school van Chicago is een toonbeeld van inrichting en is van alle deskundigen wel bekend.(1)

Zelfs het in zake speciaal onderwijs zoo verachterde Engeland heeft voor weinige jaren een handelsfaculteit te Manchester zien ontstaan.

Hier te lande bleef men ook niet werkeloos. Het in 1852 opgerichte Handelsinstituut van Antwerpen behield het monopolie van het handelsonderwijs schier gedurende een halve eeuw. Twee stroomingen werkten samen om dat onderwijs een nieuw leven in te gieten. Eenerzijds de uitbreiding van het economisch leven, de voortdurende groei der nijverheid, voor wie het vinden van nieuwe uitwegen een levenszaak is, anderzijds de vorming der handelswetenschap en het voorbeeld van Duitschland en Amerika. Door deze dubbele beweging gestuwd, ontstonden in Belgie zeven nieuwe hoogere handelsscholen. Twee danken hun oprichting aan het initiatief der groot-industriëelen in de twee voornaamste nijverheidscentra van het Walenland; Luik (1898) en Bergen (1899). Verder werden drie scholen gehecht aan vrije gestichten van middelbaar onderwijs: S^{t}-Ignatius, Antwerpen (1900), S^{t}-Louis Brussel (1897), S^{t}-Joseph, Bergen (1899). Als in 1897 aan de Staatshoogescholen van Gent en van Luik een begin werd gemaakt met hooger handelsonderricht, bleven de vrije hoogescholen van Brussel en van Leuven niet in gebreke hetzelfde te doen. De Vrije Universiteit van Brussel heeft in October 1904 het handelsonderwijs naar het voorbeeld der eerste Duitsche en Amerikaansche scholen heringericht en aldus tot een tot nog toe in Belgie ongekende hoogte opgevoerd.

Voor wat de handelsinrichting betreft, hebben wij dus de oevers der empirie verlaten. Dat deze verandering beant-

(1) *Edmund J. James.* Commercial education, in Monographs on Education in the United States edited by N.M. Buller. Paris, Exposition of 1900, en *Les sciences commerciales*, in l'Echo de l'Industrie, n^{o} van 1 November 1903.

woordde aan een werkelijk gevoelde behoefte bewijzen de cijfers: meer dan 800 studenten leggen zich thans in de hoogergemelde gestichten toe op het wetenschappelijk aanleeren van het handelsvak.

De koloniale beweging sedert 1880 voor goed aan den gang, schijnt de slapende krachten der Belgen te hebben gewekt. Zoodat men tegenwoordig te allen kant hoort spreken van de Belgische economische uitbreiding *(expansion belge*). En niet het minst door den genialen economist Leopold II, wiens streven met roemenswaardige aanhoudendheid sedert jaren deze leer aanpredikt en, waar doenlijk, met woord en daad bevorderde. Meermaals drukte onze Koning de meening uit, dat het Belgische jonge geslacht moest opgeleid worden om den wereldrol te spelen, die ons schijnt weggelegd door 's lands ontwikkeling op nijverheids- en handelsgebied. Zoo werd door hem het plan ontworpen eener *Wereldschool* (te Tervuren op te richten) waar de jongelingschap zich zal toeleggen op de studie der vreemde landen, van het standpunt van nijverheid, handel en economie. Deze *école mondiale* volledigt op gelukkige wijze ons systeem van hooger handelsonderwijs.

Hier wordt zeker met zooveel methode gewerkt, als wanneer het gold de stichting van een rijk in Afrika, de Congo-Vrijstaat, maar even daar als hier, als in alle dergelijke Belgische ondernemingen, moet het betreurd worden dat er zoo weinig rekening wordt gehouden met de taal der Vlamingen. Dat de rechtmatige belangen van meer dan de helft van het Belgische volk, met geene andere taal als het Nederlandsch, daaronder lijden, spreekt van zelf. Rechtstreeks brengt misprijzing of verwaarloozing der taal van de meerderheid nadeel, niet enkel aan de taal als cultuurmiddel, maar ook aan het volk dat die taal spreekt: het wordt den eenvoudigen Vlaming onmogelijk gemaakt langer in onze handelswereld op te klimmen boven het allerlaagste werk.

Vervlaamsching van den handel is dan ook ten zeerste gewenscht. De Vlamingen zelven hebben aan de verwaarloozing der Vlaamsche taal als handelstaal niet weinig schuld en

deelen met de overheden de verantwoordelijkheid van dien toestand. Wij zijn op handelsgebied in een kringloop, waar slechts uit te geraken is door het durven van de handelaars geholpen door de met België handeldrijvende of in België verblijfhoudende Nederlanders. Vlaamsch-Nederlandsche Kamers van Koophandel zouden kunnen de kern worden van de beweging tot vervlaamsching van den handel.

De Staat, door de openbare meening in die richting tot handelen gedwongen, zou ook het zijne kunnen bijdragen door een geheele of gedeeltelijke vervorming van het thans be staande Fransch handelsonderwijs. Al de particuliere handelsscholen, waarvan hooger spraak, genieten van den Staat ruimen finantiëelen onderstand (6 tot 12 duizend frank voor elke school). Behalve voor zijn eigen scholen, het handelsinstituut van Antwerpen en de universitaire afdeelingen, is het plicht voor den Staat te zorgen dat deze scholen het meest mogelijke nut afwerpen, wat met het thans overal bestaande leerplan zeker niet het geval is. Hier zoowel als voor het technisch onderwijs is de eenheid van taal, voor alle trappen van onderwijs, van overwegend belang voor de economische opvoeding van het volk.

Immers al het scheepverkeer geschiedt langs het Vlaamsche land en dit verkeer bedroeg in 1903, 56.4 t.h. van den invoer en 58.6 t.h. van den uitvoer. Zeker is de handel, bijzonder de grootgandel in onze havensteden niet gansch, zelfs niet voor het grootste gedeelte in Vlaamsche handen. Te Antwerpen, waar zoovele nieuwe Engelsche en vooral Duitsche handelshuizen de oude Antwerpsche firma's in den wereldhandel verdrongen is dat zeker het geval: wetenschappelijk gekweekte handelaars, een degelijke nationale handelsvloot en een met echt nationaal-vlaamschen geest bezielde bevolking, het moet alles samenwerken om hier verandering te brengen ten bate van de duurbaarste Vlaamsche belangen.

* * *

Een nationale handelsvloot, zegden wij terecht. Daar ook kan de handelsinrichting nog veel verbeterd worden.

Is het Belgisch handelscijfer hoog, onze handel wordt grootendeels met Europa gedreven.

In 1904,, stond de percentage der verschillende werelddeelen voor den bijzonderen handel als volgt:

	Invoer.	**Uitvoer.**
Europa	69.7 t.h.	84.0 t.h.
Amerika	19.5 t.h.	9.1 t.h.
Afrika	2.7 t.h.	2.9 t.h.
Azië	6.0 t.h.	3.4 t.h.
Oceanië	2.1 t.h.	0.6 t.h.

Onder de Europeesche landen zijn het natuurlijk onze onmiddellijke geburen waarmede het meest zaken wordt gedaan.

In 1903, was de percentage voor de vier omliggende landen als volgt:

	Invoer.	**Uitvoer.**
Frankrijk	15.52 t.h.	18.62 t.h.
Nederland	8.63 t.h.	11.02 t.h.
Groot Brittanië	14.45 t.h.	17.28 t.h.
Duitschland	12.81 t.h.	21.76 t.h.

De beteekenis van deze cijfers valt niet te loochenen: zij hebben als oorzaak onze onvoldoende handelsvloot. Veel waren op Engelsche en Duitsche schepen vervoerd met bestemming naar Engeland, Duitschland en Nederland vinden in werkelijkheid hun weg in de overzeesche bezittingen. Deze landen verkoopen aldus onze waren onder hunnen naam: wij verliezen daardoor én het voordeel der reklaam voor eigen producten én dat van het zeevervoer. Op 100 millioen frank jaarlijks aan vracht besteed komen er 97 in den zak van vreemde reeders. De Belgische buitenlandsche handel hangt dus feitelijk af van den goeden wil zijner mededingers op handels- en nijverheidsterrein. Op dezen misstand, die op den duur onze handelspositie moet bedreigen, kan niet genoeg nadruk gelegd worden.

Dit was ook de reden waarom in de behandeling der

scheepvaart, deze specifiek-Vlaamsche nijverheid, eene kentering ten goede in de laatste jaren ontstond.

Een vraagstuk van overwegend belang voor de Vlamingen en voor hunne toekomstige staatkundige en economische positie in de Belgische huishouding: met de ontworpen uitbreiding der haven en de aanstaande uitbating der Kempische koolmijnen, wordt Antwerpen voor goed het centrum van het Belgisch economisch leven.

Van groot gewicht is insgelijks onze zeevisscherij, die tweede specifiek-Vlaamsche nijverheid, zoo verwaarloosd evenals de scheepvaart, door de Belgische Regeeringen waarmede de Vlamingen sedert 1830 gezegend werden.

Doch de tijd ontbreekt om met eenige ruimte deze vraagstukken te bespreken. Ik ben hier wel verplicht u naar mijn vroegere opstellen over deze gewichtige punten der Vlaamsche huishouding te verwijzen[1].

Slechts met een enkel woord en om de zaak even te vermelden, zal ik wijzen op de bedrijvigheid die nog steeds blijft de hoofdfactor van ons Vlaamsch economisch systeem, op den landbouw en veeteelt.

Naar de landbouw-optelling van 1895 waren er personen in den landbouw-bedrijving:

In Vlaamsch-België	765.000 of 63.57 t.h.
In Waalsch-België	438.000 of 36.43 t.h.
In het Rijk	1.203.000

Op 100 inwoners in den landbouw bedrijving worden er gevonden in de provincie Antwerpen 16, Brabant 17, West-Vlaanderen 25, Oost-Vlaanderen 23, Henegouw 13 en Luik 11.

Onlangs heb ik met cijfers bewezen dat voor het wetenschappelijk landbouwbedrijf de Vlaamsche provinciën de meest verachterde zijn. De gansch Fransche inrichttng van het wetenschappelijk landbouw-onderwijs draagt daarvan de schuld, want de schranderheid, de werklust en de spaarzaam-

(1) *Lodewijk de Raet*: Vlaanderen's economische ontwikkeling en toekomst, in *Neerlandia.* Vlaanderen-nummer (Juni en Juli 1904) en Vlaanderen's zeevisscherij in *Vlaanderen,* n^{r} van November 1905.

heid onzer Vlaamsche boeren zijn van ouds bekend. Een degelijk Vlaamsch landbouw-onderricht zou onze landbouw-productie met tientallen millioenen kunnen vergrooten en welvaart brengen, waar veel onzer landbouwers thans een schriel bestaan vinden. Meer dan ooit kan men hier niet genoeg herhalen: *taalbelang is ook stoffelijk belang.*(1)

* * *

En daarmede ben ik den kring onzer Vlaamsche economische bedrijvigheid met haastigen tred, soms zelfs op een drafje, rondgegaan. En overal staan wij voor deze waarheid: taalbelang en stoffelijk belang, als men de zaken van nabij beschouwt, komen op één lijn te staan. Deze twee belangen zijn één, want de taal is het eenig middel tot verspreiding van het onderwijs: het lager en het speciaal onderwijs, van welke soort ook.

Ge ziet het, de noodzakelijkheid van een hooger technisch, een hooger handels-, een hooger landbouwonderwijs zit om zoo te zeggen organisch ineen met onze stoffelijke behoeften. Niet op willekeurige wijze zette ik in een mijner laatste opstellen, over den Vlaamschen landbouw, de gedachte vooruit dat de Vlaamsche Hoogeschool, die eens de bekroning zou zijn der Vlaamsche Beweging, uit *zeven* faculteiten zou bestaan: twee voor zuivere wetenschap: 1° *wijsbegeerte en letteren*, 2° *wetenschappen*, en vijf voor toegepaste wetenschap: 3° *rechten*, 4° *geneeskunde*, 5° *technische wetenschappen* (zooals de *faculté technique* aan de Staatshoogeschool te Luik sedert 1893, maar te Gent voor burgerbouw *en mijnen*), 6° *sociale en handelswetenschappen* (zooals de *faculty of Commerce* te Manchester en te Chicago), 7° *landbouw en veeartsenijkunde.*

Zulke inrichting, voegde ik er bij, zou leiden tot de harmonische ontwikkeling van al de Vlaamsche krachten op intellectueel en op stoffelijk gebied.(2)

(1) *Lodewijk de Raet.* Vlaanderen's landbouw, in *Vlaanderen*, n^rs^ van Augustus en September 1905.

(2) *Vlaanderen.* September 1905, bladz. 415.

Zullen wij nu wachten totdat ons van staatswege dit hooger technisch, handels- en landbouwonderwijs geschonken wordt?

Neen, niet waar. Want dan loopen wij de kans intusschentijd economisch zoodanig achteruit te gaan, dat er haast geen reden meer zou bestaan om het nog in te richten. Hier zooals in de biologie geldt de regel: *la fonction crée l'organe.* De behoefte moet eerst dringend bestaan. Wat zouden wij uitrichten met volkomen Vlaamsche ingenieurs of handelaars (handelaars vooral, want ingenieurs en landbouwkundigen zouden nog wel dadelijk een arbeidsveld vinden) indien er geen voldoende vraag naar is?

Wij zullen dus gelijktijdig moeten bewerken de vervlaamsching der nijverheid, de vervlaamschingvan den handel.

Daartoe zie ik maar een practisch overal doorvoerbaar middel: dat de Vlamingen zich gaan bekommeren, methodisch bekreunen om onze stoffelijke belangen. Dit kan geschieden: 1° door bespreking en bestudeering dier belangen in de bestaande vereenigingen, zooals ik thans de eer heb te doen in uw midden, 2° ofwel in daartoe opzettelijk opgerichte vereenigingen. Waarom zouden de belangstellenden in den landbouw, in de zeevisscherij, in de scheepvaart (men denke aan eene Vlaamsche *Ligue maritime belge!*) zich niet bij elkander aansluiten? Moest men vreezen aldus te veel de krachten te splitsen, welnu men richte dan één bond op ter studie van al onze stoffelijke belangen.

Ik koester het plan weldra in het *Algemeen Nederlandsch Verbond* een voorstel in te dienen tot benoeming eener *Commissie der Vlaamsche stoffelijke belangen*, die na grondig onderzoek van den toestand zou doen voor de economische vraagstukken van den Nederlandschen stam in België wat de *Vlaamsche Commissie* van 1856 verrichtte voor de taalbelangen: het formuleeren van een economisch programma voor de Vlaamsche beweging.

De Vlaamsche beweging is immers geen uitsluitend letterkundige beweging, noch minder een beweging van lief-

hebberende archeologen of folkloristen, het is een cultuurbeweging, in den hoogsten zin van het woord, een sociale beweging. Zij wordt nog grootendeels geleid door menschen die - eere aan de uitzonderingen - niet genoeg doordrongen zijn van de eischen van het moderne leven.

Vele Flaminganten beperken hunnen gezichteinder alleen tot schoonheid, litteraire schoonheid. Dit is zeer wel, maar dit is toch maar ééne zijde tusschen de vele zijden van ons volksbestaan. Spreekt men hen van nijverheid en economie dan halen zij minachtend de schouders op en verklaren geen begrip te hebben van cijfers.

Zij vatten niet het nauw verband tusschen techniek en volkswelvaart; zij zien niet in dat hun letterkundige arbeid gesloten werk blijft voor hun volk, zoolang dat volk geen ordentelijk bestaan kan genieten - door meer algemeen en technisch onderwijs, meer loon, minder werkuren.

Laat de dichters en prozaschrijvers de gouden draad spinnen, die ook in ons bestaan moet gevlochten zijn; maar, laat ons, prozamenschen indien men wil, technici en economisten, zorgen voor de materiëele zijde van ons volksbestaan: nuchterheid en idealisme staan hier niet vijandig tegenover elkander.

Het zijn gekende waarheden, die ik hier verkondig, en toch is het besef in velen nog klein, dat deze waarheden - al worden ze theoretisch erkend - practisch moeten worden dóorgevoerd. Want reeds vroeg moet gezaaid worden, wat men later zal willen oogsten.

Onze nijverheid, onze handel, onze scheepvaart, onze landbouw, onze visscherij vergen evenveel van ons.

Ik eindig:

De toekomst behoort aan die beschaving welke het best de vraagstukken van den tijd weet op te lossen.

die de kunst verstaat om al de krachten van het volk dienstbaar te maken tot harmonische ontwikkeling van het geheele volksleven,

die ook weet alle slapende energiën te wekken en te

benuttigen voor de verdere uitbreiding en instandhouding van die beschaving.

Zoo verkondigt luide alles rondom ons dat hooge geestescultuur niet meer volstaat om de nationale welvaart te verzekeren, dat gansch andere machtige factoren daartoe noodig zijn. De economie beheerscht thans alle andere machtsverhoudingen. ‘Nicht im Kampfe der Völker, sondern in saurer Arbeit um des Lebens Notdurft haut sich ein Volk seine Heimat auf.’(1)

Laat ons hopen dat de leiders der Vlaamsche Beweging dit gaan inzien, en alzoo de werkelijk goede herders worden, die ons helpen dat hoog en nuttig programma voor ons volk verwezenlijken.

Mannen der daad, mannen doordrongen van de werkelijkheid, zonder echter de voeling met het ideale te verliezen, zijn bij ons van noode: dan zal de wereld ons strijdvaardig vinden.

Wij, die ons bestaan als Vlaamschsprekend volk steeds bedreigd zien, hebben er alle belang bij, economisch sterk te zijn.

De Vlaamsche Beweging is niet op te lossen langs sentimenteelen weg, maar kan enkel langs economischen weg haar einddoel bereiken.

In de laatste jaren, heeft men, doelende op het meer en meer zich toeleggen op de wetenschap in de landstaal, gesproken van *nieuwe wegen.*

Er zijn nog andere nieuwe wegen te bewandelen overigens evenmin nieuw als de wetenschappelijke, voor wie de Vlaamsche Beweging in hare ontwikkeling nauwkeurig volgt. Maar nieuw zijn deze wegen toch in dézen zin: dat er vroeger geen spraak was van methodische, van stelselmatige bedrijvigheid.

Welnu, die nieuwe wegen, die ik gaarne de Vlamingen zou willen zien betreden, worden samengevat in de leus waar-

(1) *v. Inama-Sternegg.* August Meitzen, ein Vortrag. in Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. 12ter Band 1903. bladz. 115.

mede ik mijn Neerlandia-bijdrage in het Vlaanderen-nummer sloot: *Nieuwe wegen, ook op technich-economisch gebied!*

Ik hoop heden avond nog scherper dan vroeger omlijnd te hebben wat ik daarmede bedoelde.

En die economische richting, die voortaan voor onze Beweging, voor het behoud van onzen stand gevorderd wordt, dringt zich op met meer kracht dan ooit sedert de ommekeer door het Kempisch koolbekken in de Vlaamsche volkshuishouding gebracht, en stelt ons eigenlijk voor de vraag: *to ment or to end*, veranderen of verdwijnen.

LODEWIJK DE RAET.

De abnormale kinderen uit maatschappelijk oogpunt.

Sedert ongeveer twintig jaar is er, in België, op maatschappelijk gebied, een krachtige strooming ontstaan ten voordeele der kinderbescherming. Inderdaad, in 1888, dank zij het heerlijk initiatief van den toenmaligen minister van Justitie, den heer Jules Le Jeune, werd de wet op de voorwaardelijke veroordeeling en de voorwaardelijke invrijheidstelling gestemd. Kort daarna kwamen in de voornaamste steden besturen tot stand, met het doel de patronage van de veroordeelden in te richten; in 1889, gingen die verschillende besturen over tot het stichten van een centrale vereeniging: 'Bond der Belgische maatschappijen voor de patronage der in vrijheid gestelde veroordeelden'. Het volgende jaar, in 1890, hield het eerste Internationaal Congres voor de studie der vragen betrekkelijk de patronage der in vrijheid gestelde veroordeelden en de bescherming der zedelijk verwaarloosde kinderen, zijn zittingen te Antwerpen. In Augustus ll. heeft de vierde vergadering van dat Congres te Luik plaats gehad. In 1890 ook bracht de heer minister van Justitie een gansche verandering aan de tuchtscholen toe: de ouderwetsche tuchtscholen werden herschapen in Staatsweldadigheidscholen met een opvoedend karakter, welke tevens van het beheer der gevangenissen naar het beheer der weldadigheid werden overgebracht. Het streven naar verbetering in het lot der veroordeelden had zich dus reeds uitgebreid en de kinderbescherming omvat; en dat moest ook, omdat, in deze zaak vooral, het beter is de kwaal te voorkomen dan ze naderhand te moeten genezen.

In die uitmuntende maatregelen op 't stuk van verzor-

ging van verwaarloosde en misdadige kinderen, ligt eigenlijk de kiem van het streven, dat zich, in 1896, ten bate der abnormale kinderen openbaarde. Vroeger - en de toestand is ongelukkiglijk nog op veel plaatsen zoo - achtte men het alleenlijk noodig zich om de normale kinderen te bekommeren; men kende de misdeelden niet; althans, men handelde alsof ze niet bestonden.

Op het einde der achttiende eeuw, namelijk in 1785, werden in ons land de eerste pogingen aangewend om de doofstommen en de blinden ter hulp te komen. Het is inderdaad een eigenaardig feit te bestatigen, dat, in ons land, evenals in de meeste, om niet te zeggen in alle landen, de belangstelling in het lot der abnormale kinderen aanvankelijk en gedurende langen tijd zich bepaalde tot de doofstommen en de blinden. Tegenwoordig komt men tot een nieuwe opvatting van de zaak en men begrijpt, dat men zijn aandacht ook moet schenken aan achterlijke, spraakgebrekkige en gebrekkige kinderen. Want wil de twintigste eeuw wezenlijk den naam van ‘eeuw van het kind’ waardig zijn, dan moet zij niet alleenlijk de normale maar bovendien de verschillende groepen abnormale kinderen in haar belangstellende aandacht betrekken.

Wij bevinden ons thans juist in een tijdperk dat, in dat opzicht, zeer kenschetsend is. In de maand Augustus l.l. werden er twee internationale congressen gehouden, met het doel verbetering te brengen in het lot der doofstommen. In dezelfde maand werden op het internationaal congres voor lager onderwijs, in een bijzondere afdeeling, verschillende kwesties betrekkelijk de opvoeding der achterlijke en abnormale kinderen besproken. Eindelijk, in de maand September, op het eerste internationaal congres voor kinderopvoeding en bescherming, hield een afdeeling zich uitsluitend bezig met de abnormale kinderen. Het lijdt dus geen twijfel dat er een nieuw maatschappelijk begrip ontstaan is: het begrip van de noodzakelijkheid de ‘minderwaardigen’ op te voeden en te beschermen.

De strekking die in den beginne slechts de doofstommen en de blinden in acht nam, breidt zich op een buitengewone wijze uit, omdat de hedendaagsche wetenschap bewezen heeft,

dat ook de achterlijke kinderen voor een bijzondere verzorging in aanmerking moeten komen, wijl zij voor ontwikkeling en opvoeding vatbaar zijn. Meteen ligt daar een nieuw bewijs van den overwegenden invloed der wetenschap op onze sociale denkbeelden; trouwens, meer en meer zullen onze apriorische en vooringenomen denkbeelden zich wijzigen, dank zij de nieuwe gegevens welke de wetenschappelijke proeven en waarnemingen in het licht stellen.

Wat zijn dan eigenlijk abnormale kinderen? Iedereen kent ze, want iedereen heeft ze reeds ontmoet. De geleerden mogen twisten over een juiste definitie en een scherp afgebakende indeeling. Wij weten dat er abnormale kinderen zijn en dat hun aantal ontzaglijk groot is. Wij ontmoeten ze nu en dan, zoowel op den buiten, waar lucht en licht in overvloed zijn, als in de enge straten en gangen van de overbevolkte steden. Zij leven overal, want de open en gezonde natuur volstaat niet om de verstandelijke minderheid te voorkomen of te verdrijven. Nu eens zijn de abnormale kinderen hun ongelukkigen toestand verschuldigd aan een noodlottige erfelijkheid; vóór zij het licht zagen, droegen zij reeds den stempel der achterlijkheid. Ofwel zijn zij op een regelmatige wijze geboren, maar hebben gedurende hun eerste levensjaren aan een erge ziekte geleden - aan een ziekte van het zenuwstelsel b.v. - die storend werkt op de ontwikkeling der kleine ongelukkigen. Soms is hun verstandelijke ondergeschiktheid het uitwerksel van een slecht of verkeerd maatschappelijk midden, dat het karakter in een ongunstigen zin gewijzigd en de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling doen afwijken heeft. Soms ook heeft het overlijden hunner ouders, of dezer volkomen onverschilligheid, er verwaarloosden van gemaakt, die aan zichzelven overgelaten werden, die van school tot school en van klas tot klas sprongen, zonder ooit vorderingen te maken.

Ziedaar de voornaamste oorzaken die aanleiding kunnen geven tot de verbazende massa doofstommen, blinden, spraakgebrekkigen, medisch-achterlijken en paedagogisch-achterlijken, al die misdeelden, die zwakken of onregelmatigen van geest, die de noodlottige slachtoffers zijn van onze maatschap-

pelijke samenleving, welke streeft naar een immer toenemenden vooruitgang. De gewone opvoeding staat machteloos tegenover hun ziekelijk gestel: het zijn *zieke wezens*. Hier hebben wij nu de groote fout aangewezen, die zoo menigmaal bedreven wordt. Vaak zegt men: 'De abnormalen zijn volstrekt geen zieke wezens; zij zijn wel is waar zooals de andere kinderen niet, maar mettertijd komt daarin verbetering!' Als het kind zeer jong is, dan luidt de raad: 'Wacht totdat het zeven jaar oud is, dan zal het heelemaal veranderen!' Later wordt gezegd, vooral wanneer het een meisje is: 'Rond twaalf of veertien jaar zal het kind eensklaps worden zooals al de kinderen!' En die valsche, onwetenschappelijke woorden zijn de oorzaak dat niets - of zeer weinig - gedaan wordt voor de breede schaar van minderwaardigen. Later, wanneer die kinderen groot zullen zijn en onvermijdelijk in de gevangenis of in het krankzinnigengesticht zullen geplaatst worden, dan zal men de kwaal erkennen waaraan zij lijden; dan eerst zullen zij ziek verklaard worden. Het is echter van heden af, dat zij als dusdanig moeten aanschouwd worden; en daarom hebben zij recht op de verzorging, welke hun toestand vereischt, evenals alle zieken het recht hebben te worden verzorgd.

Een breede schaar van minderwaardigen, schreef ik daar even. Inderdaad, verschillende onderzoeken hebben bewezen dat er in ons land zijn:

1 doofstomme	op 1250 inwoners, dus 5000 doofstommen
1 blinde	op 1250 inwoners, dus 5000 blinden
1 medisch-achterlijke	op 850 inwoners, dus 8000 medisch-achterlijken.

Men schat op 6000 het aantal convulsieven van allen aard (lijders aan vallende ziekte, aan hysterie, aan chorea).

In de lagere scholen, aan het Staatstoezicht onderworpen, zijn er 10,5 per honderd paedagogisch-achterlijke kinderen (9,8 per honderd jongens; 11,8 per honderd meisjes). Met andere woorden, er bevinden zich in onze lagere scholen 85,000 kinderen, die ten minste drie jaar ten achteren zijn in het leeren.

Eindelijk, het aantal spraakgebrekkige kinderen in de lagere scholen bedraagt 8,250 (1 per honderd).

De hedendaagsche wetenschap heeft bewezen dat het mogelijk is al die misdeelden ter hulp te komen, te verbeteren, te verheffen uit hun rampzaligen toestand. Op theoretisch gebied is de zaak bijgevolg klaar. Op practisch gebied echter blijft nog ontzettend veel te doen.

De toestand der doofstommen en blinden is tamelijk goed. België bezit voor hen veertien gestichten: te Antwerpen voor doofstommen, te Antwerpen voor doofstomme meisjes, te Bouge (bij Namen) voor doofstomme jongens en meisjes, te Brugge voor doofstomme en blinde jongens en meisjes, te Brussel voor doofstomme en blinde meisjes, te Charleroi voor doofstommen, te Gent voor doofstommen, te Gent voor doofstomme meisjes, te Ghlin (bij Bergen) voor blinde jongens en meisjes, te Luik voor doofstomme en blinde jongens en meisjes, te Maaseyk voor doofstommen en blinden, te Maaseyk voor doofstomme en blinde meisjes, te S^{te}-Agatha-Berchem (bij Brussel) voor doofstommen en blinden, te St.-Lambrechts-Woluwe (bij Brussel) voor doofstommen en blinden.

Al deze gestichten zijn private inrichtingen, behalve het instituut te S^{te}-Agatha-Berchem, dat in 1883 door de provincie Brabant gesticht werd en dat deswege gansch onze sympathie verdient.

Voor de achterlijke kinderen is nog maar bitter weinig tot stand gebracht. Het bijzonder onderwijs (zoo heet het onderwijs aan achterlijke kinderen) werd te Brussel ingericht in April 1897, te Antwerpen in October 1899, te Gent in November 1904, te Molenbeek (bij Brussel) in September 1898, te Cureghem (bij Brussel) in September 1904. In de twee laatstgenoemde gemeenten is de zaak onvolledig opgevat, wijl de geneeskundige dienst ontbreekt.

De tegenwoordige toestand van het bijzonder onderwijs is in de volgende tabel aangeduid:

Brussel.

Jongens: School n^{r}	7, 5 kl. Bevolking	153 kinder. { 21 klassen voor jongens, met een bevolking van 540 kinderen.
Jongens: School n^{r}	10, 3 kl. Bevolking	77 kinder. { 21 klassen voor jongens, met een bevolking van 540 kinderen.
Jongens: School n^{r}	14, 11 kl. Bevolking	253 kinder. { 21 klassen voor jongens, met een bevolking van 540 kinderen.
Jongens: School n^{r}	18, 2 kl. Bevolking	57 kinder. { 21 klassen voor jongens, met een bevolking van 540 kinderen.

Meisjes: School n^{r}	3, 5 kl. Bevolking	103 kind. { 13 klassen voor meisjes, met een bevolking van 239 kinderen
Meisjes: School n^{r}	8, 3 kl. Bevolking	47 kind. { 13 klassen voor meisjes, met een bevolking van 239 kinderen
Meisjes: School n^{r}	16, 5 kl. Bevolking	89 kind. { 13 klassen voor meisjes, met een bevolking van 239 kinderen

Geneeskundige dienst: een geneesheer-toezichter en drie toegevoegde geneesheeren.

Antwerpen.

Jongens: School n^{r} 21, 5 klassen. Bevolking 95 kinderen
Meisjes: Niets.
Geneeskundige dienst: een geneesheer.

Gent.

Een klas. Bevolking: 10 kinderen (6 meisjes en 4 jongens)
Geneeskundige dienst: een geneesheer.

Molenbeek.

Vier klassen voor jongens. Bevolking: 164 kinderen
Geneeskundige dienst: ontbreekt.

Cureghem.

Een klas voor jongens. Bevolking: 36 kinderen
Geneeskundige dienst: ontbreekt.

Er bestaan daarenboven twee private instellingen voor achterlijke kinderen, waarvan de eerste de voornaamste is: een te Brussel en een te Elsene (bij Brussel, wijk ‘Petite Suisse’).

In Nederland is de toestand niet beter; in Frankrijk is hij slechter. Duitschland daarentegen, Engeland Noorwegen, Zweden, Denemarken, Zwitserland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika staan in dat opzicht ver boven ons. Daar heeft men sedert lang begrepen, dat de misdeelde kinderen, evenals de normaal ontwikkelde jongens

en meisjes, recht hebben op hulp, onderricht en opvoeding. En daar vindt men dan ook een gansche reeks inrichtingen, die met elkander in nauw verband staan, en waar alle kinderen - van de normale tot de idiote - het noodzakelijke midden vinden om te worden ontwikkeld.

Bij ons blijft men ten achteren; men tracht de beweging ten voordeele der abnormale kinderen uit te dooven. Eerst

werd verklaard dat zulke wezens bij ons niet bestaan, althans dat er te weinig zijn om een gansche beweging te rechtvaardigen. Statistische opgaven hebben die meening wederlegd: duizenden zwakken van geest zijn verlaten.

Thans oppert men dat eerst voor de normalen, later - men zegt niet wanneer - voor de abnormalen moet worden gezorgd. Ook deze zienswijze is valsch, want men vergeet dat de tegenwoordigheid van achterlijke kinderen in een gewone school storend werkt op den regelmatigen gang van het onderwijs. De ontwikkeling der normale kinderen wordt erg belemmerd door de abnormalen. Wanneer men dus voor de misdeelde kinderen zorgt en voor hen afzonderlijke klassen - of beter, afzonderlijke scholen - inricht, brengt men terzelfder tijd verbetering in de opvoeding der normale leerlingen, en zoo komt het inrichten van het bijzonder onderwijs niet alleen de achterlijke, maar tevens de gewone kinderen ten goede.

Trouwens, brengen ons zedelijk gevoel en ons sociaal geweten de overtuiging niet, dat alle kinderen moeten verzorgd worden? De kinderen kunnen niet aansprakelijk gesteld worden voor hun ondergeschikten toestand; de ouders, en meermaals de maatschappelijke samenleving zelf, dragen de verantwoordelijkheid van de psychische en zedelijke defekten, welke de abnormale wezens kenmerken. En in die verantwoordelijkheid ligt nog een overwegende reden, die ons aanspoort de dringende noodwendigheid van het bijzonder onderwijs te doen uitkomen.

Opmerkenswaardig is het te bestatigen, dat allerlei zeer loffelijke middelen genomen worden om de cholera, de pest b.v. te beletten in het land te dringen, maar dat er weinig gedaan wordt om de schrikverwekkende uitbreiding der misdaden te voorkomen. Inderdaad, veel abnormale kinderen worden misdadigers, indien zij niet, in tijd en wijle, en regelmatig, aan een wetenschappelijken opvoedingsregel onderworpen worden. Geen wonder trouwens: de zedelijke begrippen, die hen op de gewone humanitaire baan moeten houden, ontbreken bij hen; het gebeurt zelfs dat het begrip van wat goed en slecht is, niet bestaat. Plotseling, onder de

werking van een vaak onbekende prikkeling, geraken hun natuurdriften in een ongemeene spanning, en dan wordt een van die tallooze misdaden bedreven, bij welker lezing men opschrikt en men, met een ijskoude huivering om het hart, uitroept: 'Er bestaan menschelijke dieren!'

Door lichtzinnige menschen en dwaashoofden werd de meening uitgesproken - ik weet niet of deze ooit schriftelijk uitgedrukt werd -, dat zulke wezens 'van kant moeten worden gemaakt', daar zij nutteloos, ja, gevaarlijk zijn. Dat onmenschelijk stelsel moet voor immer in de duisternis van een ver verleden gelaten worden. Want, wie kan de grens trekken tusschen het nutteloos abnormaal wezen en het voor ontwikkeling vatbaar abnormaal kind? - Niemand. En de volkomen onmogelijkheid waarin men zich bevindt die grens te bepalen, geeft de voornaamste en welsprekendste reden op, die tegen dat barbaarsch stelsel oprijst. Wel mag men wenschen dat een psychisch diep aangetast kind sterve, doch niemand heeft het recht den dood te veroorzaken. Moest dit stelsel een aanhanger vinden, dan zou deze het moeten toepassen op alle nuttelooze wezens en alle door de wetenschap ter dood veroordeelde menschen, zooals kankerlijders, lijders aan erge longtuberculosis, enz. Overigens, alle abnormale kinderen zijn vatbaar, hetzij voor opvoeding, hetzij voor verbetering.

Die groote waarheid werd op veel plaatsen in den vreemde goed begrepen. In Mannheim (Duitschland), een stad van ongeveer 150.000 inwoners, fungeert een merkwaardig stelsel, dat in eenige woorden hoeft vermeld. Daar bestaan drie klassenstelsels:

1ste stelsel: de *Hauptklassen*, voor de normale kinderen, voor hen wier ontwikkeling regelmatig geschiedt.

2de stelsel: de *Wiederholungsklassen*, voor de kinderen die eenigermate van het gewoon type afwijken en die het onderwijs in de Hauptklassen niet hebben kunnen volgen.

3de stelsel: de *Hilfsklassen*, voor de kinderen die, zonder idioot te wezen, toch psychisch ten achteren zijn, en die daardoor een specialer ingericht midden eischen dan de Wiederholungsklassen.

Kortom, de schoolinrichting te Mannheim is hoogst aanbevelenswaardig, omdat het eerste stelsel de gewoon vooruitgaande leerlingen opneemt, het tweede stelsel, de achtergebleven leerlingen of toevallig-achterlijken, de paedagogischachterlijken zooals ze in België genoemd worden, en het derde stelsel, de wezenlijk-achterlijken, d.z. de medisch-achterlijken.

Op dit oogenblik is de toestand te Mannheim als volgt:

301 Hauptklassen, met 13.783 kinderen, d.w.z. gemiddeld 45 leerlingen per klas;

47 Wiederholungsklassen, met 1437 kinderen, d.w.z. gemiddeld 30 leerlingen per klas;

6 Hilfsklassen, met 99 kinderen, d.w.z. gemiddeld 16 leerlingen per klas.

Onvermijdelijk zal in België insgelijks voor de misdeelde kinderen moeten worden gezorgd. Het voorbeeld werd reeds gegeven door een paar steden en gemeenten; andere gemeenten bestudeeren de zaak. Dat nieuw streven moet terzelfder tijd door den Staat ondersteund worden. Het is o.a. plicht dat de gemeentebesturen, die het bijzonder onderwijs inrichten, voor deze scholen en klassen een grootere toelage ontvangen dan voor het gewoon lager onderwijs. Het is plicht dat de idioten niet meer op gelijke lijn geplaatst worden met de krankzinnigen, zooals dit thans nog het geval is, krachtens de wet van 28 December 1873, want een krankzinnige en een idioot zijn twee totaal verschillende wezens, die deswege in hetzelfde gesticht niet thuis hooren. Het is plicht dat in de wetgeving bepaald worde dat de medisch-achterlijken recht hebben op een toelage voor onderhoud en behandeling, evenals de krankzinnigen, de doofstommen en de blinden. Het is plicht dat de commissies der godshuizen het inrichten van scholen voor medisch-achterlijke kinderen op zich nemen, hetzij alleen, hetzij met de medewerking der gemeentebesturen. Het is plicht dat de steden en gemeenten scholen en, voorloopig, klassen voor bijzonder onderwijs inrichten. Het is plicht dat het opvoedingstelsel der weldadigheidscholen gewijzigd worde om met vrucht te kunnen worden toegepast op

den specialen geestestoestand van die schoolbevolking, waaronder zich veel abnormale kinderen bevinden. Het is plicht dat het verplichtend onderwijs - de leerplicht - van zes tot veertien jaar voor *alle* kinderen ingevoerd worde, om het groot aantal paedagogisch-achterlijken door schoolverzuim trapswijs te doen afnemen en verdwijnen.

Dat alles is plicht, omdat het rechtmatig is dat de abnormale kinderen de onontbeerlijke inrichtingen vinden om te worden ontwikkeld en opgevoed; omdat zoo, uit nuttelooze en schadelijke wezens, nuttige eenheden zullen opgroeien; omdat de maatschappelijke samenleving er belang bij heeft zichzelf te behoeden tegen al wat haar innerlijke waarde zou kunnen verminderen. En daarom verdient de beweging ten voordeele der abnormale kinderen de sympathie en den steun van al wie warmte gevoelt voor het streven der hedendaagsche maatschappij naar goedheid en rechtvaardigheid.

TOBIE JONCKHEERE.

Brussel, September 1905

Werkmanspensioenen.

Wij leven in een landje van stelselmatige ophemeling of stelselmatige afbrekerij. Er schijnt maar al te vaak, in onze oordeelvellingen, geen gulden middelmaat te bestaan. Dit is des te meer het geval, dààr waar er sprake is van de handelingen onzer politische menners, en in de eerste plaats van deze onzer Regeering en onzer Wetgevers.

Politische tijdschriften zijn er in België weinig; hoogstens kan men er nog een drie- of viertal aanduiden, en deze schijnen niet overlast te zijn van te véél inwendig leven. Daarentegen zijn de politische dagbladen legio, welke niet opgesteld zijn in kalm overleg en studie, maar in de koorts van het laatste oogenblik zijn aaneengeflanst, op goed kome 't uit.

Het is in deze, dikwijls nog minder slordig opgestelde dan slordig gedrukte ‘tijdingen’, dat wij dagelijks stof gaan putten tot het vormen van ons vast en onveranderlijk oordeel over de vele zaken, uit welke ons leven als staatsburgers samengesteld is.

Wie dus niet van de wieg af begaafd is met veel critischen zin, loopt eenig gevaar, om over veel toestanden onvoldoende ingelicht te zijn, verkeerd te oordeelen, niet juist te voelen.

Een voorbeeld, onder duizend, is de wet van 10 Mei 1900, aangaande de ouderdoms-pensioenen.

Wat ging er in het kamp van de groote en kleine vrienden der Regeering een juichkreet op, toen de heer de Smet de Naeyer op het waarlijk oorspronkelijk idee was gekomen, om tevens afbreuk te doen met de oude manchesteriaansche school der niet-interventionnisten en met de jongere duitsche school van een in alles en overal verordenend staats-socialisme!

La libérté subsidiée! De vrijheid in een oliepapiertje van toelagen gewikkeld! Dat was nu wel zeker een dier parlementaire slagwoorden, die eene heele politische tendenz, een algemeenen zieletoestand beschrijven en om zoo te zeggen bestempelen. Ook maakte de uitdrukking *fureur*, en het is niet alleen in de conservatieve vereenigingen, dat vele menschen zich blind staren op die ‘vrijheid met toelagen’.

De tegenstanders der Regeering waren eerst een beetje baloorig bij al die juichkreten. Zij wisten eerst niet te wel hoe zij 't eigenlijk hadden; die *vrijheid* was hun niet te kwaad, maar die *toelagen*, dàt moest eens nagekeken worden. En van nakijken tot nakijken, verviel de oppositie al gauw in de kleine kritiek van de kleine uitslagen en misselijkheden van 't zoo hoog opgevijzelde stelsel. Het hoofdprinciep echter, dit op de koord loopen, in evenwicht tusschen twee gansch tegenovergestelde staatkundige stelsels, dit werd zelfs nog niet eventjes aangeraakt. Voor een twintig à dertig jaar, zou men daarover folianten hebben vol geschreven! En nu nog, in elk ander land dan ons België!

Het stelsel de Smet de Naeyer is zeker niet van oorspronkelijkheid ontbloot. Een volledig regiem van niet-interventie, zooals men 't vroeger, van Manchester uit, doceerde, is tegenwoordig niet meer denkbaar in de staathuishoudkunde onzer westersche nijverheidslanden, en is trouwens nooit ergens streng toegepast kunnen worden. Het ware overigens niets anders dan eene, voor sommigen ideale, anarchie, waarin de zwaksten en onverstandigsten onvermijdelijk onder de voeten zouden geraken van de sterksten en de slimsten. Dat dit ook wel gebeurt, en voortdurend gebeuren zal, in de meest vooruitstrevende democratiën, sociaal-democratiën niet uitgezonderd, wie zal het niet inzien, die geen verblind hersendrijver is?

Nu zijn we echter, in alle kultuurlanden, tot dit algemeene gevoel gedegen, dat de wet elken burger het maximum van persoonlijke vrijheid moet verleenen, maar ook tevens het maximum van slagboomen tegen het *misbruik dier persoonlijke vrijheid* daarstellen. En daar zit juist, in vele parlementen, de groote moeilijkheid!

Wij, Belgen, zijn niet rijp voor de toepassing van een bismarkiaansch stelsel van Staats-socialisme. Om dit hier mogelijk te maken, zouden twee hoofdvereischten noodig zijn: 1° beter begrijp van het publiek nut van dergelijk stelsel, gesteund op een soort van meer uitgebreid en meer gedwee solidariteitsgevoel met den evenmensch, gevoel dat het latijnsche recht ons wel uit de huid heeft geklopt; 2° meer ontzag voor de staatsoverheid, op uitgebreider onderwijs gesteund, en minder van die misschien wel goede, maar toch een beetje stoute-jongensgewoonte om over alle zaken, en nog meer, onzen zeg te zeggen, hotst het niet, zoo botst het!

Aan die hoofdvereischten lijden wij, evenals de Franschen, volslagen gebrek, en het is dan ook niet denkbaar, om ons op dit oogenblik de duitsche verplichtende verzekeringswetten op te dringen. Niemand zou er in België mede tevreden zijn, zelfs niet de tegenwoordige voorstanders eener dergelijke wetgeving!

Er moest dus een Belgisch stelsel gevonden worden, en onze *Premier*, wiens natuurlijke gaven, zooals elk rechtgeaard Belg nu wel weten *moet*, onovertreffelijk zijn, kwam dan ook, met of zonder moeite, op het hier besproken stelsel der *liberté subsidiée.*

Niemand zal loochenen dat het eigen initiatief van den staatsburger steeds de beste uitslagen oplevert, en den man grooter en krachtiger maakt in het vervullen van zijnen rol als levend onderdeel der Natie. Ook is het prijzenswaard dat de Algemeenheid, hier vertegenwoordigd door hem, die den sleutel houdt van de Schatkist, dergelijken van eigen initiatief blijk gevenden staatsburger ondersteunt en aanmoedigt. Onder beide oogpunten is dus die *liberté subsidiée* te berechtigen en aan te nemen.

Doch hier komt de vraag: hoe hoog en breed zal die aanmoediging wel beloopen? Indien gij ze matig houdt, zal dan uw stelsel nog liefhebbers genoeg aantrekken, om als algemeen invloed hebbend te kunnen doorgaan? En zet gij uwe toelagenkas zoo breed open, dat de subsidies de hoofdzaak vormen, en de liberteit enkel de nevenkwestie, het voorwend-

sel, waar blijft gij dan met uw *nieuw* stelsel en zijne voordeelen, en is uw stelsel dan niet een beschaamd en zelfs een beschamend en ondergeschikt soort van staatssocialisme?

In hoeverre schijnt dit het geval te wezen met het stelsel door de wet van 10 Mei 1900 ingehuldigd?

Volgens het verslag van 1904(1) der Algemeene Spaar- en Lijfrentkas bestonden er alsdan 4,979 mutualiteiten voor lijfrente, en de Lijfrentkas telde 698,509 aangeslotenen. Niet al die personen zijn werklieden. Het Bestuur der Kas schat op 609,789 het getal der handwerklieden, die op dit oogenblik recht verkrijgen op een pensioen. Het is niet waarschijnlijk dat dit getal nog merkelijk zal vergrooten, want, *eenerzijds*, het maximum der pogingen, aangewend door de vrienden der Regeering, en namelijk door de HH. Geestelijken op den buiten, mag aanzien worden als bereikt, en, *anderzins*, al komen er jaarlijks nog nieuwe mutualiteiten voor lijfrente bij, zoo zal men wel begrijpen dat er in de bestaande mutualiteiten evenveel leden afvallen en uitsterven als er in de nieuwe binnenkomen.

Maakt dus 609,789 lijfrente verkrijgende werklieden, onder welke een zeer groot getal kinderen en onvolwassenen voorkomen, wellicht een derde deel.

Doch volgens het *Recensement industriel* waren er einde 1896, 842,000 volwassen mannelijke, en 196,000 volwassen vrouwelijke werklieden in de private nijverheden, niet inbegrepen de landbouw en de openbare diensten.

Er zouden dus, naar alle waarschijnlijkheid, 35 à 40 t.h. der volwassen werklieden een pensioen aan 't verkrijgen zijn.

Is die verhouding voldoende? Geeft het stelsel der *vrijheid met toelagen* voldoende uitslagen?

Daarover zijn de gedachten zeer uiteenloopend; het is zeker dat het een niet onaanzienlijken spoorslag heeft gegeven aan de persoonlijke pogingen van vele werklieden, maar het is even zoo zeker dat wij er nog verre van af zijn om het be-

(1) Compte-rendu des opérations et de la situation de la caisse générale d'épargne et de retraite. - Année 1904. p. 122.

kende ideaal te naderen elken ouden werkman een pensioen; geen armoede meer op den ouden dag! Dat zal misschien ook wel nooit door geen enkele staatspartij te bereiken zijn, hoeveel zij daar nu wel moge over beloven.

Iets wat ter gelegenheid van de toepassing dezer wet onvoorwaardelijk te beknibbelen valt, dat is de waarlijk verbazende adaptatie, welke men van de wet op de Maatschappijen van Onderlingen Bijstand heeft gemaakt, ten nutte der vereenigingen voor het verkrijgen van lijfrente.

Eene Maatschappij van O.B. is, uit haren aard zelve, eene *mutualiteit*, eene *onderlinge* verzekering tegen een of ander gevaar, dat ons in het leven kan bedreigen: ziekte, dood, ouderdom, brand, enz. enz.

In eene mutualiteit betaalt het ééne lid, dat door geene ramp getroffen wordt, zijn aandeel in de vergoeding, welke aan het schadeloos gestelde lid wordt toegekend. Dat is *onderlinge* bijstand, verzekering, mutualisme.

Maar in de zoogezegde mutualiteiten voor het verkrijgen van lijfrente bestaat volstrekt niets dergelijks, niets onderlings, niets dat eenigszins, zelfs met den besten wil der wereld, naar mutualisme kan gedoopt worden.

De leden betalen er *elk voor zichzelf*, *niets voor anderen.* De secretaris of de kasmeester doet het schrijfwerk voor al de leden, maar deze laatsten doen niets voor gezegde leden van het bureel, tenzij, zeer waarschijnlijk, tijdens de politische kiezingen te stemmen voor de door den secretaris of den kasmeester aangeduide kandidaten!

Daar nu, op den buiten, ieder heer Pastoor of Onderpastoor - zij het te hunner eere gezegd! - ten minste één van die zoogezegde mutualiteiten voor het verkrijgen van lijfrente heeft ingericht, zoo zal men begrijpen dat de huidige Regeering daar eene nog al tamelijk batelijke combinatie gevonden heeft.

Uit principieel oogpunt moet die toepassing der wet aangaande de mutualiteiten, op de lijfrentverzekeringen onvoorwaardelijk verworpen worden, omdat zij van staatswege de mogelijkst slechte lessen geeft op 't gebied van Onderlingen Bijstand.

Ook hebben de Congressen der *Union nationale des*

fedérations mutualistes en *de Landdagen der Vlaamsche mutualisten*, beide onpartijdige vakbonden, die toepassing ten stelligste gelaakt.

We weten wel, dat deze combinatie ook nog is uitgedacht geworden om het werk te vergemakkelijken der Alg. Spaar- en Lijfrentkas. Deze kan immers niet met elken verzekerden werkman in betrekking komen, om wekelijks of maandelijks zijne storting, soms van eenige centiemen, te ontvangen. De bestuurkosten dier nationale instelling zouden op die wijze te verbazend hoog rijzen. Daarom dacht men het, en *is* het inderdaad, ook veel practischer en goedkooper om aan dergelijke vereenigingen 2 fr. per renteboekje en per jaar te betalen voor het schrijfwerk. De vereeniging of zoogezegde mutualiteit mag die som aan haar secretaris of kasmeester geven, als honorarium. Enkele doen het, maar de meerderheid der secretarissen en kasmeesters verzaken aan die tegemoetkoming, en storten die ten voordeele van de leden der vereeniging. Alzoo snijdt het mesje langs twee kanten, en, in de groote meerderheid der vereenigingen van die soort, komt dat toch alles in de politische balans wel terecht. Alleen de secretaris of kasmeester moet zich een beetje overwerken, *gratis pro Deo*, maar dat zal bij hem ook wel terecht komen, wanneer hij bij hoogmogende vrienden gunsten of bevordering noodig heeft!

't Is de maatschappelijke ladder van ons modern politisch leven! ...

Het ware, onzes inziens, nog te vroeg om het stelsel der *vrijheid met toelagen* te willen grondelijk wijzigen. Het verdient wel een crediet van een tien- of vijftiental jaren; beter zullen dan deszelfs voordeelen, tekortkomingen en gebreken in het oog loopen.

De toelage van den Staat aan de leden van dergelijke vereenigingen verleend, beloopt tot 60 t.h. der eerste 15 fr. op voorwaaade dat het lid niet meer stort dan 60 fr. per jaar.

Die toelage wordt verleend, zoolang het totaal der gestorte sommen niet toereikend is om den belanghebbende eene lijfrente van 360 fr. 's jaars te verzekeren, op eenen ouderdom van 65 jaar, met afgestaan kapitaal.

De vader der Wet van 10 Mei 1900 heeft wel voorzien, dat zijn stelsel van weinig toepassing zou zijn voor de reeds bejaarde werklieden, dat het vooral nuttig was voor de jongeren, en dat dus voor de ouderen van jaren iets anders moest uitgevonden worden.

En hij vond uit: ‘eene jaarlijksche toelage van 65 frs. op 65 jarigen ouderdom, aan allen werkman of voormalig werkman die in nood verkeert, Belg is, en sedert een jaar geen veroordeeling heeft ondergaan voor dronkenschap.’

Een woordje over dat vreemdsoortig samenstel van gegevens en voorwaarden, zal hier ook wel te pas komen.

Waarom 65 fr. op 65 jaar, en niet 60 fr. op 60 jaar, of 70 fr. op 70 jaar, werd nooit ergens door de Regeering met eenigen schijn van reden opgegeven. Het is zoo, omdat het zoo is! Er moet toch wel een grens aan alles wezen, en 65 fr. op 65 jaar, dat was 's heeren de Smet de Naeyers' grens! Wie erom mort, moet het maar weten, en mag die grens eenmaal veranderen, als hijzelf kabinetshoofd wezen zal! Dit was, tot hiertoe, ongeveer de eenige door den vader der wet opgegeven reden, aangaande de beknibbelingen van tegenstanders op dat punt. Wij willen hier echter niet beweren, dat zulk een antwoord onbehendig is!

Dat 65 fr. toelage per jaar niet veel is, wie zal het loochenen? Dat het voldoende is om eenen armen ouderling te vrijwaren van ellende, niemand zal 't beweren; maar als men ons zegt dat 65 fr. beter is dan niets, en dat de heele zaak aan den Staat boven de 12 millioen kost, dan kunnen wij natuurlijk ook het tegendeel niet houden staan. En toch! ...

Onbewimpeld gesproken, mogen wij hier zeggen, dat het tweede deel der wet van 10 Mei 1900, dit betrekkelijk de toelagen van 65 fr., niet in het minst den naam verdient van een stelsel, tenzij het te rangschikken ware onder de stelsels van in verkiezings-perioden toegelaten staatsknepen!

Iedereen zal zich nog herinneren dat, op 't oogenblik van de stemming der wet van 1900, de Regeering 't een beetje warm om de ooren voelde. De quaestie der werkmanspensioenen was overal aan de orde van den dag, en de oppositie

bleef niet in gebreke om de zaak levendig te houden, als een struikelsteen voor het Ministerie. Nu wij met kalmer aandacht de door de Regeering geïnspireerde dagbladen van toen ter tijde nalezen, zien wij dat onze staatsmenners alsdan geweldig het land hadden aan die pensioen-quaestie, en niet van oordeel waren dat de zaak heelemaal rijp was voor eene oplossing.

Deze kwam dan ook een beetje op 't laatste oogenblik en werd met zeer veel handigheid aan het kiezerskorps voorgedischt. Zij had een verbazenden invloed en de Kamerverkiezingen die op deze wet volgden, waren allervoordeeligst voor de Regeering, dewelke zich wederom op vaste beenen gevoelde.

Nu echter, dat de nota van 1900 telkenjare vervalt, wordt algemeen gevoeld, door de hooge sleutelhouders der schatkist, dat die twaalf miljoen wel een hard nootje te kraken zijn, en alles wordt in het werk gesteld om het overgroote getal der 65 fr. trekkers te verminderen. Doch vruchteloos; wij zullen verder zien waarom.

De toepassing der wet op de toelage van 65 fr. werd toevertrouwd aan de Comiteiten van Bescherming der Werkmans-woningen en instellingen van Voorzienigheid. Hier wederom heeft de Regeering een kolfje gevonden naar heur hand. De leden dier Comiteiten zijn over het algemeen personen vol werkzaamheid en opoffering, *des hommes d'oeuvres*, zooals de term luidt in de kerkelijke kringen.

Die Comiteiten worden benoemd: de meerderheid door de Bestendige Deputatieën, de minderheid door de Regeering, Daar nu 6 der 9 Bestendige Deputatieën eene meerderheid hebben van Regeeringsvrienden, laat zich ook verstaan dat de Comiteiten de wêerspiegeling zijn van die Deputatieën. De Regeering kan zich zelfs de weelde veroorlooven om, in sommige Comiteiten der haar gansch toegewijde provintieën, hier en daar één of meer Comiteitsleden te benoemen uit de vrijzinnige staatspartijen. Doch, op weinig uitzonderingen na, hebben al die Comiteiten eene overgroote meerderheid van Regeeringsvrienden. Zelfs het Comiteit van Brussel, waarvan wij deelmaken, heeft zulk eene meerderheid!

Men zou dus moeten denken, dat de onrechtstreeksche pogingen van de Regeering om het getal toelagen van 65 fr. te krimpen, eenigen bijval moeten vinden, doch dit is niet het geval. Op den buiten vooral, wordt steeds door de Geestelijkheid ieverig gewerkt, om de personen op te sporen en te ondersteunen, die eenig recht schijnen te hebben op die toelagen.

Het waarom dier werking ligt voor de hand; geen enkel sukkelaar, die door de bemiddeling van zijnen Herder of Onderherder aan die 65 fr. geraakt - de man heeft soms nooit in zijn leven zooveel geld bijëen gehad! - zal wel zoo dwaas zijn of zoo ondankbaar, om in verkiezingstijd niet gretig te luisteren naar de raadgevingen van zijn weldoener. Op 65 jaar, worden velen al een beetje suf, en veel vroegere brandstokken der hel, die vol jeugdig vuur het blauwe of roode vaandel zingend naliepen, zullen wel kreunend tot den goeden Herder gegaan zijn, die hen aan de 65 frank heeft geholpen! Het hemd is nader dan de rok, denken die eenvoudige menschen, en kregen ze wel ooit 65 fr. om blauw of rood te stemmen? Nu begrijpt men hoe, op den buiten, de toelagen van 65 fr. met graagte en zonder veel moeilijkheden worden uitgedeeld, zelfs door de Regeeringsvrienden. In de steden is men wat strenger, doch op verre na niet zoo streng als de Cerberus der Schatkist het droomt dat men wezen moest.

En toch bekomen een hoop arme duivels hunne 65 fr. niet. Eerst hebben wij de niet-Belgen. Onder dezen zijn vooral onze aandacht waard: de weduw-vrouwen van werklieden vreemder nationaliteit, vrouwen die zelf Belg van geboorte zijn maar die na den dood van haren man nalieten, meest altijd uit onwetendheid, de vreemde nationaliteit op te zeggen.

Dan komen de niet voormalige werklieden. Hier ziet men vooral hoe, met haast en spoed, het zoogeheeten stelsel werd aaneengeknoeid. Wie vroeger *handwerkman* is geweest, die heeft recht op de 65 fr. Een voormalig winkeliertje of kantoorklerkje niet! Verbazend verstandig en onpartijdig! Het eerlijk en werkzaam voormalig schoenlappersbaasje krijgt zijn *non possumus*, terwijl de verloopen vagebond, dief of

inbreker, de kerel, die zijn leven lang voor de gemeenste schelmerijen in 't gevang zat, het sommetje bekomen zal, op voorwaarde echter, dat hij binnen de tijdruimte van één jaar zijne druppels genever in stilte dronk, en zich niet liet knippen voor *openbare* dronkenschap.

Een schatkist die voor een groot deel gevuld wordt met de opbrengst der rechten op den alkohol, is wel berechtigd op dergelijke verontwaardigde onmogelijkheden! De schatkist, met het genevergeld gevuld, vermaledijdt den dronkaard! Die openbare officieele deugd is toch een zielverheffend iets!

Ouden van jaren die in een godshuis komen, verkeeren niet langer in nood, zeggen de ministerieele omzendbrieven, en bekomen dus de 65 fr. niet. Daar valt niet veel op te zeggen, tenzij dat de 65 fr. dan wel zouden mogen aan het godshuis ten goede komen, hetgeen aan deze liefdadige instellingen zou toelaten meer arme lieden te herbergen; doch dit ware te logisch, om ambtelijk te kunnen doorgaan.

Doet een zoon of dochter zijn of haar plicht, dat is te zeggen: neemt hij den ouden vader, de bejaarde moeder bij zich in huis, en voedt en verzorgt hij ze, dan zijn de arme ouderlingen niet in nood, en bekomen de 65 frank niet. Maar zijn de kinderen plichtvergeten, en doen niets of beweren niets te kunnen doen voor hunne ouders, dan trekken die de 65 frank. Dus, eene premie, van Staatswege, aan de plichtvergeten kinderen! ...

Er zijn verder een groep ongelukkigen, die de bedelaarswerkhuizen en toevluchtsoorden opvullen. Een ruim deel dezer dompelaars zijn alle medelijden waardig, en alhoewel het getal leegloopers en schavuiten, met welke zij aldaar vermengd leven, onbetwistelijk groot is, toch mogen wij, uit persoonlijke ondervinding, verzekeren, dat veel der ouderlingen, die naar Wortel verzonden worden, eerlijke, brave werklieden zijn, door ouderdom of ziekte heelemaal aan laag water geraakt, en die volop recht hebben op het medelijden en den onderstand der armbeheeren.

Nu, in de quaestie, die ons ophoudt, zijn die arme lieden weeral heelemaal verstooten. Bij honderden zijn er in de

groote steden die, in het hartje van den winter, wanneer men de aanvragen opschrijft om de toelage van 65 fr. te bekomen, verplicht zijn, uit werkgebrek of na ziekte, hun toevlucht te gaan nemen in de kolonie te Wortel of elders. Zij zijn dus tijdelijk *gehospitaliseerd*, en hebben daarom geen recht op de toelage. Doch met April of Mei komt er meer werk, zelfs de oude arbeiders vinden er, en zij verlaten zoo haast mogelijk het toevluchtsoord van Wortel. Zij komen dan naar de stad terug en zien er hoe anderen, minder arm en verlaten dan zij zelven, de 65 fr. trekken, terwijl zij, *als niet in nood zijnde*, geweigerd zijn geworden. En telken jare zien wij hetzelfde zich hernieuwen. In Brussel zijn er meer dan 800 ouderlingen van meer dan 65 jaar in dit geval.

Nu zal men gemakkelijk begrijpen, waarom een stelsel, dat enkel uit dergelijke chineezerijen samengesteld is, *geen* stelsel mag geheeten worden!

En nu, wat valt er te doen? Zooals wij zegden, moet aan het stelsel van het privaat initiatief, door toelagen gesteund, wat krediet geschonken worden. Heeft dat stelsel, na een tiental jaren, niet den gewenschten uitslag, dan zou er niets anders te doen zijn dan het geleidelijk verplichtend te maken, b.v., na 2 of 3 jaar voorafgaandelijke verwittiging. En niet alleen verplichtend voor handwerklieden *maar voor iedereen*, tenware iemand bewijzen kan, dat er *stellige* maatregelen door hem of door anderen werden genomen, om zijne oude dagen tegen gebrek te vrijwaren. Ook moest de toelage van de Schatkist niet ophouden, na het verkrijgen van een pensioen van 1 fr. per dag, maar gaan tot het dubbele. Het *quantum* van 60% op de gestorte premiën schijnt ons als toelage genoegzaam. De desnoods in te voeren verplichting moest met de schooljaren beginnen, omdat ze niet alleen alsdan opvoedkundig werken kan, maar vooral omdat de premieën, op zulken jongen leeftijd gestort, den hoogsten finantiëelen invloed hebben op het bedrag van het pensioen.

Dit te doen zal misschien wel de taak wezen der opvolgster van de tegenwoordige Regeering. Daarom ook mogen onze vrijzinnige vrienden erover wel nadenken.

Aan alle arme ouderlingeneen pensioen beloven, uit de Staatskas te putten, zonder dat de gepensioeneerde ooit iets deed om erin tusschen te komen, dat is een politisch bedrog, onwaardig van de vrijzinnige partij en van hare klassieke beginselen. Zij zal er nooit toe besluiten, omdat zij wel weet, dat de partijen die zulke beloften afleggen, om aan het bewind te komen, die beloften nooit zullen houden.

Aan het bewind komen, met en door alle middelen, welkdanige die ook wezen mogen, was nooit in de taktiek der vrijzinnige partij. Aan het bewind komen en blijven met de toepassing harer beginselen, dat wilde zij steeds en moet zij nog willen.

Wat het kiespropagandastelsel der 65 fr. toelage betreft, dit moet heelemaal afgeschaft worden, zooals het nu werkt. Zoolang het noodig is om van staatswege aan onvermogende ouderlingen eene jaarlijksche toelage te geven, moet die geschonken worden *aan allen*, die op zekeren ouderdom zijn en in nood verkeeren, maar met vermeerdering voor dezen, die hun leven lang in zekere te bepalen voorwaarden hebben verkeerd van naarstigheid, goed gedrag, enz.

Doch het is te wenschen, dat dit stelsel enkel *voorloopig* moet in werking blijven, wat zeker het geval zou wezen, eenige jaren nadat de verplichte aansluiting bij de Lijfrentkas zou in voege gebracht zijn.

Vooruitzicht en voorzorg is eene maatschappelijke plicht van elken staatsburger, en de Wet heeft het recht te eischen, dat iedereen bewijze, dat hij de noodige pogingen aanwendt om later niet te vervallen ten laste van het Algemeen. Dit staat het liberalisme in zijne beginselen volmondig toe; verder moet men niets eischen, want dat is voor de quaestie die ons ophoudt meer dan genoeg.

Op dien weg, en zonder te vervallen in een al te spannend staats-socialisme of in andere meer hersenschimmige combinatiën, kan de quaestie der werkmanspensioenen door onze vrienden volledig worden opgelost.

Brussel, November 1905.

K.H. De Quéker.

Nederlandsche Letterkunde.

Verzamelde Opstellen van Aug. Vermeylen (2 deelen), Uitg. C.H. Van Dishoeck, Bussum 1904-1905.

Al zijn deze opstellen elk afzonderlijk, in verschillende omstandigheden ontstaan, en al handelen ze over uiteenloopende onderwerpen als letterkunde, beeldende kunsten, wijsbegeerte en sociale toestanden, - toch vertoonen zij zich, vereenigd in deze twee lijvige bundels, volstrekt niet als een onsamenhangende, bonte mengeling. Een hechte, innige band vereenigt ze tot een harmonisch geheel: de eerlijke uiting van het logisch denken en het diepe voelen eener krachtig zelfbewuste persoonlijkheid.

Al noemt Vermeylen de hier bijeengebrachte stukken ‘het beeld van een jeugd in wording’, toch schijnt hij van den beginne af wel degelijk te weten waar hij heen wil. De *Sturm- und Drangperiode,* gedurende dewelke hij met geest en ziel, door *Weltschmerz* en twijfeling heen, ter waarheid streefde, en welke hij in *Eene Jeugd* zoo treffend schetste, zal wel grootendeels geëindigd geweest zijn, toen hij de oudste verhandelingen en schetsen uit deze bundels schreef. Immers de levens- en kunstopvattingen, die in Vermeylen's gemoed zegevierden na deze jeugdcrisis, zijn degene, die wij in de drie eerste stukjes *Onze Tijd, De Man, die zijn Ik verloren had* en *De Kunst der vrije Gemeenschap* als het ware als leidende beginsels zien vooruitzetten, en die uit al de andere verhandelingen regelmatig weer opduiken.

Vermeylen mopt niet tegen zijne eeuw. Integendeel! Hij aanvaardt beslist en geestdriftig de taak, die een kind dezer tijden beschoren is. Hij wil mee zoeken naar een nieuwe harmonische levenssynthesis, die volgen moet op de fragmenteerende ontledingszucht der 19e eeuw. De Godsidee - ‘de oorspronkelijke beweegkracht der geschiedenis’ - die men zich eeuwen en eeuwen voorstelde als een wil, van buiten werkend op het leven, en de menschen neerdrukkend onder wetten, ‘die ze niet in zich zelf gevonden hadden’, maar ‘in ootmoedige onderwerping aannamen’, heeft uitgeleefd, - ze moet vervangen worden door die andere Godsidee, voorgesteld als een innerlijke kracht, van 't leven zelf uitgaande: het leven zelf, dat zijn einddoel in zich draagt. De tijden, waarin dit geschieden zal, genaken onontwijkbaar: ‘Het hoogtij zwelt, en wat niet meevloeien wil, zal geknakt worden en overrompeld door de groote bewegingen van het leven zelf, dat ons aller meester is.’ Deze levensbeschouwing, die zich

(Vermeylen zegt het zelf) op niet meer onfeilbaarheid beroemt dan welke filosofie ook, zal den mensch een ‘vrij en vreugdevol en zelfbewust bestaan’ op aarde voorbereiden, hem dichter bij de natuur brengen en hem bevrijden van het dwangkleed der conventioneele leugens, waarin zijn zelfstandigheid stikt. Uit die betere levensbeschouwing zal dan ook een betere kunst geboren worden. Nu is kunst in den regel dilettantisme, luxus, nietig gepeuter, ijdelheid omdat ze niet meer innig vereenigd is met het leven zelf. In onze onzekere beschaving ontstaat echt, groot kunstwerk slechts toevallig. Waar het levensbegrip valsch is, moet de kunst noodzakelijk ook valsch zijn. De kunstenaar zal echter grooter worden naarmate hij meer zelfbewustheid krijgt en zich werkelijk toonen zal zooals hij is. De kunst hoort eenvoudig, waar te zijn, wars van alle van buiten komende ‘artiesterij’; zij moet diep in 't leven staan en zich aldus één gevoelen met het volk, zoodat ze de opbloei weze van de edele krachten eener gansche menschengemeenschap als in de Grieksche of in de middeleeuwsche wereld.

Deze hooge opvatting van eenheid in leven en kunst en van streven naar zelfbewustheid loopt als een ‘leitmotiv’ door al Vermeylen's geschriften. Hij waardeert in de Renaissance-menschen hun uitbreiding en verdieping van het individualistische gevoel, de aanschouwing en navorsching van 't eigen zelf, waaruit het moderne bewustzijn geboren werd. Hij roemt Gezelle als een groot dichter, vooral omdat zijn leven zijn dichten en zijn dichten zijn leven was. In Hegenscheidt's *Starkadd* bewondert hij een gewrocht, dat niet uitsluitend ontstond in 't rijk der rede, maar vooral in de innerlijke ziel des dichters, - een gewrocht, dat als noodwendig groeide onder de stuwing van 's dichters heele wezen. Hij verheerlijkt Meunier's kunst omdat ze zoo treffend de gedachten, de aandoeningen en de verzuchtingen van de heele arbeidersgemeenschap synthetiseert en aldus wordt tot een gelijke der kunst, die in de 13^{e} eeuw de gothische kathedralen deed verrijzen, waarin de heele gemeenschap haar eigen voelen en denken las. Vermeylen betreurt het, dat bij de hedendaagsche Hollandsche literatoren kunst en algemeen dagelijksch leven zich zoo vaak op twee scherp gescheiden plannen bewegen, evenals hij bij de navolgingspoëten der Renaissance hekelt, dat er een afgrond gaapt tusschen hun werk en hun leven. Altijd steunend op dezelfde beginselen toont hij in zijn bespreking van H. Teirlinck's *Stille Gesternte* het verschil aan tusschen van buiten komende ‘artiesterij’ en ware kunst, evenals hij in de beste stukken van Streuvels in de eerste plaats de innige levenswaarheid bewondert, die den Avelgemschen prozaïst in zijn menschenvisie het dichtst bij Dostojewsky en in zijn natuurvisie het dichtst bij Walt Whitman, den genialen auteur van *Leaves of Grass* en *Children of Adam* plaatst. Ook de Vlaamsche beweging bespreekt Vermeylen in het licht dezer opvattingen. ‘Dat streven, schrijft hij, stuwt in dezelfde richting als het streven van heel dezen tijd, die zijn geweten, zijne levenseenheid weer veroveren

wil; het is slechts een deel van dit streven.' Met deze levens- en kunstbeschouwingen, die zoo innig met malkander vereenigd zijn, schift Vermeylen ook als met een toetssteen het edele goud van het klatergoud, hoe echt het bij een eerste opzicht ook moge schijnen. Zoo toont hij al het holle en onoprechte aan van Maeterlinck's veelgeprezen *Sagesse et Destinèe* en het armzalig onbevredigende van Thoreau's levensfilosofie in het artistieke boek *Walden* ontvouwd.

De kracht maar ook de zwakheid van dit bespiegelend proza vloeien voort uit deze stelselmatigheid - want stelselmatigheid is het ten slotte toch, niettegenstaande de breed uitgewijde basis, waarop deze opvattingen rusten, en niettegenstaande Vermeylen's afkeer voor 'beginselen', 'abstracties' en dies meer. Vermeylen's zekerheid, dat de zwellende vloed der nieuwere begrippen de oude levensorde omver stroomen zal, en zijn vurig verlangen om de nieuwe levensorde haar rijk te zien stichten zijn soms de oorzaak, dat hij minder juist ziet. Het is vooral in zijne *Kritiek der Vlaamsche Beweging*, dat zijn stelselmatigheid hem die part speelt.

Toen dit beruchte artikel indertijd in *Van Nu en Straks* verscheen, verheugde het ons werkelijk en oprecht omdat het menig gegronde critische beschouwing over de Vlaamsche beweging bevatte en onzesdunkens krachtdadig zou medegewerkt hebben om een gezonder en ernstiger opvatting der Vlaamsche beweging te verspreiden. Minder ijdel, romantisch rassengedweep, minder brooddronken aanvallen tegen de literatuur van het 'wufte' Zuiden, meer bekommering om den socialen toestand van het Vlaamsche volk en vooral een welgemeend streven naar algemeene intellectuëele volksontwikkeling - dat zijn kenschetsende trekken van het verjongd flamingantisme en het is buiten kijf, dat Vermeylen's *Kritiek der Vlaamscke Beweging* wellicht evenzeer heeft medegewerkt om dezen beteren toestand in 't leven te roepen als de bekende geschriften van Prof. J. Mac Leod: *Taal en Kennis* en *Nieuwe Wegen.* Nochtans bevat Vermeylen's kritiek voorstellingen, die wij om der lieve waarheid wille niet onwederlegd kunnen laten.

Vermeylen gordde zich aan tegen de flaminganten, die 'het veroveren der "Vlaamsche rechten" voor het allerhoogst droombeeld van 't eind dezer eeuw houden' en het heele trachten der Vlaamsche beweging tot een 'taalbeweging' beperken. Hij schildert ze als menschen, die vrede zouden hebben met een ellendige inrichting van het rechtswezen, met een achterlijke, verstompende paedagogiek, met al de euveldaden eener slechte koloniseering, met al de verkeerdheden van een onhebbelijk militarisme en wat monsterachtigheden nog al meer, van 't oogenblik, dat het taalrecht der Vlamingen bij dit alles zou geëerbiedigd worden. Kortom die flaminganten zijn monomanen, welke zich zouden laten doodschieten uit louter liefde voor een Vlaamsch commando. Maar, hemeltje lief! hoeveel zulke flaminganten zijn er wel te vinden? Ik moet eerlijk bekennen,

dat ik er persoonlijk uiterst zelden ontmoette en dat de volledigste exemplaren, die ik van deze classificatie aantrof, dan nog maar kinderen waren van C. Buysse's milde fantazie in *'n Leeuw van Vlaanderen* ofwel pronkstukken uit het museum der *Chronique.* Wie zijn die waanzinnige flaminganten toch in werkelijkheid? Vermeylen dringt er op aan, dat hij met deze trekken niet de Vlaamschgezinden in 't algemeen wil voorstellen, maar enkel 'die minderheid, die op politisch gebied werkend optreedt, die men bij elke gelegenheid ziet en hoort.' Niettegenstaande deze opheldering zien wij nog niet zeer duidelijk wie Vermeylen bedoelt. Op enkele plaatsen van zijn artikel heeft hij het bepaald op de 'Vlaamsche Volkspartij' gemunt, doch elders spreekt hij van de 'breede geesten, die zich laten meesleuren door de politiek van partijEN', zoodat wij mogen besluiten, dat alle Vlaamschgezinden, in welke politieke partij zij ook rang namen en voor hunne Vlaamsche overtuiging ijveren, Vermeylen's gek flamingantentype verwezenlijken.

Niets is meer in strijd met de werkelijkheid. Zelfs de Vlaamsche Volkspartij, die stellig het meest onder de verdenking zou kunnen staan van in alles 'vooral Vlaming' te zijn, heeft dan toch wel hare opvattingen over de meeste vraagstukken, die ons sociaal leven betreffen. De waarde dezer opvattingen bespreek ik niet, ik stel alleen vast, dat ze er zijn. Maar laten wij de Vlaamsche Volkspartij, waarvan Vermeylen zelf zegt, dat ze 'niet heel sterk schijnt', verder onbesproken. De groote meerderheid der 'taalstrijders', onverschillig voor alles wat een modern mensch denken en streven doet, moet dan noodzakelijk gezocht worden onder de socialisten, de liberalen, de christelijke democraten of de katholieken. Nu, voor de flaminganten uit deze partijen gaat de beschuldiging van verblinding door het enge taalbelangetje nog veel minder op. De reden van bestaan, het wezen zelf dezer groepeeringen ligt juist in verschillende opvattingen van geloof, van wijsbegeerte, van economisch en sociaal leven en van al die andere vraagpunten, waarvoor de flaminganten eene stelselmatige onverschilligheid aan den dag zouden leggen.

Negen en negentig flaminganten op honderd behooren tot een onzer groote staatspartijen en ijveren voor de eigene wijsgeerige en politieke opvattingen hunner partij en bij de meesten is de voorkeur, die zij aan de volkstaal boven elke andere hechten, zeer dikwijls maar het uitvloeisel hunner liefde voor deze opvattingen, want zij beschouwen de volkstaal als het geschiktste middel in den dienst hunner beginselen, en dat zal Vermeylen hun zeker niet kwalijk nemen, want hij zelf schrijft: ''t Gebruik van 't Vlaamsch is een middel en geen doel.' 'Alles voor Vlaanderen en Vlaanderen voor Christus!', 'God voor bake, recht voor stake, Vlaamsch voor sprake', 'Clauwaert en Geus' en andere leuzen meer, die onder de flaminganten ten minste even veel gehoord worden als het 'In Vlaanderen Vlaamsch', bewijzen genoegzaam, dat de toestand is zooals wij hem voor-

stellen. Was het Vuylsteke niet, die zeide, dat het hem weinig kon schelen dat er op het graf van Vlaanderen een Fransch of een Vlaamsch opschrift gebeiteld stond? Hij wilde Vlaanderen tot het moderne leven opwekken, naar de beginselen zijner partij, en omdat de volkstaal daartoe zulk geschikt middel is, had hij haar des te liever. Liggen dezelfde denkbeelden niet op den bodem van alles wat Vuylsteke schreef, wat A. de Maere destijds in het parlement over de Vlaamsche beweging zeide, wat Jan van Beers in zijn merkwaardige redevoering ten voordeele der taalwet van 1883 ontwikkelde? Lag dit gevoel ook niet in het hart van de beste katholieke flaminganten, van Gezelle en van Rodenbach zelf, wat hij in zijne *Pennoen* daarover ook schreef? Is het niet dezelfde opvatting, die mannen als De Laveleye. Buls, Picard en andere nog, welke zeker dat enge taalgevoeltje niet hebben, toch flamingant deed worden? En de gedachten dier voormannen worden gedeeld door de overgroote meerderheid der flaminganten.

Maar kom, Vermeylen weet dat alles zoo goed als wij, doch hij stelt het in volle oprechtheid anders voor, eenvoudig omdat bij hem de overtuiging ingeworteld is, dat partijen machtelooze organismen zijn, die aan de bestaande levensorde niets grondigs kunnen veranderen, omdat de hervormingen, door de verschillende partijen voorgestaan, zijn eigen katheder-anarchistische begrippen volstrekt niet bevredigen. De levensopvatting dier partijen is valsch en ijdel, volgens Vermeylen, bijgevolg is het alsof ze niet bestond. Wij kunnen het maar niet beletten, dat die heele *Kritiek der Vlaamsche Beweging* ons hoofdzakelijk voorkomt als een louter voorwendsel om Vermeylen's persoonlijke bezwaren tegen de conventioneele leugens der maatschappij lucht te geven. Waarom dan niet liever de katholieke levensopvatting, de socialistische of liberale staats-economie aangevallen? Wij zouden met gretigheid luisteren. Maar storm loopen tegen al die wormstekige dingen over den rug der Vlaamschgezinden heen, neen, dat is niet billijk.

Vermeylen's stelselmatigheid verwijt het den Flaminganten ook, dat ze te veel ‘eerbied voor de macht hebben’ en dat ze daardoor het parlementarisme met een onverdiend ontzag omringen. Zij willen al hunne vorderingen door het parlement doen bekrachtigen en vergeten daarbij, dat ‘alles wat door den Staat gesticht wordt, dor en nutteloos blijft’, dat ‘al wat nog op gezag steunt, verliest aan echt innerlijk leven’. Persoonlijk hebben wij niet meer fetichisme voor gezag en staat dan 't wel past en wij beschouwen het herleiden van het staatsgezag tot een uiterste minimum als een plicht van de moderne samenleving, niettegenstaande wij rondom ons de tegenovergestelde strooming zien veld winnen, doch wij zijn er van overtuigd, dat de flaminganten een zware fout zouden begaan, moesten zij ophouden met de tusschenkomst van den staat te verlangen voor het regelen der taaltoestanden. Wij deelen het vaste geloof van Vermeylen niet, dat alles wat wij vervlaamschen, zoo gauw zal ineenbreken.

Het zal zeker nog lang genoeg blijven leven om nog heele geslachten Vlamingen mede te helpen ontaarden[1]. Laten wij de parlementaire actie dan maar voorloopig voort benuttigen, dat kan geen kwaad. Maar in de eerste plaats moeten wij werken op het individu - en hier stemmen wij volmondig in met hetgeen Vermeylen hierover zegt. Zeker is agitatie buiten het parlement te verkiezen. Door het wakkerschudden van het zelfbewustzijn der Vlamingen, door hun het begrip van individueel recht en individueele waardigheid in te boezemen, zullen wij stellig rasscher vorderingen maken dan door de parlementaire actie, maar daarom mogen wij toch van deze laatste niet afzien.

Vermeylen's verhandeling over *Vlaamsche en Europeesche Beweging* is een der flinkste, die ooit aan onzen strijd tot herwording gewijd werden en ook hebben de flaminganten dat goed begrepen toen ze dit stuk onder den vorm van tractaatje op groote schaal verspreidden. Nochtans kan ik over de aldaar voorkomende veroordeeling van de Groeninge-feesten ook maar niet stilzwijgend heenstappen. Het geldt hier geen kritiek te maken maar wel eene verklaring te geven, die voor minder ingewijden in onze beweging wel van belang is.

Vermeylen verwijt de flaminganten, dat ze soms te zeer in 't verleden leven met Breidel, De Coninck, Artevelde en andere dapperen meer. Dit verwijt achten wij wel gegrond, maar de verklaring van dit verschijnsel moet onzesdunkens de afkeuring er van steeds vergezellen en sterk verzachten. Wat is er natuurlijker dan dat bij onze beweging van wedergeboorte sedert 1830 vaak naar het verleden werd teruggeblikt. Die oproeping van heerlijker dagen was gedurende geruimen tijd om zoo te zeggen het eenige en is thans nog een zeer doeltreffend middel om te werken op het gemoed der Vlaamsche massa, die in haren achterlijken cultuurstand eerst in haar gevoel moet gewekt worden, vooraleer zij met het verstand begrijpen zal. Gevoel en geestdrift zijn zekerder drijfkrachten dan koude logica. De voormannen onzer beweging toonden aan het ontzenuwde, alle begrip van eigenwaarde missende Vlaamsche volk de schilderkunst, de letterkunst, de muziekkunst, de bouwkunst der menschen, die in vroeger eeuwen in denzelfden luchtkring als wij thans geademd hebben, die door dezelfde eeuwige horizonten omringd waren en wier woorden en beelden den weerschijn geven van dezelfde dingen, die ons nog omvatten. Waarom zouden

(1) Dit artikel was reeds gezet toen wij de nieuwe uitgaaf van Vermeylen's *Kritiek der Vlaamsche Beweging*, bezorgd door den Gentschen Studentenkring ‘Ter Waarheid’, in handen kregen. Daar lezen wij in een korte voorrede van den schrijver: ‘Ik geloof niet meer, dat de Staat - als - gezag in een afzienbaren tijd zal ineenstorten’. En het besluit dezer verandering van zienswijze is dan ook, dat het verkeerd zou zijn van alle parlementaire actie - vooral op het gebied van het onderwijs - af te zien. Wij verheugen ons in dezen omkeer.

ze dan ook niet gewezen hebben op de uitingen van het grootsch sociaal leven der Vlamingen in vroeger tijd? Want laat de Guldensporenslag dan al een andere beteekenis hebben dan deze in Conscience's romantische verbeelding of in Kervijn de Lettenhove's romantische historie-opvatting ontstaan, laat hem dan al een klassen- en niet een rassenstrijd geweest zijn, - toch blijft hij een grootsche sociale gebeurtenis, die deel uitmaakt van de overgeërfde adeltitels van ons volk, waarop de wakkerschudders van het Vlaamsche bewustzijn steeds mochten en nog mogen wijzen. Waar Vermeylen aanhaalt, dat Gezelle het als een ongeluk voor de flaminganten aanzag, dat de Franschen te Groeninge eene roffeling kregen, - doet het mij deugd, dat diezelfde ‘wonderzinnige’ man toch zong van:

> Kortrijksche mannen, naar Brugge is de vaart,
> Vlaanderen beroept u, zoo eertijds als heden;
> Viert, om het beeld van twee helden geschaard,
> De eere en den roem van het grootsche verleden!

of nog van:

> 't Groeningeveld, uit alle velden
> 't Heerlijkste veld, dat zonne groet,
> Daar 't Vlaamsche volk zijn Vlaamsche helden
> Bij 't Vlaamsche lied herleven doet.

Dit bewijst eens te meer, dat Gezelle ‘door heel ons verleden gedragen wordt.’

Zeker mag dat natuurlijke en edele gevoel geen Déroulèdisme worden en daarom zal 't wel goed geweest zijn, dat Vermeylen het onzinnige van zulke strekking in dit polemische stuk eens duchtig uitgebalderd heeft om de bezinning in de rangen te houden. Maar bij een kalmer redeneering past het ook wel de verklaring te geven van de grondige redenen, die de Vlamingen noopten om Groeninge te vieren.

Buiten het toepassen eener hooge levensbeschouwing bij het beoordeelen van sociale toestanden en kunstwerken, - hetgeen, wij herhalen het, trots zijn onafscheidbare gevaren toch een waarborg van groote kracht blijft - bezitten de bespiegelende opstellen van Vermeylen nog een andere uitstekende hoedanigheid, die ze rangschikt onder de beste critische verhandelingen, welke wij in onze Nederlandsche literatuur bezitten.

Vermeylen is niet een uitsluitend logische geest, maar ook een fijnvoeler, een kunstenaar. Naast de kunde en de redeneeringskracht van den geleerde bezit hij het subtiele gevoel van den artiest.

Uitsluitend logische critiek als deze, waarvan G. Renard in zijn *Méthode scientifique de l'Histoire littéraire* werkelijk de caricatuur geeft, veroordeelt hij omdat hij zoo goed weet, dat in het groote kunstwerk boven den gedachtengrond een edeler toon trilt, die alleen de fijner voelende mensch verneemt. De rythmus, de hartstochtelijkheid, de geheimzinnige

stemming van een gedicht nemen ons soms in, vooraleer wij de logische gedachte van dit gedicht begrijpen. In de plastische kunst ligt er ook meer dan lijn en kleur, iets hoogers, dat als het ware de ziel der kunst zelf is. Deze moeilijk omvatbare, vervliegende schoonheid van een kunstwerk weet Vermeylen zoo heerlijk te omvatten en te omschrijven, dat zijne critiek zelf kunstwerk wordt. Staan die bladzijden, waarin hij den hoogeren zin van Meunier's kunst paraphraseert als artistiek werk, zelf niet zeer hoog?

Vermeylen's stijl is een krachtige bekoring van 't begin tot het einde. Men voelt, dat deze machtige woordengolving werkelijk gedragen wordt door de heele innerlijke overtuiging van den kunstenaar. Bijwijlen gloeit uit dezen breeden stroom de edele goudgloed van diepliggende hartstochtelijkheid en zelfs ietwat dweepsche geestdrift op. Of is het geen hartstocht, die Vermeylen over zijn moedertaal deed zingen, schoon als een hymne? Hoort: ‘De Vlaamsche taal, o, 't is zoo banaal: wij hebben ze gesproken in vaders huis, met de moeder die ons opgekweekt heeft; door die taal heeft zij ons gegeven wat zij geven kon. Die taal is met onze gedachten zelf geboren, en dat is uit ons wezen niet meer te wisschen. Onze polders en onze bosschen, al onze avonden en morgenden met al hun weiden en wolken, zij hebben de kleur der Vlaamsche woorden, die woorden ademen dezelfde ontastbare lucht om zich uit, elk woord dat we uitspreken verbindt ons inniger met de aarde, die ons gemaakt heeft. Wie kan de liefde voor de taal verklaren? Er zijn in de taal zooveel, zooveel onuitlegbare dingen, verre herinneringen en overeenkomsten, die alle hun grond in ons diepst eigen zelf hebben. Het eenvoudigste als het grootste kunnen wij slechts in onze taal juist, organisch uitdrukken. Wij gaan nu door onze jeugd, zien de menschen ronddwalen, weenen, beminnen, en wanneer in ons zelf eene breedere kracht komt opbeven, als een naklank van wat wij zelf bemind en geweend hebben met alle, alle menschen, maar ook als een engelachtig voorgevoel van 'k weet niet welk volkomener leven, harmonischer en schooner dan al wat ons nu, in den tijd gebonden, werkelijk schijnt, en wij willen dan klanken vinden om te zeggen wat de menschen God noemden, dan weer kunnen we alleen de geluiden van onze, onze eigene taal hooren, die in zich iets dragen van 't geheime leven zelf van ons zuiverste verlangen. Zoolang er in Vlaanderen eenigen zijn die dàt voelen, en de woorden van hun voorgevoel neerschrijven, o mijn taal, mijn taal, dat ge officieel zijt of niet, ge kunt niet ten onder gaan, gij zijt iets van het hoogste leven.’

MAURITS SABBE.

Stijn Streuvels: Open Lucht (*Meindert Boogaerdt Jun. - Rotterdam. 1905*).

De onderwerpen dezer vijf novellen zijn eenvoudige brokjes leven, zonder verwikkelingen noch diepzinnige bedoelingen. Zij vertellen hoe 't koewachtertje Spore een nieuw hoedje koopt; hoe de mulderszoon zijn Lieva een aaitje geeft in 't open veld; hoe de kinderen van Lowie in argeloos spel het huis in brand steken en Lowie's zoo geliefde kippen en konijnen mede in den brand omkomen; hoe een arme weduwe voor hare kinderen geen Sint Niklaas kan koopen, iets waarop grootmoederke wel raad weet; en eindelijk nog hoe Boertje Van de Velde, die de automobielen kordaat vermaledijdt, toch een dezer in den steek gebleven ‘snorduivels’ naar het naburig station moet voeren.

Streuvels heeft deze verhaaltjes met dezelve hooge kunst ontwikkeld en met dezelfde scherpte psychologisch uitgediept, die wij in de beste zijner vroegere novellen reeds mochten bewonderen. Wat kent die Streuvels zijn boeren toch zielsdiep! Van oud en jong weet hij het denken en voelen. Wat een kostelijk ware typen: dat Boertje Van de Velde met zijn hekel aan al die steedsche nieuwigheden en zijn koppigheid, die maar wijkt voor zijn vrouw; en die Lowie dan, welke zoo stilzwijgend deugd heeft van zijn konijnen- en kippenkweek! 't Heeft ons weer getroffen met welke blijkbare voorliefde Streuvels kinderen laat optreden in zijne verhalen. Hoe hij die wereld schilderen kan weten wij reeds uit menige novelle, uit *In de Weide* en een *Speeldag* b.v. Hier treffen wij ze weer aan in alle hoeken en kanten, die kornuiten met hun dwaas, vroolijk gedoe. Hier zijn 't de jongens van Lowie, die koetse spelen in 't bed der ouders, en eventjes stoppen vóór den *Posthoorn* om den voerman een pintje te laten pakken, - daar zijn 't de schoolbengels in extaze vóór de ramen der klaaswinkels (een tooneeltje om te plaatsen naast de kindergroep vóór den keldermond van den bakker-vergulder in Beets' *Familie Kegge!*), - verder is het Spore, 't koewachtertje, dat naïef angstvallig uitging om een muts te koopen en zich ten slotte een bolhoedje laat aanprijzen, waarmede hij als een ‘geirnde heerekind’ naar de hofstede weerkeert.

Het schetsje *Jeugd* verrast door zijn buitengewone plastische voorstellingskracht en de op den lezer overslaande stemming, die er in leeft. Het staat daar nog vóór ons dat bloeiende meisje onder de welfpoort der schuur met hare stroobundels onder den arm, oogpinkelend voor de ‘schitterspeierende’ zon op de open baan; wij zien haar de rijpe korrels van

een buigend koornaarken, langs den wegkant geplukt, in de handen uitreuzelen en plots in den mond werpen; ze zit daar in den goudgloed der neigende zon, onbespied, een ‘trensje’ van haar jakje losmakend om wat koelte te genieten; daar rijdt ze naar huis op den wagen van den boever, lustig gekitteld door den zomerregen, ‘dokkerwaggelend’ op de malsche, hooge klavervracht, vervuld met het zoete liefdegeheim, dat zingt in heel haar wezen. Dat zijn beelden, die bijblijven! *Jeugd* is de classiek-mooie, kuische idylle van rijpe liefde in een atmosfeer van rijpe oogsten en zomerweelde.

M.S.

Havenlichtjes door Lode Baekelmans, (Van Holkema & Warendorf, Amsterdam. - Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen).

Onzes inziens zal deze bundel de goede schrijversfaam van Lode Baekelmans niet fel verhoogen. Stellig komen daar realistische tafereelen uit het volksleven in voor, zooals *De Aftocht der Veertig*, die zoo goed zijn als het beste wat Baekelmans vroeger in dit genre schreef, daar treffen wij ook nog een paar schetsjes aan vol goedronden, volkschen humor, zooals die griezelig comische oude-wijven-historie *Van een gestolen Boorling* en het dolgrappige verhaal van *Den Man der Zuidwesters*, doch de zeer goede indruk door deze drie schetsen teweeggebracht, wordt door de rest erg verminderd.

Daar hebben wij b.v. die twee schetsjes met allegorische bedoeling of tendenz-achtergrond: *Begeert niemands Goed* en *De Verwaande Kakketoe*, die ons alles behalve duidelijk zijn.

De literaire waarde van het eerste is al zeer gering. Na de lezing laat het heusch geen indruk na, tenzij wellicht een indruk van spijt omdat men het gelezen heeft. Wat nu de bedoeling van dit verhaaltje betreft, zij blijft den lezer bijster. Een jonge pennelikker, die zijn leven in doodelijke verveling op zijn bureel slijt, - een enkelen keer droomend van 't goede, dat hij stichten zou, indien hij rijk was - vindt op zekeren avond een portefeuille met een mooi fortuintje, dat hij zich zonder eenig gewetensbezwaar toeëigent. Wat doet hij nu? Hij gaat zich in de eerste vreugdebedwelming een paar uurtjes amuseeren met een ‘venusdierken’, doch van 's anderendaags af komt hij tot bezinning, neemt zijn ontslag, gaat een andere stad bewonen, waar hij trouwt, vader wordt en als een deftig burger de eerbewijzen en het aanzien der menschen geniet. Wil de schrijver nu aantoonen, dat het zwakke droompje van den pennewip om eenmaal goed te stichten - zoo'n droompje van één ‘kwartierken per

dag' - vervliegt als rook, zoodra de verlangde rijkdom komt? Of wil hij betoogen, dat de oneerlijke oorsprong van zijn fortuin den voormaligen papierkrabber volstrekt niet belet in ongestoorde zielevrede te leven, omringd door eenieders achting? Het een zoowel als het ander kan in de bedoeling van den auteur gelegen hebben, maar geen dier beide inzichten komt tot zijn recht. De trekken in het verhaal, die ons zouden moeten doen beslissen voor de eene of de andere opvatting, missen de noodige scherpte en dat is een erge zwakheid.

Met de *Verwaande Kakketoe* is het niet beter gesteld. Een oud genadrm, die op zijn eentje op een zolderkamertje leeft, krijgt op zekeren dag het bezoek van een uit haar kooi ontsnapte kakketoe. Hij hecht ze met een keten vast aan een stang en wil haar goede manieren leeren en fatsoenlijke woorden. De kakketoe vertoont weinig goeden wil voor deze studie. De zoete woordjes noch de slagen van den oud-gendarm kunnen haar vermurwen. Het beest krijgt verdriet en verwurgt zich met zijn keten. Toen de man dit zag, stierf hij van spijt en ergernis.

Baekelmans gevoelt hier zelf de behoefte om ons te verwittigen, dat zijn vreemd verhaaltje allegorisch bedoeld is. De titel luidt immers volledig: *De verwaande Kakketoe of hoe Beckmesser en officiëele Poëten ook malkaar den Dood aandoen.* Met den besten wil snapt de lezer het verband tusschen dit geschiedenisje en zijn titel maar zeer, zeer flauwtjes. Wil men een allegorisch stuk schrijven, dan bevindt men zich voor twee mogelijkheden. Men zinspeelt op algemeen bekende toestanden of verhoudingen en dan is de allegorie, als ze goed gemaakt is, doorzichtig voor iedereen; ofwel men zinspeelt op een minder bekend, heel bijzonder geval en dan is de schrijver verplicht den lezer een sleutel en een lantaarn te geven om hem toe te laten in de hallen der geheimenissen te dringen. Wat we hier voor de hand hebben weten we niet. Baekelmans heeft er een handje voor om zijn verbaasde lezers in verwarring en nieuwsgierigheid te brengen.

In *De Mieren* toont ons Baekelmans hoe het duffe bureelleven den mensch zijn beetje ideaal ontrukt en sufferig maakt. Het doorslaandste voorbeeld daarvan krijgen wij in een oud gepensioneerd bureauschrijver, die op zijn ouden dag maar een bekommering meer heeft, een manie, die tot obsessie groeit, nl. het uitroeien van de mieren in zijn hof. Hebben wij al vredë met dit verhaal, wij hebben er geen met het voorstellingsprocédé, dat Baekelmans hier aanwendt. Hij laat ons alles in een gesprek vertellen door een drietal vrienden die zich zitten te vervelen in eene danszaal. Dit is een kunstmatige inkleeding, die men vroeger heel wat gebruikte, doch waarvan een modern literator wel voor goed mocht afzien. Dit procédé verlamt hier stellig het stukje. Hoe hinderlijk en nutteloos is het b.v. den draad van het verhaal of liever het betoog te zien afknippen om den kellner een 'lang bestelden grog' te laten brengen, om een nieuwen grog te bestellen, om een sigaar aan te steken, om dichter te schuiven bij

de tafel en om tal van andere weinig interessante redenen meer! In den regel klinkt een aldus ingekleed verhaal onnatuurlijk. Is het b.v. aan te nemen dat iemand in een gesprek voorbeelden van uiterlijke welsprekendheid voordraagt als dat van Max, dat meer dan vijf bladzijden beslaat (104-110), en dat van Stroobant, welk er niet minder dan elf telt (111-122)? Zijn die uitvoerige natuurbeschrijvingen (112, Zonsondergang op de Schelde) en die literair mooie taal, die ons in elken volzin treffen wel denkbaar in een gesprek onder vrienden? Moest een onzer kameraden op die manier aan 't vertellen gaan, wij zouden hem heel verbaasd aankijken en hem goedhartig aanraden zich toch maar zooveel moeite niet te geven. Zoo spreekt alleen de auteur waar hij zelf aan 't woord is. Dergelijke mooie, lange verhalen brengen ons terug naar het *récit de Théramène* en andere classieke boterhammen, die bij een realistisch schrijver als Baekelmans op zijn minst verrassen.

Had Baekelmans gewacht tot hij de drie hierboven geprezen schetsen in beter gezelschap in boekvorm kon brengen, dan zou hij zich stellig zelf een dienst bewezen hebben. Zelfcritiek is een behoefte en wat al eens een tijdschrift helpt vullen is niet steeds op zijn plaats in een boek, waar men minder vergankelijk en beter verzorgd werk wil aantreffen.

M.S.

Jacob Stinissen, Gedichten. - Antwerpen, Lodewijk Opdebeeck. Z. j. (1905)

Dwars door de kilte van een loggen misthemel kwam daar waarlijk toch - blijde verrassing te midden der grijsheid van onzen droeven noordschen laatherfst - een straaltje zon gedrongen, - en dit wel in de vriendelijke gedaante van een bundeltje verzen. Verzen zonder pretensie, in een stil-sober kleedje gestoken; toch met smaak. Verzen die, ja, wel eens zingen van een *Kerstnacht aan Zee,* van een *Winter op de Heide,* maar ook van zomerpracht en lenteweelde, van bloemen en zon, van den wind en de zee, van alles wat leeft in onze Vlaamsche natuur. Van vele dingen ook, en van de beste, die leven in ons, Vlamingen: van onze liefde tot den geboortegrond, van onze geschiedenis, van onze herinneringen, van onze taal, van onze vaderlandsche idealen, van onze helden, van alles wat dierbaar is aan een echt Vlaamsch gemoed.

Bij het doorbladeren van het bescheiden maar keurig uitgevoerde boekje, kwamen ons wel enkele bekende gezichten te voorschijn, vroeger reeds in 't een of ander letterkundig tijdschrijft ontmoet; wie ziet echter niet graag een oud vriend terug? Ook nieuwe zijn daarnaast, waarmede wij gaarne kennis maken.

't Gelukkigst schijnt ons Jacob Stinissen, waar hij zich beweegt op het gebied der hier boven aangegeven motieven: waar hij ons rondleidt

van Duinbergen en Knokke naar Sluis en Damme, naar de oude abdij van Ter Doest. naar de Groote-Markt van Brugge, voor de beelden van Breydel en de Coninck; ofwel langsheen de Schelde, van Antwerpen naar Santvliet, of in de Kempen, naar Calmphout, naar Loenhout of naar 's Gravenwezel; waar hij zingt van den klokketoren van zijn dorp of van het Marktplein te Brussel, waar de gulden gevels van stad- en gildehuizen gloren in de avondzon, des daags een bloementuin omsluiten, en waar de grond eenmaal het bloed der martelaren dronk.

In één woord, waar eene afgeteekende omgeving een wel bepaald gevoel opwekt, eene duidelijk uit te spreken stemming doet ontstaan, verbonden aan Historie of Natuur, daar is de dichter het best op dreef, daar vindt hij het passende woord en den teekenachtigen rhythme, ook menigmaal een vers van ware dichterlijkheid. Hoogere lyrische vlucht, breede epiek of schilderachtigen verhaaltrant zoeke men niet bij hem: zoo hoog gestemd of zoo veelsnarig is Stinissen's lier niet; maar hij is zoo eerlijk van niet op stelten te loopen om grooter te schijnen dan hij wezenlijk is.

Jacob Stinissen heeft eene voorliefde voor het sonnet, en hij hanteert dezen schoonen vorm op kunstige wijs. Hij heeft gelijk, naar onze meening: het is toch wel waar, wat wij daar straks nog lazen in het op de volgende bladzijden besproken boek van Percy Gardner: ‘Critics sometimes speak of the fatal facility of blank verse, and this facility often drives it in the direction of flatness or in that of over-elaboration. On the other hand the intricate symmetry of the sonnet is probably the condition whict has prompted many really poetic thoughts.’

Enkele stukjes - gelegenheidsverzen - hebben ons minder geboeid; maar in den kring der dierbaren voor wien zij gedicht zijn, in den schoot der zijnen, of bij hen die met den dichter dezelfde ‘Alma mater’ eeren, zullen zij zeker zoete herinneringen wekken.

ARTHUR CORNETTE.

Li Chant des Wallons. Het Lied der Walen.

Het Lied der Walen is eigenlijk een telg van de strijdlustige *Ligue Wallonne de Liége.* Deze kwam ten jare 1897 te Luik tot stand met het doel de belangen der Walen voor te staan en, 't spreekt van zelf, het streven der Vlaamschgezinden te dwarsboomen, waar niet te verijdelen(1). Dadeijk en driftig zette men zich aan het werk; doch weldra zag men ook in dat, om met eenig goed gevolg te kunnen arbeiden, de *Ligue* gansch het Walenland moest omvatten en in naam van alle Belgische Walen het woord voeren. Die zelfde strekking, die zelfde zucht de Waalsche strijders in een bond te vereenigen, leidde eerlang tot het ontdekken eener grievende en vernederende leemte: de Vlamingen bezaten hun strijdlied, *De Vlaamsche Leeuw*; de Walen hadden er geen! Eene zoo tergende leemte hoefde ten spoedigste aangevuld. De *Ligue Wallonne* nam de zaak ter harte en ter hand en besliste eenen prijskamp uit te schrijven ter vervaardiging van bedoeld lied.

Is een prijskamp wel het geschiktste middel ter verkrijging van een volkslied? Deze vraag willen wij thans niet grondig onderzoeken; de geschiedenis heeft ze in zekeren zin ontkennend beantwoord. Slechts gansch buitengewone, uitzonderlijke aangelegenheden of gebeurtenissen met haar eigenaardige bezieling of opgewondenheid, zijn bij krachte het echt nationale volkslied in 't leven te roepen, of een zang tot den rang van nationaal volkslied te verheffen: getuige zij de *Marseillaise* en *Die Wacht am Rhein.* Voor ons bescheiden doel bepalen wij er ons bij op te merken dat *De Vlaamsche Leeuw* aan geen wedstrijd zijn ontstaan te danken heeft en dat het spontane *Wilhelmus van Nassouwe* gunstig afsteekt bij het statige, eenigszins doffe en matte *Wien Neerlandsch Bloed*, het bekroonde lied op de prijsvraag Van Kinsbergen (1815-17).

Den 10^{en} November 1899 werd dus door de *Ligue Wallonne* eene oproeping tot de Waalsche letterkundigen gedaan: men wenschte van hen een ‘krachtig, gespierd en vaderlandschgezind lied, dat alle de Walen van

(1) La *Ligue Wallonne* aura surtout pour objectif d'imprimer une unité d'action à toutes les manifestations du mouvement antiflamingant. *Omzendbrief*, 1897.

België bij gewichtige aangelegenheden zouden aanheffen'[1]. Voor het einde van het loopend jaar moesten de mededingende stukken ingezonden worden. Niet minder dan acht en veertig werden ontvangen, de helft uit Luik zelf, een vierde uit Verviers en de overige uit andere plaatsen. Doch, was het cijfer der mededingers betrekkelijk hoog, het gehalte der ingezonden liederen bleek gering; het was maar 'een flauwe bakte.' Ook was de meerderheid der jury, met de beoordeeling belast, van gevoelen, dat geen enkel der ingezonden stukken bekroond kon worden[2]. Deze zienswijze gaf echter aanleiding tot gedachtenwisseling en ten slotte werd beslist toch een tweeden prijs ter waarde van vijftig frank, en drie eervolle meldingen toe te kennen; alzoo, meende men, ware de eer der Waalsche muze gered en gehandhaafd. Het gedicht *Li Chant des Wallons* met de kenspreuk *Strindans nos bin*[3] werd bijgevolg met dien tweeden prijs vereerd (Juni 1900) en bleek bij het openen der briefjes het werk te zijn van den Luikschen schrijver Théophile Bovy[4].

Deze tekst werd dan ook aangenomen en aangeduid om getoonzet te worden. De voorwaarden van dien nieuwen prijskamp werden den 21^{en} September 1900 bekend gemaakt: de composities moesten voor het einde van het jaar toegezonden worden en met nadruk werd er aan herinnerd dat men 'een krachtig, gespierd en vaderlandschgezind lied' verwachtte. De uitslag was, wat het aantal mededingers betreft, weer heel bevredigend: ongeveer vier en dertig muziekstukken werden ingezonden. Doch de jury[5] met de beoordeeling belast, vond het gehalte der composities bitter gering. Een enkele maakte op de meeste rechters een gunstigen indruk, namelijk die met het motto *quéqu' feye li mîx est l'ênnemi dè bin* (*le mieux est quelquefois l'ennemi du bien, te goed is soms slecht*). Hieraan werd bij gevolg een tweede prijs toegekend, terwijl een ander stuk een eervolle melding bekwam. Ofschoon de jury, in Maart 1901 samengesteld, heel wat

(1) Un chant mâle, énergique et patriotique en langue Wallonne, chant que tous les Wallons de Belgique auront à la bouche dans les grandes circonstances. Zoo luidt het in de prijsvraag.
(2) De jury bestond uit de heeren A. Robert, van Namen; A. Viart, van Doornik; H.J. Raxhon-Peltzer, van Verviers; N. Lequarré, van Luik; D. Salme, van Luik; J. Mondy, van Luik; J. Delaite, van Luik.
(3) Serrons les rangs, de gelederen opgesloten.
(4) Th. Bovy, geboren te Luik 1863, drukker-uitgever van beroep, is een der vruchtbaarste schrijvers zijner geboortestad. In 1892 stichtte hij het tijdschrift *Li Clabot* (*Le Grelot, Het Belletje*) en bleef het tot heden toe uitgeven en grootendeels zelf opstellen. Behalve een vrij aanzienlijk getal stukken van gemengden aard, schreef hij ruim 17 dramatische werken, waaronder zijn merkwaardigste *Li Grandiveuse* (*De Hoogmoedige*), blijspel in drie bedrijven.
(5) De jury bestond uit den bestuurder en twee professors van het Koninklijk Conservatorium te Luik en de bestuurders der muziekscholen van Verviers en Doornik.

tijd aan de beoordeeling gewijd had, kon de uitslag voor het jaar ten einde liep, bekend gemaakt worden en vernam men dat de bekroonde componist de Luiksche toonkundige Louis Hillier was[1].

Zoo had men eindelijk het gewenschte lied klaar. Thans restte niets meer dan het uit te geven. Daarvoor zorgde onverwijld de *Ligue Wallonne* en liet in 1902 eene prachtuitgave met begeleiding ten prijze van een frank en eene volksuitgave zonder begeleiding ten prijze van tien centiem verschijnen; van de eerste werden duizend, van de tweede tien duizend afdrukken gemaakt. In beide uitgaven wordt het stuk opgedragen aan den heer Julien Delaite, voorzitter der *Ligue Wallonne.*

Nu wij in breede trekken de genesis, de lijdensgeschiedenis gingen wij haast zeggen, van *Li Chant des Wallons* geschetst hebben, deelen wij hier het lied mede en laten er een letterlijke vertaling van op volgen.

Li Chant des Wallons.

Paroles de THÉOPHILE BOVY.
Musique de LOUIS HILLIER.

A M. JULIEN DELAITE.
Président de la Ligue Wallonne.

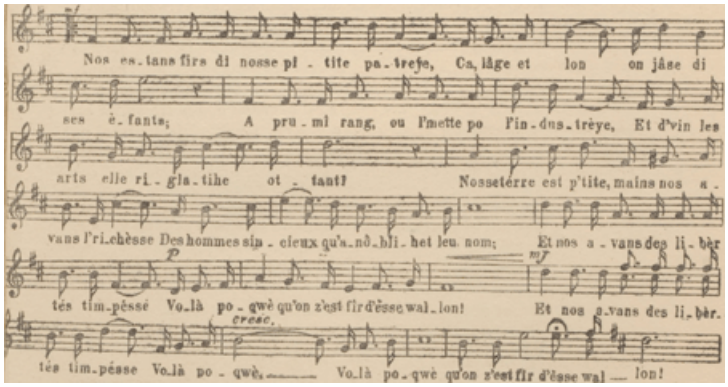
Nos es-tans firs di nosse pi-tite pa-treye, Ca, lâge et lon on jâse di
ses è-fants; A pru-mi rang, ou l'mette po Fin-dus-trèye, Et d'vin les
arts elle ri-gla-tihe ot-tant! Nossetérre est p'tite, mains nos a-
vans l'ri-chèsse Des hommes sin-cieux qu'a-nô-bli-het leu nom; Et nos a-vans des li-bèr
tés tim-pêssé Vo-là po-qwè qu'on z'est fir d'èsse wal-lon! Et nos a-vans des li-bèr-
cresc.
tés tim-pésse Vo-là po-qwè, Vo-là po-qwè qu'on z'est fir d'èsse wal-lon!

(1) Louis Hillier is een jong veelbelovend Luiksch componist, die sedert enkele jaren meest te Londen verblijft. Hij munt inzonderheid uit als violist. Behalve talrijke stukken voor klavier, viool en klavier, violoncel en klavier en liederen met klavierbegeleiding, heeft hij gecomponeerd: *Bonhomme Noël*, opéra-comique, 1901, een ballet *Fatalidad* en eene opérette *Feue Palmyre*, 1903. Zijn ware naam is, meen ik, Louis Hirsch.

1

Nos èstans firs di nosse pitite patrèye,
Ca, lâge et lon, on jâse di ses èfants;
A prumî rang, on l'mètte po l'industrèye,
Et d'vins les ârts elle riglatihe ottant!
Nosse tèrre est p'tite, mains nos avans l'richèsse
Des hommes sincieux qu'anôblihet leu nom;
Et nos avans des libèrtés timpèsse:
Vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!
Et nos avans des libèrtés timpèsse
Vola poqwè, vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!

2

Di nosse passé qwand c'est qu'on lét l'histwére,
On s'rècrèstêye vormint à chaque foyou.
Et nosse cour crèhe, qwand c'est qu'on tuse à l'glwére
Di nos vîx pères qui n'avît mâye pawou!
C'est grâce à zels qui n'jouwihans dè l'pâye:
Is ont sprâchî l'inn'mi dzos leu talon!
On l's a r'clamé ‘les pus vaillants qui n'âye!’
Vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!
On l's a r'clamé ‘les pus vaillants qui n'âye!’
Vola poqwè, vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!

3

On s'veut voltis inte frés dè l'Wallonnèye
Et l'on est prète onke l'aute à s'diner l'main,
On fait plaisir bin sovint sins qu'on l'dèye;
Nouque ni s'hagnêye qwand c'est qu'on vout fer l'bin!
Li charité, qui mousse è l'mohinette,
N'y va qu'à l'nute avou mèye précautions;
Li pau qu'on donne, on n'èl donne qu'è cachette:
Vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!
Li pau qu'on donne, on n'èl donne qu'è cachette:
Vola poqwè, vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!

4

Pitit payis, vos qu'a tant d'grandeûr d'âme,
Nos v's aîmans bin, sins qu'nos l'brèyanse tot haut;
Qwand on v' kijâse, âx oùyes montet nos lâmes
Et nos sintans nosse cour batte à gros côps.

N'àyiz nolle sogne et viquez è liyèsse:
Di vos èfants les brèsses et l'cour sont bons;
Et nos avans les ch'vès fwért près d'è l' tièsse:
Vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!
Et nos avans les ch'vès fwért près dè l'tièsse:
Vola poqwè, vola poqwè qu'on-z-est fîr d'èsse Wallon!

Het lied der Walen

1.

Wij zijn trotsch op ons klein vaderland,
Want wijd en zijd roemt men zijne kinderen;
Op den eersten rang plaatst men het om zijne nijverheid,
En in de kunsten schittert het evenzeer!
Ons grondgebied is klein, maar wij genieten het voorrecht
Geniën te bezitten, die hun naam opluisteren;
Wij hebben ook vrijheden in overvloed: } *bis*
Ziedaar waarom men er trotsch op is Waal te zijn! } *bis*

2.

Als men de geschiedenis van ons verleden leest,
Juicht men waarlijk bij elke bladzijde.
Ons hart verheft zich als men den roem herdenkt
Onzer voorvaderen, die nooit vrees kenden!
Hun danken wij het, dat wij vrede genieten:
Den vijand hebben zij met de voeten getrapt!
Men heeft ze uitgeroepen ‘de dappersten der wereld’! } *bis*
Ziedaar waarom men er trotsch op is Waal te zijn! } *bis*

3.

Vurig bemint men elkander, als broeders, in 't Walenland
En men is er bereid elkander de hand te reiken;
Zeer vaak helpt men elkander zonder ervan te reppen;
Niemand maakt praalvertoon als 't geldt weldadigheid te plegen!
De liefdadigheid, die 't schamel huisje bezoekt,
Treedt er slechts 's avonds met de uiterste omzichtigheid binnen;
Hoe weinig men ook geve, men schenkt het slechts heimelijk: } *bis*
Ziedaar waarom men er trotsch op is Waal te zijn! } *bis*

4.

Klein land, dat zooveel grootmoedigheid bezit,
Wij hebben u innig lief zonder het uit te bazuinen;

Als men u belastert, ontspringen tranen onze oogen
En wij voelen ons hart geweldig kloppen.
Koester geene vrees en leef in vreugde:
Uwer kinderen armen en hart zijn kloek;
Ook laten wij ons op de teenen niet trappen:[1] } *bis*
Ziedaar waarom men er trotsch op is Waal te zijn! } *bis*

Men hoede zich wel Bovy's gedicht op onze letterlijke proza-vertaling af te beoordeelen. Klank en rhythmus, die van overwegend belang zijn voor een lied, inzonderheid waar het een klank- en kleurrijk idioom als het Luikerwaalsch geldt, raakten er natuurlijk volkomen verloren, alleen den loop der hoofdgedachten kan men er uit opmaken. Doch dit alles toegegeven zijnde, hebben wij hier werkelijk een krachtig, gespierd, patriotisch lied, zooals verwacht en gewenscht werd? Het spijt ons de vraag niet bevestigend te kunnen beantwoorden. Vaderlandschgezindheid ontbreekt er weliswaar niet; het is zelfs de hoofdgedachte, die gansch het stukje beheerscht en telkens het refrein *men is er trotsch op Waal te zijn* meebrengt. Doch de verheerlijking der Walen op bet gebied van nijverheid en kunsten, de lof der dappere voorvaderen, de bescheidenheid in het plegen van weldadigheid, de gehechtheid aan den geboortegrond worden hier, ons dunkens, vrij bedaard en bezadigd bezongen. Wellicht zouden wij ook het recht hebben de vraag te stellen, of al de opgesomde hoedanigheden wel op gansch de Walenstreek van toepassing zijn, of de dichter soms niet al te zeer door zijn Luiksche omgeving bezield en beheerscht werd. Doch waarom gevit of gekibbeld? Bekennen wij maar vrijmoedig dat het ons geenszins verwondert dat de jury dit lied met geen eersten prijs vereerde.

Wat ons echter min of meer bevreemdt, is dat de *Ligue Wallonne* het toch, quand même, heeft willen populariseeren, te meer daar, ons erachtens, de muziek niet bij machte is het gebrek aan kracht, begeestering en verhevenheid te vergoeden. Wellicht zal men ons oordeel in dezen als dat van een Vlaming wraken; volmondig verklaren wij niettemin, dat deze *Chant des Wallons* niet eens de vergelijking kan doorstaan met het pittige *Lied der Vlamingen* van Hiel en Benoit, waaraan, van Vlaamsche zijde, dezelfde hoofdgedachten ten grondslag liggen.

Ouders luiken vaak de oogen voor de gebreken en zwakheden hunner kinderen. Hieraan indachtig, kunnen wij het de *Ligue Wallonne* niet ten kwade duiden dat zij haar best gedaan heeft om haar telg een heerlijke loopbaan voor te bereiden. Is zij er werkelijk in geslaagd? Uit een verslag over de werkzaamheden der *Ligue*, - in 't Fransch opgesteld - leeren wij[2] dat de muziekkorpsen der Luiksche bezetting het stuk gekregen en

(1) Nous avons les cheveux fort près de la tête, Wij zijn zeer kitteloorig.
(2) Ligue Wallonne de Liège. *Rapport du Secrétaire sur l'exercice 1903.* Liège, J. Warsage, 1904.

op concerten gespeeld hebben; dat de *Philharmonie Liégeoise* het op haar repertorium gebracht heeft; dat de bond *Liége-Attractions* het voor orkest liet zetten en op zeker feest uitvoeren; dat de orkestmeester van het *Théâtre Communal Wallon* van plan is het bij het einde van elke vertooning uit te voeren; dat het op het programma van enkele andere feesten voorkwam; dat het in 1903 op de prijsuitreiking aan de leerlingen der stadsscholen van Luik gezongen werd; dat de straatjongens het nacht en dag fluiten[1]; dat het debiet ervan aanzienlijk is, enz. Dit is al heel wel, en zoo de *Ligue* ermede tevreden is, hebben wij daartegen niets in te brengen. Doch in het zooeven aangehaalde is sprake van Luik alleen, en daar het lied nu toch *Li Chant des Wallons* heet te zijn, hadden wij ook graag vernomen hoe men er buiten Luik over denkt, of de Walen uit andere streken er bijzonder mede ingenomen zijn, of zij geneigd zijn het als *Lied der Walen* aan te nemen. Ik vrees van neen: een algemeene, eene gemeenschappelijke Waalsche taal bestaat niet; men kent slechts Waalsche tongvallen, wier eigenlijke schrijftaal het Fransch is. Vandaar een hinderpaal, dien de *Ligue Wallonne*, ondanks al haar ijver voor haar ‘Chant Wallon en Wallon’ - lees: in 't Luikerwaalsch - niet licht uit den weg zal kunnen ruimen. Wat Luik zelf betreft, vermoeden wij, dat dit lied het niet verder dan een ‘succès d'estime’ zal brengen en nooit bij machte zal wezen de twee oude plaatselijke liederen te verdringen, Grétry's *Où peut-on être mieux* (1768-69) en Ramoux' *Valeureux Liégeois* (1790).

In een klein, doch uiterst bedrijvig en vrij rumoerig, letterkundig wereldje als het Luikerwaalsche, doet zich weinig van eenig gewicht voor, of het geeft er aanleiding tot navolging of iets van dien aard. Hieraan kon ook *Li Chant des Wallons* niet ontsnappen. Reeds voor het lied ontstond, had men een anderen *Chant des Wallons*, woorden en muziek van den Luikenaar Jean Bury; uit dezes pen is ook in 1904 *Li Chant des Lîgeoès* gevloeid, eene navolging van Bovy's gedicht, die niet bijzonder hoog staat. Veel merkwaardiger en stellig veel treffender is eene parodie, welke men aan den Luikschen dichter Charles Bartholomez[2] te danken heeft en die tot titel voert: *Djèl so fir d'esse Flamind, Ik ben er trotsch op Vlaming te zijn,* naar het refrein van Bovy's zang. Dit lied werd voor de eerste maal door den schrijver zelven gezongen op een verjaringsbanket der *Société Liégeoise de Littérature Wallonne*, den 12^{en} December 1903. Door een echt gelukkigen greep stelt Bartholomez er ons een Vlaming voor,

(1) ‘Les gavroches dans la rue le sifflent à toute heure du jour et de nuit.’ Een dichterlijke overdrijving.

(2) Charles Bartholomez, geboren te Luik 24 Januari 1868, werkte aan menig Luiksch dagblad en tijdschrift mede, schreef veel liederen en kleinere gedichten en vervaardigde ruim veertien tooneelstukken, waarvan *Les Jouweus d'Comèdèye* (*De Tooneelspelers*), 3 bedrijven, voor zijn beste doorgaat.

die in ‘gebroken’ Waalsch, soms met Vlaamsch doorspekt, de redenen opsomt, waarom hij er fier op is. Vlaming te zijn en aldus de gelegenheid vindt op koddig-spottenden toon met de Walen den draak te steken, als zouden zij zich steeds door de Vlamingen laten overvleugelen, met nietige gunstjes paaien en gedwee het hoofd in den schoot leggen. Graag hadden wij dit staaltje van Luiksch vernuft hier met eene vertaling erbij medegedeeld. Doch eenerzijds is dit drollig versje zelfs niet letterlijk in het Nederlandsch te vertalen, en anderzijds bevat het tal van plaatselijke woorden en tal van zinspelingen op plaatselijke zaken en toestanden, welke telkens toelichting zouden eischen. Daarom, en ook om alle langdradigheid te voorkomen, zien wij er van af[1]. Wij hopen echter dat men ons op ons woord wel zal willen gelooven als wij beweren, dat men in den opsteller van dit stukje iemand voor zich heeft, die goed weet waarheen hij wil, die zijn onderwerp flink opvat en doorzet en den zacht-bijtenden, grappig-geestigen toon ten einde toe volhoudt. Hierom acht men vrij eenparig Bartholomez' versje van hooger waarde dan Bovy's bekroonde lied, des te meer daar het een ware telg is van Luiksche geestigheid en persifflage. Zoo iets zal de *Ligue Wallonne* wel niet vooruitgezien hebben. Toch zijn wij van gevoelen dat Bartholomez' parodie veeleer en meer dan al haar bemoeingen er toe zal bijdragen om Bovy's lied bij de Luikenaren in herinnering te houden.

Hiermede staken wij ons ietwat onbescheiden kijkje in het Luikerwaalsch letterkundig wereldje. Ten slotte, om met een laatste onbescheidenheid te eindigen, betuigen wij hier onzen oprechten en welgemeenden dank aan den heer Edmond Schoonbroodt, bijna uitsluitend als letterkundige bij zijn schuilnaam Rudolphe de Warsage bekend, den volijverigen schrijver der *Ligue Wallonne*, voor de vele inlichtingen welke hij ons met de uiterste bereidwilligheid verstrekte.

Luik, 1905.

F. VAN VEERDEGHEM.

(1) Men kan het gedichtje vinden in *Annuaire de la Société de Littérature Wallonne*, *1904,* n° XVII, p. 102.

Karel Lodewijk Ledeganck.
1805-1847.

Onlangs, den 9^{den} Mei, vierden alle volkeren van Duitsche nationaliteit, alwie 't Duitsch als zijne moedertaal erkent, zoo buiten als binnen de grenzen van het keizerrijk, met aandoenlijken luister de honderdste verjaring van den dood van Schiller, den heldenzanger en lievelingsdichter.

Over weinige maanden gaat Spanje eene grootsche hulde brengen aan zijnen Cervantes, den trots van het land.

De Vlaamsche dichter, den honderdsten terugkeer van wiens geboortedag, 9 November 1805, wij op onze beurt plechtig herdacht hebben, is de Schiller van Vlaanderen. Ledeganck bezit voor ons, Vlamingen, voor ons gevoel en onze nationale eigenliefde, dezelfde waarde als de schepper van *Wallenstein* bij de Duitschers.

Wij zijn fier op Ledeganck! In hem begroeten wij onszelven. Zijn hart gloeide voor de idealen, die wij, Vlaamschgezinden, nog immer blijven koesteren. In zijne werken vinden wij onze ziel weerspiegeld, en dit stemt ons geestdriftig en dankbaar.

Niemand van het thans levend geslacht heeft den rijkbegaafden zanger der ‘Drie Zustersteden’ persoonlijk gekend, maar bij 't lezen zijner brieven en verzen rijst zijn beeld nogal gemakkelijk op vóor de oogen onzer fantazie.

Ledeganck vertoont zich als een man met een zacht en teeder gemoed, vol liefde voor zijne ouders, broeders en zusters. De arbeid was zijn leven. Hij beminde het Vlaamsche land en volk, en niet het minst zijne taal, uit natuurdrang en redeneering beide. Door zijne overzetting van het burgerlijk wetboek bewees hij onze rechtspleging een onschatbaren dienst. Als ambtenaar vervulde hij ongetwijfeld zijne plichten met schroomvallige nauwgezetheid. Hoewel vroolijkheid hem niet vreemd bleef, gingen lach en scherts hem niet al te best af. Wij stellen hem ons voor als een statig personage met voorzichtige, afgemeten gebaren, die altijd gewichtig doet, en traag spreekt, en een bril draagt puur om er diep geleerd uit te zien. De huldebewijzen, die hem kwistig te beurt vielen, hadden hem op 't laatst een beetje verwaand gemaakt, en hij keek vrienden en bewonderaars

toen wel ietwat uit de hoogte aan. Maar de groote hoedanigheden van den dichter bedekten de kleine gebreken van den mensch.

Laten wij thans eens onderzoeken, wat onze letterkunde aan Ledeganck heeft. Wij, het nageslacht, kunnen hem onpartijdig beoordeelen.

Bij den aanvang kwam zijne poëtische loopbaan hem hoegenaamd niet rooskleurig voor. Immers, in April 1839 verscheen te Gent, onder den titel: ‘Bloemen mijner Lente’, de eerste verzameling zijner gedichten, en in Augustus daaropvolgende bekloeg hij zich bij zijn vriend Blieck, dat de critiek zich nog altijd niet met hem had beziggehouden.

Zulke onverschilligheid verdroot en kwetste hem te recht, doch zij werd goedgemaakt door de zeer gunstige recensie, welke Van Kerckhoven er in 1840 over schreef in zijne toen pas gestichte ‘Noordstar’.

De bundel telde 158 bladz. gr. 8^{o} en bevatte 25 stukken, waaronder drie vertalingen naar Lamartine.

Voor den lezer van heden ziet verreweg het grootste gedeelte er erg verouderd uit. Het is kunst, die aan de rederijkers en de droge rijmelaars der achttiende eeuw herinnert. De ware poëzie slaat bijna nergens de vleugelen uit; schier nooit hooren wij haren sirenenzang, die onzen geest verheft in de hooge sferen der verbeelding, ons hart ontroert door de innigheid van 't gevoel. Zelden blijkt de dichter diep aangegrepen; de verzen ontstaan in zijn hoofd onder den drang der redeneering. Wij krijgen haast niet anders dan bespiegelingen, overwegingen en zedelessen, en, het kan nooit luid genoeg uitgebazuind en dikwijls genoeg herhaald worden: didactiek en strekking dooden alle kunst.

Koos Ledeganck prozaïsche onderwerpen, ook de inkleeding en de versbouw, hoewel beter en gekuischter dan bij de meeste poëten uit zijn tijd, laten in artistiek opzicht nog zeer veel te wenschen over.

Hij legt eene groote voorliefde aan den dag voor lamme, eentonige alexandrijnen, spreekt doorgaans plechtig en hoogdravend, gebruikt gaarne omschrijvingen, waarvan sommige vergezocht, neemt dikwijls zijne toevlucht tot personages uit de fabelleer, kortom: eenvoud en natuur, waarheid en schoonheid lachen ons al te schaarsch uit deze bladzijden tegen. Veel gekunsteldheid, weinig echte kunst.

Van de 25 gedichten blijven er amper vijf min of meer genietbaar voor den modernen lezer: het lieve stukje ‘De laatste Zwaluw’, de klaagzang bij het graf zijns vaders, de balladen ‘De Hut in 't Woud’ en ‘De Weduwe en de Wees’, en voornamelijk de ode ‘Het Klavier.’

Deze laatste is eene prachtige schepping! Ontstaan in 1836, werd zij later nooit overtroffen, en wij durven haar gerust Ledeganck's meesterstuk heeten. Wel moge zij ingegeven geweest zijn door Schiller's lied ‘Laura am Klavier’, doch hare oorspronkelijkheid schittert even helder

boven alle bedenkingen als Goethes ‘Faust’, het wereldberoemde treurspel, dat in de middeleeuwsche legende van Doctor Faustus wortelt.

Wie onzer zong of declameerde nooit dat heerlijk ‘Klavier’:

> Kunstenaar! Wanneer uw vingren,
> Zwevende over 't glad klavier,
> Tonen door elkander slingren
> .....
> .....

Niet waar, dit klinkt frisch, dit klinkt jong! Men verneemt hier geen geneuzel van den vervelenden zedenmeester, noch de zoetsappige wijsheid van den predikant. Al die verzen juichen en zingen, orgelen en klaroenen als muziek. 't Is of men een grooten dichter van heden hoort. Dit ééne puikstuk zal heel den bundel van 1839 doen leven voor altijd.

Ledeganck beging de dwaasheid, zijn boek te openen met eene voorrede, en bovendien aan 't slot een afscheidsvers aan zijne lier te plaatsen, uit welke twee stukken het publiek bekend werd met de wijze, waarop hij de poëzie verstond.

Zijne opvatting was ongelukkiglijk gansch verkeerd!

Hij zag in de poëzie niets anders dan eene aangename uitspanning, eene verpoozing van ernstiger bezigheid, eene lieve beuzelarij, die past aan de vroolijke jeugd, maar waaraan men op rijperen leeftijd dient te verzaken, wanneer gewichtiger belangen al onze aandacht vergen!

Prozaïscher, kleinburgerachtiger kon het niet, en Van Kerckhoven, die hem in de ‘Noordstar’ tamelijk hard en grimmig de les spelde, had gelijk.

Voorwaar, de kunst heeft eene andere zending te vervullen dan het verschaffen van een onschuldig tijdverdrijf aan den braven burger!

De kunst is het hoogste en edelste, dat er bestaat, de grootste kracht bij de opvoeding van 't menschdom, het eenig gebied, waarop de stervelingen zich met de goden kunnen meten, want *scheppen* is ook aan artisten gegeven.

Bleef er iets over van de roemrijke daden der Grieksche krijgshelden uit Perikles' tijd? ... Vergaan is alles. Maar de puinen van het Parthenon te Athene, het weergaloos beeldhouwwerk van Phidias te Londen zullen eeuwig den lof uitgalmen van 't wonderbaar genie van een klein volk, dat aan heel de menschheid het wezen der schoonheid heeft leeren begrijpen.

Wat zou Vlaanderen beteekenen zonder zijne kunst? Wie zou ooit van ons, Vlamingen, reppen, indien Van Eyck en Massys, Rubens en Van Dyck al de museums van Europa met hunne meestergewrochten niet opluisterden?

Alwat de menschen voortbrengen, verdwijnt; alleen de kunst leeft voor eeuwig!

Zie! daaraan dacht Ledeganck niet bij 't schrijven zijner enggeestige voorrede. Doch gelukkig voor zijn volk was bij hem de daad veel beter dan de leer. De gaaf der poëzie was hem te zeer ingeboren, het heilig vuur van den godentelg blaakte al te fel in zijne kunstenaarsziel, om zijne zoo fijnbesnaarde lier lang te laten rusten.

Eene onherstelbare ramp deed er hem spoedig de hand weer naar uitsteken. Zijne dierbare moeder stierf, en om haar te eeren schreef hij een der teederste en verhevenste klaagzangen in onze taal.

Wie las hem ooit zonder ontroering!

.....
.....
De Schepper wist een heil bij elke ramp te stichten:
De haagdoorn.....

Ledeganck zag zich opnieuw in de macht zijner Muze en is haar trouw gebleven tot aan zijn levenseinde.

Maar 't eerstvolgende dichtstuk van langeren adem, het overbekende ‘Burgerslot van Zomergem’, viel niet gelukkig uit, hoewel het destijds als een meesterstuk geprezen werd. Onze smaak verdraagt zulke overromantische verhalen niet meer, hoe fraai berijmd zij overigens mogen wezen. Nog minder goed is de ‘Zinnelooze’, eene onuitstaanbare preek, vol gezucht en geklaag. Daarentegen blijft ‘De Kapitein en zijne Moeder’ eene aantrekkelijke vertelling. Eene parel in de dichterskroon van Ledeganck is zijne ode aan de ‘Boekweit’, een echt Vlaamsch onderwerp, keurig en kleurig ingekleed, rijk van taal, met een zangerigen rythmus, die gestadig afwisselt en aftijd meesleept.

En wat gaan wij nu zeggen over de ‘Drie Zustersteden’, zijne beroemde trilogie, waarmee elke oprechte Vlaming dweept, als de christen met het Evangelie? Met dit eigenaardig meesterstuk heeft de dichter eene eereplaats veroverd in 't museum onzer Zuid-Nederlandsche letteren. De zustersteden vormen het schitterend blazoen van onzen poëtischen ridder.

Onnoodig uit te weiden over de benijdenswaardige keus der stof, den vaderlandschen geest der ingeving, de edele en verhevene gedachten, de verrukkelijke, schilderachtige beeldenspraak, de muzikale verzen, oorstreelend als de melodieën van Mozart, kortom: het ware overbodig, voor de honderdste maal den lof te zingen van dit classiek gewrocht. De drie meesterlijke oden zoeken nog immer hunne wederga in onzen dichtergaard!

Bij hunne verschijning, in den loop van 't jaar 1846, steeg er in heel Vlaanderen maar één kreet van bewondering op! Vooral de Antwerpenaren juichten en jubelden. In hunne kinderlijke opgetogenheid zouden zij den dichter wel omhelsd en aanbeden hebben! Ook heerschte er geene kleine vreugd en uitgelatenheid in onze stad, toen Ledeganck hier een bezoek aflegde. Den avond van den 15e Augustus bracht de koormaatschappij de

Scheldezonen hem eene serenade, en den volgenden dag werd hem door Theodoor Van Rijswijck vanwege de Antwerpsche letterkundigen een rijk ingebonden exemplaar zijner ‘Zustersteden’ aangeboden, bekleed met de handteekeningen van 185 vereerders.

In hooger kringen hield men eveneens het oog op hem gevestigd, want de decoratie der Leopoldsorde lag voor onzen puikdichter gereed, toen de dood hem zoo onverwachts aan de liefde zijner landgenooten ontroofde.

Drie of vier dagen voor zijn afsterven schreef hij nog op verzoek twee fraaie liederen: *Gent* en *Een Vlaamsch Lied,* beide in een heel anderen toon dan hij gewoon was, opgeruimd en blij. Dit verschijnsel wekt verbazing, maar het sterkt mij in de overtuiging, dat Ledeganck, hadde hij langer geleefd, ons zijn talent langs eene andere zijde zou getoond hebben. Misschien ook stond de aard zijner menigvuldige ambten hem in den weg en wou hij meer dan eens al de vereenigde deftigheid van den schoolinspecteur, het provincieraadslid en den universiteitsprofessor nederleggen om het los en zwierig fantaziepak van den vrijen dichter aan te trekken, die zijne vroolijke deuntjes kweelt zoo gelijk zijn hart en de natuur hem ingeven.

Wat mij zoo denken doet?

Herinner u het volgende stuk, eene uiterst gelukkige vertaling naar Byrons ‘Fill the Goblet again’:

> Vult den beker nog eens; want nog nooit vòor deez' tijd
> Voelde ik vreugde als die thans mij het harte verblijdt.
> Drinken wij! - wie zou niet? - Want ter wereld is toch
> In den beker alleen noch verraad noch bedrog!
>
> Ik heb alles gesmaakt van het leven des mans:
> Mij gebakerd in 't licht van een oogslag vol glans;
> 'k Heb bemind! - en wie niet? - Maar, gij harten, verklaart,
> Of wel ooit waar genot aan de drift was gepaard?
>
> In de dagen der jeugd, als het hart, in zijn lent',
> Nog durft droomen, dat vriendschap geen vleugelen kent,
> Had ik vrienden! - wie niet? - Maar geen tong, die belijdt,
> Dat er vrienden zoo trouw zijn, o wijn, als gij zijt!
>
> Onbestendig is 't hart eener vrijster en boos;
> .....
> .....

Welke schrille tegenstelling vormt dit eigenaardig wild lied met al de overige stukken van onzen grooten dichter! Schijnt het niet, of hij, verscholen achter den rug van den ‘bard van Albion,’ eens al het sarcasme

heeft willen uitschreeuwen, dat de bestendige tweestrijd tusschen zijn stand in de wereld en zijn kunstenaarsgenie in zijn week gemoed had opgehoopt? Het lied is één spotlach, èen bittere grijns! Eene dartele opborreling van levensdrift bij een man, die veel beleefd en doorvoeld heeft en de waarde kent van elk aardsch genot! Deze jonge guitige ontboezeming, al geschiedt zij ook op eene vreemde lier, werpt stellig een nieuw, zeer belangwekkend licht op Ledegancks karakter.

De waarde van Vlaanderens hoogstgeschatten dichter, zelfs voor het verwend geslacht van heden, is niet gering!

Wel ligt zij niet verspreid over een aanzienlijk getal edelsteenen, maar de enkele parels en diamanten vonkelen en glinsteren als juweelen van het fijnste gehalte, wier glans de eeuwen niet zullen verdooven.

FRANS VAN CUYCK.

Engelse Letterkunde

Poëzie en drama

If I had thought thou couldst have died,
I might not weep for thee;
But I forgot, when by thy side,
That thou couldst mortal be:
It never through my mind had passed
The time would e'er be o'er,
And I on thee should smile my last,
And thou shouldst smile no more.

Waar is de prachtige tijd heen, toen de schrijver van die liefelike verzen, Charles Wolfe, tot de dichters van tweede of derde rang werd gerekend? Leefde hij *nu,* alle kuiperijen, die een Alfred Austin tot *poet laureate* verhieven, zouden wellicht voor zijn talent hebben moeten zwichten. Doch hij stierf in 1823; gedichten als zijn, overigens alom vermaarde *Begrafenis van Sir John More* en het minder bekende *To Mary*, waaruit wij een strofe aanhaalden, moesten verbleken in de glans van Scott, Byron, Shelley, Thomas Moore, Coleridge, Keats.

Toen deze verdwenen of uitgezongen waren, begon, ongeveer te gelijker tijd, de regering van Victoria (1837) en de heerschappij van het proza. Reeds om het jaar 1840 leek het wel dat de Engelse poezie haar Mei, haar nachtegaletijd van uitbunding-hartstochtelike zang voorbij was. Er waren nog wel dichters, waaronder grote, als Tennyson; maar zij waren weinig in getal, terwijl een talrijke en geniale schaar romanschrijvers het lezend publiek stormenderhand veroverden.

Sedertdien is de Engelse letterkunde steeds voortgegaan in de richting door Dickens, Bulwer, Thackeray, Disraeli, George Eliott aangewezen: Het regent romans, novellen, gedenkschriften, reisverhalen, boeken over de Russies-Japanse oorlog. Er verschijnt bitter weinig poëzie, en dat weinige... is niet van het hoogste belang.

In de laatste zes maanden (1 Maart - 1 September) hebben gevierde dichters als Swinburne en Kipling gezwegen - althans wat de poëzie betreft. Een bundel *Poems* van T. Sturge Moore (Londen, Duckworth[1],

(1) Voortaan noemen wij de naam alleen van de uitgever, *wanneer het boek te Londen is verschenen.*

waarin de dichter er soms op treffende wijze in slaagt aan oude Griekse mythen een nieuw leven in te blazen, behoort tot het beste van wat in de laatste tijd verscheen. Henry Cullimore's *Garden of Francesca* (Elkin Mathews) is geleerd, maar zonder inspirasie. *The Story of Etain and Otinel* van E. Hamilton Moore (Nutt.) is een prozaverhaal met vers-gedeelten doorspekt, in de trant van zekere werken van William Morris. Het verhaal zelf heeft echter maar weinig om het lijf; daarenboven speelt het, gelijk menig Arthurroman, of gelijk de in Engeland veelgelezen dramas van Maeterlinck, in een volkomen denkbeeldig land en, als het ware, buiten alle tijd; zodat het stoere Beowulf-metrum, door de schrijver voor de vers-gedeelten gekozen, gedurig als een wanklank treft. A.C. Benson is een elegiese dichter, en één van de beste. Zijn laatste bundel, *Peace*, *and other Poems* (Lane) bevat vele lieve, meestal kleine gedichten, vol teder, melankolies gevoel, met hier en daar een ogenblik van hoger ingeving.

Merkwaardig is het, dat er onder de huidige beoefenaars van de dichtkunst zovele dichteressen zijn. Daar is Dora Wilcox (*Verses from Maoriland*), Alice Maddock (*An Autumn Romance*), E. Nesbist (*The Rainbow and the Rose*), Margaret Sackville (*A Hymn to Dyonysus and other Poems*), Mabel Greenwood (*The Garden of Memories and other Poems*)... Dit alles is nog al lief, en de versvorm is altijd *zeer* verzorgd. Maar meer dan lief is het niet, en is dat *angstvallig* vijlen van het vers, dat *zoeken* naar millionnaire rijmen en onverwachte rhythmen niet het kenmerk van eigenlik verval van de poezie?

Door meesterschap over versmaat en rijm onderscheidt zich ook Ethel Clifford (*Love's Journey*). Maar bij haar is er tevens wat meer wezenlik poeties talent aanwezig; zo in het volgend stukje, een mijmering van twee geliefden voor een watermolen; het welluidend dubbel refrein, waaruit op behendige wijze de eentonigheid geweerd is, past wonderwel bij het zacht-dromerige van het geheel:

> The wheel turns and the water falls.
> Shall we not linger here and rest?
> The sun, grown weary of the day,
> Has lit his camp-fires in the west.
> And far away
> A late bird calls.
>
> The wheel turns and the slow hours fall
> From off Time's spindle. You and I,
> Shall we have woven a cloth of gold
> To make Love brave in, ere we die,
> Or grow too old
> To hear him call?

The wheel turns and the water falls.
The singing stream, that kwew the hill,
Leaps to the wheel, and, broken there,
Goes coursing onwards, singing still,
And hasting where
The deep sea calls.

The wheel stops. See, the shadows fall.
The sleeping sun no beacon shows.
Belov'd, we too, even as the stream,
Have known the breaking wheel it knows;
But hold our dream
Till Death shall call.

* * *

Met de tooneelletterkunde is het wat beter gesteld, ofschoon een vergelijking met Duitsland en Frankrijk verpletterend uitvalt voor het land van Shakespeare. Na de *business* van de dag wenst de Engelsman tegenwoordig vooral eens ferm te kunnen lachen of hard te wenen - eerder het eerste - zonder veel te moeten denken. Zo is het over het algemeen ook elders, meent gij? Zeker, maar in Duitsland maken Hauptmann en Sudermann toch *furore* en zijn hunne werken een goudmijn voor schrijver, uitgever en teaterdirektor. In Engeland was er al de prestige van Irving nodig om zijn *Lyceum*-schouwburg in het leven te houden, hoewel er Shakesperiaanse en andere dramas uitstekend werden opgevoerd. De *Farce*, de klucht, heerst oppermachtig over de smaak, en deze heerst dan, op zijn beurt, over de schrijvers.

Eleonora Duse trok verleden zomer volle zalen met *Fedora* en de *Dame met de Camelias*: het staat nu eenmaal deftig de beroemde tooneelisten van de dag te gaan toejuichen; de ‘respectability’ is er mee gemoeid. Maar, als auteur, trekt George Bernard Shaw *altijd* volle zalen met *You never can tell*, een blijspel dat sterk naar de klucht zweemt, of met zijn andere werken die eenvoudig kluchten *zijn.* Wie zich nu wezenlik tot meer bekwaam gevoelt, en toch sukses wil hebben, moet maar een kompromies zoeken tussen de ernstige komedie en de klucht.

Dat is het geval met Arthur Wing Pinero, de merkwaardigste Engelse tooneelschrijver van deze tijd, over wiens eigenaardige kunstopvatting Prof. Hamelius, enige jaren geleden, een belangrijke studie schreef in de 2de Jaargang van de *Germania* (van Brussel). Eerst maakte hij zich een populariteit door een reeks kluchten; daarop volgde een periode van overgang waarin hij kluchten met zedelike strekking voortbracht, zoals *The Times* (1891): met realistiese getrouwheid werden volkomen waarschijnlike karakters en toestanden geschilderd; doch die werden in zulk een daglicht gesteld, dat door de botsing van de

omstandigheden een indruk van overdrevenheid, van koddige karikatuur ontstond. Later heeft Pinero echte komedies en dramas geschreven, waaronder *The second Mrs. Tanqueray*, *The notorions Mrs. Ebbsmith, The gay Lord Quex* en *The Prime Minister* de beste zijn en ook de grootste bijval hebben genoten. Nog onlangs verschenen van hem, in één bundel (bij Heinemann): *Iris* (drama in 5 bedr.). *Letty* (drama in 4 bedr.) en *A wife without a smile* (blijspel in 3 bedr.). Iris Bellamy, de heldin van het eerste werk, behoort tot de familie van Manon Lescaut, een bekoorlike vrouw, maar met een zo volslagen gemis aan zedelik gevoel, dat hare verdorvenheid naief en ontoerekenbaar schijnt. *Letty* is de tamelik banale geschiedenis van een meisje dat, op het punt door een lord verleid te worden, door een eerlijk huwelijk met een brave minnaar gered wordt. '*De vrouw zonder glimlach*' is een echte *farce*, zoals de Londenaar ze wenst: geen noemenswaardige handeling, ook geen interessante karakters, maar een dol vuurwerk van satieriese geestigheden.

Een ander schrijver wiens blijspelen op de planken bijval oogsten is Henry Arthur Jones, die nu een paar stukken bij Mac Millan in druk liet verschijnen: *The Manoeuvres of Jane* en *Mr. Dane's Defence.*

R. Bridges, die veel over prosodie geschreven heeft, heeft nu een stuk uitgegeven, *Demeter*, waarin het aanwenden van Griekse metra als proef nog al belangwekkend is, maar niet altijd gebeurt zonder de natuurlike klemtoon van de Engelse taal geweld aan te doen. Schrijver noemt het 'a mask', en het is inderdaad, als een naklank van dergelijke weinig drama iese tooneelwerken uit Shakespeare's tijd, waarin de zucht om de oude klassieke kunst na te bootsen gepaard ging met de zucht om het kijkgrage publiek door schitterende *mise-en-scène* te voldoen. De lieriese gedeelten - de koren - zijn het best geslaagd, wat te verwachten was van een schrijver, die als dichter van zeer mooie liederen bekend staat.

Van meer dan gewone verdienste is R.C. Trevelyan's *Birth of Parsival* (Longmans), een drama dat de bekende Graal-legende nog eens behandelt, maar op eigenaardige wijze: Frimutel, de koning van de Graal, is met deze waardigheid bekleed op voorwaarde niet te zullen trouwen zonder hoger bevel. Zijn liefde voor Herzeloïde wordt daarom wreed gestraft: hij wordt met krankzinnigheid geslagen en zijn pasgeboren kind, Parsival, is tot ondergang gedoemd, tenzij beide schuldigen vrijwillig van hem en van elkander scheiden en hun zonde berouwen. Als Frimutel door Gods genade van zijn waanzin genezen is *kan* hij geen berouw gevoelen over zijn liefde voor Herzeloïde, die hem ook steeds bemint, maar de zonde *wel* berouwt; het moeielikst valt haar het scheiden van haar kind. Toch gebeurt dit, na een sene van uiterst dramatiese kracht, waarin Frimutel zijn vrouw wanhopig bezweert hem niet te verlaten, en Herzeloïde, in wier gefolterd hart de moederliefde eindelik zegeviert, zich van alles

losrukt, wat zij lief had, en zich door Kundry, ‘de wijze vrouw’, bode van de Graal, laat wegvoeren. Dit krachtig drama - dat er uitziet als het eerste deel van een trilogie - werd nog niet opgevoerd; het schijnt echter bestemd om een overweldigende indruk te maken, al heeft de schrijver gemeend zijn handeling in een klassiek gewaad te moeten kleden, dat door het grote publiek wellicht niet naar waarde zal geschat worden.

Het is niet altijd een dankbare taak, oude kunst door een modern publiek te doen waarderen. Het sterkst werd dit zeker gevoeld in April l.l., toen de middeleeuwse moraliteit *Everyman* te Londen werd opgevoerd; het was natuurlik slechts een *succès de curiosité,* zelfs bij de talrijke litteratoren en filologen die de vertoning bijwoonden. Op een dergelijke belangstelling kon *Epicoene, or the silent woman* (in Mei opgevoerd) des te meer rekenen, daar het stuk ten minste een *handeling* bevat; maar het bleek toch eindelik dat Ben Jonson, ook als blijspeldichter, verre beneden Shakespeare staat, hoewel niemand minder dan Dryden *Epicoene* beschouwde als ‘de grootste en edelste komedie in om het even welke taal geschreven.’

* * *

Intussen, al laat de bloei van de hedendaagse poetiese en dramatiese letterkunde te wensen over, er bestaat toch een aanzienlik geletterd publiek met belangstelling in dichters en tooneelschrijvers van vorige geslachten. Anders ware het niet te begrijpen, hoe de *Clarendon Press,* de bekende drukkerij van de Oxfordse Hogeschool, iets durft ondernemen als haar pas verschenen uitgave van Chaucer's werken, door Skeat bezorgd; deze, immers, bestaat uit een facsimile van de eerste folio-uitgave van 1582, en kost 5 pond 5 schellingen of 6 pond 6 schellingen (volgens de aard van de band). Nog minder in het bereik van ieder beurs is de uitgave van een tot nog toe ongedrukt gebleven handschrift van Keats: *The Fall of Hyperion,* door E. de Selincourt bezorgd en eveneens door de *Clarendon Press* in het licht gezonden. Het is een facsimile van het handschrift, met een translitterasie in druk, en kost, volgens de verkozen band, 52 p. 6 sch. of 73 p. 6 sch.

Een nieuwe volledige uitgave van *Shelley* die alle tot dusver ongedrukte verzen bevat, werd uitgegeven en met notas van allen aard voorzien door Thomas Hutchinson (Oxford, Clarendon Press). Bij Chatto en Windus verscheen een nieuwe uitgave van *Swinburne's* dramatiese werken (in 5 delen) en bij Longmans één in 4 delen van *the Earthly Paradise* door William Morris.

De belangstelling in Angelsaksiese poezie uit zich in een nieuwe uitgave, voor studenten bestemd, van *de Droom van het Kruis* (ook wel het *Visioen van het Kruis* genaamd), één der parels uit de godsdienstige letterkunde van de Angelsaksen. Professor S. Cook voorzag de tekst met

notas en met een glossarium, en bespreekt opnieuw de vraag van het auteurschap. De gissing, die Coedmon als de dichter beschouwt, was al sedert lang uit de weg geruimd. Ernstiger is die welke *the Dream of the Rood* toeschrijft aan Cynewulf, en die, door Dietrich en Rieger verdedigd, door Wülcker, Ebert en Trautmann bevochten werd. Afgezien van argumenten op de taal zelf gebaseerd, wijst Prof. Cook er op, dat de dichterlike opvatting van het kruis, verpersoonlikt en sprekend opgevoerd, hier de zelfde is als in Cynewulf's 'Christus' (*Crist*) en 'Helena' (*Elene*), en komt tot de konklusie, dat Cynewulf *in all probability* de dichter van de drie werken is. Volkomen zekerheid is dus toch nog niet verkregen.

Dat een onlangs ontdekte *unicum*, de eerste uitgave van *Titus Andronicus*, voor 4000 pond aan een Amerikaanse bibliomaan verkocht werd, getuigt natuurlik van een *zekere* belangstelling in Shakespeare, die wij ook als *onzeker* mogen aanzien: er zijn immers mensen die er een kolleksie boeken op na houden gelijk schooljongens, of ook wel grote mensen, een verzameling postzegels hebben.

Van meer gewicht is de facsimile-herdruk van *M. William Shakespeare's Comedies, Histories and Tragedies* van 1664 (de 3de folio), bij Methuen verschenen. Al verschilt de derde folio niet zeer merkelik van de eerste, toch bevat hij 'tekst-emendasies', die natuurlik met voorzichtigheid te gebruiken zijn, maar dit belang opleveren, dat zij niet door geleerden van deze tijd, maar door quasi-tijdgenoten van de dichter gemaakt werden.

In Juli l.l. verscheen te Stratford-on-Avon, Shakespeare's geboorteplaats, in de *Shakespeare-Head Press*, het tweede deel van een nieuwe prachtuitgave van 's dichters werken.

Eindelik werd de reeds tamelik lange lijst van de Sonettenuitgaven verrijkt door H.C. Beeching: *The Sonnets of Shakespeare*, *edited with introduction and notes* (Boston, Ginn and C^{o}). Het is een uitstekende uitgave voor studenten - voor wie ze bestemd is - want in de inleiding wordt een volledig en onpartijdig overzicht gegeven van de zo uiteenlopende meningen aangaande het vraagstuk, of beter de vraagstukken, die zich nopens Shakespeare's geheimzinnige sonetten opdringen. Wie is de aangebeden vriend door de dichter zo hartstochtelik eder verheerlikt? De graaf van Southampton? De graaf van Pembroke? Geen van beiden, antwoordt Beeching, maar waagt geen nieuwe gissing. Ook de persoonlikheid van de gelukkige mededinger om de gunst van die vriend, de 'rival poet' over wiens sukses Shakespeare niet zonder bitterheid klaagt, blijft duister. Men heeft Chapman in hem *willen* zien. Maar Beeching schijnt van mening dat willen niet altijd kunnen is.

* * *

Over Engelse poetiese en dramatiese letteren van vroeger wordt er nog altijd veel, en veel goeds, geleverd.

Sidney Lee's *Life of Shakespeare* beleefde deze zomer een 5de, herziene uitgave, en kan aanbevolen worden als de beste levensbeschrijving van de dichter, omdat alles wat van diens leven bekend is, ook de allerlaatste ontdekkingen, er nauwkeurig in vermeld wordt. Veel is dat nu wel niet; want sedert Elze is er maar bitter weinig nieuws ontdekt, en Elze kon toch niet veel meer doen, om zijn boek te vullen, dan een massa gissingen en anekdoten met de etikette 'onbewezen' te voorzien. Ook een nieuwe biografie is van de pers gekomen: W.J. Rolfe, *A Life of William Shakespeare* (Duckworth). Maar die brengt geen aarde aan de dijk, want geen enkel nieuw feit kan men er uit vernemen en men mag zich afvragen waarom de schrijver het nodig heeft geacht de reeds ontzaglike Shakespeare litteratuur met dit boek te vermeerderen.

Een nuttiger werk is A.C. Bradley, *Shakesparean Tragedy, lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth.* (Mac Millan). Het brengt geen tekstemendasies, geen poging tot abstraheren (of intraheren) van biografiese biezonderheden, maar onderzoekt de bouw en de karakters van de vier bedoelde dramas nagenoeg op de zelfde wijze als Bulthaupt, in zijn *Dramaturgie des Schauspiels* (deel II) voor al de dramas deed; namelik, uit het senies oogpunt, uit het oogpunt van de teweeggebrachte indruk op de toeschouwer (niet de lezer!). Zo is dit boek, door meer dan een eigenaardige interpretasie, een verdienstelike bijdrage tot een juister begrijpen van Shakespeare's kunst.

Daartoe zou een ernstige studie van de betrekkingen tussen de Spaanse en Engelse letteren zeker ook bijdragen, want die ontbreekt nog altijd, hoewel Spanje - o.a. juist in de 16e en 17e eeuwen - een machtige invloed uitoefende op Engeland. Shakespeare onderging die persoonlik zo wel als zijn tijdgenoten, o.a. wat de stijl uit zekere stukken betreft. Ongelukkig is het nieuw boek van Majoor Martin Hume, *Spanish influence on English Literature* (Nash) niet te betrouwen; het steekt vol onnauwkeurigheden van allen aard, waaronder uiterst bedenkelike.

Zoals vroeger Shakespeare, wordt op onze dagen Milton beter gewaardeerd in Duitsland dan in Engeland, waar de grote Puritein slechts weinige lezers telt. Aan een andere kant zijn de reeds bestaande werken over hem te lijvig om hem een nieuwe populariteit te scheppen. Uit dit dubbel oogpunt komt het nieuwe deeltje uit de *Miniature Series of great Writers* (Bell), namelik: *Milton,* door G.C. Williamson, wezenlik op zijn uur.

In zijn *James Macpherson, an Episode in Literature* (Nutt), heeft het J.S. Smart nog eens over de Ossian-vraag. Het onbetwist dichterlik talent van de pseudo-vertaler van de pseudo Ossian had gemakkelik met een volkomen zuivere glorie kunnen bekroond worden. Men denke aan het dwepen van Goethe, Schiller en de gehele Duitse letterwereld van hun tijd met de zogezegde Oud-Keltiese zangen van Ossian, waarmee

later de gehele Romantiek in verscheidene landen al even geestdriftig ingenomen was. Toen het eindelik bleek dat de meeste 'Keltiese' liederen door Macpherson zelf gedicht waren, kreeg Ossian een gevoelige slag. Nu komt hij er nog slechter van af, want de heer Smart toont o.a. aan, dat Macpherson getracht heeft 'zijn bronnen aan te wijzen' door zekere liederen voor oorspronkelik Kelties te doen doorgaan, terwijl die eigenlik door hem *uit* het Engels *in* het Gaelies vertaald waren. Daarbij komt, om de zaak nog te verergeren, dat dit Gaelies ook al van zijn maaksel was, en uit een artifisiele mengelmoes bestaat, die nooit ergens kan gesproken zijn.

Zonder gehuld te zijn in de nevelen uit de grijze voortijd, waarin Ossian zich zo lang verschuilde, heeft het figuur van de gemoedelike Thomas Moore toch ook iets geheimzinnigs. Hij is de ontroerende en ook ontroerde zanger van het Iers patriotisme, en voelt zich op zijn gemak in de Londense kringen, die hij door zijn muzikaal talent en zijn geestig gesprek verrukt; hij is in onmin met de leiders van de Ierse beweging en geniet de vriendschap van de verdrukkers van zijn land, hoewel waarlik aan zijn land gehecht; hij is altijd diep in schulden, maar te fier om aan iemand geld te ontlenen, en slaaft zijn leven lang voor het dageliks brood, terwijl hij met de aanzienlikste mannen van zijn tijd op vertrouwelike voet verkeert. Deze en andere onsamenhangende eigenschappen worden nogmaals in het licht gesteld door een levensbeschrijving (*Thomas Moore* door Stephen Gwyn) onlangs bij Mac Millan verschenen, zonder dat de schrijver er in slaagt ze overeen te brengen.

Ten slotte vermelden wij nog: Germaine-Marie Merlette, *La vie et l'oeuvre d'Elizabeth Barrett Browning* (Paris, Colin); C. Herford, *Robert Browning* (*Modern English Writers,* Blackwood), waarin eerder de werken als het leven van Browning behandeld worden; en eindelik Edmund Gosse, *Coventry Patmore* (Hodder and Stoughton). Coventry Patmore (1825-1896), die, buiten Engeland, nooit zeer bekend werd, was nochtans de schrijver van *The Angel in the House,* een verheerliking van huiselik leven en huwelijksliefde, waarvan, bij zijn dood, 250.000 eksemplaren verkocht waren. Nu, hoewel niet eens zijn overgang tot het Rooms katolisisme (1864) bij macht was geweest om aan zijn populariteit te schaden, kwam er na zijn dood een verbazende reaksie in de schatting van zijn talent, en hij geraakte vergeten. Zal het erkende gezag van Edm. Gosse hem uit die onverdiende vergetelheid kunnen redden? De tijd zal leren, maar wij twijfelen er aan.

* * *

Immers, wij zeiden het reeds, het Engels publiek vraagt naar geen gedichten en naar geen hogere dramatiese kunst.

Maar, zal de lezer wellicht denken, hoe rijmt dat met het feit, dat er

toch kopers gevonden worden voor oude letterkunde van dien aard, en zelfs voor kostelike uitgaven daarvan?

Want *in Belgie* is zo een vraag inderdaad volkomen natuurlik. Bij ons zijn *lezend* publiek en *geletterd* publiek één. In Engeland, echter, is er benevens de letterkundig ontwikkelde lezer van Byron, Shakespeare, Chaucer, ook nog de 'general reader'. Die 'general reader' is nagenoeg iedereen die lezen *kan,* daar lezen in Engeland zoals in Holland, een algemeen gevoelde behoefte is, vooral maar niet enkel onder de burgerij. Op een zo uitgestrekt gebied als dat der Engelssprekenden (ook buiten Europa!) wordt er natuurlik een betrekkelik groot getal mensen gevonden, die in letterkundige *kunst* speciaal belang stellen. Maar die blijven nog steeds de kleine minderheid, en de 'general reader' *cujus nomen est legio,* en die in het lezen slechts uitspanning zoekt, houdt van prozawerken, vooral van romans.

Dat hem die in overvloed verschaft worden zal wellicht blijken uit een overzicht van de laatste prozaletterkunde, die wij in een volgende aflevering hopen te geven.

M. BASSE.

Nieuwe Boeken.

De Keuve van Hazebroek van 1336, met aanteekeningen en glossarium, door Edw. Gailliard, eere-archivaris van den Staat, bestendigen Secretaris der Koninklijke Vlaamsche Academie. - Gent, A. Siffer 1894-1905.

Met het nu onlangs verschenen vijfde boekdeel is dit reusachtig werk, waaraan de schrijver zeventien jaar heeft gearbeid, eindelijk voltooid geraakt. Het was toch - zoo verhaalt ons het Voorbericht aan het hoofd van het eerste boekdeel - in de maand Augustus 1888, dat de heer Edw. Gailliard, op verzoek van wijlen Ignaas de Coussemaker, den welbekenden ondervoorzitter van het Comité flamand de France, zich begon bezig te houden met de Hazebroeksche Keure van 1336. Hetgeen echter, naar de oorspronkelijke bedoeling van de Coussemaker, niet anders moest zijn dan eene verbeterde Fransche vertaling van den oudvlaamschen tekst, werd al spoedig onder de hand des bewerkers eene grondige en uitvoerige studie der Keure, met doorloopende commentariën, gesteund op de vergelijking met andere plaatselijke costuymen, een glossarium, zeer volledige registers, kortom het heele wetenschappelijk apparaat dat dergelijke uitgave nuttig en bruikbaar maakt, zoo voor den geschied- en oudheidkundige, als voor den beoefenaar onzer middeleeuwsche taal of van het vroegere rechtswezen.

En nu, zooals gezegd, geniet de geleerde en vlijtige schrijver de voldoening, zijn werk voltooid te zien in vijf lijvige octavodeelen van de middelnederlandsche uitgaven der Koninklijke Vlaamsche Academie. Deze vijf deelen, tellende te zamen tusschen de drie- en vier en twintig honderd bladzijden, stellen eene som van arbeids voor, met noeste vlijt, taai geduld en onvermoeide volharding jaren en jaren voortgezet, en waarvoor men wel niet anders dan eerbied, ja bewondering kan gevoelen. Wij wenschen den heer Gailliard dan ook geluk met de bekroning van zijn op zulke breede schaal aangelegd gewrocht.

Toen, in 1879-1882, van de hand deszelfden schrijvers, het *Glossaire flamand de l'Inventaire des archives de Bruges* verschenen was, schreven wij, in eene aankondiging van dit lijvige woordenboek (*Nederlandsch Museum*, 1884): ‘het staat daar als een monument van vlijt en kunde, van

geduld en belezenheid, van verlichte en werkzame liefde tot zijne geboorteplaats en zijne moedertaal.' En waarlijk, geene andere bewoordingen komen ons ook thans in de pen om *De Keure van Hazebroek* te kenschetsen: het is monnikenwerk, in den vollen zin des woords.

Het eerste deel (1894) geeft, in het reedsgemelde voorbericht, de beschrijving van het handschrift, hetwelk thans nog, naar het heet, 'met de nauwste bezorgdheid op het stadhuis van Hazebroek bewaard wordt.' Deze 'coeren vander maerct van Hasebrouc' werden, volgens de hoofding van het stuk, 'iemaect ende ieordineirt jnt iaer Ons Heren duustich drie hondert dertich ende sesse, 's Mandaghes achter Sinte Andries dach.' Of deze keure echter in 1336 bepaald opgesteld en vergund werd, dan of men slechts te doen heeft met eene bijeenzameling van bepalingen uit vroegere keuren overgenomen en die in gezegd jaar tot een geheel werden samengebracht, verklaart de heer Gailliard niet met zekerheid te kunnen oplossen. Edoch, een feit is het, dat dit stuk zoo niet tot het jaar 1336, minstens in de eerste helft der veertiende eeuw thuis hoort, en diensvolgens als eene der oudste oorspronkelijke oorkonden van dien aard mag beschouwd worden. De 130 eerste artikelen (het geheele handschrift bestaat uit vier verschillende deelen en bevat 150 artikelen) zijn door eene en dezelfde hand geschreven en dagteekenen - dit lijdt geen twijfel - van de eerste helft der XIV^{e} eeuw. Overigens, een facsimile versiert dit eerste boekdeel, waarin buiten het voorbericht, de 50 eerste artikels der Keure bewerkt worden.

Deel II (1895) bevat de artikelen 51 tot 100; deel III (1897) de 50 laatste artikels, benevens de aanhangsels; deel IV (1899) is een glossarium van 540 bladzijden op twee kolommen. Deel V eindelijk, dezen nazomer van de pers gekomen, geeft vooreerst een register van zaken, allernuttigst voor het naslaan van het werk, daar in de Keure zelve de meest verschillende onderwerpen in bonte mengeling door elkander worden behandeld. Dan, een register van woorden of uitdrukkingen die terloops werden uitgelegd: Nederlandsche woorden, ten getale van - naar schatting - een acht duizend, middelnederduitsche en Hoogduitsche woorden, Fransche en Latijnsche woorden. Ten slotte, de opgave der bronnen en hulpmiddelen: eene indrukwekkende bibliographie van het onderwerp.

Deze regelen beoogen niets anders dan te geven eene korte beschrijving van het besproken werk, geene beredeneerde beoordeeling. Het ware vermetel nu reeds in critische beschouwingen te willen treden. Thans dat het werk compleet voor ons ligt, overzien wij den aanleg en het plan van het geheel, dat waarlijk monumentaal mag genoemd worden; maar om te oordeelen over de tienduizendtallen bijzonderheden, die er, wij zeggen niet opgehoopt, maar keurig naast en in elkaar gezet zijn tot eene historische mozaïek, - dat zal alleen diegeen kunnen, die het werk geruimen tijd zal gebruikt hebben tot het doen van opzoekingen, het maken van vergelijkingen, enz.

Voor wat inzonderheid het taalkundig gedeelte betreft, is het te verwachten dat de *Keure van Hazebroek* eene bruikbare lexigraphie zal blijken te zijn voor de studie van een belangwekkend onderdeel onzer middeleeuwsche taal, en als zoodanig eene nuttige plaats zal innemen naast het zoo gewaardeerde *Glossaire flamand de l'Inventaire des archives de la ville de Bruges.*

A Grammar of Greek Art, by Percy Gardner, Litt. D., Lincoln and Merton Professor of classical archaeology in the University of Oxford - New York, the Macmillan Company. 1905.

Het mag wel een treffend verschijnsel heeten, die eigenaardige bekoring die de Grieksche kunst- en letterwereld voortdurend blijft uitoefenen op alle wetenschappelijk ontwikkelden, ook nu nog in onzen tijd van industrialisme en amerikanisme. Merkwaardig noemen wij dit feit, verrassend is het bij eenig nadenken toch niet; immers, men hoeft geen hellenist van beroep te zijn, of zelfs geen eigenlijk classieke opleiding genoten te hebben, om te weten, dat de Grieken ‘onze geestelijke voorouders’ zijn, dat onze beschaving in de hunne wortelt. Ja, meer nog: wij weten dit niet alleen, omdat de geschiedenis het ons leert, maar wij gevoelen dat het zóo is. Wij hebben nog andere ‘geestelijke voorouders’, waarmede wij echter onze verwantschap niet zoo levendig gevoelen als met het volk van Hellas. Om maar één voorbeeld te noemen: wat hebben wij al niet aan het vernuft der Arabieren te danken, of aan de verbeelding van het verre Indië? De geleerden zeggen het ons, en wij gelooven het hun, maar dat dit geloof in ons zou opgegroeid zijn tot een levend en innig bewustzijn, - niet.

Dit komt hier bij, dat er tusschen de wereld van Hellas en de onze eenige bruggen liggen die ons de toenadering minder moeilijk maken: de Romeinsche beschaving en de Renaissance zijn de twee groote verbindingsfactoren die de oudst-Europeesche beschaving vastknoopen aan onze hedendaagsche cultuur. De kunstenaar, die onze museums doorwandelt en er de schilder- en beeldhouwwerken van het tijdvak der Wedergeboorte beschouwt; de geletterde, die onze Nederlandsche of de Fransche zeventiende-eeuwsche classieken leest, wordt door de keus der behandelde onderwerpen, door de namen der personages uit de fabelleer of oude geschiedenis, onwillekeurig terruggevoerd naar de modellen waarop de mannen der Renaissance zich geïnspireerd hebben; en zoo komen wij van zelf uit onze Germaansch-Romaansche omgeving, over de brug van het oude Rome, in het zonnige land van Hellas terecht.

Wij hoeven eigenlijk slechts langs de straten onzer steden te kuieren en een blik te werpen op de gevels der monumenten, om in den bouwtrant, in de kolommen, in de friezen, in de cariatiden, in honderden bijzonderheden van constructie en versiering, het bewijs te vinden dat de moderne bouwmeesters de elementen hunner kunst bij de Ouden hebben geborgd. De Grieksche beschaving omringt ons; zij vult een ruim deel onzer geestelijke atmosfeer, en dringt ongemerkt door al de poriën onzer ziel.

Daarbij komt nog dit: wij zijn, door den band, zeer positieve menschen geworden; maar juist daarom zal de wereld der Helleensche kunsten poëzie op ons een bijzonder aantrekkingsvermogen uitoefenen. Of is de kunst van Griekenland niet eene bij uitstek rationeele? Vertoont zij in ds werken der architectuur en der beeldhouwkunst, zoowel als in zang en dans, op het tooneel als in den tempel, geene uitmuntende eigenschappen van harmonie, van proportie, van evenwicht? Symetrie en rhythme heerschen in en over alles. Hunne schoonheid is als de belichaming van de leer der getallen; de kunst verzinnelijkt de voorstellingen van het intellect; rede en smaak reiken elkaar de hand, wijl beiden gericht zijn op het Ideaal.

Maar al spreekt die kunst ons machtig aan, daarom is ze nog niet zoo licht te doorgronden. Het is zooals Percy Gardner zegt in het voorbericht tot het hier besproken boek. Het gebruik van de lantaren en de groote uitbreiding van photografische opnamen hebben de voorwaarden van het onderwijs in de oudheidkunde evenals in de oude geschiedenis, aardrijkskunde en plaatsbeschrijving, merkelijk gewijzjgd. Men kan gemakkelijk en zonder groote kosten de overblijfselen der antieke kunst, in nauwkeurige afbeeldingen, onder de oogen der leerlingen brengen. Maar de groote moeielijkheid is te begrijpen wat deze dingen beteekenen, wat zij ons leeren, hoe zij ons kunnen behulpzaam zijn, om door den tegenwoordigen tijd tot de komende geslachten over te planten eenige der schatten van schoonheid, gezondheid en wijsheid, welke ons nagelaten werden door de groote volkeren der oudheid.

Opdat wij zouden verstaan wat wij zien, worden zekere beginselen van geschiedenis, kunst en zielkunde vereischt. De gewichtigste dezer beginselen uiteen te zetten is het doel van dit werk.

Een nuttig doel, voorwaar, en een uitstekend werk. Een meesterstuk in zijn soort. Vulgarisatiewerk, maar in de beste beteekenis des woords. Het bezit al de hoedanigheden van duidelijkheid, nauwkeurigheid en scherpte van voorstelling, waardoor gemeenlijk de Engelsche *primers* uitmunten en zich zoo voortreffelijk plegen te onderscheiden van soortgelijke Fransche of Duitsche werken. Hier, niets oppervlakkigs: hoewel elementair blijvend, gaat de schrijver door tot de kern der zaak; geen duistere phraseologie, geen nevelige wijsgeerige theorieën, maar feiten, en beschouwingen welke rechtstreeks voortvloeien uit eene aandachtige waarneming, ontleding en vergelijking dier feiten.

Het boek is niet bestemd om gegeven te worden in handen van collegianten; de Oxfordsche professor in classieke oudheidkunde, die vooral een specialiteit moet zijn in de Grieksche numismatiek, bestempelt zijn *Grammar* als een handboek voor leeraars in de classieke letteren, die hunne kweekelingen willen voorlichten op het gebied der geschiedenis van Grieksche beeldende kunst, - waarbij hij echter de misschien niet overbodige waarschuwing voegt, dat archaeologie zich evenmin uit de boeken laat leeren als geologie of natuurlijke historie.

Wij durven veronderstellen dat het boek van Prof. Gardner ook hier te lande in de kringen waarvoor het in de eerste plaats bestemd is, eveneens goede diensten zal kunnen bewijzen. Maar ook voor andere kringen achten wij het eene voortreffelijke aanwinst: beoefenaars der schoone kunsten zullen er de schilder-, bouw- en beeldhouwkunst leeren beschouwen in verband met de dichtkunst en de politieke geschiedenis der Grieksche steden of Staten.

Want dit is het groote doel des schrijvers: in onzen ‘darwinistischen tijd’, die zooveel belang hecht aan het vraagstuk van het ontstaan der dingen, op te klimmen tot den oorsprong der Grieksche kunst; maar dan ook verder, van dit punt uitgaande, de oorzaken op te sporen die deze kunst in eene bepaalde richting hebben doen voortschrijden; de lijnen van geleidelijkheid af te teekenen, die haren ontwikkelingsgang insluiten en beperken.

En daarom bestudeert hij de betrekkingen tusschen al de verschillende uitingen van den Griekschen kunstzin en de uitwendige omstandigheden waarin deze kunstzin tot uiting kwam. Tot de meest karakteristieke hoofdstukken behooren o.a. die welke handelen over beeldhouwkunst en geschiedenis; litteratuur en schilderkunst; het beschilderd pottenbakkerswerk en de verschillende vakken der poëzie, episch, lyrisch en dramatisch; de Grieksche munten of penningen met betrekking tot de historische gebeurtenissen enz.

Zoo leeren wij inzien hoe principieel verschillend is het werk van den hedendaagschen illustrator, in vergelijking met dat van den Griekschen beeldhouwer of vazenschilder. De moderne teekenaar moet zich houden aan den tekst van den dichter of romanschrijver en dien zoo getrouw mogelijk trachten in beeld te brengen. Want: wij zijn een *lezende* natie, wij ontvangen onze eerste indrukken van het boek, en de illustratie dient om deze indrukken aanschouwelijker te maken.

De Grieken daarentegen waren geene lezende natie; de plastische kunstenaars putten uit dezelfde bron als de dichters, wanneer zij de goden en de helden afbeelden, de mythen en legenden voorstellen. Zij staan dus in veel vrijer verhouding tot de zangers en de dramaturgen, maar gevoelen zich des te meer gebonden door de traditie, die zich slechts langzaam wijzigt onder den invloed der maatschappelijke omstandigheden en der alge-

meene verlichting. Zoo is dan hunne kunst niet naturalistisch, maar symbolisch; niet het bijzondere, het algemeene geven zij weer; hunne kunst wordt niet in de eerste plaats beheerscht door litteraire, maar door zuiver plastische bedenkingen.

A Grammar of Greek Art is een leerzaam boek, dat veel te denken geeft. Men zou het wel kunnen noemen een compendium van al hetgeen op het gebied der Grieksche iconographie aan het licht is gekomen na de verschijning van Lessing's *Laokoon.*

De tekst bevat 87 afbeeldingen ter illustratie.

ARTHUR CORNETTE.

Onderwijs en Opvoeding.

Het *National Congress of Mothers* en President Roosevelt. - Bijeenkomsten van ouders en onderwijzers. - De schoolhygiëne en het huisgezin. - De onderwijs-novelle in Nederland.

In de maand Maart 1905 kwam, voor de negende maal, het *National Congress of Mothers* der Vereenigde Staten samen, en wel te Washington, waar, dank zij het initiatief en het ijveren van Mrs. Theodore W. Birney, in 1897, anderen ten voorbeeld, de grondslag werd geleid van eene vereeniging, die zich 't volgende ten doel stelt:

het peil van 't huiselijk leven verhoogen;

jonge menschen de gelegenheid geven om te leeren hoe kinderen moeten verzorgd worden, zoodat ze, wanneer zij de ouderplichten op zich laden, eenig begrip hebben over de beste middelen tot lichamelijke, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het kind;

huis en school in nauwere betrekking brengen tot elkaar, opdat ouders en onderwijzers verstandig samenwerken in hunne opvoedende taak;

in de ontvankelijkste jaren des levens de jeugd omringen met die wijze, liefderijke zorg, die de kinderen tot degelijke burgers maakt;

stelselmatig en ernstig ijveren voor het inrichten van *Mothers' Clubs* in elke openbare school en elders, - voor het stichten van kindertuinen, - voor het uitdeelen van schriften, die voor de ouders practisch nuttig kunnen zijn in de problema's van 't huiselijk leven;

doelmatige wetten bekomen ten voordeele der kinderen;

in alles wat de jeugd betreft moederliefde en moederbegrippen trachten in te voeren.

Elk jaar komen mannen en vrouwen van gezag, wetenschap en toewijding in de moedercongressen belangrijke vraagstukken bespreken: dit jaar, o.a., de nieuwe idealen der moederschap (ingeleid door Dr G. Stanley Hall); autobiographieën en hunne waarde voor de studie van het kinderleven; samenwerking tusschen de school en den huiskring; muziek in de opvoeding; de godsdienstige opvoeding ten huize, - eene discussie, waarin zoowel een bisschop als een rabbijn het woord voerden.

Ik vermeld alleen ter loops belangrijke overzichten van 'tgeen in

elken Staat tot stand kwam, in verband met het doel der vereeniging, verslagen over de uitgave van propagandaschriften, over de werkzaamheden van 't perscomiteit, over de voor- en nadeelen van 't uitbesteden van kinderen, die zich aan 't een of ander misgrijp schuldig maakten, en zoo meer.

Maar wijzen wil ik op het beteekenisvol en aanmoedigend feit, dat President Roosevelt op 't congres verscheen en, in eene knappe rede, uiteenzette hoe al de vraagstukken van 't politiek leven in het niet verzinken voor dàt groote problema: zich een eigen huiselijk leven verzekeren en het behouden; hoe stoffelijke welvaart, weelde en schitterschijn van artistieke ontwikkeling niet tot wezenlijk nut voor een volk kunnen gedijen, als het huiselijk leven niet gezond is, als vader en moeder niet tot hun hoogsten plicht, tot hunne edelste roeping rekenen *gezonde* kinderen op te kweeken, gezond van lichaam, ziel en karakter en - voegde hij er bij - talrijk genoeg opdat het ras aangroeie, in plaats van uit te sterven.

Het *Congress* gaf tal van propagandaschriften uit over allerlei opvoedkundige quaestiën. Een daarvan (*How to bring up children,* d.i.: Hoe kinderen moeten opgevoed worden) is eene toespraak, door President Roosevelt bij eene vorige gelegenheid tot moeders gehouden. Een ander wijst er de ouders, en inzonderheid de moeders op, hoe ze *Parents Unions* of *Mothers' Clubs* kunnen stichten, welke punten er in die vereenigingen van ouders of moeders kunnen behandeld worden en op welke wijze zij met de school kunnen samenwerken ten voordeele van het kind.

* * *

Bijeenkomsten van ouders en onderwijzers worden in de Vereenigde Staten zeer wenschelijk geacht: ze blijken ook vruchten te dragen.

En Amerika staat hier niet alleen.

In sommige plaatsen van Duitschland worden *Elternabende* ingericht, waarop de onderwijzer de ouders der schoolkinderen uitnoodigt en in een bevattelijken vorm opvoedingsvragen behandelt van algemeen belang en practisch nut. In den regel volgt eene vrije besprekîng, waarbij gelegenheid wordt gevonden om enkele vooroordeelen te bestrijden, 't gevoelen der ouders te hooren over 'tgeen aan de kinderen onderwezen of 'tgeen van hen verlangd wordt; hen te wijzen op de grondregels van de ware opvoedingsmethode, waartegen zij met de beste bedoeling soms zondigen; inlichtingen te krijgen over 't karakter van enkele leerlingen, en zoo meer.

In Nederland werden ook - ofschoon tot nog toe te zeldzame - pogingen aangewend om ouders en onderwijzers in nauwer betrekking te brengen, opdat ze niet vreemd en onverschillig tegenover elkaar zouden staan, ja soms elkaar tegenwerken, tot groot nadeel van 't op te voeden kind.

Engeland heeft zijne *Parents' National Educational Union* (bij verkorting *P.N.E.U.*) met vele vertakkingen.

In ons land werd door de *Ligue nationale*, die het tijdschrift *l'Education familiale* uitgeeft, al meer dan eens, èn bij de moeders èn bij het onderwijzend personeel, eene lans gebroken voor bijeenkomsten van ouders en meesters. Wie zal in dezen het voorbeeld geven? Hij zal inzien, dat zijn werk niet moeielijk en heel nuttig zal zijn.

De *Ligue des Parents et des Educateurs* in Frankrijk heeft er reeds eenigen voor die zaak warm gemaakt en enkele brochuren in 't licht gezonden òf om de ouders nuttigen raad te geven op 't gebied van opvoeding, òf om aan sprekers het plan en de bibliographie aan te duiden van vraagstukken, die in bijeenkomsten van ouders en opvoeders kunnen behandeld worden.

De *Ligue des Médecins et des Familles* voor de verbetering van de lichamelijke en verstandelijke hygiëne in de scholen ijvert in denzelfden zin en wenscht ook de aanwezigheid van geneesheeren in dergelijke bijeenkomsten.

* * *

Laatstgenoemde *Ligue* richtte in Juni te Parijs het tweede Fransch congres in voor schoolhygiëne en physiologische opvoedkunde.

Verschillende sprekers achtten het onontbeerlijk dat de familiën onderwezen worden in schoolhygiëne, want de hygiëne van den scholier en van de school kan niet verzekerd worden zonder de medewerking van het huisgezin. Toch zal dergelijk onderwijs, dat zich in den beginne bij zeer eenvoudige begrippen zou moeten bepalen, niet gemakkelijk gaan, ten gevolge van gebrek aan tijd of hulpmiddelen in sommige gezinnen; ten gevolge van onwetendheid, vooringenomenheid, inertie die moet overwonnen worden, ten gevolge nog van de onvoldoende rol die de schoolarts thans vervult en de zeldzame betrekkingen tusschen huis en school. Aan te bevelen zijn: de algemeene propaganda; de persoonlijke werking in den dagelijkschen omgang; de vrij opgerichte vereenigingen en maatschappijen van ouders, geneesheeren en onderwijzers; de officiëel ingerichte samenwerking van school en huisgezin.

In verband met het doel van de *Ligue* - méér belang voor het leven in de vrije lucht en de wèl begrepen lichamelijke oefeningen; hervorming van de programma's en de methodes, om de te groote vermoeienis van den geest en het verbrokkelen van de verstandelijke inspanning te voorkomen - heeft het congres ook aangedrongen op eene grondige wijziging in de uurtabellen van kostscholen en colleges, zoodat de leerlingen van meer dan 15 jaar maar vier uren 's morgens en vier uren 's avonds in de studie of in de klassen zouden moeten zitten: studie van 6 u. 30 tot 7 u. 30, vóor het ontbijt; lessen van 8 tot 10 u., met 5 minuten tusschenpoos (wat zeker niet veel is); studie van 10 u. 30 tot 11 u. 30; studie van 2 u. 30 tot 3 u. namiddag; les van 3 u. tot 4 u., studie van 5 u. tot 7 u. 30. Voor leerlingen

van 12 tot 15 jaar één uur, voor leerlingen van minder dan 12 jaar twee uur zitten per dag minder. De vrije tijd zou besteed worden aan rust, handenarbeid, gezamenlijke en vrije spelen, zang, enz., zorg dragende dat intense lichaamsoefeningen nooit te spoedig noch vóor of na de maaltijden, noch vóor of na eene groote inspanning van den geest komen.

Het congres eischt, van Staatswege, de regeling en het nazicht van het werk der kinderen op de school, even goed als in een werkhuis, - en dat in het hooger belang van het ras.

* * *

De wijziging, toegebracht aan eenige artikelen van de wet op het lager onderwijs in Nederland, heeft geen ander doel gehad dan de eenzijdige bevoorrechting van het bijzonder onderwijs uit 's rijks schatkist boven de openbare school, de eenige, die door hare wettelijke verhouding tot de overheid voldoende waarborgen voor goed onderwijs aanbiedt.

Door 't feit dat voor elk groepje kinderen ten getale van 25, *mits een afzonderlijk schooltje vormend,* het rijk de minimumjaarwedde betalen zal van twee onderwijzers, zal alom de concurrentie tegen de openbare school niet alleen mogelijk zijn, maar zonder eenige onkosten kunnen gebeuren, - of dan al, door de versnippering in schooltjes en door 't gebrek aan ernstig toezicht, het onderwijs degelijk weze of niet.

De ‘lager onderwijs-novelle’, die bij zuivere partijstemming werd aangenomen, wordt dan ook in de vrijzinnige pers gelaakt als ‘eene der meest bedroevende en tevens hatelijke uitingen van de politiek van 't christelijk ministerie’ en als ‘de ergerlijkste partijwet, die de openbare school in den hoek dringt en daarvoor de kloosters en kerken bevoordeelt.’

Op 31^{n} Mei had zich de meerderheid der Eerste Kamer voor de aanneming verklaard, en reeds drie dagen nadien werd het ontwerp door de Kroon bekrachtigd, onder de medeonderteekening van minister Kuyper. De wet moet met 1^{n} Januari 1906 in werking treden.

Te recht werd er in de Eerste Kamer door den heer Van Houten op gewezen dat het niet aanging vlak vóor de verkiezingen eene wet af te kondigen, die eenige millioenen hooger uitgaven medebrengt, *zonder dat de middelen daarvoor waren aangewezen;* want die moesten komen uit de tariefwet... en deze wet is nu met het ministerie Kuyper gevallen. Het ministerie mocht - aldus de heer Van Houten - zijnen opvolger niet voor deze moeielijkheid plaatsen, indien (zooals 't gebeurd *is*) de verkiezingen het in de minderheid brachten.

De minister antwoordde daarop, dat een opschorten der afkondiging den schijn zou wekken alsof het ministerie aan zijne eigen gezondheid twijfelde. En al mocht men hem er aan herinneren, dat in 1901 de liberale minister Cremer in het uitstel van een ontwerp, waaraan hij persoonlijk

veel hechtte, toegestemd had, omdat de verkiezingen op handen waren - toch werd doorgezet, zoodat de pers, met overschot van gelijk, nu sprak van ‘constitutioneele onbetamelijkheid’ en van eene ‘hoogst afkeurenswaardige partijdaad.’

Of nu - schrijft *Het Schoolblad* - de eerste en angstige zorg van de nieuwe regeering zal en kan zijn, om op 't spoedigst de noodige middelen te vinden ter uitvoering van eene wet, die uit zuiver partijbelang aan het Nederlandsche volk is opgedrongen, wagen wij niet te beslissen. Evenmin of bij koninklijk besluit de invoering der wet zal worden verschoven tot tijd en wijle, dat de noodige middelen voor de uitvoering zullen zijn aangewezen...

‘Maar... in het belang van het onderwijs en van de natie hopen wij... vurig, dat door de nieuwe regeering alsnog de middelen mogen gevonden worden om aan de hatelijke onderwijswet een ietwat redelijker aanzien te geven, door de clericale school onder deugdelijk toezicht te stellen, door den achteruitgang van het onderwijs bij de te verwachten versnippering in kleine schooltjes alsnog zooveel mogelijk tegen te gaan, door het leekenonderwijs, dat in Brabant en Limburg het openbaar onderwijs met totalen ondergang bedreigt, naar eisch te fnuiken en de geldelijke subsidiën aan de gemeenten wat christelijker te regelen.

Wij wachten - in goede hope!’

Augustus 1905.

P.A.

Tafel der Medewerkers

BASSE, Maurits	bl. 72-545
BRAND	bl. 84-374
BUYENS, Frans	bl. 77
COGEN-LEDEGANCK, Anna	bl. 426
CORNETTE, Arthur	bl. 285-369 - 529-554
DE COCK, A.	bl. 155-245
DE MONT, Pol	bl. 220-289 - 440-454
DE QUÉKER, K.H.	bl. 507
DE RAET, Lodewijk	bl. 470
DE VIGNE, J.O.	bl. 48
FREDERICQ, Paul	bl. 97-193 - 331-385
FRIS, D^{r} V.	bl. 359
GERMONPREZ, Anna	bl. 316
GITTÉE, Aug.	bl. 187-384
JONCKHEERE, Tobie	bl. 497
LEY, D^{r} Aug.	bl. 65
LOVELING, Virginie	bl. 307
P.A.	bl. 183-560
ROOSES, Max	bl. 1-236
S.	bl. 179-367
SABBE, Julius	bl. 237-244
SABBE, Maurits	bl. 22-518
STIJNS, Reimond	bl. 134
VAN CUYCK, Frans	bl. 539
VAN DUYSE, Florimond	bl. 170
VAN OFFEL. Edmond	bl. 148-154
VAN VEERDEGHEM, F.	bl. 531
VERHULST, Rafaël	bl. 45-455 - 465-466